SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER - IV

ARALIK 2021

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. EMRAH AYDEMİR

DR. SEMA SAĞLIK

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Editörler / Editors • Doç. Dr. Emrah Aydemir

Dr. Sema Sağlık

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2021

ISBN • 978-625-8075-18-2

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1.
Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler - IV

Aralık 2021

Editörler

Doç. Dr. Emrah Aydemir
Dr. Sema Sağlık

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

BİR STRATEJİ OLARAK HAKİM DURUMUN REKLAMLAR YOLUYLA KÖTÜYE KULLANILMASI: REKABET KURUMU KARARLARININ İNCELENMESİ

Şaban ESEN & İlknur ASAR 1

Bölüm 2

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KASTAMONU VİLAYETİ'NDE EĞİTİM HAYATI

Serdar GÖKTAŞ 19

Bölüm 3

SURİYELİ SIĞINMACILARIN TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşe ATABEY.....43

Bölüm 4

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KOZAN VİLAYETİ (1925-1926 DEVLET SÂLNÂMESİNE GÖRE)

Erdem ÇANAK.....61

Bölüm 5

ADANA HALKEVİ DİL, EDEBİYAT, TARİH ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)

Hatice BOZKURT ÇANAK 75

Bölüm 6

TÜKETİCİLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNİN TÜKETİM DAVRANIŞI VE SOSYAL SORUMLULUK BİLİNCİNE ETKİSİ

Gülden GÖK & Ufuk ÖZEN 93

Bölüm 7

FÂTIMÎ TABİPLERİNDEN "ALİ B. RIDVAN"

Ömer TOKUŞ 117

Bölüm 8

KADINLARIN İŞ STRESİNE CİNSİYET AYRIMCILIĞI VE YÖNETİCİ DESTEĞİNİN ETKİSİ

Nagihan ÖZTÜRK & Meral ELÇI & Gülay MURAT EMINOĞLU 133

Bölüm 9

KNOW-HOW'UN VE KNOW-HOW SÖZLEŞMELERİNİN GELİŞİM SÜRECİ, EKONOMİ AÇISINDAN ÖNEM VE FONKSİYONU

Aslı TUTUCU.....155

Bölüm 10
DİJİTAL ÇAĞDA PAZARLAMA İLETİŞİMİ VE PROMOSYONLAR: KARACUMA İNDİRİMİ SOSYAL AĞ ANALİZİ
Emel DEMİR ASKEROĞLU 183
Bölüm 11
MEKANIN İYİMSERLİK VE DAYANIKLILIK İLE İLİŞKİSİ
Hüseyin MERTOL & Yusuf ÇETİN & Ömer ÇELİKKOL & Yunus ERGÜN.....199
Bölüm 12
EKONOMİK ÖZGÜRLÜK ENDEKSİNİN TÜRKİYE VE OECD ÜLKELERİ İÇİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Çiğdem KOŞAR TAŞ & Sibel ÖRK ÖZEL & Dilek VEYSİKARANİ 213
Bölüm 13
HÜSEYİN BEHCETÎ'NİN Mİ'RACÜ'Z-ZAFERİ'NE GÖRE ÇEHRİN SEFERİ'NİN MENZİLLERİ (1678)
Merve KARAÇAY TÜRKAL.....243
Bölüm 14
MUHAFAZAKARLIK ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME
Buket ŞİMŞEK 275
Bölüm 15
DUYGUSAL ZEKÂNIN BASIN İŞLETMELERİNİN YÖNETİM YAPISINDAKİ İŞLEVİ VE GAZETECİLERİN BAŞARISINDAKİ ROLÜ
Simge Deniz DEMİREL & Petek DURGEÇ.....305
Bölüm 16
MARK NEOCLEOUS DÜŞÜNCESİNDE GÜVENLİK
Olkan SENEMOĞLU & Hasan YALÇIN 319
Bölüm 17
1858 CEZA KANUNUNDAKİ ZİNA SUÇUNA İLİŞKİN HÜKÜMLER ÇERÇEVESİNDE OSMANLI DEVLETİNİN ŞERÎLİĞİ MESELESİ
Engin KIRLI 343

Bölüm 18
CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR YEREL BANKA: VAN MİLLÎ İKTİSAT BANKASI (1929-1931)
Abdulaziz KARDAŞ.....371
Bölüm 19
SOĞUK SAVAŞ'TAN YENİ SOĞUK SAVAŞ'A: GÜÇ MÜCADELESİNDE İKİ YÖNTEM
Erkin BAŞARAN & Bülent GÜNER.....387
Bölüm 20
NACE KOD TEMELLİ ARA KALİFİYE ELAMAN İHTİYACININ TESPİTİ VE MESLEKİ YETERLİLİK ALGISI ARAŞTIRMA: AKŞEHİR ÖRNEĞİ
F. Nur YORGANCILAR ATATOPRAK & H. Serdar ÖGE & Haldun SOYDAL.....399

Bölüm 1

BİR STRATEJİ OLARAK HAKİM DURUMUN REKLAMLAR YOLUYLA KÖTÜYE KULLANILMASI: REKABET KURUMU KARARLARININ İNCELENMESİ*

Şaban ESEN[1]

İlknur ASAR[2]

*Bu çalışma, 07.12. 2019 tarihinde 1. Uluslararası İktisadi İdari Bilimler Ve Yerel Yönetimler Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

1 Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, İİBF, İşletme, Yönetim ve Organizasyon ABD, ORCID ID: 0000-0002-1261-5788

2 *Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, ORCID ID: 0000-0003-3096-5420*

GİRİŞ

Reklam, pazarlama stratejisinde oldukça önemlidir. Ancak bazı durumlarda reklam, rakiplerin pazara girmesini engelleme ya da mevcut rakiplerin pazar dışına itilmesi sonucunu ortaya çıkaran bir işleve de sahiptir. Piyasada hakim durumda bulunan firmaların, yaptıkları reklamlar yoluyla piyasadaki diğer firmaları ya da piyasaya yeni giriş yapmak isteyen firmaları zor durumda bıraktıkları görülebilmektedir. Bu olay, bazı durumlarda hakim durumun reklamlar yoluyla kötüye kullanılması şeklinde nitelendirilmektedir.

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, reklamların piyasaya girişleri engelleyip engellemediği konusundaki iktisadi yaklaşımları bütüncül bir bakış açısıyla ele almak, piyasada hakim durumda bulunan firmaların yoğun reklam faaliyetleri yürüterek piyasaya girişleri engelleyip engeleyemeyeceklerini ortaya koymak, Türkiye ve ABD'deki bu konuya dair çeşitli uygulamaları ele almak ve Türkiye'de piyasalardaki rekabetin korunması ve sürdürülmesini sağlamak amacıyla kurulan ve bağımsız bir kurum olma niteliği taşıyan Rekabet Kurumu'nun yürüttüğü soruşturmalardaki bu konuya dair yaklaşımını ortaya koymaktır.

KAPSAM

Piyasada hakim durumda olan bir veya birden çok firmanın, bu durumu reklamlar yoluyla kötüye kullanması, piyasada rekabetin korunmasını ve sürdürülmesini olumsuz etkileyebilmektedir. Bunun sonucunda, rekabet ihlalleri ortaya çıkabilmekte, piyasadaki rekabet ortamı zarar görmektedir. Çalışma kapsamında, ABD ve Türkiye uygulamaları ışığında, faaliyet gösterdiği piyasada hakim durumda bulunan bir firmanın, bu durumunu reklamlar yoluyla ne şekilde kötüye kullanabileceği ele alınmıştır. Bu kapsamda, Rekabet Kurumu'nun yürüttüğü soruşturmalardaki konu hakkındaki yaklaşımı ortaya koyulmuştur.

YÖNTEM

Bu çalışmada, yöntem olarak teorik yaklaşım ve alan araştırması yöntemleri birlikte kullanılacaktır. Öncelikle teorik yaklaşım ele alınarak ardından reklamların piyasaya girişleri engellediği ya da zorlaştırdığı, mevcut rakipleri piyasa dışına itme çabasının olduğu, piyasada rekabet ihlallerine yol açtığı yönünde Rekabet Kurumu'na intikal etmiş olan şikayetler sonucunda açılan soruşturmalar çözümlenecektir.

BULGULAR

Piyasadaki hakim durum kavramı, ''belirli bir piyasadaki bir veya birden fazla firmanın, rakipleri ve müşterilerinden bağımsız hareket ede-

rek fiyat, arz, üretim ve dağıtım miktarı gibi ekonomik parametreleri belirleyebilme gücü'' şeklinde 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanunda tanımlanmaktadır. Bu kanuna göre, yasaklanan durum hakim durumda olmak değildir. Yasaklanan, hiçbir etkinlik esasına dayanmadan hakim duruma gelinmesidir (Aslan, 2017: 224). Piyasadaki firma konumunun korunmasında ve güçlendirilmesinde, verimliliğe dayanmayan çeşitli şekillerde rekabeti bozucu veya engelleyici olan bazı firma faaliyetleri bu duruma sebep olmaktadır (Yanık, 2003: 18-19).

Pazara giriş engelleri, pazarla ilgilenen ve pazarda faaliyet göstermeyi düşünen firmaları pazara girmekten alıkoyan unsurlardır. Bu unsurlar, ekonominin durumundan, pazarın yapısından, pazarda faaliyet gösteren firmaların rekabetçi davranışlarından vb. birçok nedenden kaynaklanıyor olabilir. Pazara giriş engeli oluşturan başlıca unsurlar şunlardır:

Sermaye Gereksinimi: Özellikle sermaye yoğun sektörler işletmelerin pahalı ve çok büyük ölçekli yatırım yaparak işe başlamasını zorunlu kılabilir. Örneğin, petrol rafinericiliği sektöründe bu giriş engeli vardır. Ayrıca Reklam veya Ar-ge faaliyetleri için büyük bir sermayeye gereksinim duyulması halinde bu durum da bir giriş engelidir (Esen, 2006: 131; Schnell, 2004: 416; The World Bank ve OECD, 1999: 108; Su, 2003: 22).

Ölçek Ekonomisi: Ölçek ekonomisi ile işleyen bir pazarda eğer optimum ölçek yüksekse, piyasaya yeni giren firmanın yüksek miktarda üretim yaparak piyasaya girmesi zorunludur. Bu durum, piyasada arzın fazlalaşmasına ve fiyatların azalmasına neden olur. Böylece kârlılık azalır, pazardaki yerleşik firmalar yeni gireni cezalandırmak için birlikte cephe alabilirler (Esen, 2006: 131; Su, 2003: 22).

Ürün Farklılaşması, Reklam ve Müşteri Bağlılığı: Ürünler, reklam veya pazarlama stratejileri sayesinde bazı firmalar tüketicinin gözünde rakiplerinden daha farklı bir konumda olabilirler. Piyasaya yeni giriş yapan firma, ürün farklılaşmasının yoğun olduğu bir sektöre giriş yapıyorsa, daha dirençli bir yapılanmayı karşısında bulur ve kendi ürün veya hizmetini pazar yapısına uydurması, uzun zaman gerektiren zor bir süreç olabilir. Pazardaki yerleşik firmalar, reklamlar, pazara önce girmiş olmanın avantajı, müşteriye yönelik hizmetler ve ürün farklılaşması nedeniyle oluşan marka tanınırlığına ve müşteri sadakatine sahiptir ve bu durum yeni firma için bir dezavantajdır ((Esen, 2006: 132; Su, 2003: 22; Yanık, 2003: 18; Bo ve Chan, 2012: 121). Pazara girişinin başarılı olmasını isteyen bir firma, kendi ürününü tüketicilere, tedarikçilere, tüm paydaş ve paydaş olmayan kitlelere tanıtmalı ve pazardaki yerleşik firmaların tüketicilerinden bazılarını kendine çekmelidir. Yeni firma, pazardaki hakim firma/firmaların ürün ve hizmetleri lehinde olan tercih engelini aşmak için ya ürünlerini bu firmalardan büyük ölçüde daha düşük bir fiyata satmalı, ya

yoğun bir reklamcılık faaliyeti gerçekleştirmeli ya da her iki yolu birlikte gerçekleştirmelidir. Bu yolların üçü de yüksek maliyetlere neden olacak, pazara girişin kârlılığını düşürecek ve böylece pazara giriş zor olacaktır. Pazardaki hakim durumda olan firmaların gerçekleştirdikleri reklam faaliyetleri de girişleri olumsuz etkilemektedir (Schnell, 2004: 419; Ardıç, 2004: 55; Yanık, 2003: 33).

Çeşitlendirme: Pazardaki firmalar birden çok sektörde faaliyet gösteriyorlarsa bu durum yeni girişler için engel oluşturabilir. Örneğin, fonlar, yetenekli ve deneyimli pazarlama personeli, Ar-Ge faaliyetleri, reklam kaynakları vb. faktörler pazara giriş yapmak isteyen firmaları bu isteklerinden vazgeçirebilir (Su, 2003: 22).

Batık Maliyetler-Çıkış Engelleri: Firmanın pazara girmek için katlandığı, fakat pazardan çıkmak istediğinde elinden çıkarma yöntemiyle tekrar paraya dönüştüremediği, geri kazanamadığı, başka faaliyet alanında kullanamadığı maliyetlerdir. Örneğin, başka amaçlarla pazar dışında kullanılamayacak olan ekipmanlar, promosyon harcamaları vb. batık maliyet olabilir. Batık maliyetlerin varlığı ve miktar yönünden büyüklüğü firmaların pazara giriş riskini artırmaktadır. Bu nedenle, girişleri engelleyici özelliği vardır. Örneğin, elektrik üretim istasyonu kurulmasında batık maliyetlerin miktarı yüksektir. Batık maliyetler pazara girişleri üç şekilde engellemektedir. Birincisi, pazardan çekilen firma batık maliyetleri paraya dönüştüremediği veya kullanamadığı için büyük miktarda maddi kayıp yaşamaktadır. İkincisi, batık maliyetler pazardaki firmalarla yeni giren firmalar arasında maliyet asimetrisi oluşturmakta ve böylece muhtemel girişleri engellemektedir. Son olarak, batık maliyetler, firmanın pazardan çıkamamasına, hatta bu nedenle zararına çalışmasına bile neden olabilmektedir. Bu risk, pazara yeni girişleri engellemektedir (Burke ve To, 2001: 698; Rekabet Terimleri Sözlüğü, 2009: 57-58; Yanık, 2003: 15; The World Bank ve OECD 1999, 104; Su, 2003: 23; Ardıç, 2004: 49).

Dikey Bütünleşme: Üretim sürecinin birbirini takip eden aşamalarındaki girdi-çıktı alışverişinin piyasa yerine firmanın kendi içinde gerçekleştirilmesidir (Rekabet Terimleri Sözlüğü, 2009: 69).

Misilleme ve Önleyici Eylemler: Piyasaya girmek isteyen firmanın bu isteğini engellemek ve zorlaştırmak için piyasadaki yerleşik firmaların fiyat, reklam, yenilik, giriş yapacak firmanın maliyetini artırıcı davranışlar, diğer pazarlardaki karşı ataklar yoluyla harekete geçmeleridir (Su, 2003: 23).

Mutlak Maliyet Avantajları: Pazardaki firmaların sahip olduğu dağıtım kanalı veya hammadde kaynağı giriş yapmayı düşünen firmaya ek bir maliyet kalemi oluşturur (Su, 2003: 23).

Atıl Kapasite: Belli koşullar altında var olan üretim gücünün kullanılmayan kısmıdır. Bu kullanılmayan kapasiteler aktif hale getirildiği takdirde arz fazlası oluşmasını sağlayabilirler. Bunun sonucunda ise fiyatlar düşebilir (Su, 2003: 23; Rekabet Terimleri Sözlüğü, 2009: 54).

Piyasada hakim durumda olan firma/firmaların değerli ekipmanlara, fabrikalara, bilgilere, patent haklarına, yetenek ve şöhrete vb. sahip olması nedeniyle piyasaya girmeyi düşünen firma endişe duyabilir. Bunun sebebi, piyasada başarılı olabilmesi için bu özellikleri kendisinin de kazanması gerekecektir (Yanık, 2003: 18).

Reklam, pazarlama iletişimi stratejilerinden biridir (Fletcher, 2010: 1). Markaya yönelik tüketici algısının oluşturulmasında reklam son derece güçlü bir araçtır. Bu nedenle, markaya karşı olumlu bir tutum oluşturmak, olumlu bir tutumu korumak ya da geliştirmek, bu tutumu farklı hedef kitlelere uyarlamak ya da olumsuz bir tutumu değiştirerek olumlu hale dönüştürmek amacıyla reklam kullanılmaktadır. Reklam, tüketicinin zihninde markanın yer edinmesi için gerekli olan bellek izlerini oluşturur. Aynı zamanda, marka farkındalığı oluşturmak, marka imajı oluşturmak, markanın üstün özelliklerine ve farklı özelliklerine yönelik bilgileri artırmak, yanlış izlenimleri ve markayla ilgili yanlış bilinen bilgileri değiştirmek, ambalajın ve markanın tanınırlığını artırmak, firmaya yönelik olumlu tutum oluşturmak, rekabet avantajı sağlamak reklamın temel amaçlarıdır (Uztuğ, 2003: 169-174). Reklamın özü, tüketiciye bir çözüm veya bir hayal satmaktır (Kotler, 2005:141). Firmaların reklam politikaları, reklamı ve tutundurması yapılacak olan ürünün niteliklerine ve tüketicinin sahip olduğu stratejik alternatife bağlı olarak değişir. Bu noktada, firmanın hangi reklam araçlarından yararlanacağı büyük önem taşır. Reklam araçları, yazılı reklamlar, sözlü reklamlar, göze ve kulağa hitap eden reklamlar ve satıcı ve satış temsilcileri tarafından yapılan reklamlar olarak temelde dört grupta incelenmektedir (Eren, 2013: 374).

Reklam faaliyetleri, stratejik bir davranış olarak görülmektedir. Şöyle ki, reklamlar bazı durumlarda, piyasaya giriş engelleri oluşturabilme, bu engellerin seviyesini yükseltme, rekabeti azaltma, tekelci fiyatlara olanak sağlama gibi çeşitli işlevlere sahiptir (Bloom ve Krips, 1982: 25).

Chicago Okulu'na göre, reklamlar piyasadaki alternatifler hakkında tüketicilere bilgi aktarımı sağlayarak tüketicilerin marka seçimlerinin rasyonelleşmesine katkı sağlamaktadır. Harvard Okulu'nun bu konuya yaklaşımı ise, reklamların piyasaya dair tüketici bilgilerinin eksik değerlendirilmesinden kaynaklanan bilgi asimetrisi oluşumuna ve tüketicinin aldatılması gibi sonuçlara sebep olabilmelerinden dolayı giriş engeli ortaya çıkardığı şeklindedir (Kuntalp vd., 2000:47; Esen, 2006: 186).

Firmalar kendi taleplerini artırmak ve fiyat esnekliğini azaltmak için çoğunlukla reklam yoluna başvururlar. Reklam harcamalarının ürünler için bir maliyet unsuru olmasından dolayı ürünler olması gerekenden daha yüksek fiyatlara satılır (Esen, 2006: 6).

Özellikle oligopol pazarlarda pazara giriş kolay değildir. Bu tür pazarlarda, reklam, ürün farklılaştırması gibi diğer bazı unsurlar da rekabet unsuru olarak neredeyse fiyat kadar önemlidir (Görgülü, 2003: 10).

Hakim durumda olan firma, dağıtıcılarının yerel medyada yayınlanan reklamlarını desteklemek amacıyla ödeme yapabilmektedir. Örneğin, bir beyaz eşya üreticisi yerel dağıtıcısının reklam giderlerinin belirli bir kısmını karşılayarak dağıtıcısının, dolayısıyla kendisinin müşteri sayısını artırabilir (Görgülü, 2003: 27).

Reklamın giriş engeli oluşturma etkisi üzerine yapılan çalışmalarda özellikle üç nokta üzerine odaklanılmaktadır. Birincisi, reklamın rekabeti destekleyen olası etkileridir. İkincisi, reklam ve kârlılık arasındaki ilişkinin eş zamanlı yapısıdır. Üçüncü nokta ise, reklam kaynaklanan bir giriş engeli olması için pazarda yerleşik firma ile pazara girme potansiyeli taşıyan firma arasında asimetrik veya rasyonel olmayan davranışlar olması gerektiği düşüncesidir (Cubbins, 1981: 296).

Rasyonel bir farklılıktan kaynaklanmayan, suni yollarla oluşturulmuş reklam faaliyetlerinin piyasaya giriş engeli oluşturduğu değerlendirilmektedir (Morton, 2000: 1086). Glaxo Wellcome/Smithkline Beecham birleşmesinde Komisyon, Zovirax markalı ilaçlarda, pazarda markanın gücünün çok yüksek olması, yoğun reklamlar ve tüketicilerin marka bilincinin ve sadakatinin yüksek olması nedeniyle pazara girişlere engel oluşturduğunu belirtmiştir (Glaxo Wellcome/Smithkline Beecham v Commission, 2000: 19-21). Nestle/Perrier birleşmesinde Komisyon, mineral suyu pazarında markanın tanınmışlığının yüksek düzeyde olduğunu, yoğun reklam kampanyaları ile pazardaki bu durumun gerçekleştirildiğini; bu nedenle pazara yeni giriş yapacak firmaların da benzer şekilde davranması gerektiğini belirtmiştir fakat bunun için yüklü yatırımların yapılması, uzun süre gerektirmesi ve pazarın üç firmanın sahip oldukları birçok marka ile doldurulmuş olduğunu dikkate alarak birleşmenin hakim durum meydana getireceğine karar vermiştir (Nestlé/Perier v Commission, 1992: 23-25).

Tüketici pazarlarında, reklam maliyetlerinin yüksek düzeylerde olması iki şekilde gerçekleşebilir. Birincisi, eğer firmalar makûl şekilde davranırlarsa, reklam maliyetlerinin yüksek olması, ürün farklılaşmasının yüksek olduğunu gösterir. Böyle bir durumda reklam ürün farklılaştırmasının bir göstergesidir. İkincisi ise, yoğun reklam faaliyetleri kendi başına farklılaştırma derecesinin önemli bir belirleyicisidir. Böyle bir durumda

reklam ürün farklılaştırmasının bir kaynağıdır. Reklam ürün farklılaştırmasının kaynaklarından yalnızca bir tanesi olmasına rağmen özellikle tüketici pazarlarında pazara giriş engelleri üzerinde güçlü bir doğrudan etki sağladığı için özellikle önemlidir. Pazara yeni giren firmanın markasının tanınmamış olması nedeniyle, aralarında çok az bir fark olmasına, neredeyse özellikler olarak aynı olmalarına rağmen pazara yeni giren firma, markası tanınan, yoğun reklam faaliyetleri gerçekleştiren yerleşik firmanın ürününü sattığı fiyatın çok daha azı bir fiyata satış yapmak zorunda kalabilmektedir (Comanor ve Wilson, 1967: 425).

Reklam ve promosyon uygulamaları, pazarda hakim durumda olan firma tarafından gerçekleştirildiğinde dışlayıcı ve ayrımcı nitelikler kazanabilmektedir (Sanlı, 2000: 301).

Yoğun reklam faaliyetleri, marka tutkunu tüketicilerin ortaya çıkmasına sebep olur ve bundan dolayı ürüne yönelik talebin fiyat esnekliğinin düşük, fiyat-marjinal maliyet marjı ve kârlılığın yüksek olmasını sağlar (Davut, 2002: 93).

Piyasaya yeni giriş yapmayı düşünen firmaya karşı piyasadaki yerleşik firmaların saldırgan reklam faaliyetleriyle tepki göstereceklerini işaret etmeleri durumunda, bunun caydırıcılık niteliği taşıdığı değerlendirilmektedir (Esen, 2006: 183).

Reklamın pazara giriş engeli oluşturmadığına dair görüşler de mevcuttur. Örneğin, Bloom ve Krips (1982) tarafından yapılan bir çalışmada, reklamın pazardaki yerleşik havayı dağıtıp, değiştirmek suretiyle yeni giren firmanın giriş engellerinin üstesinden gelebileceği, yerleşik firmaların müşterilerini kendine çekebileceği, bu nedenle de önemli bir giriş engeli oluşturmayacağı belirtilmektedir (Bloom ve Krips, 1982: 39).

Cubbins (1981) tarafından yapılan bir çalışmada, yoğun reklam faaliyetlerinin birçok unsura bağlı olduğu ve bu nedenle giriş engelleri gibi tek bir noktaya bağlayarak reklamı bir ölçü olarak kullanmanın yanlış olacağı belirtilmektedir (Cubbins, 1981: 297).

Schmalensee, reklamın yatırım özelliğinin dikkate alınarak muhasebe kayıtlarına geçirilmesi durumunda, mevcut firmaların önceki dönemlerde yapmış oldukları reklamın bir giriş engeli meydana getirmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu bağlamda, yeni giren firmaların, iyi derecede bilgilenmiş bir tüketici kitlesiyle karşılaşmalarından dolayı bir avantajları da olabilmektedir. Ayrıca, Dixit'in modeline göre, reklam mevcut firmanın ürünü ile yeni firmanın ürünü arasındaki çapraz esnekliği etkiler ve böylece ürünleri birbirinin yakın ikamesi olmaktan uzaklaştırır. Çapraz esnekliğin azalması, girişin engellendiği durumda mevcut firmanın kârını azaltıcı, pazara yeni giriş olması durumunda ise kârı artı-

rıcı etki göstermektedir. Bu durum, girişi kolaylaştırıcı bir etki meydana getirir. (Davut, 2002: 149).

Benham (1972)'ye göre, ürünler ve pazardaki alternatifler hakkında tüketiciye bilgi sağlayarak, araştırma yapmalarını ekonomik hâle getirerek, düşük fiyattan ürün satan satıcıları göstererek reklamlar fiyatları tüketici için düşürmeye yardımcı olabilir (Benham, 1972: 337). 1963 yılında topladığı verileri,1972 yılındaki çalışmasında kullanan Benham, reklam kısıtlamalarının olmadığı eyaletlerde gözlük fiyatlarının kısıtlamanın olduğu eyaletlerdekinden daha düşük olduğunu tespit etmiştir (Benham, 1972: 352).

Farrell (1986)'e göre, pazara yeni girecek firmaların ürünlerinin, pazarda yerleşik durumdaki firmaların ürünleriyle aynı kalitede olduklarına tüketicileri ikna etmeleri oldukça zordur ve reklam faaliyetleriyle bu giriş engelinin üstesinden gelebilmeleri mümkündür. Reklam yoluyla tüketicileri ürünlerin yüksek kalitede olduğuna ikna edebilen firmalar pazara başarılı bir giriş yapabilirler (Farrell, 1986: 448).

Comanor ve Wilson'a göre (1967), reklam yoluyla ürün farklılaştırması yapılması pazara giriş engellerini üç farklı şekilde etkileyebilir. Birincisi, pazardaki yerleşik firmalar tarafından gerçekleştirilen yoğun reklam faaliyetleri pazara yeni girecek firmalar için ek reklam maliyeti meydana getirir. Bu durumda, her üretim düzeyinde pazara yeni girecek firmanın reklam maliyeti yerleşik firmalardan daha yüksek düzeyde olur. Marka tutkunluğunu ve marka sadakatini kırmak ve pazara nüfuz edebilmek için pazara yeni giren firmanın reklam yapması gereklidir. Pazardaki yerleşik firmalar, maliyetler açısından bir mutlak maliyet avantajına sahiptirler ve üretim hacmi arttıkça bu avantaj da artar. Bu durum, yeni girecek firma için dezavantajdır. İkincisi, reklam alanında, birim output başına reklam mesajlarının etkinliğinin artmasının ölçek ekonomisi meydana getirmesidir. Pazarda ölçek ekonomisi olması giriş engellerini etkilemektedir. Bir firmanın pazarda kalabilmesi ve cari pazar payını koruyabilmesi için belirli bir düzeyde reklam yapması, reklamın tüketici kararları üzerindeki güçlü etkisi nedeniyle gereklidir ve büyük firmalar reklamın maliyetini outputların daha büyük bir miktarına yayabilme avantajına sahiptir. Bu durumda, büyük firmalar için daha yüksek düzeyde outputlar birim output başına düşen reklam maliyetinin daha düşük olmasına yol açacaktır ve bunun bir sonucu olarak pazara yeni girecek firmaları da kapsayan daha küçük firmalar yüksek bir düzeyde dezavantaja sahip olacaklardır. Bunun yanı sıra, reklam hacmi büyüdükçe reklam mesajının maliyeti düşmektedir. Bu durumdan kaynaklanan bir ölçek ekonomisi varlığından da söz edilebilir. Pazara yeni girecek firma, bu ölçek ekonomisinden yararlanmasına fırsat vermeyecek kadar küçük ölçekle piyasaya girerse pazardaki yerleşik firmalara kıyasla maliyet dezavantajı olacaktır. Optimal bir reklam ölçe-

ğiyle girdiğinde ise pazardaki yerleşik firmaların saldırgan tepkilerine sebep olarak pazara girişin maliyetini ve riskini artırmış olacaktır. Üçüncü olarak, reklam ya da üretim açısından ölçek ekonomilerinin varlığında, reklam için gereken fonların bulunması da giriş engeli oluşturma ihtimaline sahiptir. Aynı zamanda, yapılan reklam yatırımının riskinin yüksek olması, batık maliyet niteliği taşıması nedeniyle bu yatırımdan beklenen getiri de yüksek olacaktır ve yeni girecek firma açısından bu riskli durum ve yüksek beklenti nedeniyle giriş engeli oluşturma potansiyeline sahiptir (Comanor ve Wilson, 1967: 426; Cubbins, 1981: 291; Karakaya ve Stahl, 1989: 81-82). Ayrıca reklam, müşteri alışkanlıklarını etkileyerek marka bağımlılığı, marka sadakati, marka tutkunluğu oluşmasını sağlayarak giriş engeli oluşturur. Bu tarz engellerin kümülatif bir özelliğinin bulunduğu ve bu nedenle biriktikçe etkilerinin arttığı savunulmaktadır (Aslan, 2017: 239).

Piyasaya girişin gerçekleşmesi halinde piyasadaki yerleşik firmalar tarafından saldırgan şekilde reklam faaliyetleriyle tepki gösterileceğine yönelik eğilimler, piyasaya muhtemel girişlere yönelik caydırıcılık ortaya çıkarabilir (Esen, 2006: 183).

PİYASAYA GİRİŞLERİN REKLAM YOLUYLA ENGELLENMESİ: ABD VE TÜRKİYE UYGULAMASI

ABD UYGULAMASI

Türk tütün markaları tarafından American Tobacco Company'nin pazar payı tehdit edilmiştir. Buna, kendi Türk tütünü markalarını çıkararak ve reklam harcamalarını satışlarının %0.5'inden %20.3'üne artırarak cevap vermiştir. Aynı şekilde, Procter&Gamble yeni kafeinsiz kahvesi olan "High Point"i 1980'de piyasaya sürdüğünde, General Food hakim markası "Sanka"nın reklam harcamalarını %700 artırmıştır (Waldman ve Jensen 2000, 331; Aktaran: Esen ve Köse, 2011: 327).

Borden ve Golden Crown firmalarının arasında geçen olay şu şekilde meydana gelmiştir: Borden firmasının meyve suyu olan ReaLemon, işlenmiş limon suyu çeşitleri ve taze limon suyu pazarında %90 pazar payına sahip olan, çok uzun yıllardır pazarda hakim konumda bulunan bir markadır. Pazarda faaliyet gösteren diğer on iki firmanın pazar payları % 2 civarındadır. Golden Crown firması kendi limon suyu markasını üretmek üzere pazara girdiğinde, önceki yıllarda ReaLemon tarafından yapılmış olan yüksek miktardaki reklam harcamalarından dolayı dezavantajlı durumdadır. ReaLimon aynı zamanda üreticisi olan Borden firmasının diğer markalarıyla koordineli olarak bağlantılı reklamlar ve kupon vb. promosyon uygulamaları da gerçekleştirmiş ve bu sayede reklam mesajlarını çok çeşitli yollardan tüketiciye iletebilme imkânı bulmuştur. Ayrıca bu yoğun reklam faaliyetlerinden kaynaklanan bir marka sadakati ve bağlılığı oluş-

muş durumdadır. Limon suyu denilince akla ReaLemon gelmekte, diğer firmaların da ürünlerinin pazarda olduğunu bildiği hâlde tüketici bu markaya güvenmekte ve bu markayı tercih etmektedir. ReaLemon, adeta bir jenerik marka olmuş durumdadır. Limon suyu pazarında karmaşık olmayan sade bir üretim süreci ve ambalajlama süreci olmasından dolayı, her iki firmanın ürünleri de içerik olarak kimyasal yönden birbirinin aynısı olmasına rağmen, Golden Crown ürünlerinin satışını ReaLemon'a göre %15-25 daha düşük fiyattan yapmak zorunda kalmıştır. Oluşan fiyat farkı nedeniyle rekabetin artmasıyla birlikte ReaLemon da fiyatını düşürmüştür. Bu durumda Golden Crown da pazar payını koruyabilmek için fiyat indirimi yapmıştır. Rekabetin bu şekilde artarak devam etmesi sonucunda Golden Crown fiyatını daha fazla indiremeyecek sınıra gelmiş ve hakim durumdaki firma olan ReaLemon'ın yıkıcı fiyat uygulamaları nedeniyle piyasadan çıkmaya zorlanmıştır. Bu olayda, FTC (Fedaral Trade Commision- ABD'de Rekabet Otoritesi) Borden firmasını söz konusu piyasada ortaya çıkardığı monopolleşmeden dolayı suçlu bulmuştur. Başarılı ürün farklılaştırmasını sağlayan unsurun, firmanın yoğun reklam faaliyetleri sonucunda oluşan monopol gücünün olduğunu değerlendirmiştir. ReaLemon tarafından, yoğun reklamlar yoluyla tüketici gözünde yüksek ürün farklılaşması varmış gibi gösterilse de aslında içerik olarak markalar arasında ürün bazında gerçek bir farklılık bulunmamaktaydı. Yoğunlaşmanın yüksek düzeyde olduğu bu tür pazarlarda reklamın meydana getirdiği giriş engeli ve yeni girecek firmaları caydırma etkisi nedeniyle yoğunlaşma düzeyinin korunduğu görülmektedir (Esen ve Köse, 2011; 327; FTC Decisions, Docket C-2935, 1978: 671-833).

FTC'nin Lorain Journal kararında ise, Lorain kasabasında yayınlanan tek gazete olan ve bu nedenle hakim durumda bulunan Lorain Journal'ın yakındaki bir kasabadaki yeni bir radyo istasyonuna reklam verenlerin reklamlarını kendi gazetesinde yayınlamamakla tehdit etmesi sonucunda ABD Yargıtayı, söz konusu gazetenin bu davranışını monopolleşmeye yönelik illegal bir davranış olarak değerlendirmiştir (Muris, 2000: 715).

Küresel reklam harcamalarının oldukça büyük bir kısmını gerçekleştiren Google'ın karşılaştırmalı alışveriş hizmeti, Google aramasında tüketiciler için çok daha görünür durumdayken, rakip karşılaştırmalı alışveriş hizmetleri çok daha az görünür durumda olduğu için Google'ın diğer firmaların adil rekabet ve yenilik yapma şansını engellediği ve Avrupalı tüketicilerin hizmetler arasında gerçekten seçim yapabilmesi ve inovasyondan tam olarak yararlanabilmesini reklam yoluyla engellediği gerekçesiyle Avrupa Komisyonu Google'a 2017 yılında 2,42 milyar Euro, 2018 yılında 5 milyar dolar para cezası vermiştir. Ayrıca, Komisyon tarafından, Google'ın, üçüncü taraf web sitelerinin Google'ın rakiplerinden reklam aktarmalarını engelleyerek seçme hakkını sınırlandırdığı şüphesiyle

sürdürdüğü başka soruşturmalar da vardır (https://ec.europa.eu/cyprus/news/20170627_tr). Avrupa Komisyonu'nun bu hamleleri nedeniyle ABD yönetimi de Google, Facebook, Amazon gibi dünya devlerinin antitröst yasalarını çiğneyen uygulamalarını araştıracakları yönünde açıklamalarda bulunmuştur (Yurtdışı Piyasalar Bülteni, 2018).

TÜRKİYE UYGULAMASI

Rekabet Kurumu'na yapılan başvuruların büyük çoğunluğu, reklamlar nedeniyle pazara girişlerin engellenmesiyle ilgili değildir. Reklam piyasasının yapısından kaynaklı olarak firmaların piyasadan yeterince pay alamamalarından dolayı kendi aralarında girdikleri mücadeleyi konu almaktadır. Çalışmanın konusuyla örtüşen örnek soruşturmalar aşağıda özetlenmektedir.[1]

Örnek 1: Dosya Sayısı : 2012-2-81, Karar Sayısı : 12-41/1150-368, Karar Tarihi : 09.08.2012

Soruşturma Konusu: Konya Büyükşehir Belediyesi, belediye sınırları içerisindeki tüm açık hava reklamcılığını ihale yoluyla sadece bir firmaya tahsis etmiştir. Özel mülkiyette bulunan reklam alanlarının diğer firmalarca kiralanmasına izin vermemesi soruşturma konusunu oluşturmuştur.

Sonuç: Soruşturma konusu incelenmiş ve soruşturma açılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir.

Örnek 2: Dosya Sayısı : 2009-2-143, (Soruşturma) Karar Sayısı : 11-18/341-103, Karar Tarihi : 30.03.2011

Soruşturma Konusu: Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., Doğan Gazetecilik A.Ş., Bağımsız Gazeteciler Yayıncılık A.Ş., Doğan Daily News Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. adlı şirketler Doğan Yayın Holding A.Ş. bünyesinde gazetecilik ve yayıncılık faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu şirketlerin, gazete reklam yeri fiyatlarının oluşumunda ortaya koyduğu indirim sistemleri ve çeşitli ajanslar ile imzaladığı sözleşmelerdeki prim uygulamaları yoluyla hâkim durumunu kötüye kullanması.

Sonuç: Soruşturma konusu incelenmiş ve söz konusu şirketlerden oluşan ekonomik bütünlüğün pazarda hakim durumda olduğu ve bu hakim durumunu kötüye kullandığı tespit edilmiştir. Bunun sonucunda, idari para cezası uygulanmıştır.

Örnek 3: Dosya Sayısı : 2011-2-188, Karar Sayısı : 11-43/955-309, Karar Tarihi : 14.07.2011

Soruşturma Konusu: Akdeniz Medya Satış ve Pazarlama Evi Sa-

1 https://www.rekabet.gov.tr/dosyalar/Kararlar/karar

nayi ve Ticaret A.Ş. TRT kanallarının reklam satışlarını yapmaktadır. Bu firmanın, piyasadaki hakim durumunu kullanmak suretiyle diğer reklam ajanslarının müşterilerini kendisine çekmesi soruşturma konusunu oluşturmaktadır.

Sonuç: Soruşturma konusu incelenmiş ve reklam gelirleri en yüksek 8 ulusal kanal içinde TRT'nin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, söz konusu firmanın piyasada hakim durumda olduğu söylenemeyeceği için soruşturma açılmasına gerek görülmemiştir.

Örnek 4: Dosya Sayısı: 2005-2-22,Karar Sayısı: 05-24/281-76, Karar Tarihi: 14.4.2005

Soruşturma Konusu: Turkcell İletisim Hizmetleri A.Ş.'nin kapsama alanı üzerine odaklanarak yaptığı yoğun reklamlar sonucunda Avea İletişim Hizmetleri A.Ş.'nin pazara girişini engellediği, faaliyetlerini zorlaştırdığı ve dolayısıyla 4054 sayılı Kanun'un 6. maddesini ihlal ettiği iddiası soruşturma konusunu oluşturmaktadır.

Sonuç: Soruşturma konusu incelenmiş ve Avea'nın sahip olduğu abone sayısı ile, pazara girişin önemli aşamalarını tamamladığı görülmüştür. Böylelikle, firmanın piyasaya girişinin ilk dönemlerinde çok önemli olan kapsama alanı hususunun, şu gelinen noktada firmanın piyasada varlık göstermesinde kritik bir konu olmaktan çıktığı tespit edilmiştir. Şikayete konu olan söz konusu yoğun reklâm faaliyetlerinde Turkcell'in kapsama seviyesinin diğer firmalara olan üstünlüğü ifade edilmiştir ve bu durumun serbest piyasa ekonomisinde rekabet etmekte olan firmalar için gayet normal bir rekabet etme yöntemi olma niteliği taşıdığı değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, yoğun reklâm faaliyetleri yoluyla hâkim durumun kötüye kullanılması konusunda doktrinde ve uygulamada örnek alınabilecek bir uygulamaya ulaşılamamıştır. Böylelikle, Turkcell'in faaliyet gösterdiği piyasada hâkim durumda olduğu kabul edilse bile bu durumunu kötüye kullanmadığı değerlendirilmiş ve Avea tarafından yapılan konuya dair şikayet hakkında önaraştırma yapılmasına veya soruşturma açılmasına gerek olmadığı tespit edilmiştir (Esen, 2006: 184-186; İmirlioğlu, 2007: 82).

Örnek 5: Dosya Sayısı : 2017-3-78, Karar Sayısı : 18-07/111-58, Karar Tarihi : 08.03.2018

Soruşturma Konusu: Çiçek Sepeti İnternet Hizmetleri A.Ş.'nin çiçek piyasasındaki hakim durumunu yoğun reklam faaliyetleri ve rakiplerine açtığı haksız davalar yoluyla kötüye kullandığı ve rakiplerini zor durumda bıraktığı iddiası.

Sonuç: Soruşturma konusu incelenmiş ve rakiplerin iddialarını destekler bir bulguya ulaşılamamıştır. Böylece, soruşturma açılmasına gerek olmadığı kanaatine varılmıştır.

Örnek 6: Dosya Sayısı: 2013-3-7, (Soruşturma) Karar Sayısı : 15-38/631-214, Karar Tarihi : 16.10.2015

Soruşturma Konusu: Unilever San. ve Tic. Türk A.Ş. ve Reklam Özdenetim Kurulu'nun beraber ya da tek başına rakipleri zor durumda bıraktığı iddiası soruşturma konusunu oluşturmaktadır. Reklam Özdenetim Kurulu'nun, endüstriyel dondurma pazarında faaliyet gösteren Unilever San. ve Tic. Türk A.Ş.'nin (UNİLEVER) yönlendirmeleri doğrultusunda, sözde tavsiye niteliğindeki kararı ile Fermet Gıda Ürünleri San. ve Tic. A.Ş.'nin (FERMET GIDA) reklamlarının durdurulmasına yol açtığı iddiası ortaya atılmıştır.

Sonuç: Soruşturma konusu incelenmiş ve UNİLEVER ya da Reklam Özdenetim Kurulu'nun piyasada hâkim durumda olduğu kabul edilse bile şikayete konu olan dosyada kötüye kullanma olarak tanımlanabilecek herhangi bir faaliyet bulunamamıştır. Böylelikle, idari para cezasına gerek olmadığı değerlendirilmiştir.

Örnek 7: Dosya Sayısı: 2018-2-038, Karar Sayısı: 20-49/675-295, Karar Tarihi: 12.11.2020

Soruşturma Konusu: Google bünyesinde bulunan şirketlerin, genel arama hizmetlerine yönelik yaptığı güncellemelerle ve Adwords reklamları kullanmak suretiyle piyasadaki hakim durumunu kötüye kullanarak rakiplerini zor durumda bıraktığı iddiası.

Sonuç: Google'ın, arama sonuçlarının gösterildiği sayfanın en üstünde, gittikçe artan bir yoğunlukta ve reklamın niteliği belirsiz şekilde metin reklamlarına yer vererek kendisine reklam geliri getirmeyen organik sonuçların faaliyetlerini zorlaştırarak piyasadaki hakim durumunu kötüye kullandığı tespit edilerek Google'a idari para cezası uygulanmasına karar verilmiştir.

SONUÇ

Çalışmada, reklamların piyasaya girişleri engelleyip engellemediği konusundaki iktisadi yaklaşımları bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmış, piyasada hakim durumda bulunan firmaların yoğun reklam faaliyetleri yürüterek piyasaya girişleri engelleyip engeleyemeyecekleri ortaya konmuş, Türkiye ve ABD'deki bu konuya dair çeşitli uygulamalar ele alınmış ve Rekabet Kurumu'nun yürüttüğü soruşturmalardaki bu konuya dair yaklaşımı ortaya konmuştur.

Reklamın giriş engeli oluşturma etkisi üzerine yapılan çalışmalarda özellikle üç nokta üzerine odaklanılmaktadır. Birincisi, reklamın rekabeti destekleyen olası etkileridir. İkincisi, reklam ve kârlılık arasındaki ilişkinin eş zamanlı yapısıdır. Üçüncü nokta ise, reklam kaynaklanan bir giriş

engeli olması için pazarda yerleşik firma ile pazara girme potansiyeli taşıyan firma arasında asimetrik veya rasyonel olmayan davranışlar olması gerektiği düşüncesidir.

Reklam ve promosyon uygulamaları, pazarda hakim durumda olan firma tarafından gerçekleştirildiğinde dışlayıcı ve ayrımcı nitelikler kazanabilmektedir. Yoğun reklam faaliyetleri, marka tutkunu tüketicilerin ortaya çıkmasına sebep olur ve bundan dolayı ürüne yönelik talebin fiyat esnekliğinin düşük, fiyat-marjinal maliyet marjı ve kârlılığın yüksek olmasını sağlamaktadır.

Piyasada hakim durumda olan firmanın, bu durumu reklamlar yoluyla kötüye kullanması, piyasada rekabetin korunmasını ve sürdürülmesini olumsuz etkileyebilmektedir. Bunun sonucunda, rekabet ihlalleri ortaya çıkabilmekte, piyasadaki rekabet ortamı zarar görmektedir. Ancak hakim durumun getirdiği başarının suni unsurlardan değil de firmanın kendi yetenekleri, nitelikleri, donanımı gibi iç dinamiklerinden kaynaklanması rekabeti ihlal etmeyeceği gibi aksine serbest rekabet ortamını güçlendirecektir. Bu nedenle, hakim durumun kötüye kullanılıp kullanılmadığının tespitinde birçok faktör dikkate alınmaktadır. Rekabet Kurumu kararlarında soruşturmaların bu yaklaşımla çözümlendiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

ARDIÇ, İ.Y. (2004). *Yatay Yoğunlaşmalarda Potansiyel Rekabet, Uzmanlık Tezi. Ankara: Rekabet Kurumu.*

ASLAN, Y. (2017). *Rekabet Hukuku Dersleri (6. Baskı),* Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım

BENHAM, L. (1972). The Effect of Advertising on The Price Of Eyeglasses. *Journal of Law and Economics,* 15(2), 337-352.

BLOOM, P.N., KRİPS, J. (1982). An Experiment İn The Economics Of Advertising. *Journal of Marketing & Public Policy,* 1(1): 25-42.

BO, X., CHAN, A. P. C. (2012). Investigation of Barriers to Entry into the Design-Build Market in the People's Republic of China, *Journal of Construction Engineering and Management,* 138(1), 120–127.

COMANOR, W. S., WİLSON, T. A. (1967). Advertising Market Structure and Performance, *The Review of Economics and Statistics,* 49(4), 423-440.

CUBBİNS, J. (1981). Advertising and the Theory of Entry Barriers, *Economica,* 48(191), 289-298.

DAVUT, L. (2002). *Sanayi İktisadı Piyasa Yapısı Unsurları (2. Baskı),* Ankara: İmaj Yayıncılık.

EREN, E. (2013). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası (9. Baskı), İstanbul: Beta Yayıncılık.

ESEN, Ş., (2006). Piyasaların Rekabetçi İşlevlerini Sürdürmesinde Rekabet Hukukunun Rolü: Piyasaya Giriş Engellerinin Rekabet Hukuku Açısından Değerlendirilmesi,Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ESEN, Ş., KÖSE, M.S. (2011). Reklamların Piyasaya Giriş Engelleri Üzerindeki Etkileri Ve Rekabet Kurumu Uygulamalarının İncelenmesi*, e-Journal of New World Sciences Academy,* 6(3), 323-332.

EUROPEAN COMMISSION, Relating to a proceeding underArticle 86 of the EEC Treaty (IV/26699 — Chiquita), Official Journal of the European Communities, Tarih: 17.12.1975.

EUROPEAN COMMISSION, Relating to a proceeding under Council Regulation (EEC) No 4064/89 (Case No. IV/M. 190 — Nestlé/Perrier), (92/553/EEC), Official Journal of the European Communities, Tarih: 22.07.1992).

EUROPEAN COMMISSION, Case No COMP/M.1846-GLAXO WELLCOME/ SMITHKLINE BEECHAM Notification of 20.3.2000 pursuant to Article 4 of Council Regulation No 4064/89, Tarih: 08/05/2000.

FARRELL, J. (1986), Moral Hazard As An Entry Barrier, *The RAND Journal of Economics*, 17(3), 440-449.

FLETCHER, W. (2010). *Advertising : A Very Short Introduction,* Oxford: Oxford University Press.

GÖRGÜLÜ, Ü. (2003). *Hakim Durumun Kötüye Kullanılması Kapsamında Fiyat Ayrımcılığı Uygulamaları. Uzmanlık Tezi. Ankara: Rekabet Kurumu.*

FEDERAL TRADE COMMİSSİON DECİSİONS, 92 F.T.C. In the matter of national fire höse corp., et al. Consent order, ETC., ın regard to alleged voilation of the federal trade commission ACT. (Borden). Docket C-2935. Tarih: 1.11. 1978.

İMİRLİOĞLU, D. (2007). Telekomünikasyon Alanında Rekabet Hukuku Açısından Hâkim Durumun Kötüye Kullanılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KARAKAYA, F., STAHL, M. J. (1989). Barriers to Entry and Market Entry Decisions in Consumer and Industrial Goods Markets, *Journal of Marketing,* 53(2), 80-91.

KOTLER, P.(2005). A'dan Z'ye Pazarlama, Çeviri: Aslı Kalem Bakkal, İstanbul: Mediacat Yayınları.

KUNTALP, E., ÖZDEMİR A.M., ve ARIKEL S., (2000). Rekabet Hukukunda Temel Yaklaşımlar. Perşembe Konferansları: Sayı:10, 31-73.

MORTON, F.M.S. (2000). Barriers To Entry, Brand Advertising, And Generic Entry İn The US Pharmaceutical İndustry, International Journal of Industrial Organization, 18 (2000), 1085–1104.

MURİS, T. J. (2000). The FTC and the Law of Monopolization, *Antitrust Law Journal*, 67(3), 693-723.

Rekabet Kurulu Kararı (RKK 1), (2012). Dosya Sayısı : 2012-2-81, Karar Sayısı : 12-41/1150-368, Karar Tarihi : 09.08.2012. Rekabet Kurumu Başkanlığı.

Rekabet Kurulu Kararı (RKK 2), (2011). Dosya Sayısı : 2009-2-143, (Soruşturma) Karar Sayısı : 11-18/341-103, Karar Tarihi : 30.03.2011. Rekabet Kurumu Başkanlığı.

Rekabet Kurulu Kararı (RKK 3), (2011). Dosya Sayısı : 2011-2-188, Karar Sayısı : 11-43/955-309, Karar Tarihi : 14.07.2011. Rekabet Kurumu Başkanlığı.

Rekabet Kurulu Kararı (RKK 4), (2005). Dosya Sayısı: 2005-2-22,Karar Sayısı: 05-24/281-76, Karar Tarihi: 14.4.2005. Rekabet Kurumu Başkanlığı.

Rekabet Kurulu Kararı (RKK 5), (2018). Dosya Sayısı : 2017-3-78, Karar Sayısı : 18-07/111-58, Karar Tarihi : 08.03.2018. Rekabet Kurumu Başkanlığı.

Rekabet Kurulu Kararı (RKK 6), (2015). Dosya Sayısı : 2013-3-7, Karar Sayısı : 15-38/631-214, Karar Tarihi : 16.10.2015. Rekabet Kurumu Başkanlığı.

REKABET KURUMU (2009). *Rekabet Terimleri Sözlüğü. (2. Baskı).* Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları.

SANLI, K.C. (2000). *Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanunda Öngörülen Yasaklayıcı Hükümler ve Bu Hükümlere Aykırı Sözleşme ve Teşebbüs Birliği Kararlarının Geçersizliği,* Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları.

SCHNELL, M.C.A. (2004). What Determines The Effectiveness of Barriers to Entry in Liberalised Airline Markets? Journal of Air Transport Management, 10(1), 413-426.

SU, K.T. (2003). Rekabet Hukukunda Teşebbüslerin Hakim Durumunun Belirlenmesinde Pazar Gücünün Ölçülmesi, Uzmanlık Tezi. Ankara: Rekabet Kurumu.

THE WORLD BANK AND OECD (1999). A Framework for the Design and Implementation of Competition Law and Policy.

UZTUĞ, F. (2003). Markan Kadar Konuş, (2. Baskı). İstanbul: MediaCat Yayınları.

WALDMAN, D.E., JENSEN, E.J. (1998). Industrial Organization, USA: Addison-Wesley Educational Publisher Inc.

YANIK, M. (2003). Rekabet Hukukunun Hakim Durum ve Hakim Durumun Kötüye Kullanılması Uygulamalarında Piyasa Giriş Engelleri. Uzmanlık Tezi. Ankara: Rekabet Kurumu.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.rekabet.gov.tr/dosyalar/Kararlar/karar Erişim Tarihi: 04.06.2019

https://ec.europa.eu/cyprus/news/20170627_tr Erişim Tarihi: 20.05.2019

https://www.yf.com.tr/media/report/yurtdisi-piyasalar-bulteni-06-11-2018-14-34 Erişim Tarihi: 20.05.2019.

Bölüm 2

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KASTAMONU VİLAYETİ'NDE EĞİTİM HAYATI

Serdar GÖKTAŞ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt, Türkiye, serdargoktas@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7120-0948.

Giriş

XIX. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında yaşanan gelişmelerin sonucu olarak dört farklı formasyona sahip eğitim kurumu ortaya çıkmıştır. Bu eğitim kurumlarının ilki geleneksel Müslüman okulları yani mektepler ve medreselerdi. İkinci tür okullar Tanzimat'la birlikte kurulan laik devlet okullarıydı. Üçüncü tür okullar yabancıların kurduğu ve parasını sağladıkları okullar ve dördüncü tür okullar ise misyonerlerin kurduğu okullardı. Osmanlı Devleti'nin bu çok kanallı eğitim sistemi toplum arasında genel bir ikilik, üçlük hatta dörtlük yaratmış ve eğitim kurumları farklı müfredatlarla ayrı dünya görüşleri olan ve farklı düşünen insanlar yetiştirmiştir. (Ergin, 1977: 1607) Tanzimat döneminde çıkarılan 1869 tarihli "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi"yle bu karmaşık durum düzeltilmeye çalışılmış ve eğitim, devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nizamname ile birlikte köy ve mahallelerde sübyan mekteplerinin, vilayet, sancak ve kazalarda ise rüşdiye ve idadilerin kurulması öngörülerek eğitim ıslah edilmeye çalışılmıştır. (Akyüz, 2004: 145) Fakat diğer eğitim kurumlarının da sistem içinde yer almaya devam etmesi eğitimde birliği sağlayamadığı gibi çok kanallı bir eğitim yapısına da son verilememiştir.

İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde bu tür bir eğitim anlayışı terkedilmeye ve çağın gerektirdiği milli bir eğitim için adımlar atılmaya başlanmıştır. Türkiye'de milli ve modern bir eğitim oluşturma çabaları, Milli Mücadele döneminin en buhranlı günlerine rastlamaktadır. Bu dönemde bir yandan ölüm-kalım mücadelesi verilirken diğer yandan da gelecek yılların programı çizilmeye başlanmıştır. Kurtuluş mücadelesinin zaferle sonuçlanacağından son derece ümitli olan Türk Milleti, bir taraftan Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurtuluş hareketini yürütürken; diğer taraftan da Türk gençliğinin hangi ilkelere, amaçlara ve hangi eğitim felsefesi ve dünya görüşüne göre yetiştirilmesi gerektiğinin belirlenmesi için çalışmalara başlamıştır. 9 Mayıs 1920'de okunan İcra Vekilleri Heyeti programına bakıldığında, Osmanlı Devleti zamanında hazırlanan hükümet programlarında pek rastlanılmayan milli şuuru geliştirme, girişim gücüne sahip olma, kendi bünyemize uygun programlar geliştirme, kendine güven duyma gibi günümüz modern eğitiminde sıklıkla kullanılan temel ilkelerin daha o zaman düşünüldüğü görülmektedir. (Okur, 2005: 202) Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nın sonucunu belirleyecek kritik bir yıl olan 1922'de bile Mustafa Kemal Paşa'nın söylemlerinde eğitim ve kültür önemli bir yer tutmuştur. 1 Mart 1922'de Büyük Millet Meclisini açarken söylediği nutukta Paşa, Türkiye'de uygulanacak eğitim ve kültür programlarının esasını şu şekilde belirlemiştir:

"(...) Hükümetin en feyizli ve en mühim vazifesi Maarif işleridir. Bunda muvaffak olabilmek için öyle bir program takip etmeğe mecburuz ki, o

program milletimizin bugünkü haliyle, İçtimai, hayati ihtiyacı ile muhitin şartları ile ve asrın icaplarıyla tamamen mütenasip ve mütevafık olsun. Bunun için muazzam ve fakat hayali, muğlak mütalaalardan tecerrüt ederek hakikate nafiz nazarlarla bakmak ve el ise temas etmek lazımdır... Bir taraftan cehli izaleye uğraşırken, bir taraftan da memleket evladını içtimaı ve iktisadi hayatta fiilen müessir ve müsmir olabilmek için elzem olan iptidai malumatı ameli bir tarzda vermek usulü Maarifimizin esasını teşkil etmelidir... Medeni ve asri bir içtimai heyetin ilim ve irfan yolunda yalnız bu kadarla iktifa etmeyeceği şüphesizdir. Milli dehanın inkişafı ve bu sayede layık olduğu medeniyet mertebesine yükselmesi bittabi ali meslekler erbabını yetiştirmekle ve milli harsımızı yükseltmekle kabildir (...)" (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 1997: 244)

Milli Mücadele döneminde alt yapısı oluşturulan milli eğitim siyaseti, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte uygulama alanına konulmuştur. Cumhuriyet yönetiminin milli eğitim doğrultusunda attığı en büyük adım, 3 Mart 1924 tarihli "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun kabulü olmuştur. (*TBMM Kanunlar Dergisi*, C. 2: 242) Bu kanunla birlikte bütün eğitim kurumları tek bir çatı altında toplanarak eğitimde birlik sağlanmış ve özellikle 19. yüzyıl sonlarından itibaren Türkiye eğitiminde görülen karmaşık yapı son bulmuştur. Ülke çapında bulunan okulların bir taraftan programları, sistemleri ve örgüt yapıları değiştirilirken diğer taraftan da bu okullara milli, devrimci, halkçı ve laiklik ekseninde yeni bir yön verilmiştir. (Binbaşıoğlu, 2014: 372)

1. Tevhid-i Tedrisat ve Örgün Eğitim

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Kastamonu Vilayeti'nde devlet kurumu olarak sübyan mekteplerinin yanı sıra Mekteb-i İdadi-i Mülkiye, Askerî Rüşdiye, Sanayi Mektebi ve İnas Rüşdiye Mektebi adı altında çeşitli okullar açılmıştır. (*Onuncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası: Kastamonu Yıllığı*, 1933: 28) Ayrıca Meşrutiyet döneminde Kastamonu merkezinde bir erkek muallim (Darülmuallimin) ve kız muallim (Darülmuallimat) mektebi de eğitim vermeye başlamıştır. (*Kastamonu Yıllığı*, 1933: 30) Kastamonu Vilayeti'nde bütün bu eğitim kurumlarının yanı sıra medreseler de aktif bir şekilde eğitim vermekteydi. XIX. yüzyıl başında sadece Kastamonu merkez sancağında bulunan 36 medresede 2.004 öğrenci okumaktaydı. Merkezinden başka, İnebolu, Küre, Araç, Taşköprü, Daday, Cide ve Tosya kazalarında da rüşdiyeler bulunmaktaydı. Ayrıca Kastamonu ve İnebolu'da azınlıkların gittiği 7 rüşdiyede 559 öğrenci okumaktaydı. Kazalardaki rüşdiye öğrencilerinin sayısı ise 562'yi buluyordu. (Ulukaya, 1990: 4-5.)

Milli Mücadele döneminde Türkiye için kritik bir yıl olan 1922 yılı itibarıyla Kastamonu Vilayeti içinde 198 erkek ve 22 kız olmak üzere 220

resmi ilkokul bulunmaktadır. Bu okullarda 7.065 erkek ve 2.095 kız olmak üzere toplam 9.160 öğrenciye 300 erkek ve 79 kadın olmak üzere 379 öğretmen eğitim vermektedir. Darülmuallimînde 15 erkek öğretmen 65 öğrenciye, Darülmuallimatta 11 kadın öğretmen 60 öğrenciye, Sultani'de ise 33 erkek öğretmen 141 erkek öğrenciye eğitim vermektedir. Vilayet dahilinde bulunan okul, öğretmen ve öğrenci sayılarının genel toplamına bakıldığında 201 erkek ve 23 kız okulunda 358 erkek ve 90 kadın öğretmenin, 7.319 erkek ve 2.155 kız öğrenciye eğitim verdiği görülmektedir. Maarif Müdürlüğü'nün verilerine göre Kastamonu Vilayeti'ne bağlı 1.360 köyde 224 okul ve 448 öğretmen, 9.464 öğrenci eğitim vermektedir. Yani altı köye bir okul ve her okula iki öğretmen düşmekte ve nüfusun % 15,2'si okumaktadır. (Ziraatçi Kemal, 1922: 17) Kastamonu'da eğitim yaygın bir şekilde devam etmekle birlikte eski usul ve yöntemler kullanılmaktadır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeni eğitim-öğretim anlayışına sahip okullar ülke sathına yayılırken, Kastamonu'da[1]da bu duruma uygun hareketlenmeler görülmüştür. Kastamonu Vilayeti'ndeki eğitim kurumları, cumhuriyetin milli ve modern eğitim politikasıyla birlikte dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu uyarınca Kastamonu'da bulunan medreseler kapanırken, ilkokul, ortaokul ve liseler de yeni eğitim sistemine uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. (*Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Mecmuası*, 1341: 42 ve 100; *Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, 2000: 291.) 1925-1926 eğitim-öğretim yılında Kastamonu vilayeti içinde yeni eğitim-öğretim modeline uygun bir şekilde faaliyet gösteren 231 okulda 12.164 öğrenci eğitim görmektedir. (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926*, 1926: 735) Ayrıca vilayet merkezinde yeni düzene uygun bir erkek lisesi ve bir erkek öğretmen okulu ile merkeze bağlı nahiye ve köylerde 41 adet ilk erkek okulu mevcut olup bu okullarda 2.329 öğrenci eğitim görmektedir. (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, 1927: 1011) Cumhuriyetin on beşinci yılına gelindiğinde ise eğitim teşkilâtı bakımından Kastamonu Vilayeti'nde orta, teknik ve ilköğretim okulları olmak üzere üç çeşit eğitim-öğretim kurumu bulunmaktadır. Vilayet dahilinde 161 ilkokul, üç sınıflı bir kız ortaokulu, İnebolu kazasında üç sınıflı karma bir ortaokulu, tam devreli karma bir lise ile yatılı mıntıka sanat okulu vardır. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2620)

1 Kastamonu, Osmanlı idaresine girdikten sonra Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir. XIX. Yüzyıla kadar mülki taksimat bakımından sancaklık durumunu koruyan Kastamonu, Tanzimat'ın ilânıyla birlikte başlayan idarî reformlar çerçevesinde 1841'de Bolu müşirliği adı altında oluşturulan vilâyetin içinde yer almıştır. Ancak 1846'da yapılan idarî düzenlemelerle merkez sancağından başka Sinop, Çankırı ve Bolu Sancaklarını ihtiva eden "Kastamonu Eyaleti" oluşturulmuştu. Daha sonra bu sancaklardan bazıları Kastamonu Vilayeti'nden ayrılmış ve sonunda Cumhuriyet döneminde yaklaşık eski merkez sancağı sınırları içinde bugünkü Kastamonu Vilayeti oluşturulmuştur. (Şahin, 2001: 588; Besim Barkot, 1977: 403)

1.1. İlköğretim

Kastamonu Vilayetinde 1922 yılı itibarıyla 198 erkek ve 22 kız olmak üzere 220 resmi ilkokul bulunmaktadır. Bu okullarda 7.065 erkek ve 2.095 kız olmak üzere toplam 9.160 öğrenciye 300 erkek ve 79 kadın olmak üzere 379 öğretmen eğitim vermektedir. Vilayet içindeki resmi ilkokullar ile bu okulların mevcut öğrenci ve öğretmen sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. *1922 Yılı İtibarıyla Kastamonu Merkez ve Kazalarındaki İlkokul, Öğretmen ve Öğrenci sayısı*

Kaza	**Okul Sayısı**		**Öğretmen Sayısı**		**Öğrenci Sayısı**	
----------	Erkek	Kız	Erkek	Kadın	Erkek	Kız
Kastamonu	19	5	40	27	984	400
Araç	21	1	31	3	789	145
İnebolu	39	7	68	18	1.157	416
Cide	17	1	22	3	805	144
Safranbolu	40	3	51	10	1.110	332
Taşköprü	17	3	27	9	770	260
Daday	29	1	35	3	863	270
Tosya	16	1	26	5	587	128
Toplam	198	22	300	79	7.065	2.095

(Ziraatçi Kemal, 1922: 17)

Tabloda görüldüğü üzere 1922 yılında Kastamonu merkez ve kazalarında hem kız hem erkeklerin eğitim görebileceği ilkokullar bulunmaktadır. Kastamonu ilkokullarında bu yıl itibarıyla karma bir eğitime henüz geçilmemiştir. Yine öğretmenlerin sayılarına baktığımızda erkek öğretmenler kadın öğretmenlerden oldukça fazladır. Kastamonu köylerinde de ilkokullar yaygın eğitim kurumları olarak ortaya çıkmaktadır. Kastamonu Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün verilerine göre mevcut 1.360 köy ile 5000 nüfusa karşılık 224 köy ilkokulunda 448 öğretmen 9.464 öğrenciye eğitim vermektedir. Yani her altı köye bir ilkokul ve her okula iki öğretmen düşmekte ve köy nüfusunun % 15,2'si okumaktadır. Köyler, ilkokul çağına gelen çocuklarını okutmak isteseler de öğretmen azlığı nedeniyle bu mümkün olamamaktadır. (Ziraatçi Kemal, 1922: 17)

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Kastamonu ilkokullarında eğitim gören 2.929'u kız ve 6.445'i erkek olmak üzere toplam 9.374 öğrenci bulunmaktadır. (*Onuncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası Kastamonu Yıllığı*, 1933: 43) 1927-1928 eğitim-öğretim yılı itibarıyla vilayet içinde 194 erkek

ve 18 kız olmak üzere 212 ilkokul mevcut olup bu okullarda 9.953 erkek ve 1.560 kız toplam 11.513 öğrenci eğitim görmektedir. (*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, 1928: 1080) Cumhuriyetin onuncu yılında beş sınıflı ilkokullardan 2.540 erkek ve 734 kız ile üç sınıflı köy mekteplerinden 2.790 erkek ve 402 kız mezun olmuştur. (*Onuncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası Kastamonu Yıllığı*, 1933: 43)

Kastamonu merkez ve kazalarında[2] 1932-1933 eğitim öğretim yılında yeni harflere uygun olarak eğitim veren 5 sınıflı 17, köylerinde ise 143 ilkokul bulunmaktadır. Merkez ve kaza ilkokullarında 2.019'u erkek ve 1.143'ü kız olmak üzere 3.162 öğrenci eğitim görmekteyken, köy okullarında 4.161'i erkek ve 1.747'si kız olmak üzere 5.908 öğrenci eğitim görmektedir. (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 53-54) Aşağıdaki tablolarda 1933 yılı itibarıyla Kastamonu Vilayeti dahilindeki ilkokul sayısı, ilkokul çağındaki çocuk sayısı ve bunlardan okula devam edenlerin sayısı, öğretmen sayısı ve okullarda bulunan sınıfların kapasiteleri gösterilmiştir:

Tablo 2. *1933 Yılı İtibarıyla Kastamonu Merkez, Kaza, Nahiye ve Köylerindeki İlkokul Sayısı*

Kaza İsimleri	Kaza ve Nahiye Merkez İlkokulları	Nahiye ve Köy İlkokulları	Kazaların İlkokul Sayıları
Kastamonu Merkez	6	28	34
Araç	1	18	19
Cide	1	9	10
Daday	1	24	25
İnebolu	3	17	20
Küre	1	13	14
Taşköprü	1	23	24
Tosya	3	13	16
Vilayet Toplamı	17	145	162

(*Onuncu yıl*, 1933: 184)

Tablo 3. *1933 Yılı İtibarıyla Kastamonu Vilayetinde İlkokul Çağındaki Çocuk Sayısı ve Bunlardan İlkokula Devam Edenlerin Sayısı*

Kaza ve Köyleri	Vilayetin Genel Çocuk Sayısı			Okula Devam Eden Çocuk Sayısı		
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam
Kastamonu Merkez	703	733	1436	452	617	1069
Merkez Köyleri	2750	2126	4876	361	745	1106
İnebolu Merkez	251	315	566	225	366	591
İnebolu Köyleri	2411	1776	4187	365	791	1156
Küre Merkez	58	49	107	47	80	127

2 Kastamonu Vilayeti'nin 7 Kazası, 11 Nahiyesi ve 1159 köye sahiptir. (*Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Hilal Matbaası, İstanbul: 1928: 7)

Küre Köyleri	1324	1037	2631	198	297	495
Daday Merkez	73	56	129	46	132	178
Daday Köyleri	2255	1653	3908	131	446	577
Cide Merkez	87	77	165	39	134	173
Cide Köyleri	1895	1565	3460	42	300	342
Taşköprü merkez	188	146	334	132	180	312
Taşköprü Köyleri	2452	1946	4398	190	678	868
Araç Merkez	33	35	68	45	189	233
Araç Köyleri	2141	1616	3757	199	624	823
Tosya Merkez	538	430	968	214	554	768
Tosya Köyleri	1546	1304	2850	246	488	734
Merkez ve Nahiyeler Toplamı	1961	1841	3802	1300	2251	3551
Köyler Toplamı	16744	13023	29767	1632	4369	6001
Vilayet Toplamı	18705	14864	33569	2932	6620	9552

(*Onuncu yıl*, 1933: 186)

Tablo 4. *1933 Yılı İtibarıyla Kastamonu Merkez ve Merkeze Bağlı Nahiye ve Köylerde Bulunan İlkokulların Teşkilatı ve Öğrenci Sayısı*

Okul Adı		**Sınıf Sayısı**	**Öğretmen Sayısı**	**Öğrenci Sayısı**
1	**İsfendiyarbey**	6	7	219
2	**Abdülhakhamit**	4	6	129
3	**Gazipaşa**	5	6	202
4	**Cumhuriyet**	4	6	129
5	**Muratbey**	7	8	291
6	**Rumsındı**	3	3	99
7	**Devrekani Nahiye Merkezi**	5	6	153
8	**Ulamış Köyü**	3	1	35
9	**Yağlar Köyü**	-	-	-
10	**Çayırcık Köyü**	3	1	45
11	**Mütevelli Köyü**	3	1	50
12	**Çorbacı Köyü**	3	1	49
13	**İnciğez Köyü**	-	-	-
14	**Şeyhbali Köyü**	3	1	45
15	**Kadir Bey Köyü**	3	1	43
16	**Elyakut Köyü**	3	1	35
17	**İğdir Köyü**	3	1	34
18	**Oğul Köyü**	3	1	32
19	**Gömeç Köyü**	3	1	41
20	**Pehlivan Köyü**	3	1	35
21	**Çavundur Köyü**	3	1	42
22	**Bozoğlak Köyü**	3	1	51
23	**Alpağut Köyü**	2	1	37
24	**Kozyaka Nahiye Merkezi**	3	1	30
25	**İslam Köyü**	3	1	32
26	**Alpı Köyü**	3	1	44
27	**Türbeiadilbey Köyü**	3	1	31
28	**Köy Merkez**	3	1	43
29	**Kasaba Köyü**	3	1	35
30	**Eşen Köyü**	3	1	34
31	**Sarıömer Köyü**	3	1	35
32	**Talipler Köyü**	3	1	22
33	**Ahmetbey Köyü**	3	1	13
34	**Kemah Köyü**	3	1	60
	Toplam	-	-	2.175

(*Onuncu yıl*, 1933: 187; *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, 1928: 780-801)

Kastamonu merkez ve kazalarındaki ilkokul sayısı 1933-1934 eğitim-öğretim yılında 18'e, öğrenci sayısı 2.229'u erkek ve 1.182'si kız olmak üzere toplam 3.411'e yükselmiştir. Bu yıllar arasında Kastamonu köylerindeki ilkokul sayısı 130'a düşmüştür. (*Maarif 1933-1934 İstatistiği*, 1935: 38, 39 ve 133) 1937-1938 eğitim-öğretim yılında Kastamonu'da 129 ilkokulda 272 öğretmen 12.163 öğrenciye eğitim vermektedir. (*Maarif 1937-1938 İstatistiği*, 1939: XXI) 1938 yılı itibarıyla Kastamonu Vilâyeti'nin genel nüfusunun % 10 itibariyle eğitim-öğretim çağında bulunan çocuk sayısı 18.705 kız ve 14.364 kadar da erkek olmak üzere toplam 33.569 kadardır. Okula devam eden öğrenci sayısı 2.932 kız ve 6.620 erkek çocuktur. Her ne kadar vilâyetin zorunlu eğitim çağındaki çocuk sayısıyla okula devam eden öğrenci sayısı oransız bulunmaktaysa da bu durum vilâyetin köylerinde sadece 145 okul bulunmasından ve bütçe yetersizliğinden dolayı henüz okul açılmamış 1000'e yakın köyün bulunmasından ileri gelmiştir. Bununla birlikte bu okulsuz köylerin de bir an önce eğitim olanaklarına kavuşmaları için hazırlıklar yapılmıştır. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2625)

Cumhuriyet Döneminde Kastamonu ilköğretiminde hızlı bir gelişme meydana gelmiştir. Kastamonu'da cumhuriyetin ilk yıllarında ilkokul eğitimi alanında yaşanan olumlu gelişmeler yıllar içinde ivmesini kaybetmeden yükselmeye devam etmiştir. Köyde ve şehirde öğrenci ve öğretmen sayısı sürekli artmıştır. Bu artış, Kastamonu köylerinde de görülmüştür. 1960'lı yıllara gelindiğinde Kastamonu vilayet sınırları içinde 41 köyde ikişer adet, 763 köyde birer adet olmak üzere 804 köyde 845 adet ilkokul bulunmaktadır. Bu okulların 769 tanesi öğretmenli, 36 tanesi öğretmenli ve eğitmenli ve 40 tanesi de sadece eğitmenlidir. 1966-1967 eğitim-öğretim yılında vilayetteki ilkokul sayısı 882'ye, 1972-1973 eğitim-öğretim yılında ise 1215'e yükselmiştir. Ayrıca bu dönemde 2.078 öğretmen, 60.858 öğrenciye eğitim vermektedir. *(Kastamonu 1967 İl Yıllığı*, 1968: 210; *Kastamonu 1973 İl Yıllığı*, 1973: 117)

1.2. Ortaöğretim

1.2.1. Kız Orta Mektebi

Kız Orta Mektebi binasının yapılması için, Müşir İbrahim Paşa'nın karısı ve Nurettin Paşa'nın annesi Zeynep Hanım ölmeden önce yüzüğünü bağışlamıştır. Okul binasının yapımına 1922 yılında Kastamonu Askerlik kalem reisi Miralay Osman Beyin başkanlık yaptığı bir komisyonun gözetimi altında kârgir olarak başlanmış ise de tamamlanamamıştır. Yarım kalan okul binası 1923 yılında vilâyet özel idaresi tarafından tamamlanarak hizmete sunulmuştur. İlkokul olarak yapılan bu binanın bitmesi

Kurtuluş Savaşı'nın kazanıldığı zamanlara rastladığı için okula *"Zeynep Hatun Zafer Mektebi"* adı verilmiştir. 1924 yılında da bina, yeni açılan kız ortaokuluna tahsis edilmiştir. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2622-2623)

Resim 1. *Kastamonu Kız Orta Mektep Müdürü, Öğretmenler ve Öğrencilerden bir kısmı*

(Akşam, 19 Haziran 1933: 1)

1933 yılı itibarıyla Kız Orta Mektebi'nin müdürlük görevinde Kemal Cenap Bey bulunmaktadır. Bu yıl Maarif Vekili Reşit Galip Bey, Kastamonu'dan Ankara'ya giden bir heyete Kız Orta Mektebinin gece kız lisesi haline getirileceğine dair söz vermiştir. Kız Orta Mektebi'nin liseye dönüştürüleceği duyumu Kastamonu halkı tarafından sevinçle karşılanmıştır. Bu haber basında da yer almış hatta bu dönüşümün zaruri olduğu dile getirilmiştir:

"(...)Esasen istatistiklerle de sabittir ki, Kastamonuda leyli bir kız lisesinin açılmasını kolaylaştıracak bir çok maddi imkanlara da bugünkü vaziyet çok müsait bulunmaktadır:

Bolu, Çankırı, Çorum, Sinop, Zonguldak ve hatta Samsun da dahil olduğu halde, Kastamonu hayati şartları açısından çok müsaittir. Bu yüzden bu vilayetlerden buradaki liseye kolaylıkla talebe celbi mümkün olacaktır. Esasen Kastamonu çevresi de merkezi ile sekiz kazadan ibaret olduğu için mevcudun yarısından çok fazlasını da bu çevre sağlamış olacaktır.

Asıl sebeplerden birisi de mevcut kız orta okulunun ders levazımı ile öğretmen kadrosunun tam ve mükemmel olmasıdır. Mektebin liseye kalbi halinde, bu iş için dışarıdan küçük bir çivi bile alınmasına lüzum yoktur. Çünkü bütün ders vasıtaları vardır. İcabı halinde mevcut erkek lisesinin hocalarından da istifade suretiyle yeniden öğretmen kadrosu ilavesine de mahal kalmayacaktır.(...)" (Akşam, 19 Haziran 1933: 1)

Kastamonu kız orta mektebi, 1933 yılında önceki yıllara göre daha iyi bir duruma gelmiştir. Ders yılı başına kadar karma bir şekilde idare edilen mektepteki erkek öğrenci, yılbaşından itibaren erkek lisesine gönderilmiş ve mektepte yalnız kız öğrenci kalmıştır. Bütün dersler, özellikle fizik ve kimya dersleri, deneysel ve uygulamalı bir şekilde yürütülmüş ve öğrenci bundan büyük yarar sağlamıştır. Özellikle kızlar için en gerekli işlerden olan resim, biçki ve nakış alanında bu yıl yoğun çalışmalar yapılmıştır. Okulda, 1933 yılında kızların bu çalışmalarının sonuçları bir sergi halinde bütün öğrenci velileriyle birlikte Kastamonu halkına gösterilmesi düşünülmüş ve sergi hazırlıklarına başlanılmıştır. (*Akşam*, 19 Haziran 1933: 1) Kız öğrencilerin okula olan ilgisi de her yıl biraz daha yükselmiştir. 1933 yılı itibarıyla okulda 83 kız öğrenci eğitim görmekteyken (*Karadeniz Havzası Şimal Kısmı: Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, 1936: 152) bu sayı 1938 yılında 133'e ulaşmıştır. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2622-2623) 1933-1938 yılları arasındaki beş yılda okul, öğrenci sayısını 50 kişi arttırmıştır.

1.2.2. Abdurrahman Paşa Lisesi

Kastamonu'da lise eğitimi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde 1885 yılında ilk olarak Kastamonu Lisesi olarak anılan Abdurrahman Paşa Lisesi'yle başlamıştır. Aynı yılın sonlarında başlayan okul inşaatının eğitime engel olmaması için 1886 yılında lisenin birinci sınıfı Askeri Rüşdiye binasında açılmıştır. İkinci yılda ise henüz tamamlanmayan yeni binaya nakledilmiştir. Lise binası, halkın verdiği 8000 altın ile tamamlanmıştır. 1887 yılında lisenin birinci ve ikinci sınıfları, 1888 yılında üçüncü sınıfı, 1891-1892 ders yılından sonra leyli (gece) teşkilâtı yapılarak Bolu, Sinop, Çankırı, Zonguldak Mutasarrıflıklarından ve merkez kazalarından ikişer kişi 12'şer lira ücretle alınmıştır. Aynı yıl lisenin eğitim süresi Maarif Nezareti tarafından yedi yıla çıkarılmıştır. Lise ilk mezunlarını da bu yıl vermiştir. 1900-1901 ders yılında dördüncü sınıfta ayrılıp, bir ziraat şubesi açılmışsa da çok sürmeden kapanmıştır. 1901-1902 eğitim-öğretim yılın-

da tekrar açılan ziraat şubesi dördüncü sınıftan itibaren başlamış, 1903-1904 eğitim-öğretim yılında ise bu şubenin ikinci sınıfı oluşturulmuştur. 1903-1904'ten sonra bu şube tekrar kapanmıştır. 1910-1911 yılına kadar teşkilâtında herhangi bir değişiklik yapılmayan okula bu eğitim-öğretim döneminden sonra bir ilk kısım eklenerek okul 12 yıllık Sultani'ye dönüştürülmüş; 10. sınıftan itibaren de sultani teşkilâtına uygun olarak fen ve edebiyat şubeleri açılmış, ilk kısım da beş yıl olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra 1923-1924 eğitim-öğretim yılında okulun Sultani ismi kaldırılıp yerine lise adı konulmuş ve sınıf sayısı da 11'e düşürülmüştür. 1926 yılında ise Lisenin ilk kısmı kaldırılmıştır. 1933 yılı itibarıyla Karadeniz havzası dahilinde sadece Kastamonu ve Samsun'da lise bulunmaktadır. Kastamonu Lisesi'nde bu yıl itibarıyla 394 öğrenci eğitim görmektedir. (*Karadeniz Havzası Şimal Kısmı: Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, 1936: 153) 1937-1938 eğitim öğretim döneminde ise lisede 14 öğretmen, 1 devreli 492 ve 2 devreli 352 öğrenciye eğitim vermektedir. (*Maarif 1937-1938 İstatistiği*, 1939: XXI) 1938 yılında lisenin leyli kısmında hükümet tarafından okutulanların dışındakiler 140 lira karşılığında okulun pansiyonundan yararlanmaktadır. Bu yıl, lisenin öğrenci sayısı 795 olup bunlardan 713'ü erkek ve 82'si kız öğrencilerden oluşmaktadır. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2621; *Kastamonu 1973 İl Yıllığı*, 1973: 124-125; Bardakçı, 1941: 3)

1.2.3. Enstitüler

1.2.3.1. Erkek Sanat Mektebi (Kastamonu Sanat Enstitüsü)

Erkek Sanat Mektebi, 1869 yılında Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Paşa zamanında kurulmuştur. Okul ilk defa Islahhane adıyla şehrin kuzeyinde eski piyade kışlasının bir kısmında açılmış ve Kunduracılık, Dizgicilik, Terzilik ve Marangozluk sanatları öğretilmiştir. Islahhanenin gelirini matbaanın fazla olan geliriyle çay kenarında bulunan ıslahhane karşısındaki dükkân ve kahvelerin kira gelirleri ve sanathanelerin gelirleri oluşturmuştur. Bu tarzda idare şekli *İdare-i Umumiye ve Hususiye-i Vilâyet Kanunu'*nun neşrine kadar devam etmiştir. 1881 yılında öğrenci sayısının azalması nedeniyle eğitim faaliyetlerini durdurmasına rağmen okul, 1888'de Mektep-i Sanayi adıyla yeniden açılmıştır. 1895-1896 yıllarında kapatılan Rüşdiye Mektebi'ne ait bina yıkılarak yerine lise yatakhane binası yaptırılmış ve okul bu binaya taşınmıştır. 1904-1905 yıllarında mektebin idare ve eğitim tarzı çağa uygun bir duruma getirilmiş ve kadrosu genişletilerek dizgicilik, boyacılık, marangozluk, dokumacılık, halıcılık sanatları eklenmiştir. Ayrıca öğrenci sayısı arttırılmış ve ders kısmı da alanında uzman öğretmenlerle güçlendirilmiştir. 1911 yılında da yeni okul binasının yapımına başlanmış ve üç yıl içinde bitirilmiştir. 1913 yılında okulun bütçesi Mektep-i Sanayi komisyonu yerine İl Özel idaresi tarafından karşılanmıştır. 26 Mayıs 1927 tarihli 1052 sayılı kanuna dayanarak

okulun adı *Sanatlar Mektebi* olarak değiştirilmiş ve öğrenim süresi de 5 yıla çıkarılmıştır. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2623; *Kastamonu 1973 İl Yıllığı*, 1973: 127-128)

Resim 2. *Erkek Sanat Mektebi*

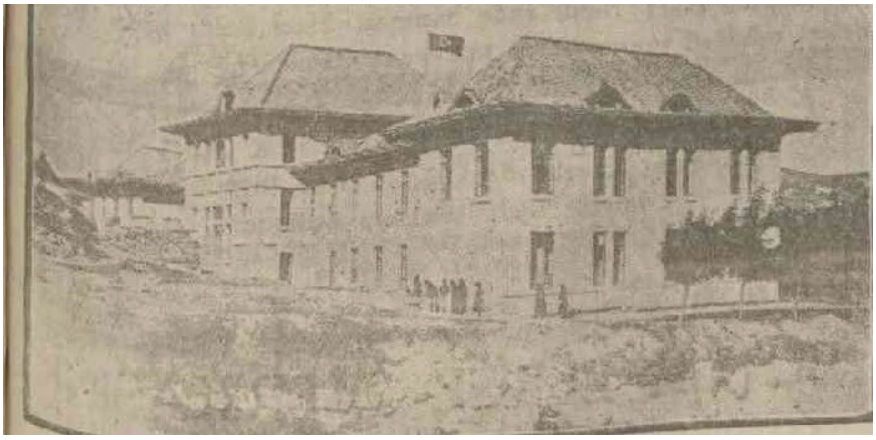

(Vakit, 15 Aralık 1929: 11)

Türkiye'de 1929 yılından itibaren Sanat mektepleri hakkında düşünülen yenilikler uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Anadolu'nun çok önemli bir vilayeti olan ve kırk yılı aşan bir zamandan beri sanat mektebine sahip bulunan Kastamonu'da da yeni programların uygulanmasına geçilmiş ve okulun yapısında bazı değişiklikler yapılmıştır. Sanat Mektebi müdürlüğüne Belçika'da mühendislik okumuş bir genç atanmıştır. Okulda yeni programların uygulanmasına başlandıktan sonra birçok kısım ve ders kaldırılmış sadece ahşap işleri ve tesviyecilik olduğu gibi bırakılmıştır. Sanat Mektebi'ne yeniden birkaç Türk uzman getirilmiştir. Bu ders yılı başında yeni programlar ve yeni uzmanların etkisi anında kendini göstermiştir. Özellikle yıllardan beri harap bir halde bulunan bir motor tamir edilmiş ve işlemeyen dinamo çalıştırılarak okulda elektrik aydınlatması yapılmıştır. Bu yıla kadar okulun atölyesinde çalışan öğrenci bir taraftan torna yaparken diğer taraftan makineler kol ile çalıştırılmıştı. Bu yıldan itibaren ise atölyedeki makineler de faaliyete geçirilmiş ve onlar da motorla hareket ettirilmeye başlanmıştır. Okulun sıraları ve resim odaları tamamen yeniden yapılmıştır. 1930 yılından itibaren okulun ihtiyaçlarının genel bütçeden karşılanması karara bağlanmıştır. 1930 yılına kadar yalnız Kastamonu Vilayeti çocuklarının kabul edilebildiği okula bu yıldan itibaren çevredeki beş vilayetten on öğrenci alınması da düşünülmüştür. Aynı yıl Maarif Vekaleti, Kastamonu Sanatlar Mektebi'ni bir mıntıka sanayi mektebi haline getirmek için çalışmalar yapmıştır. (Ya-

man, Vakit, 15 Aralık 1929: 11) Bu çalışmalar sonucu okul, 1933 yılında bölgede birçok vilayetten öğrenci aldığından dolayı *"Bölge Sanatlar Mektebi"* (Mintaka Sanat Mektebi) ismini almıştır. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2623: *Kastamonu 1973 İl Yıllığı*, 1973: 127-128) Okulun yapısında ve müfredatında önemli değişmelerin meydana geldiği bu yıllarda okula devam eden öğrenci sayısında da bazı değişiklikler yaşanmıştır. 1927-1932 yılları arasındaki eğitim- öğretim dönemlerinde yaşanan bu değişim aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5. *1927-1932 yılları arasında Sanat Okulu'nun Öğrenci ve Mezun Mevcudu*

Eğitim-Öğretim Dönemi	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf	**Toplam**	**Mezun Sayısı**
1927-1928	19	19	23	17	-	78	-
1928-1929	23	18	13	21	-	75	-
1929-1930	15	12	15	15	13	70	12
1930-1931	23	17	7	13	16	76	16
1931-1932	19	24	8	7	12	70	12

(*Maarif İstatistikleri 1923-1932*, 1933: 57.)

1938 yılı itibarıyla sanat okulunun marangozluk, demircilik, tesviyecilik olmak üzere üç sanat şubesi bulunmaktadır. Bütün öğrencisini mıntıkalardan gelen ilkokul mezunlarından sınavla seçen okulun 1937-1938 eğitim-öğretim döneminde öğrenci sayısı 132'ye ulaşmıştır. Kastamonu, Sinop, Amasya, Çankırı, Çorum vilâyetlerinin katılım hisseleriyle idare edilen okulun 1937 yılı bütçesi, 32.559 lirası katılım hissesi olmak üzere toplam 47.671 liradır. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2623)

Okul, 1941-1942 eğitim-öğretim yılında *"Erkek Sanat Enstitüsü"* adını almıştır. Enstitü, ilk devresi Orta Sanat Okulu üç yıl, ikinci dönem ise Sanat Enstitü adı ile iki yıl olmak kaydıyla iki döneme ayrılmış ve ikinci dönem ise meslek derslerine ağırlık verilmiştir. 1963-1964 ders yılında birinci dönem kaldırıp, ikinci dönem ise üç yıl olmuştur. 1967-1968 eğitim-öğretim yılında enstitüsünün baş kısmında bulunan "Erkek" ibaresi kaldırılıp okulun ismi *Sanat Enstitüsü* olarak değiştirilerek kız öğrencilerin de bu okulda öğrenim görmeleri sağlanmıştır. (*Kastamonu 1973 İl Yıllığı*, 1973: 127-128)

1.2.3.2. Kız Enstitüsü

Kastamonu Kız Enstitüsü, 1939 yılında *Akşam Kız Sanat Okulu* olarak faaliyete geçmiştir. Okul aynı yıl içinde Biçki, Dikiş, Moda ve Çiçek şubeleriyle beraber atölye uygulamalarına da başlamıştır. 1940 yılında Nakış, 1945 yılında Ev İdaresi ve Yemek Pişirme şubeleri açılmış olup

bu yıl içinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yaptırılmış olan binaya geçerek *Kız Enstitüsü* ismini almıştır. 1945-1946 ders yılında *Akşam Kız Sanat Okulu*, 1962-1963 ders yılında aynı binada *Kız Sanat Okulu* açılmıştır. (*Kastamonu 1973 İl Yıllığı*, 1973: 131**)**

1.2.4. Kastamonu Erkek Öğretmen Mektebi

Kastamonu'da ilk öğretmen okulu *Darülmuallimat* adıyla 1909-1910 eğitim-öğretim yılında açılmıştır. İlk olarak okulun öğrenim süresi 3 yıldan oluşuyordu. 1912-1913 eğitim-öğretim yılında bu süre dört yıla, 1923-1924 eğitim-öğretim yılında ise beş yıla çıkmıştır. Aynı yılda Darülmuallimat ismi kaldırılıp yerine *Kastamonu Erkek Öğretmen Mektebi* adını almıştır. Yaklaşık 24 yıl hizmet vermiş olan okul, 1932-1933 yılında kapatılmış fakat 6 yıl sonra tekrar açılmıştır. 1 Kasım 1939 tarihinde 3803 sayılı kanun gereğince Köy Enstitüsü haline getirilmiştir. 27 Ocak 1954 tarih ve 6234 sayılı kanun gereğince İlk öğretmen okuluyla birleştirilen okul, aynı yılda Kastamonu Göl İlk öğretmen okulu adını almıştır. (*Kastamonu 1973 İl Yıllığı*, 1973: 134)

2. Harf Devrimi ve Kastamonu'da Halk Eğitimi

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk kültürü alanında yaptığı inkılapların en önemlilerinden biri de Arap harflerinin yerine Latin esasından alınan Türk harflerinin kabulü olmuştur. Türk dilinin yapısına uymayan ve Türkçe kelimeleri doğru bir şekilde okutmak için gereken harflerden yoksun bulunan Arap harfleri yüzyıllarca Türk dilinin gelişimine ve halk arasında okuma-yazmanın yayılmasına büyük bir engel oluşturmuştur. Latin alfabesinin kabulü konusundaki ilk girişim, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde olmuştur. Milli bir dilin kullanılmasını isteyen Mustafa Kemal, bu kongre sırasında bu harf değişiminin şimdilik mümkün olmayacağını söyleyerek bu teklifi kabul etmemiştir. Harf devrimi konusu 1924 yılında Şükrü Saraçoğlu tarafından TBMM'de tekrar gündeme gelmiştir. Şükrü Saraçoğlu 24 Şubat 1924 günü söz hakkı alıp, Arap harflerinin Türk dilini yazmaya yetersiz olduğunu ve bu nedenle okuma sayısının az olduğunu söylemiştir. Bu sıralarda bazı gazetelerde Latin harflerine geçilmesini dayalı yazılar yazılmaya başlanmıştır. (Turan, 2018: 387)

Atatürk, 8 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul Sarayburnu'nda halka yaptığı konuşmada harf devriminin zaruretini şu sözlerle belirtmiştir: (*Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar*, 1984: 79; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 1997: 251)

Arkadaşlar, bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Anladığımızın asarına

yakın zamanda bütün kainat şahit olacaktır. Buna katiyen eminim.

Atatürk'ün emriyle oluşturulan bir dil heyeti, yeni Türk harfleriyle ilgili çalışmalara başlamıştır. Bu heyet, Latin esasından Türk harflerinin şekillerini tespit etmiştir. Yeni Türk harf şekilleri, Dolmabahçe Sarayı'nda aydınlardan oluşan başka bir heyetin de incelemeleri sonucunda bu harflerin ihtiyacı karşılamaya uygun olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Bundan sonra yeni Türk harflerini halka öğretmek üzere başta Atatürk olmak üzere bütün aydınlar seferber olmuşlardır. Atatürk'ün bizzat karatahta başına geçerek yeni harfleri halka öğretmesi, harf devrimine büyük bir güç kazandırmıştır. (*Cumhuriyetin Onbeşinci Yıl Kitabı*, 1938: 165.) Ayrıca Atatürk, TBMM'nin 1 Kasım 1928 tarihli üçüncü dönem ikinci toplanma yılı açılış konuşmasında yeni Türk harflerinin kabulü meselesine de değinmiştir:

"(...) Aziz arkadaşlar, her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıtadan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lazımdır. Büyük Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk Alfabesidir. Basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğuna şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlatlarının ne kadar okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselmesi mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır. Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu canlılığı kazandıracak olan üçüncü Büyük Millet Meclisi yalnız ebedi Türk Tarihinde değil bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır. Efendiler, Türk harflerinin kabulü ile hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlatlarına mühim bir vazife teveccüh ediyor. Bu vazife milletimizin kamilen okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz hususi ve umumi hayatımızda rasgeldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın her vatandaşımıza öğretmek için tehalük göstermeliyiz. Bu milletin asırlardan beri hallolunmayan bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir. Hiçbir muzafferiyetin hazlarile kıyas kabul etmeyen bir muvaffakıyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade muallimliğin vicdani hazzı mevcudiyetimizi işba etmiştir. Aziz arkadaşlar, yüksek ve ebedi yadigarınızla Türk milleti yeni bir nur alemine girecektir." **(***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 1997: 358-360; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar*, 1984: 82)

Atatürk'ün bu konuşmasından sonra TBMM, Türk Harfleri Kanu-

nu'nu kabul etmiştir. Türk harflerinin kabulü üzerine bütün halk yeni harfleri öğrenmek için işe koyulmuştur. Halka, Türk harflerini öğretmek için millet mektepleri açılmıştır. Kısa zamanda millet mektepleri ve diğer öğretim kurumları sayesinde milyonlarca vatandaş yeni harfleri öğrenmiştir. Diğer taraftan devlet dairelerinde açılan kurslarda öğretmenler bütün memurlara yeni harfleri öğretmiştir. Kanunun kabulünden iki ay sonra bütün devlet dairelerinde yalnız yeni harflerle iş görülmeğe ve bütün özel ve resmi neşriyat Türk harfleriyle yapılmaya başlanmıştır. (*Cumhuriyetin Onbeşinci Yıl Kitabı*, 1938: 165)

Türkiye genelinde başlatılan yeni Türk harfleriyle okuma-yazma seferberliği Kastamonu'nun eğitim-öğretim kurumlarını ve halkını da harekete geçirmiştir. Fakat halk arasında devrimlere uyum aşamalarında yaşanan zorluklar, harf devriminde de kendini göstermiştir. Ayrıca yeterli nitelik ve sayıda kadroların darlığı yüzünden birçok sıkıntı yaşanmıştır. Yeni harflerin öğretilebilmesi için Kastamonu Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından 25 Ağustos 1928'de başlamak üzere gereken tanıtımın yapılması ve kursların açılması için bir planlama yapılmıştır. İlk kurs Kastamonu Eğitim Müdürlüğünde 25 Ağustos Cumartesi saat 16.00'da eğitime başlamıştır. Kastamonu Milli Eğitim Müdürü Osman Nuri Bey bu kursta bizzat ders vermiştir. Eğitim Dairesinde açılan bu yazı kursuna herkes davet edilip, gazeteler aracığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Açılan bu kurs dışında Kastamonu merkezde 25 Ağustos ile 1 Eylül 1928 tarihleri arasında Erkek Öğretmen Mektebi, Kız Orta Mektebi ve Cumhuriyet Mektebinde de yeni harf kursları başlatılmıştır. Kastamonu Eğitim Müdürlüğü 29 Ağustos'ta yayınladığı bir duyuru ile yeni harfleri öğrenmek ve öğretmek konusunda vilayetteki görevli öğretmenler için bir planlama yapmıştır. Bu plana göre ilkokul öğretmenlerinin hepsi için tatil süresi boyunca yeni harfleri okuyup, imla kurallarını öğrenme ve sınav yoluyla belge alma zorunluluğu getirilmiştir. Sınavlarda başarısız olan öğretmenlerin başarılı oluncaya kadar öğretmenlikte bulundurulmayacağı da kararlaştırılmıştır. Kastamonu'daki ortaokullar ve öğretmen okullarındaki idareciler ve öğretmenler de ilk iş olarak Türkçe derslerinde yeni harflerin öğretilmesiyle meşgul olmuşlardır. Kastamonu basınında da yeni harflerin öğretilmesi konusunda daha fazla öğretmen ve memurlar ile harflerin halka öğretilmesi istenmiştir. Dil Encümeni tarafından hazırlanan ve basılmış olan yeni harfler eylül ayında Kastamonu'da satılmaya başlanmıştır. (Yılmaz, 2009: 33, 35 ve 37)

2.1. Millet Mektepleri

Yeni Harflerin örgün öğretim dışında kalanlara öğretilmesi ve halk arasında yaygınlaşması için hazırlanan "*Millet Mektepleri Teşkilat Talimatnamesi*" Bakanlar Kurulu tarafından 11 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiştir. Bu talimatnamenin 24 Kasım 1928'de Resmi Gazete'de yayın-

lanmasıyla birlikte Millet Mektepleri'nin açılması süreci ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. (*Resmi Gazete*, 24.11.1928) "*Yeni Harflerle milleti okuryazar bir hale getirmeye ve seviyesini yükseltmeye matuf olarak vücuda getirilen Millet Mektepleri teşkilatı Türkiye'nin her tarafında 1 Ocak 1929'dan itibaren faaliyete geçecek ve öğrenime başlayacaktır.*" (*BCA,* 490.01/1.2.13)

Millet Mektepleri, 16-45 yaş aralığındaki binlerce kadın ve erkeği çatısı altında toplamayı hedeflemekle birlikte; A ve B dereceli, sabit ve seyyar olmak üzere iki kısımdan oluşturulmuştur. Okul olan her şehir ve köyde açılan dershanelere *sabit*, okulu bulunmayan yerlere bir devre öğretmen göndermek suretiyle açılan dershanelere de *seyyar* denilmiştir. Sabit ve seyyar "A" dershaneleri hiç okuma yazma bilmeyenlerden, eski harflerle öğrenim yapmış olanlara mahsustur. Bu dershanelerin öğretimi her yıl Kasım ayında başlatılmış, Şubat sonunda bitirilmiştir. "B" dershanelerinin hedefi ise, A dershanelerini bitirmiş ve okuma-yazma öğrenmiş vatandaşlara daha geniş bilgiler vermektir. En az 15, en fazla 40 öğrencisi olan bu dershanelerde de öğrenim süresi aynı olup bu dershanelere ilkokul dışındaki, kadın, erkek bütün vatandaşlar kabul edilmiştir (*Resmi Gazete,* 24.11.1928: 6102; Türkmen, 2013: 48)

Kastamonu Vilayeti'nde de 1 Ocak 1929 tarihi itibarıyla Millet Mektepleri açılmaya başlamıştır. 1928 yılından itibaren Kastamonu vilayet merkezinin çeşitli yerleriyle, kaza merkezlerinde ve köylerde açılan bu okullarda binlerce vatandaş okumuştur. Birçok toplumsal ve ekonomik sebepler yüzünden kanunun emrettiği ilk öğretim çağını bitiremeyen ve okula hiç devam edemeyip de ilkokulda okuma çağını geçiren çocuklar ve çıraklar için Millet Mektepleri geceleri ve iş saatleri dışında gündüzleri eğitim yapmıştır. Millet Mektepleri'nin bir kısmı da (1929-1930) (1930-1931) yıllarında Tosya'da ve merkezde öğrencisi köylü olmak şartıyla kırkar öğrencilik ve İnebolu'da 1930-1931 yıllarında 30 öğrencilik gece yatıları halinde beş tane ikişer devrelik ve dörder ay devam etmek üzere açılmıştır. Bu mekteplere Kastamonu eğitim bütçesinden 9.671 lira beslenme ve barınma gideri ve 2.280 lira eğitim ücreti olmak üzere 11.951 lira harcanmıştır. 1928-1929 yılından 1932-1933 yılına kadar millet mekteplerinin (A) dershanesini bitirenler 8.291 erkek ve 2.866 kadın olmak üzere 11.157 vatandaştır. (B) dershanesini bitirenler 2.773 erkek ve 825 kadın olmak üzere 3.598 vatandaştır. Buna göre Kastamonu'da Cumhuriyet yönetimi, okulların kürsülerini, sıralarını öğretmenlerini okulun dışına çıkarmış ve bütün vatandaşların bilgi seviyelerini yükseltmek ve devlet karşısında haklarını ve görevlerini öğretmek için uğraşmıştır. Cumhuriyet Kastamonu'sunda belediye reisleri, köy muhtarları ve ihtiyar heyetlerine varıncaya kadar hemen herkes okuma-yazma seferberliğine katılmışlardır. (*Onuncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası Kastamonu Yıllığı*, 1933: 43-44)

2.2.Halk Dershane ve Okuma Odaları

Kastamonu'da yeni harf kursları adı altında başlatılan faaliyetler daha sonra Halk Dershanesi çatısı altında devam etmiştir. 21 Ekim 1928 tarihinde Halk Dershaneleri açılacağı için 20 Ekim'de bütün kurslar tatil edilmiştir. Bu sırada Kurs da eğitim alan öğrenciler ise Halk Dershanelerinde eğitime devam etmeleri istenmiştir. Halk Dershanesi ilk olarak Kastamonu merkezindeki Cumhuriyet mektebinde açılmıştır. Kastamonu'daki kurs faaliyetleri Halk dershanesine dönüşmüş 20 Ekim akşamı eğitime başlamıştır. (Yılmaz, 2009: 42)

Harf İnkılabının geniş bir halk tabanına yayılması için milli eğitim kurumlarının yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Ocakları ve Halkevleri gibi siyasal/kültürel kurumlarının da önemli katkıları olmuştur. Harf İnkılabı çalışmaları başlarken Türk Ocakları halkın bu duruma hazırlanması için kurslar açıp, eğitim seferberliğin başlatılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatı da bu okuma-yazma seferberliğine destek vermiş ve yurt çapında bulunan binalarının salonlarını bu iş için tahsis etmiştir. Partinin Kastamonu teşkilatı bu çerçevede 6 Eylül 1928 tarihinde CHF binası salonunda bir kurs açmıştır. (Yılmaz, 2009: 38-41)

Türk Ocaklarının feshedilmesinin ardından yeni teşkilat olarak 1932 yılında faaliyete geçen Halkevleri de eğitim seferberliğine ülke çapında katkı sağlamıştır. Bu kapsamda 24 Haziran 1932 tarihinde kurulan Kastamonu Halkevi diğer çalışmalarının yanı sıra eğitim alanında da okuma-yazma kursları ile Türk Ocağının eksik olan boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. (Yılmaz, 2009: 96)

Halkın seviyesini yükseltecek her türlü okutma, yazdırma ve yetiştirme hareketlerinin ilerleyip genişlemesini sağlamak ve korumak gayesi ile Halkevlerinde bir halk dershanesi ve kurslar şubesi açılmıştır. Halkevlerinde açılan kurslar arasında Türkçe okuyup yazma kursları büyük bir önem taşımıştır. Bu kurslar sayesinde ilkokul çağının üstünde olan vatandaşlara okuma-yazma öğretilmiştir. (*Halkevleri Talimatnamesi*, 1932: 10-11; *XV. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları*, 1947: 13) Kastamonu Halkevi bünyesinde oluşturulan şubede de bahsi geçen esaslar kapsamında halka okuma-yazma öğretmek için çaba göstermiştir. Şube, okuma-yazma bilmeyenlere geceleri devam etmek üzere 23 Aralık 1937 tarihinde A ve B okuma kurslarından oluşan iki farklı okuma kursu açmıştır. Bu kurslarda yüzden fazla öğrenciye okuma-yazma eğitimi verilmeye başlanmıştır. Kastamonu Halkevinde açılmış olan iki ayrı kursta başarılı olan 67 öğrenciye Cumhuriyet Halk Partisi binasında yapılan törenle Vali ve Cumhuriyet Halk Partisi başkanı Hüseyin Avni Doğan tarafından başarı belgesi verilmiştir. Halkevi bünyesinde 1938 yılında açılan kurslara katı-

lan 24 bayandan 22'si ve 23 erkekten 22'si başarılı olmuştur. 1939 yılında Kastamonu Halk Dershanelerinde üç şube şeklinde açılmış olan kurslara vatandaşlar devam etmiştir. Aynı yılda Kastamonu Hapishanelerinde de iki farklı dershane açılmış olup 15-16 Mayıs 1939 tarihinde başarı olan 55 kişiye belge verilmiştir. 1940 yılında şube tarafından üç okulda A dershanesi açılmıştır. Bir kısım ihtiyaçları da ticaret odası tarafından temin edilmiş olan bu dershanelere çoğunluğu çıraklık eden 12-30 yaş arası 100'e yakın vatandaş devam etmiştir. 1944 Şubat ayının başından itibaren hapishanede ve Halkevinde kadın ve erkek gruplara A ve B dershaneleri açılmıştır. 1945 yılında açılmış A kursunda başarı gösteren 84 kişiye başarı belgelerini Kastamonu Valisi Mithat Altınok vermiştir. Ayrıca Fransızca ve İngilizce kursları da açılmıştır. Şube tarafından 4 Ocak 1945 tarihinde açılan İngilizce kursu Dr. Hayri Kağan'ın gözetiminde verilmiştir. Şubenin okuma ve yazma bilmeyenler için tertip ettiği kurslar ilerleyen yıllarda da hassasiyetle, Şube Başkanı Öğretmen Mehmet Fergan'ın da bizzat idaresinde devam ettirilmiştir. (Türkmen, 150; Yılmaz, 2009: 100-101)

Halkevleri Talimatname hükümlerine uyularak kendi binaları içindeki okuma odaları ve salonlarından ayrı olarak halkevine uzak mahalle ve çarşı içlerinde, cezaevlerinde ve özellikle gidilip gelinmesi kolay köylerde de okuma odaları açılması düşünülmüştür. Bu kapsamda Kastamonu Halkevi tarafından da 1940 yılında 10 okuma odası açılmıştır. (*CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, 1942: 12-13) Kastamonu merkezinin dışında bulunan ilçelerde bulunan Halkevleri de bu konuda çalışmalar yapmışlardır. Örneğin 1934 yılında İnebolu Halkevi tarafından 2 nahiye ve üç köyde okuma odaları açılmıştır. 1939 yılında Tosya Halkevi tarafından açılmış olan dershanelerde 13-40 yaş aralığındaki öğrenciler okuma kurslarına alınıp sınavları yapıldıktan sonra başarılı olanlara belge verilmiştir. (Yılmaz, 2009: 101)

2.3. Kütüphaneler

2.3.1. Memleket Kütüphanesi

Osmanlı döneminden itibaren Kastamonu medrese kütüphaneleri zengin olarak tanınmış ve çok değerli eserleri bünyesinde barındırmıştır. (*Son Posta*, 10 Temmuz 1939: 5) Kastamonu'da Tevhid-i tedrisat kanunu uyarınca kaldırılan medreselerde bulunan kütüphanelerdeki bütün eserler bir araya getirilerek 1925 yılında *Merkez Kütüphanesi* adıyla bir kütüphane oluşturulmuştur. Aynı zamanda hükümet yanındaki arsada 1917 yılında temelleri atılan ve Vali Bay Fatin zamanında inşası bitirilen kütüphane binası 1924 yılında *Memleket Kütüphanesi* adı altında açılmıştır. Bu kütüphanedeki kitaplar bir kısmı vilâyet bütçesine mevzu tahsisatla alınmıştır. Ayrıca, Atatürk'ün Kastamonu'yu ziyaret ettikleri sırada kütüphaneye hediye ettiği 500 lira ile alınan ve Kültür Bakanlığı'nın gönderdiği kitaplar

da kütüphane envanterine eklenmiştir. 1928'de bu iki kütüphane *Memleket Kütüphanesi* adı altında birleştirilmiştir. Merkez Kütüphanesinden Memleket Kütüphanesi'ne 2.762 basma ve 3.447 yazma olmak üzere toplam 6.209 eser devredilmiştir. (*Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye*, 2014: 2625; *Son Posta*, 10 Temmuz 1939: 5) 1931-1932 yıllarında bu kütüphanede 3.329 yazma ve 5.922 basma olmak üzere toplam 9.250 eser bulunmaktadır. Bu yıllar esas alındığında kütüphaneden 5.267 erkek okuyucu yararlanmıştır. Kütüphaneden yararlanan kadın okuyucu bulunmamaktadır. *(Maarif İstatistikleri 1923-1932*, 1933: 105) Aşağıdaki tablolarda 1932-1933 yılları arasında kütüphaneden yararlananların mesleki bölünüşleri, sayıları ve okudukları eserlerin mahiyetine göre dağılışları gösterilmiştir:

Tablo 6. *1932-1933 Yıllarında Kütüphaneden Yararlananların Mesleklere Bölünüşü*

Meslek	**1932**	**1933**
Öğrenci	2169	2346
Memur	323	419
Öğretmen	613	431
Esnaf	210	419
Ev Kadın	36	-
Avukat	-	1
Çiftçi	-	14

(*Onuncu yıl*, 1933: 200)

Tablo 7. *Okuyucuların Okunan Kitaplara Göre 1933'teki Sayısı*

Okunan Kitapların Türlere Bölünüşü	Talebe	Öğrenci	**Memur**	**Zabit**	**Avukat**	**Çiftçi**	**Esnaf**
Edebiyat	222	46	34	35	-	-	51
Tarih-Coğrafya	219	66	70	52	-	-	60
Riyaziye	75	13	8	9	-	-	4
Tabii İlimler	30	13	8	7	-	-	10
Felsefe-İçtimaiyat	137	23	27	24	-	-	23
Fizik-Kimya	133	14	24	10	-	-	16
Tababet-Sıhhat	150	18	29	17	-	-	20
Ziraat	131	28	29	29	-	-	37
Ticaret	39	8	13	13	-	-	7
Hukuk	90	23	20	14	1	14	16
Din	54	17	20	12	-	-	23
Estetik	39	13	8	7	-	-	4
Hikaye-Roman	647	68	71	48	-	-	73
Gazete-Mecmua	271	69	43	38	-	-	59
Diğer	112	12	15	18	-	-	16
Toplam	2349	431	419	333	-	-	419

(*Onuncu yıl*, 1933: 201)

Anadolu'da İzmir Kütüphanesi'nden sonra en zengin kütüphane olan Kastamonu Kütüphanesi, 1937 yılından sonra eski binasından Halkevi binasına nakledilmiş ve burada faaliyet göstermeye devam etmiştir. (*Son Posta*, 10 Temmuz 1939: 5) 1937-1938 yılları arasındaki bir yıl içinde hükümetten ücretsiz verilen 175, satın alınan 202, bağış olarak verilen 6 olmak üzere toplam 383 eser kütüphane envanterine dahil edilmiştir. Bu dahil edilenlerle birlikte kütüphanedeki eser sayısı yeni Türkçe 1.303, eski Türkçe 4.500, Arapça 4.490, Farsça 154, Fransızca 678, İngilizce 13, İtalyanca 2, Almanca 8 ve diğer diller 6 olmak üzere toplam 11.154'e ulaşmıştır. Bu eserlerin 974'ü Türkçe ve Edebiyat, 1.068'i Tarih-Coğrafya-Yurt Bilgisi, 70'i Riyazi İlimler, 183'ü Tabii İlimler (Fizik-Kimya dahil), 351'i Felsefe-İçtimaiyat-Ruhiyat-Terbiye-Mantık-Ahlak, 278'i Tıbbi ve Sıhhi eserler, 120'si Ziraat-Ticaret-İktisadiyat, 337'si Hukuk ve Kanunlar, 27'si Bedii eserler, 752'si Hikâye-Masal-Romanlar ve 6.994'ü de diğer alanlardan oluşmaktadır. Kütüphane, envanteri açısından son derece zengin olmasına rağmen okuyucu sayısı açısından aynı zenginlikten bahsetmek mümkün değildir. Özellikle kadın okuyucular kütüphaneye kayıtsız kalmışlardır. Resmi kayıtlara göre bir yıl içinde kütüphaneden 5.450 erkek okuyucu yararlanırken hiçbir kadın yararlanmamıştır. (*Maarif 1937-1938 İstatistiği*, 1939: 334-335) Kütüphanedeki eser sayısı, 1939 yılı itibarıyla yaklaşık 12.000'e ulaşmıştır. Bu eserlerden 6.000'den fazlası Türkçe, 4388'i Arapça, 137'si Farsça ve geri kalanları da batı dillerinde yazılmıştır. Ayrıca 3.000'i aşan sayıda da el yazması bulunmaktadır. Ayrıca kütüphanede İstanbul'da çıkan günlük gazeteler, diğer halkevi yayınları, vilayet gazetelerinin bazıları da bulunmaktadır. (*Son Posta*, 10 Temmuz 1939: 5)

2.3.2. Halkevi Kütüphanesi

Kastamonu Halkevinin de kendine ait bir kütüphanesi mevcuttur. Bu kütüphane Halkevinin kitapsaray şubesi tarafından yönetilmiştir. Bu şube kuruluşunun ilk yılında ilk iş olarak Türk Ocağı'ndan devraldığı işe yarar birkaç kitapla devlet matbaasından gönderilen 60 kitabı ciltlettirmiştir. Ayrıca satın almak suretiyle 120 kitap temin edebilmiştir. Bu yılın sonunda 200'ü aşkın kitabını tasnif ederek halkın yararına sunmuştur Şubenin ilk yılında 350 cilt kitabı mevcut olup, bu eserlerden bir yıl içinde 712 kişi yararlanmıştır. 1935 yılında ise kütüphaneden bir yıl içinde 1.500 kişi yararlanmıştır. 1945 yılına gelindiğinde Halkevi kütüphanesinde bulunan kitapların sayısı 5000'e ulaşmıştır. (Türkmen 150-151)

Cemal Bardakçı, Vatan Gazetesi'nin 19 Eylül 1941 tarihli sayısında Kastamonu kütüphanesinden şöyle bahsetmektedir:

"Halkevi kütüphanesi, keyfiyet ve kemiyet bakımından birçok benzerlerinden üstün. Kütüphane memuru (Hüsnü Nasuh) da cidden vazifesinin ehli ve aşıkı bir genç. Günün herhangi saatinde okuma salonuna giriniz,

her yaşta bir çok yurddaşın ortadaki uzun masanın etrafını doldurduklarını ve seçtikleri kitapları derin bir sükut içinde dikkatle okuduklarını görürsünüz. Ben iman ettim ki muhterem Kastamonulular evvelce olduğu gibi bugün de okuyorlar. Bu görüş ve inanış kalbimi ümit ve inşirahla doldurdu." (Bardakçı, 1941: 3)

Memleket ve Halkevi kütüphanelerinin yanı sıra Kastamonu merkez, nahiye ve köy ilkokulları da öğrencilerinin yararlanacağı birer kütüphaneye sahiptir. 1933-1934 istatistiklerine göre; Kastamonu merkez ve kazalarında bulunan ilkokullarda 1.775 adet Türkçe, 1.719 Osmanlı Türkçesi, 61 adet doğu dilleri ve 22 adet Yabancı dil olmak üzere 3.577 adet eser bulunuyorken, köy ilkokullarında ise 4177 adet Türkçe, 3.369 Osmanlı Türkçesi, 95 adet doğu dilleri ve 22 adet yabancı dil olmak üzere 7.656 eser bulunmaktadır. (*Maarif 1933-1934 İstatistiği***,** 1935: 38, 39 ve 133)

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son döneminde temelleri atılan ve Cumhuriyetin ilanıyla birlikte milli ve modern bir dönüşüme uğrayan Kastamonu Vilayeti'ndeki eğitim kurumları, vilayet çocuklarının ve gençlerinin cumhuriyetin mana ve mefhumunu kavrayan vatandaşlar olması için yoğun bir mesai harcamıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla birlikte eğitimde birliğin sağlanması bu kurumlara yeni bir çehre kazandırmış ve çağın gereksinimlerine yönelik müfredatlarla Kastamonu'da kısa bir zamanda olumlu neticeler alınmıştır. Fakat vilayette bu dönemde ülke geneline paralel bir şekilde öğretmen ihtiyacı bulunmaktadır. Türkiye, 1912-1922 yılları arasında aralıksız devam eden savaşlarda nitelikli nüfusunun erimesi yüzünden diğer alanlar da olduğu gibi eğitim alanında da büyük bir kadro sıkıntısı yaşamıştır. Ayrıca Cumhuriyet döneminde kadın nüfusun sosyal hayata tam bir entegrasyonu için henüz ortam oluşmadığından dolayı kadın öğretmen sayısı da düşük seviyelerde kalmıştır. Türkiye genelini etkileyen bu durum, Kastamonu Vilayeti'nde de şiddetli bir şekilde hissedilmiştir.

Harf İnkılabının kabul edilmesiyle birlikte ise Kastamonu'da okuma-yazma bilmeyen ya da eski yazıyı bilip de yeni yazıyı bilmeyenler için Halk Dershaneleri, Millet mektepleri ve okuma odaları açılmıştır. Bu halk eğitimi kurumları yeni alfabenin daha kolay anlaşılması ve okur-yazar oranının artması için yoğun bir çaba harcamışlardır. Okuma-yazma seferberliğine ülke geneline paralel olarak Kastamonu'da bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı ve Halkevi gibi siyasal ve kültürel kurumların da katılması vilayet halkının tamamına yakınına ulaşılmayı kolaylaştırmıştır. Okur-yazarlığı ülke çapında arttırmak için Kastamonu'da bulunan merkez kütüphanesi ve halkevi kütüphanesi de devamlı bir surette envanterlerini yenilemiş ve çeşitlendirmişlerdir. Bu kütüphanelerde hemen her dilde yayın olduğu gibi her ilgiye yönelik de eser halkın hizmetine sunulmuştur.

Kaynakça

Akyüz, Y. (2004), *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2004*, İstanbul: Pegem Yayıncılık.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1997), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bardakçı, C. (1941), "Kastamonu", *Vatan*, 19 Eylül 1941.

BCA, 490.01/1.2.13, 25 Aralık 1928.

Barkot, B. (1977), "Kastamonu", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Binbaşıoğlu, C. (2014), *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayınları.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942 (1942), Alaeddin Kıral Basımevi.

Cumhuriyetin Onbeşinci Yıl Kitabı (1938), Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları.

Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye (2014), C. V, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**.**

Ergin, O. (1977), *Türk Maarif Tarihi*, C. 5, İstanbul: Eser Matbaası.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar (1984), 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Halkevleri Talimatnamesi (1932), CHP Yayınları, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.

Karadeniz Havzası Şimal Kısmı: Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari (1936), C. 5, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Kastamonu 1967 İl Yıllığı (1968), Ankara: Ulusal Basımevi.

Kastamonu 1973 İl Yıllığı (1973), Ankara: Yarı Açık Cezaevi Matbaası.

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Mecmuası (1341), İstanbul: Matbaa-i Amire.

Maarif İstatistikleri 1923-1932 (1933), Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, No. 26, İstanbul: Devlet Matbaası.

Maarif 1932-1933 İstatistiği (1934), Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, No. 31, İstanbul: Devlet Matbaası.

Maarif 1933-1934 İstatistiği (1935), Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, No. 68, İstanbul: Devlet Matbaası.

Maarif 1937-1938 İstatistiği (1939), İstanbul: Suhulet Basımevi.

Okur, M. (2005), "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 199-217.

Onuncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası Kastamonu Yıllığı (1933), Kastamonu: Kastamonu Vilayet Matbaası.

Resmi Gazete (1928), 24.11.1928.

Son Posta (1939), 10 Temmuz 1939.

Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları (1928), İstanbul: Hilal Matbaası.

Şahin, İ. (2001), "Kastamonu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 585-588.

Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924 (2000), C. 6, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.

"Tevhid-i Tedrisat Kanunu", Kanun No. 430, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C. 2.

Turan, E. T. (2018), "Mustafa Kemal Paşa ve Harf İnkılabı", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmalar Dergisi*, C. 3, Sakarya, (380-397).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926 (1926), İstanbul: Matbaa-i Amire.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927 (1927), İstanbul: Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi.

Türkmen, İ. (2013), *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951)*, Ankara: Berikan Yayınları.

Ulukaya, Ali (1990), *Kastamonu Vilayeti ve Atatürk İlke ve İnkılaplarının Yansımaları (1919-1940)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, M. S. (2009), *Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Kastamonu Örneği),* Ankara: Berikan Yayıncılık.

Ziraatçi K. (1922), *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası: Kastamonu Vilayeti*, Ankara TBMM Umur-u Sıhhıye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekaleti.

XV. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları (1947), Ankara: CHP Yayınları.

Bölüm 3

SURİYELİ SIĞINMACILARIN TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşe ATABEY[1]

1 Öğr. Gör. Ayşe ATABEY, Bartın Üniversitesi/Bartın MYO/orcid: 0000-0003-3469-5835

GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar neredeyse tüm tarihi dönemlerde yaşanan krizlerden biri de Suriye'de yaşanmaktadır. Tunus bölgesinde başlayan eylemlerin çok kısa bir zaman içerisinde birçok ülkeye yayılması ve Arap Baharı olarak ifade edilen bu eylemlerin Tunus, Libya ve Mısır'da hükümetlerin devrilmesine yol açması Suriye içerisinde bir krizin patlak vermesine sebep olmuştur. Suriye bir iç savaşa sürüklenmiştir. Meydana gelen iç savaş ile beraber Suriye'de milyonlarca insan yaralanmış ve yaşamını yitirmiştir. Böylesine şiddetli bir savaşın yaşandığı coğrafyada hayatta kalmak isteyen diğer insanlar ölüm korkusu, baskı, şiddet gibi nedenlerle vatanlarını terk ederek birçok ülkeye sığınmıştır.

Arap Baharının etkisiyle protestoların arttığı Suriye topraklarında, 17 Şubat 2010 tarihinde yapılan gösteri sırasında insanlara şiddet uygulanmasıyla beraber karışıklıklar şiddetlenmiş, 2011 yılına gelinceye kadar daha da artmış ve 2011 yılında tam anlamıyla iç savaş başlamıştır. Böylesine zor bir sürecin yaşandığı 2011 yılının Nisan ayından bugüne dek Türkiye'nin kara sınırı bazında en uzun sınıra sahip olan komşusu Suriye'den sığınmacılar Türkiye Cumhuriyeti topraklarına gelmiştir.

Suriye' de meydana gelen iç savaşın halen devam etmesi ve insanların gruplar halinde vatanlarını terk etmesi söz konusudur. Böyle bir resmin olduğu çerçevede Türkiye'ye sığınan Suriyeli vatandaşların sayısı ve geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Türkiye'deki yeri dikkat çekmiş, mevcut çalışmada bu konu başlıkları ele alınarak bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin geçmişine bakıldığında tarih boyunca çok fazla göç alan bir ülke konumunda olduğu yorumu yapılabilmektedir. Her yıl yasal veya yasadışı yollarla pek çok insan Türkiye'ye göç etmektedir. Özellikle son yıllarda Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen göçlerde başlangıçta Suriyeliler misafir olarak görülmekteydi. Ancak Suriye'de yaşanan olumsuz gelişmeler ve iç savaşın uzamasıyla birlikte geçici koruma statüsündeki Suriyeliler kalıcı hale gelmeye başladı. Türkiye'ye yerleşen Suriyeliler ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda birçok sorunla karşı karşıya kalmış ve Türkiye açısından bu alanlarda birçok soruna sebep olmuşlardır. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin kabul ve uyum sürecinde büyük problemler ortaya çıkmıştır. Gerçekleştirilen çalışmanın amacı Türkiye'de bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin hakkında bilgi sahibi olmak ve Suriyelilerin ülkemize olası etkilerinin neler olduğunu araştırmaktır.

Mevcut çalışmada geçici koruma statüsündeki Suriyelilere ilişkin bilgi verilebilmesi amacıyla öncelikle literatür taraması yapılarak kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Sığınmacı statüsünün ve diğer göç eden insan-

lara ilişkin statülerin neler olduğu açıklanmıştır. Ayrıca Türkiye'de geçici koruma altında bulunan Suriyelilerin hukuki statülerine yer verilmiş ve geçici koruma altındaki Suriyeliler rakamlar ile ifade edilmiştir. Çalışmanın devamında geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Türkiye'de güvenlik, ekonomik ve toplumsal yapı açısından etkilerinin neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Konu İle İlgili Kavramlar

Türkiye'de yaşayan Suriyelilere ilişkin açıklamalara yer verilmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla konu ile ilgili olan temel kavramların neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yabancı kavramı, göçmen (muhacir) kavramı, mülteci kavramı, sığınmacı kavramı ve vatansız kavramına ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Bu kavramların temel özelliklerinin neler olduğu ve bir kavramı diğerinden ayıran niteliğin ne olduğu üzerinde durulmuştur.

1.1. Yabancı

Yabancı kavramının sözlük anlamı; ''kendi milletinin dışında olan, başka bir millet ile ilgili olan kimse'' olarak ifade edilmektedir. Ayrıca başka bir sözlük anlamı da ''belli bir yere veya kimseye özgü olmama'' olarak ifade edilmektedir. Yabancı kavramının hukuki ifade biçimi de mevcuttur. Yabancı, hukuksal anlamda, ''bir devletin ülkesinde yer alan ve o devletin vatandaşlığı için henüz hak iddiasında bulunamayan kimse'' şeklinde tanımlanabilmektedir (Koç, Görücü, Akbıyık, 2015: 65).

1982 yılında Cenevre'de toplanan Devler Hukuku Enstitüsü tarafından yabancı kavramı nitelendirilmiştir. Bu toplantı sonucunda yabancı, ''sadece geçici veya mukim ya da yerleşik, mülteci veya ülkeye kendi rızasıyla gelmiş olup olmadığı aranmaksızın bir devletin ülkesinde bulunmasına rağmen vatandaşlık hakkına sahip olmayan kişiler'' olarak tanımlanmıştır (Ganiyeva, 2018:259).

Yabancı kavramını açıklamak için kullanılabilecek en kısa ifade ''bulunduğu ülkenin vatandaşlığına sahip olmayan kimse'' olacaktır (Yıldız, 2017: 40). Yabancı kavramı literatürde farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da kısaca bir ülkenin vatandaşı olmayan kimse bulunduğu ülkede yabancı statüsünde olmaktadır.

1.2. Göçmen (Muhacir)

Göçmen kavramının evrensel alanda ve uluslararası literatürde kabul görmüş net bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak göçmen kavramının ifade edilebilmesi amacıyla bazı tanımlamalar yapılmıştır. Göçmen, kendi kişisel rahatlığını gözeterek, dışarıdan herhangi bir baskıya maruz kalmaksızın, hür iradesi doğrultusunda başka bir ülkeye göç eden kişidir (Koç,

Görücü, Akbıyık, 2015: 68).

Göçmenlerin yer değiştirme eyleminin altında sosyal yaşamda ve maddi anlamda iyileşme düşüncesi yatmaktadır. Gelecekteki durumlarını iyileştirmek amacı ile hem bireysel olarak hem de aile olarak başka bir ülkeye gitme düşüncesi hâkimdir. Yani göçmen vatandaşlık bağı bulunan ülkesinden sosyal, siyasi ve dini nedenler gibi nedenler ile kendi isteği doğrultusunda ayrılan ve başka bir ülkede yaşamak amacıyla giden kimselerdir (Ziya, 2012:233). Göçmen statüsünde önemli nokta vatandaşı bulunduğu ülkesinden ayrılan kişinin diğer ülkeye yerleşme arzusu ile gitmiş olmasıdır.

Göçmen kendi ülkesindeki ekonomik yoksunluktan dolayı başka bir ülkede daha iyi yaşam standardına ulaşmak ve orada yaşamak amacıyla giden kişidir (Aktel ve Kaygısız, 2018, s. 582). Göçmen kavramının mülteci ve sığınmacı kavramları ile karıştırılmaması gerekmektedir. Göçmen kendi isteğiyle ülkesini terk eden kimsedir. Ayrıca göçmenlerin yaptığı gitme eyleminin büyük bir çoğunluğu yasal yollarla olmaktadır. Pasaport ve vize işlemleri tamamlanarak başka ülkelere gitmeleri söz konusu olmaktadır (Vardar, 2015). Bu yüzden göçmen statüsü diğer statülerle karıştırılmamalıdır.

1.3. Mülteci

Mültecilik kavramı, insanların ülkelerinde baskı görmesi ve gördükleri baskılar neticesinde ülkeyi terk etmesi sonucu meydana gelen bir olgudur. Mültecilerin ülkelerinde gördüğü baskılar insan sağlığına, yaşamına ve özgürlüğüne verilen zararlardan meydana gelebilmektedir. İnsanlar zulüm, zorbalık ve baskı karşısında ülkelerini terk ederek mülteci statüsünde yer almaktadır (Akıncı, vd. 2015: 65).

Yukarıda açıklanan kavramlar gibi mülteci kavramını da diğer kavramlardan ayıran belli başlı özellikler vardır. Belirtmek gerekir ki mülteci kavramının en temel ayrımında hayati kaygı taşıyan insanların zoraki olarak ülkelerini terk etmeleri yatmaktadır.

Mülteci kavramının hukuki olarak ifade biçimi Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 61'inci maddesinde tam olarak açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre mülteci, ''dini, ırkı, belirli bir toplumsal gruba üyeliği, tabiiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğramaktan haklı sebepler yüzünden korktuğu için vatandaşlığı bulunan ülkenin dışında olan ve ülkesinin korumasından yararlanamayan, ya da korku neticesinde yararlanmak istemeyen ve bu tür olaylar nedeni ile önceden yaşadığı ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veyahut korku nedeniyle ülkesine dönmek istemeyen kişidir" şeklinde tanımlanmıştır (Yabancılar ve Uluslar arası Koruma Kanunu/ 2013: 61).

1.4. Sığınmacı

Sığınmacı kavramı mülteci kavramı ile benzerlik göstermesine rağmen sığınmacıları mültecilerden ayıran ciddi bir ayrım mevcuttur. Sığınmacılar mülteci statüsünde başvuru yapmakla beraber statüleri resmi olarak onaylanmayan kişilerdir (Dindarik, 2019: 4).

Sığınmacılar, mülteci sayılabilmek amacıyla hükümet veya Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliğine başvuruda bulunarak başvuru sonucunu beklerler. Sığınmacılar yaşanılan zorluklardan kurtulmak için ülkelerinden uzaklaştıklarından resmi statüleri olmasa da geldikleri ülkelerine gönderilemezler ve hakları korunur (Vardar, 2015).

Sığınmacı kavramının açıklaması yapıldıktan sonra sığınmacıların ifade ediliş biçimlerinde de farklılar olmasından dolayı kendi arasında ortaya çıkan ayrımın açıklanması gerekmektedir. Bu yüzden de geçici koruma statüsündeki kişilerin statülerinin açıklanması üzerinde durulmaktadır.

Geçici Koruma Statüsündeki Kişi: Avrupa Konseyi Yönergesinde ifade edildiğine göre; "Yerinden edilmiş, ülkesini ya da bulunduğu bölgeyi terk etme zorunluluğunda kalmış ya da uluslararası örgütler tarafından özellikle yapılan talepler doğrultusunda tahliye edilmiş ve mevcut ülkede devam eden koşullardan dolayı kalıcı ve güvenli durumlar altında geri dönemeyen ve Cenevre Sözleşmesinin 1A Maddesinin veya uluslararası koruma sağlayan ulusal ya da uluslararası belgeler kapsamına dâhil edilebilen üçüncü ülke vatandaşları ya da vatansız olan kişiler, özellikle; silahlı çatışmanın ve yaygın şiddet bölgelerinin bulunduğu alanlardan kaçmış kişiler; insan hakları ihlal edilmiş ya da böyle bir duruma maruz kalma konusunda ciddi risk altında kalmış kişi" dir (Aktaran; Dindarik, 2019: 5).

1.5. Vatansız

Vatansız kavramı dünya üzerindeki hiçbir ülkenin hukuki olarak vatandaşı sayılmayan kimseleri ifade etmektedir (Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2019). Benzer bir ifadeyle vatansızlar, bir devletin kanunlarının işleyişinde vatandaş olarak sayılmayanlardır. Yani vatansız kişiler olarak ifade edilen bu kavram, devletlere özgü vatandaşlık haklarından yararlanamayan kişileri kapsamaktadır.

2. Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Hukuki Statüsü

Arap Baharının yaşandığı Ortadoğu ülkeleri arasında en çok etkilenenlerden biri Suriye olmuştur. Suriye'deki nüfusun neredeyse %60'ından fazlası ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ülkesinden ayrılan Suriyelilerin büyük çoğunluğu Türkiye Cumhuriyetine gelmiştir. Arap Baharı ile başlayan sürecin Türkiye Cumhuriyeti açısından da bazı sonuçları

olmuştur. Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yayınlanan rakamlara göre 2011 yılı Nisan ayından 2021 yılı Aralık ayına kadar yaklaşık 4 milyon Suriyeli Türkiye'ye gelmiştir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2021). Bahsi geçen rakamsal ifadeler çok yüksektir. Bu doğrultuda Türkiye'ye gelen Suriyelilerin hukuki statülerinin ne olduğu da çok fazla üzerinde durulan konulardan birini oluşturmaktadır.

Göç ve bu konudaki değişiklikler için Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu oluşturulmuştur. Bu kanun şartlı mülteci, mülteci, geçici koruma gibi kavramların gündeme gelmesini sağlamıştır. Türkiye'nin göç ile ilgili ilk yasal düzenlemesi 14 Haziran 1934'te yürürlüğe giren İskân Kanunu olmuştur. Bu kanunla Türkiye'ye göç yoluyla girenlerin iskânları düzenlemiştir. Daha sonra yürürlüğe giren çeşitli kanunlarla mülteciler hakkında düzenlemeler yapılmıştır. 22 Ekim 2014 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmış olan "Geçici Koruma Yönetmeliği" ile Türkiye'de bulunan Suriyelilerin hukuki durumları üzerine bir netlik kazandırılmıştır. Bu yönetmelik Suriye uyruklu vatandaşların ülkeye koşulsuz kabulü, ülkeye kaçak girenlerin cezalandırılmamaları, ülkeye giriş yapanların geri gönderilmemesi, ülkede bulunanların da temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda "geçici koruma" sağlamıştır. Geçici Koruma Yönetmeliği ile Suriyelilerin hukuki statüsü belirlenmiştir (Kukoğlu, 2019: 73-78).

3. Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılara İlişkin İstatistikler

Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Başkanlığı tarafından yayınlanan 2021 Aralık ayı verilerine göre Suriye'den Türkiye'ye gelmiş sığınmacıların sayısı 3 milyon 739 bin 240'dır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2021).

Aşağıdaki Şekil 1. 1. dikkatli bir şekilde incelendiğinde 2011 yılından 2021 yılına kadar çok ciddi bir rakamsal artış görülmektedir. Özellikle Suriye'de iç savaşın şiddet kazandığı 2013 ve 2014 yılları arasında Türkiye'ye sığınanların sayısı ciddi bir ivme kazanmıştır. Ancak Şubat 2020'de yaşanan gelişmeler neticesinde bir aylık süreçte bir azalma olduğu düşünülmektedir. Türkiye'nin 2020 Şubata kadar uyguladığı politika kapsamında Türkiye'de olan geçici koruma statüsündeki Suriyeliler için Avrupa'ya gidiş kapıları kapalı tutulmaktaydı. İdlib'te kızışan olaylar ve Türkiye'de bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sayısındaki yükseklik göz önüne alındığında artık bu karardan vazgeçilerek sığınmacıların Avrupa'ya geçişi için Türkiye tarafından bir engel olmadığının bildirilmesi ile birlikte birçok sığınmacı sınır kapılarına gitmiş ve ülkeden çıkmanın yollarını aramıştır. İşte bu noktada Türkiye'de bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin rakamlarında 2020 Şubat ayında bir düşüş yaşansa da bu durum 2020 yılının tamamı için geçerli olmamış, 2020 ve 2021 yılları arasında da artış yaşanmıştır. Bahsi geçen dönemde, 2020 Şubat ayında, yaşanan düşüş Türkiye'deki rakamlarla kıyaslandığın-

da çok az bir orana tekabül etmekte 2021 yılına gelindiğinde yeniden rakamsal artışlar görülmektedir.

Şekil 1.1. *Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Yıllara Göre Rakamsal İfadesi*

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı (Erişim: 17.12.2021)

9 Aralık 2021 yılı verileri dikkate alındığında Türkiye'nin nüfusunun yaklaşık yüzde beşinin Suriyeli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu rakam geçici koruma kapsamında ülkemizde bulunan Suriyelilerin fazlalığını gözler önüne sermektedir.

Suriyelilerin Türkiye topraklarında dağılmış olduğu bölgeler farklılık göstermektedir. Bu bölgelerin nereler olduğu, en yoğun bölgenin hangisi olduğu ve bu dağılışın Türkiye ekseninden Suriyelileri değerlendirirken yaratacağı farkların neler olduğunun belirlenmesi amacıyla bir grafik üzerinde gösterilmiştir. Aşağıda Grafik 1. 1' de 09 Aralık 2021 itibariyle geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Türkiye'deki iller bazında dağılımları gösterilmiştir. Grafik 1.1 incelendiğinde Suriyelilerin en yoğun olduğu ilk 10 ilimiz gösterilmektedir.

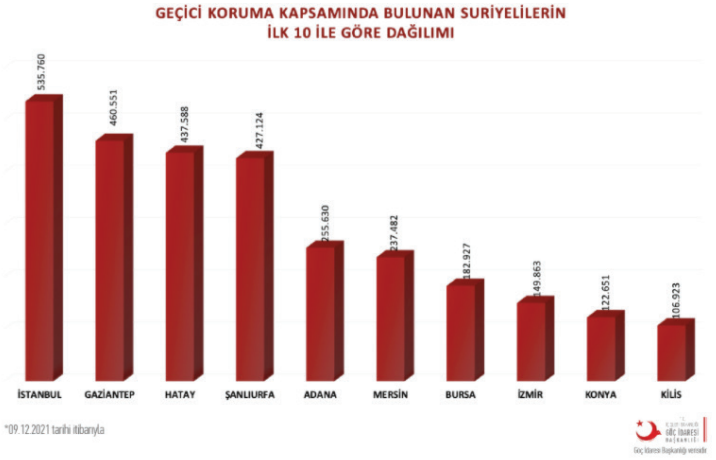

Grafik 1.1. *Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin İlk 10 İle Göre Dağılımı*

Kaynak: Göç İdaresi Genel Başkanlığı (Erişim: 17.12.2021)

Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin en yoğun olduğu il 535.760 ile İstanbul olmaktadır. Daha sonra İstanbul'u 460.551 ile Gaziantep takip etmektedir. Hatay, Şanlıurfa, Adana gibi iller de Suriye'ye coğrafi yakınlığından dolayı yoğun olarak geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin bulunduğu bölgelerdir. 2020 ve 2021 verileri kıyas edildiğinde genel olarak bu bölgelerin yoğun olarak Suriyeli vatandaşlara ev sahipliği yaptığı görülmektedir. En yoğun ilin İstanbul olmasının altında yatan birçok sebep vardır. İstanbul'un çalışma ve işgücü bakımından Suriyeli vatandaşlara olanaklar sunması en önemli sebeplerden biridir. Suriyeli sığınmacılar, iş bulmak umudu ile büyük illere geçiş yapmaktadır.

4. Suriyeli Sığınmacıların Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Arap Baharının etkisi ile ülkesini terk etmek zorunda kalan Suriyelilerin Türkiye açısından değerlendirilmesi gereken birçok konu vardır. Ülkede güvenlikten sağlık alanına, hukuktan dış politikaya, ekonomiden kültüre, eğitimden istihdama kadar birçok alanda geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin etkisi mevcuttur. Bu çalışmada geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Türkiye açısından etkilerinin neler olduğu üzerinde durulmaktadır.

Dilek (2018) tarafından ifade edildiği gibi ülkelerinde yaşanan krizin başında savaştan **''etkilenen''** konumunda olan Suriyeliler, 2011 yılından bugüne dek Türkiye'nin toplumsal hayatında **''etkileyen''** durumuna gelmiştir. Etkileyen durumunda olan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin etkileri üç başlık altında değerlendirilmektedir.

4.1. Suriyeli Sığınmacıların Güvenlik ve Asayiş Açısından Değerlendirilmesi

Suriyelilerin ülkemize göçünün ardından bazı illerimizde özellikle de sınır kapılarında güvenlik sorunları yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Suriye ile olan sınır kapısında çok fazla olay yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Bu konu birkaç örnekle desteklendiğinde; yaşanan göç olaylarından sonra bölgede artan silah kaçakçılığı ve bomba yüklü araçlar, Şanlıurfa Suruç'ta yaşanan intihar saldırısında 34 kişinin ölmesi ve 100'den fazla kişinin yaralanması gibi olaylar gösterilebilmektedir. Yaşanan bu olaylar açıkça ortaya koymaktadır ki sınırlar güvenlik açısından yetersizdir ve bu bölgelerde can güvenliğinin sağlanması noktasında eksiklikler vardır. Şanlıurfa'da bu olaylar yaşanırken Gaziantep'te bir vatandaşın Suriyeliler tarafından öldürülmesi kentte büyük sorunlara yol açmıştır. 2013 yılında Reyhanlı'da yaşanan terör olayında 53 kişinin ölmesi 128 kişinin yaralanması ayrıca bu olayda bomba yüklü araçların patlatılması da güvenlik konusundaki zafiyetleri ortaya koymaktadır. Bahsedilen olaylar bu bölgelerde ve sınırda güvenlik sorunu olduğunu açıkça göstermektedir (Altun, Görel, 2016: 79-90).

Yukarıda bahsedilen örneklerden anlaşıldığı üzere güvenlik meselesi bu göçün en büyük sorunlarından birini oluşturmaktadır. Türkiye'ye gelen geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atmaları her zaman ihtimal dâhilindedir. Yaşanan olaylar ve ortaya çıkan söylentiler toplumda bir korkuya ve huzursuzluğa da yol açmış, bu durumda kamp güvenliği için önemli tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır (Koç, Görücü, Akbıyık, 2015: 85). Aynı zamanda hırsızlık, dilencilik, yan kesicilik gibi adli suçlarda artışın göç kaynaklı olduğu görüşü ortaya çıkmıştır (Kukoğlu, 2019: 104).

Kamp dışında yaşayan Suriyeliler ile ilgili yapılan araştırmalarda birçok sonuca ulaşılmıştır. Kamp dışında bulunan Suriyeli kadınların bazılarının fuhuş çıkmazına girmesi, küçük yaştaki çocukların evlilik vaadiyle ailelerinden alınıp fuhşa sürüklenmeleri daha büyük bir sorunu ortaya çıkarmıştır. Her geçen gün fuhşa sürüklenenlerin sayısı artmış, özellikle Adana, Kilis, Hatay, Mersin, Gaziantep'te son beş yılda çok fazla artış göstermiştir. Bu artışta bazen ikinci ve üçüncü eş evlilikleri söz konusu iken bazen de para karşılığı fuhuş söz konusu olmuştur. Bazı illerde ise Suriyelilerin gelişi ile nüfusta hızlı bir artış yaşanmış, bu durum o illerde toplumsal dokuya zarar vermeye ve vatandaşların azınlık durumuna düşmesine sebep olmuştur. Bu da halkın Suriyelileri tehdit olarak görmesine ve güvensizlik hissinin artmasına neden olmuştur (Dilek, 2018: 158-160).

Yapılan araştırmalar geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin bir kısmının da dilencilik yaptığını ortaya koymaktadır. Dilencilik yapan

kesim hemen hemen tüm illerde bulunmakta ve bu kesim içerisinde daha çok çocuklar ve kadınlar yer almaktadır. Dilencilik yapan Suriyelilerin tespit edilerek kamplara yerleştirilmeleri, onların suça yönelimlerinin engellenmesi için gereklidir. Bu durum aynı zamanda Türk vatandaşlarının güvenliğini sağlamak açısından da önem taşımaktadır (Altun, Görel, 2016: 124).

Suriyeliler Türkiye'ye geldikten bir süre sonra büyük şehirlere dağılmaya başlamış ve kendilerine küçük işletmeler açan ya da sigortasız, günü birlik işlerde çalışanlar dışında kalan Suriyeliler, bir kısım büyük illerde organize suç şebekeleri oluşturmuşlardır. Özellikle İstanbul'da insan kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti çoğunlukla Suriyeliler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Bu sorunların ortaya çıkaracağı sonuçları daha da karmaşık hale getirmiştir. Suriyeliler sadece küçük mahallelerle kalmayıp kent merkezlerinde de gettolar oluşturmaya başlamışlardır. İstanbul'da Tarlabaşı, İstiklal Caddesi ve Taksim dolaylarında Suriyeli mahalleleri ortaya çıkmıştır (Dilek, 2018: 162). Ayrıca Ankara, İzmir ve İstanbul gibi büyük şehirlerde geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin yaşadığı mahallelerde kiralık ev karaborsası meydana gelmiştir. Kentlerde Suriyelilerin sayısının artması üzerine halkla Suriyeliler arasında çıkan kavgalar, çatışmalarda artmaya başlamıştır. Dil eğitimi olmayan genç Suriyelilerin ise suç örgütleri için en müsait adaylar olduğu söylenebilmektedir (Kızmaz, 2018: 397; Erdoğan ve Ünver, 2015: 67).

Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sayısındaki artış Türk toplum yapısında bozulmaları da beraberinde getirmiştir. Dinsel, mezhepsel, kültürel anlamdaki uyumsuzluk Türkiye'nin toplum yapısındaki dayanışma, yardımlaşma, birliktelik, hoşgörü gibi unsurları da olumsuz yönde etkilemiş ve bu unsurlar erozyona uğramaya başlamıştır. Bu olumsuz etki toplumda da tepkileri beraberinde getirmiştir. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin geleneklerini, kültürlerini, kendi toplum yapılarını korumaya çalışmaları günlük yaşam rutinlerinde kırılmaları beraberinde getirmeye başlamıştır. Bu kırılmalar önce küçük boyutlardayken zaman geçtikçe büyük boyutlara ulaşmıştır. Suriyeliler kendi ülkelerinden getirdikleri ürünleri sattıkları marketler açmış, kendi yemeklerinin yapıldığı lokantalar açmış ve kendi mahallelerini oluşturmuşlardır. Suriyeliler bu şekilde kendilerine bir kamusal alan yaratmışlardır. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin etnik kültürlerini korumaya çalışmaları Türkiye'nin toplumsal yapısı için önemli bir tehdit oluşturmuştur (Dilek, 2018: 186).

4.2. Suriyeli Sığınmacıların Ekonomik Yapı Açısından Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik yapı iki konu şeklinde ele alınmaktadır. Birinci konu, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin karşılaş-

tıkları ekonomik problemlerdir. İkinci konu ise geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisidir.

Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin ekonomik alanda karşılaştıkları büyük sorunlardan biri istihdam ile ilgilidir. Türkiye, Suriyelilere çalışma izni verilmesi yönündeki çalışmalarını hızlandırmış ve Suriyelilerin başta hizmet sektörü olmak üzere birçok alanda istihdam edilmesi planlanmıştır. Bu sorun tek taraflı bir sorun olmamakla birlikte Türkiye'yi de kapsayan önemli bir sorun haline gelmiştir. Türkiye'nin konu ile ilgili düzenlemeleri insani yardım amaçlıdır. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir başka konu da Türkiye'nin kendi işgücü alanındaki dengeyi korumasıdır. Çünkü Suriyelilerin istihdam sorunu Türkiye için de büyük problemleri beraberinde getirmiştir. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin özellikleri ve dâhil oldukları gruplar, sorunları ve çözümleri de farklılaştırmıştır (Koç, Görücü, Akbıyık, 2015: 86-88).

Suriyelilerin büyük kısmı kaçak ve ucuz işgücü durumuna düşmüştür. Hayatta kalabilmek adına yasa dışı ve güvencesiz işgücü olmaya başlayan geçici koruma statüsündeki Suriyeliler için kötü hayat şartları ve çalışma şartları oluşmuştur. Son dönem göçleriyle birlikte kadın ev işçilerinin sayısında da önemli artış olmuştur. Çalışma izni olmayan Suriyelilerin düşük ücretler karşılığında çalıştırılması, kaçak işçi olmaları bazı işverenleri sevindirmiştir. Böylelikle niteliksiz işgücü piyasasında bir artış söz konusu olmuştur. Suriyelilerin sigortasız olarak asgari ücretin altında çalıştırılması yerli işçi için birçok olumsuzluğa neden olmuştur. Bu durumla birlikte niteliksiz işgücü piyasasında da bir ucuzlama meydana gelmiştir. Kamp dışında yaşayan sığınmacılarla beraber kayıtsız işçi problemi ortaya çıkmıştır (Orhan ve Gündoğar, 2015: 17).

Suriyeli göçü söz konusu olduğunda ucuz emek, istihdam, işsizlik gibi kavramlar gündeme gelmekte ve bunların olumsuz etkileri üzerinde fazlaca durulmaktadır. Ancak bu konuya derinlemesine bakıldığında yalnızca olumsuz yönler değil olumlu yönlerin olduğu da görülmektedir. Çünkü göçler kendi ekonomilerini de beraberinde getirmektedir.

Suriyelilerin de bir anlamda ekonomiye katkısı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İşgücünün bulunmadığı bazı alanlarda, yerel halkın yapmak istemediği işlerin Suriyeliler tarafından yapılması ve sığınmacıların işgücüne katılması ile o alanlarda üretimin canlanması sağlanır. Kayıt dışı çalışanların ve kayıt dışı çalışma ortamının yarattığı olumsuzlukların karşısında işgücü bulunmayan alanlarda işgücü olmaları ile üretimi canlandırmaları olumlu etkileridir. Bu duruma tekstil endüstrisinde çalışan Suriyeliler, Afyon'da mermer endüstrisinde çalışmaya başlayan Suriyeli mermer işçileri, Hatay'da pamuk tarlalarında çalışmaya başlayan ve pamuk üretimini yeniden başlatan Suriyeliler örnek verilebilmektedir.

Geçici koruma statüsündeki Suriyeliler yerel nüfusun çalışmadığı işlerde çalışarak ve kendilerine yeni iş sahaları kurarak istihdamı artırmışlardır. Olumlu etki hususunda bir diğer konu da Suriyelilerin açtığı işletmeler olmaktadır. Bu işletmeler ülke ekonomisine katkı sağlamıştır. Ancak burada olumlu olan bu etkinin yanı sıra olumsuz durumlarda söz konusudur. Bazı iş yerlerinin kaçak olması, yerel esnafın tepkisine neden olmuş ve haksız rekabet oluşturması yönü ile yerel esnaf ve Suriyeli esnaf arasında tartışmalar yaratmıştır (Kukoğlu, 2019: 84).

Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin birçoğu, tarım, hayvancılık, inşaat ve hizmet sektörü gibi işlerde görev almaktadır. Bu tür işlerde çalışmalarının nedenlerine bakıldığında eğitim ve dil faktörleri karşımıza çıkmaktadır. Eğitim almamış ve dil bilmeyen Suriyeliler kas gücüyle yapacakları işleri tercih etmişlerdir. Ağır şartlarda çalışan Suriyeli çocukların yanı sıra kadınlar da tarım ve hizmet sektöründe çalışmakta ya da ev işi yapmaktadırlar. Kayıt altına alınmadan ülkeye giren Suriyelilerin kayıt dışı çalıştırılmaları ekonomik verilerin doğru hesaplanamamasına yol açmıştır. Aynı zamanda kayıtlı olmayan firmaların devlete aktarması gereken fonların devletin kasasına girmemesi sonucu kamu hizmetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu açıdan bakıldığında kayıt dışı istihdam ekonomik verilerle ilgili istatistiklerde hata oluşturmuştur (Yıldız, 2017: 33).

Geçici koruma statüsündeki Suriyeliler ile birlikte konut kiralarında artış görülmeye başlanmıştır. Bu durum ev sahipleri için olumlu bir durum iken bölgede yaşayan yerel halk ve kiracılar için olumsuz bir durum oluşturmuştur. Konut kiralarının artışıyla ilgili durumdan en çok sınır illerde yaşayanlar etkilenmiştir (Orhan ve Gündoğar, 2015: 17).

Suriyelilerin ekonomik yapı üzerindeki etkisi incelendiğinde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü bir etki karşımıza çıkmaktadır. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin ekonomik varlıkları ve ekonomiye olan etkileri risk ve fırsatların bir arada bulunduğunu göstermektedir.

4.3. Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Yapı Açısından Değerlendirilmesi

Göçün sosyal sonuçları olarak toplumsal durumların ele alınması söz konusu olabilmektedir. Göç edenlerin göç ettikleri ülkelere alışma sürecinde psikolojik, toplumsal, kültürel bazı durumlar ortaya çıkmaktadır. Yabancı oldukları için bir dışlanma, kabul görmeme gibi sorunlar Suriyelilerin yaşadığı en büyük problemler arasındadır. Hatta ülke vatandaşları hayat şartlarının değişmesi ve beraberinde gelen olumsuzlukların sebebi olarak sığınmacıları görebilmektedir. Suriyelilerin yoğun bulundukları kentlerde işçilerin işsizlik problemi yaşaması da o kentlerde yaşayan vatandaşların Suriyelileri suçlamasına neden olmaktadır (Koç, Görücü, Akbıyık, 2015: 80).

Türkiye'de bulunun Suriyeliler sosyal uyumla alakalı büyük sorunlar yaşamaktadır. Bunun nedeni Suriyelilerin ve halkın kültür, dil ve yaşam tarzı açısından çok farklı olmalarıdır. Suriyelilerin gelişi ile birlikte çok eşlilikte artış görülmüş ve bu artışta boşanmalarda yüksek oranların görülmesi gibi durumları beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda kadın ve çocuk istismarı en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir. Suriyelilerin yoğun olduğu yerlerde ise demografik yapıyı etkiledikleri görülmüştür. Bu sorunların ortaya çıkması tartışmaların artmasına ve kutuplaşmalara neden olmuştur (Kukoğlu, 2019: 91).

Suriyeli göçü ile ilgili önemli bir durum da akrabalık ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. Sınır bölgelerde yaşayanlar sürecin başında sınırın öteki tarafında bulunan akrabalarını zor şartlarda kaldıkları için kabul etmişlerdir. Ancak ilerleyen zamanlarda bazı hoşnutsuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştır (Tunç, 2015: 45). Göçün toplumsal etkilerinden biri de Türk erkekleri ile Suriyeli kadınların evlenmesi ve bunun sonucunda halkın tepki vermesidir. Suriyelilerle yapılan evliliklerin çocuğunun dini nikâh ile yapıldığı bilinmektedir. Bu durum da Suriyelilerle evliliklerin yoğun görüldüğü sınır illerde boşanma oranlarını artırmıştır. Suriyeli kadınlarla yapılan evliliklerin bir kısmı da maddi menfaatlere dayanmaktadır. Suriyeli kızlarla başlık parası karşılığı evlenilmesi gibi durumlar küçük yaşta evlilikleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca küçük yaştaki kızların istismarı da başka bir sorun haline gelmiştir.

Büyük şehirlerde yaşayan Suriyeliler konut kiralarının ucuz olmasından dolayı kenar mahallelerde yaşamayı tercih etmiş ve hatta birden çok aile bir arada yaşamaya başlayanlar olmuştur. Bu olumsuz şartlarla birlikte gecekondulaşma ve çarpık kentleşme artmıştır. Suriyelilerle ilgili olarak en yoğun etkinin toplumsal hayatta görüldüğü söylenebilmektedir. Genel olarak kültür uyuşmazlığı, dil ve yaşam tarzı gibi konuların farklılığından dolayı meydana gelen güven eksikliği ile yerel halkın haklarını kaybedeceği endişesi Suriyelilere karşı tepkili olunmasına neden olmuştur. Bu durum Suriyelilerin dışlanması ve uyum sorunu meydana gelmiştir. Bu da toplumsal kabul sürecinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Ancak bu sürecin tek taraflı bir süreç olmadığı bilinmektedir. Ele alınan konu her iki taraf için de karşılıklı bir uyum sürecidir (Yıldırımalp, İslamoğlu, İyem, 2017: 111).

Göçün sonuçları arasında ulaşım, eğitim, sağlık hizmetlerinde eksikliklerin yanı sıra kentsel yapıda bozulma da görülmektedir. Bu tür eksiklik ve düzensizlikler sosyal yapıyı olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak göçün birçok olumsuz sonucunun yanında olumlu sonuçları olduğu da bir gerçektir. Olumlu sonuçların kırsal alanlardan kentsel alanlara göç ile başladığı bilinmektedir. Kentsel alana göç eden sığınmacıların sosyal statülerinde yükselme görülür. Bu da benlik rollerinin değişmesine,

aile yapısının kalabalık aileden çekirdek aileye dönüşmesine neden olur. Ayrıca daha özgür şartlarda yaşamaya başlayan bireyler sosyoekonomik güçlerinin de artmasıyla beraber kültürel anlamda kendilerini geliştirirler. Ekonomik yapının, kültürel yapının ve düşünce yapısının değişmesi ile geleneksel yapıdan modern yapıya geçerler. Kentsel yaşamaya adapte olmaya başlayan bireylerin iş hayatına atılmaları, eğitim imkânlarından yararlanmaları da sosyal açıdan önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Tüm bu gelişmeler ile birlikte konforlu ve daha iyi şartlarda bir hayatın yaşanması sağlanmaktadır (Dindarik, 2019: 16).

SONUÇ

Ortadoğu'da Arap Baharı olarak adlandırılan süreçle birlikte Suriye'de sert bir dönem başlamıştır. Bu süreç Suriye'yi iç savaşa sürüklemiş ve bu savaşın şiddeti giderek artmıştır. Tüm bunların sonucu olarak Suriyeliler başka ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Eğitimli ve kalifiye durumda olan Suriyeliler daha çok Avrupa'ya göç ederken diğerleri Türkiye, Mısır gibi ülkelere göç etmişlerdir. Suriye'den çok sayıda göç alan Türkiye, son süreçte 3 milyonun üstünde Suriyeliyi kabul etmiştir. Son yıllarda Türkiye'de ve dünyada bu göç gündemde olmakla birlikte bu alanda yapılmış çok fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda göç süreci ve Suriyelilerin uyum durumu incelenmektedir. Gerçekleştirilen bu çalışma da ise Suriyeli sığınmacıların Türkiye açısından etkileri değerlendirilmiş ve 2021 yılı için güncel istatistikler ile mevcut durum analizi sağlanmıştır.

Geçici koruma statüsündeki Suriyeliler için bu zamana kadar alınan önlemler kısa vadeli olmuştur. Ancak her geçen gün sayılarının artması ile bu önlemler yetersiz kalmıştır. Bu doğrultuda Suriye'den yapılan göç hareketi Türkiye için ekonomide, güvenlikte, sosyal ve kültürel hayatta olumsuz etkilere neden olmuştur. Bu anlamda ortaya çıkan önemli sorunlardan biri Suriyelilerin toplumsal kabul ve uyum süreci olmaktadır.

Suriye'den Türkiye'ye yaşanan göç ülkemizi pek çok açıdan etkilemiştir. Bu etkilenen alanlardan en önemlisi ekonomi olmuştur. Suriyeliler ekonomiyi olumlu ve olumsuz olarak iki yönden etkilemiştir. Ancak bu konu ayrıntılı olarak incelendiğinde olumsuz etkilerin daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin dil konusundaki yetersizlikleri ve vasıfsız olmaları nedeni ile zor ve ağır işlerde çalıştıkları bilinmektedir. Bunun dışında daha çok sigortasız ve günübirlik işler yapan Suriyeliler düşük ücret karşılığında çalıştırılmaktadır. İş bulma konusunda büyük sorunlarla karşılaşan Suriyelilerin işten çıkarılmaları söz konusu olduğunda en riskli grup olduğu da ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ucuz emek kavramının ortaya çıkması yerel halk için de bir risk oluşturmuştur. İşsizlik, ucuz emek gibi konuların yerel halkı etkilemesi Suriyeliler ve halk arasında problemler oluşturmuştur. Bu etkilere bakıldığında Suriye-

lilerin ekonomik uyumu yakalayamadıkları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Suriyelilerle ilgili yaşanan sorunlardan biri de güvenlik ile ilgilidir. Sınır kapılarının Suriyelilere açılmasının ardından sınır bölgelerinde yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle yerel halk bu konudan Suriyelileri sorumlu tutmaya başlamıştır. Suriyelilerin Türkiye'ye girişinden hemen sonra sınır kapılarına yakın bölgelerde bombalı saldırılar ve gerçekleştirilen patlamalardan dolayı halk bir güven sorunu yaşamaya başlamıştır. Bu nedenle hem yaşanan olayların önüne geçmek adına hem de halkın göç ederek ülkemize gelen Suriyelilere tepki vermemesi adına sınır kapılarında daha sıkı önlemler alınmalıdır. Önlemlerin sıkılaşması ile hem terör olayların önüne geçilecek hem de kaçak yolla giriş çıkışlar engellenecektir.

Göçün etkilerinden biri de toplumsal alanda yaşanmaktadır. Çünkü dil, yaşam tarzı ve kültür olarak çok farklı olan insanların birbirine uyum sağlaması çokta kolay olmayacaktır. Göç eden toplumlar her zaman göç ettikleri toplumlar tarafından kabul görmezler. Yaşanan olumsuz gelişmeler de göç eden Suriyelilerin bazen yerel halk tarafından dışlandığını göstermektedir. Toplumda kabul görmeme durumu uyum sürecini daha da zorlaştırmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek için ilk olarak dil sorunun çözülmesi ve buna bağlı olarak ekonomik sorunların çözülmesi gerekmektedir. Bu alanda sorunların ortadan kalkması ise daha uzun vadeli çözümlerin ortaya konmasına bağlıdır.

Göç hareketi göç eden ve göç alan iki toplum açısından da önemli kaygılar doğurmaktadır. Türkiye'ye sığınan 4 milyon Suriyeli de birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar tek taraflı sorunlar değildir. İki toplumu da yakından ilgilendiren önemli sorunlardır. Bu göçün ekonomik ve toplumsal yaşantıya çok etkisi olduğu bilinmektedir. Temelde ekonomik olan sorunlar diğer alanları da etkilemiştir. Toplumsal uyumu sağlamakta öncelikle ekonomik sorunları çözmek ve dil problemini ortadan kaldırmakla mümkün olacaktır. İki toplumu da olumlu ve olumsuz yönde etkileyen göç hareketi için daha uzun vadeli çözümlerin üretilmesi toplumsal uyumu kolaylaştıracaktır.

Suriyeli sığınmacıların 2021 yılında da ülke açısından birçok sorun teşkil ettiği yapılan okumalar neticesinde elde edilen değerlendirmelerden biridir. Bu sorunlar göz ardı edilmeden üzerinde durulması gereken konulardır. Özellikle ekonomik ve sosyal alanda yaşanan sorunlar için geçici ve anlık çözümler yerine sürekli ve düzen sağlayıcı çözümler beklenilmektedir. Yapılması planlanan her çözüm hem Türkiye açısından hem de Suriyeli sığınmacılar açısından iyileştirmelere olanak sunacaktır.

KAYNAKÇA

Akıncı, B., Nergiz, A., Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt.1, Sayı.2, ss.58-83.

Aktel, M., & Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye'de Göç Yönetimi. Süleyman Demirel Üniversitesi *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 579.

Altun U. Görel, Ö. (2016). Sığınmacılar ve Mülteciler Raporu, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Ankara, s. 77.

Dilek, B.S. (2018). *Suriyeli Göçü*, Kripto Basım, Ankara.

Dindarik, N. (2019). *Mültecilerin Yaşadıkları Bölgelere Yönelik Kızılay'ın Gıda ve İnsani Yardım Lojistiği: Suriyeliler Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Duruel, M. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* Cilt 3, Sayı 2.

Erdoğan, M. M. & Ünver, C. (2015). Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri, Ankara: Matsa Basımevi Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.

Ganiyeva S. (2018). Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hakkı ve Uygulamada Karşılaştıkları Sorunlar, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* Sayı:139, ss.259

Göç İdaresi Başkanlığı, https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler (Erişim Tarihi: 15.15.2021).

Gülyaşar, M. (2017). Suriyeliler ve Vatandaşlık: Yerel Halk ve Suriyeli Sığınmacılar Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* Cilt 7, Sayı 13.

Kızmaz, Z. (2018). Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.7, Sayı.2, ss. 392-431.

Koç, M., Görücü, İ., Akbıyık, N. (2015). Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri, *Birey ve Toplum Dergisi,* Cilt 5, Sayı 9.

Kukoğlu, N. (2019). Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye'ye Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Mültecilerle Dayanışma Derneği, http://multecihaklari.org.tr/kavramlar/ (Erişim: 04.04.2021).

Orhan, O., Gündoğar, S.S. (2015). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri, Rapor No.95.

Şen, F. (2017). Bir 'Öteki' Olarak Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Anaakım Ve Alternatif Medyada Temsili, *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı 12, Ss.27-41.

Tunç, A.Ş. (2015). Mülteci Davranışı Ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme, *Tesam Akademi Dergisi*, 2 (2). 29 – 63.

Uluslararası Mülteci Hakları Derneği, Kavramlar, http://multecihaklari.org.tr/kavramlar/ (Erişim: 04.04.2021).

Vardar, N. (2015). ''Mülteci, göçmen, sığınmacı arasındaki farklar'' Bianet Bağımsız İletişim Ağı: https://m.bianet.org/bianet/toplum/167434-multeci-gocmen-siginmaci-arasindaki-farklar (Erişim: 16.15.2021).

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), Resmi Gazete 28615, (11 Nisan2013), Kanun No.6458, md.61.

Yıldırımalp, S., İslamoğlu, E., İyem, C. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma, V. International Balkan and Near Eastern Social Sciences, Kırklareli.

Yıldız, A. (2017). Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt.3, Sayı.1, ss.36-67.

Yıldız, T. (2017). Suriyelilerin Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı İstihdama Etkileri Ve Bunun Yansıması Olarak Türkiye'ye Maliyetleri Üzerine Bir İnceleme, *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi,* 2(3):30-46.

Ziya, O. (2012). Mülteci-Göçmen Belirsizliğinde İklim Mültecileri, *TBB Dergisi*, Sayı.99, ss.231-240.

Bölüm 4

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KOZAN VİLAYETİ (1925-1926 DEVLET SÂLNÂMESİNE GÖRE)

Erdem ÇANAK[1]

1 Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCİD: 0000-0002-7856-3802

Giriş

Osmanlı Devleti'nde merkezî yönetimin, nezâretlerin, askerî kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata sâlnâme adı verilmiştir. Farsça *sâl* (sene) ile *nâme* (yazılı şey, mektup) kelimelerinden meydana gelen ve *nevsâl* de denilen sâlnâmeler, resmî ve özel olarak ikiye[1], resmi olanlar da vilayet[2], nezâret[3] ve devlet olarak üçe ayrılmaktadır. Bunlardan çalışmayla alakalı

1 Özel Sâlnâmeler: Osmanlı Devleti'nde bazı özel kurumlar, daha ziyade almanak diye nitelendirilen türde sâlnâmeler yayınlamıştır. Bunların ilki, Ali Suavi tarafından *Türkiye Fi Sene 1288* adıyla 1871 yılında Paris'te çıkarılmıştır. Bu sâlnâmede, Osmanlı'nın coğrafi durumu, nüfusu, zirai ve sınai üretimi, kara ve deniz yolları, ticaret gemileri ve limanları, para ve ölçü birimleri ile şirketler hakkında bilgiler yer almıştır. Özel sâlnâmeler içerisinde bilhassa Ebuzziya Mehmet Tevfik'in yayınladıkları çok başarılı olmuştur. Bunlardan ilki, 1873 yılında *Sâlnâme-i Hadîka* adıyla basılmıştır. Daha sonra çıkanlar ise *Sâlnâme-i Ebüzziya, Rebi-i Marifet ve Nevsâl-i Marifet* gibi isimler taşımıştır. Özel sâlnâmelerin bir kısmı da *nevsâl* adı altında bazı gazete ve dergi yayıncıları tarafından neşredilmiştir. 1895 yılından itibaren Ahmed İhsan'ın çıkardığı *Musavver Nevsâl-i Servet-i Fünûn* bu türün en önemli örneklerindendir. Edebiyat, tarih ve sanat konusunda yazılar bulunmakla birlikte siyasi olaylara da yer veren sâlnâmelerden olan *Milli Nevsâl* ise 1922-1925 yıllarında Kanaat Kütüphanesi tarafından neşredilmiştir. Besim Ömer Paşa'nın 1899-1906 yıllarında çıkardığı *Nevsâl-i Âfiyet ve Sâlnâme-i Tıbbî* adlı sâlnâme ise Türk tıp tarihi ve sağlık kurumlarına dair vermiş olduğu malumatlardan dolayı önem arz etmektedir (Aydın, 2009: 53).

2 Vilayet Sâlnâmeleri: İçerdiği bilgilerle Babıali'nin dikkatini çeken Halep mektupçusu İbrahim Halet Bey'in yayımladığı *Fihrist-i Vilayet-i Haleb* adlı çalışma, vilayetlere gönderilerek benzer tarzda çalışmalar hazırlamaları istenmiştir. Özellikle eyaletlerin vilayet şeklini almasından sonra her vilayet ile müstakil sancak tarafından sâlnâme tertip edilmeye başlanmıştır. İlk sâlnâme 1866 yılında *Sâlnâme-i Vilayet-i Bosna*, sonuncusu ise 1921-1922 yılında *Bolu Livası Sâlnâmesi* adıyla yayınlanmıştır. Vilayet mektupçuları tarafından hazırlanan ve Türkçe-Arapça/Boşnakça/Rumca ile Ermenice gibi dillerde yayınlanmış olan sâlnâmelerin sayısı vilayetlere göre değişmiştir. Sâlnâmelerin içeriği, yayınlandığı vilayete göre farklılık göstermekle birlikte vilayetin idari teşkilatı, memurları, mahallin tarihi, eski eserleri, coğrafyası, idari taksimatı, kazaları, nahiyeleri, kasaba ve köyleri, ticaret ve nüfusu, okulları, fotoğrafları ve haritaları, su, gaz, demiryolu ve tramvay şirketleri, vilayet dâhilindeki cami, medrese, tekke, imaret, kahvehane, hamam, han, hastane, bedesten gibi yapılar, ticari müesseseler, fuarlar, zirai üretim ve hayvancılık, tarım arazileri, postaneler ile nüfusa dair bilgiler içermişlerdir. Erken tarihli vilayet sâlnâmelerinde takvimlerle ilgili açıklamalarla o yılın takvimi ve bazı coğrafya bilgileri, padişahların doğum, tahta çıkış ve ölüm günlerinin bulunduğu bir kronoloji ile vilayette görev yapmış valiler ile kumandanların adları ve görev sürelerini gösteren listeler yer almıştır. Vilayet sâlnâmesi yayınlama geleneği Cumhuriyet döneminde il yıllıkları şeklinde devam etmiştir (Aydın, 2009: 53).

3 Nezâret Sâlnâmeleri: Nazırlıklar ve askeri kurumlar tarafından 1865-1908 yılları arasında 51 sâlnâme yayınlanmıştır. Bunların içinde Seraskerlik ve Harbiye Nezâreti tarafından 1865-1908 yılları arasında *Sâlnâme-i Askeri* adıyla 14 defa neşredilen sâlnâme diğerlerine göre oldukça erken bir tarihte yayınlanmış olmasının yanı sıra Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin yapısı, personel ve asker sayısı hakkında verdiği bilgiler açısından dikkat çekicidir. Askeri nitelikteki ikinci sâlnâme, 1890 yılında yayınlanmaya başlanan ve sonuncusu 1925-1926 yılında olmak üzere 24 defa neşredilen *Bahriye Sâlnâmesi'dir.* 1885-1902 yılları arasında *Sâlnâme-i Nezâret-i Hariciyye* adıyla nezâretin tarihçesi, teşkilatı, hariciye nazırları, reisülküttaplar, elçiler ve muahedelerle ilgili bilgi içeren 4 sâlnâme, 1898-1903 yılları arasında *Maârif Nezâreti Sâlnâmesi* adıyla nezâretin tarihçesi, maârif nazırları, memurlar, okullar ve kütüphanelere dair bilgilerin yer aldığı 6 sâlnâme, Meşihat makamı tarafından da 1916 yılında bir *İlmiye Sâlnâmesi* yayınlanmıştır. Bunların dışında nezâretler ile nezâretlere bağlı kurumlar tarafından yayınlanan sâlnâmeler de vardır. Bunlara örnek olarak Ticaret ve Nafia Nezâretine bağlı Rasathâne İdaresi tarafından 1871 yılında yayınlanan *Rasathâne-i Âmire Sâlnâmesi* ile Maliye Nezâretine bağlı Rüsûmât Emâneti tarafından 1914 yılında neşredilen *Rüsûmât Sâlnâmesi* verilebilir (Aydın, 2009: 52-53).

olan devlet sâlnâmeleri, ilk olarak 1847 yılında Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* adıyla basılmıştır. Ancak sâlnâmeler, 1872 yılından itibaren Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi, 1888 yılından itibaren de Sicill-i Ahvâl Komisyon-ı Umumisi Tedkikat Kalemi tarafından hazırlanmıştır. 1847-1912 yılları arasında düzenli olarak yayınlanmış olan sâlnâmeler, 1913-1916 yılları arasında savaş yüzünden yayınlanmamış, 1918 yılında ise son defa yayınlanmıştır. Osmanlı döneminde yayınlanan sâlnâme sayısı 68, cumhuriyet döneminde yayınlanan sâlnâme sayısı ise ilki 1926, sonuncusu da 1941 yılında olmak üzere 6'dır. Sâlnâmelerin Osmanlı döneminde basılanlarında devletin mülkiye, askeriye ve ilmiye teşkilatı ile panayırlardan dini günlere kadar sosyal hayatı ilgilendiren önemli günlerin yer aldığı bir takvim, kara ve deniz postalarına ait tarifeler, Türk parasının yabancı ülke paraları karşısındaki değerini gösteren bir liste, yabancı devletler ile elçiliklerine dair bilgiler, eyaletlerin mülki taksimatına ait tablolar, gayrimüslimlerin vilayet ve kazalardaki ruhani temsilcilerini gösteren cetveller, namaz vakitlerini bildiren takvim, merkezi idarenin yanı sıra vilayetlerin idari taksimatı ile nüfus, bütçe, okullar, hastaneler, okul, matbaa, kütüphaneler, Babıali'deki nezâretler ile bunlara bağlı kurum ve kuruluşlara dair bilgiler yer almaktadır (Aydın, 2009: 51-52). Cumhuriyet döneminde yayınlanan sâlnâmeler de benzer muhtevaya sahiptir.

Osmanlı idari sisteminde sancak olan fakat Cumhuriyetin ilk yıllarında vilayet, kısa bir süre sonra ise kaza haline getirilen Kozan ile ilgili 1925-1926 Devlet Sâlnâmesi'nde bazı bilgiler yer almıştır. Bu bilgiler ışığında Kozan vilayetinin 1925-1926 yılındaki genel görünümü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İdari Yapı

Kozan'ın doğusunda Osmaniye, batısında Aladağ, güneyinde Ceyhan ve İmamoğlu, kuzeyinde Feke ve Saimbeyli yer almaktadır. Tarihi süreç içerisinde şehir, Hitit, Asur, Pers, Roma, Bizans, Kilikya Ermenileri ve Memlûk hâkimiyetinden sonra Osmanlı idaresine girmiştir (1516). Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte sancak haline getirilen Kozan'ın idaresi ise Ramazanoğulları'na bırakılmıştır. Osmanlı idaresinin ilk yıllarında *Sis Sancağı* adıyla[4] Vilayet-i Çukurabad/Vilayet-i Adana, Vilayet-i Arab, Dulkadir Beğlerbeğliği, Kıbrıs ile Adana Eyaleti'ne bağlanan Kozan[5], 1700-1865 yılları arasında ise Kozanoğulları'nın derebeylik tarzı yönetimine sahne olmuştur. Ancak 1865 yılında bölgeye gelen Fırka-i Islâhiye,

4 Sis Sancağı; Sis (Kozan), Feke, Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-Bert kalelerinden meydana gelmiştir (Halaçoğlu, 1979: 823-824).

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. (Baykara, 1988: 88; Kurt, 2004: 23; Kurt, 2005: 43-44; Alkan, 2005; 256; Şahin, 1994: 552-553; Çevikel, 2000: 61-62).

bölgeyi kontrol altına alarak devlet otoritesini yeniden tesis etmiştir. Müteakiben de Kozan, merkezi Sis olmak üzere Haçin, Belenköy ve Kars-ı Zülkadriye kazalarından oluşan büyük bir sancak haline getirilmiştir (Halaçoğlu, 1973: 14; Halaçoğlu, 1996: 36).[6] İlk etapta Halep Eyaleti'ne bağlanan sancak (Cevdet Paşa, 1986: 220-224), Adana'nın 1867 yılında müstakil vilayet haline getirilmesi üzerine de Adana'ya bağlanmıştır (Halaçoğlu, 2000: 12; Çanak-Yeşil, 2015: 103; Çanak, 2017: 62).

1870-1914 yılları arasında Sis/Kozan, Haçin, Belenköy ile Kars-ı Zülkadriye kazalarından oluşan Kozan Sancağı, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereği sancakların vilayete dönüştürülmesi üzerine vilayet yapılmıştır. Ancak bu dönüşüm, sancak-liva sisteminin 1924 Anayasası yürürlüğe girene kadar fiilen devam etmesinden dolayı 1924 yılında mümkün olmuştur. Fakat cumhuriyetin ilk yıllarında vilayete dönüştürülen sancaklar, kısa bir süre sonra çeşitli gerekçelerle kaza haline getirilmişlerdir. Bu sancaklardan birisi olan Kozan da umumi gelirlerinin yetersizliği gerekçesiyle 30 Mayıs 1926 tarihinde kazaya dönüştürülerek kendine bağlı olan Feke, Haçin ve Kars-ı Zülkadriye kazalarıyla birlikte Adana'ya bağlanmıştır.[7] Bu tarihten itibaren Kozan, Adana'ya bağlı bir kaza olarak idari sistem içerisinde yer almıştır.[8]

1925 yılında, merkez kaza ile Feke, Saimbeyli ve Kars-ı Zülkadriye kazalarından müteşekkil Kozan vilayetinin yönetimi şu isimlerden oluşmuştur (TCDS 1925-1926, 1926: 754):

Görevi	İsim
Vali	Ekrem Bey
Defterdar	Ali Rıza Bey
Tahrirat Müdürü	Ali Galip Bey
Müftü	İzzet Efendi

6 Fırka-i İslâhiye, İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a, Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye, Adana Eyaleti'nden Sivas Eyaleti'ne kadar olan bölgeyi kontrol altına almak için kurulmuştur (Halaçoğlu, 1973: 2; Halaçoğlu, 1996: 36). Fırka-i İslâhiye'nin bölgeyi kontrol altına almasından sonra Kozanoğulları ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderilmiştir (Cevdet Paşa, 1986: 178-179).

7 Bu dönemde Kozan, Sırkıntı-i Bala adlı bir nahiye ile 99 köyden oluşan bir kaza görünümündedir (TCDS 1927-1928, 1928: 392). 1928-1929 Devlet Yıllığı'nda ise köy sayısı 95'dir (TCDY 1928-1929, 1929: 198).

8 20 Mayıs 1933 tarihli *Bazı Vilayetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkındaki Kanun* gereğince bazı vilayetler kaldırılıp bazıları birleştirilirken Adana vilayetinin adı da merkezi Adana olmak üzere Seyhan olarak değiştirilmiştir (Düstur, III. Tertip, Cilt XIV: 642-645; Resmi Gazete, 1933: 2411; İdare, S.62 (1933): 584-585; Çanak-Yeşil, 2015: 104). Ancak Seyhan vilayetinin adı, 25 Ocak 1956 tarihli *Seyhan Vilayeti Adının (Adana) Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun* ile tekrar Adana olarak değiştirilmiştir (Resmi Gazete, 1956: 13485; TBMMZC, 10. Devre, 2. İçtima, Cilt IX, 255; Çanak-Yeşil, 2015: 104; Çanak, 2017: 73-74). Değişikliğe gerekçe olarak Seyhan isminin halk arasında yaygınlaşmaması gösterilmiştir (Türk Sözü, 1955; Hür Fikir, 1955). 1935-2000 yılları arasında Seyhan/Adana'ya bağlı olan Kozan, merkez nahiye, Yukarı Sırkıntı-Tepecikören ve İmamoğlu (1959 yılında nahiye, 1987 yılında ise kaza yapılmış) nahiyelerinden meydana gelmiş, köy sayısı da 86-101 arasında değişmiştir.

Mahkeme-i Asliye Reisi	Sıdkı Bey
Cinayet Müddei Umumisi	Mustafa Tayyib Bey
Cinayet Azası	Hasan Fevzi Bey
Cinayet Azası	Tevfik Bey
Cinayet Azası Mülazımı	Zekeriya Bey
Cinayet Azası Mülazımı	Ömer Bey
Müstantik	Ali Rıza Bey
Sıhhiye Müdürü	Safvet Bey
Muhasebe-i Hususiye Müdürü	Behçet Bey
Tapu Müdürü	Hakkı Bey
Eytam Müdürü	Rafet Bey
Nüfus Müdürü	Hilmi Bey
Posta ve Telgraf Müdürü	Ahmet Muhtar Bey
Muhasebe Mümeyyizi	Ali Bey
Belediye Reisi	----------

Kozan Vilayetine Bağlı Kazalar

Feke

Kozan'ın kuzeyinde yer alan Feke, Osmanlı idari sistemi içerisinde uzun süre Kozan Sancağına bağlı olarak yer almıştır. Müteakiben de 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile sancakların vilayete dönüştürülmesi sırasında kurulan Kozan vilayetine, Kozan'ın 30 Mayıs 1926 tarihinde kazaya dönüştürülmesi üzerine de Adana vilayetine bağlanmıştır.[9]

Kazanın 1925 yılı umumi geliri 25.000, hususi geliri 13.000 ve belediye geliri 500 liradır. Merkez kazası küçük bir kasaba olup 100 kadar hâne ile bir erkek ilk mektebi bulunmaktadır (TCDS 1926-1927, 1927: 524).

1925-1926 Devlet Sâlnâmesine göre Feke'de görev yapan önemli memurlar ile görevleri şu şekildedir (TCDS 1925-1926, 1926: 754):

Görevi	**Adı**
Kaymakam	İhsan Bey
Mal Müdürü	Yusuf Bey
Müftü	Hasan Hüsnü Efendi
Hâkim	Reşit Bey
Müddei Umumi	Halil Bey
Müstantik	Ahmet Bey
Hâkim Muavini	Hakkı Bey

Kars-ı Zülkadriye (Kars-Kadirli)

Kozan'ın doğusunda yer alan Kars-ı Zülkadriye, genel olarak dağlıktır. Dağlar, Torosların devamı olarak kazanın kuzeyindeki Çokak nahiyesi ile bu havalinin yaylalarını teşkil etmektedir. Güney kısım ise Çukuro-

9 Kozan'a bağlı olan Feke, Haçin ve Kars-ı Zülkadriye kazaları da Adana'ya bağlanmıştır (Düstur, III. Tertip, Cilt 7: 2512-2517; TBMMZC, II. Devre, 3. İçtima, Cilt 25: 605-615; Çanak-Yeşil, 2015: 104).

va'nın devamı niteliğinde olup ova şeklindedir. Bu ovalık alan ise Ceyhan ve Savrun nehirleri tarafından sulanmaktadır (TCDS 1926-1927, 1927: 523).

Tarih boyunca birçok devletin hâkimiyetine girmiş olan Kars-ı Zülkadriye, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı toprağı haline gelmiştir. Ancak 1691 yılında Suriye'den gelen Avşarlar tarafından tahrip edilince uzun süre ıssız ve harabe halinde kalmıştır. 1865 yılında bölgeye gelen Fırka-i Islâhiye tarafından yeniden şenlendirilen ve Kozan Sancağına bağlanan şehir, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile sancakların vilayete dönüştürülmesi sırasında kurulan Kozan vilayetine, Kozan'ın 30 Mayıs 1926 tarihinde kazaya dönüştürülmesi üzerine de Adana vilayetine bağlanmıştır. Uzun yıllar Adana/Seyhan vilayetine bağlı kalmışsa da Osmaniye'nin 1996 yılında vilayet yapılması sırasında bu vilayet sınırlarına dâhil edilmiştir (Çanak, 2017: 67, 74).

Osmanlı döneminde *Kars Pazarı, Kars-ı Zülkadriye ve Kars* adlarıyla anılmış olan şehrin adı, 1928 yılında *Kadirli* olarak değiştirilmiştir (İdare, S.7 (1928): 10; Çanak, 2017: 68).

Kazanın 1925 yılı geliri 119.218, hususi geliri 13.221 ve belediye geliri ise 5.000 liradır. Kaza merkezinde bir erkek ve bir kız numune mektebi ile 300 kadar hâne, 100 kadar dükkân ve Savrun nehri üzerinde yer alan sekiz gözlü kâgir bir de köprü bulunmaktadır (TCDS 1925-1926, 1926: 754).

1925-1926 Devlet Sâlnâmesine göre Kars-ı Zülkadriye'de görev yapan önemli memurlar ile görevleri şu şekildedir (TCDS 1925-1926, 1926: 754):

Görevi	Adı
Kaymakam	Şevket Bey
Mal Müdürü	Sami Bey
Müftü	Mahmut Agâh Efendi
Mahkeme Reisi	Hidayet Bey
Müddei Umumi	Asım Bey
Müstantik	Mehmet Said Bey
Eytam Müdürü	Mehmet Bey
Posta ve Telgraf Müdürü	Halil Bey

Haçin (Saimbeyli)

Kozan'ın kuzeyinde yer alan ve eski adı Haçin olan kazanın adı, 30 Aralık 1923 günü Vali Hilmi Uran'ın başkanlığında toplanan Adana İl Genel Meclisi tarafından Millî Mücadele esnasında şehit olan Saim Bey'e izafeten Saimbeyli olarak değiştirilmiştir (Onar, 2009: 352; Çanak, 2017: 67). Dağlık bir coğrafyaya sahip olan kaza, orman bakımından oldukça zengin olup 1926 yılı umumi geliri 86.877, hususi geliri ise 15.500 liradır (TCDS 1926-1927, 1927: 524).

Osmanlı idari sistemi içerisinde Kozan'a bağlı olan kaza, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile sancakların vilayete dönüştürülmesi esnasında vilayet yapılan Kozan'a, Kozan'ın 30 Mayıs 1926 tarihinde kazaya dönüştürülmesi üzerine de Adana'ya bağlanmıştır (TCDS 1925-1926, 1926: 754). 1920-1928 yılları arasında kaza merkezi Gürleşen köyü ise de 30 Aralık 1928 tarihinde bugünkü yerine taşınmış, Tufanbeyli'nin 1 Nisan 1958 tarihinde ayrılmasıyla birlikte de günümüzdeki halini almıştır (http://www.saimbeyli.gov.tr/saimbeyli-tarihi, erişim tarihi 23.09.2021).

1925-1926 Devlet Sâlnâmesine göre Saimbeyli'de görev yapan önemli memurlar ile görevleri şu şekildedir (TCDS 1925-1926, 1926: 754):

Görevi	Adı
Kaymakam	Avnül Refik Bey
Mal Müdürü	Ömer Nazım Bey
Müftü	Hayreddin Efendi
Hâkim	Hakkı Bey
Müddei Umumi	Remzi Bey
Müstantik	Süleyman Bey

Nüfus

Kozan, Osmanlı idaresinin ilk yıllarında Sis (Kozan), Feke, Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-Bert kalelerinden meydana gelmiştir. Buralardan Feke, Anavarza, Lemberd, Küpdere ve Pars-Bert kalelerinde Ermeniler, kalelere bağlı mezralarda Türkmenler, Sis'te (Kozan) ise Ermeniler ile Türkler yaşamıştır.[10] 1865 yılında bölgeye gelen Fırka-i Islâhiye'nin devlet otoritesini yeniden sağlayarak göçebe Türkmenleri yerleşik hayata geçirmesiyle birlikte şehirlerdeki nüfus dengesi Türkler lehine değişmiştir.[11]

Sancağın nüfusuna dair ilk bilgiler, Osmanlı idaresine girişiyle birlikte yapılan tahrirlere dayanmaktadır. 1519 yılındaki tahrire göre sancakta, 2.263 hâne ile 461 mücerred[12], Cevdet Paşa'nın 1866 yılına dair verdiği bilgiye göre ise 9.935'i Müslüman, 2.446'sı gayrimüslim olmak üzere

10 XVI. yüzyılda yapılan tahrirlere göre Sis (Kozan) kasabasında dört Müslüman (Hergele-Bacı, Esmesük, Ömerciklü, Tahtalu), dört de gayrimüslim mahallesi (Falcı-Keşiş, Köşk, Pulur, Antin) vardır (Halaçoğlu, 1979: 826-829; Kurt, 1990: 274-275).

11 Osmanlı Devleti'nin son döneminde Anadolu'ya gelen göçmenlerden zaman zaman bölgeye iskân edilenler de olmuştur. Örneğin 1879 yılında Adana ve çevresine iskân olunan 720 Boşnak'ın 20'si Kozan'a yerleştirilmiştir (Emgili, 2016: 137). 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'ya sığınan Giritli muhacirler için kurulan 22 yerleşim yerinden birisi de Kozan'a bağlı Şevkiye köyüdür (Sepetçioğlu, 2016: 89). Kozan Sancağına iskân olunan göçmenler için bkz. (BOA., BEO., 7/507; DH.MKT., 35/26; MV., 77/106; BEO., 170/12739; BOA., DH.MUİ., 92/42; Y..MTV., 291/160; MF.MKT., 1056/50).

12 1519 yılındaki 2.263 hâne ile 461 mücerredden 1.717 hâne ile 329 mücerredi Müslümanlar, 546 hâne ile 132 mücerredi gayrimüslimler, 1537 yılındaki 3.761 hâne ile 1.786 mücerredden 3.221 hâne ile 1.506 mücerredi Müslümanlar, 540 hâne ile 280 mücerredi gayrimüslimler oluşturmuştur (Halaçoğlu, 1990: 873).

12.381 hâne bulunmaktadır.[13] Sancağın nüfusu ise 1870 yılında 35.276[14], 1892 yılında 72.021[15], 1900 yılında 74.775[16], 1907 yılında 81.922[17], 1914 yılında 91.556[18], 1925 yılında ise 69.747'dir.[19]

Sancağın 1914 ile 1925 yılı nüfusu mukayese edildiğinde 21.809 kişi azalmış görülmektedir. Nüfusta yaşanan bu değişim, tamamına yakınını Rum ve Ermenilerin oluşturduğu 1914 yılındaki 23.662 gayrimüslim nüfusun Millî Mücadele sonrasında bölgeyi terk etmesinden kaynaklanmıştır. Ermeniler, Mondros Mütarekesi sonrasında bölgeyi işgal eden Fransızlarla işbirliği yaptıkları için işgalin sona ermesi üzerine Fransızlarla birlikte bölgeyi terk ederken, Rumlar ise cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen mübadele kapsamında Yunanistan'a göç etmiştir.[20] Ermeniler ile Rumların ayrılmasının sonucu, cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olan 1927 yılındaki sayımda görülmüştür. Buna göre vilayeti oluşturan kazalardan Kozan, Feke ve Saimbeyli'de gayrimüslim bulunmazken, Kadirli'de ise sadece 1 Musevi bulunmaktadır (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1927: 140).

Zirai Üretim

Vilayetin iktisadi yapısı, genel olarak tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Osmanlı dönemindeki bu ekonomik yapı, cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1925 yılında vilayet genelinde zirai faaliyet yapılabilecek nitelikteki arazi miktarı ise 898.320 dönümdür. Ancak nöbetleşe ekim usulü uygulandığından arazinin tamamı aynı anda ekilmemiştir. Bu nedenle yıllık ekilen arazi miktarı 449.160 dönüm civarındadır. Ekilen araziden de 1.092.500 kilo buğday, 753.600 kilo arpa, 291.900 kilo yulaf, 51.200 kilo susam, 42.160 kilo mısır, 18.000 kilo fasulye, 11.200 kilo kum darı, 2.340 kilo mercimek, 1.360 kilo burçak, 1.050 kilo çavdar ile 110.000 batman pamuk elde edilmiştir (her batman 4 kıyye olarak hesaplanmıştır). Elde edilen mahsulden 300.000 kilo buğday, 150.000 kilo arpa, pamuk, susam ve fasulye Adana ile Ceyhan'daki ticarethaneler vasıtasıyla ihraç olunmuştur (TCDS 1925-1926, 1926: 752).

13 12.381 hânenin 4.308'i Sis'te (3.956'sı Müslüman, 352'si gayrimüslim), 3.323'ü Haçin'de (1.584'ü Müslüman, 1.739'u gayrimüslim), 2.596'sı Kars-ı Zülkadriye'de (2.500'ü Müslüman, 96'sı gayrimüslim), 2.154'ü Belenköy'de (1.895'i Müslüman, 259'u gayrimüslim) bulunmaktadır (Cevdet Paşa, 1986: 223-224).

14 12.398 hânenin 9.736'sı Müslüman, 2.662'si Hristiyan, 35.276 olan nüfusun ise 26.849'u Müslüman, 8.427'si Hristiyan'dır (AVS-1287: 95-96).

15 Nüfusun 55.156'sı Müslüman, 6.865'i gayrimüslimdir (AVS-1309: 146-152).

16 1900 yılı nüfusunun 55.986'sı Müslüman, 18.789'u gayrimüslimdir (AVS-1318: 77-78).

17 1907 yılı nüfusunun 61.161'i Müslüman, 20.761'i gayrimüslimdir (Karpat, 2003: 200-211).

18 1914 yılı nüfusunun 67.894'ü Müslüman, 23.662'si gayrimüslimdir (Karpat, 2003: 200-211).

19 Nüfusun kazalara göre dağılımına bakıldığında 24.976'sı Kozan'da, 17.168'i Kadirli'de, 14.148'i Saimbeyli'de, 13.455'i de Feke'de yaşamaktadır (TCDS 1925-1926, 1926: 752-753).

20 Tasfiye talepnamelerine göre mübadele kapsamında Kozan'a 294 mübadil iskân edilmiştir (Öztürk, 2016: 253).

Vilayete bağlı Kadirli'de yaklaşık olarak 155.750 dönüm arazi ekilmiştir. Ekilen bu araziden 2.000.000 kilo buğday, 2.000.000 kilo arpa, 800.000 kilo burçak, 400.000 kilo susam, 300.000 kilo mısır darı ile 100.000 kilo fasulye elde edilmiştir. Feke'den elde edilen mahsul miktarı ise 960.000 kıyye arpa, 210.000 kıyye soğan, 190.000 kıyye buğday, 160.000 kıyye patates, 70.000 kıyye mahlût, 69.000 kıyye mercimek, 57.000 kıyye fasulye, 48.000 kıyye nohut, 25.000 kıyye darı, 15.000 kıyye çavdar, 14.000 kıyye mısır, 5.000 kıyye pancar ve 3.000 kıyye sarımsaktır. Saimbeyli'de tarımsal üretim yapılan alan ise 61.700 dönümdür. Diğer kazalara göre Saimbeyli'de tarımsal üretim yapılan alanın bu derece küçük olmasında, kazanın ekseriyetinin dağlık olmasından dolayı tarımsal üretimin ancak kazanın dörtte birini oluşturan ovalık alanla sınırlı kalması etkili olmuştur. Bu nedenle elde edilen ürün miktarı da diğer kazalara göre daha az olmuştur (TCDS 1925-1926, 1926: 753).

Vilayet genelinde yetiştirilen ürünlere bakıldığında ise bakliyat ve hububat ağırlıklı olmakla birlikte kaza merkezi ile sınırlı olmak üzere pamuk üretiminin yapıldığı da görülmektedir.

Gelirler

1925 yılı itibariyle vilayetin hususi geliri 24.943, belediye geliri 8.000, Saimbeyli'nin 1925 yılı Mart-Temmuz arası umumi geliri 29.740, hususi geliri 7.775, belediye geliri 378, Feke'nin hususi geliri 13.299, umumi geliri 20.500, belediye geliri 80, Kadirli'nin hususi geliri 11.164, umumi geliri ise 16.742 liradır (TCDS 1925-1926, 1926: 753).

Eğitim

1925 yılında Kozan'daki 9 okulda 2.061, Feke'deki 8 okulda ise 450 öğrenci eğitim görmüştür. Diğer kazalardan Kadirli'de 11, Saimbeyli'de 6 okul bulunmakla birlikte Kadirli ve Saimbeyli'deki okullarda eğitim gören öğrenci sayısına dair sâlnâmede herhangi bir bilgi yer almamıştır (TCDS 1925-1926, 1926: 753).

Cemiyetler

Sâlnâmeye göre vilayet genelinde sadece Kozan ve Kadirli'de faaliyet gösteren cemiyetler olduğu görülmektedir. Buna göre Kozan'da Tayyare, Hilal-ı Ahmer, Kozan Çiftçiler ve İhtiyat Zabitleri Cemiyeti ile Gençler Birliği, Kadirli de ise Hilal-ı Ahmer'in yanı sıra Ziraat ve Ticaret Odası bulunmaktadır (TCDS 1925-1926, 1926: 753).

Asayiş

Sâlnâmede sadece Kadirli ile Saimbeyli'nin asayiş durumuna dair bilgi yer almıştır. Buna göre 1925 yılında Kadirli'de 437, Saimbeyli'de 189 suç işlenmiştir. Diğer yerlerde suç işlendiğine veya işlenen suçlara dair

sâlnâmede herhangi bir bilgi yer almamıştır (TCDS 1925-1926, 1926: 753).

Sonuç

1516 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine giren Kozan, bu tarihten itibaren Sis Sancağı adıyla birçok idari birime bağlanmıştır. Hatta bir dönem Kozanoğulları'nın derebeylik tarzı yönetimine de sahne olan sancak, 1865 yılında bölgeye gelen Fırka-i Islâhiye'nin bölgeyi kontrol altına alarak devlet otoritesini yeniden tesis etmesinden sonra önce Halep'e, 1867 yılında da Adana'ya bağlanmıştır. 1921 yılına kadar Adana'ya bağlı bir sancak olan Kozan, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu uyarınca sancaklar vilayete dönüştürülünce vilayet yapılmıştır. Ancak bu durum çok kısa sürmüş ve umumi gelirlerinin düşüklüğü gerekçesiyle 1926 yılında kaza haline getirilerek, idari açıdan kendisine bağlı olan Feke, Saimbeyli ve Kars-ı Zülkadriye ile birlikte tekrar Adana'ya bağlanmıştır.

Kozan'ın vilayet olduğu Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kısa döneme ait 1925-1926 Vilayet Sâlnâmesindeki bilgilere göre vilayetin ekonomisi genel olarak tarıma dayanmakta olup herhangi bir sanayi müessesi bulunmamaktadır. Kozan ve Kadirli'nin dışında meslek örgütleri ile yardım amaçlı kurulmuş cemiyet yok ise de bütün kazalarda okul olduğu görülmektedir. Vilayetin, 1927 yılında yapılan cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı verilerine bakıldığında ise Osmanlı döneminde önemli bir yekûn teşkil eden gayrimüslim nüfusun Kadirli'de bulunan 1 Musevi hariç tamamen vilayetten göç ettiği görülmektedir. Bu durum bölgedeki sosyal ve kültürel yaşama dair olumsuz bir durum gibi görülse de gayrimüslimlerin Osmanlı'nın son dönemi ile Millî Mücadele dönemindeki olumsuz faaliyetleri göz önüne alındığında, bölgenin geleceği açısından ve nüfusun homojenleşmesi bakımından faydalı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO.], Dosya No. 170, Gömlek No. 12739.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO.], Dosya No. 7, Gömlek No. 507.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi [*DH.MKT.*], Dosya No. 35, Gömlek No. 26.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi [*DH. MUİ*], Dosya No. 92, Gömlek No. 42.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [*MF.MKT.*], Dosya No. 1056, Gömlek No. 50.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları [*MV.*], Dosya No. 77, Gömlek No. 106.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat [*Y..MTV.*], Dosya No. 291, Gömlek No. 160.

Resmi Yayınlar

1927 Umumi Nüfus Tahriri. (1927). Ankara.

Adana Vilayet Sâlnâmesi (AVS-1287, 1309, 1318).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi 1925-1926. (1926). İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi 1926-1927. (1927). İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi 1927-1928. (1928). İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929. (1929). İstanbul.

Süreli Yayınlar

Düstur

Hür Fikir (1955)

İdare (1928, 1933)

Resmi Gazete (1933, 1956)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Türk Sözü (1955)

Kitaplar ve Makaleler

Alkan, Mustafa. (2005). Adana'nın İdari Yapısı (1516-1923), *EKEV Akademi Dergisi,* S.24 (Yaz 2005), 253-266.

Baykara, Tuncer. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

Bilgin, A. (2009). Sâlnâme, *TDVİA,* Cilt 36, İstanbul, 51-54.

Cevdet Paşa. (1986). *Tezâkir (21-39),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Çanak, Erdem-Yeşil, Ahmet. (2015). Atatürk Döneminde Adana (Seyhan) Vilayetinin Demografik Yapısı. *Tarihin Peşinde,* S.14, 101-128.

Çanak, Erdem. (2017). *Tarihi, Siyasi, Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956),* Ankara.

Çevikel, Nuri. (2000). *Kıbrıs Eyaleti (Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk 1750-1800),* KKTC.

Emgili, Fahriye. (2016). Boşnakların Göç Sığınağı Olarak Adana, *Tarihte Adana ve Çukurova, III,* Adana, 123-149.

Halaçoğlu, Yusuf. (1973). Fırka-i Islâhiye ve Yapmış Olduğu İskân, *Tarih Dergisi,* S.27, 1-20.

_____. (1979). Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (Kozan) Sancağı, *Tarih Dergisi,* S.32, 819-892.

_____. (1996). Fırka-i Islâhiyye, *TDVİA,* Cilt 13, 35-37.

_____. (2000). Adana Tarihçesi, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı,* (haz. Erman Artun-M. Sabri Koz), İstanbul, 11-17.

Karpat, Kemal H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914),* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kurt, Yılmaz. (1990). Sis (=Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtma ve Değerlendirmesi I, *OTAM,* 1, 274-275.

_____. (2004). *Çukurova Tarihinin Kaynakları I (1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

_____. (2005). *Çukurova Tarihinin Kaynakları III (1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Onar, Mustafa. (2009). *Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli,* Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi Altınkoza Yayınları.

Öztürk, Gülin. (2016). Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: Adana Örneği, *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 31, 248-276.

Sepetçioğlu, Tuncay Ercan. (2016). Kozan'da Bir Sultan Hamit Mirası: Adana'nın Giritli Muhacirleri ve Şevkiye Köyü, *Tarihte Adana ve Çukurova,* III, Adana, 89-123.

Sezen, Tahir. (2006). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü,* Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

Şahin, İlhan. (1994). Dulkadir Eyaleti, *TDVİA,* 9, İstanbul, 552-553.

Elektronik Kaynaklar

http://www.saimbeyli.gov.tr/saimbeyli-tarihi (Erişim tarihi 23.09.2021).

Bölüm 5

ADANA HALKEVİ DİL, EDEBİYAT, TARİH ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)

Hatice BOZKURT ÇANAK[1]

1 Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi. ORCİD: 0000-0001-8281-7169

Giriş

Halkevleri, inkılâpların halka yeterince götürülemediğini ortaya koyan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile Menemen Olayı gibi gelişmeler üzerine açılmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında hükümete karşı denge ve denetleme işlevi görmek üzere Atatürk'ün isteğiyle Fethi Okyar tarafından kurulmuştur (12 Ağustos 1930). Ancak kısa sürede rejim aleyhtarlarının toplandığı bir yer haline gelince Fethi Okyar tarafından kapatılmıştır (17 Kasım 1930). Fırkanın kapatıldığı gün yurt gezisine çıkan Atatürk, halkın yeni fırkaya gösterdiği ilginin nedeni ile ekonomik buhranın yurda olan etkilerini tespit etmeye çalışmıştır. Bu nedenle geziye kalabalık bir uzmanlar heyeti de katılmıştır. Ancak gezi sırasında Menemen Olayı meydana gelmiştir (Çanak, 2016b: 128-178). Bütün bu yaşananların müsebbibi olarak da Türk Ocakları görülmüştür. Bundan dolayı Atatürk, gezi kapsamında ziyaret ettiği Aydın, Mersin ve Adana gibi şehirlerde Türk Ocaklarına da uğrayarak durumlarını yakından incelemiştir (Güneş, 2005: 119-142; Çanak, 2014: 71; Çanak, 2016a: 68-69). Atatürk'ün yurt gezisinin bitmesinden kısa bir süre sonra Türk Ocakları, 10 Nisan 1931 tarihinde gerçekleştirdiği olağanüstü kongresinde CHP'ye katılma kararı almıştır. Türk Ocaklarının kapanması üzerine de 1932 yılından itibaren yurt genelinde halkevi adı verilen müesseseler açılmaya başlanmıştır.

Halkevleri açılmadan önce dünyadaki benzerleri incelenmiştir. Nitekim Vildan Aşir Savaşır Orta Avrupa'ya, Selim Sırrı (Tarcan) da İsveç'e gönderilmiştir. Bununla birlikte halkevlerinin açılmasında Türk Ocakları tecrübesinden de yararlanılmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey, Ankara Halkevi'nin açılışı sırasında yaptığı konuşmada bu hususa vurgu yaparak halkevleri yönetmeliğinin hazırlanması sırasında Türk Ocaklarında geçirilen tecrübelerden de yararlanıldığını ifade etmiştir (Atatürk ve Halkevleri, 1974: 17-38).

Halkevlerinin açılmasına, CHP'nin 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında gerçekleştirilen Üçüncü Büyük Kongresi'nde karar verilmiştir. Bu karar üzerine ilk halkevleri, 19 Şubat 1932 tarihinde Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'da açılmış, zamanla da sayıları artarak kapatıldıkları 1951 yılına kadar 478'e ulaşmıştır (Özacun, 1996: 91-92). Sayılarının artmasında ise tek parti iktidarı önemli rol oynamıştır. Çünkü CHP teşkilatları şehirlerinde halkevi açmak için yoğun çaba sarf ederken, valiler ile belediye başkanları da devletin ve şehrin olanaklarıyla bu sürece destek vermiştir (Çeçen, 1990: 118).

Halkevleri, bireylerin cumhuriyet rejimi ile değerlerini yaşayarak öğrenebilmesi için tiyatro, gezi, okuma-yazma kursları, şiir yarışmaları,

sosyal yardım faaliyetleri ve spor müsabakaları gibi çeşitli etkinlikler düzenlemişlerdir. Bu faaliyetleri ise bünyelerindeki dokuz şube gerçekleştirmiştir. 1932 tarihli Halkevleri Talimatnamesine göre bu şubeler şunlardır:

* Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi
* Güzel Sanatlar Şubesi
* Temsil Şubesi
* Spor Şubesi
* İçtimai Yardım Şubesi
* Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi
* Kütüphane ve Neşriyat Şubesi
* Köycüler Şubesi
* Müze ve Sergi Şubesi

Dil, Edebiyat, Tarih Şubesinin Görevleri

1932 CHF Halkevleri Talimatnamesine göre Dil, Edebiyat, Tarih Şubesinin görevi şunlardır (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 6):

1-Muhitin umumi bilgisini yükseltmeğe yarayacak konularda konuşmalar ve konferanslar tertip ederek bu konuşmalarda Cumhuriyet ve inkılap prensiplerinin kökleşmesi, memleket sevgisi ve vatandaşlık vazifeleri duygusunun yükselmesine çalışmaktır.

2-Ana Türk dilinin bugünkü yazı ve edebiyatta kullanılmayan, fakat halk arasında yaşayan kelimeleri, ıstılahları ile kadim milli masalları, atasözlerini araştırıp toplamak, milli tarihin mahalli safhalarına, bilhassa -eğer varsa- muhitteki göçebe Türk aşiretleri arasında olmak üzere alelumum kadim millî anane ve âdetleri tetkik etmektir.

3-Şube azaları, mecmua çıkaracak veya çıkarılmakta olan mecmua veya gazetelere intisap ederek birinci ve ikinci maddelerde sayılan maksatlar üzerinden neşriyatta bulunacaktır.

4-Şube, yeni yetişen gençler arasında ilim ve edebiyat sahalarında hususi bir istidat gösterenleri himaye ve teşvik ederek bu kişilerin istidat ve kabiliyetlerinin inkişafı için yollar ve çareler bulmaya çalışacaktır.

Adana Halkevi'nin Açılışı ve İlk Komite Seçimleri

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gelişmiş sosyo-ekonomik yapısına rağmen halkevi açılan ilk şehirlerin içinde Adana yer almamıştır. Adana kamuoyunda ciddi rahatsızlık yaratan bu durum, bilhassa yerel basın tarafından sert bir şekilde tenkit edilmiştir. Bu eleştirilerin de etkisiyle olsa gerek, ilk halkevlerinin açılmasından yaklaşık olarak bir yıl sonra

Adana'da da halkevi açılmıştır (Türk Sözü, 22 Şubat 1933; 24 Şubat 1933; Yeni Adana, 24 Şubat 1933; Çanak, 2013a: 1-45; Çanak, 2013b: 139-156).

Adana Halkevi'nin 24 Şubat 1933 tarihinde açılmasını müteakiben yerel basında yer alan duyurularda, şubelere kayıt işleminin devam ettiği dile getirilerek isteyenlerin ücretsiz olarak şubelere kaydını yaptırabileceği belirtilmiştir (Türk Sözü, 27 Şubat 1933; 28 Şubat 1933; 1 Mart 1933). Bir taraftan üye kaydına devam edilirken bir taraftan da komite seçimleri için hazırlıklara başlanmıştır. İlk komite seçimi yapılan ise Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi olmuştur. 13 Mart 1933 günü yapılan seçim sonucunda Erkek Lisesi Müdürü Salim Bey 43, Muhtelit Orta Mektep Müdürü İbrahim Hakkı Bey 41, Kız Muallim Mektebi Müdürü Murtaza Bey 41, Maarif Müdürü Rasim Bey 40, İlk Mektep Muallimi Vasıf Bey ise 36 oy alarak komite azalığına seçilmiştir.

Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi ve Faaliyetleri

Halkevinin en faal şubelerindendir. Açıldığı ilk yıl 12'si kadın 120'si erkek olmak üzere 132 üyesi bulunmaktadır. Bu üyelerin 1'i işçi, 4'ü çiftçi, 6'sı tüccar, 38'i öğretmen ve 83'ü de diğer meslek erbabı kişilerdir (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1934: 82-83):

Dil, edebiyat ve tarih konularında çalışmalar yürüten şube, bölgede yaygın olarak kullanılan atasözlerini toplayacağını, Adana rehberi hazırlayacağını, şehirdeki han, hamam, cami, medrese, köprü, çeşme gibi eski eserleri fotoğraflayacağını, Çukurova'da yaşamış halk şairlerinin isimlerini tespit ederek haklarındaki bilgileri derleyeceğini, şehrin tarihi devirlerini tespit ve tetkik ederek Milli Mücadele dönemi sürecinin ortaya konulacağını açıklamıştır (Adana Halkevi, 1938: 20).

Şube yönetiminin belirlenmesini müteakiben üyeler, şubenin çalışma programına dair görüş alışverişinde bulunulmak üzere 27 Nisan 1933 günü bir araya gelmiştir (Türk Sözü, 30 Nisan 1933). Şubenin ilk faaliyetleri ise halk arasında kullanılan Türkçe kelimeleri derleyerek Ankara'ya göndermek, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile Ziya Paşa'nın ölüm yıldönümüne yönelik tören hazırlamak olmuştur (Türk Sözü, 11 Mayıs 1933; 12 Mayıs 1933). Bunun yanı sıra bir kütüphane açılarak dergi çıkarılacağı, Adana'nın tarihi, coğrafi, içtimai, iktisadi durumu ve edebi simalarını tanıtmaya yönelik bir program hazırlanacağı ve tarihi eserlerin fotoğraflanacağı belirtilmiştir (Türk Sözü, 11 Mayıs 1933; 12 Mayıs 1933).

Şube, şehrin tarihine yönelik çalışmaları kapsamında Milli Mücadele döneminde yaşananları ortaya koymak için bir komisyon kurarak döneme ait belgeleri toplamak üzere harekete geçmiştir (Türk Sözü, 4 Birincikanun 1934). Türk dili ve kültürüne yönelik çalışmalar kapsamında ise 1934 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin bastırdığı Tarama Dergisi'ndeki ke-

limeleri tetkik ederek Cemiyete göndermiş (Türk Sözü, 3 Mayıs 1934), Kurtuluş Bayramında öğrencilere dağıtmak için Öz Türkçe bir kitapçık hazırlama kararı almış (Türk Sözü, 4 Birincikanun 1934), Cemiyetin neşrettiği soruları vilayet genelindeki öğretmenlere dağıtarak toplanan cevapları cemiyete göndermiş (Akgünler, S.3 (2 Mart 1935), Türkçe olmayan işyerlerinin adlarının Türkçeleştirilmesi için şehrin muhtelif yerlerine levhalar asmış (Türk Sözü, 5 Şubat 1935), adının öz Türkçe olmadığını belirlediği vilayet genelindeki 31 köyün adının değiştirilmesi için Umumi Meclise çağrıda bulunmuş (Türk Sözü, 18 Sonkânun 1936), Türkçe konuşamayanlara yönelik olarak şehrin muhtelif yerlerine levhalar asmış, konferanslar verdirmiş, Türkçe kursu açmış ve Arapça konuşan köylerdeki okullarda çalışan öğretmenlere Türkçe konuşmaları konusunda telkinde bulunmuştur (Adana Halkevi, 1938: 23-24).

1936 Ağustosunda İstanbul'da yapılacak dil kurultayına göndermek üzere bir delege seçen şube, kurultayda sunulmak üzere de bir rapor hazırlamıştır (Akgünler, S.18 (20 Haziran 1936). Şubenin, *12 Yılın Kültürü* adlı broşürü ile *5 İkinci Kânun* isimli kitap çalışması da bölge tarihi ve kültürüne katkı sağlamak amaçlı meydana getirdiği dikkat çekici çalışmalardır (Akgünler, S.10 (2 Aralık 1935); S.13 (23 Şubat 1936). Gerçekleştirilen kültürel içerikli çalışmaların yanı sıra zaman zaman bölgeyi tanıma amaçlı geziler de düzenlemiştir. Örneğin 10 Nisan 1937 günü Ar Şubesi üyeleriyle birlikte yeni açılan Ceyhan Halkevine gidilmiştir (Türk Sözü, 13 Nisan 1937).

1933-1937 yılları arasında en az 150.000 kişinin yararlandığı 660 konuşma gerçekleştiren şube, 1933-1943 yılları arasında yaklaşık olarak 340.000 kişinin katıldığı 1.200 tören ile anma etkinliği, kahvehaneler ile Halkevinin salonlarında da 200.000 kişinin katıldığı 584 konferans düzenlemiştir (Türk Sözü, 9 Eylül 1943). Konuşma konuları seçilirken de halkın yurt, inkılap, sağlık, hukuk ve tarih konularında bilgisini artırıcı mahiyette konular olmasına dikkat edilmiştir. Bu konulara örnek olarak *Cumhuriyet Bayramının Candan Kutlanması, Mütareke Acıları ve İstiklal Savaşı, Lozan'da Kazandıklarımız, Bayrağa Saygı, Cenupta Türk Birliği ve Eti Türkleri, Sıtma ve Trahom ve Bunlardan Korunma Yolları, Zehirli Gazlar ve Gelecek Harplerden Korunma Yolları ile Türk Tarihinin Derinliği: Orta Asya ve Akınlar* verilebilir (Görüşler, S.10 (Nisan 1938).

Şube, düzenlediği etkinlikler esnasında zaman zaman diğer şube ve kurumlarla da işbirliği yapmıştır. Örneğin Çocuk Esirgeme Kurumu ile ortak program hazırlamış, Dershaneler ve Kurslar Şubesi ile de Türkçe konuşamayanlara yönelik olarak konferanslar tertiplemiş, Köycülük Şubesi ile gerçekleştirilen köy gezileri esnasında da gidilen yerlerde konferanslar verilmiştir (Çanak, 2017: 451-452). Konferans tarzı etkinlikler genellikle halkevi salonunda yapılmakla birlikte zaman zaman kahvehanelerde ya-

pıldığı da olmuştur. Hatta şehrin muhtelif yerlerine yerleştirilen hoparlörlerle bu programlardan daha fazla kişinin yararlanmasına da çalışılmıştır. Şube tarafından gerçekleştirilen konferans, anma ve yıldönümü gibi etkinliklerine örnek olarak şunlar verilebilir:

* 27 Nisan 1933 günü Ticaret Mektebi Müdür Muavini Fahri Bey tarafından *İç Borçlanma, Ergani İç Borçlanması* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 27 Nisan 1933; Yeni Adana, 27 Nisan 1933).

* 29 Nisan 1933 günü Ticaret Mektebi Sınai ve Ticaret Coğrafya Muallimi Zihni Bey tarafından *Yurdumuzun Tabii Servetleri ve İstifade Yolları, Nakliyat, İstihsal ve Medeniyet* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 30 Nisan 1933).

* 10 Mayıs 1934 günü Dr. Ahmet Bey tarafından *Çocuk İshali* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 7 Mayıs 1934).

* 29 Ekim 1934 günü Adana Müze Müdürü Yalman Yalgın tarafından *Soyadları* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 28 İkinciteşrin 1934).

* 22 Şubat 1935 günü Adana Müze Müdürü Yalman Yalgın ile Namık Kemal Mektebi Başmuallimi Ömer Sanver tarafından Yıldız ve Çamlı Kahve ile Alsaray ve Asri Sinema'da Halkevleri üzerine konferanslar verilmiştir (Türk Sözü, 24 Şubat 1935).

* 17 Nisan 1935 günü Kimya öğretmeni Ahmet Rıza İşçen tarafından zehirli gazlarla ilgili bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 18 Nisan 1935).

* 7 Temmuz 1935 günü Niğde Milletvekili Cavid Oral tarafından uçak tehlikesi hakkında bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 6 Temmuz 1935).

* 6 Aralık 1935 günü Erkek ve Kız Lisesi Kimya Öğretmeni Kemal Güvenç tarafından *Kimya Tarihinde Kimyevi Unsur ve Madde Hakkındaki Bilgimizin İnkişafı* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 4 İlkkânun 1935).

* 3. Dil Kurultayı dolayısıyla Adana Halkevinde yapılan törende Taha Toros 24 Ağustos 1936 günü *Dil Kurultayının Çalışmaları*, Öğretmen Ömer Sanver de 27 Ağustos 1936 günü *Türk Dilinin Güzelliği ve Gelişimine* dair birer konferans vermiştir (Türk Sözü, 26 Ağustos 1936; Akgünler, S.21 (30 Eylül 1936).

* 24 Ocak 1937 günü Arif Nihat tarafından *Arkonos* üzerine bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 26 Kânunusani 1937).

* 31 Ocak 1937 günü Hadi Okan tarafından *Antakya Tarihine* dair bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 1 Şubat 1937).

* Teğmen Sabahaddin tarafından Çanakkale zaferinin yıldönümü

münasebetiyle Çanakkale zaferine dair bir konferans verilmiştir (Adana Halkevi, 1938: 57).

* 3 Nisan 1937 günü Türk Sözü Yazı İşleri Müdürü Nevzat Güven tarafından *Dünya ve Türk Gazeteciliği* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 5 Nisan 1937).

* 8 Mayıs 1937 günü yapılan Ziya Gökalp gecesinde Naci Eker tarafından Ziya Gökalp'in hayatı ve düşünceleri konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.3 (1 Haziran 1937).

* 19 Mayıs 1937 günü yapılan *Atatürk Gecesinde,* öğretmen Mürşide Akyol Atatürk'ün 19 Mayısa kadar olan hayatından bahsederken Taha Toros da 19 Mayısın önemine dair bir konuşma yapmıştır (Yeni Adana, 18 Mayıs 1937; 20 Mayıs 1937).

* Montrö zaferinin yıldönümü münasebetiyle 22 Temmuz 1937 günü Arif Nihat Asya tarafından bir konferans verilmiştir (Adana Halkevi, 1938: 58).

* Lozan'ın yıldönümü münasebetiyle 24 Temmuz 1937 günü düzenlenen gecede Taha Toros bir konferans vermiştir (Türk Sözü, 24 Temmuz 1937).

* Alman Prof. Herman Kold, 19 Eylül 1937 günü *Finlandiya (Şimal Türklerinin Memleketi)* hakkında bir konferans vermiştir (Yeni Adana, 18 Eylül 1937).

* Dil Bayramı münasebetiyle Arif Nihat Asya tarafından 26 Eylül 1937 günü *Dil Devrimi* konulu bir konferans verilmiştir (Adana Halkevi, 1938: 58).

* 13 Kasım 1937 günü Sebahat Tukyu tarafından *Güneş-Dil Teorisi* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 13 Teşrinisani 1937; Yeni Adana, 13 Teşrinisani 1937).

* 27 Kasım 1938 günü *Adana Şairleri Gecesi* yapılmıştır (Yeni Adana, 27 Teşrinisani 1937; 30 Teşrinisani 1937).

* 26 Mart 1938 günü İkinci Ortaokul Direktörü Ali Kemal Güvenç tarafından *Zehirli Gazlardan Korunma* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 25 Mart 1938).

* 1938 yılındaki 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası kutlamaları kapsamında öğretmen İsmail Erol *Kamutayın İlk Açılışı*, Fahire Akgün *Asri Anne Nasıl Olur?,* Dr. Ekrem Baltacı da *Çocuk Bakımı* konulu birer konferans vermiştir (Türk Sözü, 23 Nisan 1938).

* 19 Mayıs 1938 günü düzenlenen *Atatürk Gecesinde,* Dil, Edebiyat, Tarih Şubesinden Ali Hadi Okan tarafından Atatürk'ün Milli Mücadele

içerisindeki yeri konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.11-12 (Mayıs 1938).

* Adana'nın Kurtuluş Bayramı kutlamaları kapsamında 5 Ocak 1939 günü müzikli ve konferanslı bir gece düzenlenmiştir (Türk Sözü, 5 Kânunusani 1939).

* 28 Ocak 1939 günü *Divan Edebiyatı ve Fuzuli Gecesi* düzenlenmiştir (Türk Sözü, 18 Kânunusani 1939; Görüşler, S.15 (Şubat 1939).

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Edhem Menemencioğlu tarafından 10 Şubat 1939 günü *Cumhuriyette Vatandaş* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 11 Şubat 1939; Türk Sözü, 11 Şubat 1939).

* Doç. Kemaleddin Dilsen tarafından 4 Mart 1939 günü *Tabiat İhtilafları* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 4 Mart 1939; Türk Sözü, 5 Mart 1939).

* Doç. Hıfzı Veldet tarafından 11 Mart 1939 günü *Gayri Kabili Tedavi Hastaların Öldürülmesine Cevaz Var mıdır?* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 11 Mart 1939; Yeni Adana, 11 Mart 1939).

* Binbaşı Faruk tarafından 18 Mart 1939 günü *18 Mart Çanakkale Deniz Muharebeleri* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 19 Mart 1939).

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden Doç. Nihat Tarlan, 21 Mart 1939 günü *Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhili Tekâmülü* başlıklı bir konferans vermiştir (Türk Sözü, 21 Mart 1939).

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Mahmut Esat Bozkurt tarafından 25 Mart 1939 günü *Türk Köylü ve İşçisinin Hakları* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 27 Mart 1939).

* Beethoven'in ölümünün 112. yılı münasebetiyle 26 Mart 1939 günü *Garp Musikişinasları Gecesi* adlı müzikli bir toplantı yapılmıştır (Yeni Adana, 27 Mart 1939).

* Doç. Sıtkı Baykal tarafından 8 Nisan 1939 günü *Koca Ragıp Paşa ve Büyük Frederik (18. Asır Ortasında Türkiye-Prusya Münasebetleri)* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 9 Nisan 1939; Görüşler, S.17 (Nisan 1939).

* Doç. Şinasi Altındağ tarafından 8 Nisan 1939 günü *Türkiye-Prusya Münasebetleri ve 1841 Boğazlar Mukavelesi ile Balkan İttifakının Teşekkülü* hakkında bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 8 Nisan 1939; Türk Sözü, 8 Nisan 1939; 9 Nisan 1939).

* Doç. Sadi Irmak tarafından 21 Nisan 1939 günü *Spor ve İlim* konulu

bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 20 Nisan 1939; Yeni Adana, 20 Nisan 1939).

* 30 Nisan 1939 günü *Halk Şairleri Gecesi* yapılmıştır (Yeni Adana, 2 Mayıs 1939; Görüşler, S.18 (Mayıs 1939).

* Doç.Dr. Zeki Yalım tarafından 13 Mayıs 1939 günü *Sıtmadan Korunma Çareleri* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 12 Mayıs 1939; Türk Sözü, 13 Mayıs 1939).

* Belediye Başkanı Kasım Ener tarafından 24 Kasım 1939 günü *Ziraat ve Ziraat Tekniği* konusunda bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 21 Teşrinisani 1939; Yeni Adana, 22 Teşrinisani 1939).

* Ziraat mütehassısı Rauf İsteromca tarafından 12 Ocak 1940 günü *Ziraat ve Ziraat Tekniği* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 13 Kânunusani 1940).

* Nurullah Ataç tarafından 19 Şubat 1940 günü *Şiir Nedir?* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 19 Şubat 1940).

* Selim Sırrı Tarcan tarafından 21 Şubat 1940 günü *Spor* konusunda bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 22 Şubat 1940).

* Prof. M. Esad Güçhan tarafından 11 Nisan 1940 günü *Morfin, Eroin ve Kokain İbtilaları* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 12 Nisan 1940).

* Doç. Feyzullah Doğruer tarafından 16 Nisan 1940 günü *Diş Sürme Arızaları* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 15 Nisan 1940; 16 Nisan 1940).

* Doç. Hüseyin Nail Kubalı tarafından 30 Nisan 1940 günü *Ferd ve Devlet Hukuku* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 1 Mayıs 1940).

* Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinden Doç. Pertev Naili Boratav tarafından 8 Mayıs 1940 günü *Türk Halk Şairleri* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 8 Mayıs 1940; Türk Sözü, 9 Mayıs 1940).

* Kurmay Yüzbaşı Zekai Dorman tarafından 6 ve 13 Temmuz 1940 günlerinde *Paraşütçü Kıtalar* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 14 Temmuz 1940).

* Beden Terbiyesi Müdürü Rıza Salih Saray tarafından 12 Şubat 1941 günü *Beden Terbiyesi ve Çalışmalarımız* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 13 Şubat 1941).

* Siyasal Bilgiler Fakültesinden Prof. Ethem Menemencioğlu tarafından 26 Şubat 1941 günü *İçtimai Disiplin* konulu bir konferans verilmiştir

(Türk Sözü, 26 Şubat 1941; 27 Şubat 1941).

* Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinden Doç. Enver Ziya Karal tarafından 21 Mart 1941 günü *Amiral Nelson ve Osmanlı İmparatorluğu* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 21 Mart 1941; 22 Mart 1941 Görüşler, S.33 (Mart 1941).

* Siyasal Bilgiler Fakültesinden Prof. Hazım Atıf Kuyucak tarafından 25 Mart 1941 günü *Harp Ekonomisi ve Milli Korunma Kanunu* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 25 Mart 1941; Görüşler, S.33 (Mart 1941).

* Prof. Sadri Maksudi tarafından 6 Nisan 1941 günü *Eski Uygur Türkleri ve Medeniyetleri* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 4 Nisan 1941).

* Yüksek Ziraat Enstitüsünden Doç. Necip Okay tarafından 12 Nisan 1941 günü *Kimya Bakımından Gıda Maddeleri* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 11 Nisan 1941; 12 Nisan 1941)

* Adana Müze Müdürü Naci Kum tarafından 25 Nisan 1941 günü *Folklor* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 26 Nisan 1941; Görüşler, S.34 (Nisan 1941).

* Ziraat Mütehassısı Semih Uygur tarafından 28 Nisan 1941 günü *Çukurova'da Pamuk Ziraatını Nasıl Yapmalı?* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 29 Nisan 1941; Görüşler, S.34 (Nisan 1941).

* Ahmet Fadıl Demircioğlu tarafından 29 Nisan 1941 günü *Çocuk Terbiyesi* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 30 Nisan 1941; Görüşler, S.34 (Nisan 1941).

* Ticaret Lisesi öğretmeni ve Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi Başkanı B. İhsan Tör tarafından 27 Ekim 1941 günü *Cumhuriyet ve Halk İdaresi* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 28 Birinciteşrin 1941; Görüşler, S.39 (II. Teşrin 1941).

* Resim Öğretmeni Vahide Birgene tarafından 26 Aralık 1941 günü *Güzel Sanatlar* konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.40-41 (I. Kanun 1941-II. Kanun 1942).

* Adana Müze Müdürü Naci Kum tarafından 23 Şubat 1942 günü *Halk Edebiyatı* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 22 Şubat 1942; Görüşler, S.42 (Şubat 1942).

* Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinden Doç. Şükrü Akkaya tarafından 2 Mart 1942 günü B*ugünkü Dil Durumu Karşısında Bize Düşen Ödev* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 1 Mart 1942; Görüşler, S.43 (Mart 1942).

* 1942 yılındaki 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası kutlamaları kapsamında Maarif Müdürü Ekrem Gürsel tarafından *Terbiyede Ailenin Rolü* konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.44 (Nisan 1942).

* Asker Hastanesi Dâhiliye Mütehassısı Dr. Muvaffak Emsen tarafından 27 Haziran 1942 günü *Tüberkülozun İçtimai Bünyedeki Mühim Tahribatı ve Korunma Çareleri* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 27 Haziran 1942).

* Beden Eğitimi Öğretmeni Mazhar Kazancı tarafından 26 Eylül 1942 günü *Beden Terbiyesi ve Spor* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 26 Eylül 1942).

* Ticaret Lisesi Edebiyat Öğretmeni Vehbi Evinç tarafından 12 Aralık 1942 günü *Tasarruf* konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.48-51 (I. Kanun 1942-Mart 1943).

* Dr. Subhi Şenses tarafından 3 Mart 1943 günü *Bevliye Hastalıkları* konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.48-51 (I. Kanun 1942-Mart 1943).

* Kız Lisesi Fransızca Öğretmeni Hakkı Soykal tarafından 10 Mart 1943 günü *Alkolün Bünye Üzerindeki Zararları ve Neticeleri* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 10 Mart 1943).

* İkinci Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sait Toraman tarafından 31 Mart 1943 günü *Tasavvuf ve Edebiyatımız* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 31 Mart 1943; Görüşler, S.48-51 (I. Kanun 1942-Mart 1943).

* N. Günyaşar tarafından 9 Nisan 1943 günü *Sinan ve Eserleri* başlıklı bir konferans verilmiştir (S.52 (Nisan 1943).

* Türk Sözü Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Cavit Yamaç tarafından 14 Nisan 1943 günü *Yeni Türk Hikâyeciliği* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 14 Nisan 1943; Görüşler, S.52 (Nisan 1943).

* İngiliz Kültür Müessesesinin Mersin mümessili ve Mersin Halkevi İngilizce Öğretmeni B. Toomlin tarafından 15 Nisan 1943 günü *Harpte İngiliz Çocukları* başlıklı bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.52 (Nisan 1943).

* İlk tedrisat müfettişi Refik Durlu tarafından 28 Nisan 1943 günü *Okul Çağından Önceki Çocuk Terbiyesi* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 28 Nisan 1943; 29 Nisan 1943; Türk Sözü, 29 Nisan 1943; Görüşler, S.52 (Nisan 1943).

* 5 Mayıs 1943 günü düzenlenen *Halk Şairleri Gecesinde* Kız Lisesi Edebiyat Öğretmeni Belkıs Zincirkıran tarafından *Halk Edebiyatı* hak-

kında bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 6 Mayıs 1943; Görüşler, S.53 (Mayıs 1943).

* Öğretmen Cemal Oğuz Öcal tarafından 26 Mayıs 1943 günü *Türkçülük* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 26 Mayıs 1943; Yeni Adana, 26 Mayıs 1943).

* Öğretmen Vasıf Canbay tarafından 2 Haziran 1943 günü *Adana'da Ermeni Patırdısı* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 2 Haziran 1943; Yeni Adana, 2 Haziran 1943).

* İngiliz Prof. Hamley tarafından 3 Haziran 1943 günü *Çocuk Psikoloji* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 4 Haziran 1943; Yeni Adana, 4 Haziran 1943).

* Sümerbank müfettişlerinden Dr. Sait Serter tarafından 8 Haziran 1943 günü *Türkiye'de Mensucat Sanayi* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 8 Haziran 1943; Yeni Adana, 8 Haziran 1943).

* Arslan Avni Delsu tarafından 9 Haziran 1943 günü *İstanbul'un Fethi* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 9 Haziran 1943; Yeni Adana, 9 Haziran 1943; Görüşler, S.54 (Haziran 1943).

* Milli Mensucat Fabrikası Teknik Müdürü Fazlı Turga tarafından 21 Haziran 1943 günü *Pamuğun Dünya Sanayi ve Ziraatında Ehemmiyeti, Memleketimizde Pamuk Sanayinin Durumu* başlıklı bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 19 Haziran 1943; Yeni Adana, 19 Haziran 1943).

* İngiliz Prof. B. Runciman tarafından 30 Eylül 1943 günü *Tarihte Kilikya* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 28 Eylül 1943; Türk Sözü, 1 Birinciteşrin 1943).

* B. Ahmet Uğur tarafından 28 Ekim 1943 günü *Türk Gençliği Nasıl Yetiştirilmelidir* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 27 Ekim 1943; Türk Sözü, 28 Ekim 1943).

* B. Selahattin Tezcan tarafından 24 Kasım 1943 günü *Türkiye'de Umumi Pamukçuluk* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 23 Kasım 1943; Türk Sözü, 24 İkinciteşrin 1943; Görüşler, S.58-59 (I-II. Teşrin 1943).

* B. Hamza Eroğlu tarafından 1 Aralık 1943 günü *Türk Milletinin Kudret Kaynakları* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 30 Kasım 1943; Görüşler, S.60 (1. Kanun 1943).

* Cemile Aytaç tarafından 10 Kasım 1943 günü *Atatürk'ün Hayatı* konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.58-59 (I-II. Teşrin 1943).

* Giresun Mebusu Necmi Osten tarafından 7 Şubat 1944 günü *İkinci Dünya Harbinin Sebepleri* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana,

8 Şubat 1944; Türk Sözü, 8 Şubat 1944).

* İngiliz Kültür Müessesesi Mersin mümessili Mr. Toomlin tarafından 14 Mart 1944 günü *İngiliz Edebiyatı* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 14 Mart 1944; Görüşler, S.63 (Mart 1944).

* Konya Halkevi Reisi Muhlis Koner tarafından 29 Mart 1944 günü *Halk Terbiyesi Karşısında Münevverler* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 29 Mart 1944; Türk Sözü, 29 Mart 1944).

* Erkek Lisesi Müdürü Rasim Başgöz tarafından 12 Nisan 1944 günü *Gençlikte İdeal İhtiyacı* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 12 Nisan 1944; Türk Sözü, 13 Nisan 1944).

* Ticaret Lisesi Edebiyat Öğretmeni Vehbi Evinç tarafından 22 Nisan 1944 günü yapılan Karacaoğlan gecesinde *Karacaoğlan ve Halk Edebiyatı* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 22 Nisan 1944).

* Vilayet idare heyeti azasından Vakkas Ferit Savaş tarafından 14 Nisan 1944 günü *Gençlikte İçtihat (*Türk Sözü, 14 Nisan 1944; Yeni Adana, 14 Nisan 1944*),* 26 Nisan 1944 günü de *Gençlikte Kendini Bilme* konulu birer konferans verilmiştir (Türk Sözü, 26 Nisan 1944; Yeni Adana, 26 Nisan 1944).

* Burhan Belge tarafından 19 Mayıs 1944 günü *Harp ve Sulh Meseleleri İçinde Çukurova* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 18 Mayıs 1944; Görüşler, S.64-65 (Nisan-Mayıs 1944).

* Amerikalı Prof. Vitmur tarafından 22 Mayıs 1944 günü *Ayasofya'daki Bizans Mozaikleri* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 23 Mayıs 1944; Yeni Adana, 23 Mayıs 1944).

* Erkek Sanat Enstitüsü Tarih öğretmeni Kazım Eke tarafından 24 Temmuz 1944 günü gerçekleştirilen Lozan'ın yıldönümü kutlama töreni kapsamında bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.67-68 (Temmuz-Ağustos 1944).

* Prof. Brender tarafından 4 Ekim günü *İngiltere'de Ziraat Teşkilatı* başlıklı bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 4 Ekim 1944; 5 Ekim 1944).

* İngiliz Prof. Mr. Prior tarafından 19 Ocak 1945 günü *Spor* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 19 Ocak 1945).

* İngiliz Prof. Mr. Brander tarafından 7 Şubat 1945 günü *Ziraat* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 5 Şubat 1945).

* Erkek Lisesi Matematik öğretmeni İbrahim Onan tarafından 10 Mart 1945 günü *İlmi Zihniyet* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 13 Mart 1945).

* B. Abdurrahman Eroğlu tarafından 17 Mart 1945 günü *Hayvan Bakımı ve Yetiştiriciliği* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 14 Şubat 1945).

* Manisa Milletvekili B. Faik Kurdoğlu tarafından 8 Temmuz 1945 günü *Toprak Kanunu ve Tatbikatı* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 9 Temmuz 1945; Türk Sözü, 10 Temmuz 1945).

* 26 Eylül 1945 günü gerçekleştirilen Dil Bayramı kutlamaları kapsamında Öğretmen Okulu Edebiyat Öğretmeni Ekrem Erkmen tarafından *Dil Devrimi* konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.81 (Eylül 1945).

* Dr. M. Tümerkan tarafından 16 Ocak 1946 günü *Sıtma* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 16 Ocak 1946).

* 16 Şubat 1946 günü *Şairler Gecesi* düzenlenmiştir (Türk Sözü, 17 Şubat 1946).

* 15 Mart 1946 günü düzenlenen Atatürk Günü kutlamaları kapsamında Birinci Ortaokul Tarih Öğretmeni Adnan Ertuna tarafından Atatürk'ün hayatı ve hizmetleri hakkında bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.87 (Mart 1946).

* Kastamonu Milletvekili Fahri Ecevit tarafından 24 Mart 1946 günü *Vazife Ahlakı* konulu bir konferans verilmiştir (Görüşler, S.87 (Mart 1946).

* Prof. Garstang tarafından 21 Mart 1947 günü *Çok Eski Zamanda İnsan Hayatı, Yaşayışı ve Mersin Kazılarına Verilen Önem* konulu bir konferans verilmiştir (Yeni Adana, 22 Mart 1947).

* Dr. Cezmi Türk, 7 Nisan 1948 günü *Milliyetçilik* konulu bir konferans vermiştir (Türk Sözü, 8 Nisan 1948).

* Binbaşı Fuat Ökten tarafından 14 Ocak 1950 günü *Barışta Savaşta Beşinci Kolla Mücadele* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 13 Ocak 1950).

* Hukuk Doktoru Hamza Eroğlu tarafından 16 Ocak 1950 günü *Birleşmiş Milletler Teşkilatı* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 17 Ocak 1950).

* Avukat Vecdi Yarman tarafından 28 Ocak 1950 günü *Karacaoğlan* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 28 Ocak 1950).

* Verem Savaş Dispanseri Baştabibi Dr. Yalçın Ceylanoğlu tarafından 30 Ocak 1950 günü *Verem Savaşı ve Bu Savaşta Halka Düşen Vazifeler* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 27 Ocak 1950; 1 Şubat 1950).

* Yüzbaşı İsmail Çakmakçı tarafından 4 Şubat 1950 günü *Yabancı Milletlerde Harp Hazırlıkları* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 4 Şubat 1950).

* Zeki Aladağ tarafından 25 Şubat 1950 günü *Türk Ordusu Üzerine Genel Bilgiler* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 25 Şubat 1950).

* Yüzbaşı Sabahattin Özpınar tarafından 11 Mart 1950 günü *İkinci Dünya Harbinde Genel Bilgiler* konulu bir konferans verilmiştir (Türk Sözü, 11 Mart 1950).

* Adana Milletvekili Kasım Gülek, 13 Nisan 1950 günü Japonya, Kore ve Hindistan'daki temasları ile gördüklerine dair bir konferans vermiştir (Türk Sözü, 14 Nisan 1950).

Şube, düzenlediği konferansların yanı sıra Adana ve Türk tarihi açısından önemli günleri kutlamış, edebi ve tarihi şahsiyetleri de düzenlediği etkinliklerle anmıştır. Bu bağlamda Abdülhak Hamit, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, Dr. Reşit Galip, Karacaoğlan, Kubilay, Mimar Sinan, Mithat Paşa, Namık Kemal, Nedim, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp ve Ziya Paşa gibi isimler düzenlenen etkinliklerle anılmıştır. Bunların yanı sıra halkevlerinin açılış yıldönümü, Atatürk Günü (15 Mart), Çanakkale zaferi, İkinci İnönü zaferi, 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, Lozan'ın yıldönümü, Hatay gecesi, Zafer Bayramı, Dil Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, Montrö zaferi, Preveze deniz zaferi, Toprak Bayramı ve Adana'nın Kurtuluş Bayramı gibi günler de gerçekleştirilen etkinliklerle kutlanmıştır. Kutlamalara örnek olması bakımından Halkevlerinin 1934 yılı açılış yıldönümü kutlama programı şu şekilde olmuştur:

* 23 Şubat günü saat 13.00'de Halkevi bahçesinde toplanılacak ve bando terennüme başlayacak

* Bütün teşekküller ve halk, saat 13.00'de mevcut plana göre yerlerini almış olacak

* Hitabeden evvel halkın iştiraki ve bandonun refakatiyle İstiklal ve Cumhuriyet marşları söylenecek

* Saat 13.30'da bir zat hitabede bulunacak

* Hitabeden sonra mektepler avdet edebilecek

* Saat 14.00'de başlayacak olan Ankara'daki radyo neşriyatı hitamına kadar dinlenecek ve gündüz merasimine nihayet verilecek

* Halkın şehirde istifade edecekleri radyo mahalleri ise şuralardır: Halkevi, Ziraat Bankası, Yeni Otel, Belediye ve Köprübaşında muhasebe-i hususiye

* Ankara radyosunun hitamından sonra Halkevi salonunda temsil başlayacak

* Gece ve ertesi gece verilecek müsamereler davetiyelidir.

Binlerce kişinin katıldığı Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlaması kapsamında İstiklal ve Cumhuriyet marşlarının söylenmesinden sonra kürsüye çıkan Neşriyat Şubesinden Cavit İhsan Bey halkevlerinin kuruluş sebepleri ve misyonu ile Adana Halkevinin son bir yıldaki faaliyetlerinden bahsetmiş, Erkek Muallim Mektebi izcilerinden Recep adlı bir öğrenci yazdığı şiiri okumuş, şiirin okunmasından sonra da şehrin muhtelif yerlerine konulmuş olan radyolardan Ankara Halkevinde söylenen nutuklar dinlenmiştir. Saat 20.00'den sonra Temsil Şubesi tarafından bir müsamere gerçekleştirilmiş, müsamereden sonra da Onuncu Yıl Marşı söylenerek *İstibdattan Cumhuriyete* ile *Yarım Osman* piyesi oynanmıştır (Yeni Adana, 25 Şubat 1934; Türk Sözü, 25 Şubat 1934).

Sonuç

Halkevleri, cumhuriyet değerlerini benimsemiş bireyler yetiştirmenin yanı sıra yapılan inkılâpları topluma benimsetmek için açılmıştır. 1932-1951 yılları arasında faaliyet göstermiş olan bu müesseseler, çalışmalarını bünyelerindeki 9 şube aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu şubelerden birisi de Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi'dir. Dil, edebiyat ve tarih konularında faaliyetler gerçekleştiren bu şube, yaşayan Türkçe kelimeleri derlemiş, yerel tarih çalışmalarına önem vermiş, Türk tarihi ve edebiyatı açısından önemli günler ve şahsiyetlerle ile anma ve kutlama törenleri düzenlemiştir.

Adana Halkevi Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi de şehrin Millî Mücadele döneminde verdiği mücadele ile halk arasında kullanılan Türkçe kelimeleri kayıt altına alarak yok olmasını engellemiş, halkı aydınlatmak için sağlık, eğitim, yurt sevgisi, spor, ziraat, tarih, edebiyat, vatan savunması gibi konular başta olmak üzere çeşitli konularda birçok konferanslar düzenlemiştir. Hatta halkın yoğun ilgi gösterdiği bu etkinliklerden fazla sayıda vatandaşın yararlanması için de şehrin muhtelif yerlerine hoparlörler yerleştirilmiştir. Bilhassa düzenlediği anma ve kutlama törenleriyle dikkat çeken şube, Mustafa Kemal Atatürk, Abdülhak Hamit, Karacaoğlan, Kubilay, Mimar Sinan, Mithat Paşa, Namık Kemal, Nedim, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp ve Ziya Paşa gibi isimleri düzenlediği etkinliklerle anmış, halkevlerinin açılış yıldönümü, Atatürk Günü (15 Mart), Çanakkale zaferi, İkinci İnönü zaferi, 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, Lozan'ın yıldönümü, Zafer Bayramı, Dil Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, Montrö zaferi, Toprak Bayramı ve Adana'nın Kurtuluş Bayramı gibi günleri de düzenlediği etkinliklerle kutlamıştır. Etkinlikler sırasında zaman zaman diğer şube ve kurumlarla da işbirliği yapan şube, gerçekleştirdiği bu faaliyetlerle hem kültürel değerlerin yok olmasına mani olmuş hem de toplumu bilgilendirerek bilinçlendirilmesi hususunda önemli katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Adana Halkevi. (1938). Adana.

Atatürk ve Halkevleri. (1974). Ankara: Türk Tarih Kurumu

CHF Halkevleri Talimatnamesi. (1932). Ankara.

Çanak, Erdem. (2013a). Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 85, 1-45.

_____. (2013b). Çukurova: Adana Halkevi Dergisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22, 1, 139-156.

_____. (2014). Atatürk'ün Adana Ziyaretleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* XXX, 90, 49-81.

_____. (2016a). Atatürk ve Adana, Ankara: Gece Kitaplığı.

_____.(2016b). Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 24, 128-178.

_____. (2017). Tarihi, Siyasi, Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Çeçen, Anıl. (1990). Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, Ankara.

Güneş, Günver. (2005). Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 61, 119-142.

Özacun, Orhan. (1996). Halkevlerinin Dramı. *Kebikeç,* II/3, 91-92.

Süreli Yayınlar

Akgünler, (1935-1936)

Görüşler, (1937-1946)

Türk Sözü (1933-1950)

Yeni Adana (1933-1949)

Bölüm 6

TÜKETİCİLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNİN TÜKETİM DAVRANIŞI VE SOSYAL SORUMLULUK BİLİNCİNE ETKİSİ

Gülden Gök[1]
Ufuk Özen[2]

1 Dr. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO,Bankacılık Ve Sigortacılık Böl.(Emekli Dr. Öğr.Görv.) E-Mail: guldengok95@gmail.com, ORCID:0000-0002-9948-867X
2 Dr. Beykent Üniversitesi Meslek MYO,İnsan KaynaklarıBölümü, E-mail: ufukozen@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9259-1431

I.GİRİŞ

Sorumluluk, kişinin kendisinden beklenen tutum ve davranışları göstermesi veya içinde yaşadığı toplumun kendisinden beklediği bazı tutum ve davranışların farkında olarak yerine getirmesidir. Sosyal sorumluluk ise kamu, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin toplumun genel çıkarlarını gözeterek bir amaç etrafında toparlanması ve ortak yaşama yönlenmesidir.(Vural,Çoşkun,2011:62). Sosyal sorumlu davranış, bireyin içinde yaşadığı toplumun yararına olacak şekilde davranışlarını düzenlemesini ve eylemde bulunmasıdır (Caldwell, 1994). Bu bağlamda sosyal sorumluluk, bir kuruluşun ya da bir bireyin kendi çıkarları olduğu kadar toplumun genel çıkarlarını dikkate alarak, ekonomi ile ekosistem arasında bir denge sağlamak amacıyla toplum yararına hareket etmesidir. Eğitim, sağlık ve çevre gibi konular ile farklı konuların da sosyal sorumluluk alanına dahil edildiği görülmektedir.

1980 yıllardan sonra dünyada yaşanan küreselleşme ile birlikte üretim süreci, tüketim ilişkilerini de değiştirerek; yaşam tarzı, giyim, eğlenme, boş zaman, sportif faaliyetler gibi bir çok eylem tüketim sürecindeki ilişkileri önemli ölçüde değiştirmiştir. Tüketim sürecinde yaşanan bu eylemler, insanlığın karşılaştığı sosyal, çevresel felaketler ve ekonomik sorunların nedeni olarak gösterilince, tüketici konumunda olan bireylerin aynı zamanda çözümün de bir parçası olabileceği göz önünde bulundurulmuştur. Ekolojik dengenin bozulması, küresel ısınma, çalışma hayatında yaşanan sıkıntılar karşısında hassasiyeti artan tüketiciler, tüketim davranışlarında daha fazla sorumlu olma eğilimine girmişlerdir(Croutte, Delpal and Hatchuel, 2006; Rochefort, 2001; Gümüş, ve Karaca: 2020).

Günümüzde yeniden tanımlanan bir tüketiciye ihtiyaç olduğu ve mevcut tüketim modelini değiştirme aciliyeti, giderek önem kazanmaktadır. Zira kullan at yaklaşımı, daha fazla tüketim, neredeyse günlük yaşamın bir parçası olduğunu 70'li yıllarda Baudrillard, tarafından " tüketim toplumu" olarak adlandırılmıştır. "Veblen" de bu durumu "gösterişli tüketim" kavramıyla açıklamıştır(Veblen,1899;Baudrillard,2008).

1.1.Sosyal Sorumlu Tüketim

Günlük dilde çok az kullanılan bir kavram olan sosyal sorumlu tüketimi, sosyal ve çevresel sorunlara yönelik endişelerin, satın alma ve tüketim davranışına çevrilmesidir. Sosyal sorumlu tüketim, genellikle çevre ve toplum üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu düşünülen mal ve hizmetlerin satın alma güçlerini sosyal ve çevresel kaygıları ifade etmek için kullanılmaktadır(Mohr, Webb and Harris (2001), François-Lecompte, (2005: 44),

Sosyal sorumlu tüketici ise "*bireyin bilinçli ve kasıtlı bir şekilde mal*

alırken, karar verirken, eylemleriyle yansıttıkları davranış biçimidir" (Uğurhan ve Öztürk,2017). Bir diğer tanım göre, sosyal sorumlu tüketici, bireyin yapmış olduğu kişisel tüketim davranışlarının toplumsal sonuçlarını da dikkate alarak veya kendi bireysel satın alma gücünü sosyal değişim sağlamak amacıyla kullanan kişidir(Webster 1975:188). Kotler (2000)'e göre sosyal sorumlu tüketici; ürünlerin satın alınması, kullanılması ve elden çıkarılması sürecinde herhangi bir zararlı etkiyi en aza indirmek ya da ortadan kaldırmak ve toplumun uzun vadede faydasını en üst seviyeye çıkarmak arzusu ile hareket eden kişidir.

- Sosyal sorumlu tüketici, tercihini sosyal, çevresel ve güvenlik gibi konuları da algılayarak, hayat standardını koruması ve geliştirmesini amaçlayan kişidir (Leigh et al, 1988: 5; Webster (1975: 188).

- Sosyal sorumlu tüketici, kendi özel tüketiminin toplumsal sonuçlarını dikkate alan veya kendi satın alma gücünü sosyal değişim getirmek için kullanan tüketicidir.

- Sosyal sorumlu tüketici, sadece geleneksel satın alma kriterlerini (fiyat, kalite vb.) değil, aynı zamanda ürün ve onu üreten ve pazarlayan şirket ile bağlantılı olarak sosyal ve çevresel yönleri de dikkate alan kişidir.

- Sosyal sorumlu tüketici paydaşların refahını düşünen ve kitle tüketim uygulamalarını reddeden kişidir.

1.4.Literatür

Literatürde yapılan çalışmalarda, sosyal sorumlu davranış ve tüketimi ölçmek için kullanılan ölçeklerin ölçüldükleri madde sayısı ve yaklaşımı itibariyle heterojen olduğunu ortaya koymaktadır(Lecompte,F. ve Roberts,(2006); Mohr ve Webb, (2005); Bazı ölçekler, etik konulara odaklanırken, bazıları ise organik ürün satın alma gibi çevresel konulara odaklandığı görülmektedir. Bu nedenle, farklı türdeki sosyal ve çevresel sorunlara odaklanmanın yanı sıra farklı eylem veya davranışların ölçülmesi gerektiği temelinde çok boyutlu ölçekler geliştirilmiştir (Morh ve Webb ,(2005; Yan, J., & She, Q. (2011); Durif vd.(2011).

François-Lecompte and Robert,(2006), Roberts, (1996), Straughan and Roberts, (1999), Lee, K. (2008). Roberts, J. A. (1993), Lee, J., & Cho, M. (2019), gibi bir çok araştırmacı tarafından yapılan çalışmalarda cinsiyet ile sosyal sorumluluk arasında bağlantı olduğunu ortaya koymuştur. Akehurst et al,(2012; Lund, (2000), Carrigan and Attalla (2001), tarafından yapılan araştırmalarda ise cinsiyetin sosyal sorumlu davranış üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ileri sürmektedir. Yaşın sorumlu tüketici davranışı ile ilgisinin olmadığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Akehurst, et al (2012), Ross and Robertson (2003), Glover et al (1997).

Bunun yanında bazı çalışmalarda sosyal sorumlu davranışın yaşla birlikte artma eğiliminde olduğunu göstermektedir(François-Lecompteand Roberts,(2006), Durif et al.(2011), Roberts,(1996), Straughan and Roberts, (1999). Yapılan başka bir çalışmada gençlerin diğer gruplara nazaran sosyal sorumlu davranış eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır(Sankaran and Bui (2003), Singh (2009). Lee and Cho (2019),

Gelir düzeyi ile ilgili yapılan araştırmalarda, gelirin sosyal sorumlu davranış üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ortaya koyarken(Ritter et al. (2015), başka bir çalışmada düşük gelire sahip olanların daha yüksek sosyal sorumlu davranışa sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Roberts, (1996); Straughan and Roberts, (1999); Muncy and Vitell, (1992).(Durif et al,(2011), Akehurst et al, (2012). Ganglmair-Wooliscroft and Wooliscroft, (2016), Zhao, et al (2014). Singh(2009), tarafından yapılan çalışmada; kentsel katılımcıların tüm demografik özellikleri bakımından sosyal sorumlu davranış ve sorumlu tüketimde daha yüksek puan aldığını ortaya koymaktadır.

Eğitim düzeyinin etkisi ile ilgili yapılan araştırmalarda, eğitim düzeyi yüksek bireylerin daha yüksek düzeyde sosyal sorumlu davrandıkları ortaya çıkmaktadır (Roberts,(1996); Zhao vd. (2014). Buna karşılık, bazı çalışmalar sosyal sorumluluk ve tüketim davranışını düşük eğitim seviyelerine bağlamaktadır (Muncy and Vitell, (1992). Bu değişkeni hiçbir faktör ile ilişkilendirmeyen çalışmalar da bulunmaktadır(Lund, D. B. (2000) .

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bilindiği gibi her birey bir tüketicidir ve yaşadığı süreçte ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet satın alarak tüketmek durumundadır. Günümüzde, insan hakları, çevrenin korunması, hayvan hakları ile sosyal yardımlar, sosyal ve ekonomik sorunlar gibi konular giderek ivme kazanmaktadır. Yaşadığımız çağda bu değerleri dikkate almak ve bilinçli ve sorumlu davranmak tüm insanlara düşen en büyük görevdir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı sosyal sorumluluk bilincine sahip tüketicilerin tüketim aşamasında sorumlu bir tüketici gibi davranıp davranmadıklarının belirlenerek ortaya konulmasıdır.

Böylelikle, tüketim davranışında bulunan herkesin, sosyal sorumlu tüketici bilinciyle hareket ettiği taktirde ülke kıt kaynaklarının gereksiz israf edilmemesine, aşırı tüketim, çevre kirliliği, sosyal ve çevresel felaketler gibi tüm insanlığı ilgilendiren istenmeyen olayların yaşanmamasına katkı sağlayabilecektir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İstanbul'un Beylikdüzü ilçesi oluşturmaktadır. Örneklemini ise Beylikdüzü'nde oturan ve internet kullanan 18 yaş üstü olan ve her cinsiyet gruplarından oluşan 463 katılımcı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 463 katılımcıya internet üzerinden anket formu ulaştırılmış olup, anket formlarının geri dönüşümü ve tasnif edilmesi sonucunda, 433 geçerli anket formuna ulaşılmış ve sonuçlar bu sayı üzerinden analiz edilmiştir. Çalışma, 12 Nisan-30 Haziran 2021 tarihleri arasında Beylikdüzü/ İstanbul bölgesinde gerçekleştirilmiştir.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, betimsel araştırma türünde ve ilişkisel tarama yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem içerisinde birincil verileri elde etme aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 20 istatistik programı kullanılarak, cevapların frekans dağılımları, katılımcıların demografik özellikleri incelenmiş, güvenilirlik testleri ve korelasyon analizleri yapılmıştır. Ayrıca araştırmada t- testi ve ANOVA testleri de kullanılmıştır. Araştırmada üç bölümden oluşan bir anket formu uygulanmıştır. Birinci bölümde demografik özelliklerle ilgili sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise tüketicilerin sosyal sorumluluk bilinci algısına yönelik tutumlarını belirlemek için Carroll'un (1991) dört boyutlu sosyal sorumluluk modeline uygun olarak hazırlanan bir ölçek kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise sosyal sorumluluğun tüketim davranışıyla etkileşimini belirlemek için Akkoyunlu ve Kalyoncuoğlu (2014)'nun Aaker(1991)'in modeline uygun olarak geliştirdikleri kurumsal sosyal sorumluluk bazlı marka denkliği modeli unsurlarında bazı değişiklikler yapılarak kullanılmıştır. Çalışmamızda sosyal olarak sorumlu tüketim yapısının çok boyutlu doğasını yansıttığı için ve aynı zamanda diğer çalışmalarda da doğrulandığı için François-Lecompte ve Valette-Florence ve François-Lecompte ve Roberts tarafından oluşturulan ölçekten de yararlanılmıştır.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada; demografik özelliklerin sosyal sorumlu tüketici davranışlarına etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H.1. Cinsiyeti ile sosyal sorumlu tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H.2.Yaş grupları ile sosyal sorumlu tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H.3.Eğitim düzeyi ile sorumlu tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H.4.Meslek grupları ile sosyal sorumlu tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H.5.Hane halkı tipi ile sosyal sorumlu tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H.6. Gelir düzeyi ile sosyal sorumlu tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.,

H.7. Katılımcıların gelir düzeylerini nasıl algıladıklarına göre (iyi, orta, kötü) ile sosyal sorumlu tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.5. Araştırmanın Bulguları

2.5.1. Demografik Özellikler.

Grafik 1: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

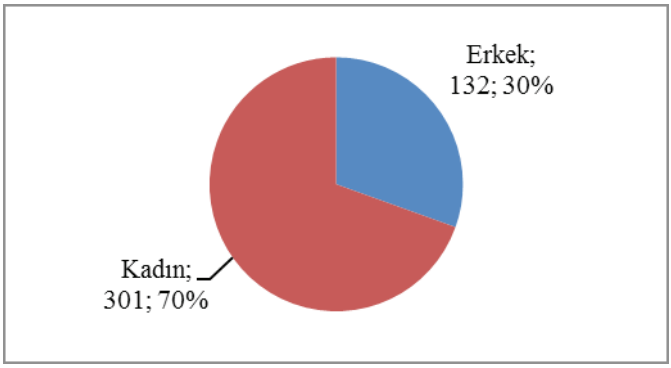

Kadın ve erkek oranları eşit olmamakla beraber her iki gruptan da anket için yeterli sayıda katılımcı bulunduğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Yaş gruplarına Göre Dağılımı

Yaş grupları	**Sayı**	**%**
18–24 yaş	162	37,4
25-34 yaş	137	31,6
35-44 yaş	96	22,2
45 yaş ve üstü	36	8,4
Ara toplam	431	99,5
Belirsiz	2	0,5
Toplam	433	100,0

Katılımcıların ağırlıklı yağ grupları 25-34, 35-44 yaş grupları arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Mezun olduğu okul	**Sayı**	**%**
İlköğretim	32	7,4
Lise	96	22,2
Ön lisans	85	19,6
Lisans	111	25,6
Lisansüstü	108	24,9
Ara toplam	432	99,8
Belirsiz	1	,2
Toplam	433	100,0

Katılımcıların eğitim düzeyi lisans ve lisansüstü aralığında yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Gelir Gruplarına Dağılımı

Gelir grubu	**Veriler**	
2021 TL ve altı	Sayı	106
	%	24,7 %
2022-3000 TL arası	Sayı	97
	%	22,6%
3001-4000 TL arasında	Sayı	58
	%	13,4%
4001-5000 TL arasında	Sayı	53
	%	12,2%
5001-6000 TL arasında	Sayı	32
	%	7,4%
6001-7000 TL arasında	Sayı	42
	%	9,7%
7001 TL ve üstü	Sayı	41
	%	9,5%
Toplam	Sayı	429
	%	99,4%

Tablo 4 : Katılımcıların Aylık Gelir Grupları İle Gelir Algıları İlişkileri

Gelir grupları	Veri	Kötü	Orta	İyi	Toplam
2021 TL ve altı	Sayı	46	55	3	104
	%	44,2%	52,9%	2,9%	100,0%
2022-3000 TL arası	Sayı	37	54	7	98
	%	37,8%	55,1%	7,1%	100,0%
3001-4000 TL arasında	Sayı	11	44	3	58
	%	19,0%	75,9%	5,2%	100,0%
4001-5000 TL arasında	Sayı	8	33	11	52
	%	15,4%	63,5%	21,2%	100,0%
5001-6000 TL arasında	Sayı	3	25	4	32
	%	9,4%	78,1%	12,5%	100,0%
6001-7000 TL arasında	Sayı	2	29	11	42
	%	4,8%	69,0%	26,2%	100,0%
7001 TL ve üstü	Sayı	1	26	14	41
	%	2,4%	63,4%	34,1%	100,0%
Toplam	Sayı	108	266	53	427
	%	25,3%	62,3%	12,4%	100,0%

Tablodan görüldüğü gibi, gelir düzeyi 4001 TL den yukarıda olan katılımcıların gelirlerini "İyi" olarak algılama oranları %12,5 ile %34,1 arasında iken; 4001 TL den az geliri olan katılımcılarda bu oran en çok %7,1 olmuştur. Her grupta gelirini "Orta" olarak algılayanların oranlarının %50 den yüksektir.

Grafik 2 : Katılımcıların Hane Halkı Tipine Göre Dağılımı

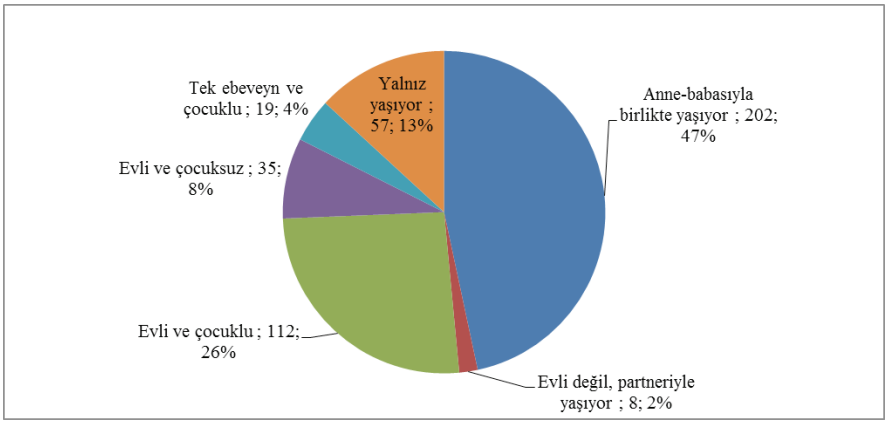

Katılımcılar ağırlıklı olarak anne-babasıyla birlikte yaşayan ve evli-çocuklu ailelerden oluşmaktadır.

2.5.2. Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Üzerinde Yapılan Analizler

Araştırmanın hipotezlerinin değerlendirilmesi için katılımcıların sosyal sorumluluk davranışlarını belirlemek amacıyla uygulanan ankette 10 adet likert tipi madde yer almaktadır. Katılımcıların bu maddeleri " kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "fikrim yok", "katılıyorum", "kesinlikle katılıyorum" şeklinde değerlendirmiştir. 10 maddelik bu ölçeğin güvenirlik analizinde Cronbach's Alpha değeri 0,841 olarak bulunmuştur. Literatürde alfa değeri için 0,7 ve üstünün yeterli olacağı belirtilmektedir(Kline, 1999). Bu nedenle araştırmada kullanılan 10 maddelik ölçeğin güvenirliği istenen düzeyde olarak bulunmuştur. Ankete verilen yanıtlar üzerinde yapılan Ki kare analiziyle katılımcıların sosyal sorumluluk davranışları üzerine olan araştırma hipotezleri de değerlendirilmiştir.

Anketteki sosyal sorumluluk davranışlarını ölçen 10 madde ile katılımcıların cinsiyetleri arasında yapılan Ki- kare bağımsızlık(anlamlılık) analizi sonuçlarına göre anlamlılık arz eden ilişkiler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 5: Cinsiyete göre sosyal sorumlu tüketici davranışı-1.madde

		Madde 1. Kazancının bir bölümünü yardıma muhtaç kişilere bağışlayan firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim.					
Cinsiyetiniz		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
Erkek	Sayı	12	6	26	50	36	130
	%	9,2%	4,6%	20,0%	38,5%	27,7%	100,0%
Kadın	Sayı	6	20	40	143	88	297
	%	2,0%	6,7%	13,5%	48,1%	29,6%	100,0%
Toplam	Sayı	18	26	66	193	124	427
	%	4,2%	6,1%	15,5%	45,2%	29,0%	100,0%

Not: 6 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde ($p = 0,003<0,050$) olarak bulunduğundan cinsiyet ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan incelemede kadınların %77 den fazlası "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" diyerek 1.maddedeki davranışı onaylarken erkeklerde ise bu oran %66 olarak bulunmuştur.

Tablo 6: Cinsiyete göre sosyal sorumluluk davranışı-2.madde

		Madde 2. Tıbbi araştırmalara destek verdiği kanıtlanmış firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim.					
Cinsiyetiniz		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
Erkek	Sayı	6	5	38	53	26	128
	%	4,7%	3,9%	29,7%	41,4%	20,3%	100,0%
Kadın	Sayı	8	14	52	159	59	292
	%	2,7%	4,8%	17,8%	54,5%	20,2%	100,0%
Toplam	Sayı	14	19	90	212	85	420
	%	3,3%	4,5%	21,4%	50,5%	20,2%	100,0%

Not: 3 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde ($p = 0,040<0,050$) olarak bulunduğundan cinsiyet ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere bu maddede kadınların %74 den fazlası "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" diyerek onaylarken erkeklerde bu oran %61 olarak bulunmuştur.

Tablo 7: Cinsiyete Göre Sosyal Sorumluluk Davranışı-6.madde

		Madde 6. Hayvanlar üzerinde ürün test eden firmalardan ürün/hizmet satın alınmaması gerektiğini düşünürüm.					
Cinsiyetiniz		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
Erkek	Sayı	5	16	25	33	45	124
	%	4,0%	12,9%	20,2%	26,6%	36,3%	100,0%
Kadın	Sayı	6	13	43	113	112	287
	%	2,1%	4,5%	15,0%	39,4%	39,0%	100,0%
Toplam	Sayı	11	29	68	146	157	411
	%	2,7%	7,1%	16,5%	35,5%	38,2%	100,0%

Not: 22 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde ($p = 0,004 < 0,050$) olarak bulunduğundan cinsiyet ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere bu maddede kadınların %78 den fazlası "katılıyorum,

kesinlikle katılıyorum" diyerek onaylarken erkeklerde ise bu oran %62 olmuştur.

Tablo 8: Cinsiyete Göre Sosyal Sorumluluk Davranışı-7.madde

		Madde 7. Çalışanların haklarına önem verdiğini düşündüğüm firmanın ürünlerini satın almaya dikkat ederim.					
Cinsiyetiniz		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
Erkek	Sayı	3	1	17	48	54	123
	%	2,4%	0,8%	13,8%	39,0%	43,9%	100,0%
Kadın	Sayı	3	7	21	148	105	284
	%	1,1%	2,5%	7,4%	52,1%	37,0%	100,0%
Toplam	Sayı	6	8	38	196	159	407
	%	1,5%	2,0%	9,3%	48,2%	39,1%	100,0%

Not: 26 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde ($p = 0,0037 < 0,050$) olarak bulunduğundan cinsiyet ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere bu maddede kadınların %89 dan fazlası "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" diyerek onaylarken erkeklerde bu oran %83 civarında olmuştur.

Tablo 9: Cinsiyete göre sosyal sorumluluk davranışı-9.madde

		Madde 9. Çevre ve doğa dostu olduğu kanıtlanmış firmaların ürünlerini satın almaya özen gösteririm.					
Cinsiyetiniz		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
Erkek	Sayı	3	2	13	57	48	123
	%	2,4%	1,6%	10,6%	46,3%	39,0%	100,0%
Kadın	Sayı	5	8	9	145	118	285
	%	1,8%	2,8%	3,2%	50,9%	41,4%	100,0%
Toplam	Sayı	8	10	22	202	166	408
	%	2,0%	2,5%	5,4%	49,5%	40,7%	100,0%

Not: 25 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde (p = 0,0042 < 0,050) olarak bulunduğundan cinsiyet ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere bu maddede kadınların %92 den fazlası "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" diyerek onalarken erkeklerde bu oran %85 civarındadır.

Tablo 10: Cinsiyete Göre Sosyal Sorumluluk Davranışı-10.madde

Cinsiyetiniz		Madde 10. Kırsal kesimde yaşayan kız çocuklarının daha fazla eğitime katılması yönünde sosyal projelere destek veren firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim.					
		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
Erkek	Sayı	3	2	16	43	59	123
	%	2,4%	1,6%	13,0%	35,0%	48,0%	100,0%
Kadın	Sayı	6	5	7	114	155	287
	%	2,1%	1,7%	2,4%	39,7%	54,0%	100,0%
Toplam	Sayı	9	7	23	157	214	410
	%	2,2%	1,7%	5,6%	38,3%	52,2%	100,0%

Not: 23 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde (p = 0,001 < 0,050) olarak bulunduğundan cinsiyet ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere bu maddede kadınların %94 e yakını "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" diyerek onaylarken erkeklerde ise bu oran %83 olmuştur. Erkeklerde fikrim yok diyenlerin oranı %13 iken kadınlarda bu oran %2,4 olmuştur.

Cinsiyet ile sosyal sorumluluk davranışları ilişkisi üzerine yapılan incelemede katılımcıların anket formundaki aşağıdaki maddelerde verdikleri yanıtlar arasında anlamlı ilişki olduğu kadın katılımcıların bu maddelerde daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir. Bu maddeler:

Madde 1. Kazancının bir bölümünü yardıma muhtaç kişilere bağışlayan firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim.

Madde 2. Tıbbi araştırmalara destek verdiği kanıtlanmış firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim.

Madde 6. Hayvanlar üzerinde ürün test eden firmalardan ürün/hizmet satın alınmaması gerektiğini düşünürüm.

Madde 7. Çalışanların haklarına önem verdiğini düşündüğüm firma-

nın ürünlerini satın almaya dikkat ederim.

Madde 9. Çevre ve doğa dostu olduğu kanıtlanmış firmaların ürünlerini satın almaya özen gösteririm.

Madde 10. Kırsal kesimde yaşayan kız çocuklarının daha fazla eğitime katılması yönünde sosyal projelere destek veren firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim.

Böylelikle, kadın katılımcıların muhtaç kişilere, tıbbi araştırmalara, hayvan haklarına, çalışanların haklarına, çevre ve doğaya, kırsal kesimdeki kız çocuklarının eğitimine erkeklerden daha fazla duyarlılık gösterdikleri anlaşılmıştır.

Yaş gruplarına göre Ki-kare analiziyle yapılan incelemede gruplar arasında sosyal sorumluluk maddelerine verilen yanıtlar açısından anlamlı farklılık bulunamamıştır. Ki-kare analiziyle yapılan incelemede, gruplar arasında sadece anket formundaki 4. Maddeye verilen yanıtların katılımcıların eğitim düzeyiyle ilişkisinin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır($p = 0,026 < 0,050$). İlgili istatistikler aşağıdaki tablodadır.

Tablo 11: Eğitim Düzeyine Göre Sosyal Sorumluluk Davranışı

Eğitim Düzeyiniz		Madde 4. İnsanlara karşı ayrımcılık uyguladığı kanıtlanmış firmalardan ürün/ hizmet satın almam					
		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
İlköğretim	Sayı	1	1	4	8	14	28
	%	3,6%	3,6%	14,3%	28,6%	50,0%	100,0%
Lise	Sayı	4	1	9	33	39	86
	%	4,7%	1,2%	10,5%	38,4%	45,3%	100,0%
Ön lisans	Sayı	3	5	3	24	46	81
	%	3,7%	6,2%	3,7%	29,6%	56,8%	100,0%
Lisans	Sayı	5	1	11	50	43	110
	%	4,5%	,9%	10,0%	45,5%	39,1%	100,0%
Lisansüstü	Sayı	3	0	3	51	51	108
	%	2,8%	0,0%	2,8%	47,2%	47,2%	100,0%
Toplam	Sayı	16	8	30	166	193	413
	%	3,9%	1,9%	7,3%	40,2%	46,7%	100,0%

Not: 10 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Tablo 10'da görüldüğü üzere bu maddede ilköğretim mezunları toplamda %79 a yakın oranla "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" diyerek bu

konuda en düşük yüzde almış, lise ve üstü mezun grupları ise bu maddede toplamda %83 ve üstü oranlarda "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" diyerek ayrımcılığa onlardan daha duyarlı olduklarını göstermişlerdir.

Anketteki sosyal sorumluluk davranışlarını ölçen 10 madde ile katılımcıların hane halkı tipine göre oluşturdukları gruplar arasında yapılan anlamlılık analizi sonucunda 9.Maddede verilen yanıtlar anlamlılık belirtmiştir, ilgili analizler aşağıdaki Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 12: Hane Tipine Göre Sosyal Sorumluluk Davranışı

Hane halkı tipi		Madde 9. Çevre ve doğa dostu olduğu kanıtlanmış firmaların ürünlerini satın almaya özen gösteririm.					Toplam
		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	
Anne-babasıyla birlikte yaşıyor	Sayı	4	3	12	97	70	186
	%	2,2%	1,6%	6,5%	52,2%	37,6%	100,0%
Evli değil, partneriyle yaşıyor	Sayı	0	0	3	0	5	8
	%	0,0%	0,0%	37,5%	0,0%	62,5%	100,0%
Evli ve çocuklu	Sayı	3	3	1	49	49	105
	%	2,9%	2,9%	1,0%	46,7%	46,7%	100,0%
Evli ve çocuksuz	Sayı	1	1	0	18	15	35
	%	2,9%	2,9%	0,0%	51,4%	42,9%	100,0%
Tek ebeveyn ve çocuklu	Sayı	0	0	0	12	6	18
	%	0,0%	0,0%	0,0%	66,7%	33,3%	100,0%
Yalnız yaşıyor	Sayı	0	3	6	26	21	56
	%	0,0%	5,4%	10,7%	46,4%	37,5%	100,0%
Toplam	Sayı	8	10	22	202	166	408
	%	2,0%	2,5%	5,4%	49,5%	40,7%	100,0%

Not: 25 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde ($p = 0,007 < 0,050$) olarak bulunduğundan, hane halkı tipi ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere "Çevre ve doğa dostu olduğu kanıtlanmış firmaların ürünlerini satın almaya özen gösteririm." maddesinde hane tipi "Evli değil, partneriyle yaşıyor" olarak belirten grubun " katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" oranları toplamı %62,5, hane tipi " Yalnız yaşıyorum" olarak belirten grupta bu oran % 83,9 iken diğer hane tiplerinde bu oran %90 ve üstündedir. Buradan hane tipini "Evli değil, partneriyle yaşıyor" ve " Yalnız yaşıyorum" olarak belirtenlerin Çevre ve doğa duyarlılığının diğer

gruplara göre düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Anketteki sosyal sorumluluk davranışlarını ölçen 10 madde ile katılımcıların mesleklerine göre oluşturdukları gruplar arasında yapılan anlamlılık analizi sonucunda 3.Maddede verilen yanıtlar anlamlılık belirtmiştir, ilgili analizler aşağıdaki Tabloda gösterilmektedir.

Tablo 13: Mesleğe Göre Sosyal Sorumluluk Davranışı

Mesleğiniz		Madde 3.Çocuk işçi çalıştırdığı kanıtlanmış firmalardan ürün ya da hizmet satın almam.					
		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
Yönetici	Sayı	1	4	4	13	14	36
	%	2,8%	11,1%	11,1%	36,1%	38,9%	100,0%
Profesyonel(avukat, doktor, vb.)	Sayı	0	0	2	8	13	23
	%	0,0%	0,0%	8,7%	34,8%	56,5%	100,0%
Akademisyen/ Eğitimci	Sayı	2	0	6	25	18	51
	%	3,9%	0,0%	11,8%	49,0%	35,3%	100,0%
Memur/İdari personel	Sayı	3	1	3	7	16	30
	%	10,0%	3,3%	10,0%	23,3%	53,3%	100,0%
Satış/Pazarlama	Sayı	0	1	2	5	7	15
	%	0,0%	6,7%	13,3%	33,3%	46,7%	100,0%
İşçi	Sayı	0	0	3	10	5	18
	%	0,0%	0,0%	16,7%	55,6%	27,8%	100,0%
Teknik eleman	Sayı	1	0	0	2	5	8
	%	12,5%	0,0%	0,0%	25,0%	62,5%	100,0%
Tüccar	Sayı	0	0	2	1	2	5
	%	0,0%	0,0%	40,0%	20,0%	40,0%	100,0%
Kendi hesabına çalışan	Sayı	0	1	0	1	9	11
	%	0,0%	9,1%	0,0%	9,1%	81,8%	100,0%
İşsiz	Sayı	0	2	0	4	6	12
	%	0,0%	16,7%	0,0%	33,3%	50,0%	100,0%
Ev hanımı	Sayı	1	1	3	8	12	25
	%	4,0%	4,0%	12,0%	32,0%	48,0%	100,0%
Öğrenci	Sayı	5	5	28	39	45	122
	%	4,1%	4,1%	23,0%	32,0%	36,9%	100,0%
Emekli	Sayı	0	0	1	0	0	1
	%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%

Diğer	Sayı	7	6	6	21	19	59
	%	11,9%	10,2%	10,2%	35,6%	32,2%	100,0%
Toplam	Sayı	20	21	60	144	171	416
	%	4,8%	5,0%	14,4%	34,6%	41,1%	100,0%

Not: 17 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde ($p = 0,046 < 0,050$) olarak bulunduğundan katılımcıların mesleği ile bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere "Çocuk işçi çalıştırdığı kanıtlanmış firmalardan ürün ya da hizmet satın almam." maddesinde mesleğini "Profesyonel(avukat, doktor, vb.)" ve "Kendi hesabına çalışan" olarak belirten grupların " katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" oranlarının toplamı %91 civarındadır. Diğer yandan bu oran mesleğini " Öğrenci" ve " Tüccar" olarak belirtenlerde en düşük oranlardadır(Sırasıyla %68,9 ve %60).

Yukarıda yapılan analizler ışığında " Katılımcıların demografik özellikleri ile sosyal sorumlu tüketici davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi "Katılımcıların cinsiyetinin, eğitim düzeyinin, mesleğinin, hane halkı tipinin ve gelir düzeyinin sosyal sorumluluk davranışları ile anlamlı bir ilişki vardır" şeklinde düzenlenerek kabul edilmiştir.

Katılımcıların gelir algıları ile ilgili yapılan sosyal sorumlu tüketim davranışı anlamlılık analizi sonucunda 1.Maddede ve 6. Maddede verilen yanıtlar anlamlılık belirtmiştir, ilgili analizler aşağıda Tabloda gösterilmektedir.

Tablo 14: Gelir Algısına Göre Sosyal Sorumluluk Davranışı-1.madde

Gelirinizi nasıl algılıyorsunuz (buluyorsunuz)		Madde 1. Kazancının bir bölümünü yardıma muhtaç kişilere bağışlayan firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim					
		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
İyi	Sayı	6	9	15	40	37	107
	%	5,6%	8,4%	14,0%	37,4%	34,6%	100,0%
Orta	Sayı	6	16	45	127	70	264
	%	2,3%	6,1%	17,0%	48,1%	26,5%	100,0%
Kötü	Sayı	6	1	6	23	17	53
	%	11,3%	1,9%	11,3%	43,4%	32,1%	100,0%

Toplam	Sayı	18	26	66	190	124	424
	%	4,2%	6,1%	15,6%	44,8%	29,2%	100,0%

Not: 9 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde (p = 0,035 < 0,050) olarak bulunduğundan gelir algısı ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere gelirlerini "kötü" olarak algılayan grup "Kazancının bir bölümünü yardıma muhtaç kişilere bağışlayan firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim." yargısına %11,3 ile " kesinlikle katılmıyorum" derken bu oran gelirlerini "iyi" olarak algılayanlardan 2 kat, gelirini "orta" olarak algılayanlardan 5 kat kadar yüksektir. Grupların bu maddede "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" oranlarının toplamı da birbirine yakınlığı ile dikkat çekmiştir.

Tablo 15: Gelir algısına göre sosyal sorumluluk davranışı-6.madde

Gelirinizi nasıl algılıyorsunuz (buluyorsunuz)		Madde 6. Hayvanlar üzerinde ürün test eden firmalardan ürün/hizmet satın alınmaması gerektiğini düşünürüm.					
		kesinlikle katılmıyorum	katılmıyorum	fikrim yok	katılıyorum	kesinlikle katılıyorum	Toplam
İyi	Sayı	2	8	15	31	51	107
	%	1,9%	7,5%	14,0%	29,0%	47,7%	100,0%
Orta	Sayı	4	14	47	98	87	250
	%	1,6%	5,6%	18,8%	39,2%	34,8%	100,0%
Kötü	Sayı	5	7	5	16	18	51
	%	9,8%	13,7%	9,8%	31,4%	35,3%	100,0%
Toplam	Sayı	11	29	67	145	156	408
	%	2,7%	7,1%	16,4%	35,5%	38,2%	100,0%

Not: 25 katılımcı bu maddede yanıt vermemiştir.

Yapılan Ki kare analizinde (p = 0,003 < 0,050) olarak bulunduğundan gelir algısı ile katılımcıların bu maddede belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tablodan görüldüğü üzere gelirlerini "kötü" olarak algılayan grup "Hayvanlar üzerinde ürün test eden firmalardan ürün/hizmet satın alınmaması gerektiğini düşünürüm." yargısına %9,8 ile " kesinlikle katılmıyorum" derken bu oran gelirlerini iyi olarak algılayanlardan 5 kat, orta olarak algılayanlardan yaklaşık 6 kat kadar yüksektir. Gelirlerini kötü olarak algılayan katılımcıların bu maddede "katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" oranlarının

toplamı da diğer gruplardan ortalama %8 düşüktür. Buradan gelirlerini " kötü" olarak algılayan grubun hayvan haklarına duyarlılığının diğer gruplara göre düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal sorumluluk bilincinin sosyal sorumlu tüketim davranışına etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada toplanan verilerin analizi yapılmış ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Demografik özelliklerin sosyal sorumluluk davranışının belirlenmesi amacıyla yapılan araştırmada kadın katılımcıların erkeklere oranla daha yüksek değerde sosyal sorumlu tüketim davranışında bulunduğu tespit edilmiştir. Kadın katılımcılar, muhtaç kişilere, tıbbi araştırmalara, hayvan haklarına, çalışanların haklarına, çevre ve doğaya, kırsal kesimde yaşayan kız çocuklarının eğitimine erkeklerden daha fazla duyarlılık gösterdikleri sonucuna varılmıştır.

Yaş gruplarına göre Ki-kare analiziyle yapılan incelemede gruplar arasında sosyal sorumluluk maddelerine verilen yanıtlar açısından anlamlı farklılık bulunamamıştır

Eğitim düzeylerine göre Ki-kare analiziyle yapılan incelemede, gruplar arasında sadece 4. Maddeye**(**İnsanlara karşı ayrımcılık uyguladığı kanıtlanmış firmalardan ürün/hizmet satın almam) verilen yanıtların katılımcıların eğitim düzeyiyle anlamlı ilişkili olduğu, lise ve üstü mezun tüketicilerin ayrımcılığa daha duyarlı olduklarını ortaya çıkarmıştır. Bu veri eğitim düzeyinin ayrımcılık duygusuna karşı sosyal sorumluluk davranışı kazandırdığı şeklinde yorumlanmıştır.

Hane halkı tipine göre yapılan analizde katılımcıların 9. soruda belirtilen "Çevre ve doğa dostu olduğu kanıtlanmış firmaların ürünlerini satın almaya özen gösteririm" sorusuna belirtilen davranışı değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu soruya "evli değil, partneriyle yaşıyor" olarak belirten grubun " katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" diyenlerin oranları toplamı %62,5, hane tipi " Yalnız yaşıyorum" olarak belirten grubun oranı % 83,9 iken, diğer hane tiplerinde bu oran %90 ve üstünde bulunmuştur.

Katılımcıların mesleklerine göre oluşturdukları gruplar arasında yapılan anlamlılık analizi sonucunda katılımcıların mesleği Profesyonel(avukat, doktor, vb.)" ve "Kendi hesabına çalışan" olarak belirtilenlerin çocuk işçi çalıştırdığı kanıtlanmış firmalara karşı bir satın almama davranışı geliştirdiği ortaya çıkmıştır.

Araştırmada yapılan analizler ışığında " Katılımcıların demografik özellikleri ile sosyal sorumlu tüketici davranışları arasında anlamlı

bir ilişki vardır." hipotezi "Katılımcıların cinsiyetinin, eğitim düzeyinin, mesleğinin, hane halkı tipinin ve gelir düzeyini algılama şeklinin sosyal sorumluluk davranışları ile anlamlı bir ilişki vardır" şeklinde düzenlenerek kabul edilmiştir.

Gelir algısı ile katılımcıların sosyal sorumlu tüketim davranışını değerlendirme şekilleri arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Gelirlerini " kötü" olarak algılayan grubun hayvan haklarına duyarlılığının diğer gruplara göre düşük olduğu ancak bu gurubun diğer gruplara göre "Kazancının bir bölümünü yardıma muhtaç kişilere bağışlayan firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim." davranışını çok daha fazla destekledikleri ortaya çıkmıştır. Bu veri bu gruptaki katılımcıların sosyal sorumlu tüketim davranışını daha çok insan odaklı, maddi sorunlarına çözüm bulan kapsamda gördükleri şeklinde yorumlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akehurst, G., Afonso, C., & Gonçalves, H. M. (2012). Re-examining green purchase behaviour and the green consumer profile: new evidences. *Management Decision*. 50, 972–988.

Akkoyunlu, G. ve Kalyoncuoğlu, S. (2014). İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının marka algısı üzerine etkisinin değerlendirilmesi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(3), 125-144.

Altunışık, R. vd. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya: Sakarya Kitabevi

Aslan,N.,(2011). Makro İktisat, İstanbul, 3. Basım.

Baudrillard, J. (2008), Tüketim Toplumu (İkinci baskı). (çev. H. Deliçaylı ve F. Keskin). İstanbul.

Bowen, H. R. (1953). Social Responsibilities of the Businessman. NY: Harper & Brothers Publishers.

Bowen H.R. (1978), « Social Responsibility of the Businessman - Twenty Years Later », in E.M. Epstein et D. Votaw (Eds.) Rationality,

Caldwell, L. K. (1994). Conditions for Social Responsibility. American Behavioral Scientist. 38, 172-192.

Carrigan, M., & Attalla, A. (2001). The myth of the ethical consumer–do ethics matter in purchase behaviour?. *Journal of consumer marketing*.

Carroll, A. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. Business Horizons, 34 (4), 39-48.

Croutte P. Delpal F. and Hatchuel G. (2006): Représentations et pratiques de la consommation socialement engagée – évolution 2002-2006, working paper, N° 211, CRÉDOC,

Çolak, Ö. F. ve Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun belirleyicileri: Küresel tasarruf eğiliminde değişim ve Türkiye'de hane halkı tasarruf eğiliminin analizi. *Bankacılar Dergisi*, *82*, 3-44.

Durif, F.; Boivin, C.; Rajaobelina, L.; François-Lecompte,(2011). A. Socially Responsible Consumers: Profile and Implications for Marketing Strategy. Int. Rev. Bus. Res. Pap. 7, 215–224.

François-Lecompte, A. (2005), ***La*** *consommation socialement responsable : proposition et validation d'un cadre conceptuel intégrateur*, Thèse pour l'obtention du doctorat en sciences de gestion, Université Pierre Mendes-France

Francois-Lecompte, A., & Roberts, J. A. (2006). Developing a measure of socially responsible consumption in France. *Marketing Management Journal*, *16*(2).

Lecompte, A. F., & Valette-Florence, P. (2006). Mieux connaître le consommateur socialement responsable. *Décisions marketing*, 67-79.

Ganglmair-Wooliscroft, A., & Wooliscroft, B. (2016). Diffusion of innovation: The case of ethical tourism behavior. *Journal of Business Research*, *69*(8), 2711-2720.

Gümüş, N., & Karaca, Ş. (2020). *Sosyal Sorumlu Tüketimin Çevreci Tüketime Etkisinin İncelenmesi. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 77-88.

Glover, J. (1972). Responsibility. *Philosophy*, *47*(179).

Glover, S. H., Bumpus, M. A., Logan, J. E., & Ciesla, J. R. (1997). Re-examining the influence of individual values on ethical decision making. In *From the universities to the marketplace: the business ethics journey* (pp. 109-119). Springer, Dordrecht.

Gonzalez, C., Korchia, M., Menuet, L., & Urbain, C. (2009). How do socially responsible consumers consider consumption? An approach with the free associations method. *Recherche et Applications en Marketing (English Edition)*, *24*(3), 25-41.

Han,E.,&Kaya,A.(2013). Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika, İzmir: Nobel Dağıtım 8.Basım.

Hidayati, N. D. (2011). Pattern of corporate social responsibility programs: a case study. *Social Responsibility Journal*.

Hunt, T. G., & Jennings, D. F. (1997). Ethics and performance: A simulation analysis of team decision making. *Journal of Business Ethics*, *16*(2), 195-203.

Kahvecioğlu,Y., (2004). "Tüketim Toplumu, Çevresel Risk ve Türkiye." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Bursa.

Kalkınma Bakanlığı, (2012). Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurt İçi Tasarrufların Rolü. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayını, 6.

Kotler, P.(2000). Marketing management: The Millennium Edition Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Kotler, P.ve Lee, N. (2008). Kurumsal Sosyal Sorumluluk. (Çev: S. Kaçamak). İstanbul: MediaCat Kitaplar

Lee, J., & Cho, M. (2019). New insights into socially responsible consumers: The role of personal values. *International Journal of Consumer Studies*, *43*(2), 123-133.

Leigh, J. H., Murphy, P. E., & Enis, B. M. (1988). A new approach to measuring socially responsible consumption tendencies. *Journal of Macromarketing*, *8*(1), 5-20.

Lund, D. B. (2000). An empirical examination of marketing professionals' ethical behavior in differing situations. *Journal of Business Ethics*, *24*(4), 331-342.

Mankıw,G.N.(2010). Makroekonomi, Çev. Ömer Faruk Çolak, Ankara: Efil Yayınevi.

Mohr, L. A., Webb, D. J., & Harris, K. E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *Journal of Consumer affairs*, *35*(1), 45-72.

Mohr, L. A., & Webb, D. J. (2005). The effects of corporate social responsibility and price on consumer responses. *Journal of consumer affairs*, *39*(1), 121-147.

Moir, L. (2001). What do we mean by corporate social responsibility?. Corporate Governance: The international journal of business in society.

Muncy, J. A., & Vitell, S. J. (1992). Consumer ethics: An investigation of the ethical beliefs of the final consumer. *Journal of business Research*, 24, 297–311.

Odabaşı,Y.,; Gülfidan,B.,(2003). Tüketici Davranışı,İstanbul, Mediacat Akademi.

Palacios-González, M. M., & Chamorro-Mera, A. (2020). Analysis of Socially Responsible Consumption: A Segmentation of Spanish Consumers. *Sustainability*, *12*(20), 8418.

Ritter, Á. M., Borchardt, M., Vaccaro, G. L., Pereira, G. M., & Almeida, F. (2015). Motivations for promoting the consumption of green products in an emerging country: exploring attitudes of Brazilian consumers. *Journal of Cleaner Production*, *106*, 507-520.

Roberts, J. A. (1993). Sex differences in socially responsible consumers' behavior. *Psychological Reports*, *73*(1), 139-148.

Roberts, J. A. (1996). Green consumers in the 1990s: profile and implications for advertising. *Journal of business research*, *36*(3), 217-231.

Rochefort, R. (2001), *La société des consommateurs*, Odile Jacob (1er édition : 1995)

Ross, W. T., & Robertson, D. C. (2003). A typology of situational factors: Impact on salesperson decision-making about ethical issues. *Journal of Business Ethics*, *46*(3), 213-234.

Sancak, E., ve Demirci N. (2012). Ulusal Tasarruflar ve Türkiye'de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(2), 159-198

Singh, N. (2009). Exploring socially responsible behaviour of Indian consumers: an empirical investigation. *Social Responsibility Journal*., 5, 200–211.

Straughan, R. D., & Roberts, J. A. (1999). Environmental segmentation alternatives: a look at green consumer behavior in the new millennium. *Journal of consumer marketing*. 16, 558–575.

TCMB(2015). Tasarruf-Yatırım Dinamikleri ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri

Uğurhan,Y, ve Öztürk, M,(2017): Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Davranışlarının Kurumların Sosyal Sorumluluk Eylemlerine Yönelik Tutumları İle İlişkisi: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma,Gümüşhane Üniversitesi,İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi,5,sayı:2 S:705-725

Vural, Z. B. A. ve Coşkun, G. (2011). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik". Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1(1), s. 61-87.

Veblen, T. (1899). The barbarian status of women. *American Journal of Sociology*, *4*(4), 503-514.

Yan, J., & She, Q. (2011). Developing a trichotomy model to measure socially responsible behaviour in China. *International Journal of Market Research*, *53*(2), 253-274.

Zhao, H. H., Gao, Q., Wu, Y. P., Wang, Y., & Zhu, X. D. (2014). What affects green consumer behavior in China? A case study from Qingdao. *Journal of Cleaner Production*, *63*, 143-151.

Webster, F.E.Jr (1975). "Determining The Characteristics Of The Socially Conscious Consumer", Journal of Consumer Research, 2 (3), p.188-196.

Bölüm 7

FÂTIMÎ TABİPLERİNDEN "ALİ B. RIDVAN"

Ömer TOKUŞ[1]

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, otokus@bingol.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9788-8920

Giriş

Tıp, kadim bir geçmişe sahip Mısır'da Fâtımîler dönemi ile birlikte halifeler, şehzadeler ve devlet erkanının ilgisini cezbetmiş ve bu maksatla tıp ilmi ile meşgul olan alimlere değerli hediyeler ve maddî imkanlar sunulmuştur. Öyle ki, ilim adamları yüksek makamlara atanmaya başlanmış ve saray muhitinde muteber bir yer edinmişlerdir. Dinî ve etnik bir ayırım gözetmeksizin çok sayıda âlimin halifelik sarayında himaye gördüğü ve bunun da bilimsel gelişmeyi müspet açından ilerlettiği gözlemlenmektedir. Hâkim ile Müstansır zamanlarının temayüz etmiş tabiplerinden, eğitim-öğretim ve tedavi yöntemleri açısından nevi şahsına münhasır bir metot takip eden İbn Rıdvân söz konusu dönemin önemli simalarından biridir. Bu çalışmamızda Fâtımîlerin seçkin tabibi İbn Rıdvân'ın hayatı, çalışmaları, tıp ilmine dair görüşleri, talebeleri gibi konular hakkında bilgiler verilecektir.

Hayatı

Er-Re'is Ebü'l-Hasan Ali b. Rıdvân b. Ali b. Ca'fer et-Tabîb'in nesebi hakkında bilinenler bunlardan ibarettir. İbn Rıdvân, tıp, astronomi, mantık, matematik ve felsefe alanında Fâtımîler döneminin en meşhur âlimlerinden ve münazaracılardan (polemist) biri olarak öne çıkmıştır (Makrîzî, II, 2001: 107; İbn Tağriberdi, V, t.y.: 69; Zehebî, XVIII, 2001: 105; İsmail Paşa el-Bağdadî, t.y.: 689; Hayreddin Ziriklî, IV, 1984: 289; Brockelmann, I, 1937: 886; Katâye, 1983: 46; Schacht, III, 1986: 906; Kâhya, XX, 1999: 250; Thomas, III, 2011: 133; At'at, 2013: 24; Abdurrezak, 2017: 275; İbn Rıdvân, 1986: 13; Humeydân, 2004: 866.)[1].

Kahire yakınlarında el-Cîze'de doğan ve Ebü'l-Hasan el-Mısrî nisbesiyle bilinen İbn Rıdvân'ın doğum tarihi hakkında 399 (1008) 388 (998) veya 377 (987) tarihleri gibi farklı rivayetler bulunmaktadır (İbn Ebû Usaybia, 1998: 518; İbn Tağriberdi, V, t.y.: s. 69; Zehebî, XVIII, 2001: 105; İbnü'l-İmâd, V, 1989: 226; Hayreddin Ziriklî, IV, 1984: 289; İbn Rıdvân, 1986: 14; Katâye, 1983: 45-46; Rosenfeld-İhsanoğlu, 2003: 159; Humeydân, IX, 2004: 866; Gabrieli, 1924: 500; Schacht, 1986: 906; Thomas, 2011: 133). Ancak bizzat kendi ifadelerinden Ali b. Rıdvan'ın 377'de (987) doğduğu ileri sürülmektedir (Kâhya, 1999, s. 250).

Babası fırında çalışarak eşi, iki kızı ve oğlu Ali'den oluşan ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştır. Küçük yaşlardan itibaren babasını kaybettiği için geçim sıkıntısı çektiği anlaşılan İbn Rıdvân, yokluk ve fakirliğin de etkisiyle daha rahat bir yaşam için iş olanaklarının fazla olduğu Kahire'ye taşınmıştır. İbn Rıdvân'ın Kahire'ye yerleştiği esnada on yaşında olduğu kaydedilmektedir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 518; Hayreddin Ziriklî,

1 Bunlardan farklı olarak Züheyr Humeydân (2004: 866), İbn Rıdvân'ın şeceresini Ali b. Rıdvân b. Ali b. Ali b. Ca'fer şeklinde vermektedir.

IV, 1984: 289; İbn Rıdvân, 1986: 14; Katâye, 1983: 46; Schacht, 1986: 906; Humeydân, 2004: 866; Abdurrezak, 2017: 275).

Kahire'deki ikameti esnasında İbn Rıdvân, 14 yaşından itibaren Mısır'da oldukça revaç bulduğu anlaşılan yıldız ilmini öğrenmeye başlamıştır. Mezkûr sahada yeterli bilgi ve birikime sahip olduktan sonra geçimini temin etmek için çalışma hayatına atılmıştır. Söz konusu mesleği icra ederken yıldız ilmindeki çalışmalarından hareketle kendisi için en uygun mesleğin tıp olduğuna dair alametler görünce, kazanç ve getiri hususunda oldukça iyi bir meslek olan tıbba yönelmiştir. Böylece tıp ilmini öğrenmeye başlayan İbn Rıdvân, bu konuda müteaddit hocalardan ders almıştır. Ancak tıp eğitimi aldığı hocalarını yeterli görmeyerek bir süre eğitimine ara vermiştir. Ekonomik sebeplerin de tesiri ile herhangi bir hocanın eğitimine ihtiyaç duymadan meşhur Yunanlı tabipler Galen (Câlînûs) ve Hipokrat'ın (İbukrât) eserlerini mütalaa ederek mütehassıs olmuştur. Galen'e ait eserleri okuduktan sonra Müslüman tıp âlimlerinden Ebû Bekir er-Râzî ve İbn Sinâ'nın tıbba dair eserlerini de inceleyerek ilmi derinliğini artırmıştır (İbn Rıdvân, 1986: 14; Katâye, 1983: 46; Humeydân, 2004: 866; Thomas, 2011: 133).

İbn Rıdvân, Yunanlı tabiplerin eserlerini okuyup belli bir birikime eriştikten sonra, öğrendiklerini hastalar üzerinde uygulayarak kendisini geliştirmiştir. Böylece uygulamalarının sonuçlarını yakından görme fırsatı bulmuştur. İbn Rıdvân otuz iki yaşına ulaştığında yıldız falındaki başarısını tıp alanında da sürdürmüş ve daha önce ifade ettiğimiz gibi tıp sahasında tedaviye dair uygulamalarıyla/metotları ile mahir olmuştur. Bir arkadaşına ait olduğu söylenilen dükkanda/mekanda tıbba dair öğrendiklerini tatbik ederek geçimini temin eden İbn Rıdvân'ın ünü kısa süre zarfında yayılmıştır. Bu sebepten elde ettiği gelirler sayesinde ekonomik refaha kavuşmuştur. İbn Rıdvân'ın artan ünü Fâtımî halifesi Hâkim'in dikkatini çekmiştir. Öyle ki, Hâkim sarayına davet ettiği İbn Rıdvân'ı *Re'isü'l-Etıbbâ* unvanı ile sarayda mukim tabiplerin başına getirmiştir (Zehebî, XVIII, 2001: 105; Hayreddin Ziriklî, IV, 1984: 289; Gabrieli, 1924: 500; Katâye, 1983: 46; Schacht, 1986: 906; Humeydân, 2004: 866). Bir tabip ve müneccim olarak ünlenen İbn Rıdvân, Müstansır döneminde de Fâtımîlerin hizmetinde çalışmaya devam etmiştir. Müstansır (427-487/1036-1094) da vefat eden İbn Nastas'a halef olarak Mısır'daki tabiplerin başına İbn Rıdvân'ı atamıştır (İbn Rıdvân, 1986: 15; Gabrieli, 1924: 500).

Tıp ve yıldız ilmini herhangi bir hocaya intisap etmeden bizzat okuduğu kitaplardan öğrenen İbn Rıdvân'a dair tabakât yazarlarının görüşleri farlılıklar göstermektedir. Öyle ki, İbn Ebû Usaybia (1998: 518-523) İbn Rıdvân hakkında verdiği bilgilerde geniş bir yelpaze çizip yazarı methederek onun çok sayıda eserinden bahsetmektedir. Bunun aksine İbnü'l-Kıftî (2005: 324) ise Müstansır döneminde Mısır âlimlerden biri olarak tavsif

ettiği İbn Rıdvân'ın ilk mesleğinin müneccimlik olduğunu ve daha sonra da tıp, matematik tahsil ettiğini kaydetmektedir. Öte yandan İbn Rıdvân'ı "*anlaşılmaz, iyi bir kuramcı olmamasına rağmen çok sayıda talebe yetiştiren*" biri olarak tasvir etmektedir. Bunun yanı sıra İbn Ebû Usaybia'dan farklı olarak yazarın sadece iki eser sahibi olduğunu yazmaktadır. İbnü'l-Kıftî'nin bu olumsuz ifadelerine ek olarak Ebü'l-Ferec (1997: 167) de İbn Rıdvân'ı ilk zamanlarda geçimini sağlamak için müneccimlik yapan, araştırmacı yönü olmayan, iyi görünüm ve çehreden yoksun biri olarak nakletmektedir. Buna rağmen Mısır'da ondan ders alan ve istifade eden öğrencilerin varlığını da eklemektedir.

İbn Ebû Usaybia (1998: 516-517), İbn Rıdvân'ın tıp ilmine yönelik çalışmalarını bizzat onun sözlerinden şu şekilde özetlemektedir: "*Bütün insanlar kendileri için en uygun mesleği seçmeli ve bu alanda uzmanlaşmalıdır. Tıp mesleği felsefe ile yakın olup Allah'a itaati gösterir. Doğumum esnasında yıldızların bulundukları konum benim mesleğimin tıp olacağına işaret etmekteydi. Bana göre faziletli bir hayat bütün yaşamlardan daha lezzetlidir. Altı yaşında ilim tahsil etmeye başladım ve on yaşına ulaştığımda da büyük bir şehre giderek ilim öğrenmek için büyük emek harcadım. On dört yaşında ise tıp ve felsefe alanlarında öğrenim görmeye başladım. Tahsil için yeterli maddî imkânlara sahip olmadığım için öğrenimim zorluklarla geçti. Bu sebepten fal, tıp ve tedavi işleri ile meşgul oldum. Bir süre maişetimi bu şekilde temin ettikten sonra 32 yaşında tıp ilmi ile şöhrete kavuştum. Böylece bu alanda elde ettiğim gelirler ile kazancım bana kifayet etmeye başladı. 59 yaşına ulaştığımda bu alanda elde ettiğim birikim ile Mısır'da mülk edindim. Yaşlılığımda da bu gelir bana yetiyordu. Ben 32 yaşından bugüne kadar düzenli çalışmaya gayret ediyorum. Neredeyse her gün sağlığımı korumak için spor yapıyordum ve bedenimin sıhhatini spor ile besledim*".

Oldukça cömert, insanlara yardım etmeyi seven ve verdiği borçları da geri istemeyen İbn Rıdvân, çalışmalarından arta kalan zamanlarda ibadeti ihmal etmemiş ve içki de içmemiştir. İnsanların kusurlarına dair söylemlerden uzak durmasına rağmen çağdaşı veya kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine dair verdiği cevaplarda oldukça sert ifadeler kullanmıştır. Meslekî edebe riayet etmeksizin bilimin gerektirdiği alçakgönüllülük ve hoşgörüden uzak cevaplar vermiştir. Hayatının ilk zamanlarında zorluklar ile karşılaşan İbn Rıdvân kendi kendine yaptığı okumalar ve bilimsel çalışmalar ile ekmek satıcılığından Mısır'daki tabiplerin reisliğine kadar terakki etmiştir. Muhtemelen bu özelliklerinden dolayı eleştirilere tahammülü olmadığı ileri sürülen İbn Rıdvân'ın bu yönüyle mağrur biri olduğu kaydedilen Yunanlı tabib Galen'e benzetilmektedir (İbn Rıdvân, 1986: 15; Katâye, 1983: 46).

İbn Rıdvân'ın çağdaşı olan Bağdatlı alimlerden İbn Butlân ile ilginç bazı yazışmaları olmuştur. İbn Ebû Usaybia bu risalelerden bazılarını gördüğünü kaydetmektedir. İbn Butlân, Mısır'da ikamet eden İbn Rıdvân ile görüşmek ve bir araya gelmek için 439'da (1047-1048) Bağdat'tan Mısır'a doğru seyahat etmiştir. Yol üzerinde Haleb'e uğrayan İbn Butlân, şehrin Mirdâsî emirlerinden Muizzüddevle Semâl b. Sâlih'in ihsan ve ikramlarına nail olmuştur. İki yıl Haleb'de bulunduğu anlaşılan İbn Butlân, 1 Cemazüyülahir 441 (31 Ekim 1049) tarihinde Fâtımî halifesi Müstansır zamanında Fustât'a ulaşmış ve burada üç yıl yaşamıştır. Bu sırada İbn Rıdvân ile İbn Butlân arasında çok sayıda yazışmanın gerçekleştiği görülmektedir. İbn Rıdvân ile anlaşamayan İbn Butlân, Mısır'dan ayrıldıktan sonra yazmış olduğu eserinde bunlara yer vermiştir. İbn Butlân, dil ve fesahat yönünden oldukça ileri düzeyde iken İbn Rıdvân da ulumu'l-hikemiyye ve tıpta mahir idi (İbn Butlân, 2006: 22, 106; Meyerhof, t.y.: 3-84; İbn Ebû Usaybia, 1998: 300; Ebü'l-Ferec, 1997: 166).

İbnü'l-İmâd (V, 1989: 226) onu Diyâr-ı Mısır'da zamanının en zeki insanlarından, tıp ve yıldız ilimlerinin de ileri gelenlerinden biri olarak tasvir etmiştir. İbn Rıdvân'ın teni siyah olduğu için güzel bir görüntüye sahip olmadığı söylenmektedir. İbn Butlân, İbn Rıdvân'ı genellikle bu yönü ile yermiştir. Onu *timsahu'l-cin* (yani cinlerin timsahı) olarak nitelediği gibi (İbn Ebû Usaybia, 1998: 301; İbn Butlân, 2006: 107; Abdurrezak, 2017: 276; el-Berdevîl, 2019: 32) fiziksel görünüşünden dolayı onun hakkında nesir ve şiir tarzında hicivler yazmaya devam etmiştir (İbn Rıdvân, 1986: 16). İbn Butlân'ın bu iğrenç benzetme ve nitelendirmesine İbn Rıdvân "*erdemli bir tabibin güzel olması gerekmez*" şeklinde karşılık vermiştir (İbn Butlân, 2006: 106; Abdurrezak, 2017: 276).

Taraflar arasında yaşanan bu büyük tartışmalardan sonra İbn Rıdvan, hayatının sonlarına doğru ciddi bazı sorunlar ile karşılaşmıştır. 445 (1053-1054) yılındaki büyük veba salgınında yetim kalan bir kız çocuğunu himayesine alan İbn Rıdvan, ileri yaşlarda söz konusu kızın sahip olduğu her şeyini çalması ile bütün servetini kaybetmiştir. İbn Rıdvân'ın akıl sağlığını kaybetmesine neden olan hadise (İbn Ebû Usaybia, 1998: s. 518-523: Zehebî, XVIII, 2001: 105; Gabrieli, 1924: 500; Katâye, 1983: 46; Schacht, 1986: 906; Abdurrezak, 2017: 276) şu şekilde aktarılmaktadır: "..*İbn Rıdvan'ın Mısır'daki ikâmeti esnasında büyük bir kıtlık ortaya çıktı. Bu kıtlık ve pahalılık halkın çoğunun ölümüne neden oldu. Mezkûr pahalılık ve kıtlığın 445'te (1053-1054) gerçekleştiği kaydedilmektedir. Bu yıl Nil'in su seviyesi azaldı ve kıtlık daha da arttı. Kıtlığı da büyük bir veba takip etti. Bundan dolayı kıtlık devam etti ve 447'de (1055-1056) daha da büyüdü. Bu sırada Sultanın kendi malından 80 bin kişiyi defnettiği söylenir. Öte yandan Sultan 800 komutanını da kaybetti. Söz konusu komutanların ölümüyle Sultan'a büyük miktarda mal miras olarak kaldı. Ebû Abdullah*

Muhammed el-Mâlik en-Nâsih bana şunu anlattı: İbn Rıdvân ömrünün sonlarına doğru akıl sağlığını yitirdi. Bunun sebebi şudur: Bu pahalılık esnasında yetim bir kız aldı ve yetiştirdi. Kız yanında büyüdü, İbn Rıdvân zaman zaman birikimini evde özel bir yerde tutmaktaydı. Bu şekilde yaklaşık 20 bin dinar altın topladı. Ancak bu yetim kız İbn Rıdvân'ın bütün birikimini alarak kayıplara karıştı. Nereye gideceğini ve ne yapacağını bilemeyen İbn Rıdvân'ın akıl sağlığı bozuldu".

Mısır'da yaşanan bu veba salgınının Nil Nehri'nin seviyesinin düşmesinden dolayı ortaya çıkan kıtlığın ardından görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Mısır'dan ayrılarak Konstantiniyye'ye giden İbn Butlân, burada da benzer bir durumun yaşandığını ifade etmektedir. Nitekim İbn Ebû Usaybia, 445'teki (1053-1054) kıtlığın sebep olduğu vebanın Konstantiniyye dışında 447'de (1055-1056) Şam, Fustât ve diğer şehirlerde çok sayıda kişinin ölümüne neden olduğunu söylemektedir. Vebanın 445'te (1053-1054) Fustât'ta ortaya çıktığını savaşlar ile açlık ve vebanın şiddetinin daha da arttığını kaydetmektedir. Söz konusu doğal afetleri yıldızların ve gezegenlerin konumları ile irtibatlandırma ananesinin sonucu olarak İbn Ebû Usaybia, Batlamyus'un "*ne zaman Zühal (Satürn) ve Merih (Mars) Saratan'da yani Yengeç Burcu'nda birbirine yaklaşırsa dünya sallanır*" şeklindeki kaydını da eklemiştir. Mezkûr salgında birçok âlim ve tabip ölmüştür (İbn Ebû Usaybia, 1998: 301). Mısır'da görülen veba ve kıtlık nedeniyle İbn Rıdvân yetim bir kız çocuğunun bakımını üstlenmiştir. Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı üzere yetim kızın İbn Rıdvân'ın hayatı boyunca biriktirdiği servetini alıp kaçması tabibin akıl sağlığını yitirmesine ve ölümüne neden olmuştur.

İbn Rıdvân'ın 445'ten (1053-1054) sonra öldüğü anlaşılmasına rağmen net olarak ölüm tarihi üzerinde tarihçilerin kayıtlarında ittifak bulunmamaktadır. İbnü'l-Kıftî (2005: 324), 460'da (1068), İbn Ebû Usaybia (1998: 520) ise 453'te (1061) vefat ettiğini kaydetmektedir. İbnü'l-Kıftî ile benzer ifadeler kullanan Ebü'l-Ferec (1997: 167) 460 (1068), Makrîzî (II, 2001: 107) ise 454 (1062) yılına işaret etmektedir. İbn Tağriberdî (t.y.: 69), İslâm felsefesinin büyük âlimlerinden biri olarak tasvir ettiği İbn Rıdvân'ın adına nispetle Mısır'da Kasru'ş-Şem'a'da harap durumda olan Dâru İbn Rıdvân olarak isimlendirilen bir yapının varlığından bahsetmektedir. Bununla birlikte İbn Rıdvân'ın ölümünün 453'te (1061) gerçekleştiğini de yazmaktadır. Son olarak Zehebî (XVIII, 2001: 105), İbnü'l-İmâd (V, 1989: 226) ve İsmail Paşa el-Bağdadî (t.y.: 689) de 453 (1061) tarihini vermektedirler.

İlmî Şahsiyeti

İbn Tağriberdî'nin (V, t.y.: 69) büyük filozoflardan biri olarak addettiği İbn Rıdvân'ın ilmî tahsilinde diğer yazarlardan farklı bazı hususiyetler

göze çarpmaktadır. Yıldız ilmine dayanarak doğumu esnasında yıldızlardan elde ettiği veriler sonucunda vardığı kanaat ile kendisi için en uygun alanın tıp olduğunu tespit eden İbn Rıdvân, felsefe ve tıp ilminin iç içe olduğunu ve Allah'a taatte bulunmayı gerektirdiğini vurgulamaktadır (İbn Ebû Usaybia, 1998: 516). İlmî anlamda her gün yeteri kadar çalışmayı tercih eden İbn Rıdvân, bedeninin sıhhati için spor yapmayı da ihmal etmemiştir. Tevazu, hoşgörü sahibi ve yardım sever olup ihtiyaç sahiplerinin yanında olmayı şiar edinmiştir. Söz konusu bu davranışlarını da güzel eylemler ve haz alınan davranışlar olarak tasavvur etmiştir. Nitekim görevini yaptığı zaman içerisinde de süslü, temiz elbiseler giyinmeye, güzel kokular sürünmeye özen göstermiştir. Öte yandan hastalarının kusurlarını izhar etmemeye ve gerektiğinden fazla konuşmamaya dikkat etmiştir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 517). Çalışmalarına ara verdiği zamanlarda ise Allah'ın yerde ve göklerde yarattığı mahlûkatı gözlemleyerek tefekkür etmiştir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 518). Ancak görüşlerine karşı çıkanlara karşı oldukça sert bir üslup takınması İbn Rıdvân'ın yukarıda ifade ettiğimiz tevazu ve hoşgörüyü muarızlarına göstermediğini ortaya koymaktadır. Nitekim İbn Butlân, Huneyn b. İshâk ve Ebû Bekr er-Râzî'ye dair eleştirileri bu minvaldedir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 519; İbn Rıdvân, 1986: 21; Gabrieli, 1924: 501).

Tıp konusunda önceleri âlimlerden ders alan İbn Rıdvân daha sonra bunları yetersiz görerek öğrenimine ara vermiş ve çok geçmeden bizzat Hipokrat ve Galen'in eserlerini okuyarak mütehassıs olmuştur. Nitekim İbn Ebû Usaybia (1998: 518), İbn Rıdvân'ın "*kitaplardan tıp ilmini tahsil etmenin bir hocadan öğrenmekten daha doğru olduğuna*" dair görüşe sahip olduğunu ve bu konuda bir kitabının bulunduğunu yazmaktadır. Onun bu şekilde yükselmesi, ihtisaslaşması ve bu öğrenim metodunu tavsiye etmesi onu İbn Butlân ile karşı karşıya getirmiştir. Öyle ki İbn Butlân bir âlimin tedrisinden geçmenin bir kitaptan elde edilen bilgiden daha faydalı olduğuna dair görüşlerini yedi başlık halinde açıklamıştır (İbn Ebû Usaybia, 1998: 519). Herhangi bir hocadan ders almayan İbn Rıdvân, daha çok okuduğu kitaplar ile ihtisas yapmıştır. Söz konusu kitaplardan edindiği bilgiler ile ilerleyen İbn Rıdvân'ın bu şekilde eğitim alması Zehebî (XVIII, 2001: 105) tarafından da doğru bulunmamıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İbn Rıdvân'ın tip eğitimini bir muallimden değil de sadece kitaplardan alması İbn Butlân'ın eleştirilerinin ana nedenlerinden biri olmuştur. Bütün bunlara rağmen İbn Rıdvân bu talim metodunu "*bu iyi bir muallim bulamayanların takip ettiği yoldur*" şeklinde tasvir etmiştir. Ancak İbn Butlân, bunu İbn Rıdvân'ın nevi şahsına münhasır bir yöntem görüp diğer tabipler için uygun görmemiştir. Çünkü muallimlerden ders görmek büyük bir maddî külfet getiriyordu ve İbn Rıdvân'ın da bunu karşılayacak gücü bulunmuyordu (Abdurrezak, 2017: 283).

Ancak İbn Rıdvân'ın tıp öğrenmek için donanımlı bir rehber göremediği için bu şekilde bir öğrenme tarzına yöneldiği iddia edilmektedir. İbn Butlân bu öğrenme metodunun İbn Rıdvân'a has bir şey olduğunu ve ondan önce bu usulde öğrenim gören bir tabibin bulunmadığını yazmaktadır (Abdurrezak, 2017: 284).

İbn Rıdvân, tıp eğitimi gören bir talebeye Arapça sarf ve nahiv bilgisinin zorunlu olmadığını her ikisinden de birazının yeterli olabileceğini de ileri sürmüştür. İbn Rıdvan, Künnaş ve tıbba dair yazılan diğer muhtasar eserlerin öğrenmeye yardımcı olmadığını tam olarak bu alana yönelik gayretleri akamete uğrattığını düşünmüştür. Buna rağmen kendisi ile çeliştiği anlaşılan İbn Rıdvân, Hipokrat ve Galen'in eserlerine on beşten fazla şerh ve yorum yazmıştır. Son olarak İbn Rıdvân, sadece Hipokrat ve Galen'e müracaat edilerek tıp ilminde önemli bir başarının elde edilebileceğini de serdetmiştir (İbn Rıdvân, 1986: 19-20; Schacht, 1986: 906).

Galen'i ilim ve metot açısından tabiplerin efendisi olarak gören İbn Rıdvân, eserlerinin kusursuz olduğunu, söz konusu eserlerde eksiklik ve noksanlık bulunmadığını kaydetmektedir. Öte yandan benzerlerinin bu eserlere ulaşmalarının mümkün olmadığını eklemektedir. Öyle ki, Galen'in yolunu ve metodunu takip etmeyenlerin ne olursa olsun usta bir tabip olamayacağını söyleyecek kadar iddialı konuşmuştur (İbn Rıdvân, 1986: 20).

İbn Rıdvân tıp tahsili için bazı kitapları tercih etmiştir. Bu eserlerin başında da Hipokrat'ın yapıtları gelmekteydi. İbn Rıdvân, Hipokrat'ın bütün eserlerini deneysel (ashabü't-tecârib) ve teorik ve pratiği birleştiren ashâbü'l-kıyâs şeklinde ikiye ayırmıştı (Abdurrezak, 2017: 282). Teorik ve pratiğin vazgeçilmez unsurlar olduğunu kabul ederek, bu açıdan Galen ve Hipokrat'a bağlanmıştı. Bunun yanı sıra er-Râzî ve Thessalius'u da deneyci tavırlarından dolayı eleştirmişti (Kâhya, XX, 1999: 250).

İbn Rıdvân, tıp ilmi tahsili yapmak isteyenler için şu öneriyi yapmaktadır: "*Önce kendinizi sınayın eğer bu işi öğrenmek için uygun iseniz devam edin, aksi takdirde bırakın. İlk önce aklınız, anlayışınız ve yazmaya başladığınızda yorgunluk karşısında sabrınız ile imtihan olacaksınız. Zihniniz açık ve anlayışınız tam ise tıbbın güzelliklerini anlayacağınızı sanıyorum*." (Abdurrezak, 2017: 281). Öte yandan tıp tahsili görenlerin iyi bir ahlak ve inanç ile eğitilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Abdurrezak, 2017: 281). Ayrıca tıbbın tek başına bir ilim olmadığını ancak felsefe ile bir araya geldiğinde bileşenlerinin meydana geldiğini kaydetmektedir. Dolayısıyla iyi bir tabibin felsefeyi de bilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Bundan dolayı tıp ve felsefeyi ayrılamaz bir bütün olarak görmektedir (Abdurrezak, 2017: 281). Bu noktada İbn Rıdvân, felsefeye önem vermedikleri için kendisinden önce Arapça yazan hekimleri eleştirmiştir (Kâhya, XX, 1999: 250).

İbn Rıdvân tıp öğrencilerine sırasıyla okumaları ve çalışmaları için üç yol önermiştir:

1- Galen'in eserlerini makalelerdeki sıraya göre okumak

2- İskenderiye hocalarının öğrencilere tıp öğretmek için bir araya getirerek okuttukları Hipokrat ve Galen'in eserlerini okumak

3- Galen'in şerh ettiği ve yorumladığı Hipokrat'a ait eserleri okumak. (Abdurrezak, 2017: 284)

İbn Rıdvân, tıp tahsili için yapmış olduğu bu tavsiyelerden sonra iyi bir tabipte aşağıda belirtilen yedi özelliğin bulunması gerektiğini söylemektedir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 520-521; Humeydân, 2004: 866):

- *İyi ahlaklı, beden sağlığı yerinde, akıllı, zeki ve iyi görünümlü, ezberi kuvvetli, iyi huylu olmalıdır.*
- *İyi giyinmeli, güzel kokmalı, beden ve elbisesi temiz olmalıdır.*
- *Hastaların sırları hakkında ketum olmalı ve hastalıkları hakkında ifşalarda bulunmamalıdır.*
- *Hastalardan ücret almaktan çok onları tedavi etmeyi istemelidir, zenginleri tedavi etmekten ziyade fakirleri tedavi etmeye öncelik vermelidir.*
- *İnsanlara faydalı olmak ve öğrenmeye istekli olmalıdır.*
- *Temiz kalpli, iffetli, açık sözlü olmalı, yüksek mevkilerde gördüğü mallar ve kadınlar ile ilgili aklına bir şey gelmemelidir.*
- *Mal ve can konusunda emin biri olmalı, ne öldürücü reçeteler yazmalı ne de onları bilmelidir. Çocuk düşürücü ilaçlar vermemelidir. Düşmanını, arkadaşını tedavi eder gibi samimi niyetle tedavi etmelidir.*

Tıbbî tedavi açısından bakıldığında İbn Rıdvân olası tanılar için hastaları muayene etmeye, tanımaya, hastanın azalarına ve cildine bakmaya önem verirdi. Hastanın iç ve dış azalarını bakışı, konuşması ve yürüyüş şekliyle gözlemler, hastanın nabzını, sorduğu sorular ile onun ruh halini öğrenmeye gayret ederdi. İbn Rıdvan, sevdiklerini tedavi ederken gösterilen samimiyet ve isteğin benzer şekilde düşmanlarının tedavisinde de gösterilmesinin bir doktorun temel görevlerinden birini olduğunu ifade etmiştir (Abdurrezak, 2017: 276-277).

İbn Rıdvân'ın tıbba dair birikimini daha önce yaşamış meşhur alimlerin kitaplarını okuyarak ve bunlara dair muhtasar eserler yazarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Ebû Usaybia, onun ifadelerinden aktardığı bilgiler doğrultusunda İbn Rıdvân'ın edebî eserlere dair beş, şer'î konularda on kitap yazdığını ve Hipokrat ve Galen'in tıbba dair külliyat-

larını incelediğini söylemektedir. Söz konusu bu ifadelere Dioscorides'un *Kitâbu'l-Haşâ'iş*'ini, Rufus, Oribasius, Paulus gibi yazarların eserlerini, er-Râzî'nin *Kitâbu'l-Hâvî* adlı kitabı ile tarım ve eczacılığa dair yapıtlarını, Batlamyus'un *el-Mecisti*'sini, Eflâtun'un, Aristo'nun, el-İskender Afrodîsî, Themistius gibi yazarların eserleri ile Fârâbî'nin kitaplarını okuyarak fikri hayatını oluşturduğunu da eklemektedir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 518; Kâhya, XX, 1999: 250-251).

Eleştirilerinde oldukça aşırı gittiği anlaşılan İbn Rıdvân'ın Huneyn b. İshâk, Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, Ebû Bekir er-Râzî ve İbn Butlân'a yönelik çıkışları onun polemiğe meyyal bir yapıda olduğunu göstermektedir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 519; Katâye, 1983: 48). Meşhur tabiplerden er-Râzî'nin *el-Hâvî* adlı eserinde Galen'i sorgulamasına tahammül edemeyen İbn Rıdvân, bu sebepten er-Râzî'ye yöneltilen sapkın ifadeleri kullanarak tenkidi aşan bir dil kullanmayı tercih etmiştir (Kâhya, XX, 1999: 251).

Tıbbın yanı sıra İbn Rıdvân'ın astroloji alanında da okumalar yaparak bilimsel birtakım görüşler edindiği anlaşılmaktadır. İbn Rıdvân yıldızların konumuna bakarak kişilerin veya toplumların karşılaşacakları muhtemel olayların tespit edilebileceğine inanmaktadır. Bu yönüyle Batlamyus'un tesirinde kaldığı anlaşılan İbn Rıdvân, astronominin fizik ve matematiğe bağlı olduğunu ve sonuçlarının da ilmi nitelik arz ettiğini ileri sürmektedir (Kâhya, XX, 1999: 251). Gök cisimlerinin gözlemlenmesine dair çalışmaları esnasında İbn Rıdvân'ın 30 Nisan 1006 tarihinde süpernova olarak adlandırılan büyük bir yıldız patlamasına şahit olduğuna yönelik kayıtlar tuttuğu da görülmektedir (Goldstein, 1965: 105-111).

Talebeleri

Fatımîler döneminde Hristiyan ve Yahudi çok sayıda tabibin bir araya geldiği anlaşılmaktadır. Devletin imkânlarından faydalanan bu zümreler İbn Rıdvân gibi Müslüman bir tabibin Mısır'da "*re'isü'l-etıbbâ*" tayin edilmesi ile üstünlüklerini kaybetmişlerdir (İbn Rıdvân, 1986: s. 17-18). Çok sayıda tabib, teorik ve pratik tıp bilgisinde önemli bir birikime sahip olan İbn Rıdvan'dan istifade etmiş ve ondan eğitim almıştır. Filozof, yazar ve kitapseverlerden biri olan el-Mübeşşir b. Fâtik, Yahudî hekim ve kitapsever Efrâ'îm (Ephraim) b. el-Zaffan ve Yahudî tabiblerden Yehûda b. Seâda, İbn Rıdvân'dan eğitim alan ve onunla yakın ilişkiler kuran âlimler arasında gösterilmektedirler (Schacht, 1986: 906; Kâhya, 1999: 251). Ancak İbn Ebû Usaybia (1998: 522), İbn Rıdvân'ın Ebû Zekeriyâ Yehûda b. Seâde için bir risale yazdığını söylemekle birlikte söz konusu şahsın ondan ders alıp almadığı mevzuunu tam olarak açıklamamaktadır.

Aslen Şam asıllı olduğu kaydedilen el-Emîr Mahmûdü'd-devle el-Mübeşşir b. Fâtik el-Amirî'nin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte Zâhir (1021-1036) ve Müstansır (1036-1094) dönemlerinde Mısır'da ya-

şadığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Heysem'den matematik ve astronomi, İbnü'l-Amidî'den felsefe ve son olarak da İbn Rıdvân'dan tıp tahsil etmiştir. İbn Fâtik'in *el-Vasâyâ ve'l-emsâl ve'l-mûcez min muhkemi'l-akvâl, Muhtârü'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim*, *Kitâbu'l-bidâye fi'l-mantık*, *Kitâb fi't-tıb* adlı kitaplarından sadece *Muhtârü'l-hikem* günümüze ulaşmıştır. İbn Ebû Usyabia ona ait bir kütüphaneden bahsetmektedir. Yazar zamanının önemli bir kısmını bu kütüphanede geçirmekteydi. İbn Fâtik'in vefatı ile birlikte yasını tutan eşi mezkûr kütüphaneye giderek kendisine zaman ayırmadığı için kitapların hepsini içi su dolu havuza atmıştı. Eserlerin bazıları bu şekilde telef olurken bir kısmı da sudan çıkarılmıştı. Ancak kurtarılan eserlerin üzerinde bu hadiseden dolayı lekeler oluşmuştu (İbnü'l-Kıftî, 2005: 204; İbn Ebû Usaybia, 1998: 515-516; Karlığa, 1999: 482-483). İbnü'l-Kıftî (2005: 204) Ebü'l-Vefâ şeklinde adlandırdığı İbn Fâtik'in hicri beşinci yüzyılın sonunda vefat ettiğini kaydetmesine rağmen *Muhtârü'l-Hikem* adlı eserini 445'te (1053) yazması ve Müsta'lî (1094-1101) döneminde yaşamamış olmasından dolayı 1094 yılından önce vefat ettiği ileri sürülmektedir (Karlığa, 1999: 482-483). İbnü'l-Kıftî (2005: 204), çok sayıda öğrenci yetiştiren İbn Fâtik'in ölümünden sonra İskenderiye'de hadis rivayet eden bir kızının varlığından bahsetmektedir.

Mısır'ın meşhur tabiplerinden biri olan Yahudi asıllı Ebû Küseyr Efrâ'îm b. el-Hasan b. İshâk b. İbrâhim b. Ya'kûb el-İsrâ'îlî de İbn Rıdvân'dan tıp alanında ders almıştır. İbn Rıdvân'ın en iyi talebelerinden biri olarak kabul edilen Efrâ'îm, kitap okuma ve istinsah konusunda oldukça gayretli idi. Öyle ki, onun tıp ve daha başka konularda çok sayıda kitaptan oluşan bir kütüphanesi de vardı. Iraklı bir adam kitap satın almak için Mısır'a gelerek Efrâ'îm ile görüşmüştü. Taraflar arasında yapılan anlaşma gereğince Efrâ'îm on bin ciltten müteşekkil kitaplarını satmıştı. Ancak bunu duyan vezir Efdal kitapların Mısır'dan çıkarılmamasını emretmişti. Vezir çok geçmeden kitaplar için Iraklıya ödenmesi gereken miktarın sekiz katını ödeyerek kitapları satın alıp kütüphanesine nakletti. İbn Ebû Usaybia vezirin kitapların üzerine lakabını yazdırdığını ve bundan dolayı üzerinde Efrâ'îm'in adı ve Efdal'ın lakabı bulunan çok sayıda tıp ve daha başka konulara ait kitap gördüğünü aktarmaktadır. Efrâ'îm'in ardında 20 bin ciltten fazla kitap ile çok sayıda mal ve hediye bıraktığını da eklemektedir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 523-524; el-Berdevîl, 2019: 138-139)[2].

Eserleri

İbn Rıdvân'ın üretken bir yazar olarak çoğunluğu tıbba dair olmak üzere yüzden fazla esere sahip olduğu ileri sürülmektedir (İbn Ebû Usaybia, 1998: 521-523). Ancak bunlardan çok az sayıda eserin günümüze ulaştığı kaydedilmektedir. İbn Ebû Usaybia (s. 521-523) bu mezkur ya-

2 İbnü'l-Kıftî (2005: 162) adını el-Küseyr el-Burkânî olarak vermektedir.

pıtların birçoğunun adını yazarken, İbnü'l-Kıftî (s. 324) ise sadece "*Fî Ahkâmi'n-nucûm şehri fihi el-erba'a li-Batlaymus*" ve "*Fî Tertibi kütübi Câlînûs fi't-tıb*" adlı eserlerini gördüğünü söylemektedir. İbn Rıdvân'ın eserlerinin birçoğu astronomi, mantık, felsefe, teoloji, tıp, farklı konularda risaleler, şerhler ile bitmemiş notlardan oluşmaktadır. Bunların yanı sıra özellikle Galen'in kitaplarını yakından inceleyerek tıp ile ilgili çok sayıda eser vücuda getirmiştir. Bu yönüyle İbnü'l-Kıftî (s. 324), onu Hipokrat ve Galen'in fikirlerinin mümessili olarak görmüş ve onun özgünlükten uzak olduğunu ifade etmiştir.

İbn Rıdvân, Galen'in eserlerine altı şerh, dokuz da ta'lik yani yorum yazmıştır (İbn Rıdvân, 1986: 21). Şerhe dair kitapları sevmemesine rağmen İbn Butlân ile yaşadığı ihtilafta yedi adet kitap kaleme almıştır (Abdurrezak, 2017: 277). İbn Rıdvân'ın en seçkin eserlerinin başında *el-Kitâbü'n-Nâfi' fî keyfiyeti ta'lîmi sınâ'ati't-tıb* gelmektedir. Yazar bu eserinde tıp eğitimine dair yöntemlerden ve eski Yunan tıbbına dair fikirlerinden bahsetmektedir. Yunan tıbbının gelişimi, önemi ve öğrenme yöntemlerini açıklamaya çalışmıştır. Öte yandan tıp ilmine ilgi duyan talebelerde bulunması gereken hasletler ve tıp ilminde pratiğin yeterliliğine vurgu yapmıştır (Abdurrezak, 2017: 277).

Tıb ilminin tarihi ve kökenleri hakkında araştırmalar da yaptığı anlaşılan İbn Rıdvân bu konuda kayıp eserlerden biri olan "*Makâle fi mezhebi İbukrât fî ta'lîmi't-tıb*" ile "*Kitâbu'n-nâfi' fî keyfiyyeti ta'lîmi sınâ'ati't-tıb*" ve "*Makâle fî şerefi't-tıb*" adında üç önemli kitap vücuda getirmiştir (İbn Rıdvân, 1986: 19).

İbn Rıdvân'ın coğrafî tıbba dair "*Makâle fî def'i'l-mazarri ani'l-ebdân bi-Mısr*", "*Makâle fî hevâ'i Mısr*", "*Risâle fî ezmineti'l-emrâz*" adında üç eseri bulunmaktadır. Söz konusu bu eserlerin bu sahada daha önce yazılmamış nadir eserler olduğu kabul edilmektedir (İbn Rıdvân, 1986: 20-21). İbnü'l-Cezzâr'ın (öl. 1005) Mısır hakkında yazdığı "*Esbâbü intişâri'l-vebâ' fî Mısır*" adlı eseri İbn Rıdvân'ı "*Def'u mezârru'l-ebdân bi-arzi Mısr*" adlı eserini yazmaya itmiştir. İbn Rıdvân, bizzat Mısır'ı görmeden ve Mısır ile ilgili deney ve gözlem yapmadan böyle bir eser yazdığı için İbnü'l-Cezzâr'ı eleştirmiştir. Nitekim onun görüşlerinin duydukları sonucunda oluştuğunu ileri sürerek eksik ve hatalı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Öte yandan İbnü'l-Cezzâr Mısır'a Mağrib'den gelen hastalıkların sebebinin Mısır'ın havasının bir yıl içerisinde çok değişmesinden kaynaklandığını kaydetmektedir. Bu konuda İbn Rıdvân da İbnü'l-Cezzâr ile aynı fikirdedir. Ancak bedenlerinin buna alışmasından dolayı bunun Mısır halkına zarar vermediği kanaatindedir. İbn Rıdvân Mısır'ın havasının ekseriyetle İlkbaharda nemli olduğunu ve hastalıkların çoğunun da ilkbaharda olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Cezzâr Mısır'daki veba hastalıkların çoğunun havada bulunan sineklerden kaynakladığını yazarken

İbn Rıdvân bunu reddetmiştir. Son olarak İbnü'l-Cezzâr, Nil nehrinin Mısır halkının hissiyatı üzerine olumsuz etkileri olduğunu ifade ederken İbn Rıdvân Nil'in bölgedeki yerleşimin en büyük sebeplerinden biri olduğunu söyleyerek bu fikre de karşı çıkmıştır (el-Berdevîl, 2019: 36-37).Cerrâhî hakkında yazdığı "*Kitâbu'l-Evrâm*" adlı yapıtı ise kayıp olduğu için eserin içeriği bilinmemektedir (İbn Rıdvân, 1986: 21).

İbn Ebû Usaybia (1998: 521-523), İbn Rıdvân'ın eserlerini şu şekilde vermektedir: *"Şerhu kitâbi'l-'ırk li-Câlînûs", "Şerhu's-sınâ'ati's-sagîre li-Câlînûs", "Şerhu kitâbi'n-nabzi's-sagîr li-Câlînûs", "Şerhu kitâbi Câlînûs ilâ Iğlûkun (Glaucon) fi't-te'ennî li-şifâ'i'l-emrâz", "Şerhu kitâbi'l-ustukussât li-câlînûs", "Şerhu ba'di kitâbi'l-mizâc li-Câlînûs", "Kitâbu'l-usûl fi't-tıb, Künnâş", "Risâle fî i'lâci'l-cüzzâm", "Kitâbu tetebbu'i mesâ'ili Huneyn", "Kitâbu'n-nâfi'fi keyfiyyeti ta'lîmi sınâ'ati't-tıb", "Makâle fî en Câlînûs lem yeğlat fî ekâvîlihi fi'l-leben ala ma zannuhu kavm", "Makâle fî def'i'l-mazarri ani'l-ebdân bi-Mısr", "Makâle fi sîretihi", "Makâle fi'ş-şa'îr ve mâ ya'mel minhu", "Makâle fi mezhebi İbukrât fî ta'lîmi't-tıb", "Tefsîru nâmûsi't-Tıb li-İbukrât", "Kitâb fî 'ameli'l-eşribe ve'l-me'âcîn", "Ta'lîk min kitâbi't-temîmî fi'l-eğziyye ve'l-edviyye", "Ta'lîk min kitâbi Fûsîdûnyûs fî eşribei lezîde li's-sıhhâ'", "Kitâbi Fîlağriyûs fi'l-eşribe en-nâfi'a'i'l-lezîze fî evkâti'l-emrâz", "Kitâbu'l-edviye el-müfrede li-Câlînûs", "Kitâbi'l-meyâmir li-Câlînûs", "Kitâbu tedbîri's-sıhha li-Câlînûs", "Kitâb fi halli şukûki'r-Râzî ale kütübi Câlînûs", "es-Sınâ'ati's-sağîre, makâle fî nakdi makâleti İbn Butlân fi'l-ferh ve'l-furrûc", "Makâle fi'l-fa'r", "Makâle fîmâ evredehu İbn Butlân mine't-tahyîrât", "Makâle fî enne mâ cehelehu yakîn ve hikme ve mâ'alimehu İbn Butlân galat ve safsata", "Makâle fî enne İbn Butlân lâ ya'lemu kelâme nefsihi fadlan 'an kelâmi gayrih", "Risâle ilâ etıbbâ' Mısır ve'l-Kâhire fî haberi İbn Butlân", "Risâle f'i ezminei'l-emrâz", "Makâle fi't-tatarruk bi't-tıb ilâ's-sa'âde", "Makâle fi'l-evrâm", "Kitâb fi'l-edviyeti'l-müfrede ale hurûfi'l-ma'cem", "Makâle fî şerefi't-tıb", "Kitâbü'l-kifâye ve't-tıb", "Kitâbu şerhi'l-makâlâti'l-erba'a li-Batlamyûs fi'l-kadâyâ bi'n-nücûm 'ale'l-havâdis", "Fi'l-kuvva't-tabî'iyye", "Şerhü's-sınâ'ati's-sağire li-Câlînûs*.

İbn Ebû Usaybia yukarıda adlarını vermediğimiz daha başka kitapların isimlerini de zikretmektedir. Zehebî (XVIII, 2001: 105) de İbn Rıdvân'ın "*Makâle fî def'i'l-mazarri ani'l-ebdân bi-Mısr*", "*Risâle fî 'ilâci dâ'i'l-fîl*", "*Risâleti'l-fâlic*", "*Risâle fî bekâ'i'n-nefs ba'de'l-mevt*", "*Makâle fî nübüvveti nebiyyunâ*", "*Makâle fi'l-hadesu'l-'alem*", "*Makâle fi'r-redd ala Muhammed b. Zekeriya er-Râzî fî ilmi'l-ilahî ve isbâti'r-rusûl*", "*Makâle fi'l-hayli'l-müneccimin*" gibi eserlerini vermektedir. İbn Tağriberdî (V, t.y.: 69) ise adlarını vermemekle birlikte İbn Rıdvân'ın çok sayıda kitaba sahip olduğunu söylemektedir.

Sonuç

Mısır'da fırında çalışan bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen ve maddi sorunlardan dolayı yaşadığı şehri terk etmek zorunda kalan İbn Rıdvân'ın hayatı dönemin kültür ve ilim merkezlerinden biri olan Kahire'ye geldikten sonra değişmiştir. Müneccimlik yaptığı anlaşılan İbn Rıdvân, yıldızları gözlemlerken kendisine göre en uygun mesleğin tıp olduğuna dair bazı emareler görmüştür. İlk zamanlarda müneccimlik yaparak geçimini sağlayan ve ekonomik sıkıntılardan kurtulamayan İbn Rıdvân, tıbba dair çalışmalar yaptıktan sonra rahata kavuşmuştur. Maddi olanakların imkansızlığından veya tıp eğitimi almak için donanımlı bir alim bulamadığından okuduğu kitaplar ile tıp ilmini tahsil eden İbn Rıdvân, Fâtımî halifesi Hâkim'in dikkatini çekmeyi başarmıştır. Kitaplardan öğrendiği bilgileri hastalar üzerinde uygulayarak teorik ve pratik tıbbı mezcetmeyi başaran İbn Rıdvân'ın şöhreti artmış ve Kahire'de saray tabiplerinin başına tayin edilmiştir. Uygulamaları, eğitim-öğretim metodunun yanı sıra iyi bir tabipte bulunması gerek özelliklere dair söylem ve tavsiyeleri onun donanım ve entelektüel şahsiyetine dair ipuçları vermektedir. Tıp tahsiline başlayacak bütün adayların öncelikle Hipokrat ve Galen gibi Yunanlı tabiplerin eserlerini belirlenen bir sıra dahilinde okumaları gerektiğini ve bunu yapamayanların iyi bir tabip olamayacağına dair görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Sonuç olarak İbn Rıdvân'ın bir alimden ders almadan tıp alanında uzmanlaşması eleştirilmesine neden olmuşsa da onun yüzden fazla eser vermesi, tabiplere dair verdiği ahlaki ve mesleki tavsiyeler onun ilmi birikim ve donanımını ispatlar mahiyettedir.

Kaynaklar

Abdurrezak, H. A. (2017). "Nazaratu İbn Rıdvân el-Mısrî fî Ta'allumi't-Tıb (h.453/1061)", *Mecelletü'l-Midâdi'l-Adâb*, el-Cami'atu'l-Irakiyye, sy. 13, s. 274-292.

At'at, E. Y. (2013). *Menhecü's-sû'âl ve'l-cevâb fi't-te'lîfi't-Tıbbî el-Arabî el-İslâmî (Kitâbu İntihâbi'l-İktizâb enmûzecen)*, Câmi'atu'l-Haleb, (Doktora Tezi), Haleb.

Brockelmann, C. (1937). *Geschichte der arabischen Litteratur : supplement*, c. I, Leiden.

Ebü'l-Ferec, (1997). *Târîhu Muhtasari'd-düvvel*, thk. Halîl Mansûr, Beyrut.

el-Berdevîl, C. M. Y. (2019). *el-Ahvâlü's-Sıhhiyye ve Tıbbiyye fî Mısır fi'l-Asri'l-Fâtımî (358-567)*, Câmiatü'l-İslâmiyye bi-Gazza, Yüksek Lisans Tezi, Gazze.

Gabrieli, G. (1924). "Medici e scienziati Arabi: Ali ibn Ridwan", *Isis,* c. 6, sy. 4, s. 500-506.

Goldstein, B. R. (1965). "Evidence for a supernova of A.D. 1006", *The Astronomical Journal*, c. 70, sy. 1, (Nisan 1965), s. 105-111.

Hayreddin Ziriklî, (1984). *el-A'lâm*, c. IV, Beyrut.

Humeydân, Z. (2004). "İbn Rıdvân (Ali)", *el-Mevsuatu'l-Arabiyye*, c. IX, Dımaşk s. 866.

İbn Butlân, (2006). *Rihletu İbn Butlân*, thk. Şakir La'ybî, Abu Dabi.

İbn Ebû Usaybia, (1998). *'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Rıdvân, (1986). *el-Kitâbu'n-Nâfi' fî Keyfiyeti Ta'lîmi Sınâ'ati't-Tıb li-Ali b. Rıdvân el-Mısrî*, thk. Kemâl es-Sâmerâ'î, Bağdat.

İbn Tağriberdi, (t.y.). *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, c. V, Mısır: Vezâretu's-Sekâfe ve İrşâdi'l-Kavmî, Dâru'l-Kütüb.

İbnü'l-İmâd, (1989). *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, c. V, thk. Mahmud el-Arnâ'ûd-Abdulkadir el-Arnâ'ûd, Beyrut.

İbnü'l-Kıftî, (2005). *İhbâru'l-'Ulemâ' bi-Âhbâri'l-Hükemâ*, thk. İbrahim Şemseddin, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye.

İsmail Paşa el-Bağdadî, (t.y.). *Hediyetü'l-Arifîn Esmâ'i'l-Mü'ellifîn ve Asâri'l-Musannifîn*, Beyrut: Dâru'l-Ahyâ'i't-Turâsi'l-Arabî.

Kâhya, E. (1999). "İbn Rıdvân", *DİA*, c. XX, İstanbul, s. 250-252.

Karlığa, H. B. (1999). "İbn Fâtik", *DİA*, c. XIX, İstanbul, s. 482-483.

Katâye, S. (1983). "en-Nakd 'inde Ali b. Rıdvân", *el-Mevrid*, XII/2, Bağdat 1983, s. 45-58.

Makrîzî, (2001). *İtti'âzü'l-hünefâ bi-ahbâri'l-E'immeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*, c. I-II, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Ata, Beyrut.

Meyerhof, M. (t.y.). *Hams Resâ'il li-İbn Butlân el-Bağdâdî ve li-İbn Rıdvân el-Mısrî ve Terâcimü'l-Müellifeyn*, Kahire.

Rosenfeld, B. A.-İhsanoğlu E., (2003). *Mathematicians, astronomers and other scholars of Islamic civilization and their works : (7th-19th c.)*, İstanbul.

Schacht, J. (1986). "Ibn Rıdwân", *The Encyclopaedia of Islam*, c. III, Leiden, s. 906-907.

Thomas, D. (2011). "Ali b. Rıdwan", *Christian-Muslim relations a bibliographical history (1050-1200)*, c. III, Ed. David Thomas-Alex Mallet, Leiden, s. 133-136.

Zehebî, (2001). *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, c. XVIII, Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle.

Bölüm 8

KADINLARIN İŞ STRESİNE CİNSİYET AYRIMCILIĞI VE YÖNETİCİ DESTEĞİNİN ETKİSİ

Nagihan ÖZTÜRK[1]
Meral ELÇİ[2]
Gülay MURAT EMINOĞLU[3]

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORCID-ID: 0000-0002-6766-2370.
[2] Doç. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORCID-ID: 0000-0002-0547-0250.
[3] Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORCID-ID: 0000-0003-2444-6608.

1. Giriş

Günümüzde değişim, birçok unsurdan etkilenen, toplumlar arası farklılık gösteren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler bu değişim sürecine adapte olabilmek için fiziksel ve psikolojik sınırlarını zorlayarak stresle mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Stres; insanlığın tarihi kadar eski olup, günümüzde çok daha fazla yoğun hissedildiğinden çağımızın hastalığı olarak da değerlendirilir (Geylan, 2004, s.229; Zonana, 2011, s.4). İş stresini yaratan bir çok etken vardır. Bireylerin fiziksel ve psikolojik dengesini etkileyen bütün bu etkenler stres kaynağı olarak nitelendirilir (Özdevecioğlu vd., 2003, s.131). İş stresi, bireyin çalışma hayatında karşılaştığı durumlara gösterdiği tavırdır ve bireyin hem sosyal hem de iş yaşamını olumlu-olumsuz yönde etkilemektedir. İş stresinin yüksek düzeyde hissedilmesi, iş performansının ve iş kalitesinin düşmesine ve bunun sonucunda da çalışanın işten ayrılmasına sebep olabilmektedir.

İşten ve organizasyondan kaynaklanan çeşitli faktörler kişinin stres derecesini etkileyebilir. Bunlar; örgütün politikaları, yapısı, iş akış şemaları, çalışma şartları, kişilerarası ilişkiler, yapılan işin niteliği gibi faktörlerdir. Bunların dışında kişinin iş dışından getirdiği ekonomik sıkıntılar, aile problemleri gibi bazı faktörler de iş stresi üzerinde etkili olabilmektedir (Turunç ve Çelik, 2010). Çalışanların yaşadığı iş stresi sadece kişileri değil kurumları da etkiler. İş stresi, iş performansını, işe devamlılık oranını ve örgütsel bağlılığı azaltır; tükenmişlik sendromunu ve işten ayrılma niyetini arttırır (Rhoades ve Eisenberger, 2002). Çalışanların ve örgütlerin üzerinde bu denli büyük olumsuz etkileri olan iş stresinin azaltılması noktasında yöneticilere büyük görevler düşmektedir.

Yönetici desteği, organizasyonlara ciddi maddi sıkıntılar yaratan iş çıktıları üzerinde (işten ayrılma niyeti, işe devamsızlık, tükenmişlik sendromu, stres gibi) iyileştirici bir etkiye sahiptir (Göktepe, 2017). Bununla birlikte, algılanan cinsiyet ayrımcılığının da iş çıktıları üzerinde tam tersi etkileri olduğu söylenebilir. Verimlilikte azalma; moral bozukluğunda, depresyonda ve işten ayrılmalarda artma buna örnek olarak verilebilir. Cinsiyet ayrımcılığı, bir kişinin cinsiyetine dayalı haksız muamelelerdir. İnsanları cinsiyetlerine göre dışlayan veya dezavantajlı duruma getiren, kadınlığı değersizleştirip, erkekliği ayrıcalıklı kılan önyargı ve eylemlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Cinsiyet ayrımcılığının etkileri küreseldir. Bu ayrımcılık zihinsel ve fiziksel sağlığa zarar verir, kronik strese, olumsuz benlik imajına, travmaya ve yoksulluğa yol açar, istismara ve şiddet döngülerine zemin hazırlar.

Stresörler, strese neden olabilecek olaylardır. Yapılmış çalışmalarla, iş ve özel yaşamda, cinsiyet ayrımcılığının önemli bir stresör olduğu; yönetici desteğinin ise bu anlamda stresi azaltıcı etkilerinin bulunduğu gö-

rülmektedir. Bu çalışmayla, yönetici desteğinin ve algılanan cinsiyet ayrımcılığının iş stresini ne denli etkilediğinin altını çizmek amaçlanmıştır.

Çalışmamızda verilerin sadece kadınlar üzerinden toplanması tercih edilmiştir. İş ve özel yaşamda kadınlara karşı ayrımcılığın çok fazla görülmesi ve yönetsel alanların birçoğunda kadınların oranının çok yetersiz olması bu tercihin sebebi olarak gösterilebilir. 1 Ocak 2020 itibariyle 195 bağımsız ülke arasında kadınlar tarafından yönetilen ülke sayısı sadece 20'dir (UN Women – IPU "Siyasette Kadın 2020). Fortune 500'de genel müdürlerin sadece %7,4'ü kadınlardan oluşmaktadır. Türkiye'deki kadın yöneticilerin oranı % 20; Avrupa Birliği ülkelerinde ise bu oran, ortalama % 37'lerde kalmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, TUIK, 2020). Tüm bu verilerden de anlaşılacağı gibi ataerkil toplum yapısı ve kadınlara biçilen roller nedeniyle bu oranlar düşük kalmaktadır.

2. Algılanan Cinsiyet Ayrımcılığı

Ayrımcılık, insanların cinsiyet, etnik köken, din, cinsel yönelim ve ırk gibi sahip oldukları özellikler nedeniyle önyargılı davranılan durumlar için kullanılır (Batool, 2020). Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklar dışında, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık da ne yazık ki çalışma hayatında var olmaktadır. Kadın ve erkeğin biyolojik ve fiziksel farklılıkları "biyolojik cinsiyeti"; kadın ve erkeğin toplumda sosyal rolüyle ortaya koyduğu tavır, duygu, davranış ve tutumlar ise daha geniş bir kavram olan "toplumsal cinsiyeti" ifade eder (Lamsa vd., 2012, s.5-6). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı "toplumsal cinsiyetin kuramsal analizi" ve "feminist yaklaşım" olarak ikiye ayrılmaktadır. Toplumsal cinsiyete göre; kadın ve erkekler rol ve sorumluluklarını sosyalleşirken kültürel olarak öğrenir ve bunlar toplum tarafından kendilerine atanır (Demir, 2011). Feminist yaklaşıma göre ise; farklılıklar biyolojik farklılıklardan gelmektedir ve bunların nedenlerini bulmayı ve ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (Giddens, 2012).

Toplumsal cinsiyet kuramları 3 ana yaklaşım altında incelenmektedir: "Doğacı/Biyolojik Yaklaşım, Toplumsal Cinsiyetin Toplumsallaşması Yaklaşımı ile Cinsiyetin ve Toplumsal Cinsiyetin İnşası Yaklaşımı". *Doğacı/Biyolojik Yaklaşım*, cinsiyet farklılıklarına yol açanın ve kadın ile erkek farklılığının temelinin doğa olduğunu vurgular. *Toplumsal Cinsiyetin Toplumsallaşması Yaklaşımı* da; cinsiyet farkının biyolojik olarak değil, kültürel olarak oluştuğunu belirtmektedir. Son olarak; *Cinsiyetin ve Toplumsal Cinsiyetin İnşası Yaklaşımı* ise; farklılığın oluşmasının temelinde bireyin kendisi olduğuna vurgu yapar (Başak, 2015).

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının bir diğer yaklaşımı olan feminist kuramlara göre ise; kadınlar toplumda değersiz görülmekte ve bunun nedenleri araştırılmaktadır (Aktaş vd., 2013). Feminist Kuramlar da "Liberal

Feminizm, Radikal Feminizm ve Sosyalist Feminizm" olarak 3'e ayrılmaktadır. Liberal Feminizm; kadın ve erkeklerin eşit ve aynı haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Radikal Feminizm; kadınların ataerkil toplum anlayışı nedeniyle ezildiğini ifade ederken, kadınlara uygulanan baskıyı eleştirmektedir. Sosyalist Feminizm ise; cinsiyete bakılmaksızın, yapılan işin niteliğine göre eşit ücretlendirme yapılması gerektiğini söylemektedir (Özbudak vd., 2010; Demir, 2011). Bu yaklaşımlarda, kadınlara her alanda yapılan eşitsizlikler eleştirilmektedir. Kadınlar genellikle bakım işleri, halk sağlığı vb. rutin, düşük ücretli ve düşük pozisyonlarda çalışırken; erkekler yüksek sorumluluk ve yetki gerektiren, iyi işlerde çalışmaktadır. Kadınlar erkeklerle aynı niteliklere sahip olsalar bile, iyi pozisyonlarda çalışamamaktadır (Parlaktuna, 2010, s.1222).

2013 yılında Sherly Sandberg tarafından yazılan ''Lean in-Sınırlarını Zorla'' kitabında da kadınlara yönelik yapılan ayrımcılıklara örnekler verilmektedir. Kitabında özellikle kadınların iş hayatında yaşadığı zorlukları konu alan Sandberg, hem kendi hayatından hem de tanıdığı kişilerin hayatından örnekler vermektedir. Çoğu kadının cinsiyet ayrımı gibi dış etkenler dışında, özgüven eksikliği, beklentileri (maaş, statü, çalışma koşulları vb.) ve hedefleri düşük tutma gibi birçok iç etkenle de baş etmek zorunda kaldığından bahsetmektedir. Her ne kadar başımıza gelmediğini düşünsek de, birçok kadın ataerkil toplum yapısı ve yetiştirilme koşullarından dolayı kendisini iş hayatında hep bir adım geride olmak zorunda hissetmekte ya da buna mecbur bırakılmaktadır. Kitapta Columbia Üniversitesi'nde yapılan bir sosyal deneyden bahsedilmektedir. Çalışmada öğrenciler iki gruba ayrılmakta ve aynı başarı hikâyesi bir gruba Howard isimli bir erkek karakterle diğer gruba da Heidi isimli kadın karakterle anlatılmaktadır. Sonuç olarak erkek karakter çok başarılı bulunurken; kadın karakter çok başarılı bulunmamaktadır. Öğrenciler Howard gibi biriyle çalışmak isteyeceklerini dile getirmektedir. Bir erkek başarılı olduğunda hem erkekler hem de kadınlar tarafından sevilirken; kadınlar için bu durum tam tersidir. Kafamızdaki erkek karakterler kararlı, aileyi geçindiren ve azimlidir. Kadın karakterler ise şefkatli, duygusal ve toplumsaldır. Erkekleri ve kadınları böylesinin zıddı gibi tanımladığımız için, profesyonel başarılar ve bunlarla özdeşleşen her şey erkek özellikleri tarafında yer alır. Heidi ise kariyer hayatına odaklanarak ve güç elde etmek için yaptıklarıyla kafamızdaki kadın karakter beklentisini yıkar. Yine de Howard, erkek karakterine uymaktadır. Sonuç nedir? Howard'ı sevmek, Heidi'yi sevmemek (Sandberg, 2013).

Kadınlar dünyanın her yerinde hem günlük hayatta hem de iş hayatında ayrımcılıklarla karşılaşır (Batool, 2020). Bu ayrımcılıklar Dilrukshi ve Ranasinghe tarafından (2021) "cinsiyete dayalı ücret farkı, cinsiyete dayalı işe alım farkı ve cinsiyete dayalı terfi ayrımcılığı" olarak 3'e ayrılmaktadır.

3. Yönetici Desteği

İş hayatında çalışanların, işyerini temsil eden ve birebir iletişimde oldukları yöneticileri ile ilişkileri beklenti ve ihtiyaçların belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle yönetici desteği kavramı, çalışanlar için büyük önem taşımaktadır ve bu konuda birçok farklı tanım bulunmaktadır. Babin ve Boles'e göre yönetici desteği, "çalışanlara destek olmak, sorunlarıyla ilgilenmek, teşvik etmek ve cesaretlendirmektir" (Babin ve Boles, 1996, s.60). Bir başka tanımda ise; "çalışanlara hiyerarşide ilk amiri tarafından verilen destek" olarak tanımlanmıştır (Yoon ve Lim, 1999, s.925).

Çalışanlar; aile, iş arkadaşı, organizasyonun kendisi vb. gibi birçok yerden destek almalarına rağmen, en büyük destek onların yöneticilerinden gelmektedir. Çünkü organizasyonu temsil eden ve kaynak dağılımını yapan kişi yöneticidir. Yönetici desteği, kurumlara büyük maddi ağırlıklar getirerek kurumları olumsuz etkileyen iş stresi, tükenmişlik sendromu, işten ayrılma niyeti, işe devamsızlık gibi çıktıların azalmasına neden olurken; örgüte bağlılık, ait hissetme vb. pozitif çıktıları ise olumlu yönde etkiler (Rhoades ve Eisenberger, 2002).

Yönetici desteği birçok yönüyle ele alınmış ve farklı kaynaklarda farklı boyutlarla ele alınmıştır. Bunlar "*sosyal destek (social support), bilgisel yönetici desteği (informational support), bilgisel destek (knowledge support), duygusal yönetici desteği (emotional support), kariyer desteği (career support) ve maddi yönetici desteği (material support)*"dir (Göktepe, 2017). *Sosyal destek*, iş arkadaşları ve yöneticiden alınan işle ilgili destek olabildiği gibi; aile üyelerinden ve eşlerden alınan işle alakalı olmayan destek de olabilir (Halbesleben ,2006). *Bilgisel yönetici desteği* ise; yöneticinin işle ilgili konulara odaklanırken bağlı çalışanlarının verimliliğini arttırmak için verilen ödül, ceza ve geribildirimlerdir (Bhanthumnavin, 2003). *Duygusal yönetici desteği*; yöneticilerin bağlı çalışanları ile ilgilenmesi, sevgi, saygı, alaka göstermesi, onlara karşılaştıkları zorluklarla ve stresle başa çıkma ve çözme yöntemlerini göstermesi olarak açıklanmaktadır (Rooney ve Gottlieb, 2007, s.187). *Kariyer desteği* ise, çalışanların kariyer planlamasının yapılması ve bu konuyla da ilgilenilmesi olarak incelemiştir (Wayne vd., 1999, s.587).

Bhanthumnavin ise (2000), yönetici desteğini "maddi, manevi ve bilgi" yönleriyle incelemiştir. *Maddi anlamda* yönetici desteğini; zaman, alet-teçhizat, kaynak, mal ve hizmet olarak ele alırken; *manevi anlamda* ise; çalışanlarla ilgilenilmesi, çalışanlara sevgi ve saygı gösterilmesi, çalışma ortamında karşılaşacakları problemleri çözme konularında onlara destek olunması gibi yönleri ele almıştır. Bu destek türü aynı zamanda el sıkma, sarılma, kucaklama gibi sözlü olmayan biçimde de olabilmektedir.

Bilgisel destek; çalışanların işle ilgili kendisinden ne beklenildiğini tüm detayları ile bilmesi; çalıştığı kurumun amaçlarını anlaması ve bir problem ile karşılaştığında nasıl çözeceğine yardımcı olan bir destek türüdür. Bu destek türü; ödüllendirme ve cezalandırma; koçluk etme, rehber olma ve işle ilgili bilgi ve becerileri kapsar. (Göktepe, 2017).

4. İş Stresi

Stres kavramı, kişinin yaşadığı olaya ya da duruma bağlı olarak değişen; kişinin duruma karşı gösterdiği tepki veya kişi ile durum arasındaki ilişki olarak tanımlanmaktadır (Hobfoll, 1989). Başka bir tanımda stres, kendisinden beklenen taleplere ya da uygulanan baskıya kişilerin verdiği istenmeyen tepkilerdir (Dilrukshi ve Ranasınghe, 2021, s.4). Stres kelimesinin kökeninde duygularla savaş vardır (Ersarı ve Naktiyok, 2012, s.323). Stres, insanların mutsuz olmalarına neden olan bir etken olarak görülmektedir (Örücü ve Demir, 2011, s.59). Stresle ilgili yapılan araştırmalarda stres kaynakları farklı olarak incelenir. Koşullar ve olaylara göre yan stresler; algılanan stres (stres kaynaklarının varsayımı ve değerlendirmesi) ve gerginlikler (fiziksel, psikolojik ve davranışsal) oluşabilir (Beehr ve Newman, 1978; Kahn ve Byosiere, 1992). Yaşanan stresin uzun sürmesi ve şiddetli olarak hissedilmesi bireyleri fiziksel ve psikolojik olarak etkiler. Büyük şehirlerde yaşayan kişilerin yaşadıkları stres, daha küçük şehirlerde yaşayan bireylere göre daha fazladır. Bireyler yaşadıkları stresle başa çıkmak için farklı mekanizmalar geliştirmektedir (Güçlü, 2001).

İş stresi çalışan ve çevresi arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkan gerilim durumu olarak tanımlanabilir. Çalışanların fiziksel ve psikolojik durumları üzerinde olumsuz etkileri olan iş stresinin, rol belirsizliği, rol çatışması ve aşırı iş yükü üzerindeki etkileri incelenmiştir (Logan ve Ganster, 2005). Stres faktörü olarak görülen bu kavramlar, çalışma verimini ve işe devamsızlığı arttırmakta ve çalışmanın zor olduğu iş ortamlarının oluşmasına neden olmaktadır. İş stresi üzerine yapılan araştırma ve çalışmaların bazılarında, iş stresi kavramlaştırılmış ve bu kavramın çalışan ve çevresi arasında ortaya çıkan etkileşim sonucu olduğu varsayılmıştır (French, 1974; French ve Caplan, 1970; Edwards vd., 1998). İş stresi, işyerinde algılanan koşulların ve olayların, ya da çalışanların istemediği veya rahatsız olduğu için verdiği psikolojik ve fizyolojik tepkilerin sonuç olarak çıktığı, çalışanın kişisel fonksiyon bozukluğunun farkındalığı ya da hissi olarak tanımlanabilir (Montgomery vd., 1996). İş stresi bireyseldir ve organizasyon ve yapılan işle ilgili olduğundan, genel stresten farklıdır (Chen ve Silverthorne, 2008). Bazı çalışmalar, çalışan ve çevresi arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan iş stresinin durağan olduğunu savunurken; bazı çalışmalar ise değişken olduğunu savunmaktadır (Lazarus, 1991).

Stres kaynaklarını araştıran bilim adamları arasındaki farklılıklar genelde gruplandırma ile ilgili olmaktadır, ancak; elde ettikleri bulgular benzerdir. Stres kaynakları; genel yapı itibariyle "örgüt dışı stres kaynakları", "örgütsel stres kaynakları" ve "kişisel stres kaynakları" olarak sınıflandırılmaktadır. *Örgüt dışı stres kaynakları*; aile, sosyolojik değişiklikler ve mali problemler olarak görülmektedir. (Gökdeniz, 2005, s.173). *Örgütsel stres kaynakları*; işin yapısı ile ilgili nedenler (yapılan işin az yoğun veya çok yoğun olması), örgüt içindeki rol ile ilgili nedenler (rol belirsizliği, rol karmaşıklığı vb), çalışma arkadaşları ile ilişkilerden doğan nedenler (yöneticilerle ve diğer çalışanlarla olumsuz ve gergin ilişkiler), kariyer gelişimi ile ilgili nedenler (terfi alma ya da alamama, iş güvenliği eksikliği vb.), örgütsel yapı ile ilgili nedenlerden (kararlara katılımın kısıtlanması, algılanan cinsiyet ayrımcılığı, iletişim kuramama, maaş vb. konularda yanlış politikaların uygulanması) kaynaklanmaktadır (Özmutaf, 2006; Hodgetts vd., 1994; Bratton ve Gold, 2017, s.145). *Kişisel stres kaynakları* ise çalışanın özel hayatında yaşadığı evlilikte eşi ve çocukları ile ilgili sorunlar, ölüm, boşanma, hastalık, hamilelik, geçim sıkıntısı vb. faktörlerdir (Özafşarlıoğlu ve Kılıç, 2013).

Stres, yüksek personel devir hızı, işe devamsızlık, iş kalitesinin ve miktarının azalması, artan maliyetler ve azalan iş tatmini vb. gibi olumsuzluk ve verimsizliklerde payı olan bir kavramdır (Wheeler ve Riding, 1994). Northwestern'den bir ankette National Life, Amerikalı işçilerin %40'ının yaptıkları işleri son derece stresli bulduğunu bulgulamıştır. 1995 yılında yayınlanan bir rapora göre, ABD endüstrisinde strese bağlı hastalıkların tahmini maliyeti çalışan başına yaklaşık 13.000 $/yıldır (Bruhn vd., 1995). Bu nedenle iş stresi problemleri ciddi endişe kaynağıdır (Cartwright ve Cooper, 1996).

Farklı işlere sahip insanlar farklı miktarda ve tipte stresle karşılaşırlar. Örneğin, Smith ve Selye (1979) hemşireliğin en stresli mesleklerden biri olduğuna işaret etmiştir. Daha önce yapılan araştırmalarda kişilik ve davranışsal farklılıklar önemli bir etken olsa da, iş stresini etkileyen farklı kavramlar da olduğunu göstermiştir (Chen ve Silverthorne, 2008). İş stresi ve sonuçları üzerine yapılan ampirik çalışmalar ve stres hakkında yazılan kitaplar ivme kazanarak artmaya başlamıştır (Cooper vd., 1978; Shulman vd, 1979; Pease vd., 1980). Stresin yol açabileceği istenmeyen etkiler davranış bilimciler ve araştırmacılar arasında en popüler olan konulardan biridir. Stresin fiziksel ve mental sağlıkla ilişkisi (Cobb, 1976; Kornhauser, 1965; Morris ve Snyder, 1979); kalp hastalığı ile ilişkisi (House, 1974; Matteson ve Ivancevich, 1979); devamsızlıkla (Gupta ve Beehr, 1979; Margolis vd., 1974); işten ayrılma niyeti ile (Gupta ve Beehr, 1979; Porter vd., 1974); iş tatminsizliği ile (Beehr, 1976; Johnson ve Stinson, 1975; Lyons, 1971; Miles, 1975) ilişkisi incelenmiştir (Jamal, 1984). Ancak

bunun yanısıra, tüm iş stresleri kötü değildir, çünkü belirli bir miktarda iş stresinin hem etkinliği hem de performansı iyileştirdiği gösterilmiştir (Van Sell vd., 1981). Örneğin; terfi, zorlu ve heyecan verici bir deneyim olarak, kişiye sağlıksız olmayan stres yaşatabilir. Yine de, yanlış yönetilen örgütsel stresler hem bireye hem de kuruma zarar verecek bireysel stres ve baskı üretebilirler. Çalışma ortamında stresi arttıracak ne kadar etken varsa, bireyin genel iş stres seviyesi de artar. Bireyler tarafından hissedilen stresler, bireylerin bundan ne kadar etkilendiğine bağlı olarak değişeceğinden bireyden bireye farklılık gösterir (Aktaş, 2001).

5. Değişkenler Arası İlişkiler

5.1 Algılanan Cinsiyet Ayrımcılığı ve İş Stresi İlişkisi

Dünya nüfusunun %50'sinden fazlasını kadınlar oluşturmaktadır ve biyolojik olarak değil sosyal olarak inşa edilen cinsiyet olgusu nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Cinsiyet ayrımcılığı kadınlarda stres, endişe ve depresyon gibi mental sağlık problemlerinin çıkmasına neden olmaktadır (Batool, 2020). Motivasyonun düşmesine neden olan ayrımcılık nedeniyle, iş yerinde verimlilik ve performans da düşmektedir. İşyeri stresi ile ilgili yapılan araştırmalarda kadınlara ve cinsiyet ayrımcılığına yeterince yer verilmediği görülmüştür (Barnett vd., 1987; Burke 1982; Haw, 1982). Yapılan araştırmalar , kadınların iş yerinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı klişeleriyle karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Bu ayrımcılıklar, kadınların, şirkette çalışan erkeklere göre, eğitim ve kariyer anlamında kısıtlı imkanlara sahip olmalarıdır. Cinsiyet stereotipi kadınların kariyer gelişiminde hala görünmez bir engel oluşturmaktadır (Gong vd., 2013, s.5).

2019 Dünya Sağlık Örgütü raporuna göre, psikolojik sağlık problemleri kadınlarda daha fazla görülmektedir. Cinsiyet, ruh sağlığı ve ruhsal bozukluklar için de hayati bir faktördür. Güç seviyesi ve sosyo-ekonomik faktörlerin (statü ve sosyal pozisyonlar) kontrolündeki eşitsizlik cinsiyete göre belirlenir. Kadınlar işyerlerinde daha az güç ve kontrole sahiptirler, bu nedenle zihinsel sağlık problemlerine karşı duyarlıdırlar. Yaygın olarak görülen şikayetler; anksiyete, depresyon ve somatik şikayetlerdir. Her üç kişiden birinde görülen bu hastalıklar kadınlarda daha çok görülmektedir (Who.int, 2018). Akademik araştırmalara göre; cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle işyerlerinde mental sağlık problemleri çok yaygındır. Bu problemlere yol açan faktörler; işyerindeki orantısız kadın sayısı, işe alım ve terfide ayrımcılık, bekar annelere ve hamile kadınlara yapılan ayrımcılıklar ve işyerinde taciz olarak gösterilebilir (Batool, 2020). Kadınlar da erkekler gibi stres yaşamaktadır; hatta onlara göre cinsiyet ayrımı ile ilgili ilave bir stres hissetmektedir. İşyerini cinsiyet ayrımı yapmadan yönettiğini dile getiren şirketlerde, bunun tam aksi olduğunu gösteren birçok kanıt mevcuttur (Batson vd., 1988).

Son zamanlarda, Doğu Asya ülkelerinden biri olan Kore'de şirketler işyerinde farklılık oluşturmak için girişimlerde bulunmaktadır. Fakat cinsiyet ayrımcılığı hâla ciddi bir problemdir. Cinsiyet ayrımcılığı işyerinde kadınların işyerine bağlılığını ve motivasyonunu düşürürken; iş stresinin artmasına neden olmaktadır. Kore toplumunun Konfiçyus'a dayanan geleneksel yapısı, cinsiyet rollerini aile yükümlülükleri ve iş sorumlulukları olarak ayırır. Kore hükümeti cinsiyet ayrımcılığını azaltmak için birçok olumlu hareketi uygulamaya geçirmiştir. Buna rağmen kültürel değişimi kısa bir sürede uygulamaya koymak zordur. Hala kadın çalışanlar, çalışma esnasında ve işe alımlarında işyeri stresini arttıran "cam tavan'' kavramı ile karşı karşıyadır. Koreli kadın çalışanların algıladığı geleneksel iş-ev ayrımı kavramı geçerliliğini korumaktadır (Gong vd., 2013). Avrupa'da ise; kadınların statüleri son 150 yılda oldukça geliştirilmesine rağmen, kadın ve erkekler arasında hala bazı eşitsizlikler bulunmaktadır. 1970 ve 1980'li yıllardan itibaren, her organizasyondaki kadın iş gücü artmaya başlamıştır. Ridgeway 1997'de yaptığı çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha fazla güç ve otorite, şartları daha iyi iş, ücret, sosyal hak ve fırsatlara sahip olduğunu göstermiştir. Çoğu gelişmekte olan ülkeler, maaş politikalarında ayrım gözetmektedir. Kadınlar, tüm bilgi ve tecrübeleriyle çalışsalar bile, aynı işi yapan erkeklere göre daha az ücret alabilmektedir. Yapılan ayrımcılık seviyesi de motivasyonu, bağlılığı düşürmekte ve nihayetinde iş stresini arttırmaktadır (Dilrukshi ve Ranasinghe, 2021, s.3).

İşverenlerin ayrımcı eylemlerinin neden olduğu, istihdamda ayrımcılığa yol açan cinsiyet ayrımcılığının aynı işe düşük ücret, terfi ve işe alımda adaletsizlik gibi birçok sonucu vardır. Şirketlerin adil bir çalışma ortamı yaratmak için ayrımcılıkla ilgili mücadeleyi sürdürmeleri ve yeni stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir (Dilrukshi ve Ranasinghe, 2021, s.3). Çalışma hayatının genellikle erkek egemen yapıda olması, kadınların çalışma hayatında olmasına karşı var olan ön yargı, cinsiyet ayrımı, uzun ve düzensiz çalışma saatleri, kadınların toplumsal rolleri ile iş yaşamında çatışan rolleri nedeniyle erkeklere göre daha fazla stres yaşamaktadır (Çivici, 2020). Bu bilgilerden hareketle, aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H_1: Algılanan cinsiyet ayrımcılığı, iş stresini pozitif yönde etkilemektedir.

5.2 Yönetici Desteği ve İş Stresi İlişkisi

İş yaşamında hem çalışanların hem de organizasyonların karşılaştığı temel zorluklar vardır. Organizasyonu etkileyen birçok faktör olmasına rağmen, çalışanlar, genellikle en önemli etken olarak kabul edilir. Yine de, çalışanlar mesleklerinde farklı talep ve beklentilerden dolayı stresle karşı karşıya kalırlar ve bu da motivasyon kaybı, iş devamsızlığı ve işten ayrılma gibi istenmeyen sonuçlara yol açar. İş dünyasında bireysel stres

kaynaklarının yanı sıra; iş stresini arttıran çeşitli örgütsel stres kaynakları bulunmaktadır. İş stresi yalnızca çalışanın sağlığı ve psikolojik durumunu etkilemekle kalmaz; organizasyonun performans, başarı ve verimliliğini de etkiler (Dilrukshi ve Ranasinghe, 2021, s.4). Stres; bireyin fırsat, talep ya da kaynakla ilgili karar vermek zorunda kaldığı, sonucun belirsiz ve hayali olduğu, kişinin içinde bulunduğu güç bir durumdur. Maruz kaldıkları kuvvet ve gerilime karşı bireyler durumlarını korumaya ve direnç göstermeye çalışırlar. Stresli işler, çalışanların fiziki ve mental sağlığını etkiler (Batool, 2020).

İnsan kaynakları yönetimleri sadece resmi insan kaynaklarına odaklanmakla kalmayıp; çalışanların beklentilerinden biri olan yönetici desteğine de odaklanmaktadır (Kossek vd., 2011). Yöneticiler organizayonların amaç ve hedeflerine ulaşmak için gerekli bilgileri sağlayan temsilcilerdir. Astları ile düzenli ilişkiler kurar ve sürekli temas halindedir. Bu ilişkinin kalitesi olumlu ilişkilerin gelişmesini ve stresin azalmasını sağlar (Ladebo vd., 2008; Lu vd., 2010). Yöneticiler, organizasyonel destek yoluyla, çalışanların iş-aile yaşamı dengesini sağlamak için destek rollerini kolaylaştırmalı ve sağlamalıdır (A Grandey vd., 2005). İş-aile dengesini kuran ve kadın çalışanlara destek veren yöneticiler elbette ki mevcuttur. Tam tersini yapan yöneticiler ise, kadınların motivasyonunu düşürmekte ve işe ilişkin stresi arttırmaktadır. Kadınların iş stresini azaltmak için yönetici desteğiyle aile dostu programlar uygulanmaktadır (Farh vd., 2007; Lu vd., 2010).

Rol çatışması yaşayan çalışan kadınlar, erkeklere göre, aile ve ev işlerine odaklanan rollere daha fazla bağlı kalmaktadırlar (Beutell ve Brenner, 1986; Gutek, 1988). Kadınlarda daha yüksek oranda hissedilen iş aile rolü çatışması, daha fazla iş stresine neden olur. Kadınların iş hayatında daha iyi mental sağlığa sahip olmaları için evle ilgili işlerde partnerlerinden destek almalıdırlar (Kessler ve McRae, 1982). İş stresini azaltmada iş yerinden alınan desteğin, erkeklerde etkili olduğu görülürken; kadınlarda aileden alınan desteğin daha etkili olduğu görülmüştür (Barnett vd., 1987; Etzion, 1984). Yapılan bir çalışmada, kadınların işyerinde duygusal destek, evde ise görev desteği almakla ilgili eksiklik yaşadığı görülmüştür; bu nedenle iş ve aile desteği kombinasyon olarak incelenmiştir. Sonuçlar, kadınların erkeklere göre daha az destek almasının; onların daha fazla strese maruz kaldığını göstermiştir (Geller ve Hobfoll, 1994).

Çok stresli işyerlerinde, yönetici desteğinin iş stresi ve iş performansı üzerine etkisi olduğu belirlenmiştir (Ekman vd. 2005). Sosyal destek kaynağı olarak aile de, iş stresi üzerinde etkilidir. Çünkü kişinin iş yerinde yaşadığı stres sadece iş hayatını değil, iş-aile yaşamını da etkileyecektir (Wallace ve Raff, 1999). Literatüre göre, algılanan yönetici desteği, çalışanların iş stresini doğrudan etkilemektedir (Doğan ve Oğuzhan, 2020). Bu bilgiler ışığında, aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H_2: Yönetici desteği iş stresini negatif yönde etkilemektedir.

6. Araştırma Metodolojisi

6.1 Ölçüm ve Örnekleme

Araştırmamıza toplam 423 kadın çalışan katılmıştır. Örneklemi tanımak amacıyla yapılan analizlere göre; katılımcı kadınlarımızın %66.4'ü evlidir. Eğitim seviyelerine bakıldığında; %57.9'unun lisans; %21.5'inin ise yüksek lisans veya doktora mezunu olduğu görülmüştür. Yani, katılımcıların büyük çoğunluğunun (%79.4) eğitim seviyesinin yüksek olduğu ifade edilebilir. Yaş dağılımları açısından ise; katılımcıların %22.5'i 25 yaşın altında, %51.7'si 25-35 yaş aralığında, %18.5'i ise 35-45 yaş arasındadır. Örneklemimizde bulunan kadınların büyük çoğunluğu (81.3) özel sektörde çalışmaktadır. Çalışılan sektörler açısından bakıldığındaysa; %20.7 finans sektöründe, %15'i sağlık sektöründe, %13.1'i eğitim sektöründe, %4.3'ü kimya, petrol, lastik ve plastik sektöründe, kalanlar ise diğer çeşitli sektörlerde çalışmaktadırlar.

Araştırmada kullanılan tüm ölçekler mevcut literatürden alınarak çevrilmiş ve uyarlanmıştır. Çevirilen tüm ölçekler, anlam bozukluğunu önlemek adına alanında uzman kişilerce incelenmiştir ve son halleri verilmiştir. Anketin tamamında 7'li likert sistemi "*1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kısmen Katılmıyorum, 4=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 5= Kısmen Katılıyorum, 6=Katılıyorum, 7=Kesinlikle Katılıyorum*" kullanılmıştır.

İşe ilişkin stresi ölçmek için, Sosik ve Godshalk (2000) tarafından geliştirilen, 8 soruluk "Job stress" ölçeği uyarlanmıştır. Cinsiyet ayrımcılığını ölçmek için ise; Jagusztyn (2010) tarafından geliştirilen "Perceived Discrimination at Work" ölçeğinin, cinsiyet ayrımcılığını ölçen 9 sorusu kullanılmıştır. Yönetici desteğini ölçmek içinse; Yoon ve Thye (2000) tarafından geliştirilen, 3 soruluk "Supervisor Support" ölçeği uyarlanmıştır.

6.2 Geçerlik ve Güvenirlik

Ölçümün geçerlik ve güvenirliğini test etmek için, ilk olarak veri setine açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre (Bkz. Tablo 1); tüm sorular, değişkenlerin orijinal hallerine uygun olarak dağılım göstermiştir ve hiçbir soru analiz dışı kalmamıştır, ayrıca elde edilen tüm faktör yükleri ,50'nin üzerindedir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri ,928 olarak bulunmuştur ve ,50'nin üzerinde olduğundan örneklem yeterliliğinin uygun olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Barlett Küresellik Değeri de (χ^2 (190) = 8448,793; $p<0.01$) anlamlıdır. Toplam açıklanan varyans değeri ise %75.75 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Cinsiyet Ayrımcılığı	İş Stresi	Yönetici Desteği
Ci6- İşyerinde, cinsiyetimin bir sınırlama sebebi olduğunu bazen hissediyorum.	,883		
Ci3- Amirim bazen cinsiyet grubuma karşı cinsiyetçi kararlar almaktadırlar.	,876		
Ci9- İş yerinde, başkalarının cinsiyetim nedeniyle beni faaliyetlerinden dışladığını hissediyorum.	,873		
Ci8- İş yerinde, bazen insanların cinsiyetim nedeniyle ilerlememi aktif bir şekilde engellemeye çalıştıklarını hissediyorum.	,855		
Ci7- İşyerinde cinsiyetim nedeniyle yeterince dikkate alınmıyorum.	,855		
Ci5- Bu iş yerinin bazı politika ve uygulamalarının cinsiyet grubuma karşı cinsiyetçi olduğunu hissediyorum.	,854		
Ci2- Cinsiyetim nedeniyle iş arkadaşlarım veya meslektaşlarım tarafından haksız muamele gördüm.	,851		
Ci1- Cinsiyetim nedeniyle işverenim, patronlarım veya amirlerim tarafından haksız muamele gördüm.	,818		
Ci4- İş arkadaşlarım bazen cinsiyet grubuma yönelik cinsiyetçi açıklamalar yapmaktadırlar.	,779		
S6- İşim beni büyük bir stres altına sokuyor.		,910	
S7- İşim, beni sinirli ve asabi yapıyor.		,895	
S8- İşim, beni çok baskı altına sokuyor.		,891	
S5- Yapmam gereken işin miktarı, işi daha iyi yapmamı engelliyor.		,872	
S3- İşimde zorlanıyorum.		,752	
S1- İşim, beni üzüyor.		,724	
S4- İşim, beni gerginleştiriyor.		,711	
S2- İşim, beni hayal kırıklığına uğratıyor.		,704	
Yd1- Yöneticim (amirim) kendisiyle birlikte çalışan astların huzuru/iyiliği/refahı ile çok fazla ilgilidir.			,885
Yd3- Kurumumda, işle ilgili sorunlar olduğunda yöneticimin desteğine güvenebilirim.			,875
Yd2- Yöneticim, işle ilgili sorunları dinlemeye isteklidir.			,853
Açıklanan Toplam Varyans : %75.75			
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri : ,928			
Barlett's Küresellik Değeri : χ^2 (190) = 8448,793 ; p<0.01			

Açıklayıcı faktör analizinden sonra, değişkenlerin güvenirlik (Cronbach Alpha) değerleri, ortalamaları, standart sapmaları ve korelasyon katsayıları hesaplanarak, korelasyon matrisi oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 2). Elde edilen tüm Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları (*Cinsiyet Ayrımcılığı: ,962; Yönetici Desteği: ,893; Stres: ,939*) Nunnaly'nin sosyal bilimler için önerdiği ,70 (Nunnaly, 1978) değerinden yüksektir. Elde edilen tüm bu sonuçlara binaen; ölçümün geçerli ve güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	Ortalama	Standart Sapma	Cronbach Alpha
Cinsiyet Ayrımcılığı	1			2,4053	1,44080	,962
Yönetici Desteği	-,357**	1		4,6036	1,53602	,893
Stres	,427**	-,356**	1	3,5021	1,50491	,939

6. 3. Hipotez Testleri

Araştırma hipotezlerini test etmek için, SPSS 23.0 istatistik programı ile regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kurulan model (*F= 62,694; R^2= ,230; p-değeri= ,000*) anlamlıdır.

Hipotez testleri bulgularına bakıldığında; cinsiyet ayrımcılığı ile iş stresi arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif (β= .344; p-değeri: .000) ilişki bulunmaktadır. Bu sonuca göre; $\mathbf{H_1}$ hipotezi **desteklenmiştir**. Bununla birlikte, yönetici desteği ile iş stresi arasında da istatistiki olarak anlamlı ve negatif ilişki (β= -.233; p-değeri: .000) vardır ve bu doğrultuda $\mathbf{H_2}$ hipotezi de **desteklenmiştir**.

Tablo 3. Regresyon Analiz Sonuçları

Model-1	Bağımsız Değişkenler			
Bağımlı Değişken	Cinsiyet Ayrımcılığı		Yönetici Desteği	
İş Stresi	β	p-değeri	β	p-değeri
	.344	.000	-.233	.000
	Model Anlamlılığı:	F= 62,694		
		R^2= ,230		
		p-değeri= .000		

7. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada gerek algılanan cinsiyet ayrımcılığının gerekse yönetici desteğinin iş stresine etkisi kadınlardan oluşan bir örneklem üzerinden değerlendirilmişir. Yönetici desteği ile iş stresinin negatif; cinsiyet ayrımcılığı ile iş stresinin pozitif yönde ilişkili olduğu üzerine 2 hipotez kurulmuştur. Çıkan analiz sonuçları kurulan hipotezleri destekler nitelikte olup, önceki ulusal ve uluslararası akademik çalışmalarla uyum içerisindedir.

İş stresi, çağımızda çözüm bekleyen en hayati sorunlar arasındadır. Şirketler en önemli politikalarını çalışanları üzerine kurmaktadır. İnsan kaynakları tarafından oluşturulan bu politikalar uzun vadede organizasyonların geleceğini belirlemektedir; bu nedenle organizasyonlarda insan kaynakları departmanlarına çok büyük önem verilmektedir. İşyerlerinde herkese adil muamele edilmesi, eşit imkanların sunulması ve ayrımcılık-

ların ortadan kaldırılması bu anlamda büyük önem arz etmektdir. Bu hassasiyet, takım çalışmalarının performansını ve verimliliğini arttıracak; daha üretken çalışma ortamlarının oluşmasına ön ayak olacaktır. Diğer ayrımcılıklar gibi cinsiyet ayrımcılığı da şirketlerin ilerlemesi için bir engeldir. Yapılan anket sonuçları, organizasyonlarda hala cinsiyet ayrımcılığının yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu da erkeklerle kadınlar arasında işe alım, eğitim alma, ücret, terfi vb. konularda farklılıkların olduğunu göstermektedir. Kadınların sağlık düzeyleri, iş yerinde kendilerine sağlanan koşullarla doğrudan ilişkili olup, şirketlerin eşitlik ilkesini ihlal etmesi, kadın çalışanlarda fiziksel ve psikolojik anlamda sağlık sorunlarına neden olabilmektedir. İş hayatında erkek çalışan oranının daha yüksek seviyelerde bulunması beraberinde, erkeklerin genellikle daha fazla söz sahibi olması, kadın çalışanlar üzerinde iş stresine ve depresyona neden olmaktadır. Bu durum dünya çapına yayıldığında, devletlerin bu konu ile ilgili daha ciddi politikalar izlemesi gerekliliği ortadadır.

Organizasyonların başarısı ve verimliliği direkt olarak çalışanların motivasyon düzeyleri ile alakalıdır. Motivasyonun yüksek olması için kadın çalışanların konfor alanları ve çalışma şartları da erkek çalışanlar gibi olmalı ve iyileştirilmelidir (Batool, 2020). İş stresi, destek kaynaklarında azalmaya neden olabilir; söz konusu bu durum stresli insanlar için ilişkilerin ve sosyal desteğin bozulması olarak algılanabilir. (Maslach ve Leiter, 2016; Saijo, 2018).

Algılanan yönetici desteğinin, iş stresininin azaltılmasında önemli bir unsur olduğu görülmüştür (Kirmayer ve Young, 1998; Monnot ve Beehr, 2014). İyi bir yönetici ya da lider, astlarının fiziksel ve mental sağlığına önemli katkılarda bulunur, genel başarısının ve performansının yükselmesine vesile olur (Kelloway ve Barling, 2010; Whiteman vd., 2001). Çalışma arkadaşları ve yöneticileri ile iyi ilişkiler kuran çalışanlar da, daha destekleyici çalışma ortamına ve daha iyi sağlık durumlarına sahiptirler; uzun süre aynı işyerinde çalışmalarının nedeni de bu olabilir.

Günümüzün rekabetçi iş ortamında, organizasyonların cinsiyet ayrımcılığından uzaklaşarak; doğru İK politikalarına yönelmeleri; örgütsel adaleti ön planda tutmaları ve liyakat gibi hususlara her zamankinden çok daha fazla önem vermeleri gerekmektedir. Beraberinde, kurumlar ile çalışanlar arasında köprü görevi gören yöneticileri doğru seçmeleri, iş stresini gidermek için cesur ve somut adımlar atmaları, çalışma hayatında sayıları gittikçe artan ve ilerleme sağlayan kadın çalışanları tanımaları ve ödüllendirmeleri önemlidir. Yöneticiler, tüm çalışanlara eşit şekilde yaklaşmalı, iş gücünü eşit şekilde dağıtmalı, tüm çalışanlara adaletli davranmalı, haklıyı ve haksızı tarafsız şekilde ayırt etmelidir. Hak ettikleri durum ve olaylarda çalışanları takdir ederek saygı göstermeli, onları her konuda motive etmenin yöntemlerini araştırmalı, iyi bir yol gösterici olmalıdırlar. Böy-

lelikle çıkması muhtemel sorunlar öngörülebilir ve önlenebilir olacaktır. Şuna emin olunmalıdır ki; gösterilen bu özen, kadın çalışanlar üzerinde işe karşı tavırlar ve motivasyon bağlamında fazlasıyla karşılık bulacaktır. Kadınlarımız kendilerini değerli hissettikleri bir iş yeri ortamına kavuşmalarıyla birlikte, işe bağlılıklarının ve iş performanslarının artmasıyla beraber; kurumların ise topyekun başarı grafiklerinin yükselmesine ve işletmelerin ömürlerinin uzun olmasına olanak tanıyacaktır.

Her akademik çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da bazı kısıtları mevcuttur. Bu çalışma gönüllülük esasına uygun olarak Marmara bölgesinde ikamet eden firmalarda çalışan 423 kadın beyaz yakalı personel üzerinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle sonuçları genellemek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulabilir. Aynı zamanda veri toplamada anket yönteminin de kendine ait zorlukları söz konusudur. Örneklem kümemiz ağırlıkta Y kuşağı mensubu olan kadın çalışanlardan ibarettir. Bir başka çalışmada X ve Z jenerasyonu kadın çalışanlarının da daha fazla temsil edilmesiyle jenerasyonlar açısından farklılıklara bakılabilir. Bir başka kısıt, bu çalışmanın örneklem kümesinin daha ziyade yüksek eğitim seviyesine sahip kadın katılımcılarca oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda daha alt seviyede eğitim görmüş kadın katılımcıların temsil edilmesiyle eğitimin iş stresine olan etkisi incelenebilir. Son olarak, yine çoğunlukta özel sektör çalışanlarından veri toplanmıştır. Bir başka çalışmada kamu-özel sektör çalışanlarının iş stresi noktasındaki farklılıkları irdelenebilir. Yönetici desteği ve cinsiyet ayrımcılığı algılamalarındaki ayrıma da yoğunlaşılabilir.

8. Kaynakça

A Grandey, A., L Cordeiro, B., & C Crouter, A. (2005). A longitudinal and multi-source test of the work–family conflict and job satisfaction relationship. Journal of occupational and Organizational Psychology, 78(3), 305-323.

Aktaş, A. M. (2001). Bir kamu kuruluşunun üst düzey yöneticilerinin iş stresi ve kişilik özellikleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *56*(04).

Aktaş, M., Kurt, H., Aksu, Ö., & Ekic, G. (2013). Gender and experience as predictor of biology teachers' education process self-efficacy perception and perception of responsibility from student success. International Journal on New Trends in Education and Their Implications, 4(3), 37-47.

Babin, B. J., & Boles, J. S. (1996). The effects of perceived co-worker involvement and supervisor support on service provider role stress, performance and job satisfaction. Journal of retailing, 72(1), 57-75.

Barnett, R. C., Biener, L. E., & Baruch, G. K. (1987). Gender and stress. Free Press.

Başak, A. A. (2015). Women's role in the Turkish and global maritime industry. In Maritime Women: Global Leadership (pp. 103-111). Springer, Berlin, Heidelberg.

Batool, F. (2020). Gender Discrimination At Workplace And Mental Health Of Women: A Systematic Literature Review. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 17(8), 622-633.

Batson, C. D., Dyck, J. L., Brandt, J. R., Batson, J. G., Powell, A. L., McMaster, M. R., & Griffitt, C. (1988). Five studies testing two new egoistic alternatives to the empathy-altruism hypothesis. Journal of personality and social psychology, 55(1), 52.

Beehr, T. A. (1976). Perceived situational moderators of the relationship between subjective role ambiguity and role strain. Journal of applied psychology, 61(1), 35.

Beehr, T. A., & Newman, J. E. (1978). Job stress, employee health, and organizational effectiveness: A facet analysis, model, and literature review 1. Personnel psychology, 31(4), 665-699.

Beutell, N. J., & Brenner, O. C. (1986). Sex differences in work values. Journal of Vocational Behavior, 28(1), 29-41.

Bhanthumnavin, D. (2000). Importance of supervisory social support and its implications for HRD in Thailand. Psychology and Developing Societies, 12(2), 155-166.

Bhanthumnavin, D. (2003). Perceived social support from supervisor and group members' psychological and situational characteristics as predictors of su-

bordinate performance in Thai work units. Human Resource Development Quarterly, 14(1), 79-97.

Bratton, J., & Gold, J. (2017). Human resource management: theory and practice. Palgrave.

Brook, J. S., Brook, D. W., De La Rosa, M., Whiteman, M., Johnson, E., & Montoya, I. (2001). Adolescent illegal drug use: The impact of personality, family, and environmental factors. Journal of behavioral medicine, 24(2), 183-203.

Bruhn, J. G., Chesney, A. P., & Salcido, R. (1995). Health and organizational issues in managing a multicultural work force. Family and Community Health, 1-8.

Burke, C. (1982). American collegiate populations: A test of the traditional view. NYU Press.

Cartwright, S., & Cooper, C. L. (1996). Public policy and occupational health psychology in Europe. Journal of occupational health psychology, 1(4), 349.

Chen, J. C., & Silverthorne, C. (2008). The impact of locus of control on job stress, job performance and job satisfaction in Taiwan. Leadership & Organization Development Journal.

Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. Psychosomatic medicine.

Cooper, J. E., Watson, J., & Payne, L. N. (1978). A mixed cell tumour in a Seychelles kestrel (Falco araea). Avian Pathology, 7(4), 651-658.

Çivici, T. (2020). Organizasyonel Stres Kaynakları ve İş-Yaşam Dengesinin Kadın Mimarlar Özelinde İncelenmesi. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 10(3), 311-320.

Demir, M. (2011). İş yaşamında ayrımcılık: Turizm sektörü örneği. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8(1), 760-784.

Dilrukshi, U., & Ranasinghe, V. (2021). Effect of Gender Discrimination on Employee Performance: Madiating Role of Occupational Stress in Banking Sector Employees in Sri Lanka. Journal of Global Economics, Management and Business Research, 1-10.

Doğan, S, & Oğuzhan, Y. S. (2020). Algılanan Örgütsel Desteğin İş Stresi Üzerindeki Etkisinde Kendilik Algısının Düzenleyicilik Rolü. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 16(1), 219-232.

Edwards, J. R., Caplan, R. D., & Van Harrison, R. (1998). Person-environment fit theory. Theories of organizational stress, 28(1), 67-94.

Ekman, P., Davidson, R. J., Ricard, M., & Alan Wallace, B. (2005). Buddhist and psychological perspectives on emotions and well-being. Current Directions in Psychological Science, 14(2), 59-63.

Ersarı, G., & Naktiyok, A. (2012). Iş görenin içsel ve dışsal motivasyonunda stresle mücadele tekniklerinin rolü/role of stress fighting tecniques in internal and external motivation of employees. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1).

Etzion, D. (1984). Moderating effect of social support on the stress–burnout relationship. Journal of applied psychology, 69(4), 615.

Farh, J. L., Hackett, R. D., & Liang, J. (2007). Individual-level cultural values as moderators of perceived organizational support–employee outcome relationships in China: Comparing the effects of power distance and traditionality. Academy of management journal, 50(3), 715-729.

French, J. R., & Caplan, R. D. (1970). Psychosocial factors in coronary heart disease. Industrial medicine, 39(9), 383-397.

French, W. S. (1974). Two-dimensional and three-dimensional migration of model-experiment reflection profiles. Geophysics, 39(3), 265-277.

Geller, P. A., & Hobfoll, S. E. (1994). Gender differences in job stress, tedium and social support in the workplace. Journal of Social and Personal relationships, 11(4), 555-572.

Geylan, G. (2004). Örgütlerde İnsan Kaynakları Yönetimi, s. 121, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Giddens, A. (2012). Sociology, s.516-517. Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Gong, Y., Kim, T. Y., Lee, D. R., & Zhu, J. (2013). A multilevel model of team goal orientation, information exchange, and creativity. Academy of Management Journal, 56(3), 827-851.

Gökdeniz, İ. (2005). Üretim sektöründeki işletmelerin örgüt içi stres kaynaklari ve mobilyacilik sektöründe bir uygulama. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (13), 173-189.

Göktepe, E. A. (2017). Algılanan Yönetici desteği ölçeği: geliştirilmesi, geçerliliği ve güvenirliliği. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 46, 31-48.

Gupta, N., & Beehr, T. A. (1979). Job stress and employee behaviors. Organizational behavior and human performance, 23(3), 373-387.

Gutek, B. A. (1988). Sex segregation and women at work: A selective review. Applied Psychology, 37(2), 103-120.

Güçlü, N. (2001). Stres yönetimi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(1).

Gul, K., Dirikoc, A., Kiyak, G., Ersoy, P. E., Ugras, N. S., Ersoy, R., & Cakir, B. (2010). The association between thyroid carcinoma and Hashimoto's thyroiditis: the ultrasonographic and histopathologic characteristics of malignant nodules. Thyroid, 20(8), 873-878.

Halbesleben, J. R. (2006). Sources of social support and burnout: a meta-analytic test of the conservation of resources model. Journal of applied Psychology, 91(5), 1134.

Haw, M. A. (1982). Women, work and stress: A review and agenda for the future. Journal of Health and Social Behavior, 132-144.

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: a new attempt at conceptualizing stress. American psychologist, 44(3), 513.

Hodgetts, R. M., Luthans, F., & Lee, S. M. (1994). New paradigm organizations: From total quality to learning to world-class. Organizational Dynamics, 22(3), 5-19.

House, J. S. (1974). Occupational stress and coronary heart disease: A review and theoretical integration. Journal of health and social behavior, 12-27.

https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/03/women-in-politics-map-2020

Jagusztyn, N. E. (2010). Perceived workplace discrimination as a mediator of the relationship between work environment and employee outcomes: Does minority status matter?. University of South Florida.

Jamal, M. (1984). Job stress and job performance controversy: An empirical assessment. Organizational behavior and human performance, 33(1), 1-21.

Johnson, T. W., & Stinson, J. E. (1975). Role ambiguity, role conflict, and satisfaction: moderating effects of individual differences. Journal of Applied Psychology, 60(3), 329.

Kahn, R. L., & Byosiere, P. (1992). Stress in organizations.

Kelloway, E. K., & Barling, J. (2010). Leadership development as an intervention in occupational health psychology. Work & Stress, 24(3), 260-279.

Kessler, R. C., & McRae Jr, J. A. (1982). The effect of wives' employment on the mental health of married men and women. American Sociological Review, 216-227.

Kirmayer, L. J., & Young, A. (1998). Culture and somatization: clinical, epidemiological, and ethnographic perspectives. Psychosomatic medicine, 60(4), 420-430.

Kornhauser, A. (1965). Mental health of the industrial worker: A Detroit study.

Kossek, E. E., Baltes, B. B., & Matthews, R. A. (2011). How work–family research can finally have an impact in organizations. Industrial and organizational psychology, 4(3), 352-369.

Ladebo, O. J., Awotunde, J. M., & AbdulSalaam-Saghir, P. (2008). Coworkers' and supervisor interactional justice: Correlates of extension personnel's job satisfaction, distress, and aggressive behavior. Journal of Behavioral and Applied Management, 9(2), 206-225.

Lamsa, A.M., Jyrkinen, M. Ve Heikkien, S. (2012). "Women in Managerial Careers", Editor. Pucetaite, R. Cases in Organizational Ethics, Vilnuis University Press, Lithunia, 4-16.

Lazarus, R. S. (1991). Cognition and motivation in emotion. American psychologist, 46(4), 352.

Logan, M. S., & Ganster, D. C. (2005). An experimental evaluation of a control intervention to alleviate job-related stress. Journal of Management, 31(1), 90-107.

Lu, J., Ho, D. W., & Cao, J. (2010). A unified synchronization criterion for impulsive dynamical networks. Automatica, 46(7), 1215-1221.

Lyons, T. F. (1971). Role clarity, need for clarity, satisfaction, tension, and withdrawal. Organizational behavior and human performance, 6(1), 99-110.

Margolis, B. L., Kroes, W. H., & Quinn, R. P. (1974). Job stress: An unlisted occupational hazard. Journal of occupational medicine, 16(10), 659-661.

Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. World psychiatry, 15(2), 103-111.

Matteson, M. T., & Ivancevich, J. M. (1979). Organizational stressors and heart disease: A research model. Academy of Management Review, 4(3), 347-357.

Miles, R. H. (1975). An empirical test of causal inference between role perceptions of conflict and ambiguity and various personal outcomes. Journal of Applied Psychology, 60(3), 334.

Monnot, M. J., & Beehr, T. A. (2014). Subjective well-being at work: Disentangling source effects of stress and support on enthusiasm, contentment, and meaningfulness. Journal of Vocational Behavior, 85(2), 204-218.

Montgomery, D. C., Blodgett, J. G., & Barnes, J. H. (1996). A model of financial securities salespersons' job stress. Journal of Services Marketing.

Morris, J. H., & Snyder, R. A. (1979). A second look at need for achievement and need for autonomy as moderators of role perception–outcome relationships. Journal of Applied Psychology, 64(2), 173.

Nunnaly, J. C. (1978). PSychoneric Theory. *Second Edion, McGraw-Hil*.

Örücü, M. Ç., & Demir, A. (2011). Psychometric Evaluation of the College Adjustment Self-Efficacy Scale for Turkish University Students. European journal of psychological assessment.

Özafşarlıoğlu, S., & Kılıç, R. (2013). Örgütlerde stres kaynaklarının çalışanların iş-aile çatışması üzerine etkisi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(3), 208-237.

Özbudak, Ö., Kircı, M., Çakir, Y., & Güneş, E. O. (2010, April). Effects of the facial and racial features on gender classification. In Melecon 2010-2010 15th IEEE Mediterranean Electrotechnical Conference (pp. 26-29). IEEE.

Özdevecioğlu, Mahmut-Bulut, E. Aziz-Tekçe, Evren Arı-Çirli, Yıldız-Gemici, Tevfik-Tozal, MahmutDoğan, Yasemin (2003), "Kadın ve Erkek Yöneticilerin Yönetimi Altındaki Personelin Motivasyon, Stres ve İş Tatmini Farklılıklarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, (125-138).

Özmutaf, N. M. (2006). Örgütlerde İnsan Kaynakları ve Stres: Ampirik Bir Yaklaşım. Su Ürünleri Dergisi, 23(1).

Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye'de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın analizi. Ege Akademik Bakış, 10(4), 1217-1230.

Pease, M., Shostak, R., & Lamport, L. (1980). Reaching agreement in the presence of faults. Journal of the ACM (JACM), 27(2), 228-234.

Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. Journal of applied psychology, 59(5), 603.

Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: a review of the literature. Journal of applied psychology, 87(4), 698.

Ridgeway, C. L. (1997). Interaction and the conservation of gender inequality: Considering employment. *American Sociological Review*, 218-235.

Rooney, J. A., & Gottlieb, B. H. (2007). Development and initial validation of a measure of supportive and unsupportive managerial behaviors. Journal of Vocational Behavior, 71(2), 186-203.

Saijo, M. (2018). Pathophysiology of severe fever with thrombocytopenia syndrome and development of specific antiviral therapy. Journal of infection and chemotherapy, 24(10), 773-781.

Sandberg, S. (2013). Lean in- Sınırları Zorlamak. Ceo Plus Yayınları, İstanbul.

Shulman, G. L., Remington, R. W., & Mclean, J. P. (1979). Moving attention through visual space. Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 5(3), 522.

Smith, M. J., & Selye, H. (1979). Stress: Reducing the negative effects of stress. AJN The American Journal of Nursing, 79(11), 1953-1955.

Sosik, J. J., & Godshalk, V. M. (2000). Leadership styles, mentoring functions received, and job-related stress: a conceptual model and preliminary study. Journal of organizational behavior, 21(4), 365-390.

Türkiye İstatistik Kurumu(TUIK), 2020.

Türktan, G. (2020,Mayıs,23). https://www.guldenturktan.com/tr/fortune-500deki-kadin-ceolarin-sayisi-tum-zamanlarin-rekorunu-kirdi/

Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2), 183-206.

Van Sell, M., Brief, A. P., & Schuler, R. S. (1981). Role conflict and role ambiguity: Integration of the literature and directions for future research. Human relations, 34(1), 43-71.

Wallace, V. A., & Raff, M. C. (1999). A role for Sonic hedgehog in axon-to-astrocyte signalling in the rodent optic nerve. *Development*, *126*(13), 2901-2909.

Wayne, S. J., Liden, R. C., Kraimer, M. L., & Graf, I. K. (1999). The role of human capital, motivation and supervisor sponsorship in predicting career success. Journal of organizational behavior, 20(5), 577-595.

Wheeler, H., & Riding, R. (1994). Occupational stress in general nurses and midwives. British Journal of Nursing, 3(10), 527-534.

World Health Organization. (2019).

Yoon, J., & Lim, J. C. (1999). Organizational support in the workplace: The case of Korean hospital employees. Human relations, 52(7), 923-945.

Yoon, J., & Thye, S. (2000). Supervisor support in the work place: Legitimacy and positive affectivity. The Journal of social psychology, 140(3), 295-316.

Zonana, Murat (2011), İş Stresinin İş Görenlerin Örgütsel Sosyalleşme Düzeylerine Etkileri ve Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bölüm 9

KNOW-HOW'UN VE KNOW-HOW SÖZLEŞMELERİNİN GELİŞİM SÜRECİ, EKONOMİ AÇISINDAN ÖNEM VE FONKSİYONU

Aslı TUTUCU[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi Aslı Tutucu; Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi- e-posta: asli.tutucu@deu.edu.tr ; Çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalında Prof. Dr. Hanife Öztürk'ün danışmanlığında savunularak kabul edilen "Rekabet Hukuku Bakımından Know-How (Teknik ve Ticari Bilgi) Sözleşmesi" başlıklı doktora tezinin birinci bölümünden alınmıştır. **Orcid No: 0000-0003-3183-6022**

GİRİŞ

Know-how, değişik görünüm biçimlerine sahip olabilen, geniş kapsamlı, fikri ya da diğer bir ifadeyle gayri maddi unsurlardan oluşan, üzerinde fikir birliğine varılmış tanımı bulunmayan bir kavram olup, en genel anlamıyla bilgiyi ifade etmektedir. Know-how un gayri maddi unsuru teknik ya da ticari, gizli olan ya da olmayan, endüstriyel ya da pazarlamaya (müşterilerle, sağlayıcılarla ve girişimin iç organizasyonuyla ilgili) ilişkin bilgileri konu edinmektedir. Know-how, bir işletmenin kullandığı özel üretim tekniklerinden, pazarlama stratejilerine, patent verilebilir nitelikte olduğu halde patent alınmamış (patentle korunmayan) ya da patent verilmesi mümkün olmayan buluşlardan, yönetim ve organizasyon yöntemlerine, üretimde maliyetin düşürülme hesaplamalarından, en uygun hammaddenin hangisi olduğuna, nereden ve nasıl temin edileceğine ve nasıl bir karışım içerisinde kullanılacağına yönelik bilgilere, en üstün kalitenin elde edilebilmesi için gerçekleştirilen gizli uygulamalardan, müşteri portföy bilgilerine kadar çok geniş kapsamlı bir yelpazeyi oluşturabilmektedir. Belirli formül, reçete ve buna benzer diğer araçlarla, belirli mal veya hizmetlerin üretiminde kullanılan ya da bunların üretim ve sunumunda ortaya çıkan pratik problemlerin çözümünü mümkün kılan -öyle ki buna endüstriyel ya da ticari bir girişimin tesisi veya organizasyonu, hammadde ve sağlayıcıların seçilmesi, uzman personelin eğitim metodları da dahildir- çok çeşirtli bilgiyi ifade eden bir terimdir. Bu sebeple know-how un teknik ve ticari bilgi ve tecrübeyi kapsayan geniş bir bütün olduğunu söylemek mümkündür. Üretim tekniklerine ilişkin bilgiler ile birlikte çoğu kez ticari bilgilerin de sözleşme ile aktarıldığına tanık olunmaktadır. Uygulamada özellikle franchise sözleşmelerinde franchise verenin sahip olduğu ticari bilgiyi diğer bir ifadeyle ticari know-how u, sözleşmenin diğer tarafına aktarılması ile çok sık karşılaşılmaktadır.

Kavram içeriği ve hukuki niteliği bakımından yoğun tartışmalara neden olsa da günümüzde teknoloji transferinin vazgeçilmez araçlarından biri olan know-how sözleşmeleri, patent lisansı sözleşmeleri ile eş değer bir öneme ulaşmıştır. Teknoloji, ekonomik büyümenin sağlanması için kullanılması zorunlu bir araç hatta günümüzde ekonomik büyümenin en önemli aracıdır. Teknolojinin bu pozisyonu, teknik bilginin yaratım ve sikülasyonuna olan ilgiyi kaçınılmaz biçimde artırmıştır.Yeni tekniklere dayalı olarak üretim yapabilmek ve devamında bu teknolojileri üretebilme yeteneğine ulaşmak ancak bilgiye sahip olma yolu ile gerçekleştirilebilir. Teknolojiyi üretip geliştirmek için gereken bilgiye sahip olma beraberinde önemli bir rekabet avantajını da getirmektedir. “Bilgi güçtür” yargısı çağımıza damgasını vurmuş bir gerçektir. Günümüzde ekonomik gelişmeyi ve teknolojik yenililiği sağlamak bakımından teknoloji transferi büyük bir önem kazanmıştır. Know-how un aktarımı amacıyla yapılan know-how anlaşmaları da

bu nedenle teknoloji transferinin önemli birer aracı haline gelmiştir. Çalışmamızda know-how un gelişim süreci ve ekonomik fonksiyonu ile patent ve patent lisansı sözleşmeleriyle ilişkisi inceleme konusu yapılacaktır.

1. KNOW-HOW UN VE KNOW-HOW SÖZLEŞMELERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Patent, marka, model, endüstriyel tasarım gibi sınai mülkiyet hukukunun inhisari haklarını konu edinen geleneksel lisans sözleşmeleri, özel olarak kanunen korunmayan ancak pazar için değerli olan, sınai, özel bilginin söz konusu olduğu yerlerde bir boşluk bırakmaktaydılar[1].

Amerika Birleşik devletleri, 19.yüzyılda endüstri devrimindeki öncü rolünü üstlenirken işletmelerin uzmanlaşması, ayrıntılı ve rafine hale gelen üretim prosesleri üzerindeki bilgi ve tecrübelerin işletmeler arasında değişiminin sağlanabilmesi için bazı özel araçlara, özellikle para karşılığında bir işletmeden diğerine aktarılmasını sağlayacak hukuki araçlara ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur[2]. Tekniğin bu gelişiminin etkisiyle ikinci dünya savaşından sonra yabancı sermayenin özellikle batı Avrupa ekonomileri üzerindeki güçlü etkisi ile buna bağlı olarak giderek artan milletlerarası katılım ilişkileri ve ekonomik olarak dışa bağımlı teşebbüslerin kurulması know-how aktarımını konu edinen sözleşmelerin büyük ölçüde artmasına yol açmıştır[3]. Kısaca, know-how sözleşmeleri iki dünya savaşı arasındaki dönemde ilk olarak ABD'de ortaya çıkmış[4], ikinci dünya savaşından sonra ABD'den yola çıkarak batıda yer alan tüm endüstrileşmiş ülkelere hızla yayılmış ve önemi sebebiyle de işletme ekonomisi ve hukuk biliminde özel bir yer kazanmıştır[5].

80'li ve 90'lı yıllara gelindiğinde ise batının endüstrileşmiş ülkelerinden know-how transferine ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeler ve doğu Avrupa ülkeleri ile ekonomik işbirliğinde know-how sözleşmelerinin çok büyük rol oynadığı görülmektedir[6]. Burada know-how sözleşmesi teknoloji transferinin bir vasıtası olarak kullanılmaktadır. Ancak sadece gelişmekte olan ya da daha düşük düzeyde endüstrileşmiş ülkelerle değil, yüksek endüstrileşmiş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları know-how sözleşmelerine de giderek daha da artan bir sıklıkta rastlanmaktadır[7].

Know-how sözleşmelerinin başlangıcı patentin hikayesi ile sıkı sıkıya bağlıdır. Önceki zamanlarda her tür sınai bilgi, eğer sınai hukuki

1 MARTİNEK, Michael, Moderne Vertragstypen Band.II, München 1992, s.207
2 MARTİNEK,s:208
3 GERLACH, Klaus, Besteuerung des Know-How, München 1966, s.1
4 VİDA, Alexander, İmmaterialgüterrechtlicher Sonderschutz des Know-How in Ungarn, GRUR int. 1979, s.333
5 SAUMWEBER, Wolfgang**,** Der Schutz von Know-how im Deutschen und Amerikanischen Recht -eine rechtvergleichende Analyse-, München 1978, s.16 ; MARTİNEK**,** s.208,209
6 MARTİNEK,s: 209
7 STUMPF, Herbert, Der Know-how Vertrag, 3. Aufl., Heidelberg 1977, s.20, Rdnr.2

korunmadan yararlanmakta, diğer bir ifadeyle patente bağlanmış ise, geniş kapsamlı olarak devredilebilmiştir[8]. Bu tür patentler bir proses ortaya koydukları sürece çoğu kez uzun süreli pratik denemelerden sonra endüstriyel açıdan ekonomik olarak değerlendirilebildikleri için, lisans sözleşmelerinde yan edim olarak üretim tecrübesi de artan biçimde aktarılmaya başlanmıştır. Bu üretim bilgileri hep daha sıklıkla ön plana geçmiş, öyle ki aktarılmaları patent lisansının yanında bağımsız bir asli edim olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenlerle çoğu kez çok çeşitli üretim bilgileri ile bağlı, sınai korunma hakkının oluşmadığı bir "gizli prosesin" aktarılması tercih edilme yoluna gidilmiştir[9].

Günümüzde masraflarını kendilerinin karşılayacağı bir araştırmayı yürütmek zorunda kalmaksızın rekabet yeteneklerini korumak ve devam ettirmek isteyen işletmelerin, yabancı -ve patent verilmemiş- özel bilgi ve tecrübeler olmaksızın bunu başarabilmeleri mümkün görülmemektedir[10]. Bu durum know-how sözleşmelerinin işletmeler için ne kadar önemli ve gerekli olduğunun bir göstergesidir.

Lisans sözleşmeleri uygulamasında saf patent lisansı sözleşmelerinin artık tercih edilmediği, bunun yerine çoğunlukla know-how sözleşmesi unsurlarını da içeren patent lisansı sözleşmelerinin diğer bir ifadeyle karma lisans sözleşmelerinin yapıldığı görülmektedir[11]. Schumacher, 1964 yılında 461 adet know-how- ve lisans sözleşmesi üzerinde yapılmış bir incelemenin sonuçlarını değerlendirirken, her iki patent lisansı sözleşmesinden birinin know-how'a ilişkin sözleşme şartlarını da içerdiğini ifade etmiştir[12].

Günümüzde know-how un ekonomik önem ve tercih edilme itibariyle patent lisansı sözleşmelerinin önüne geçtiğini söylemek mümkündür[13].

---

8 BÖHME, Werner, Die Besteuerung des Know-how, Berlin 1967, s.16

9 BÖHME, s.17

10 GERLACH, s. 1

11 STUMPF, s.19 , Rdnr.1; BÖHME, s.17

12 SCHUMACHER, Herrmann**,** Bedeutung und Behandlung von Know-How- Verträgen unter Europäischem Kartellrecht, in Gewerbliche Schutzrechte in EWG Kartellrecht , IV. Kartellrechtsforum, Brüssel 1970, s.45, 46

13 COLES, Richard J, Die Rechtslage von Know-How Verträgen nach dem Recht des Vereinigten Königsreich, in "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln-Berlin-Bonn-München 1986, s.19 ; KİOURTSOGLOU**,** Konstantinos**,** Der Know-how Vertrag im Deutschen und Europäischen Kartellrecht, München 1990, s.4; KREUZER, Karl, Know-how Verträge im Deutschen İnternationalen Privatrecht, in Fesrschrift für Ernst Caemmerer zum 70. Geburtstag, Tübingen 1978, s.705, s.706; KNOPPE, Helmut, Die Besteuerung der Lizenz- und Know-how-Verträge, 2.Aufl.,Köln 1967, s.2; WİEMER**,** Emmanuel**,** Die Bedeutung der Vertragsstrafe für Know-how- Verträge, München 1977, s.11 Aynı incelemenin sonucunda, yapılmış olan 461 adet lisans sözleşmesinden % 67.4'ünün know-how sözleşmesi olduğu tespit edilerek ve patent lisansı sözleşmelerinin yapılma oranının % 55.8 olduğu göz önünde bulundurularak know-how sözleşmelerinin üstünlüğü kabul edilmiştir.Bkz. SCHUMACHER, s.46 ;Fransa da yapılan bir inceleme sonucunda ise , fransız kimya firması Rhone-poulenc S.A. nın yaptığı 1000 adet sözleşmenin sadece % 10 unun bir sınai mülkiyet hakkının konu edinildiği bir lisans sözleşmesi niteliğinde olduğu geriye kalan % 90 'ın tamamının ise know-how aktarımını içerdiği belirlenmiştir. Fransız şirketleri ile ilgili diğer örnekler için bkz. WİEMER, s.12

Sözünü ettiğimiz üstünlük sadece patent lisansı sözleşmelerine karşı değildir. Bir know-how paketinde toplanan bilgi, yetenek ve tecrübelerin ekonomik değerinin çoğu kez bununla bağlantılı bulunan ya da bulunmayan tüm sınai mülkiyet haklarının değerini geçtiği doktrindeki bir çok yazarca kabul edilmektedir[14]. Sözleşme uygulamasındaki gelişmelerle bağlantılı olarak know-how kavramı öncelikle patent lisansı sözleşmelerinde, sözleşmenin, korunmayan bilgilerin aktarılmasını içeren kısmında kullanılıp mülkiyet hakkı niteliği taşıyan asli edimin yanında bir yan edim olarak aktarılmakta iken, ilerleyen zamanda mülkiyet hakları geri plana kaymış ve know-how asli edim haline gelmiştir[15].

Başlangıçta know-how sözleşmeleri sadece teknik (endüstriyel) özel bilgiyi konu edinirken, -ki bu genellikle ya bir fikri mülkiyet hakkının gerektirdiği kriterlerin altında kalındığı için ya da mümkün olabilecek bir korunma için başvuruda bulunulmamış ya da bulunulmuş olduğu halde sonucunda fikri mülkiyet hakkının tanındığı tescil prosedürü henüz tamamlanmadığı için- gerçekleşmekteydi, ikinci dünya savaşından sonra know-how sözleşmeleri, teknik olmayan sınai bilgiyi (ticari know-how) özellikle işletme organizasyonu şekilleri , satış-pazarlama pratiklerini de konu edinir şekilde yapılmaya başlanmıştır[16].

2. KNOW-HOW UN EKONOMİK FONKSİYONU

2.1. EKONOMİK VE TEKNİK İLERLEMENİN TAŞIYICISI VE SÖZLEŞME KONUSU OLARAK KNOW-HOW UN EKONOMİK FONKSİYONU

Bir işletmenin üretiminde ulaştığı teknik ilerlemenin, diğer işletmelere karşı sahip olduğu teknik ve ekonomik üstün durumun sebebini açıklarken, sadece fikri mülkiyet haklarının, patent hakkı ile korunan buluşların, modellerin, marka, endüstriyel tasarım ve eser sahibi pozis-

14 GAUL/BARTENBACH, Handbuch des Gewerblichen Rechtsschutzes, 5.Aufl. Köln, 1997, Q2; MARTİNEK, s: 207;GAUL**,** Dieter, Die Durchsetzung des Schutzes eines Betreibsgeheimen Know-How, WRP 1988,s.215; GAUL, Dieter, Der Erfolgreiche Schutz von Betriebs- und Geschäftsgeheimnissen, Köln 1994, s.2; KİOURTSOGLOU, s.3; STOFFMEHL, Thomas, Technologietransfer im Eeuropäischen Kartellrecht durch Gruppenfreistellung, Münster 1997, s.30; HERRMANN, Heino, Die Beurteilung exklusiver Know-How-Lizenzen nach dem EWG-Kartellverbot, Berlin 1994, s.15, MÖHRİNG, Philipp, Betriebs- und Geschäftsgeheimnisse in Wettbewerbs- und Kartellrechtlicher Sicht, Festschrift für Hans Carl Nipperdey, zum 70.Gebutstag, B.II, München 1965,s.415, 417 MAİLÄNDER, Peter, Vereinbarungen zur Know-how-Überlassung im Wettbewerbsrecht der EWG, s.523; ayrıca STUMPF, s:19, nr.1 Alman Federal mahkemesi de 1955 yılında vermiş olduğu kararda "işletme sırlarının" çoğu kez sınai korunma haklarından daha değerli ve "gizli bir usul" şeklinde işletmenin esaslı değer faktörünü (esaslı bir işletme faktörü) oluşturduğunu belirtmiştir. Bkz. BGH 25.1.1955, "Geheimverfahren-Dücko", GRUR 1955, s.388

15 KNOPPE**,** s.2 ; BÖHME, s.16,17; karş. PAGENBERG,Jochen/GEİSSLER, Bernhard, Lizenzverträge, Köln-Berlin-Bonn-München, 1991,s.112; KRASSER, Rudolf/SCHMİD, Hans Dieter, Der Lizensvertrag über Technische Schutzrechte aus der Sicht Deutschen Zivilrechts, GRUR 1982, s.324, 329

16 MARTİNEK, s.208

yonlarının önemini vurgulamak yanlış olur[17]. İşletme içinde geliştirilen ya da bir başka işletmeden alınan, sınai mülkiyet hakkı ile korunmayan buluşların, yaratıcı edimlerin, teknik bilgi ve tecrübelerin de bilgi taşıyıcısı olarak işletmenin gelişiminin ve rasyonelleşmesinin çok önemli bir aracı olarak girişimciye pazarda önemli avantajlar sağlaması mümkündür[18]. Özellikle gelecek için tekniğin kaydettiği sürekli ve düzenli ilerleme ve dünya ekonomisindeki giderek artan birbirine bağlanma nedeniyle, ulusal ve uluslararası pazarlarda başarılı olabilmek için ve rekabet yeteneğinin kazanılmasına yönelik olarak bu tür bilgilerin aktarılması zorunlu görülmektedir[19]. Üretim yapan her teşebbüs belirli ölçüde özel proses türlerini kullanmaktadır. Belirli bir metoda göre çalışan ve belirli ürünleri üreten işletmelerin bu şekilde sağladıkları tecrübelerin bütünü bir çok durumda bir teşebbüsün işletme değerinin en önemli ve esaslı kısmını oluşturur[20].

Üretmek isteyen ancak araştırma, geliştirme ve deneme için harcama yapmaktan kaçınan işletmelerde "teknik bilgi" (technical informance) özellikle de "üretim tecrübesi" (manufacturing experience) için bir başvuru potansiyeli oluşmuştur. Bu başvuru potansiyelinin muhatabı üretime hazır hale gelene kadar, hazırlık çalışmalarında çok fazla miktarlarda yatırım yapmış ve fakat bundan sonra, özellikle de üretim kapasiteleri tükendiği için teknik üretim aşamasını başka bir işletmeye bırakmayı isteyen teşebbüslerdir[21]. Burada özellikle kendilerini sadece belirli sınai görevlerde uzmanlaştırmış, üretim koşulu olarak "alıcı" ya da "verici" sıfatıyla bilgi birikiminin değişimine ihtiyaç duyan işletmeler söz konusu olmaktadır[22].

Tıpkı korunan bir buluşta olduğu gibi, know-how un ortaya çıkarılabilmesi diğer bir deyişle yaratılabilmesi için çoğu kez uzun süreli ve çok masraflı bir ön çalışma gerekmektedir[23]. Belirli bir prosesle uğraş, somut tecrübeler ortaya çıkarmaktadır. Prosesin en ekonomik biçimde nasıl çalıştığı, bir ilavenin yapılacağı en uygun zaman ve hangi ısının en elverişli olduğu gibi somut tecrübeler[24] çoğu kez bilfiil elde edilmeye çalışılacaktır. Ekonomi uygulamasının "çocuk hastalıkları" adını verdiği süreç atlatılıncaya, yani problemsiz ve memnuniyet verici bir üretim sağlanıncaya kadar zorluklara, harcanan zamana, üretim hatalarına, iş gücü sarfına ve bunlara

17 GAUL/BARTENBACH, Q 1; SAUMWEBER, s.51
18 GAUL/BARTENBACH, Q 2; SAUMWEBER, s.51
19 KNOPPE, s.1
20 LÜDECKE, Wolfgang-FİSCHER, Ernst, Lizenzverträge, Frankfurt am Main 1956, s.661;SAUMWEBER, s.51; KNOPPE, s.22
21 MARTİNEK,s. 207; FİNGER,Peter, Die Nichtangriffspflicht bei Know-how-Verträgen, WRP 1969, s.398; karş. ROMANOVSZKY/GEORGE, s. 8;
22 MARTİNEK, s.207;
23 SAUMWEBER, s.52; STOFFMEHL,s.31; Know-how alımı, üretim başlangıcı için know-how alanın sahip olmadığı araştırma ve geliştirme kapasitelerinde ki boşluğu kapatmayı sağlar.s.32
24 LÜDECKE-FİSCHER, s.661

bağlı olarak ortaya çıkan maddi harcamalara katlanılmak zorunda kalınacaktır[25]. Bu nedenle yeni bir prosesi ya da üretimi uygulamak isteyen girişimciler ayrıntılar üzerindeki bu bilgileri, işletmeye dayalı püf noktalarını, işletme tecrübelerini know-how sözleşmeleri vasıtasıyla transfer ederek söz konusu masraflardan, harcamalardan tasarruf edip olumsuzlukları bertaraf etmeyi tercih edeceklerdir. Bu yolla araştırma masraflarından çok büyük ölçüde tasarruf eden know-how alana, bir bedel ödemesi karşılığında, sadece kendi konusuna özel ve bu konuda yoğunlaşmış araştırmaları yapmak kalacaktır[26]. Merke'ye göre, know-how aktarımında, patent lisansının aksine, know-how verenin üretim metodu ve/veya ürününün üretiminin sürdürülmesine izin veren üretim bilgisi, bütünüyle, tamamıyla know-how alanın tasarrufuna sunulmaktadır. Know-how alan bu şekilde kendi geliştirmesinden tasarruf ederek en kısa sürede teknik açıdan ve rekabet bakımından know-how veren ile aynı seviyeye ulaşır[27]. Rakipleri aynı sonuca üç aşamada ve çok daha fazla teçhizat, alet ve kişi tahsis ederek ulaşabilirken, kimyasal bir dönüşümü tek bir proses içinde gerçekleştirebilen know-how'a sahip olan girişimci, rakiplerine nazaran esaslı bir üstün durumunun ortaya çıkmasına neden olan, üretilen ürünü çok daha ucuz ve satışı kolaylaşmış şekilde pazara getirmeyi ya da bunun satışından daha yüksek kazanç elde etme olanağını kazanabilir. Bu tür bir kazanç maksimizasyonu, know-how u kullananlara gerçekleştirilebilmeleri için yatırım gereken diğer türdeki sınai faaliyetlerde bulunma olanağı tanır[28].

Büyük ve güçlü işletmeler, know-how sözleşmeleri vasıtasıyla küçük ve orta ölçekli işletmelere know-how aktararak onlarda daha modern ve rasyonel bir işletme yönetimini gerçekleştirebilecektir. Know-how veren ise elde edeceği maddi karşılığı yeni araştırmalara sarf ettiği takdirde rakipleri karşısındaki üstünlüğünü muhafaza etmeyi başaracaktır[29].

Know-how günümüzde, sınai mülkiyet haklarının özellikle de pa-

25 BARZ,Carl Hans, Know-How als Einbringungsgegenstand, in Aktuelle Probleme aus dem Gesellschaftsrecht und anderen Rechtsgebieten, Berlin 1959, s. 157, 158 ; bkz.ayrıca BLATTER, Anton-Willi, Der Schutz des Know-How im Arbeitsvertragsrecht, Bern 1981, s.36, dn.31

26 KİOURTSOGLOU, s. 6; SAUMWEBER, s.52,53;HESSE, Hans Gerd, Die Kartellrechtliche Behandlung von Verträgen über nicht Geheimes Technisches Know-How, GRUR 1985,s.661, Bkz. ve karş. ayrıca STOFFMEHL,s.32; KNOPPE, s.1; LÜDECKE-FİSCHER,s.661; BÖHME, s.21; BARZ, s.158; TROLLER, Alois, Immaterialgüterrecht, B.I, Basel und Frankfurt am Main, 1983, s. 421, MERKE, Gerd, Gruppenfreistellungsverordnung für Know-how-Vereinbarungen, CR 1989, s.457,459; Böylelikle bir işletmeye araştırma ve deneyler için kendi sermaye kullanımına gerek kalmaksızın malların üretiminde en yeni tekniklerin ve gelişmelerin uygulanabilmesi imkanı tanınmış olur. Müteşebbis bu alandaki tecrübeleri öncelikle toplamak zorunda kalmaksızın ve belirli rizikolara katlanmaksızın üretime geçmenin rahatlığını yaşar. bkz. KNOPPE, s.1

27 MERKE, CR 1989, 459

28 GAUL, 1994, s.2, 3

29 STOFFMEHL, s.31; SAUMWEBER, s.53

tentin ekonomik olarak değerlendirilebilmesinin en önemli unsuru sayılabilir[30]. Patent lisansı sözleşmesine konu olan patentin lisans alan tarafından amaca uygun yani -faydalı- biçimde kullanılabilmesi için gerekli olan bilgilerin -teknik özel bilgi ve işletme içi tecrübelerin- de aktarılmasına ihtiyaç vardır[31]. Patent lisansı sözleşmesi ile lisans alan, korunan buluşu kullanma hakkını elde eder. Ancak lisans alanın patenti kullanarak seri üretim aşamasına geçmesine kadar aşması gereken uzun bir yol bulunmaktadır. Eğer korunma konusunu yani patenti başarılı şekilde değerlendirmek istiyorsa, -üretim sürecine ilişkin zaman kaybettiren ve masraflı olan bazı ayrıntıları kendi denemeleri ile bulmak zorunda kalmaksızın- lisans verenin, tecrübesi nedeniyle sahip olduğu bilgileri ve danışılacak personeli de lisans alanın işletmesindeki hazırlıklarda ve gerekli teçhizatın oluşturulmasında yararlanılmak üzere lisans alanın tasarrufuna sunması, üretime dönük olan ya da olmayan her türlü bilgi, belge ve tecrübeden de lisans alanı yararlandırması gerekmektedir[32]. Bu noktada know-how patentin uygulanmasına hizmet etmektedir[33]. Tarihsel gelişim bakımından da önem taşıyan bu gerçeği yadsımak mümkün olmasa da lisans sözleşmesi uygulaması, bir sınai korunma hakkının -özellikle de patentin- konusu ile ilişkinin know-how un esaslı ya da zorunlu unsuru olmadığını göstermiştir[34]. Bir diğer ifadeyle know-how un bağımsız olarak varolabilmesi mümkündür.

Know-how sadece yeterli buluş basamağından yoksun olunması nedeniyle, özel hukuki korunmanın talep edilemediği teknik problemlerin çözümünü içermez[35]. Kabul edilmelidir ki bir çok işletme kendi branşında gerçekte patent verilmeye müsait olmayan bir çok pratik tecrübe ya da

30 Know-how un bu patent -ve de diğer sınai mülkiyet haklarını- tamamlayıcı özelliği Milletlerarası Ticaret Odasının 1961 tarihli Kopenhag kongresinde de önemle vurgulanmış ve know-how un son yıllarda endüstriyel mülkiyetin çok değerli bir konusu haline geldiği, büyük ekonomik önem kazandığı ve endüstiyel işletmeler arasındaki giderek artan sayıdaki önemli anlaşmalarda sözleşmenin temel konusu haline geldiği belirtilmiştir. Bkz. Arbeiten der IHK auf dem Gebiet des gewerblichen Rechtsschutzes (Bericht), GRUR 1962, s.504,505, ayrıca BIRPI nin bu konudaki görüşü için bkz. WİEMER,s.11; STUMPF, s.21,22 ; SAUMWEBER, 51

31 KRAFT, Alfons, Beschränkungen bei der Know-How-Vergabe und EWG- Kartellrecht, in Festschrift für Johannes Bärmann zum 70.Geburtstag, München 1975,s.564; STOFFMEHL, s.34;WİEMER, s.11 MAİLÄNDER, s.523; KRASSER, Rudolf, Der Schutz des Know-How nach deutschem Recht, GRUR 1970,s.587; WİEBE, Know-How-Schutz von Computersoftware, München 1993,s.182; BARZ, 159; LÜDECKE-FİSCHER, 476, 477; 751

32 KRASSER, GRUR 1970, s.587 ; bkz.ayrıca SAUMWEBER, s.51,52

33 Bu noktada lisans verenin aktarmakla yükümlü olduğu, doktrinde kısaca "eşlik eden know-how" olarak adlandırılan bilginin lisans veren için esas olarak bir yan yükümlülük olduğu ancak, çoğu zaman bir asli yükümlülük karakterine de sahip olabildiği belirtilmektedir. Açıklanan know-how un sözleşme ile ortaya konulan menfaatler durumuna göre lisansın içerdiği ile aynı teknik-ekonomik ağırlığı taşıması durumunda ve hedeflenen üretimin korunan buluş ve açıklanan know-how olmaksızın yapılabilmesi mümkün değilse know-how da patent ile birlikte asli edim niteliğini taşıyacaktır. Bkz. KRASSER/SCHMİD, GRUR 1982, s.324, 329; PAGENBERG/GEİSSLER, s, 112

34 KRASSER, GRUR 1970, s.587

35 KRAFT, s.564

püf noktaları geliştirmektedir[36]. Teşebbüslerde bir sınai korunma hakkı özellikle de bir patent ile korunabilecek teknik alanın dışında, işletmenin ekonomik başarısı için fayda sağlayıcı, örneğin en rasyonel üretim metodlarının, reklam ve satış tekniği bilgilerinin, işletme organizasyonuna dair bilgilerin yer aldığı alanlar mevcuttur. Bunlar, söz konusu korunma hakkının düzenlemediği ancak ekonomik önemi tartışılmaz olan alanlardır[37]. Bu konular ancak bir know-how sözleşmesinin konusunu oluşturabilirler.

Yabancı bir pazara, dış ekonomik hukuksal engeller, ithalat yasakları, koruma gümrüğü gibi sebeplerle ya da üretim kapasiteleri tükendiği için giremeyen, ürünlerini ihraç edemeyen teşebbüsler, orada kurulu bulunan bir işletmeyle know-how sözleşmesi yaparak bu imkanı elde edebilmektedirler. Bu şekilde yabancı pazara ait işletme için ülke içinde üretim güvence altına alınmış olurken, know-how un ithal edildiği ülkede yeni işyerleri de sağlanmış olmaktadır[38].

Gelişmiş ülkeler belirli ürünlerin üretiminde daha az endüstrileşmiş ülkeleri tercih ederlerken o ülkelerdeki düşük işçi ücretlerinden yararlanmayı hedeflemektedirler. Bu durumda ürünlerin çok daha düşük maliyetle üretimi söz konusu olabilmektedir.[39]

Albrechtskirchinger'e göre, bir lisans alan için ilgi çekici olan sadece know-how un gelişim avantajı sağlaması değildir. Özellikle yeni bir alana ya da bir pazara giren lisans alan için, know-how un oluşmuş bir teknik ortaya koyması da büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde, know-how bilgisi olmaksızın bu alana yeni giren kişi, söz konusu tekniğin tüm temelini uğraşarak kendisi öğrenmek zorunda kalırdı ki bu yıllar sürebilir, çok büyük yatırımlar gerektirebilir ve üstelik sonuçta başarı garanti olmayabilirdi[40].

---

36 FİNGER, WRP, s.398

37 MÖHRİNG, Festschrift für Nipperdey, s.416,417

38 MARTİNEK, s: 209**;** STUMPF, s.20 Rdnr.2 ; ROMANOVSZKY/GEORGE, s.8; PFAFF, Dieter**,** Der Know-How Vertrag im Bürgerlichen Recht, BB 1974, s.565,566; Belirli ülkelerin ithalat politikaları, lisans-know-how aktarımına etki eden durumların başında gelmektedir. Bazı ülkelerde belirli endüstriyel ürünlerin ithali zorlaştırılmış ya da yasaklanmıştır. Buna karşın aynı ülkede kurulu işletmelerin lisans-know-how almalarına ,ülke içindeki üretimi ve buna bağlı olarak çalışma alanlarını güvence altına almak amacıyla izin verilmektedir. Bu gibi ülkelerde en sık karşılaşılan sorunlardan biri olan döviz darboğazı bu ülkeleri -çoğu kez kendi imkanları ile başaramadıkları-kendi ürünlerini üretme zorunluluğu karşısında bırakmaktadır. Bkz. STOFFMEHL, s.32

39 STUMPF, s. 23 Rdnr.3 ayrıca bkz. STOFFMEHL, s.31,32

40 ALBRECHTSKİRCHİNGER, Georg, Einleitender Disskusionsbeitrag, in "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln-Berlin-Bonn-München 1986, s.35, 38; aynı doğrultuda MERKE, s.458; Bir çok durumda know-how büyük bir ekonomik harcamayı gerektiren, uzun yıllar süren teknik araştırma programının sonucudur. Örneğin ilaç endüstrisinde , sentezden pazar oluşturulması aşamasına kadar on yıl geçip , ortalama yüz milyon DM harcama yapıldıktan sonra , ortalama on bin sentetik maddeden sadece bir tanesi yeni bir ilaç haline gelmektedir. Buna göre know-how ortaya koyduğu teknik içerik yanında, bunun için sarf edilmesi gereken harcamaları da sona erdirmektedir. KİOURTSOGLOU, s. 6

Bir diğer önemli nokta ise aradaki zamanda yani ilgili branşa "yeni gelenin" söz konusu tekniği çalışarak öğrendiği (araştırma sürecinden geçerek edindiği) süre içinde teknolojinin daha da ilerleme olasılığının bulunmasıdır. Özellikle yüksek teknoloji alanında "eskime prosesi" çok büyük bir hız kazanmıştır. Öyle ki ancak, süratli ve büyüyen bir gelişim, pazar olgunluğu için uygun bir ekonomik kazancı garanti edebilmektedir. Bu durumda pazara "yeni gelen" söz konusu teknik bağlantıyı bulabilecek durumda değilse, başkalarının tecrübelerinden yaralanmayı tercih edebilir[41].

Know-how sadece know-how sözleşmelerinin konusu olarak değil, franchise sözleşmeleri bakımından da büyük öneme sahiptir. İşletmenin "good will"i diğer bir deyişle imajı-işletme değeri ve markası yanında franchise verenin, işletim şeklini, işletim metodlarını, tecrübelerini, varsa üretim prosesini de partnerinin tasarrufuna sunması gerekmektedir. Bu geniş kapsamlı paketin elde edilmesi, Franchise alan için bağımsızlık istek ve güdüsünü, minimum riziko ve sermaye ve maksimum başarı şansı ile bağlamak için rahat ve ekonomik bir metoddur. Bunun anlamı Franchise alanın çoğu kez aktarılan know-how ile işletmesini etkili biçimde kurabilmesidir[42].

2.2. KNOW-HOW UN PATENT İLE OLAN İLİŞKİSİ VE PATENTE NAZARAN TERCİH EDİLME SEBEPLERİ

Know-how, endüstriyel lisansın önemi gittikçe artan bir unsuru haline gelmiştir. Lisans sözleşmelerinin büyük bir kısmı ya saf know-how sözleşmesi ya da patent-know-how karma lisans sözleşmesi şeklinde yapılmaktadır ki bir çok karma sözleşmede know-how un merkezde yer alarak ağırlık noktasını oluştururken patentin onu tamamlayıcı bir konuma geldiği görülmektedir[43].

Yukarıda da belirttiğimiz gibi teknolojik bilgilerin korunmasının ve transferinin klasik aracı olan patent lisansı sözleşmeleri ile kıyaslandığında know-how sözleşmelerinin önemi giderek artmakta hatta çoğu noktada patent alanının önüne geçmektedir[44]. Buna en başta işletmelerin patent

41 ALBRECHTSKİRCHİNGER, FIW Schriftenreihe, s:38**;** MERKE, s.458 Böyle bir durumda Know-how sözleşmesine konu olan know-how'un , bu teknolojiye kendisi çalışarak giren teşebbüsle kıyaslandığında özel bir gelişim avantajı sağlayıp sağlamadığı sorusu önem taşımayacaktır. s.38

42 SAUMWEBER, s.54; Daha ayrıntılı bilgi için bkz. GÜRZUMAR, Osman Berat**,** Franchise Sözleşmeleri, İstanbul 1995, bkz. özellikle ,s. 81 vd., 98 vd.

43 HERMANNS, Ferdinand**,** Zusammenfassung der Diskusion, "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln-Berlin-Bonn-München 1986, s.37; COLES, FIW, s.19 ayrıca bkz. STUMPF, s.19,Rdnr.1; STUMPF, Herbert, Ungeklärte Probleme bei Know-How- und Patentlizenzverträgen, BB 1970, s.196

44 COLES**,** FIW, s:19 ; KİOURTSOGLOU, s.4 **;** POLEY,W Leonard, Know-How-Export Lizenzvergabe, Technologietransfer, 1981 Köln, s.28; STOFFMEHL, s.28; MAİLÄNDER, s.523; WİEMER, s.11,12 Coles, Know-how sözleşmelerinin önemini açıklarken ICI grubundan örnek vermektedir. ICI grubu 1984 yılında araştırma, geliştirme ve uygulama tekniği için 300 milyon £ sarfetmiştir. Araştırma ve teknik tahsisinin sadece ¼'ü çalışmanın sonucunun büyük olasılıkla "patent" olacağı alanlara yönelmektedir. Böylece know-how için ne kadar fazla yatırım yapıldığı ortaya çıkmaktadır. COLES, s. 19

başvurusundan kaçınma eğilimleri sebep olmaktadır. Patent başvuruları ve patent lisansı sözleşmeleri azalan bir seyir izlemektedir[45].

Bu durumun sebepleri incelendiğinde, öncelikle bir çok yeni ürünün kısa yaşam sürelerine dayanılmaktadır. Günümüzde patentler, süregelen teknik gelişme nedeniyle çok hızlı eskimekte ve değerlerini kaybetmektedir[46]. Başlangıçta, uzun süre değerlerini korudukları ve işletmeler için önemli avantajlar sağladıkları düşünüldüğü için, özel bilgilerin devrinde tercih edilen patent lisansı sözleşmelerine gösterilen ilgi, tekniğin sürekli daha hızlı ilerlemesi nedeniyle patentin konusunu oluşturan bilgilerin çok hızlı eskimesi ve değersiz hale gelmesi sonucunda giderek azalmıştır[47]. Sonuça bir buluşla hedeflenen rekabet avantajı yenilik frekanslarının hep daha küçük olması sebebiyle patenti gereksiz gösterecek derecede kısa ömürlü olabilmektedir[48].

Çok sayıda buluş sahibi ise, patent verilebilir olduğu halde, patentin sağladığı hukuki korumanın kaybını göze alarak, patent başvurusundan ve bunun sonucundaki buluşunu açıklama zorunluluğundan kaçınmakta onun yerine tam bir gizliliği tercih etmektedir[49]. Özellikle planlı araştırma yapan ve bunun sonucunda da patent verilebilir buluşların büyük bir bölümünü gerçekleştiren büyük endüstriyel işletmelerinin korkusu, rakiplerinin de, kendilerinin ulaştığı teknik durumu kapsamlı şekilde öğrenme-

45 STUMPF, s: 19, nr.1; KRAFT, s.564; SCHUMACHER, s. 46, 47 ; FİNGER, WRP,s.398; WİEMER, s.14

46 FİNGER, Peter, Die Offenkundigkeit des mitgeteilten Fachwissens bei Know-How Verträgen, GRUR 1970, s.3, dn.3 ; SCHUMACHER, s. 47; STUMPF, s. 24, Rdnr.7

47 GERLACH, s.1

48 WİEMER, s.14; Finger, verilmiş patentlerin sadece % 2,1'inde yani çok az bir kısmında patentin koruma süresi boyunca ayakta kalması ve devamlılığını sürdürebilmesinin sağlanabildiğini belirtmektedir. FİNGER, GRUR 1970, s.3

49 KRAFT, s.564 ; FİNGER, GRUR 1970 s.3, 9 ; FİNGER, WRP, s.398; STUMPF, s.19, Rdnr.1; SCHUMACHER, s. 47; WİEMER, s.14; GAUL/BARTENBACH, Q 2; SAUMWEBER**,** s.55; BÖHME, s.17; MARTİNEK, s.223; Schumacher , gelişim içerisinde bulunan kimya,elektroteknik, aeronautik (hava yolu tekniği) endüstrilerinde patent başvurusuna hemen hemen hiç rastlanmadığını belirtmektedir. Aynı tespit için bkz. SAUMWEBER**,** s.57; Knoppe de elektroteknik ve atomfiziği alanlarının modern teknikteki geliştirme zorlukları ve aşırı ayrıntılılık nedeniyle patent korunmasına elverişli olmadığı ve söz konusu alanlarda bu tür bir korunma ihtiyacının bulunmadığını ifade etmektedir.bkz. KNOPPE, s.2 Ancak patent başvurusunun kaçınılmaz olduğu bazı durumlar bulunmaktadır. Örneğin buluş düşüncesinin ya da Möhring'in ifade şekliyle teknik performansın ya da sonucun uygulama şeklinin mamulden açıkça anlaşılabildiği bir durumda herhangi bir şeyi gizli tutmaya imkan bulunmamaktadır. Bu durumda taklit ürünleri önleyebilmek için patent korumasına ihtiyaç vardır. Özet olarak, Know-how un gizli tutulabilme imkanı varsa patent başvurusundan genellikle kaçınılmaktadır. SCHUMACHER, s.47**;** MÖHRİNG , Festschrift für Nipperdey, s.416 ,417 bkz.ayrıca BGH 8.7.1975 t. "Polyurethan**"** kararı, GRUR 1976, s.140 vd. ; FİSCHER , karar ile ilgili yorumunda davacı know-how sahibinin "gizli tutma" daki menfaati nedeniyle iş sonuçlarının ticari açıdan değerlendirilmesi için çok daha iyi bir yol olduğu düşüncesiyle know-how sözlemesini tercih ettiği ve bunlar için patent başvurusunda bulunmaktan kaçındığı görüşünü ileri sürmektedir. FİSCHER, Ernst, Anmerkung für den Urteil "Polyurethan" GRUR 1976 s.142

lerine neden olmaktır[50]. Patent başvurusuna bağlı olan başvurunun ilanı aşamasından sonra buluş hakkında bilgi sahibi olabileceklerin sınırı ve sayısı hiçbir zaman tam olarak belirlenemezken, know-how sözleşmesinde buluş sahibi tarafından sözleşmenin diğer tarafının seçilip kontrolü mümkün olabilmektedir[51]. Buluşu gizli tutma, buluş sahibine, zaman olarak patent süresinden daha uzun sürebilen rekabet avantajı şansını getirirken, bunun ötesinde bazı rakiplerin ikame araştırmalarını ve süregelen teknolojik gelişmelerini zorlaştırabilir[52]. İşletmeler bu durumda güçlü bir fiili monopol durumu yaratabilmek amacıyla hukuki monopol durumundan vazgeçmeyi tercih etmektedirler[53].

Patent tarafından sağlanan hukuki korunmanın, patente karşı gerçekleştirilen tecavüze karşı açılan davaları yürütmedeki zorluklar -özellikle de ispat zorlukları nedeniyle- gerçekleştirilemeyeceği düşüncesi buluş sahibinin patent başvurusuna çekimser yaklaşmasına sebep olan nedenlerden biridir[54].

Know-how, bir buluşun -daha açık bir ifadeyle patent verilebilir bir buluşun-koşullarını yerine getiriyorsa buluş sahibinin ya da diğer bir deyişle know-how sahibinin bunu patent dairesine bildirmek ile teknik bilgisinin yabancılarca kullanımından kendisini koruyabilmek amacıyla onu gizli tutmak arasında bir seçim hakkı bulunmaktadır. Bu durumda know-how ile patent hakkı arasında bir yarışma ilişkisi meydana gelir[55]. Sözü edilen yarışma elbette ki her tür know-how için söz konusu değildir. Know-how'un diğer türleri, patent hakkı ile know-how arasındaki yarışmanın oluşmadığı, bir patent verilmenin koşullarını sağlayamaz[56]. Bir işletmenin teknik bilgisini bir patent olarak mı koruyacağı yoksa know-how olarak mı saklayacağı önceden planlanmış bir işletme politikası sonucuna

50 FİNGER, GRUR 1970,s.3; FİNGER,WRP s.398; GAUL/BARTENBACH, Q 2; SAUMWEBER, s.57; Bunun yanında bir çok işletme elde ettikleri özel branş bilgisini (uzmanlık bilgisi) kendi üretimleri için kullanmak yanında fayda sağlayıcı şekilde değerlendirmeyi tercih etmektedirler. Bu durum yukarıda belirtilen, buluşun patent verilme sebebiyle aleni hale gelme tehlikesinden kaçınma ile çelişmemektedir. Çünkü patent başvurusu ile gerçekleşen aleniyet sebebiyle buluşu öğrenebileceklerin sayısı kontrol edilemeyecek kadar büyük olurken, know-how aktarımında bu buluşu (ya da bilgiyi) sadece know-how alanın öğrenmesi ve kullanması mümkündür. Bkz.FİNGER, GRUR 1970,s.3

51 MARTİNEK, s.223

52 KRAFT, s.564; Her ne kadar zor görünse de buluşu patentin korunma süresini aşacak şekilde tek başına değerlendirebilme umudu, buluş sahiplerini patent başvurusunda bulunmaktan alıkoymaktadır. Bkz. STOFFMEHL, s.30; karş. GAUL/BARTENBACH, Q2

53 SAUMWEBER, s.57

54 WİEMER, s.14, FİNGER, GRUR 1970, s. 3; FİNGER, WRP, s.398

55 KİOURTSOGLOU, s: 4

56 KİOURTSOGLOU, Fikentscher'in gizli know-how ile gizli olmayan know-how arasında yaptığı ayrımda saydığı hallerden esinlenerek bu durumla ilgili üç örnek vermiştir. 1.Bir patentin işletilmesi için gerekli olan uygulama bilgisinden yoksun olan; 2. patent kanununun gereklerini yerine getirmeyen; 3. Sahibi için az önemi bulunan ve patent verilmesi için yapılacak başvuru ekonomik görünmeyen bir teknik bilginin varolması durumlarında know-how'un patent hakkı ile yarıştığını söylemek mümkün değildir.KİOURTSOGLOU, s.5 Bkz. ayrıca FİKENTSCHER, Wirtschaftsrecht , B.II, s.431

bağlı değildir. Soru, varolan ürün ya da usullerin iyileştirilip yeniliklerin geliştirildiği geliştirme faaliyetlerinin sonuçlarına göre cevaplandırılabilecektir. Bir teşebbüs ancak bu noktadan, buluşunun patent verilebilir olup olmadığını anladıktan sonra, patent ile know-how'dan birini seçme konusunda bir seçim özgürlüğüne sahip olacaktır. Her teşebbüs böyle bir özgürlüğe sahip olmalıdır[57].

Bu sebeplerin yanında yüksek patent ücretleri ve prosedürünün karmaşıklığı, kişileri bir buluş söz konusu olduğunda patent başvurusunda bulunmaktan alıkoyan nedenler arasında gösterilmektedir[58]. Özellikle dünya genelindeki patent korumasında başvuru masraf ve zahmetinin, buluş sahibini, patent fiilen ekonomik başarıyı garanti edinceye kadar başvuruda bulunmaktan alıkoyduğu belirtilmektedir[59]. Buluş sahibinin bir çok ülkede paralel patent elde edebilmek için gerekli olan finansal kaynaktan yoksun olması da mümkündür[60].

Patent, sahibi için büyük masraflara sebep olur. Patent verilme prosedürüne dayanıldığında İFO enstitüsü bu unsuru patent başvurularındaki azalmanın en önemli sebebi olarak görmektedir. Enstitünün yaptığı bir araştırma sonucunda kendilerine soru yöneltilen işletmelerin 1/3'ü patent dairesinin yüksek patent ücretleri ile patent vekili ücretlerinin patent başvurularını azalttığını söylerken, diğer 1/3'lük kısım ortalamanın üzerindeki bürokratik ve teknik harcamaları know-how'u tercih etmelerindeki en önemli sebep olarak göstermişlerdir. Aynı faktörler yurt dışındaki patent başvurularının azalmasında da etken olmuştur. Yurt dışında patentin koruyucu etkisinin az olarak görülmesi de yine bir sebep olarak gösterilmektedir[61]. Ek olarak bir girişimci için patent başvurusunda teknik bilginin kanuni patent gerekliliklerine yetmemesi tehlikesinin ortaya çıkması da bu bilginin know-how olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır[62]. Özellikle buluş sahibi açısından patent verilebilirlik koşullarından olan "yenilik" ve buluş basamağı" nın ispatlanmasındaki zorluklar da patent başvurusundan kaçınmada önemli birer sebep olarak görülmektedir[63].

Uygulamada saf patent lisansı sözleşmelerine daha az, buna karşın saf know-how sözleşmelerine çok daha sık rastlanmaktadır[64]. Bunun ya-

57 HERMANNS, FIW, s.37
58 SCHUMACHER, s.47; FİNGER, s. 3; WİEMER, s.14 ; SAUMWEBER, s.55; MARTİNEK, s.223
59 SAUMWEBER, s.55
60 MASSAGUER, JOSÉ, Der Schutz des Know-how in Spanien, GRUR int. 1989, s. 884,885
61 KİOURTSOGLOU, s.5
62 KİUORTSOGLOU, s. 6 tüm bunlar sonucunda know-how sözleşmelerinden elde edilen gelir artmaktayken (2.227 milyon DM), patent lisansından elde edilen gelir azalmaktadır. (1.670 milyon DM)
63 MARTİNEK, s.223; özellikle "proses tekniği" alanındaki nitelikli iyileştirme önerilerinde yenilik ve buluş basamağının ispatının çok zor olduğu kabul edilmektedir. Bkz. MARTİNEK, s.223
64 STOFFMEHL. s.34

nında, patent lisansı ile know-how sözleşmeleri arasında bazı geçişler söz konusu olabilmekte, bir karma sözleşme, saf know-how sözleşmesi haline gelebilmektedir. Örneğin know-how ile birlikte lisans sözleşmesinin konusunu oluşturan buluşun, patent başvurusunun yapılmasına rağmen, bu başvurunun geri çevrilmesi ve patent verilmemesi, ya da patent verildikten ve know-how ile birlikte bir karma lisans sözleşmesinin konusunu oluşturduktan sonra sürenin sona ermesi veya geçersizlik gibi nedenlerle patentin hükümden düşmesi hallerinde karma sözleşme, saf know-how sözleşmesi olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir ve bu durumlara oldukça sık rastlanmaktadır[65].

Bu tür karma sözleşmelerde sözleşme taraflarına, beklentilerine aykırı olarak fikri mülkiyet hakkının tanınmaması durumunda sözleşmeye ne olacağını karara bağlamaları önerilmektedir. Bu durumda verilmesi için başvuruda bulunulacak ya da başvuruda bulunulmuş patentin verilmemesi durumunda know-how sözleşmesinin bundan etkilenmeksizin varlığını sürdüreceği ve know-how için kararlaştırılan bedelin de öngörülen yükseklikte ödenmeye devam edileceği konusunda anlaşmaya varabilirler. Ancak burada yine taraflar arasında patent başvurusunun reddedilmesi durumunda, eğer mülkiyet hakkından büyük bir fayda sağlama beklentisi var idiyse, lisans alan tarafından ödenecek bedelde indirim yapılması da kararlaştırılabilir[66].

Sadece bazılarında sınai mülkiyet hakkının oluştuğu çok sayıda ülke arasında yapılan uluslararası sözleşmelerde de bu konu önemli bir rol oynamaktadır. Yabancı lisanslar genellikle tek bir ülke için değil, bir bölge için verilmektedir. Örneğin, Kuzey-, Güney Amerika , Yakın-, Uzakdoğu, Comecon ülkeleri gibi. Dünya genelinde ise, sözleşmenin niteliği üzerinde çok fazla düşünülmeksizin, sözleşme yapma eğilimi bulunmaktadır. Dikkat edildiğinde lisans verilen sadece bir ya da birkaç ülkede mülkiyet hakkının oluştuğu fark edilmektedir. Bu sözleşmelerin bir çoğunda, mülkiyet hakkı yanında önem bakımından bunun ötesine geçen bir know-how bulunduğu için durum problem teşkil etmez. Sınai mülkiyet hakkının oluştuğu ülkelerde patent ve know-how unsurlarından oluşan bir karma lisans olarak değerlendirilen bu sözleşme, mülkiyet hakkının oluşmadığı ve genellikle sadece bir pazarlama hakkının tanındığı ülkeler için "saf know-how sözleşmesi" olarak değerlendirilebilecektir[67]. Bu da know-how un yeri geldiğinde patentin yerine geçerek tamamlayıcı bir görev ifa ettiğini bize gösterir.

65 STUMPF, s.1;FRİGNANİ, Aldo, Die Patent und Know-How Lizenz im İtalienischen Recht, GRUR int. 1979, s.286, 293 ; Ergebnisse einer Umfrage des BDI im Heft 118 der FIW Schriftenreihe, s.45

66 STUMPF, s.28

67 STUMPF, BB 1970, s.196; aynı doğrultuda STUMPF, s.29

3. KNOW-HOW SÖZLEŞMELERİNİN EKONOMİ HUKUKU VE REKABET HUKUKU BAKIMINDAN TAŞIDIĞI ÖNEM

3.1. EKONOMİ POLİTİKASINA DAYALI BAKIŞ AÇISI İLE KNOW-HOW SÖZLEŞMELERİNİN ULUSLARARASI ALANDAKİ ÖNEM VE FONKSİYONU

Know-how un en temel ekonomik fonksiyonu, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak sağladığı rekabet avantajı ve bununla temsil ettiği ekonomik değerdir[68]. Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında sanayi ve ticaret özgürlüğünün tanınması ile her teşebbüse ait ekonomik riziko artmıştır. "Lassez faire, lassez passer" prensibi ekonomik faaliyete girişmeyi basitleştirse de bu faaliyeti sürdürmeyi zorlaştırmış, işletmeleri sürekli bir rekabet mücadelesi içerisine sokmuştur. Günümüzde geçerli olan sosyal pazar ekonomisi, her teşebbüsün rakipleri ile bir rekabet savaşı sürdürdüğü gerçeğinden bir şey götürmemiştir. "Sosyal"den anlaşılan elbette ki sosyal bir rekabet mücadelesi değildir. Sadece tüketiciler için en iyi tedarik olanaklarının sağlanmasına hizmet etmektir[69].

Günümüzde bir girişimci müşteri çevresinin ya da satış bölgelerinin zarar görmeden, diğer rakiplerden etkilenmeden korunması üzerinde bir hakka sahip değildir. Rekabet gerçek anlamını, elde edilen kazancın rakiplerin varlığına rağmen artmasında bulmaktadır. Rakipler hukuka uygun araçlarla alıcı potansiyellerini büyütüp, birbirlerinin müşteri çevresine girebilirler. Bu nedenle girişimciler sürekli yeni olanaklar arayıp, bunları rekabet mücadelesinde uygulamak zorundadırlar[70].

Üretim programlarını pazarın gerçekleri doğrultusunda değiştirip uyumlaştırma her zaman fikri edimleri gerektirir[71]. "Bilgi güçtür" yargısından hareketle günümüzde ekonomi için know-how un en geniş anlamda "pazar gücüne" ulaştırabileceği kabul edilmektedir[72]. Günümüz tekniğinde bir sınai mülkiyet hakkının kullanılması imkanının artık tek başına çok da etkili olamadığı bilinmekte, şu an ki rekabet düzeninde bir teşebbüsün teknik ve ekonomik başarısının bunun ötesinde çoğu kez ya pahalı bir araştırma ile kendisinin geliştirdiği ya da bir başkasından uygun bir bedel karşılığında satın aldığı teknik özel bilgi ve tecrübeye dayandığı kabul edilmektedir[73]. Know-how sözleşmeleri hem rekabeti açan, hem de mevcut rekabeti teşvik eden özellikleri ile büyük bir ekonomik öneme sahiptir[74]. Aynı zamanda işletmelerin bağımsızlığını koruyarak iş bölümü

68 BLATTER, s. 12
69 MÖHRİNG, Festschrift für Nipperdey, s.415
70 MÖHRİNG, Festschrift für Nipperdey, s.416
71 MÖHRİNG, Festschrift für Nipperdey, s.416
72 MERKE, s.457
73 SKAUPY,Walther, Know-How- Vereinbarungen und Kartellrecht, GRUR 1964, s. 539
74 STOFFMEHL, s.34

gerçekleştirmelerinin en mükemmel şeklini ortaya koymaktadır[75].

Bir üretimi elverişsiz hale getiren üretim yeri masrafları, üretim know-how'unun değerini otomatik olarak düşürmez. Çünkü know-how u "satmak" başlı başına önemli bir değerdir. En yeni teknikle bağlantılarını kaybeden işletmelerin ise işe son vermelerine gerek yoktur çünkü know-how "satın alarak" bu durumu telafi edebilirler[76]. Know-how aktarımının ekonomik bakımdan tercih edilmesinin bir diğer önemli sebebi, mal üretimini bir diğer branşta bireysel teşebbüsler tarafından elde edilen teknolojik ilerlemeye kolaylıkla uyumlaştırabilmesidir[77].

Know-how sözleşmeleri, hem milli hem de uluslararası alanda teknik bilginin yayılmasını teşvik etmekte ve korumaktadır. Teknik bilginin aktarımından iki önemli sonuç ortaya çıkar. Know-how'u alan, teknik bilgiyi işletmesinde kullanarak bununla teknik ilerlemeye hizmet eder. Pazara getirilen, know-how un kullanılması sonucunda üretilmiş ürün ise rekabeti teşvik eder ve tüketicinin faydasını arttırır[78].

Know-how teknoloji transferinin bir aracıdır. Konuya gelişmekte olan ülkeler açısından bakacak olursak, bu ülkelerin yabancı teknolojinin güçlü bir biçimde teminine ihtiyaç duyduklarını söylemek mümkündür. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere karşı bu şekilde teknolojik seviye düşüklüklerini azaltarak kendilerine ait bir endüstri kurabileceklerdir. Aksi takdirde üçüncü dünya ülkelerinin sürekli ve istikrarlı ekonomik gelişim hedeflerine ulaşabilmeleri mümkün olmayacaktır[79]. Her ne kadar teknoloji transferinin teknik ve ekonomik açıdan en etkili şeklinin, gelişmekte olan ülkelerde yavru şirket kurulması olduğu görüşü ileri sürülmekte ise de, bu yol, gelişmekte olan ülkenin teknik ve her şeyden önce ekonomik bağımlılığını artırabileceğinden, biraz daha fazla sermaye ödemeyi göze alan lisans alan için bir know-how ya da lisans transferinin çok daha avantajlı olabileceği düşünülmektedir[80]. Gelişmekte olan ülkelerin korunmayan özel bilgi ve tecrübelere duydukları ilgi ve ihtiyacın sebebi, yeterli teknik-ekonomik altyapının ancak bunlar vasıtası ile kurulabilmesidir. Ancak böyle bir altyapının varlığı halinde gelişmekte olan ülkeler gelişmiş dünyanın sahip olduğu bilgilerden en büyük faydayı elde edebilirler, elde ettikleri teknolojileri faydalı ve amaca uygun biçimde uygulayabilirler ve daha da geliştirebilirler ve son olarak daha ileriki gelişim aşamasında yeni teknolojileri bağımsız olarak yaratabilirler[81]. Know-how un elde edilme-

75 HENN, Günter, Patent- und Know-How Lizenzvertrag, Handbuch für die Praxis,4.Aufl., Heidelberg 1999, s.1
76 POLEY, W LEONARD, Know-How Vergabe: Gewuβt Wie, Absatzwirtschaft 1978, s.84
77 KRAFT, s. 564
78 Kiourtsoglou, s. 8
79 Fredrich Karl BEİER/Hans Peter KUNZ, Die Bedeutung des Patentrechts für den Transfer von Technologie in Entwicklungsländer, GRUR Int 1972, s, 385
80 BEİER/KUNZ, GRUR Int 1972, s.387
81 BEİER/KUNZ, GRUR Int 1972, s.386

siyle en geniş anlamda böyle bir altyapının kurulması ile gelişmekte olan ülkelerin temel hedeflerinden biri için -esas olarak endüstri devletlerine teknolojik ve ekonomik bağımlılıktan kurtulma ya da daha gerçekçi biçimde ifade etmek gerekirse bağımlılığı azaltıp bir "self-reliance" kazanma- için de bir koşuldur[82].

Günümüzde milletlerarası patent lisansı pazarına paralel olarak milletlerarası know-how pazarının oluştuğunu söylemek mümkündür[83]. Know-how veren için teknoloji ihracı, ihracat pazarlarının açılması için bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Bir çok küçük ve orta ölçekli işletme, dış ülkelerde yavru şirket kurabilecek ya da ürünlerini dünya çapında pazarlayabilecek kısaca doğrudan yatırım ve ihracat yapabilecek finansal kaynaktan, riziko sermayesinden ve yönetim kapasitesinden yoksundur[84]. İşletmeler ne kadar küçükse pazarlama olanakları da o ölçüde sınırlı olmaktadır[85]. Know-how transferi yolu ile bu işletmeler büyük geliştirme masraflarından kurtularak yüksek ölçüde uzmanlaşmış proses tekniklerini geliştirmeye ve üretime koyarak pazara girebilecekleri duruma gelmiş olurlar. Bu, bir yandan arz rekabetini canlandırırken, diğer yandan yerel pazarlara karşılıklı girmeyi sağlar[86]. Kendi gücü ile bir dış pazar oluşturamayan işletmeler ise know-how aktarımı yolu ile potansiyel rakipler yaratarak ürün için istenilen pazardan optimum yararlanmayı gerçekleştirmiş olurlar[87].

Çoğu kez taraflar arasında know-how anlaşmaları endüstrileşmiş bir ülkenin işletmesiyle bir değişim içine girebilmek amacıyla yapılır. Bu şekilde tek taraflı rekabet ilişkileri belirli alanlardaki işbirliği vasıtası ile canlandırılmış, yeni pazarlar açılmış, araştırma, üretim ve pazarlama rasyonelleştirilmiş olur[88]. Buna verilebilecek en etkileyici örnek General Motors ile Toyota arasında gerçekleştirilen know-how değişimidir. Çok gelişmiş iki endüstri ülkesinin öncü iki firması arasında gerçekleştirilen bu değişimle Amerikan General Motors, "binek otomobilleri" sınıfında tehlikede olan rekabet yeteneğini, üretim tekniklerinin iyileştirilmesi vasıtasıyla, japon gelişim seviyesine göre güvence altına almayı hedeflemiştir. Bu örnek, know-how değişiminin rekabeti teşvik edici etkisini göstermesi açısından büyük öneme sahiptir[89].

Yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı gibi işletmeler arasında lisans ve know-how sözleşmelerinin yapılması rasyonelleşmeye hizmet

82 BEİER/KUNZ, GRUR Int 1972, s.386,387
83 KREUZER, s.706 ; HENN, s.1;
84 POLEY, Absatzwirtschaft, s.84 ; POLEY, "Know-How-Export" s. 17; aynı yönde KREUZER, s.706
85 MERKE, s.458
86 HERRMANN, Heino; s.14; aynı yönde PFAFF, BB 1974, s.566
87 MERKE, s.458
88 STOFFMEHL, s.33 ; HENN, s.2
89 MAİLÄNDER, s.523

eder[90] . Aynı branşa ait firmaların her biri, araştırmalarını belirli bir alana odaklayıp çalışmalarının sonuçlarını daha sonra karşılıklı yapacakları sözleşmelerle birbirlerinin kullanımına sunabilirler[91]. Çünkü bir know-how aktarımı ya da lisans verilmesi, teknik ilerleme ile bağlantının bulunabilmesi ve bunun devam ettirilmesi için en ekonomik araç olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak ekonomik yaşamdaki giderek ilerleyen uzmanlaşmada ürün geliştirme için gerekli olan tüm know-how'u, teşebbüslerin bilfiil oluşturması düşünülememektedir. Bu teknik ve ekonomik açılardan anlamlı değildir. Günümüzde araştırma ve geliştirme, hızlı teknik ilerleme sebebiyle giderek çok daha masraflı bir hale gelmektedir[92].

İş bölümü ve uzmanlaşma, bağımsız ekonomi süjeleri arasındaki rekabet vasıtasıyla ifade edilen ekonomik düzende esaslı rasyonelleşme faktörleri haline gelmiştir. Böyle anlaşılınca özel sınai bilgilerin ekonomik önemi sadece bu bilgilere sahip olan kişiye sağladığı rekabet avantajı ile değil, aynı alanda faaliyet gösteren işletmelerin aynı araştırma faaliyetlerini ve geliştirme masraflarını yapmak zorunda kalmamaları ile de kendini göstermektedir. İhtiyacı olan bilgileri bilgiye sahip olan teşebbüslerden elde edebildiği takdirde, bir işletme için zaman ve masraftan tasarruf, hedeflediği teknik ya da ekonomik başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynayacaktır[93].

Diğer taraftan yabancı bir işletmeye yapılacak know-how aktarımının, pazar içine daha fazla yerleşmek ya da hatta doğrudan yatırım hazırlığı yapmak açılarından, pazarı inceden inceye test edebilmek için uygun bir araç olduğu da kabul edilmektedir[94].

Alman Endüstrisi Federal Birliği'nin (BDI) 1985 yılında kendisine üye olan toplam 64 işletmede uyguladığı ve soruların daha çok "teknik know-how" ile "saf know-how sözleşmeleri" üzerinde yoğunlaştığı, "alman işletmelerinin know-how sözleşmeleri uygulaması" konulu anketin sonuçları farklı açılardan değerlendirilmiştir[95]. Varılan sonuçlara göre, yapılan lisans sözleşmelerinin en az 1/3' ünün "saf know-how sözleşmesi"

90 BÖHME, s.21; STOFFMEHL, s.33 ; ROMANOVSZKY/GEORGE, s.8, HENN, s.2; PFAFF, BB 1974, s.566

91 STOFFMEHL, s.33

92 STOFFMEHL, s.33, Bkz. ayrıca HENN, s.1,2 ve MERKE, s.458

93 WİEMER, s.13; PFAFF, BB 1974, s.566

94 STOFFMEHL, s.33

95 Ergebnisse einer Umfrage des BDI im Heft 118 der FIW Schriftenreihe, 1986, s.45 vd.;KRETSCHMER, Friedrich, Know-How:Vertragspraxis deutscher Unternehmen,GRUR 1985;s.965 ; Yanıt veren işletmelerin 46'sı büyük, 18'i küçük ve orta ölçekli işletmeler grubuna girmektedir. Branşları; elektronik (13), otomobil ve buna bağlı yedek parça (16) , kimya ve ilaç (10), makine ve tesisat yapım (6) endüstrileri ile diğerleri (kağıt-kablo , hava ve havayolu endüstrileri, cam,ince mekanik ve optik endüstrileri) şeklinde ayırmak mümkündür.

şeklinde olduğu ve bunun da azımsanmayacak bir oranı gösterdiği[96] ; tüm sözleşmeler geneline bakıldığında sözleşmelerin 2/3' ünün küçük ve orta ölçekli işletmelerle yapıldığı ve bu oranın oldukça yüksek bir oran olduğu; Know-how'un sadece Almanya da kullanılması amaçlı know-how sözleşmesi yapan alman işletmelerinin sayısının nispeten az olduğu (35 adet) buna karşın know-how'un Avrupa Birliği içinde kullanılması amaçlı know-how sözleşmesi yapan işletmelerin sayısının daha fazla (54 adet) ; know-how'un Avrupa Birliği dışında kullanılması amaçlı sözleşme yapan işletmelerin sayısının ise en fazla olduğu gözlenmiştir (60 adet). Buradan varılan sonuç, işletmelerin kendi pazarlarını güvence altına alma ihtiyacını fazlasıyla hissetmeleridir[97]. Know-how' un kullanım alanı ne kadar uzakta yer alırsa potansiyel bir rakibe know-how'u aktarma isteği de o kadar fazla olmaktadır[98].

Kural olarak bir know-how alıcısı olan girişimci, ilgili know-how'a, masrafları ve satış cirosu üzerinde pozitif etki ediyorsa, örneğin masraflarında tasarrufa sebep oluyor, personel masraflarını düşürüyor ya da daha iyi satış fiyatı oluşumuna ve pazar şansına sebep olduğu takdirde, ilgi gösterecektir[99]. Diğer yandan yüksek üretim yeri masrafları rekabet yeteneğinin kaybına sebep olduğu için yerli masraf miktarının çok yüksek olması durumunda da bir yabancı partner ile yürütülecek işbirliği, rekabet yeteneğinin yeniden kazanılması için bir şans yaratabilecektir[100]. Know-how ithalatçısının bulunduğu yerdeki düşük üretim masrafları yanında, yurt dışı pazarların açılması için yapılacak düşük yatırımlar, araştırma ve geliştirme masraflarının hızlı amortizasyonunun sağlanması[101], yüksek gümrük ve döviz engellerinin teknoloji ihracı ile önlenebilmesi, ve yine yüksek taşıma masraflarından bu yolla kaçınılabilmesi kazançlı teknoloji ihracının koşulları arasında sayılmaktadır[102].

96 KRETSCHMER, GRUR 1985, s. 965; MAİLÄNDER, s.523, HERRMANN, s.15; GUTTUSO, Sebastiano**,** Rechtslage von Know-How-Verträgen nach den Wettbewerbsregeln des EWG-Vertrages,in "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln-Berlin-Bonn-München 1986, s. 1,2

97 KRETSCHMER, GRUR 1985, s.965

98 KRETSCHMER**,** Friedrich, Rechtslage von Know-How-Verträgen und Vertragspraxis in der Bundesrepublik Deutschland, in "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln-Berlin-Bonn-München 1986, s. 29, 33

99 POLEY, Absatzwirtschaft, s.89;

100 POLEY, "Know-How Export", s. 17; aynı yönde MERKE, s.458

101 Araştırma ve geliştirme için yapılan yatırımlar büyük risk içermektedir.Ürünlerin yaşam süreleri giderek daha da kısalmaktadır. Know-how ihracı, yapılan yatırımların çok daha hızlı geri dönmesini sağlar ve rizikolar dengesinin oluşmasına izin verir. Bu vasıtayla serbest kalan finans aracının teknolojik seviyenin yukarı yükseltilmesi hedeflenerek kullanılması, rekabet yeteneğinin yükselmesi sonucunu doğurur. POLEY, Absatzwirtschaft, s.87 ayrıca bkz. POLEY, "Know-How-Export" s. 18; aynı yönde MERKE, s.458

102 POLEY, Absatzwirtschaft, s.87,88**;** POLEY, "Know-How Export, s.17,18

3.2. AVRUPA BİRLİĞİNDE KNOW-HOW SÖZLEŞMELERİ VE REKABET HUKUKU İLİŞKİSİ

Avrupa Birliği içinde know-how sözleşmeleri hukuku bir yandan birlik içindeki tüm teknoloji transferi ve bunun beraberinde teknik ve politik entegrasyon için çerçeve şartlar koyarken, diğer taraftan uzun zamandır Avrupa Birliğinin faaliyetlerinden biri olan rekabet özgürlüğünü gerçekleştirme politikasını oluşturmaktadır[103].

Avrupa Birliğine üye olan ülkeler arasında yapılan know-how sözleşmeleri birlik içindeki entegrasyonu sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Hem bir bütün olarak birliğin ekonomik gücü, hem de üye devletlerin entegrasyonu, diğer bir deyişle teknik-ekonomik alandaki ortak gelişimleri ve topluluk içindeki bünyesel seviye farklılıklarının azaltılması, öncelikle modern teknolojinin engelsiz bir biçimde yayılmasının sağlanmasına bağlıdır. Yeni teknik bilgilerin mümkün olduğunca fazla sayıdaki bölgeye hızlı şekilde aktarımı sadece ekonomik olarak istenmeyen "çifte gelişmeleri" engellemekle kalmaz, işbölümüne dayalı genel ekonominin gelişmeyi teşvik eden ve koruyan etkileri de bu yolla ortaya çıkar[104]. Bu nedenle üye ülkelerin ekonomileri arasında entegrasyonu teşvike yönelik her türlü adım takdirle karşılanmaktadır. Know-how sözleşmeleri bu adımlara örnek teşkil etmektedir[105].

ATA. 3.m. f. bendinde (eski hüküm) devletlerarası rekabet bir entegrasyon aracı olarak tanınmış ve güvence altına alınmıştır[106]. Birlik hukuku rekabet düzenini ekonomik entegrasyonun çok büyük önem taşıyan amacına ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadır[107]. Aynı bentte rekabeti Ortak Pazar içindeki bozulmalardan koruyacak bir sistemin gerçekleştirilmesi de Birliğin amaçlarından biri olarak gösterilmiştir. Bu amaç tayininin anlamı Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın da vurguladığı gibi, bu tespitin sadece bir program karakterine sahip olmayıp doğrudan doğruya normatif bir etki taşımasıdır[108]. Devletlerin ve özel teşebbüsün etkilerinden korunan serbest bir rekabet, pazarın gelişimi ve ihtiyaçların tatmininin sağlanması için en iyi mekanizmayı ortaya koyacaktır[109].

"Know-how"olarak ifade edilen teknik bilgilerin giderek artan ekonomik önemi ve bu bilgilerin kullanımı için yapılan anlaşmaların fazla-

103 HERRMANN, s.11
104 HERRMANN, s.14 ; Teknoloji transferinin entegrasyonu sağlayıcı etkileri ise, işletmeler arasındaki bilgi ve tecrübelerin devamlı şekilde değişimini sağlayacak hukuki çerçeve şartların gerçekleştirilmesini gerektirmekteydi. HERRMANN, s.15
105 MAİLÄNDER, s.526
106 MAİLÄNDER, s.526
107 HERRMANN, s.13
108 HERRMANN, s.12 Bkz.ayrıca EuGH Slg.1973, 215, 244; EuGH Slg1977, 2115, 2145 vd.
109 HERRMANN, s.12

lığı, bu anlaşmaların -özellikle muhtemel ihlaller bakımından- rekabet kurallarınca değerlendirilmesinde büyük bir hukuki güvencenin sağlanmasını şart koşmuştur[110].

Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma'nın rekabet kuralları (ABİHA 101 vd. maddeler) [Avrupa Topluluğu Anlaşmasının eski rekabet kuralları (özellikle ATA 81. ve 82.m.ler] know-how sözleşmelerine doğrudan doğruya uygulanır durumdadır. Kısaca rekabetin sınırlandırılması yasağını diğer bir ifadeyle "kartel yasağı" nı içeren ve AB rekabet hukukunun çekirdek hükmü olan[111] ABİHA 101. maddesinin (eski: ATA 81.m) 1. fıkrasına göre, üye devletler arasındaki ticarete zarar vermeye, bunu sınırlamaya, bozmaya ve engellemeye yönelik, teşebbüsler arasında yapılan anlaşmaların yasak olduğu düzenlenmiştir. Bu yasak hükmüne aykırılığın ise 2. fıkrada kısmi geçersizlik, rekabeti sınırlandırıcı sözleşme şartlarının hükümsüzlüğü sonucunu doğuracağı hükme bağlanmıştır, meğer ki ABİHA 101. m.'de [eski:ATA 81(1).m.'de] yer alan yaptırımın, 101.maddenin, 3.fıkrasına göre, bu fıkrada belirtilen koşullar uyarınca uygulanamaz olduğu açıklanmış olsun. Kısaca 101. maddenin 3. fıkrasında tanınan istisnai olanak ile bu yasak hükmü relatifleştirilmiş ve komisyona belirli anlaşmalar için grup muafiyet tüzüğü çıkarma yetkisi tanınmıştır[112]. Komisyonun görevi, topluluğun teknolojik gelişimi için büyük öneme sahip bu alanda grup muafiyeti tüzüğü ile hukuki açıklığı gerçekleştirmektir[113]. Bunu yaparken bir taraftan tüketicilerin menfaatlerini dikkate almalı, diğer taraftan ise know-how veren ve alan taraflarının korunmasını gözetmelidir. Sonuçta grup muafiyeti tüzükleri daima bir çıkarlar dengesinin sonucudur[114]. Bir teşebbüs know-how'unu aktarma yolunu ancak, bunun rakiplerine ve sonuçta know-how alana karşı kendi pozisyonunu zayıflatmayacağını garanti altına alabiliyorsa, seçebilir. Bu da know-how alan için getirilecek ve fakat sonuçta Avrupa Birliği rekabet hukuku kurallarına tabi olacak olan çok sayıda sınırlama ile mümkün olabilecektir[115].

110 KİOURTSOGLOU, s.7; MERKE, s.457, Bu ifade Know-how sözleşmelerine ilişkin Grup Muafiyet tüzük tasarısında yer almaktadır.

Bkz. ABlEG Nr.C 214/2 vom 12.8.1987 Tasarıdaki bu ibare know-how sözleşmelerinin Avrupa Birliği içinde yayılması ve giderek artan önemi için bir delildir.

111 FRİEDRİCH, Justus**,** Der Begriff "Know-how" im europäischen Kartellrecht, Düsseldorf 1995, s.1

112 STOFFMEHL, s.7

113 GUTTUSO, s.5 ; Konuya ekonomi politikası yönünden bakılacak olursa , Avrupa Birliği'nin, oluşumundan beri, araştırma , teknolojik gelişme ve ticaret alanlarında özellikle içinde bulunduğumuz yıllarda dünya genelinde öncü bir rol üstlenmeyi ortak yarar konusu yapıp görev edindiğini belirtmek gereklidir. Bu şekilde diğer endüstri ve ticaret güçleri ile girişilen milletlerarası rekabet özellikle yüksek teknoloji alanında özel işletmelerin yenilikçiliğini ve verimliliğini teşvik etmeyi gerekli kılmaktaydı. Bu nedenle bir sistem topluluk içi rekabete değerli bazı teşvikler koyabilir. Komisyon'un Rekabet Politikası hakkındaki 1. raporu, Brüksel 1972 s.11 HERRMANN, s.12 dn.6 dan naklen.

114 STOFFMEHL, s.27; MERKE,s.457,458

115 MERKE, s.457

Söz konusu sınırlamaların değerlendirilmesinde Komisyon tarafından çıkarılan Grup Muafiyet Tüzüğü ve bu tüzüğün içerdiği kurallar belirleyici olacaktır.

Know-how'u değerlendirme imkanlarının geniş çaplı olarak tanınmasının, diğer üye devletlerin Avrupa Birliği içinde oluşmuş know-how'larına ulaşma yolunu önce açıp, sonra da bu yolu çok daha güçlendireceği düşüncesinin topluluk organlarını bu yönde ilerletmesi, bir diğer deyişle harekete sevk etmesi gerekliydi[116]. Burada ağırlık merkezi Avrupa Birliği Komisyonudur. Komisyon -başlangıçta çekimser bir tutum sergileyip, know-how sözleşmelerini sadece bir tebliğ ile (Bekanntmachung) düzenleme yoluna gitmeyi düşünmüşse de- patent lisansı sözleşmeleri için çıkarılan grup muafiyet tüzüğünden[117] sonra, know-how sözleşmeleri için de 30.11.1988 tarihinde bir grup muafiyet tüzüğü[118] çıkarma yoluna gitmiştir.[119]

Herrmann'a, göre know-how sözleşmelerine sıklıkla küçük ve orta ölçekli işletmelerin taraf olması, know how sözleşmeleri hukukunun yapısal politik önemini vurgulayan ve bu sözleşme tipinin uygulamada kitlesel olarak ortaya çıkışını açıklayan bir durumdur[120]. Özellikle know-how sözleşmeleri ile ilgili bireysel yargılamaların giderek artması şeklinde ortaya çıkan kitlesel problem, komisyonun patent lisansı sözleşmeleri ile ilgili muafiyet tüzüğünü çıkardıktan sonra know-how sözleşmelerini konu edinen grup muafiyetine öncelik tanımasına sebep olmuştur[121].

Komisyon know-how anlaşmalarına ilişkin grup muafiyet tüzüğünü çıkarırken, Ortak Pazar içinde hızlı ve kapsamlı bir gelişme ile yeniliğin yayılmasını emniyet altına almayı; teknik olarak yeni ya da iyileştirilmiş ürünler için fiili rekabetin garanti edilmesini ve ilk hedefle -yani teknolojik gelişimin teşviki ile- bağdaştıkları sürece bu ürünlerin serbest dola-

116 MAİLÄNDER, s.526

117 ABlEG 1984 Nr.L 219/15 vd. (Bu tüzük 23.12.1993 t. 151/ 93 No'lu tüzükle değiştirilmiştir. ABlEG 1993, Nr.L 21/8 vd.)

118 Bkz. 556/89 sa. Know-How Anlaşmalarına İlişkin Grup Muafiyet Tüzüğü için ABlEG Nr.L 61/1, 4.3.1989

119 HERRMANN, s.15; FRİEDRİCH, s.5

120 HERRMANN, s.15

121 HERRMANN, s.15; GUTTUSO,s.1; KİOURTSOGLOU, s.7 Bu ibare söz konusu tüzüğün 1.no'lu gerekçesinde de yeralmaktadır. Bkz. ABlEG, 1989, Nr.L 61/1 ; Avrupa Birliği komisyonu bireysel başvurular sonucunda bazılarının ayrıntılarına ileriki konularda değineceğimiz know-how 'u konu edinen çok sayıda karara imza atmıştır. Bunlardan başlıcaları; "Burroughs/Geha-Werke ve "Burroughs/Deplangue" , ABlEG 1972 Nr.l, 13/50 vd., 13/53 vd.; "Davidson-Rubber", ABlEG 1972 Nr.L 143/32 vd; "Raymond-Nagoya, ABlEG 1972 Nr.143/37 vd.; "Kabelmetal-Luchaire" ABlEG 1975 Nr.L 222/34 vd.; "Reuter-BASF" ABlEG 1976 Nr.l254/40 vd.; "AOİP-Beyrard" ABlEG 1976 Nr.L/8 vd. "Campari" ABlEG 1978 Nr.L 70/69 vd.; "Maissaatgut" ABlEG 1978 Nr. L286/34 vd.; "Schlegel/CPIO" ABlEG 1983 Nr.L 351/20 vd.; Mittschell Cotts/Sofiltra" ABlEG 1987 Nr.L41/31 vd.; "Boussois-İnterpane" ABlEG 1987 Nr.L 50/30 vd.; " Rich Products /Jus-rol" ABlEG 1988 Nr.L 69/21 vd. "Delta Chemie-DDD" ABlEG 1988 Nr.L 309/34 vd.

şımlarının mümkün kılınmasını ve hak sahibi olan işletmeler için hukuki güvenliğin sağlanması hedeflerini gerçekleştirme amacını gütmüştür[122]. Diğer bir ifadeyle, yeni tüzük ile komisyon yeni teknolojilerin dinamiğini ve genişletilip yayılmasını teşvik etmeyi, teknoloji transferini basitleştirerek, rekabet kuralları ile uyumlu bir biçimde topluluk içinde malların serbest dolaşımını sağlamayı ve fakat aynı zamanda fikri mülkiyetin korunmasının pazarların kapatılması amacıyla kullanıldığı takdirde bunu engellemeyi hedeflemiştir[123]. Avrupa endüstrisinin geri kalan diğer dünya endüstrisine karşı, işbirliği ve teknoloji transferi vasıtası ile rekabet yeteneğini güçlendirme isteği şeklinde ifade edilebilecek rekabet politikası düşünceleri de komisyonun bu tüzüğü öncelikli olarak çalışma programı içine koymasında etkili olmuştur[124].

Know-how anlaşmalarına ilişkin Grup Muafiyet tüzüğü AB Komisyonunun 31.1.1996 yılında kabul ettiği ve 1.4.1996 tarihinde yürürlüğe giren 240/96 sayılı Teknoloji Transferi Anlaşmalarına ilişkin Grup Muafiyet tüzüğü[125] ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni tüzükte know-how sözleşmeleri ile patent lisansı sözleşmeleri birlikte düzenlenmektedir. Her iki eski grup muafiyet tüzüğünün uygulanması sırasında ortaya çıkan en büyük zorluk, ilgili tüzüklerin karma sözleşmelere nasıl uygulanacağıydı. Karma sözleşmelerin hangi tüzüğün kapsamına girecekleri konusunda tayin edilmiş sınırlama kriterleri beraberinde büyük yorum zorlukları da getiren bir hukuki güvensizliğe ve belirsizliğe yol açmaktaydı[126]. Teknoloji Transferine ilişkin 240/96 sayılı tüzük ile bu sakıncalar ortadan kalkmıştır. 2004 yılında 772/2004 sayılı Teknoloji Transferi Anlaşmalarına İlişkin yeni Grup Muafiyet Tüzüğü[127] yürürlüğe girmiştir. Yeni Tüzük 1996 tarihli 240/96 sayılı Grup Muafiyet Tüzüğüne kıyasla önemli farklılıklar içermektedir. Avrupa Birliğinde son olarak 21.03.2014 tarihinde AB Komisyonu tarafından kabul edilen ve 01.05.2014 tarihinde yürürlüğe giren 316/2014 sayılı Teknoloji Transferi Anlaşmalarına İlişkin Grup Muafiyeti Tüzüğü yürürlüğe girmiş, bir teknoloji transferi anlaşması olan know-how sözleşmelerinin rekabet hukuku boyutu bir kez daha düzenlenmiştir[128]. Türk hukukunda ise konu 23.1.2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 2008/2 sayılı Teknoloji Transferi Anlaşmalarına İlişkin Grup Muafiyeti Tebliği ile düzenlenmektedir.

122 Avrupa Birliği Komisyonunun kasım 1988 tarihli basın açıklaması (P-142) SAUTER, Herbert, Gruppenfreistellungs-Verordnung für Know-how- Vereinbarungen, WuW 1989, s.383, 384 ; FRİEDRİCH, s.3
123 SAUTER, s.384
124 GUTTUSO, s.1
125 ABlEG 1996, Nr.L 31/2 vd.
126 STOFFMEHL, s. 25,26
127 ABlEG 27.4.2004, Nr. L 123/11 vd.
128 ABlEG 28.3.2014, Nr. L 93/17-23

SONUÇ

Know-how, değişik görünüm biçimlerine sahip olabilen, geniş kapsamlı, fikri ya da diğer bir ifadeyle gayri maddi unsurlardan oluşan, üzerinde fikir birliğine varılmış tanımı bulunmayan bir kavram olup, en genel anlamıyla bilgiyi ifade etmektedir. Ortaya çıkışı ve terihsel gelişimi patente paralel olan know-how en genel anlamıyla bilgiye sahip olmayı ifade etmektedir. Know-how sözleşmeleri çağımızda ekonomik büyümenin ve teknolojinin artan önemine paralel olarak bilgi transferinin en önemli araçlarından biridir. Bu noktada know-how un ve know-how sözleşmelerinin patentle ve patent lisansı sözleşmeleriyle arasındaki yakınlık çok daha fazla göze çarpmaktadır. Kavram içeriği ve hukuki niteliği bakımından yoğun tartışmalara neden olsa da günümüzde teknoloji transferinin vazgeçilmez araçlarından biri olan know-how sözleşmelerinin, patent lisansı sözleşmeleri ile eş değer bir öneme ulaştığını hatta ekonomik önem ve tercih edilme bakımından patent lisansı sözleşmelerinin önüne geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu doğrultuda lisans sözleşmeleri uygulamasında saf patent lisansı sözleşmelerine nazaran çoğunlukla know-how sözleşmesi unsurlarını da içeren patent lisansı sözleşmelerinin diğer bir ifadeyle karma lisans sözleşmelerinin yapılmasının tercih edildiği dikkati çekmektedir. Ayrıca saf patent lisansı sözleşmelerine nazaran saf know-how sözleşmelerinin tercih edilme sıklığı daha fazladır.

Know-how sözleşmeleri, hem milli hem de uluslararası alanda teknik bilginin yayılmasını teşvik ederek teknoloji transferinin çok önemli bir aracı haline gelmiştir. Günümüzde milletlerarası patent lisansı pazarına paralel olarak milletlerarası know-how pazarının oluştuğunu söylemek mümkündür. Know-how veren bakımından teknoloji ihracı, ihracat pazarlarının açılması için bir alternatif olarak değerlendirilmektedir.İşletmeler arasında lisans ve know-how sözleşmelerinin yapılması rasyonelleşmeye hizmet etmekte, yabancı bir işletmeye yapılacak know-how aktarımının, pazar içine daha fazla yerleşmek ya da hatta doğrudan yatırım hazırlığı yapmak açılarından, pazarı inceden inceye test edebilmek için uygun bir araç olduğu da kabul edilmektedir.

Know-how un en temel ekonomik fonksiyonu, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak sağladığı rekabet avantajı ve bununla temsil ettiği ekonomik değerdir. Üretim programlarını pazarın gerçekleri doğrultusunda değiştirip uyumlaştırma her zaman fikri edimleri gerektirir. “Bilgi güçtür” yargısından hareketle günümüzde ekonomi için know-how un en geniş anlamda “pazar gücüne” ulaştırabileceği kabul edilmektedir. Günümüz tekniğinde bir sınai mülkiyet hakkının kullanılması imkanının artık tek başına çok da etkili olamadığı bilinmekte, şu an ki rekabet düzeninde bir teşebbüsün teknik ve ekonomik başarısının, bunun ötesinde çoğu kez ya pahalı bir araştırma ile kendisinin geliştirdiği ya da bir başkasından uygun

bir bedel karşılığında satın aldığı teknik özel bilgi ve tecrübeye dayandığı kabul edilmektedir. Know-how sözleşmeleri hem rekabeti açan, hem de mevcut rekabeti teşvik eden özellikleri ile büyük bir ekonomik öneme sahiptir. Aynı zamanda işletmelerin bağımsızlığını koruyarak iş bölümü gerçekleştirmelerinin en mükemmel şeklini ortaya koymaktadır.

Know-how sözleşmeleri, hem milli hem de uluslararası alanda teknik bilginin yayılmasını teşvik etmekte ve korumaktadır. Teknik bilginin aktarımından iki önemli sonuç ortaya çıkar. Know-how'u alan, teknik bilgiyi işletmesinde kullanarak bununla teknik ilerlemeye hizmet eder. Pazara getirilen, know-how un kullanılması sonucunda üretilmiş ürün ise rekabeti teşvik eder ve tüketicinin faydasını arttırır. Gelişmekte olan ülkelere know-how sözleşmeleri yoluyla teknoloji ihracı, söz konusu ülkelerde yavru ortaklıklar kurarak yatırım yapmaktan çok daha ekonomiktir.

İşletmeler arasında lisans ve know-how sözleşmelerinin yapılması rasyonelleşmeye hizmet eder. Aynı branşa ait firmaların her biri, araştırmalarını belirli bir alana odaklayıp çalışmalarının sonuçlarını daha sonra karşılıklı yapacakları sözleşmelerle birbirlerinin kullanımına sunabilirler. Çünkü bir know-how aktarımı ya da lisans verilmesi, teknik ilerleme ile bağlantının bulunabilmesi ve bunun devam ettirilmesi için en ekonomik araç olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak ekonomik yaşamdaki giderek ilerleyen uzmanlaşmada ürün geliştirme için gerekli olan tüm know-how'u, teşebbüslerin bilfiil oluşturması düşünülememektedir. Bu teknik ve ekonomik açılardan anlamlı değildir. Günümüzde araştırma ve geliştirme, hızlı teknik ilerleme sebebiyle giderek çok daha masraflı bir hale gelmektedir.

İş bölümü ve uzmanlaşma, bağımsız ekonomi süjeleri arasındaki rekabet vasıtasıyla ifade edilen ekonomik düzende esaslı rasyonelleşme faktörleri haline gelmiştir. Böyle anlaşılınca özel sınai bilgilerin ekonomik önemi sadece bu bilgilere sahip olan kişiye sağladığı rekabet avantajı ile değil, aynı alanda faaliyet gösteren işletmelerin aynı araştırma faaliyetlerini ve geliştirme masraflarını yapmak zorunda kalmamaları ile de kendini göstermektedir. İhtiyacı olan bilgileri bilgiye sahip olan teşebbüslerden elde edebildiği takdirde, bir işletme için zaman ve masraftan tasarruf, hedeflediği teknik ya da ekonomik başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Tüm bu tespitler çerçevesinde teknoloji transferinin en önemli araçlarından biri olan know-how sözleşmelerinin rekabeti oluşturan ve teşvik eden etkileri dikkate alınarak ekonomi hukuku ve rekabet hukuku bakımından özel bir yere sahip olduğunun vurgulanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

ALBRECHTSKİRCHİNGER, Georg, Einleitender Disskusionsbeitrag, in "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln-Berlin-Bonn-München 1986

BARZ,Carl Hans, Know-How als Einbringungsgegenstand, in Aktuelle Probleme aus dem Gesellschaftsrecht und anderen Rechtsgebieten, Berlin 1959

Fredrich Karl BEİER/Hans Peter KUNZ, Die Bedeutung des Patentrechts für den Transfer von Technologie in Entwicklungsländer, GRUR Int 1972

BLATTER, Anton-Willi, Der Schutz des Know-How im Arbeitsvertragsrecht, Bern 1981

BÖHME, Werner, Die Besteuerung des Know-how, Berlin 1967

COLES, Richard J, Die Rechtslage von Know-How Verträgen nach dem Recht des Vereinigten Königsreich, in "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln- Berlin-Bonn-München 1986

FİNGER,Peter**,** Die Nichtangriffspflicht bei Know-how-Verträgen, WRP 1969

FİSCHER, Ernst, Anmerkung für den Urteil "Polyurethan" GRUR 1976

FRİEDRİCH, Justus**,** Der Begriff "Know-how" im europäischen Kartellrecht, Düsseldorf 1995

GAUL/BARTENBACH, Handbuch des Gewerblichen Rechtsschutzes, 5.Aufl. Köln, 1997

GAUL**,** Dieter, Die Durchsetzung des Schutzes eines Betreibsgeheimen Know-How, WRP 1988

GAUL, Dieter, Der Erfolgreiche Schutz von Betriebs- und Geschäftsgeheimnissen, Köln 1994

GERLACH, Klaus, Besteuerung des Know-How, München 1966

GUTTUSO, Sebastiano**,** Rechtslage von Know-How-Verträgen nach den Wettbewerbsregeln des EWG-Vertrages,in "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln-Berlin-Bonn-München 1986

GÜRZUMAR, Osman Berat**,** Franchise Sözleşmeleri, İstanbul 1995

HENN, Günter, Patent- und Know-How Lizenzvertrag, Handbuch für die Praxis,4.Aufl., Heidelberg 1999

HERRMANN, Heino, Die Beurteilung exklusiver Know-How-Lizenzen nach dem EWG- Kartellverbot, Berlin 1994

HESSE, Hans Gerd, Die Kartellrechtliche Behandlung von Verträgen über nicht Geheimes Technisches Know-How, GRUR 1985

KRAFT, Alfons, Beschränkungen bei der Know-How-Vergabe und EWG- Kartellrecht, in Festschrift für Johannes Bärmann zum 70.Geburtstag, München 1975

KRASSER, Rudolf/SCHMİD, Hans Dieter, Der Lizensvertrag über Technische Schutzrechte aus der Sicht Deutschen Zivilrechts, GRUR 1982

KRASSER, Rudolf, Der Schutz des Know-How nach deutschem Recht, GRUR 1970

KRETSCHMER, Friedrich**,** Know-How:Vertragspraxis deutscher Unternehmen,GRUR 1985

KRETSCHMER**,** Friedrich, Rechtslage von Know-How-Verträgen und Vertragspraxis in der Bundesrepublik Deutschland, in "Die Stellung von Know-How Verträgen im Kartellrecht", Ergebnisse einer İnternationalen Disskusion des FIW, Köln-Berlin-Bonn-München 1986

MAİLÄNDER, Peter, Vereinbarungen zur Know-how-Überlassung im Wettbewerbsrecht der EWG

MASSAGUER, JOSÉ, Der Schutz des Know-how in Spanien, GRUR int. 1989

MERKE, Gerd, Gruppenfreistellungsverordnung für Know-how-Vereinbarungen, CR 1989

MÖHRİNG, Philipp, Betriebs- und Geschäftsgeheimnisse in Wettbewerbs- und Kartellrechtlicher Sicht, Festschrift für Hans Carl Nipperdey, zum 70.Gebutstag, B.II, München 1965

KİOURTSOGLOU**,** Konstantinos**,** Der Know-how Vertrag im Deutschen und Europäischen Kartellrecht, München 1990

KNOPPE, Helmut, Die Besteuerung der Lizenz- und Know-how-Verträge, 2.Aufl.,Köln 1967

KREUZER, Karl, Know-how Verträge im Deutschen İnternationalen Privatrecht, in Fesrschrift für Ernst Caemmerer zum 70. Geburtstag, Tübingen 1978

LÜDECKE, Wolfgang-FİSCHER, Ernst, Lizenzverträge, Frankfurt am Main 1956

MARTİNEK, Michael, Moderne Vertragstypen Band.II, München 1992

PAGENBERG,Jochen/GEİSSLER, Bernhard, Lizenzverträge, Köln-Berlin-Bonn-München, 1991

PFAFF, Dieter**,** Der Know-How Vertrag im Bürgerlichen Recht, BB 1974,

POLEY, W LEONARD, Know-How Vergabe: Gewuβt Wie, Absatzwirtschaft 1978

POLEY,W Leonard, Know-How-Export Lizenzvergabe, Technologietransfer, 1981 Köln

SAUMWEBER, Wolfgang**,** Der Schutz von Know-how im Deutschen und Amerikanischen Recht -eine rechtvergleichende Analyse-, München 1978

SCHUMACHER, Herrmann**,** Bedeutung und Behandlung von Know-How-Verträgen unter Europäischem Kartellrecht, in Gewerbliche Schutzrechte in EWG Kartellrecht , IV. Kartellrechtsforum, Brüssel 1970

SKAUPY,Walther, Know-How- Vereinbarungen und Kartellrecht, GRUR 1964

STOFFMEHL, Thomas, Technologietransfer im Eeuropäischen Kartellrecht durch Gruppenfreistellung, Münster 1997

STUMPF, Herbert, Der Know-how Vertrag, 3. Aufl., Heidelberg 1977

VİDA, Alexander, İmmaterialgüterrechtlicher Sonderschutz des Know-How in Ungarn, GRUR int. 1979

WİEBE, Know-How-Schutz von Computersoftware, München 1993

WİEMER**,** Emmanuel**,** Die Bedeutung der Vertragsstrafe für Know-how- Verträge, München 1977

Bölüm 10

DİJİTAL ÇAĞDA PAZARLAMA İLETİŞİMİ VE PROMOSYONLAR: KARACUMA İNDİRİMİ SOSYAL AĞ ANALİZİ

Emel DEMİR ASKEROĞLU[1]

1 Doç.Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çerkezköy Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Türkiye, edemir@nku.edu.tr

GİRİŞ

Genel bir yaklaşımla pazarlama iletişimi, işletmelerin pazarlama amaçlarına dolaylı ya da doğrudan katkı sağlayabilmek amacıyla sürdürülen iletişimin tümünü kapsar. Pazarlama iletişiminin önemli bir unsuru olarak satış teşvik ise, tüketicinin satın alma kararını satın alma davranışı esnasında etkileyerek, satışlarda kısa sürede artış sağlamayı amaçlar (Balta Peltekoğlu, 2018: 55). Satış teşvik uygulamaları arasında yer alan fiyat indirimi, yoğun rekabet ortamında tüketicileri ikna etmek amacıyla kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. Fiyat indiriminde en büyük avantaj üreticinin indirim süresi ve oranı gibi özellikleri kontrol edebilmesi olarak görülmektedir (Balta Peltekoğlu, 2018:57). Noel'den önceki son cuma gününe verilen ad olan (Black Friday) Kara Cuma, Kasım ayının son cuması olarak da bilinmektedir. Birçok ülkede büyük indirimler yapılarak satışların desteklenmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'de ise Kara Cuma, Efsane Cuma, Bereketli Cuma gibi isimlerle de anılmaktadır.

Günümüzde Covid 19 salgının da etkisiyle online alışveriş siteleri Kara Cuma için alışverişi daha avantajlı hale getirmektedir. Bu çalışmada 30 Kasım 2020 tarihinde NodeXL programı üzerinden belirlenen veri setleri ile arama yapılmış ve sosyal ağ analizi gerçekleştirilmiştir. Veri setleri için kullanılan anahtar kelimeler: "Karacuma, Efsanecuma, Bereketlicuma" olarak belirlenmiştir.

Elde edilen veriler değerlendirilerek, bir sosyal ağ haritası çıkarılmıştır. Bu harita ile Kara Cuma kapsamında gerçekleştirilen satış teşvik uygulamalarının dijital ortamdaki etkileşim oranı belirlenmiştir.

1. Dijital Çağda Pazarlama İletişimi ve Promosyonlar

Tüketiciler ile işletmeler arasında bir diyalogun oluşması ve sürdürülmesi temeline dayanan pazarlama iletişimi, işletme kişiliğinin tüketicilere ulaşmasını sağlayan bir süreçtir. Ürün tasarımı ile başlayan, dağıtım ve fiyatlandırma, reklam ve mağaza içi çalışmaları da kapsayan bu süreç, ürün satışı ve satın alma sonrasında müşteri hizmetlerini de kapsamaktadır (Odabaşı ve Oyman, 2007:35-36). Pazarlama iletişimi yeni bir kavram olarak ele alınmasına karşın, işletmeler uzun yıllardır pazar koşullarına uyum sağlayabilmek, ileti bolluğundan sıyrılabilmek ve mesaj etkilerini arttırabilmek için iletişim, pazarlamanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. (Balta Peltekoğlu, 2018:20).

Pazarlama iletişiminin amacı, kurum ve kuruluşların iletilerini, insanlara duyurarak, tutarlı istikrarlı ve çelişmeyen bir imaj yaratmak için uyumlu, tutarlı ve tek ses prensibine bağlı iletiler göndermektir (Bozkurt, 2013: 38-39). İşletme ile hedef kitlesi arasında iletişimi sağlamak için pazarlama iletişimi elemanları etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Promos-

yon ise bu uygulamalardan biridir ve günümüzde oldukça sık kullanılan etkili bir iletişim unsuru olarak görülmektedir.

Promosyon, ürün teklifleriyle ilgili olarak müşterilerle iletişim kurmak için kullanılır. Bu iletişimin çift yönlü bir süreç olması ve etkileşime odaklanması gerekmektedir (Rowley, 1998:383). Promosyon, tüketici ile iletişimi sağlayarak, tüketicilere açık ve net bilgiler sunarak tüketicinin dikkatini çekmektedir. Ayrıca promosyon bir iletişim aracı olarak, ikna edici unsurlarla hedef kitlede ilgi ve duygu uyandırdığını söylemek mümkündür (Alexandrescu, Milandru. 2018:271). Ayrıca promosyon faaliyetleriyle kısa süreli etkinlikler gerçekleştirilerek hem markaya ilgi yaratılmakta hem de satışların arttırılması sağlanmaktadır.

Satış promosyonu programı incelikle tasarlanması gereken bir uygulamadır. Bu nedenle uzmanlar bir promosyon kararı alırken öncelikle teşvikin boyutuna karar vermelidir. Bir promosyon teşviki ne kadar büyük olursa o kadar fazla satış olmasını sağlayacaktır. Ayrıca katılım için koşulların da önceden belirlenmesi gereklidir. Teşvikler herkese ya da belirli bir gruplara sunulmalıdır. Promosyonun nasıl tanıtılacağı ve dağıtılacağı belirlenmeli, mağazada, internet aracılığıyla veya reklamlar aracılığıyla dağıtılabilir. Promosyonun süresi ne çok kısa ne de çok uzun olmamalı tüketicinin harekete geçmesini sağlayacak uygun zaman düşünülmelidir. (Kotler ve Amstrong, 487)

Satış promosyonu indirimleri, kuponları, teşhirleri ve gösterileri içerir. (Kotler ve Amstrong:408)

Teknolojik gelişmeler ve değişen sosyal yaşam Pazarlama İletişimini de etkisi altına almaktadır. Özellikle yeni medya teknolojilerinin gelişmesi, internet kullanımının yaygınlaşması iletişim için yeni mecraların oluşmasına olanak tanımaktadır (Balta Peltekoğlu, 2018:77-78).

1990'larda bilgi teknolojisinin evrimi, internetin kitlesel tüketiciler tarafından erişilebilir hale gelmesi, işletmelerin marka mesajlarının yeterli ve etkili bir şekilde iletilmesi için tanıtım kanallarını yeniden değerlendirmelerine yol açmıştır. Böylelikle şirketler, marka mesajlarının ve deneyimlerinin kanallar arasında birbirine bağlandığı ve müşteri yolculuğunun uygun aşamasında tüketicilere iletildiği pazarlama iletişimi karması uygulamalarına yönelmiştir (Mereu, 2020).

Dijital teknolojiler, markaların tüketicileriyle etkileşime girdiği dünyayı değiştirmektedir. Yeni teknolojiler, yeni tüketiciler ve yeni rakipler oluşturan, yeni pazarları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, tüketicileri ve üreticileri birbirine bağlayan çevrimiçi pazarların ortaya çıkması, üreticilerin bazı perakendecileri değer zincirlerine dahil etme ihtiyacını ortadan kaldırarak marka üreticilerinin müşterileriyle doğrudan buluşma

imkanı tanımaktadır. Böylelikle doğrudan iletişim kurarak, hem daha iyi ürün ve hizmet sunacak bilgilerin elde edilmesi mümkün olur, hem de müşterilerle etkileşime geçilmek için önemli fırsatlar oluşturulur (Idrysheva vd. 2019:4). Dijitalleşmenin sağladığı çift yönlü iletişim (etkileşim) imkanı, tüketiciler hakkında daha fazla bilgi almak, onların ürün ve hizmetler hakkındaki düşüncelerini öğrenmek, deneyimledikleri ürün ve hizmetler hakkındaki yorumlarına ulaşmak imkanı da tanımaktadır.

Özellikle sosyal medya araçları vasıtasıyla insanları yaşama, öğrenme ve birbirleriyle iletişim kurma biçimleri değişerek, iş yaşamında da değişikliklerin yaşanmasına etken olmaktadır. Sosyal medya, tüketicilerin bilgi almasını, deneyim paylaşmasını sağlamaktadır. Örneğin Twitter üzerinden paylaşımlar yapmak (tweet atmak), beğeni ve yorumlar yapmak işletmelerin geniş çevirim içi topluluklara ulaşmasında önemli bir işleve sahiptir. İşletmeler sosyal ağlarda ürünler ve tüketciler hakkında daha fazla bilgi edinerek, takipçileri cezbedecek stratejiler geliştebilmektedir (Idrysheva vd. 2019:4).

2. Sosyal Ağlar, Sosyal Ağ Analizleri

Sosyal ağlar, eylemlerin belirlenmesi ve koordinasyonun sağlanmasına olanak sağlar.

Enformasyon çağında baskın olan işlevler, süreçler giderek ağlar etrafında örgütlenmektedir. Ağlar toplumların yeni sosyal morfolojisini oluşturur. Ağlar oluşturma sürecinde mantığının yayılması da üretim, deneyim, iktidar ve kültür süreçlerinde işleyişi, sonuçları ciddi biçimde değiştirir. (Castells, 2013: 24-189).

Bireyler arasında kişisel ve profesyonel bağlantıların kurulduğu ağ olarak tanımlanan sosyal ağlar, insanlar arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin gücünü ifade etmektedir. Birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı biçimde etkileşim halinde olan kişilerin oluşturdukları ağlardır (Onat ve Alikılıç, 2008). Sosyal ağlar, web ortamındaki grup etkileşimini sosyal ilişkileri ve bilgi değişimini sağlayan uygulamaları kapsamaktadır. Etkileşimi ve bilgi değişimi sosyal ağların temel özelliklerindendir (Usluel vd., 2014).

Pazarlama kampanyalarının başarısını ölçmek ve planlamalarına yardımcı olmak için, hedef kitlenin ağını yakalamak ve kampanyanın mesajının yayılmasını incelemek arzu edilmektedir. Kitle ağları, Facebook gibi bir sosyal ağ sitesinde "arkadaşlar" anlamına gelebilir veya bir blogun adanmış okuyucuları anlamına gelebilir. Aynı şekilde, bir kampanyanın ya da "viral" mesajın yayılmasını anlamak için, bir Facebook topluluğu içinde geçen mesaja bakabilir veya web sitelerinin veya blogların çevrimiçi gönderilerini incelenebilir. Sosyal Ağ Analizi, viral pazarlamanın etkisini en üst düzeye çıkarmak için kullanılır. Sosyal Ağ Analizi, sos-

yal ilişkileri düğümler ve bağlar (kenarlar) açısından değerlendirir. Sosyal ilişkilerin yapısını inceler, ilişkilerin hem görsel hem de matematiksel analizini sağlar ve insanlar arasındaki gizli ilişkileri ve bu ilişkilerin kalıplarını ve sonuçlarını ortaya çıkarır (Huaiyu Ma vd. 2010).

Sosyal ağ analizi, insanlar, ekipler, departmanlar ve hatta tüm organizasyon arasındaki ilişkileri haritalandırarak ve analiz ederek bu tür ağları değerlendirmek için zengin ve sistematik bir araç sağlamaktadır (Lutters vd., 2001)

Ağın sonuçlarını ifade eden indeks ve boyutlardan bazıları şunlardır (Hui-Ju Wu, vd.,2010: 53)

1.Boyut (size): yoğunluk ve derece. Boyut, her aktörün sınırlı kaynaklara sahip olması ve bağların kurulması ve sürdürülmesi için sosyal ilişkilerin yapısı için kritik öneme sahiptir. Bir aktörün derecesi, aktör ve diğerleri arasındaki bağlantıların toplamı olarak tanımlanır. Yoğunluk ölçümü, bir sosyal ağdaki bağlantıların ve düğümlerin ve bağlantıların derecesini analiz etmek için kullanılmaktadır.

2.Merkezilik (centrality): Bir sosyal ağın merkeziliği, sosyal ağın aradalık ve yakınlığını ölçmek için kullanılan bir ölçüdür. Ağdaki diğerleriyle en fazla bağlantıya sahip olan (yüksek derecede) veya kimin ayrılmasının ağın dağılmasına neden olacağını belirlemek için kullanılabilecek merkezilik ölçüsüdür.

3.Yapısal boşluk (Structural hole): Yapısal boşluk aynı zamanda bir sosyal ağdaki boşlukları keşfetmek ve bu sayede boşluğu doldurmak ve sosyal ağı genişletmek için kullanılabilen sosyal ağ analizinin bir ölçümüdür.

4.Ulaşılabilirlik (Reachability): Ulaşılabilirlik, sosyal ağlardaki başka bir düğümden bir düğüme nasıl ulaşılacağını analiz etmek için kullanılabilir. Kaynaktan hedef aktöre kadar izleyebileceğimiz herhangi bir bağlantı kümesi varsa, aralarında kaç tane daha olduğuna bakılmaksızın, bir aktöre bir başkası tarafından ulaşılabilir.

5.Mesafe (Distance) Çoğu birey genellikle bir popülasyondaki diğer bireylerin çoğuna doğrudan bağlı olmadığından, aktörlerin doğrudan bağlantılarını ve popülasyonlardaki doğrudan bağlantıların genel yoğunluğunu incelemenin ötesine geçmek oldukça önemli olabilir. Yürüyüş, iz ve yol, bir ağdaki aktörler arasındaki mesafelerin çeşitli yönlerini tanımlamanın daha güçlü yollarını geliştirmek için temel kavramlardır.

Sosyal medya uygulamaları kolektiftir ve dijital eserlerin paylaşımını sağlamaktadır. Sosyal medya araçlarının kullanımı sonucu ağ verileri oluşmaktadır. Bu ağlar kullanıcıların içerik oluşturmaları, birbirlerinin

içeriklerini görüntüledikleri, yanıtladıkları, açıklamalar ekledikleri veya etkileşim sonucu oluşan bağlantıları temsil etmektedir. Cep telefonu mesajları, elektronik postalar, bloglar, forumlar, wikiler, fotoğraf ve video paylaşım sistemleri, sohbet odaları ve sosyal ağ hizmetleri gibi birçok yaygın iletişim aracı dijital kayıt oluşturmaktadır. Bir sosyal medya uygulamasındaki tüm hareketler, kullanıcılar ile diğer kullanıcılar arasında bir bağ izi bırakmaktadır (Smith vd., 2009:225).

3. NodeXL ile Ağ Analizi ve Twitter

Excel için Keşif eklentisi olan NodeXL, elektronik tabloya ağ analizi ve görselleştirme özellikleri eklemektedir. NodeXL şablon çalışma kitabına girilen veriler, birkaç tıklamayla yönlendirilmiş bir grafik grafiğine dönüştürülebilmektedir. NodeXL ayrıca, Twitter mikro blog ağında depolanan e-postayı içeren küçük ama genişletilebilir bir dizi veri kaynağından ağları çıkarabilmektedir. Bir mikro blog sosyal ağ sistemi olan Twitter'da hangi kullanıcının birbirinin güncellemelerine abone olduğu hakkında veriler de aktarabilmektedir. (Smith vd., 2009:256).

NodeXL, kenar listeleri, yani düğüm olarak da adlandırılan köşe çiftleri biçiminde bir ağı temsil eder. Her köşe, ağdaki bir varlığın temsilidir. İki köşeyi birbirine bağlayan her kenar veya bağlantı, aralarında var olan bir ilişkinin temsilidir. Bu ilişki yönlendirilebilir veya yönlendirilmeyebilir. Bazı ilişkiler çift yönlüdür (evlilik gibi); diğerleri tek yönlü olabilir (para ödünç vermek gibi) (Smith vd., 2009:257).

NodeXL şirketlerin yalnızca sosyal medyada haklarında söylenenleri anlamalarına değil, aynı zamanda en verimli habercilerini belirlemelerine olanak sağlamaktadır. Bu, firmaların potansiyel müşterileri bulmasına ve etkileyicileri belirlemesine olanak tanır ve markaların belirli zaman dilimlerinde NodeXL Twitter haritalarını izleyerek sosyal medya kampanyalarını test etmesine olanak tanımaktadır (Liberman, 2014).

4. Araştırma Yöntemi

Araştırma 30.11.2020 tarihlerinde Twitter platformunda yer alan bilgiler üzerine gerçekleştirilmiştir. Twitter ın sadece 7 günlük veri paylaşımına izin vermesi nedeniyle NodeXL Basic programı ile belirtilen tarihler arasında 7 günlük veri araştırmaya dahil edilmiştir.

NodeXL Basic sürümünün 15000 tweet kısıtı bulunması ve Twitter'ın yedi günlük veri paylaşımına izin vermesi nedeniyle çalışmanın bu kapsamda yapılmış olması araştırma açısından vurgulanması gereken bir kısıttır.

Araştırmada Twitterda hashtag (etiket) adı verilen bir ön ek kullanılarak arama yapılabilme özelliğinden yararlanılarak yapılan paylaşımların

etkileşimini anlamak amacıyla "karacuma, efsanecuma, bereketlicuma" veri setleri yazılarak NodeXL aracılığıyla Twitter üzerinden arama gerçekleştirilmiştir.

4.1. Araştırma Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma 3 aşamada gerçekleştirilmiştir. "Karacuma, Efsanecuma ve Bereketlicuma olarak ele alınan analiz ile Twitterdan elde edilen veriler nodexl programıyla haritalandırılmıştır. Bu analiz sonucu elde edilen verilerin ağ analizi gerçekleştirilmiştir.

4.1.1. Karacuma etiketi ağ analizi

Graph Metric	Value
Graph Type	Directed
Vertices	1524
Unique Edges	1458
Edges With Duplicates	252
Total Edges	1710
Self-Loops	704
Reciprocated Vertex Pair Ratio	0,002059732
Reciprocated Edge Ratio	0,004110997
Connected Components	594
Single-Vertex Connected Components	493
Maximum Vertices in a Connected Component	383
Maximum Edges in a Connected Component	390
Maximum Geodesic Distance (Diameter)	7
Average Geodesic Distance	2,096823
Graph Density	0,000419206
NodeXL Version	1.0.1.418

Araştırmanın grafik ölçümünün değerlendirmesinde araştırmanın grafik türü yönlü olarak belirlenmiştir. Araştırmada ağlarda yer alan her bir düğüm bir Twitter kullanıcısını göstermektedir.

Derece dağılımı: (Degree distribution) bağlantıların yönleriyle ilgilidir. Kendi içinde "girdi derece dağılım" ve "çıktı derece dağılımı" olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bir düğümle gelen doğrular girdi (Input), düğümden çıkan doğrular çıktı (output) olarak sınıflandırılabilir.

Vertices: Ağımızda bağlantılı toplam 1524 düğüm bulunmaktadır.

Unique Edges: Benzersiz kenarları ifade etmektedir. 1524 bağlantı arasından 1458 tanesi tekrarlanmayan bağlantıdır.

Total Edges: Toplam kenar anlamına gelmektedir. Toplam 1710 tane bağlantı vardır.

Self-Loops: Öz döngü anlamına gelir. Kendi içinde 704 döngü bağlantısı bulunmaktadır.

Reciprocated Vertex Pair Ratio: Karşılıklı düğüm çiftlerinin oranı 0'002059732'dir.

Reciprocated Edge Ratio: Karşılıklı kenar oranı 0,004110997'dir. Düğümlerin (kullanıcıların) birbirleriyle etkileşim halinde olduğu söylenebilir.

Connected Components: Birbirleriyle bağlantılı (ilişkili) 594 tane kullanıcı olduğu söylenebilir. Ağ ilişkisinin (kullanıcılar arası ilişkinin) güçlü olduğu anlamına gelmektedir.

Single-Vertex Connected Components: Tek bağlantı sayısı 493'dür.

Maximum Vertices in a Connected Component: Karacuma hashtagi için maksimum düğüm sayısı 383' dür.

Maximum Edges in a Connected Component: Maksimum kenar sayısı 390'dır.

Maximum Geodesic Distance (Diameter): Düğüm çiftleri arasındaki en uzun mesafe 7'dir.

Average Geodesic Distance: Ağımızın ortalama yarı çapı 2,096823'dir. Düğüm çiftleri arasındaki mesafe olan 7, ağın yarı çapı olan 2,09'a yaklaştıkça bilginin daha çabuk yayılacağını anlayabiliriz.

Graph Density: Ağın yoğunluğu 0,000419206'dir. Potansiyel olarak oluşabilecek bağlantıların %4 ünün oluştuğunu ifade eder. Ağ yoğunluğu 1'e yakınlaştıkça tam ağ olmaya yakınlaşacağını, bağlantının maksimuma doğru gideceği anlamına gelir.

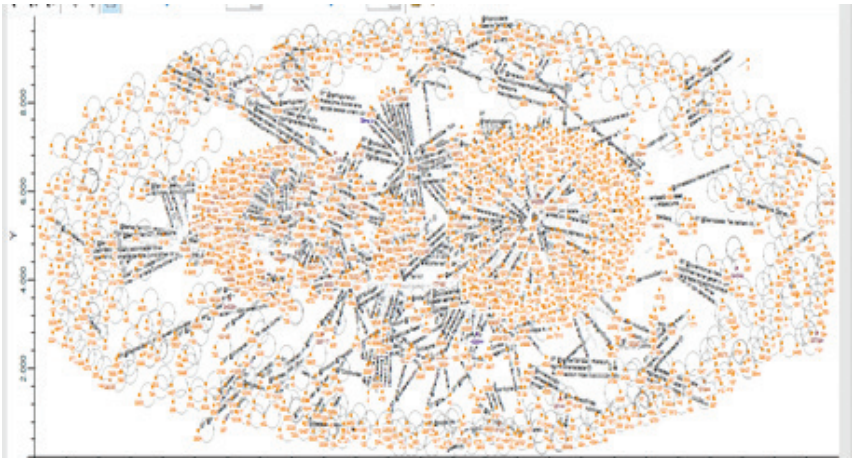

Grafik 1Karacuma etiketi sosyal ağ haritası

4.1.2. Efsanecuma Etiketi Ağ Analizi

Graph Metric	Value
Graph Type	Directed
Vertices	1619
Unique Edges	1575
Edges With Duplicates	520
Total Edges	2095
Self-Loops	1260
Reciprocated Vertex Pair Ratio	0,005102041
Reciprocated Edge Ratio	0,010152284
Connected Components	970
Single-Vertex Connected Components	827
Maximum Vertices in a Connected Component	140
Maximum Edges in a Connected Component	222
Maximum Geodesic Distance (Diameter)	7
Avaraya Geodesic Distance	2,431834
Graph Density	0,000300816

Modularity	Not Applicable
NodeXL Version	1.0.1.418

Vertices: Ağımızda bağlantılı toplam 1619 düğüm bulunmaktadır.

Unique Edges: Benzersiz kenarları ifade etmektedir. 1619 bağlantı arasından 1575 tanesi tekrarlanmayan bağlantıdır.

Total Edges: Toplam kenar anlamına gelmektedir. Toplam 2095 tane bağlantı vardır.

Self-Loops: Öz döngü anlamına gelir. Kendi içinde 1260 döngü bağlantısı bulunmaktadır.

Reciprocated Vertex Pair Ratio: Karşılıklı düğüm çiftlerinin oranı 0,005102041'dir.

Reciprocated Edge Ratio: Karşılıklı kenar oranı 0,010152284'dir. Düğümlerin (kullanıcıların) birbirleriyle etkileşim halinde olduğu söylenebilir.

Connected Components: Birbirleriyle bağlantılı (ilişkili) 970 tane kullanıcı olduğu söylenebilir. Ağ ilişkisinin (kullanıcılar arası ilişkinin) güçlü olduğu anlamına gelmektedir.

Single-Vertex Connected Components: Tek bağlantı sayısı 827'dir.

Maximum Vertices in a Connected Component: Karacuma hashtagi için maksimum düğüm sayısı 383' dür.

Maximum Edges in a Connected Component: Maksimum kenar sayısı 390'dır.

Maximum Geodesic Distance (Diameter): Düğüm çiftleri arasındaki en uzun mesafe 7' dir.

Average Geodesic Distance: Ağımızın ortalama yarı çapı 2,431834'dir. Düğüm çiftleri arasındaki mesafe olan 7, ağın yarı çapı olan 2,43'e yaklaştıkça bilginin daha çabuk yayılacağını anlayabiliriz.

Graph Density: Ağın yoğunluğu 0,000300816'dır. Potansiyel olarak oluşabilecek bağlantıların %4 ünün oluştuğunu ifade eder. Ağ yoğunluğu 1'e yakınlaştıkça tam ağ olmaya yakınlaşacağını, bağlantının maksimuma doğru gideceği anlamına gelir.

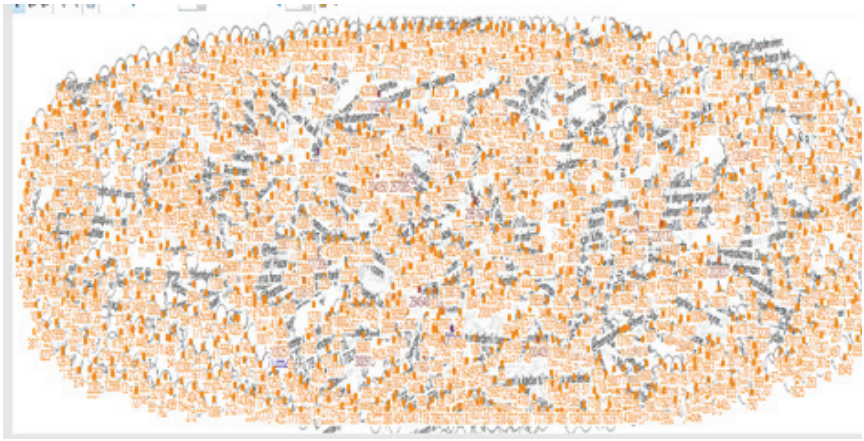

Grafik 2 Efsanecuma etiketi sosyal ağ haritası

4.1.3. Bereketlicuma Etiketi Ağ Analizi

Graph Metric	Value
Graph Type	Directed
Vertices	24
Unique Edges	23
Edges With Duplicates	0
Total Edges	23
Self-Loops	20
Reciprocated Vertex Pair Ratio	0
Reciprocated Edge Ratio	0
Connected Components	21
Single-Vertex Connected Components	18
Maximum Vertices in a Connected Component	2
Maximum Edges in a Connected Component	2
Maximum Geodesic Distance (Diameter)	1
Average Geodesic Distance	0,2
Graph Density	0,005434783

Modularity	Not Applicable
NodeXL Version	1.0.1.418

Vertices: Ağımızda bağlantılı toplam 24 düğüm bulunmaktadır.

Unique Edges: Benzersiz kenarları ifade etmektedir. 24 bağlantı arasından 23 tanesi tekrarlanmayan bağlantıdır.

Total Edges: Toplam kenar anlamına gelmektedir. Toplam 23 tane bağlantı vardır.

Self-Loops: Öz döngü anlamına gelir. Kendi içinde 20 döngü bağlantısı bulunmaktadır.

Reciprocated Vertex Pair Ratio: Karşılıklı düğüm çiftlerinin oranı 0'dır.

Reciprocated Edge Ratio: Karşılıklı kenar oranı 0'dır. Düğümlerin (kullanıcıların) birbirleriyle etkileşim halinde olduğu söylenebilir.

Connected Components: Birbirleriyle bağlantılı (ilişkili) 21 tane kullanıcı olduğu söylenebilir. Ağ ilişkisinin (kullanıcılar arası ilişkinin) zayıf olduğu anlamına gelmektedir.

Single-Vertex Connected Components: Tek bağlantı sayısı 18'dir.

Maximum Vertices in a Connected Component: bereketlicuma hashtagi için maksimum düğüm sayısı 2' dir.

Maximum Edges in a Connected Component: Maksimum kenar sayısı 2'dir.

Maximum Geodesic Distance (Diameter): Düğüm çiftleri arasındaki en uzun mesafe 1' dir.

Average Geodesic Distance: Ağımızın ortalama yarı çapı 0,2'dir. Düğüm çiftleri arasındaki mesafe olan 1, ağın yarı çapı olan 0,2'ye yaklaştıkça bilginin daha çabuk yayılacağını anlayabiliriz.

Graph Density: Ağın yoğunluğu 0,005434783'dür. Potansiyel olarak oluşabilecek bağlantıların %4 ünün oluştuğunu ifade eder. Ağ yoğunluğu 1'e yakınlaştıkça tam ağ olmaya yakınlaşacağını, bağlantının maksimuma doğru gideceği anlamına gelir.

Grafik 3 Bereketlicuma etiketi sosyal ağ haritası

Sonuç

Günümüz dijitalleşmenin hızla yaygınlaştığı dönemde, tüketici istek ve beklentilerinin dijital ortamda karşılık bulmaktadır. Özellikle elektronik ortamda alışveriş yapma alışkanlığının hızla geliştiği düşünüldüğünde, dijital çağda pazarlama yaklaşımlarının da dijitalleşmeye ayak uydurduğu görülmektedir. Hedef kitlelerin en çok tercih ettiği sosyal medya platformları aracılığıyla pazarlama iletişimi faaliyetleri gerçekleştirilmekte ve hedef kitle talep ve beklentileri bu platformlar aracılığıyla sağlanmaktadır.

Dijital çağın beraberinde getirdiği bir diğer fırsat ise hızlı enformasyon ve istenilen bilgiye erişim imkanıdır. Bu avantajlar sayesinde günümüz tüketicisi ürün ve hizmetler hakkında daha fazla bilgi edinebilmekte hem fiyat hem de ürün kullanım ile ilgili ayrıntılı bilgiye daha rahat erişebilmektedir. Sosyal medya platformları aracılığıyla, üçüncü şahısların deneyimlerinden haberdar olabilmekte ve karar verme aşamasında bu deneyimlerden faydalanabilmektedir. Bu nedenle, markalar dijital ortamda pazarlama iletişimi faaliyetlerini gerçekleştirerek çevirimiçi kampanyalar tasarlayarak, özel gün ve haftalara yönelik promosyonlar ile tüketicilerin dikkatini çekerken, sosyal medya platformları üzerinden onlarla etkileşim oluşturabilmektedir.

Çalışmada yer alan araştırmanın özeti niteliğinde olan aşağıdaki tabloda Karacuma, Efsanecuma ve Bereketlicuma hastagleri ile ilgili etkile-

şimler yer almaktadır. Bu etiketler aracılığıyla gerçekleştirilen promosyonun çevirim içi ortamlardan Twitter üzerindeki yansıması görülmektedir.

Tablo 1. Araştırma Etiketlerinin Etkileşim Oranları

İstatistikler	Etiketler	Karacuma	Efsanecuma	Bereketlicuma
	Tarih	30.11.2020	30.11.2020	30.11.2020
Grafik türü		Yönlü	Yönlü	Yönlü
Tweet kısıtı		2000	2000	2000
Düğüm sayısı		1524	1619	24
Tek yönlü bağlantılar		1458	1575	23
Çift yönlü bağlantılar		252	520	0
Toplam Bağlantı		1710	2095	23

Sosyal medya ağ analizi ile iletilerin etkileşim düzeyi belirlenerek, tüketcilerin satın alma davranışı üzerinde pazarlama iletişimi aracı olarak promosyonların işlevinin yoğun olduğu, indirim günlerinde tüketicilerin etiketler aracılığıyla paylaşımlar yaparak etkileşim sağlandığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Alexandrescu, M.B & Milandru, M. (2018). Promotion as a form of Communication of the Marketing Strategy. Land Forces Academy Review. 23. 268-274. 10.2478/raft-2018-0033.

Balta Peltekoğlu, F. (2018). Halkla İlişkiler Nedir?, 7. Baskı, Beta Yayınları: İstanbul.

Bozkurt, İ. (2013). Pazarlama İletişiminde Sihirli Dokunuşlar, MediaCat: İstanbul.

Castells, M. (2013). Birinci Cilt Ağ Toplumunun Yükselişi, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:İstanbul.

Huaiyu (Harry) Ma, Steven Gustafson, Abha Moitra, and David Bracewell (2010). Ego-Centric Network Sampling in Viral Marketing Applications, Hsien Ting, Hui-Ju Wu, Tien-Hwa Ho (Eds.) Mining and Analyzing SocialNetworks, Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Hui-Ju Wu, I-Hsien Ting, Huo-Tsan Chang (2010), Integrating SNA and DM Technology into HR Practice and Research: Layoff Prediction Model, Hsien Ting, Hui-Ju Wu, Tien-Hwa Ho (Eds.) Mining and Analyzing SocialNetworks, Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Idrysheva, Zhazira & Tovma, Nataliya & Abisheva, Kyz-Zhibek & Murzagulova, Meiramkul & Mergenbay, Nazym. (2019). Marketing communications in the digital age. E3S Web of Conferences. 135. 04044. 10.1051/e3sconf/201913504044.

Liberman, M. (2014). Data Use: Using NodeXL to decipher big data, https://www.quirks.com/articles/data-use-using-nodexl-to-decipher-big-data. Erişim Tarihi: 12.10.2021

Lutters, W.G., Ackerman, M.S., Boster, J., McDonald, D.W. (2001). Creating a knowledge mapping instrument: approximation techniques for mapping knowledge networks in organizations. ICS Technical Report, No. 99–32), Center for Research on Information Technology and Organizations. University of California, Irvine, CA.

Mereu, S. (2020). The integrated marketing communications mix in the digital age: Defining the promotional channels with examples of Paris Saint-Germain, https://sportsbusinessresearch.blog/2020/04/11/the-integrated-marketing-communications-mix-in-the-digital-age-defining-the-promotional-channels-with-examples-of-paris-saint-germain/ Erişim Tarihi: 15.10.2021.

Odabaşı, Y. ve Oyman M. (2007). Pazarlama İletişimi Yönetimi, 7. Baskı, MediaCat:İstanbul.

ONAT, Y. D. D. F., & ALİKILIÇ, Ö. A. (2008). Sosyal ağ sitelerinin reklam ve halkla ilişkiler ortamlari olarak değerlendirilmesi. *Journal of Yaşar University*, *3*(9).

Rowley, J. (1998), "Promotion and marketing communications in the information marketplace", *Library Review*, Vol. 47 No. 8, pp. 383-387. https://doi.org/10.1108/00242539810239543.

Smith, Marc A.; Shneiderman, Ben; Milic-Frayling, Natasa; Mendes Rodrigues, Eduarda; Barash, Vladimir; Dunne, Cody; Capone, Tony; Perer, Adam; Gleave, Eric (2009). [ACM Press the fourth international conference - University Park, PA, USA (2009.06.25-2009.06.27)] Proceedings of the fourth international conference on Communities and technologies - C&T '09 - Analyzing (social media) networks with NodeXL. , (), 255–. doi:10.1145/1556460.1556497.

Usluel, Y. K., Demir, Ö., & Çınar, M. (2014). Sosyal ağların kullanım amaçları ölçeği. Eğitim Teknolojileri Araştırma Dergisi, 5(2), 1-18.

Bölüm 11

MEKANIN İYİMSERLİK VE DAYANIKLILIK İLE İLİŞKİSİ

Hüseyin MERTOL[1]
Yusuf ÇETİN[2]
Ömer ÇELİKKOL[3]
Yunus ERGÜN[4]

1 Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Coğrafya ABD, ORCID ID: 0000-0001-9848-0814
2 YL. Öğr, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya ABD. ORCID ID: 0000-0002-6307-0212
3 Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitimi Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-7301-1953
4 YL. Öğr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya ABD ORCID ID: 0000-0002-2986-6073

1. GİRİŞ

Coğrafya; coğrafi yeryüzündeki doğal, beşeri ve ekonomik olayları, insanla ilgi kurarak inceleyen bir bilimdir. Coğrafya ilmi, insan ve çevre etkileşimi, diğer bir ifadeyle, çevre faktörleri ve insan faaliyetlerinin karşılıklı birbirini etkilemesi üzerinde önemle durmaktadır (Doğanay,1998:37). İnsanoğlu geliştirdiği teknoloji sayesinde yaşamış olduğu ortamları kendi istek ve ihtiyaçları doğrultusunda sürekli olarak değiştirmektedir. Bu durum insanın çevre üzerinde etkisine örnektir. Diğer taraftan yaşadığı çevrenin çeşitli özellikleri insanları birçok noktada etkilemektedir. İnsanlar arasında bölgeden bölgeye, yöreden yöreye yürütülen ekonomik faaliyetler, beslenme alışkanlıkları, giyim tarzları, mesken tarzları, kültürel özellikler gibi farklılıkların ortaya çıkma nedeni çevresel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, doğal çevre, insanların ten renkleri ve karakterlerinin farklı olmasına da etki etmektedir. (Karakoç-Özdoğan-Türkez, 2017:15).

Geçmişten günümüze, yaşanan çevrenin coğrafi koşullarının insan karakterleri üzerinde etkili olduğunu dile getiren birçok bilim adamı ve filozof olmuştur. Bunlardan birini Aristo oluşturur. Aristo'ya göre "Sıcak iklimlerde yaşayan insanlar zekidir ancak sıcaklık onları tembelliğe ve miskinliğe sürükler. Devlet kuracak kadar zeki ve çalışkan olan insanlar genelde ılıman iklimlerde yaşayanlardır" (Özey,1999:1). Bir başka düşünür Amasyalı Strabon (M.Ö. 58- M.S. 21) "Geographica" adlı eserinde kıyı ve ılıman iklim bölgelerinde yaşayan toplumların daha uygar ve uysal, dağlık ve yüksek bölgelerde yaşayan insanların ise, uygarlıkta geri ve sert mizaçlı olduklarını dile getirmektedir (Özgüç-Tümertekin, 2000:200).

Doğal çevre koşullarının insan karakteri üzerindeki etkisini dile getiren en önemli kişilerlerden biri de kuşkusuz İbn-i Haldun'dur. Ortaçağ İslam dünyasının en büyük toplumbilimcisi sayılan İbn-i Haldun (1332-1406), Mukaddime adlı eserinde bu konuya geniş yer ayırmıştır. İbn-i Haldun söz konusu eserinde dünyada yerleşilmiş alanların özellikle kuzey yarımkürede toplandığına işaret etmektedir. Bu yerleşilmiş bölgeleri de ekvatordan kutuplara doğru yedi iklim bölgesine ayırmıştır. (İbn Haldun, iklim dediği zaman coğrafi bölgeyi, hava dediği zaman da bugün anladığımız manada iklimi, iklim unsurlarını ve atmosfer şartlarını kastetmektedir (Uludağ.2007). Ekvatora yakın bir ve ikinci iklim bölgeleri ile kutuplara yakın altı ve yedinci iklim bölgelerinin insan yaşamı açısından normal özelliklerden uzak yerler olduğunu vurgulamaktadır. En normal yerler olarak dördüncü iklim bölgesi olduğunu üç ve beşinci iklim bölgelerinin de normale oldukça yakın özellikte olduğunu belirtmektedir. Bu iklim bölgeleri de orta kuşak içerisinde yer almaktadır. Beden, renk, ahlak ve din bakımından en mükemmel insanların da buralarda (üç, dört ve beşinci iklim bölgeleri) yaşadığını dile getirmektedir. Dolayısıyla İbn-i

Haldun, insanların beden yapılarından ve fiziki bünyelerinden başka huylarını ve karakterlerinin teşekkülünü yani ruh yapılarını da iklim şartlarına ve coğrafi özelliklere bağlamaktadır. Hatta dünya üzerine gönderilen peygamberlerin de bu nedenle orta kuşağa gönderildiğini vurgulamaktadır. Çünkü İbn-i Haldun'a göre Ekvator ve kutup bölgelerine yakın yerlerde yaşayan insanların içinden çıkacak olan bir peygamberin beden ve karakter yapısı orta kuşakta yaşayan insanların beden ve karakter yapısını yansıtmaz.

Fransız filozof Victor Cousin (1860) ise "Evet beyler, bana bir ülkenin şeklini, iklimini, sularını, rüzgarlarını ve tüm fiziki coğrafyasını verin; doğal ürünlerini, florasını, zoolojisini verin; ben size önceden bu ülke insanının nasıl biri olacağını, bu ülkenin tarihte nasıl bir rol oynayacağını tahminen değil kesin olarak, bir değil bütün devreler için anlatacağıma bahse girerim." diyordu (Özgüç-Tümertekin, 2000:31).

Yukarıdaki görüşleri destekleyen daha başka örnekler de vermek mümkündür. Mesela Özey'in(2004) 'İnsan Davranışları, Hukuk, Güvenlik, Suç ve Coğrafya' isimli makalesinde ülkemizde halk dilindeki bazı deyişlerden yola çıkarak farklı yörelerde yaşayan insanların bazı karakter özellikleri ile yaşadığı yörenin coğrafi koşulları arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur. Bahar'ın 'Antik Dönemde Bozkır Jeopolitiği' isimli eserinde ise özellikle Konya ve ova ilçelerinde Konya'nın Bozkır İlçesi insanına yönelik "Dağlı" tanımlaması, etnik bir tanımlamadan ziyade bu coğrafyanın bölgedeki insan karakterine yansımasını ima ettiğini, bir bakıma toplum psikolojisinde coğrafyanın çetin karakterinin insanla bütünleştiği vurgulamaktadır.

Eldeki bu çalışma da insanların karakter özellikleri üzerinde yaşadığı çevrenin etkilerini tespit etmeyi amaçlayan bir çalışma niteliğindedir. Araştırma alanını sınırlandırma düşüncesi ile çevre şartlarının insanların kişilik özelliklerinden yalnızca psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık düzeyleri üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Bireylerin kişilik özelliklerinin bir boyutunu oluşturan iyimserlik kişinin amacına ulaşmak için gayret etmek uğruna ısrarcı davranmasını sağlayacak şekilde hayatta başına iyi şeylerin geleceğine dair genellemiş bir beklenti olarak ifade edilmektedir (Keleş, 2011). İyimserlik, bireylerin geleceklerine güvenle bakmaları ve kendilerini gelecekte iyi şeyler beklediğine inanmalarıdır (Karacaoğlu, Köktaş, 2013).

Bireylerin kişilik özelliklerinin bir başka boyutunu oluşturan psikolojik dayanıklılık ise bireyin karşılaştığı bütün zorluklara karşı dayanma gücünü, uyumunu esnekliğini, değişime olan tepkilerini ve süreklilik arz eden psikolojik baskılar karşısındaki tutumunu ifade eder (Karacaoğlu, İnce 2016). Dayanıklılık, "bireylerin değişim, zorluk ve risk durumlarının

üstesinden başarı ile gelebilmelerini sağlayan, yaşamdaki zorluklarla mücadele etmek için bireyin güçlerini geliştirme kapasitesi olarak tanımlamıştır. Bu kapasite zaman içerisinde değişebilir, bireysel ve çevresel faktörlerin etkisi ile geliştirilebilir (Karacaoğlu, Köktaş, 2013).

Bu tanımlar ışığında insanların karakter özellikleri üzerinde çevresel faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Karakteri etkilen çevresel faktörler aynı zamanda kişiliği, psikolojik iyimserliği ve psikolojik dayanıklılığı da etkileyebilir.

2. ARAŞTIRMANIN AMAC VE ÖNEMİ

Bireylerin kişilik özellikleri arasında yer alan iyimserlik ve dayanıklılık düzeyleri üzerinde bir tarafta kalıtsal faktörlerin diğer tarafta ise doğuştan sonra kazanılan faktörlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kalıtsal faktörler bireylere anne veya babalarının genlerinden aktarılan faktörlerden oluşmaktadır. Kişiliğin oluşmasında etkili olan doğum sonrası kazanılan faktörleri ailevi, kültürel ve çevresel faktörler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu çalışmada çevresel faktörlerin insanların psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık algıları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın amacı; bireylerin yaşadığı çevrenin doğal ve beşeri-ekonomik koşullarına karşı duyduğu memnuniyet düzeyleri ile psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık algıları üzerinde anlamlı bir farklılığın olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu çalışmadan elde edilecek sonuçların bundan önceki çalışmalar için bir karşılaştırma imkânı sunacağı, bundan sonraki çalışmalar için de veri kaynağı oluşturacağı düşünülmektedir.

Araştırmada incelenen konu hem coğrafya hem de psikoloji biliminin konusu olarak değerlendirilebilecek disiplinler arası bir konu özelliği göstermektedir. Coğrafya biliminde insanların yaşadığı doğal çevrenin insan yaşamı üzerindeki etkileri birçok boyutu ile araştırılmıştır. Ancak doğal çevrenin insanların psikolojik özellikleri üzerindeki etkisini araştırmış çalışma oldukça sınırlı düzeydedir. Diğer taraftan psikoloji biliminde de bireylerin psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık düzeyleri üzerine bugüne kadar çok sayıda araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmalar incelendiğinde genellikle bireylerin iyimserlik ve dayanıklılık düzeylerinin neleri etkilediği üzerinde durulmuştur. Çoğunlukla da bireylerin iyimserlik ve dayanıklılık düzeylerinin çalışma hayatı üzerinde etkilerinin araştırıldığı görülmektedir. Ancak bireylerin iyimserlik ve dayanıklılık düzeylerini neler etkiler sorusuna yönelik yapılmış çalışma oldukça sınırlıdır. İşte bu çalışmanın hem coğrafya hem de psikoloji literatüründe üzerinde yeterince araştırma yapılmamış özgün bir çalışma özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların yaşadığı yerin doğal ve beşeri-ekonomik özelliklerine yönelik memnuniyet düzeyleri ile yaşadığı yerleşim birimi belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise katılımcıların psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda araştırma bir takım alt problemler belirlenmiş, belirlenen alt problemler doğrultusunda araştırma bulguları elde edilmiştir. Belirlenen alt problemler ise şu şekildedir;

- Kırsal alanlarda yaşayan bireyler ile kentsel alanlarda yaşayan bireylerin psikolojik iyimserlik algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?,
- Kırsal alanlarda yaşayan bireyler ile kentsel alanlarda yaşayan bireylerin psikolojik dayanıklılık algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?,
- Bireylerin yaşadığı mekânın doğal ve beşeri-ekonomik koşullarına karşı duyduğu memnuniyet düzeyi ile psikolojik iyimserlik algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Bireylerin yaşadığı mekânın doğal ve beşeri-ekonomik koşullarına karşı duyduğu memnuniyet düzeyi ile psikolojik dayanıklılık algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3.1. VERİ TOPLAMA ARACININ GELİŞTİRİLME SÜRECİ

Anketin birinci bölümünde katılımcıların yaşadığı mekânın doğal ve beşeri-ekonomik özelliklerine yönelik memnuniyet düzeylerini belirlemek için kullanılan sorular araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Bunun için ilk olarak sorulabilecek sorular belirlenmiştir. Bu soruların amaca uygunluğunu tespit etmek için akademisyen ve öğretmen görüşlerine başvurulmuş uygun bulunmayan sorular anketten çıkarılmıştır. İlk etapta 5'li likert tipinde hazırlanmış 22 sorudan oluşan anket deneme amaçlı 53 kişi üzerinde uygulanmış, bu sayede katılımcılar tarafından anlaşılamayan anket maddeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yapılmış çalışma sonucunda anket sorularından anlaşılmayan soru olmadığı tespit edilmiştir. Deneme amaçlı elde edilen anket verileri IBM SPSS 24 istatistik programı kullanılarak geçerlik ve güvenilirlik testlerinden geçirilmiştir. Anketin güvenirliği ile ilgili olarak, cronbach alpha değeri 0,907 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçeğin güvenilir kabul edilmesi için yeterli bulunmuştur. Veriler üzerinde yapılan faktör analizi sonucunda da ölçeğin dört faktörden oluştuğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine faktör sayısını ikiye düşürmek için bazı maddeler ölçekten atılmıştır. Aynı zamanda

faktör yükü 4'ten düşük olan maddeler de ölçekten çıkarılmıştır. Bunun sonucunda 15 maddeden oluşan yeni ölçek oluşturulmuştur. Ölçeğin altı maddesi katılımcıların yaşadığı mekânın doğal özelliklerine karşı duyduğu memnuniyet düzeylerini belirlemeye yöneliktir. Diğer dokuz maddesi ise beşeri-ekonomik özelliklerine karşı duyduğu memnuniyet düzeylerini belirlemeye yöneliktir.

Anketin ikinci bölümünde Psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık algılarını belirlemeye yönelik kullanılan sorular Rasim Tösten ve Habib Özgan tarafından hazırlanan 'Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması' başlıklı çalışmasından uyarlanmıştır. (Tösten, Özgan 2014: 436). Ankette psikolojik iyimserlik algılarının belirlenmesi için 5 sorudan oluşan 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Psikolojik dayanıklılık algılarını belirlemek için kullanılan anket ise 3 sorudan oluşan 5'li likert ölçeğindedir. Bu anket maddelerinin geçerlilik ve güvenirlik analizi Tösten ve Özgan tarafından yapıldığı için tekrardan analiz yapmaya ihtiyaç duyulmamıştır.

3.2. ANKETİN UYGULANMASI

Oluşturulan anket Google form programına aktarılmış ve internet üzerinden ülkemizin değişik illerinde yaşayan 326 kişiye uygulanmıştır. Elde edilen anketlerden bir kısmı özensiz doldurulduğu için değerlendirme kapsamına alınmamıştır. Net olarak 318 anket araştırmada veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

3.3. VERİLERİN ANALİZİ

Elde edilen anket verileri IBM SPSS 24 istatistik programına aktarılmış ve analizler bu program vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi yapılırken her katılımcının yaşadığı çevrenin doğal özellikleri ile beşeri-ekonomik özelliklerine karşı duyduğu memnuniyet düzeyinin aritmetik ortalamaları hesaplanmıştır. Bu ortalamaların değerlendirilmesi sonucunda beş ayrı grup belirlenmiştir. Birinci grup hiç memnun olmayanlar (1), ikinci grup memnun olmayanlar (2), üçüncü grup kısmen memnun olanlar (3), dördüncü grup memnun olanlar (4), beşinci grup ise tamamen memnun (5) olanlar olarak tanımlanmıştır. Bu beş grup bağımsız değişken olarak tanımlanmıştır. Sonrasında her katılımcının psikolojik iyimserlik algısı ile ve dayanıklılık algısının ortalaması hesaplanmıştır. Bu ortalamalar da bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır. Çalışmada, katılımcıların yaşadığı yerleşim birimi ile psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık algıları bakımından anlamlı bir farkın olup olmadığı da belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla da katılımcıların yaşadığı yerleşim birimini köy veya belde olarak işaretleyenler kırsal alanda, il veya ilçe merkezini işaretleyenler de kentsel alanda yaşayanlar olarak gruplandırılmıştır. Bu açıdan da kırsal veya kentsel alanda yaşama durumu bağımsız değişken, psikolojik iyim-

serlik ve dayanıklılık algıları ise bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır.

Bu değişkenler arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için IBM SPSS 24 istatistik programında farklı testlere tabi tutulmuştur. Katılımcıların, yaşadığı yerleşim birimi ile psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemeye yönelik T-testi yapılmıştır. Yaşadığı yerin doğal ve beşeri-ekonomik özellikleri ile iyimserlik ve dayanıklılık düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için de Anova tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1 Birinci alt probleme yönelik bulgular: Araştırmanın birinci alt problemini 'Kırsal alanlarda yaşayan bireyler ile kentsel alanlarda yaşayan bireylerin psikolojik iyimserlik algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?' sorusu oluşturmaktadır. Araştırmada kırsal alanlarda yaşam koşulları kentsel alanlardan daha zor olduğu için kırsalda yaşayan bireylerin iyimserlik algılarının daha düşük olacağı düşünülmüştür. Uygulanan ankette yerleşim yerleri ile psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık algıları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için T-testi uygulanmıştır.

Tablo 1: Yerleşim birimine göre iyimserlik algısı

Boyut	Gruplar	N	X	SS	sd	t	P
İyimserlik Algısı	Kırsal alanda yaşayanlar	42	4,1571	0,547	316	-0,712	,197*
	Kentsel alanda yaşayanlar	276	4,2362	0,686			

**p>0,05*

Tablo 1'de Kırsal alanda yaşayanlar ile kentsel alanda yaşayanların iyimserlik algılarını ölçmeye yönelik uygulanan T-testinde iki değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. (p>0,05) Bu bulgu ışığında katılımcıların kırsal ya da kentsel alanda yaşamalarının iyimserlik algıları üzerinde etkili olmadığı söylenebilir.

4.2 İkinci Alt probleme ilişkin bulgular: Araştırmanın ikinci alt problemini 'Kırsal alanlarda yaşayan bireyler ile kentsel alanlarda yaşayan bireylerin psikolojik dayanıklılık algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?' sorusu oluşturmaktadır. Araştırmada kırsal alanlarda yaşam koşulları kentsel alanlardan daha zor olduğu için kırsalda yaşayan bireylerin dayanıklılık algılarının daha yüksek olacağı düşünülmüştür. Uygu-

lanan ankette yerleşim birimi ile psikolojik dayanıklılık algıları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için T-testi uygulanmıştır.

Tablo 2: Yerleşim birimine göre dayanıklılık algısı

Boyut	Gruplar	N	X	SS	sd	t	P
İyimserlik Algısı	Kırsal alanda yaşayanlar	42	4,317	0,520	316	-0,002	,117*
	Kentsel alanda yaşayanlar	276	4,317	0,685			

** P>0,05*

Tablo 2'de Kırsal alanda yaşayanlar ile kentsel alanda yaşayanların dayanıklılık algılarını ölçmeye yönelik uygulanan T-testinde iki değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. (p>0,05) Bu bulgu ışığında katılımcıların kırsal ya da kentsel alanda yaşamalarının dayanıklılık algıları üzerinde etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

4.3 Üçüncü alt probleme yönelik bulgular: Araştırmanın üçüncü alt problemini 'Bireylerin yaşadığı mekânın doğal ve beşeri-ekonomik koşullarına karşı duyduğu memnuniyet düzeyi ile psikolojik iyimserlik algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?' sorusu oluşturmaktadır. Araştırmada yaşadığı mekânın coğrafi koşullarına karşı duyduğu memnuniyet düzeyi yüksek olan insanların iyimserlik algıları da yüksek olacağı düşünülmüştür. İlk olarak doğal koşullara karşı duyulan memnuniyet düzeyleri ile iyimserlik algısı arasında anlamlı fark araştırılmıştır.

Tablo:3 Yaşadığı mekânın doğal koşullarına yönelik memnuniyet düzeyine göre iyimserlik algısı

Boyut	Gruplar	N	X	SS	F	P	Anlamlı fark
İyimserlik	Grup 1	59	3,911	0,766	5,854	,000*	(G5-G1,G5-
Algısı	Grup 2	68	4,252	0,596			G2,G5-G3,G5-
	Grup 3	75	4,218	0,651			G4, G4-G1)
	Grup 4	67	4,277	0,660			
	Grup 5	49	4,506	0,543			

***P<0,05**

Tablo 3'te görüldüğü gibi katılımcıların doğal çevreye yönelik memnuniyet düzeyleri ile iyimserlik algıları karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın yaşadığı mekânın doğal koşulundan tamamen memnun Grup 5'te (X=4,506) olduğu görülmektedir. Bunu Grup 4 olan memnun olan katılımcılar (X=4,277) izlemekte ve en düşük ortalamanın ise yaşadığı mekânın doğal koşullarından hiç memnun olmayan Grup 1'de (X=3,911)

olduğu görülmektedir. Grupların iyimserlik algılarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için istatistik testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda F=5,854, (p<0,05) istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü memnun olmayanlardan tamamen memnun olanlara doğru olduğu belirlenmiştir.

Bireylerin yaşadığı çevrenin beşeri-ekonomik koşullarına karşı duyduğu memnuniyet düzeyleri ile iyimserlik algıları arasındaki ilişki ise Tablo 4'te incelenmiştir

Tablo:4 *Yaşadığı mekânın beşeri-ekonomik koşullarına karşı duyulan memnuniyet düzeyine göre iyimserlik algısı*

Boyut	Gruplar	N	X	55	F	P	Anlamlı fark
İyimserlik	Grup 1	59	4,044	0,847	4,195	,003*	(G5-G1,G5-G2
Algısı	Grup 2	68	4,102	0,659			
	Grup 3	60	4,236	0,597			
	Grup 4	66	4,254	0,634			
	Grup 5	65	4,480	0,513			

**p<0.05*

Tablo 4' te katılımcıların beşeri-ekonomik koşullarına yönelik memnuniyet düzeyleri ile iyimserlik algıları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucu F=4,195, (p<0,05) değişkenler arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. En yüksek ortalamanın yaşadığı mekânın doğal koşulundan tamamen memnun olan katılımcılarda (X=4,480) olduğu görülmektedir. Bunu memnun olan katılımcılar (X=4,254) izlemekte ve en düşük ortalamanın ise yaşadığı mekânın beşeri-ekonomik koşullarından hiç memnun olmayan katılımcılarda (X=4,044) olduğu görülmektedir. Katılımcıların beşeri-ekonomik koşullarına memnuniyet düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için istatistik testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü memnun olmayanlardan tamamen memnun olanlara doğru olduğu belirlenmiştir.

4.4 Dördüncü alt probleme yönelik bulgular: Araştırmanın dördüncü alt problemini 'Bireylerin yaşadığı mekânın doğal ve beşeri-ekonomik koşullarına karşı duyduğu memnuniyet düzeyi ile psikolojik dayanıklılık algıları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?' sorusu oluşturmaktadır. Araştırmada yaşadığı mekânın coğrafi koşullarına karşı duyduğu mem-

nuniyet düzeyi düşük olan insanların dayanıklılık algıları da yüksek olacağı düşünülmüştür. Bunun nedeni olarak zor yaşam koşulları altındaki bireyler daha mücadeleci olacağı düşüncesidir. İlk olarak doğal koşullara karşı duyulan memnuniyet düzeyleri ile dayanıklılık algısı arasında anlamlı fark araştırılmıştır.

Tablo:5 Yaşadığı mekânın doğal koşullarına yönelik memnuniyet düzeyine göre dayanıklılık algısı

Boyut	Gruplar	N	X	55	***F***	***P***	***Anlamlı fark***
Dayanıklılık	*Grup 1*	59	4,118	0,770	*4,881*	*,001**	*(G5-G1,G5 G2,*
algısı	*Grup 2*	68	4,161	0,749			-G4,G1)
	Grup 3	75	4,328	0,541			
	Grup 4	67	4,462	0,622			
	Grup 5	49	4,557	0,515			

***p<0.05**

Tablo 5'te belirtildiği gibi katılımcıların doğal çevreye yönelik memnuniyet düzeyleri ile psikolojik dayanıklılık algıları en yüksek ortalamanın yaşadığı mekânın doğal koşulundan tamamen memnun olan katılımcılarda (G5) (X=4,557) olduğu görülmektedir. Bunun ardından memnun olan katılımcılar(G4) (X=4,462) gelmekte ve en düşük ortalamanın ise yaşadığı mekânın doğal koşullarından hiç memnun olmayan katılımcılarda (G1) (X=4,118) olduğu görülmektedir. Katılımcıların doğal çevreye yönelik memnuniyet düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için istatistik testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda F=4,881, (p<0,05) istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü memnun olmayanlardan tamamen memnun olanlara doğru olduğu belirlenmiştir

Bireylerin yaşadığı mekânın beşeri-ekonomik koşullarına yönelik memnuniyet düzeyleri ile psikolojik dayanıklılık algıları arasındaki ilişki ise Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo:6 *Yaşadığı mekanın beşeri-ekonomik koşullarına yönelik memnuniyet düzeyine göre dayanıklılık algısı*

Boyut	Gruplar	N	X	SS	F	P	Anlamlı fark
Dayanıklılık	Grup 1	59	4,1412	0,732	5,921	,000*	(G5-G1,G5-
algısı	Grup 2	68	4,2108	0,746			G2,G5-G3,G5-
	Grup 3	60	4,3222	0,601			G4)
	Grup 4	66	4,2576	0,660			

Boyut	Gruplar	N	X	SS	F	P	Anlamlı fark
	Grup 5	65	4,6462	0,436			

***p<0.05**

Tablo 6'ya bakıldığında katılımcıların beşeri-ekonomik koşullarına yönelik memnuniyet düzeyleri ile psikolojik dayanıklılık algıları karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın yaşadığı mekânın beşeri-ekonomik koşullarından tamamen memnun olan katılımcılarda (G5) (X=4,480) olduğu görülmektedir. Bunu memnun olan katılımcılar (X=4,254) izlemekte ve en düşük ortalamanın ise yaşadığı mekânın beşeri-ekonomik koşullarından hiç memnun olmayan katılımcılarda (G1) (X=4,044) olduğu görülmektedir. Katılımcıların beşeri-ekonomik koşullarına yönelik memnuniyet düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için istatistik testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda F=4,195, (p<0,05) istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü memnun olmayanlardan tamamen memnun olanlara doğru olduğu belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada kişilerin psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık algıları üzerinde yaşadığı yerleşim birimi ve yaşadığı yerin doğal ve beşeri-ekonomik koşullarına karşı duyulan memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı araştırılmıştır. Bu araştırma neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1- Kırsal alanlarda yaşayan bireyler ile veya kentsel alanlarda yaşayan bireyler arasında psikolojik iyimserlik ve dayanıklılık algıları bakımından anlamlı bir farklılığın olmadığı söylenebilir.

2- Bireylerin yaşadığı çevrenin doğal ve beşeri ekonomik koşullarına karşı memnuniyet düzeyleri yükseldikçe psikolojik iyimserlik düzeyleri de yükselmektedir.

3- Bireylerin yaşadığı çevrenin doğal ve beşeri ekonomik koşullarına karşı memnuniyet düzeyleri yükseldikçe psikolojik dayanıklılık düzeyleri de yükselmektedir.

Yeryüzünde insanların birçok özelliğini etkileyen coğrafi koşullar psikolojik özellikleri üzerinde de etkili olabilmektedir. Elbetteki bu etki düzeyinin çok yüksek oranlarda olduğu söylenemez. Sonuçta psikolojik özellikler üzerinde çevresel koşullar dışında etkili birçok unsur vardır. Hiç etkisinin olmadığını da söylemek mümkün değildir. Bu konuda daha kapsamlı çalışmalar ile coğrafi koşulların insan psikolojisi üzerindeki etkileri

daha net bir şekilde açıklanabilecektir. Bu sayede insanları psikolojik olarak daha iyi hissettiren coğrafi ortamlar belirlenebilecektir. Belki de insanları psikolojik olarak iyi hissettiren, değişimi mümkün coğrafi koşullar üzerinde alınabilecek bir takım iyileştirici önlemler sayesinde insanların hem iş yaşamında hem de sosyal yaşamda verimlerini artırmak mümkün olabilecektir. Böyle bir durumun ise ülkelerin sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde oldukça olumlu etkiler meydana getirebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Bahar, H. (2016) . Antik Dönemde Bozkır Jeopolitiği Uluslararası Sempozyum: Geçmişten

Günümüze Bozkır Sempozyumu 6-8 Mayıs Konya

Doğanay, H. (1998). Coğrafya' ya Giriş, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya

Karacaoğlu, K İnce, F. (2013) Pozitif Örgütsel Davranışın Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkileri: Kayseri İlindeki İmalat Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi1 (18) 181-202

Karakoç, M. Özdoğan,İ. Türkez, K. (2017) Coğrafya 9 Ders Kitabı, Meb Devlet Kitapları, Ankara

Keleş, N. (2011) Pozitif Psikolojik Sermaye: Tanımı, Bileşenleri Ve Örgüt Yönetimine Etkileri, Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi 3 (2), 343-350

Özey, R. (1999). Dünya Ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya, Aktif Yayınevi, İstanbul

Özey, R. (2004). İnsan Davranışları, Hukuk, Güvenlik, Suç Ve Coğrafya. Emniyet Genel Müdürlüğü Ve Polis Dergisi, 39, 386-393.

Özgüç, N.-Tümertekin, E. (2000). Coğrafya Geçmiş Kavramlar Coğrafyacılar, Çantay Kitabevi, İstanbul

Tösten, H.-Özgan, R. (2014). Psikolojik Sermaye Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması, Erzurum Kültür Vakfı Derneği, Erzurum

Uludağ, S (2007). Mukaddime İbn Haldun, Dergah Yayınları, İstanbul

Bölüm 12

EKONOMİK ÖZGÜRLÜK ENDEKSİNİN TÜRKİYE VE OECD ÜLKELERİ İÇİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çiğdem KOŞAR TAŞ[1]
Sibel ÖRK ÖZEL[2]
Dilek VEYSİKARANİ[3]

1 Dr. Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İİBF, e-posta: ckosar@cu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-8996-3556.
2 Dr. Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İİBF, e-posta: sork@cu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7030-3512
3 Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İİBF, e-posta: dilek.veysikarani@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8071-0720.

1. Giriş

Özgürlük tanım gereği "bağımsızlık ve hürriyet" kelimelerine karşılık gelmektedir. Ayrıca felsefe, sosyoloji, hukuk, siyaset ve ekonomi gibi birçok sosyal bilim alanına konu olan özgürlük kavramı, yaşamın içinde akıl ve vicdan arasında somut bir kimlik kazanmıştır (Höbel, 2020: 5).

Özgürlük, bireyin kendi irade gücüyle karar vermesini ifade eden göreceli bir terimdir. İnsanlığın başlangıç tarihinden itibaren özgürlük kavramı, ideallerin en büyüğünü yansıtmaktadır. Tarihte özgürlük kavramıyla ilgili incelemelerde bulunan ve özgürlük kavramını farklı bakış açısıyla ele alan birçok düşünür yer almaktadır. Bu düşünürler arasında Thomas Hobbes, özgürlük için önemli olanın güç, düşünce ve irade serbestliği olduğunu vurgularken, Friedrich August von Hayek'e göre ise bireyin kendi plan ve kararlarına göre hareket edebilmesi bireyi özgürlüğe tam olarak ulaştırmaz ama yakınlaştırdığını ifade eder. Ayrıca bireysel özgürlüğün, siyasi özgürlük, iç özgürlük ve güç özgürlük formatları ile bağdaştırılmaması gerektiğini vurgulayan Hayek iktisadi yönden özgür olan toplumların siyasi özgürlüğe kavuştuklarını belirtmiştir (Ekici, 2015: 81; Akt: Höbel, 2020: 5-7; Doğu, 2020: 31). Isaiah Berlin ise özgürlük kavramını negatif ve pozitif özgürlük olarak ifade etmektedir. Bu doğrultuda Berlin, negatif özgürlüğü, bireylerin mevcut ve olası eylemlerinin herhangi bir müdahalede olmadığı durum olarak belirtirken; pozitif özgürlüğü ise bireyin kendi iradesi üzerinde kurduğu hakimiyet olarak tanımlamaktadır (Çelik, 2010: 162). John Locke'a göre insanın doğuştan gelen yaşam hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlük hakkı bulunmaktadır ve yaşam ve mülkiyet haklarının, özgürlük hakkının bir parçası olduğunu düşünmektedir.

Küresel boyutta incelendiğinde, toplumlar arasında farklılıkları göstermekte kullanılan değişkenlerden biri özgürlük seviyesidir. Bu bağlamda özgürlük seviyesi daha fazla olan toplumların diğer ülke ve topluluklara göre refah seviyesinin daha ileride olduğu kabul edilmektedir (Tunçsiper ve Biçen, 2016: 26). Özelikle son yıllarda, ülkelerin refah ve gelişmişlik profilleri değerlendirildiğinde özgürlük kavramı diğer birçok kavram gibi ekonomik boyutta ön plana çıkmaktadır. Ayrıca özgürlüklerin, ülkelerin gelişmesinde ve refahında nasıl etkili olduğunun belirlenmesi için bu kavramın sayısal olarak ölçülmesine gerek duyulmuştur. Bu bağlamda ekonomik özgürlük kavramı ortaya çıkmış ve kavrama bağlı olarak çeşitli endeksler ve hesaplama yöntemleri oluşturulmuştur.

Ekonomik özgürlük kavramının küresel boyutta kabul edilmiş bir tanımı olmamakla beraber literatürde çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Lawson'a (2011) göre ekonomik özgürlük, bireyler arasındaki tüketim, üretim ve gönüllü ticaret faaliyetlerine herhangi bir müdahalenin bulunmaması durumudur. Vukotić'e (2008) göre ekonomik özgürlük ise iş yapmaya en-

gel olacak durumların ortadan kaldırılmasıdır. Ekonomik özgürlüğün temel hedefi, sadece hükümet baskısının veya hükümetin ileri sürdüğü kısıtlamaların olmaması değil, herkes için karşılıklı bir özgürlük duygusunun oluşturulması ve bu duygunun sürekliliğinin sağlanmasıdır (Erilli, 2018: 94).

Ekonomik özgürlük kavramı, ekonomi literatüründe yeni bir kavram olmamakla birlikte kökleri Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" eserine uzanmaktadır. Adam Smith, görünmez el olarak nitelendirdiği ve milletlerin zenginleşmesine yol açan olguların nasıl çalıştığını açıklamıştır. Smith'den sonra birçok iktisatçı, ekonomik gelişmenin bileşenleri olarak kaynağın üretimi ve seçimi, ticaret ve mülkiyet haklarının korunma özgürlüğü, rekabet ve ticaret değişkenlerini kabul etmişlerdir. David Ricardo ekonomik büyüme için serbest ticareti savunurken, Milton Friedman özgür toplumlarım ekonomik özgürlüklerine sahip olmaları sayesinde daha verimli ve daha üretken toplum olarak ekonomik piyasada olacaklarını ifade etmiştir (Altınışık, Çakmak ve Peker, 2011: 150; Öztürk Çetenak ve Işık, 2016: 2).

Ekonomik özgürlüğün hesaplanması için 1990'lı yıllardan itibaren Heritage Vakfı ve Fraser Enstitüsü gibi kurumsal birimlerin geliştirmiş olduğu endeksler kullanılmaya başlanmış ve böylelikle ülkelerin ekonomik özgürlük ile ekonomik refahları arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir (Birol ve Demirgil, 2020: 548). Bu doğrultuda çalışmanın amacı, ekonomik özgürlük kavramının incelenmesi ve ölçülmesi, ekonomik özgürlük endeksinin kapsamlı araştırılmasının yapılmasıdır. Ayrıca, Türkiye ve OECD ülkeleri için ekonomik özgürlük endeks skorlarının değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

2. Ekonomik Özgürlüğün Ölçülmesi ve Ekonomik Özgürlük Endeksi

2.1. Ekonomik Özgürlüğün Ölçülmesi

Ekonomik özgürlük nicel değişkenden daha çok nitel değişken olarak tanımlanır. Bu bağlamda hesaplanabilmesi durumunda meydana gelecek objektif olamama durumundan ve belirsizlik taşımasından dolayı ülkeleri ekonomik özgürlük puanlarına göre sıralanması daha anlamlı sonuçların olmasına yol açar. Diğer bir ifadeyle ekonomik özgürlükler ordinal ölçümlere odaklanmaktadır (Hanke ve Walters, 1997: 121).

Ekonomik özgürlüğü hesaplamak için literatürde çeşitli kurumların hesapladığı endeks değerleri yer almaktadır. Bunlar arasında en önemli girişim olarak kabul edilen ve Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (Economic Freedom Index of The World-EFI) olarak adlandırılan endeks Fraser Institute tarafından hesaplanır. EFI, 1970-2000 yılları arasında beşer yıllık

şeklinde yayımlanırken 2000 yılından itibaren yıllık raporlar şeklinde sonuçlarına ulaşılır (Tunçsiper ve Biçen, 2014: 29). Endeks hesaplamasında kullanılan verilerin şeffaf olarak ortaya konulması amaçlanmakta ve IMF, Dünya Bankası, Dünya Ekonomik Forumu gibi uluslararası veri kaynakları kullanılmaktadır. 2000 yılından itibaren EFI, 123 ülkeyi içerek şekilde hesaplanmaktadır. Endeks, 0 ile 10 değerleri arasında puanlanmaktadır. En düşük ekonomik özgürlüğe sahip ülke puanı 0 olarak tanımlanırken en geniş ekonomik özgürlük seviyesine sahip ülke puanı 10 olarak ifade edilmektedir. EFI, 5 ana grup (1-Devletin boyutu; kamu harcamaları, kamu girişimleri ve vergiler, 2-İstikrarlı parasal girişim, 3-Hukuk sistemi ve mülkiyet haklarının korunması, 4-Kredi, emek ve iş düzenlemeleri ve 5-Dış ticaret özgürlüğü) çerçevesinde açıklanmaktadır (Berggren, 2003: 193; Taşar, 2007: 152).

Ekonomik özgürlüğün hesaplanmasında kullanılan bir diğer endeks de Heritage Vakfı ile Wall Street Journal tarafından 1994 yılından itibaren yıllık olarak yayımlanan Ekonomik Özgürlük Endeksi (The Index of Economic Freedom-IEF)'dir. IEF, dünya ülkelerinin sahip olduğu ekonomik bağımsızlığı çeşitli alt kategoriler çerçevesinde ölçmeyi hedeflemektedir. 1995 yılından itibaren hesaplanan IEF, o yıllarda dokuz adet göstergeden oluşuyorken 2005 yılında emek özgürlüğü göstergesi eklenerek on adet gösterge şeklinde hesaplanmaya başlanmıştır. 2017 yılında ise yargı etkinliği ve mali sağlık göstergeleri de eklenen IEF, günümüzde 12 adet gösterge ile hesaplanmaktadır. Bu göstergeler şu şekilde sıralanmaktadır; 1-Mülkiyet Hakları, 2-Devlet Büyüklüğü, 3-Yargı Etkinliği, 4-Vergi Yükü, 5-Hükümet Harcamaları, 6-Mali Sağlık, 7-İş Özgürlüğü, 8-Emek Özgürlüğü, 9-Parasal Özgürlük, 10-Ticaret Özgürlüğü, 11-Yatırım Özgürlüğü, 12-Finansal Özgürlük (www.heritage.org). IEF, toplamda 186 ülkeyi içermektedir ve endekse dahil olan her ülke 0 ile 100 puan arasında bir değer almaktadır. Puan durumunun gittikçe yükselmesi, ülkenin ekonomik özgürlük seviyesinin arttığını ifade etmektedir (Miller, Kim ve Roberts, 2018: 69).

EFI'ye benzer özellikler gösteren ve Fraser Institute tarafından oluşturulan Avrupa Ekonomik Özgürlük Endeksi (EEFI) çoğunlukla Avrupa Birliği'ni (AB) esas almıştır. EEFI, EFI'ye benzemekle birlikte 6 ana başlıktan oluşmaktadır. EEFI'nin hesaplanmasında özellikle devletin boyutu ve vergilendirme işlemleri üzerinde durulduğu ifade edilmektedir. EEFI'ye ait 6 ana başlık ise şu şekilde sıralanabilir: 1-Devletin Hacmi, 2-Kredi Piyasaları, 3-Para Piyasaları ve Fiyat İstikrarı, 4-Ekonomik Yapı, 5-Vergilendirme Yapısı ve 6-Hukuki Yapı'dır. Kadın hakları ve azınlık hakları gibi çoğunlukla medeni haklar üzerine yoğunlaşan Economic Freedom Indicator ise Freedom House tarafından oluşturulmuş ve 1995 yılından itibaren hesaplanmaktadır (Taşar, 2007: 155).

Ekonomik özgürlüklerin ölçülüp değerlendirilmesine ilişkin endekslerin dikkate alınması durumunda, kavramın genel olarak devletlerin ekonomik hacmi, ekonomik yapısı ve vergilendirme süreçleri ile ilgili olduğu söylenebilir. Ekonomik özgürlük için hesaplanan endeksler değerlendirildiğinde literatürde sıklıkla kullanılan endeksin IEF olduğu gözlemlenmiştir (Tunçsiper ve Biçen, 2014; Kılcı ve Akıncı, 2020). İlerleyen bölümde IEF'in gelişimi, IEF'i oluşturan unsurlar ve hesaplama yöntemleri ele alınıp açıklanmıştır.

2.2. Ekonomik Özgürlük Endeksi (IEF) ve Unsurları

The Wall Street Journal ve Heritage Vakfı tarafından oluşturulan IEF, Adam Smith'in teorilerinden yola çıkarak 1995 yılından itibaren ülkeleri belirli kriterlere göre puanlayıp sıralamaktadır. Adam Smith'in 1776 yılında yazmış olduğu ve özellikle ekonomi biliminde çok ses getiren "Milletlerin Zenginliği" kitabında, ekonomik refahın ve özgürlüğün maksimize edilebilmesi için piyasanın devlet müdahalesinden oldukça uzakta olması, özel sektörün mümkün seviyede fazla hareket alanına ve serbestliğine sahip olması gerektiğini vurgulamıştır (Kangallı, Uyar ve Buyrukoğlu, 2014: 94; Öztürk Çetenak ve Işık: 2).

Adam Smith'in tanımlamalarından yola çıkılarak oluşturulan IEF, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumlarını ortaya koymakta ve var olan belirsizlikleri azaltarak yatırımcıları çekmek için uygun yatırım ortamının sağlandığını gösteren faktörlerin analizini yapmayı hedeflemektedir (Kantar, 2019: 18). IEF, 1995 yılından itibaren yıllık olarak yayınlanmakta ve dünya ülkelerinin ekonomik bağımsızlığını günümüzde 4 ana başlık ve bunların kendi içerisinde ayrıldığı toplamda 12 alt kategori çerçevesinde hesaplamaktadır. Sözü edilen ana başlıklar şu şekilde belirtilebilir (Birol ve Demirgil, 2020: 548):

a. Hukukun üstünlüğü (mülkiyet hakları, devlet bütünlüğü, yargı etkinliği)

b. Devlet büyüklüğü (devlet harcamaları, vergi yükü, mali sağlık)

c. Etkin düzenleme (iş özgürlüğü, işgücü özgürlüğü, para özgürlüğü)

d. Piyasa açıklığı (ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük)

IEF içerisinde yer alan işgücü ve finansal özgürlükler ya da devlet harcamaları gibi değişkenler ülke içerisindeki ekonomik seviyeyi puanlarken; yatırımlar, ticaret özgürlüğü ve iş özgürlüğü gibi değişkenler ülkelerin uluslararası pazardaki ekonomik seviyesini puanlamaktadır. Her kriter, ülkelerin milli refah seviyelerini belirlemeye odaklanmıştır (Kangallı vd., 2014). Endekste her kategori için 100, maksimum değeri temsil eder ve her

kategori, 0-100 skalası kullanılarak değerlendirilir (Türen, Gökmen ve Dilek, 2014: 303). IEF değerinin 0 olması ülkede ekonomik özgürlüğün olmadığını gösterirken, 100 olması durumu ise ülkenin tam olarak ekonomik özgürlüğe eriştiğini gösterir. Puan aralığı incelendiğinde ise 0-49,9 IEF aralığına düşen ülkeler ekonomik özgürlük yönünden bastırılmış ülkeler olarak kabul edilir. 50-59,9 aralığına düşen ülkelerin ise çoğunlukla özgür olmadığı ifade edilir. 60-69,9 aralığına düşen ülkeler ise orta derece özgürdür. Puan aralığının 70-79,9 olması ülkelerin çoğunlukla özgür olduğunu ve 80-100 arası ise ülkelerin tam olarak özgür olduğunu gösterir (Doğu, 2020: 41; Birol ve Demirgil, 2020: 548).

Heritage Vakfı ve The Wall Street tarafından yıllık olarak yayınlanan ve ülkelerin ekonomik özgürlük seviyelerini gösteren IEF'in 2021 yılı ve 186 ülkeye ait ekonomik özgürlük skorlarının dünya haritasındaki görünümleri Şekil 1'de yer almaktadır.

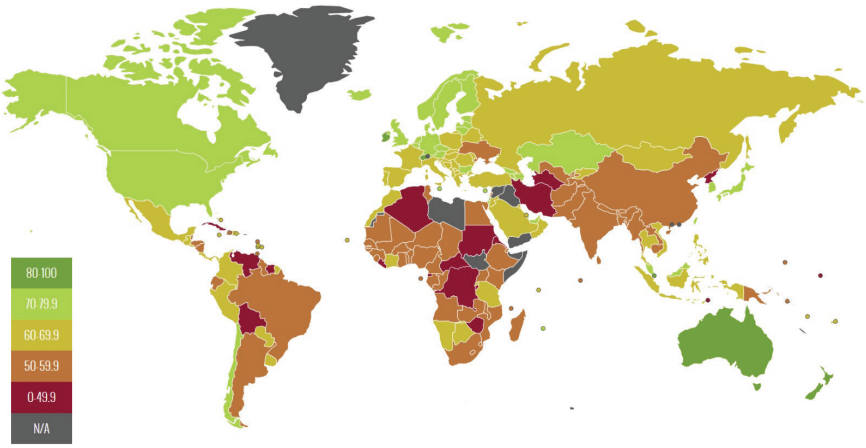

Şekil 1. Dünya Ülkelerine Ait 2021 Yılı IEF Skorları

Kaynak: Index of Economic Freedom, 2021, https://www.heritage.org/index/heatmap, Erişim Tarihi: 12.12.2021.

Şekil 1'deki IEF skorları incelendiğinde, toplamda 186 ülke arasında en yüksek IEF skoruna yani 80-100 puan arasındaki değere sahip ülkelerin Avustralya, Singapur, Yeni Zelanda, İrlanda ve İsviçre olduğu dünya haritasında gözlemlenmektedir. En yüksek ekonomik özgürlüğe sahip ülkeleri takip eden ve ekonomik özgürlük performansları 70-79,9 aralığına düşen ülkeler ise Kanada, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, Japonya, İsveç, Norveç, Almanya, Çek Cumhuriyeti gibi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca AB ülkelerinin genel olarak ekonomik özgürlük performanslarının yüksek olduğu söylenebilir. Diğer

ülkelere kıyasla nispeten daha düşük ekonomik özgürlük ortalamasına (60-69,9) sahip olan ülkeler ise Türkiye, Fransa, İtalya, Kosta Rika, Slovakya, Macaristan, Portekiz gibi ülkelerdir. Dünya geneline bakıldığında ekonomik özgürlük seviyesi oldukça düşük olan ve ekonomik özgürlük performansının tanımı gereği bastırılmış ve özgür olmayan ülkeler sınıfına ise İran, Türkmenistan, Sudan, Liberya, Cezayir, Burundi gibi gelişmemiş, ekonomik refah açısından Dünya sıralamasında geride kalan Asya ve Afrika ülkeleri oluşturmaktadır. 2021 Dünya Skorlarının yer aldığı haritadan yola çıkarak, ekonomik özgürlük performansı yüksek olan ülkelerin gelişmiş, dışa bağlı olmayan, üretim hacmi yüksek ve küresel pazarda önemli yere sahip olan ülkelerden oluştuğu görülmektedir.

IEF, bahse konu ülkeler için sürdürülebilir büyüme ve refah seviyelerini ifade etmek için kullanılabilen bir gösterge olarak görülmektedir. Her ülkenin özgürlük kriterlerinin puanlaması yapılırken çeşitli analiz ve tanımlamalardan faydalanılır. IEF'in alt kategorileri ayrı olarak hesaplanmaktadır. Bu bağlamda, IEF içerisinde yer alan her bir alt kategorinin ne olduğu ve nasıl hesaplanması gerektiği açıklanmalıdır.

2.2.1. Mülkiyet Hakları

Ülke vatandaşlarının yasalarla güvence altına alınan kişisel mülk ve servet edinme haklarının olması o ülke vatandaşlarının tasarruf yapmasını ve uzun vadeli planlar ile piyasada rol almasını sağlayacaktır. Bu noktada, piyasanın sağlıklı işleyebilmesi için kişisel mülkiyet haklarının özgürlük derecesinin önemi oldukça yüksektir. Mülkiyet özgürlüğü, ekonomik özgürlüğün temel yapı taşıdır (Altınışık vd., 2011: 153; Kangallı vd., 2014: 101).

Mülkiyet hakları alt bileşeninin puanı, eşit ağırlıklara sahip olan beş alt göstergenin ortalama puanları ile elde edilir. Bu alt göstergeler;

- Fiziksel mülkiyet hakları,
- Fikri mülkiyet hakları,
- Yatırımcıyı koruma gücü
- Kamulaştırma riski
- Arazi idaresinin kalitesidir.

Mülkiyet haklarının hesaplanmasında kullanılan bu göstergelerin hesaplanma şekli ise şöyledir (Gülden, 2019: 16):

$$Alt\ Faktör\ Puanı_i = \frac{100x(Alt\ Faktör_{max} - Alt\ Faktör_i)}{Alt\ Faktör_{max} - Alt\ Faktör_{min}} \quad (1)$$

$Alt\ Faktör_{max}$ ve $Alt\ Faktör_{min}$, veri setinin alt ve üst sınırlarını

ifade ederken, $Alt\ Faktör\ Puanı_i$ ise i. değer için hesaplanan alt faktörü göstermektedir.

2.2.2. Devlet Bütünlüğü

Rüşvet, haraç, adam kayırma gibi olumsuz durumların söz konusu olduğu ülkelerde devlet bütünlüğü bozulmakta ve yolsuzluktan kaynaklı olarak ekonomik ilişkilerin güven düzeyini azaltmaktadır. Bu doğrultuda, ekonomik faaliyetlerin maliyetlerini artmasına neden olup vatandaşın hükümete olan güvenine zarar vermekte ve ekonomik özgürlüğün negatif olarak etkilenmesine yol açmaktadır.

Hükümetin bütünlüğü alt bileşeninin hesaplanmasında kullanılan ve her biri eşit ağırlığa sahip altı alt faktör aşağıdaki şekilde sıralanır ve hesaplanır (Gülden, 2019: 17):

- Politikacılara halkın güveni,
- Düzensiz ödemeler ve rüşvetler,
- Devlet politikalarındaki şeffaflık,
- Yolsuzluğun olmaması,
- Yolsuzluk algıları ve
- Hükümet ve kamu hizmeti şeffaflığıdır.

$$Alt\ Faktör\ Puanı_i = \frac{100x\,(Alt\ Faktör_{max} - Alt\ Faktör_i)}{Alt\ Faktör_{max} - Alt\ Faktör_{min}} \qquad (2)$$

$Alt\ Faktör_{max}$ ve $Alt\ Faktör_{min}$, veri setinin alt ve üst sınırlarını ifade ederken, $Alt\ Faktör\ Puanı_i$, i. değer için hesaplanan alt faktörü göstermektedir.

2.2.3. Yargı Etkinliği

Yargı etkinliği, yasalar, devletler ve güçlü partiler dahil olmak üzere başkalarının yapmış olduğu yasa ihlallerine karşı vatandaşların haklarının korunması için önemli bir kriterdir. Yargı etkinliğinin temel hedefi, yasa ihlallerine karşı alınan etkin uygulamalarla adil bir yargılama sürecinde bulunulmasını sağlamak ve yasalara tam uyulmasını sürdürmektir. Yargı etkinliğinin hesaplanmasında her biri eşit ağırlıkta olan üç alt faktör için ortalama puanlara ulaşılır (Gülden, 2019: 16; Höbel, 2020: 38):

- Yargı bağımsızlığı,
- Adli sürecin kalitesi,
- Hükümet yetkililerinin kararlarında iyilikçilik.

Yargı etkinliğinin hesaplanmasında Devlet Bütünlüğü ve Mülkiyet

Hakları göstergelerinde kullanılan formülden yararlanılmaktadır.

$$Alt\ Faktör\ Puanı_i = \frac{100x(Alt\ Faktör_{max} - Alt\ Faktör_i)}{Alt\ Faktör_{max} - Alt\ Faktör_{min}} \quad (3)$$

$Alt\ Faktör_{max}$ ve $Alt\ Faktör_{min}$, veri setinin alt ve üst sınırlarını ifade ederken, $Alt\ Faktör\ Puanı_i$ i. değer için hesaplanan alt faktörü göstermektedir.

2.2.4. Devlet Harcamaları

Ekonomik özgürlüğü ölçmede faydalanılan bir diğer bileşen devlet harcamalarıdır. Toplam devlet harcamalarının, milli gelir içerisindeki payının miktarı piyasa ekonomisinin geniş veya dar olup olmadığını göstermektedir. Milli gelir içerisindeki payı yüksek olan devlet harcamaları, bireysel tüketimi azaltma riskini ortaya çıkarır ve vatandaşların seçeneklerini azaltır. Ayrıca özel kesimin ulusal ekonomideki payının düşük olmasına sebebiyet vererek ekonomik özgürlüğe negatif etki eder. Devlet harcamalarının özgürlük kriterindeki hesaplaması şöyledir (Altınışık vd., 2011: 153; Türen vd., 2011: 305; Gülden, 2019: 18);

$$Devlet\ Harcamaları_i = 100 - \alpha(Harcamalar_i)^2 \quad (4)$$

$Devlet\ Harcamaları_i$: i ülkesindeki kamu harcamaları puanı; $Harcamalar_i$: Toplam devlet harcamalarının GSYH'ye oranı (0 ila 100 arasında) ve $\alpha: 0{,}03$'tür.

2.2.5. Vergi Yükü

Vergi bakımından özgür olmak, devletin, kişilere ve şirketlere kendi gelir ve zenginliklerini çıkarları doğrultusunda korumalarına ve kontrol etmelerine verdiği izin boyutunu ifade eden bir kavramdır. Diğer bir ifade ile vergi yükü hem bireysel hem de kurumsal gelirler üzerindeki marjinal vergi oranlarını ve genel vergi oranlarını gösteren kısıttır. Vergi yükünün düşük olduğu ülkeler, vergi yükünün yüksek olduğu ülkelere kıyasla ekonomik anlamda daha özgür olduğu ifade edilir (Altınışık vd., 2011: 153; Gülden, 2019: 18). Vergi yükü puanının hesaplanmasında üç alt faktör kullanılır:

- Bireysel gelirdeki en yüksek marjinal vergi oranı,
- Kurumsal gelirdeki en yüksek marjinal vergi oranı,
- GSYİH'nın yüzdesi olan toplam vergi yükü.

$$Vergi\ Yükü_{ij} = 100 - \alpha(Faktör_{ij})^2 \quad (5)$$

$Vergi\ Yükü_{ij}$: i ülkesinde j faktör için vergi yükü; $Faktör_{ij}$: i ülkesinde j faktör için 0-100 arasındaki değeridir ve $\alpha: 0{,}03$'tür.

2.2.6. Mali Sağlık

Devletin, bütçe yönetiminde göstermiş olduğu zayıflıklar cari açığın artmasına neden olmakta ve buna bağlı olarak borç yükünün artmasıyla genel mali sağlığa zarar vermektedir. Makroekonomik anlamda bu durum istikrarsızlığa ve ekonomik belirsizliğe yol açmaktadır. Bu durum ekonomik durgunluğa yol açarak devletlerin ekonomik özgürlüğünde engel teşkil etmektedir. Mali sağlığın ölçülmesinde iki alt faktör kullanılmaktadır (Gülden, 2019: 18):

- Son üç yıldaki GSYİH'nın yüzdesindeki ortalama açıklar (puanın %80'i),

- GSYİH'nın yüzdesindeki borç (puanın %20'si).

$$Alt\ Faktör\ Puanı_i = 100 - \alpha(Alt\ Faktör_i)^2 \qquad (6)$$

$Alt\ Faktör_i$: i. değer için hesaplanan alt faktörü ifade etmektedir. α: Puanlar arasındaki değişimi kontrol etme katsayısıdır.

2.2.7. İş Özgürlüğü

İş özgürlüğü kavramı, herhangi bir iş kurma ve bu iş için iş yerinin kolaylıkla açılıp kapatılabilmesine karşılık gelmektedir. İş özgürlüğü bileşeni, yapılması planlanan bir ticari girişimin, hükümet müdahalelerinden ne boyutta bağımsız olarak kurulup işletildiğini ölçmektedir. Her ülke için 0 ile 100 puan arasında bir skor alır. İş özgürlüğü kriterinin hesaplanmasında 13 alt faktör kullanılır (Kangallı vd., 2014: 99; Gülden, 2019: 19). Bunlar;

- Başlangıç prosedürleri, zamanı, maliyeti ve minimum sermayesi,

- Elektrik bağlatma prosedürleri, zamanı ve maliyeti,

- İş yeri kapatma zamanı, maliyeti, kurtarma oranı,

- Lisansın alınması prosedürleri, zamanı, maliyeti

$$\text{İş Özgürlüğü}_i = 50 - Faktör(ort)/Faktör_i \qquad (7)$$

$Faktör(ort)$: Ülke verilerinde dünya ortalaması; $Faktör_i$: i. değer için hesaplanan alt faktördür. Elde edilen iş özgürlüğü puanının yüksek olması ilgili ülkenin gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilir.

2.2.8. Emek Özgürlüğü

Emek özgürlüğü, piyasada iş gücü hakkında var olan çeşitli yasal düzenlemelerin bir ölçüsünü vermeyi amaçlamaktadır. Altı adet değişken

kullanılarak hesaplanan emek özgürlüğünde ülkeler 0-100 arasında bir skor almaktadırlar. Elde edilen puanın yüksek olması, kriteri hesaplamada kullanılan değişkenler açısından işgücü piyasasının diğer ülkelere kıyasla özgür olduğunu göstermektedir. Emek özgürlüğünün hesaplamasında kullanılan değişkenler ve hesaplama formülü şöyledir (Kangallı vd., 2014: 101):

- İşçi başına asgari ücret,
- İşe alma engelleri,
- Çalışma saatleri,
- İşten çıkarma engelleri,
- Yasal ihbar süresi,
- Zorunlu kıdem tazminatı.

$$Emek\ Özgürlüğü_i = 50 - Faktör(ort)/Faktör_i \quad (8)$$

$Faktör(ort)$: Ülke verilerinde dünya ortalaması; $Faktör_i$: i. değer için hesaplanan alt faktördür.

2.2.9. Parasal Özgürlük

Ekonomik anlamda özgür olan bireyler, yaşadıkları ülkede hesap birimi, değişim ve tasarruf aracı olarak kullanabilecekleri güvenilir bir para birimine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda, parasal özgürlük kriteri güvenilir ve sağlam bir para politikası ile fiyat istikrarının ölçülmesinde kullanılır. Para arzındaki artış yüzdesi ve enflasyon oranındaki artış ekonomik özgürlüğün azalmasına sebebiyet verir. Bu bilgiler ışığında parasal özgürlük kriteri, ülkelerin her üç yıllık ağırlıklı enflasyon oranı ortalamasını ve fiyat kontrolleri değişkenlerini kullanarak her ülke için ayrı olarak elde edilmektedir. Hesaplamada kullanılan formül ise şöyledir (Kangallı vd., 2014: 101):

$$Parasal\ Özgürlük_i = 100 - \alpha\left(\sqrt{Ağırlıklı\ Ort.Enflasyon\ Oranı_i}\right) - (Fiyat\ Müdaheleleri_i) \quad (9)$$

$Ağırlıklı\ Ort.Enflasyon\ Oranı_i$: son üç yıl için hesaplanan enflasyon oranının ortalamasını ve $Fiyat\ Müdaheleleri_i$ 0-20 arası değer almakta ve i. ülkedeki fiyat müdahalelerini ifade etmektedir. α: Puanlar arasındaki değişimi kontrol etme katsayısıdır.

2.2.10. Ticaret Özgürlüğü

Devletin, ithalat ve ihracat üzerinde tarifeler ve kotalar aracılığıyla ne boyutta baskın olduğunun ölçülmesine dayanan bir kavram olan ticaret özgürlüğü, ülke ekonomisinin ithalatlara ne kadar açık olduğunu ve

ülke vatandaşlarının uluslararası pazarda nasıl yer aldığını göstermektedir. Ticaret özgürlüğü puanını hesaplamak için ticaret ağırlıklı ortalama tarife oranı ve tarife dışı engeller (Non-Tariff Barrier - NTB) değişkenleri kullanılmaktadır. Hesaplanan ticaret özgürlüğü puanının yüksek olması, ülkenin uluslararası ticaret açısından diğer ülkelere kıyasla daha özgür olduğunu göstermektedir (Türen vd., 2011: 304; Kangallı vd., 2014: 98).

$$Ticaret\ Özgürlüğü_i = \left[\left(\frac{Tarife_{max} - Tarife_i}{Tarife_{max} - Tarife_{min}}\right) \times 100\right] - NTB_i \qquad (10)$$

2.2.11. Yatırım Özgürlüğü

Ekonomik anlamda özgür kabul edilen ülkeler, yatırım için kullanılan sermaye üzerine herhangi bir engel koymamaktadırlar. Fakat, küresel boyutta çoğu ülke yatırım konusunda çeşitli kısıtlamalar getirmek zorunluluğu yaşamaktadır. Yatırım özgürlüğü kriteri de getirilen bu çeşitli kısıtlamaları değerlendirmektedir. Bu bağlamda, her ülkeye ait,

− Yabancı sermayeye yönelik gösterilen olumsuz tutumu,

− Arazi mülkiyetine yönelik engelleyici rejimi,

− Sektörel boyutta yatırım kısıtlamaları,

− Kamulaştırmada meydana gelen adaletsizlikler,

− Döviz ve sermaye üzerindeki kontrollerden elde edilen skorlar, başta 100 olarak kabul edilen puandan düşürülür ve sonuçların aritmetik ortalaması alınır. Yatırım özgürlüğünde en yüksek puanı alan ülkenin sermaye hareketlerinin en özgür olduğu sonucuna ulaşılır. Böylece, yatırım özgürlüğü ölçütü için bir sonuç elde edilmiş olur (Türen vd., 2011: 306; Gülden, 2019: 20).

2.2.12.Finansal Özgürlük

Finansal özgürlük, en basit şekilde bankacılık ve finans sektörünün bağımsızlığının ölçütüdür. Şeffaf ve kamuya açık bir finansal sistem, piyasada var olan bütün yatırımcıların eşitliğini sağlayarak girişimciliği teşvik eder. Finansal özgürlük kriteri, piyasada bankacılık sektörünün ne boyutta etkin olduğunu ve finans sektörünün devlet müdahalelerinden bağımsız olup olmadığını gösterir. Diğer ekonomik özgürlük kriterleri gibi finansal özgürlük kriteri de 100 puan üzerinden değerlendirilmektedir. Yatırım özgürlüğünde olduğu gibi finansal özgürlüğün hesaplanmasında da bir model kullanılmamaktadır. Bunun yerine 100 puan üzerinden geriye doğru belli değişkenler açısından azaltılma yapılarak puan verilmektedir. Finansal özgürlük kriteri, aşağıda verilen beş alana yönelik olarak ekonominin finansal özgürlüğü ulaşması ile ilgilenmektedir (Türen vd., 2011: 306; Kangallı vd., 2014: 100; Gülden, 2019: 20):

- Hükümetin finansal hizmetlerdeki düzenlemelerin kapsamı,

- Bankalara ve diğer finans şirketlerine yönelik devlet müdahalesinin derecesi,

- Hükümetin kredi tahsisi üzerindeki bakısı,

- Mali ve sermaye piyasasındaki ilerlemenin derecesi,

- Dış rekabete açık olma durumu.

3. Literatür

Ekonomik özgürlük ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Heritage Vakfı tarafından hazırlanan IEF'nin yanı sıra, farklı endekslerin ve farklı göstergelerin de kullanıldığı istatistiksel ve ekonometrik çalışmalar mevcuttur. Çalışmanın bu bölümünde sadece çalışmada ele alınan endeks kullanılarak ortaya konulan çalışmalar özetlenecektir. Literatürde Heritage Vakfı tarafından hazırlanan IEF kullanılarak ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye olan etkisinin incelendiği pek çok çalışma mevcuttur (Piatek, Szarzec ve Pilc, 2013; Akıncı, Yüce ve Yılmaz, 2014; Tunçsiper ve Biçen, 2014; Öztürk Çetenak ve Işık, 2016; Kılcı ve Akıncı, 2020; Göcen, 2021). Ayrıca yine ekonomik özgürlük ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi de inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Quazi, 2007; Türen vd., 2011; Şahin, 2018; Akkaya, 2019). Bunlara ilaveten ekonomik özgürlüğün turizme olan etkisini inceleyen çalışmalar da (Gövdeli, 2018; Akar ve Özcan, 2020) literatürde yer almaktadır. Çalışmamızda ele alınan endeksin kullanıldığı çalışmalara ulusal literatürde sıklıkla rastlanırken, uluslararası literatürde çok az çalışmaya rastlanmaktadır. Aşağıda yalnızca Heritage Vakfı tarafından hazırlanan IEF'nin kullanıldığı ve yukarıda sözü edilen alanlardan farklı alanlarda ortaya konulan çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir.

Akçay (2000) gelişmiş ve gelişmekte olan 78 ülke için yolsuzluk, ekonomik özgürlükler ve siyasal özgürlükler (demokrasi) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Üç farklı hipotezin ileri sürülüp test edildiği çalışmanın sonuçlarına göre ekonomik ve siyasal özgürlükler düzeyi azalırken yolsuzlukların arttığı saptanmıştır.

Çetin (2013) 81 ülkeye ait 2000-2010 dönemi verilerini kullanarak ekonomik özgürlüğün gelir düzeyine etkisini panel veri analizi tekniklerinden sabit ve rassal etkiler tahmin yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmada ekonomik özgürlüğü temsilen IEF kullanılmıştır. Sabit etkiler tahmin sonuçları, ekonomik özgürlüğün düzeydeki ve değişim değerlerindeki artışların gelir düzeyine pozitif yönlü ve anlamlı etki ettiğini göstermiştir.

Ionescu (2014), 28 AB ülkesi için 2014 yılı IEF ve ekonomik kalkınma verilerini kullanarak ekonomik özgürlüğün ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Yapılan çalışmada, ekono-

mik özgürlüğün ekonomik kalkınmayı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kangallı vd. (2014) OECD'ye üye ülkelerin 2011 yılına ait IEF'de yer alan verilerini kullanarak kümeleme analizi ile bu ülkeleri gruplandırmıştır. K-Ortalamalar ve Wards yöntemlerine göre yapılan analizler sonucunda OECD ülkeleri için üç kümeden oluşan bir ekonomik özgürlük ve gelişmişlik gruplandırmasına ulaşılmıştır.

Şahin (2017a) Türkiye ve AB üyesi ülkeleri 2005 ve 2015 yılları için ekonomik özgürlüklere göre sınıflandırmak amacıyla kümeleme analizi uygulamıştır. Sonuç olarak, 29 AB üyesi ülkenin IEF'ye ait 10 farklı değişkeni kullanılarak yapılan hiyerarşik kümeleme analizine göre bu ülkeleri farklı kümeler halinde gruplanmışlardır. 2005 yılı için Türkiye'nin Hırvatistan, Polonya, Romanya, Slovenya ve Yunanistan gibi ülkelerle aynı kümede yer aldığı görülmektedir. 2015 yılında ise Türkiye'nin Bulgaristan, Hırvatistan, Letonya, Romanya ve Slovakya ile aynı kümede yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şahin (2017b) çalışmasında 23 adet Doğu Avrupa ülkesini 2015 yılı için IEF'ye ait 10 adet bileşen açısından sınıflandırmıştır. Hiyerarşik kümeleme analizi sonuçlarına göre ilgili ülkeler 4 küme halinde gruplanmışlardır. Türkiye; Bosna-Hersek, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Karadağ, Macaristan, Moldova, Polonya, Sırbistan, Slovakya ve Kıbrıs ile birlikte 3. Kümede yer almıştır.

Karakış ve Gülden (2019) çalışmalarında 2018-2019 dönemine ait IEF'nin 12 değişkenini kullanarak kümeleme analizi yardımı ile OECD ülkelerini sınıflandırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre OECD üyesi ülkeler 2018 yılında 5 kümeye ve 2019 yılında 6 kümeye ayrılmıştır.

Kılcı (2019) çalışmasında Türkiye için IEF ve hisse senedi piyasası endeksi arasındaki ilişkiyi 1995-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre anılan dönemde Türkiye'de IEF ile BIST 100 arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Mehrara ve Zirak (2013) çalışmalarında gelişmekte olan ülkeleri IEF'ye göre sıralamışlardır. Bu nedenle, sayısal taksonomik metodoloji kullanarak bu sıralamanın nasıl yapıldığının analizini yapmışlardır. Bu amaçla 1997'den 2010'a kadar 123 gelişmekte olan ülke ele alınmış ve sonuçlar, ekonomik özgürlük veya ekonomik açıklık derecesi ile ilgili olarak, her ülkede doğrudan yabancı yatırım çekmenin farklı olduğu gösterilmiştir.

Taşcı ve Özarı (2019) 2015-2019 yılları için IEF'de yer alan ve özgürlükle doğrudan ilişkili olan 6 göstergeyi dikkate alarak OECD üyesi ülkelere çok kriterli karar tekniklerinden Gri İlişkiler Analiz yöntemi ile

hiyerarşik olmayan K-ortalamalar kümeleme analizi yöntemi uygulanmıştır. Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile ülkeler, endeks değişkenleri dikkate alınarak en iyiden en kötüye doğru sıralanmış ve dönemsel farklılıklar değerlendirilmiştir. K-ortalamalar yöntemi uygulanarak ise mevcut dönem için aynı değişkenler dikkate alınarak ülkeler kümelere bölünmüştür. Ayrıca iki yöntemden elde edilen bulguların birbirleri ile uyumlu olup olmadığı da araştırılmıştır.

Demirkale ve Özarı (2020) IEF'deki skorlarına bağlı olarak aynı kategoride bulunan OECD ülkelerinin, makroekonomik göstergeler kullanılarak kümelendiğinde meydana gelen küme gruplarının da aynı olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Analizden elde edilen sonuçlara göre, analiz edilen tüm dönemler için IEF'den elde edilen gruplarla, diğer analizden elde edilen bulgularda ülkelerin farklı kümelerde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca 2015 yılı dışındaki tüm yıllarda, İspanya ve Yunanistan'ın farklı ekonomik özgürlük kategorilerinde olmalarına rağmen hep aynı kümede yer aldıkları gözlemlenmiştir.

Kutbay (2020) yükselen piyasa ekonomileri için IEF bileşenlerinin vergi gelirleri üzerindeki etkilerini 1995-2017 verilerini kullanarak panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda IEF alt bileşenlerinden düzenlemelerin verimliliği, hukukun üstünlüğü ve piyasa açıklığındaki artışların vergi gelirlerini artırdığı, hükümetin büyüklüğündeki artışların ise vergi gelirlerini azalttığı saptanmıştır.

Altıntaş (2021) çalışmasında 2020 yılında yayınlanan IEF'ye göre ekonomik özgürlük performansı açısından ilk 100 ülkenin endeks bileşenlerinin ilişkisel yapısını Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile tespit etmeyi amaçlamıştır. Elde edilen sonuçlara göre kamu harcamaları ve vergi yükü bileşenlerinin diğer bileşenlerden ayrıştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu bileşenlerin ilişkisel yapıya çok fazla katkı sağlamadığı düşünülmektedir. Öte yandan yargı etkisi, mülkiyet hakkı, devlet bütünlüğü ve finansal özgürlük bileşenlerinin diğer bileşenlere olan ortalama yakınlıklarının fazla olmasından kaynaklı olarak bu bileşenlerin ilişkisel yapıya en fazla katkı sağlayan bileşenler olduğu tespit edilmiştir.

4. OECD ve Türkiye için IEF Değerlendirmesi

4.1. OECD Ülkelerinin 2021 Yılı Ekonomik Özgürlük Performansı

Bu bölümde OECD ülkelerinin 2021 yılı ekonomik özgürlük performansları incelenmek istenmiştir. Bu amaçla öncelikle dünya haritasında OECD ülkelerinin IEF skoruna göre durumları incelenmiş daha sonra IEF skorları ve IEF skorunun hesaplanmasında kullanılan göstergelere ait değerlerin her biri için minimum, maksimum değerler, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Son olarak ülkeler bazında IEF skorları ve

ilgili endeksin alt göstergelerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Şekil 2'de OECD ülkelerinin Heritage Vakfı tarafından ortaya konan IEF skorlarına göre dünya haritasındaki görünümleri yer almaktadır.

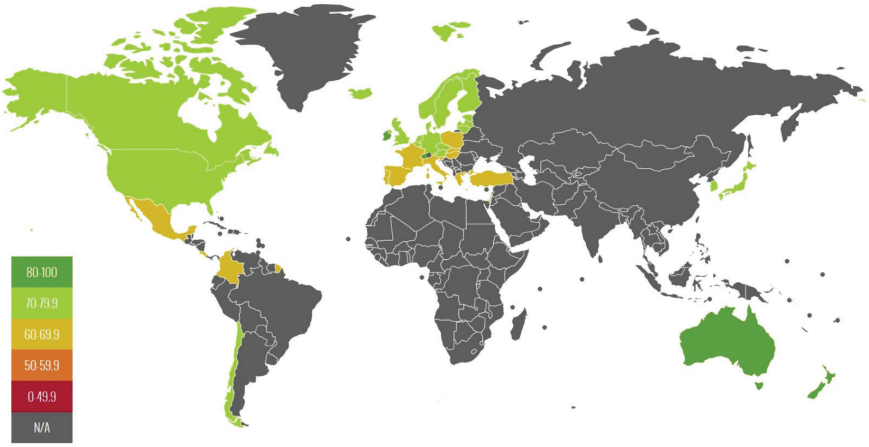

Şekil 2. OECD Ülkelerine Ait 2021 Yılı IEF Skorları

Kaynak: Index of Economic Freedom, 2021, https://www.heritage.org/index/heatmap, Erişim Tarihi: 12.12.2021.

Şekil 2'de yer alan harita incelendiğinde OECD ülkelerinin arasında IEF skoru 60'tan daha küçük olan hiçbir ülke bulunmadığı görülmektedir. Bu durumda OECD ülkelerinin tamamının ekonomik özgürlük performanslarının ortalamanın üzerinde olduğu ifade edilebilmektedir. Harita genel olarak incelendiğinde Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğu ile ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Şili gibi ülkelerin ekonomik özgürlük performanslarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye, Meksika ve Kosta Rika gibi ülkelerin ise ekonomik özgürlük performanslarının diğer OECD ülkelerine göre nispeten daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

IEF skorları ve IEF skorunun hesaplanmasında kullanılan göstergelere ait değerlerin her biri için 2021 dönemi minimum ve maksimum değerler ile ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de yer almaktadır. Minimum ve maksimum değerler verilirken o değerin hangi ülkeye ya da ülkelere ait olduğu parantez içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 1. OECD Ülkeleri için 2021 Yılına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Kod	Gösterge	Minimum Değer	Maksimum Değer	Ortalama	Std. Sapma
Skor	**Genel IEF Skoru**	60,90 (Yunanistan)	83,90 (Yeni Zelanda)	72,8921	5,71231
G1	**Mülkiyet Hakları**	53,40 (Meksika)	91,90 (Finlandiya)	78,1316	10,09287
G2	**Devlet Bütünlüğü**	39,80 (Meksika)	97,20 (Finlandiya)	74,7921	16,42448
G3	**Yargı Etkinliği**	35,90 (Meksika)	90,00 (Avustralya)	68,0974	13,56387
G4	**Vergi Yükü**	43,60 (İsveç)	84,60 (Litvanya)	66,2500	11,39245
G5	**Devlet Harcamaları**	6,30 (Fransa)	87,70 (Kosta Rika)	49,8605	19,96324
G6	**Mali Sağlık**	24,30 (Kosta Rika)	99,60 (Estonya)	85,1553	16,40560
G7	**İş Özgürlüğü**	55,60 (Slovakya)	94,40 (İngiltere)	76,5342	9,17209
G8	**Emek Özgürlüğü**	44,10 (Portekiz)	87,10 (ABD)	63,5684	11,95361
G9	**Parasal Özgürlük**	65,40 (Türkiye)	86,90 (Yeni Zelanda)	80,6526	4,33258
G10	**Ticaret Özgürlüğü**	75,00 (Kosta Rika)	90,20 (Yeni Zelanda)	83,5316	3,07713
G11	**Yatırım Özgürlüğü**	55,00 (Yunanistan)	95,00 (Lüksemburg)	78,4211	9,08706
G12	**Finansal Özgürlük**	50,00 (Slovenya, İtalya, Kosta Rika, Yunanistan)	90,00 (Avustralya, İsviçre)	69,7368	10,52329

Genel IEF skoruna ait minimum değerin Yunanistan'a, maksimum değerin ise Yeni Zelanda'ya ait olduğu görülmektedir. Bu durumda OECD ülkeleri kendi içinde kıyaslandığında ekonomik olarak en özgür ülkenin Yeni Zelanda olduğu, en az özgür ülkenin ise Yunanistan olduğu söylenebilir. Genel IEF skoru için OECD ülkelerinin ortalamasına bakıldığında bu değerin 72,8921 olduğu ve standart sapmanın ise 5,71231 olduğu görülmektedir. Genel IEF skoru için minimum, maksimum değerler ve standart sapma incelendiğinde 38 OECD ülkesi için sapmanın çok yüksek olmadığı ve genel skor bazında ülkeler arasında çok ciddi farklılıkların söz konusu olmadığı söylenebilmektedir. Benzer şekilde parasal özgürlük ve ticaret özgürlüğü göstergeleri için de sapmalar çok yüksek olmadığından (sırasıyla 4,33258 ve 3,07713) bu göstergeler bazında ülkeler arasında çok büyük farklılıklar söz konusu değildir. Ancak diğer göstergeler için durum tam tersidir. Geri kalan 10 gösterge açısından ülkeler arasında oldukça anlamlı farklılıkların olduğu ifade edilebilmektedir. Genel IEF skoruna bakıldığında en özgür ülke Yeni Zelanda, en az özgür ülke Yunanistan olarak görünse de alt göstergeler bazında ülkelerin durumu incelendiğinde en iyi ve en kötü durumda olan ülkelerin farklılık gösterdiği görülmektedir. Alt göstergeler bakımından en kötü durumdaki ülkeler incelendiğinde özellikle Meksika ve Kosta Rika göze çarpmaktadır. Bununla birlikte bazı göstergeler bakımından Litvanya, Slovakya, Slovenya, Portekiz ve İtalya'da da birtakım olumsuzluklar mevcuttur. Ülkemiz ise parasal özgürlük bakımından en geride yer almaktadır. Parasal özgürlük kriterinin, güçlü bir para politikasını ölçtüğü düşünüldüğünde istikrarın günümüzde sağlanamadığı, Türk Lirasının sürekli değer kaybettiği ve tasarruf yapılamadığı anlaşılmaktadır.

Alt göstergeler bakımından en iyi durumda olan ülkeler incelendiğinde ise Yeni Zelanda, Finlandiya, Avustralya, İsveç, İngiltere, ABD, Lüksemburg ve İsviçre gibi ülkelerin öne çıktığı görülmektedir.

Tablo 2'de OECD ülkelerinin 2021 yılına ait dünya ekonomik özgürlük sıralamasındaki konumları, IEF skorları ve ilgili endeksin alt göstergelerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. OECD Ülkelerinin 2021 Yılı IEF Genel Skorları ve Göstergelerine İlişkin Bilgiler

Genel Sıralama	Ülkeler	Genel Skor	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12
2	Yeni Zelanda	83,9	91,3	95,3	80,5	70,6	58,1	98,2	89,9	86,3	86,9	90,2	80	80
3	Avustralya	82,4	81,5	89,8	90,0	62,6	58,1	88,7	87,4	84,1	86,7	89,8	80	90
4	İsviçre	81,9	85,4	87,9	82,2	70,4	67,6	96,9	73,6	72,5	85,4	86,0	85	90
5	İrlanda	81,4	86,0	82,0	72,4	76,6	81,1	93,1	81,5	76,1	84,4	84,0	90	70
7	İngiltere	78,4	87,6	86,5	76,7	64,9	54,8	77,3	94,4	73,2	81,0	84,0	80	80
8	Estonya	78,2	81,8	86,4	80,8	81,0	54,4	99,6	72,7	57,8	79,7	84,0	90	70
9	Kanada	77,9	84,5	87,9	73,3	76,0	49,8	84,2	81,4	72,4	76,1	88,8	80	80
10	Danimarka	77,8	86,7	93,4	86,9	43,7	23,1	98,2	88,8	73,8	84,5	84,0	90	80
11	İzlanda	77,4	87,0	90,6	72,6	72,4	46,2	97,6	83,6	62,0	79,4	86,8	80	70
15	Litvanya	76,9	78,9	74,5	68,7	84,6	66,8	97,2	73,1	74,4	80,1	84,0	70	70
16	Hollanda	76,8	88,9	90,6	72,8	51,7	47,7	95,3	80,5	60,1	80,4	84,0	90	80
17	Finlandiya	76,1	91,9	97,2	82,2	68,0	14,3	91,4	85,8	50,5	83,3	84,0	85	80
18	Lüksemburg	76,0	85,7	92,5	77,6	63,4	46,2	99,0	66,1	45,9	76,5	84,0	95	80
19	Şili	75,2	70,2	74,5	68,4	72,3	80,4	90,4	75,1	62,5	85,5	83,0	70	70
20	ABD	74,8	79,7	76,8	72,4	76,0	62,2	34,9	82,5	87,1	81,1	80,4	85	80
21	İsveç	74,7	86,6	92,5	79,1	43,6	29,5	97,6	83,2	53,9	81,5	84,0	85	80
23	Japonya	74,1	87,8	82,0	75,5	67,8	57,8	67,5	85,9	79,0	85,1	80,4	60	60
24	Güney Kore	74,0	80,7	68,9	63,4	63,0	86,9	96,7	89,5	55,8	84,4	79,0	60	60
25	Avusturya	73,9	86,8	84,8	83,5	45,7	29,1	90,0	72,6	68,4	81,7	84,0	90	70
26	İsrail	73,8	83,6	76,8	79,8	60,0	53,8	79,2	73,9	65,1	84,4	84,2	75	70
27	Çekya	73,8	76,2	64,4	56,8	79,1	51,4	98,1	68,8	77,1	79,7	84,0	70	80
28	Norveç	73,4	82,4	95,8	86,3	57,1	25,3	96,6	85,5	57,8	75,4	84,0	75	60
29	Almanya	72,5	78,8	81,5	69,8	60,4	40,3	92,8	82,4	53,0	77,2	84,0	80	70
30	Letonya	72,3	74,7	47,7	55,9	76,7	57,6	96,6	76,5	73,8	79,6	84,0	85	60
37	Belçika	70,1	84,0	81,3	70,2	46,5	18,4	78,7	80,1	61,1	82,0	84,0	85	70
39	İspanya	69,9	76,4	70,3	65,4	61,7	48,1	69,8	66,3	57,9	83,5	84,0	85	70
41	Polonya	69,7	63,3	65,0	48,9	73,9	48,1	94,6	61,6	66,1	80,8	84,0	80	70

48	Slovenya	68,3	77,3	68,2	56,3	58,2	42,5	91,1	78,8	61,5	81,9	84,0	70	50
49	Kolombiya	68,1	59,8	49,7	36,4	69,7	69,3	78,9	71,0	77,7	78,1	77,0	80	70
52	Portekiz	67,5	74,1	68,2	68,5	60,0	42,4	78,2	75,9	44,1	85,0	84,0	70	60
55	Macaristan	67,2	65,6	48,7	52,4	83,6	35,0	83,3	59,9	64,8	78,8	84,0	80	70
61	Slovakya	66,3	71,5	48,8	44,4	78,4	47,0	93,4	55,6	52,2	74,8	84,0	75	70
64	Fransa	65,7	82,2	80,1	69,2	50,7	6,3	69,0	80,2	44,8	77,3	84,0	75	70
65	Meksika	65,5	53,4	39,8	35,9	76,1	79,8	88,7	65,6	58,2	72,1	81,6	75	60
68	İtalya	64,9	75,7	63,7	62,3	58,1	28,9	73,0	68,1	50,5	84,2	84,0	80	50
72	Kosta Rika	64,2	64,0	59,0	58,1	79,9	87,7	24,3	66,2	55,5	80,9	75,0	70	50
76	Türkiye	64,0	61,5	45,4	58,6	73,2	64,5	75,8	68,5	48,8	65,4	76,0	70	60
96	Yunanistan	60,9	55,5	53,6	53,5	59,9	34,2	80,0	75,8	49,8	80,0	84,0	55	50

Kaynak: Index of Economic Freedom, 2021, https://www.heritage.org/index/explore, Erişim Tarihi: 12.12.2021.

Tablo 2 incelendiğinde 186 ülke için açıklanan endeksin ilk beş sırasında dört adet OECD üyesi ülkenin yer aldığı görülmektedir. Bu ülkeler Yeni Zelanda, Avustralya, İsviçre ve İrlanda'dır. Ayrıca ilk on sırasında ise sekiz adet OECD ülkesinin yer aldığı görülmektedir. Buna göre OECD ülkelerinin tüm dünya düşünüldüğünde ekonomik özgürlük performansı açısından olumlu bir görünüm sergiledikleri düşünülebilmektedir. 38 OECD ülkesi düşünüldüğünde dört tanesinin endeks skorunun 80'den büyük olduğu, 21 tanesinin endeks skorunun 70 ile 79,9 arasında olduğu, 13 tanesinin endeks skorunun ise 60 ile 69,9 arasında olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomik özgürlük performansına göre OECD ülkelerinin son beş sırasında yer alan ülkeler ise Meksika, İtalya, Kosta Rika, Türkiye ve Yunanistan'dır. Özellikle Yunanistan'ın dünya genelindeki sıralamasına bakıldığında en yakınında yer alan Türkiye ile arasında 20 sıra fark olduğu görülmektedir. Tablo 1'de yer alan ve OECD ülkeleri için hesaplanmış genel IEF skorunun ortalama değerine (72,8921) bakıldığında Belçika, İspanya, Polonya, Slovenya, Kolombiya, Portekiz, Macaristan, Slovakya, Fransa, Meksika, İtalya, Kosta Rika, Türkiye ve Yunanistan'ın bu değerin gerisinde kaldığı ve genel anlamda ekonomik açıdan özgür sayılabilecekleri bir skora sahip olsalar da henüz OECD ortalamasını yakalayamadıklarından, hala ekonomik özgürlük açısından gelişimlerini tamamlayamadıkları anlaşılmaktadır.

4.2. Türkiye'nin Ekonomik Özgürlük Endeksi

IEF'nin ilk kez hesaplandığı yıl olan 1995'te 58,4 puana sahip olan Türkiye'nin endeks skoru, 2021 yılında 64,0 olmuştur. Endeks skorunun en düşük olduğu yıl ise 2005 yılı olup bu yıla ait IEF skoru 50,6'dır. 2009 yılına kadar ekonomik olarak kimi zaman ''çoğunlukla özgür değil'' kimi zaman da ''orta derecede özgür'' diye adlandırılan Türkiye, 2009 yılından

itibaren hiç 60 puanının altına düşmemiş ve ‘‘orta derecede özgür’’ olarak ifade edilmiştir. 2021 yılı endeks skorlarına bakıldığında Türkiye 184 ülke arasında sıralamada en özgür 76. ülke olmuştur. 2007 yılında endeksin göstergelerine dâhil edilen mali sağlık göstergesinin puanının her geçen yıl düşmesi genel skorun da düşmesine neden olmuştur. 2021 yılında, ülkemiz Avrupa bölgesindeki 45 ülke ile karşılaştırıldığında ise 37. sırada yer almaktadır. Bölgesel anlamda toplam puanı ortalamanın altında olan Türkiye, dünya genelinde ortalamanın üzerinde puana sahiptir (Index of Economic Freedom, 2021).

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin IEF değerleri incelenmektedir. Güncel olması açısından 2010 sonrası dönemi kapsayan çalışmada ilk olarak endeks skoru ve gösterge değerlerine ait minimum ve maksimum değerler, ortalama değerler ve standart sapma değerleri verilmiştir. Ardından 2010-2021 dönemine ait hem endeks hem de gösterge değerleri verilen Türkiye için OECD ülkeleri ile bir kıyaslama yapılmıştır.

4.2.1. Tanımlayıcı İstatistikler

IEF değerleri ve IEF skorunun hesaplanmasında kullanılan göstergelere ait değerlerin her biri için 2010-2021 dönemi minimum ve maksimum değerler ile ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3 ile verilmiştir. Minimum ve maksimum değerler verilirken o değerin hangi yıla ait olduğu parantez içerisinde gösterilmiştir. Ortalama ve standart sapma değerlerinde virgülden sonra iki basamak kullanılmıştır.

Tablo 3. *Türkiye’nin Endeks ve Gösterge Değerleri için Tanımlayıcı İstatistikler*

Kod	Gösterge	Minimum Değer	Maksimum Değer	Ortalama	Std. Sapma
Skor	**Genel skor**	62,1 (2016)	65,4 (2018)	63,93	1,06
G1	**Mülkiyet Hakları**	40,00 (2016)	61,5 (2021)	52,14	6,33
G2	**Devlet Bütünlüğü**	41,2 (2019)	50,0 (2015)	44,08	2,52
G3	**Yargı Etkinliği**	49,8 (2019)	58,6 (2021)	53,82	3,21
G4	**Vergi Yükü**	73,2 (2021)	78,2 (2011)	76,35	1,51
G5	**Devlet Harcamaları**	55,6 (2016)	83,6 (2011)	65,51	9,12
G6	**Mali Sağlık**	75,8 (2021)	95,7 (2017)	88,68	8,04
G7	**İş Özgürlüğü**	61,0 (2015)	68,9 (2010)	66,33	2,45
G8	**Emek Özgürlüğü**	39,6 (2011)	59,7 (2014)	47,13	5,59
G9	**Parasal Özgürlük**	65,4(2021)	72,7 (2011)	70,80	2,56
G10	**Ticaret Özgürlüğü**	76,0 (2021)	86,4 (2010)	82,29	3,65
G11	**Yatırım Özgürlüğü**	65,0 (2010/2013)	75,0 (2015-2016-2017-2018)	70,83	3,59
G12	**Finansal Özgürlük**	50,0 (2010/2011)	60,0 (2012-2021)	58,33	3,89

Tablo 3 incelendiğinde, IEF genel skorunun en düşük olduğu yılın 2016, en yüksek olduğu yılın ise 2018 olduğu görülmektedir. Türkiye ortalama olarak da 63,93’lük skor ile 2010 yılı sonrası orta derecede özgür olma eğilimini korumaktadır. 2016 yılında mülkiyet hakları ve devlet

harcamaları göstergelerinde minimum değere sahip olunurken 2021 yılına gelindiğinde vergi yükü, mali sağlık, parasal özgürlük ve ticaret özgürlüğü göstergeleri en küçük değere sahiptir. 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını sonrası mali sağlık açısından düşüş görülmesi ile birlikte 2021 yılına gelindiğinde hala pandemi ile mücadele içinde olunması düşüşün sürmesine neden olmuştur. Ayrıca Türk Lirasının değer kaybetmesi, parasal anlamda özgür olunamaması ve ticaret özgürlüğüne sahip olamama durumlarını da beraberinde getirmiştir. Yatırım özgürlüğü açısından hem 2010 hem de 2013 yıllarında en düşük skora sahip olunurken finansal özgürlük açısından ise hem 2010 hem de 2011 yıllarında minimum değer elde edilmiştir. Bununla birlikte 2015-2018 yılları arasında yatırım özgürlüğü göstergesi en yüksek değerde kalmayı sürdürmüştür. Vergi yükü, devlet harcamaları ve parasal özgürlükte 2011 yılında maksimum değere sahip olunmuştur. Ne yazık ki son 10 yıldır Türkiye parasal açıdan özgür olma değerini daha yükseğe çıkaramamıştır. 2021 yılına gelindiğinde ise yargı etkinliği ve mülkiyet haklarında en yüksek değerler elde edilmiştir.

4.2.2. Türkiye'nin Endeks Değerleri

Bu bölümde Türkiye'nin son 12 yıllık periyodda sahip olduğu IEF skorları ve IEF'nin göstergelerine ait skorlar incelenmiştir. Bahsedilen değerler Tablo 4'te sunulmuştur. İlgili tabloda o yılın endeks hesaplamasında kullanılmayan göstergelere ait değerler boş bırakılmıştır.

Tablo 4. *Türkiye'nin 2010-2021 Dönemine Ait Endeks ve Gösterge Değerleri*

Yıl	Skor	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12
2010	63,8	50,0	46,0	-	78,1	82,9	-	68,9	41,1	70,0	86,4	65,0	50,0
2011	64,2	50,0	44,0	-	78,2	83,6	-	68,7	39,6	72,7	85,4	70,0	50,0
2012	62,5	50,0	44,0	-	77,7	58,5	-	67,1	40,0	71,9	85,4	70,0	60,0
2013	62,9	50,0	42,0	-	77,0	64,9	-	68,2	43,1	73,3	85,2	65,0	60,0
2014	64,9	50,0	44,0	-	77,5	63,5	-	67,6	59,7	71,8	84,5	70,0	60,0
2015	63,2	45,0	50,0	-	76,1	57,6	-	61,0	50,2	72,4	84,6	75,0	60,0
2016	62,1	40,0	45,0	-	75,2	55,6	-	65,4	48,6	71,5	84,4	75,0	60,0
2017	65,2	61,3	40,7	52,5	75,5	57,7	95,7	64,3	48,5	72,2	79,4	75,0	60,0
2018	65,4	54,7	42,0	54,5	74,7	68,1	93,6	63,3	47,6	72,3	78,6	75,0	60,0
2019	64,6	55,8	41,2	49,8	76,4	65,1	92,2	66,0	49,2	70,0	79,6	70,0	60,0
2020	64,4	57,4	44,6	53,7	76,7	64,1	86,1	67,0	49,2	66,1	78,0	70,0	60,0
2021	64,0	61,5	45,4	58,6	73,2	64,5	75,8	68,5	48,8	65,4	76,0	70,0	60,0

Kaynak: Index of Economic Freedom, 2021, https://www.heritage.org/index/explore, Erişim Tarihi:12.12.2021.

Tablo 4 incelendiğinde, Türkiye'nin IEF skorunun 2010 yılından 2011 yılına geçişte artış gösterdiği görülmektedir. Bu durumun ülkemizin o yıl hızlı büyüme gerçekleştirmesinden kaynaklandığı düşünülebilmektedir. 2012 yılında ise IEF skorunun düşmesinin nedeni o yıl Euro karşısında bir

ekonomik kriz yaşanmasıdır. 2014 yılında tekrar yükselen endeks skorunun 2015 yılında düşmesinin sebebi ise o yıl yaşanan iki genel seçim olarak düşünülebilmektedir. 2017 yılında IEF skorundaki yükselişin nedeninin ülkemizin o yıl taşeron işçileri kadrolaştırması, devlet destekli istihdama yönelik teşvik politikaları uygulaması gibi birtakım gelişmeler olduğu düşünülebilmektedir. 2019 sonrası tekrar düşüş yaşanması ve 2021 yılına gelindiğinde hala düşüşün devam etmesi ise Covid-19 salgınının yarattığı ekonomik olumsuzluklar olarak yorumlanabilmektedir.

2010-2014 yılları arasında istikrarlı bir biçimde sabit kalan mülkiyet hakkı skoru 2015 ve 2016 yıllarında beşer puan düşmüş 2017 yılında ise 21,3 puan birden yükselmiştir. Tekrar düşüş yaşayan mülkiyet hakkı skoru 2021 yılında ise en yüksek değerine ulaşmıştır. Devlet bütünlüğüne ait değer ise kimi yıllarda düşüş, kimi yıllarda yükseliş eğiliminde olmuştur. 2016 ve 2017 yıllarında sert düşüşler yaşanmasının nedeni 2016 yılında gerçekleşen askeri darbe teşebbüsü olarak nitelendirilebilmektedir. 2017 yılında IEF endeksinin göstergeleri arasında yer almaya başlayan yargı etkinliği ve mali sağlık değerlerine bakıldığında mali sağlık değerinin her yıl düşüş gösterdiği, yargı etkinliğinin ise 2019 yılında düşüş gösterdiği ancak bir sonraki yıl tekrar yükselişi geçtiği görülmektedir. Vergi yükü göstergesine ait skorlar ise bazen düşüş bazen yükseliş göstermektedir.

Devlet harcamaları değerlerine bakıldığında en yüksek değerin 2011 yılına ait olduğu gözlenmektedir. İş, emek, ticaret ve yatırım özgürlüğü ile parasal özgürlük değerlerinin yıllar arası geçişlerde sürekli değişkenlik gösterdiği 4. tablodan anlaşılmaktadır. Son olarak finansal özgürlük göstergesine bakıldığında 2012 yılından itibaren ilgili değerin hiç değişmediği görülmektedir.

Tablo 4 ile verilen IEF skorlarının grafiksel gösterimi ise Şekil 3 ile sunulmuştur.

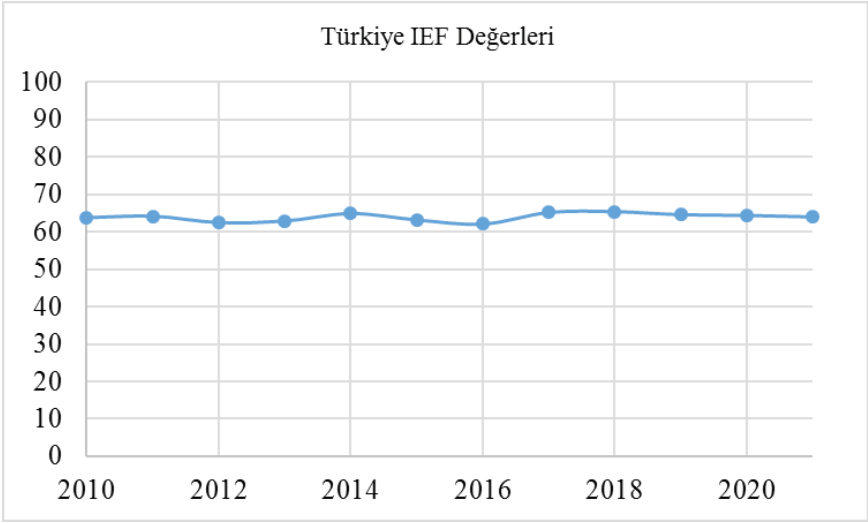

Şekil 3: *2010-2021 Yılları Arası Türkiye IEF Değerleri*

Şekil 3 incelendiğinde 2010-2021 yılları arasında endeks skorlarının 60-70 değerleri arasında kaldığı açıkça görülmektedir. Böylece Türkiye orta derecede özgür olarak ifade edilmektedir.

4.2.3. OECD Ülkelerinde Türkiye'nin Durumu

Bu bölümde içlerinde Türkiye'nin de yer aldığı 38 adet OECD ülkesinin 2021 yılı ortalama IEF değeri ve ortalama gösterge değerleri ile Türkiye'nin IEF değeri ve gösterge değerleri karşılaştırılmıştır. Değerler Tablo 5 ile verilmiştir. OECD için kullanılan değerlerde virgülden sonra bir basamak alınmıştır.

Tablo 5. *2021 Yılı için OECD Ortalama Değerleri ve Türkiye Değerleri*

Gösterge	**OECD Ortalaması**	**Türkiye**
Skor	72,9	64,0
G1	78,1	61,5
G2	74,8	45,4
G3	68,1	58,6
G4	66,3	73,2
G5	49,9	64,5
G6	85,2	75,8
G7	76,5	68,5

G8	63,6	48,8
G9	80,7	65,4
G10	83,5	76,0
G11	78,4	70,0
G12	69,7	60,0

Tablo 5'e bakıldığında IEF değeri açısından OECD ülkelerinin ortalama değerinin altında olan Türkiye'nin, göstergeler açısından da yalnızca vergi yükü (G4) ve devlet harcamaları (G5) göstergelerinde OECD ülkelerinin ortalama değerinin üstünde, diğer tüm değerlerde altında olduğu görülmektedir. Ekonomik özgürlüğü yüksek bir ülkede vergi yükü ve devlet harcamalarının düşük, diğer değişkenlerin ise yüksek değerde olması gerekliliği düşünüldüğünde ne yazık ki ülkemiz için elde edilen bu sonuç pek de iyi bir sonuç olmamaktadır. Endeks skoru açısından ortalamanın 8,9 puan gerisinde olan ülkemiz özellikle devlet bütünlüğü (G2) göstergesinde 29,4, parasal özgürlük (G9) göstergesinde 15,3 ve iş özgürlüğü (G8) göstergesinde 14,8 puan farkla ortalamanın oldukça aşağısında kalmaktadır.

Değerler arasındaki farkı daha net görebilmek için çizgi grafiği çizdirilmiş ve Şekil 4 ile verilmiştir. Burada dikey eksen puanları göstermekte olup yatay eksen sırasıyla skor ve göstergeleri göstermektedir.

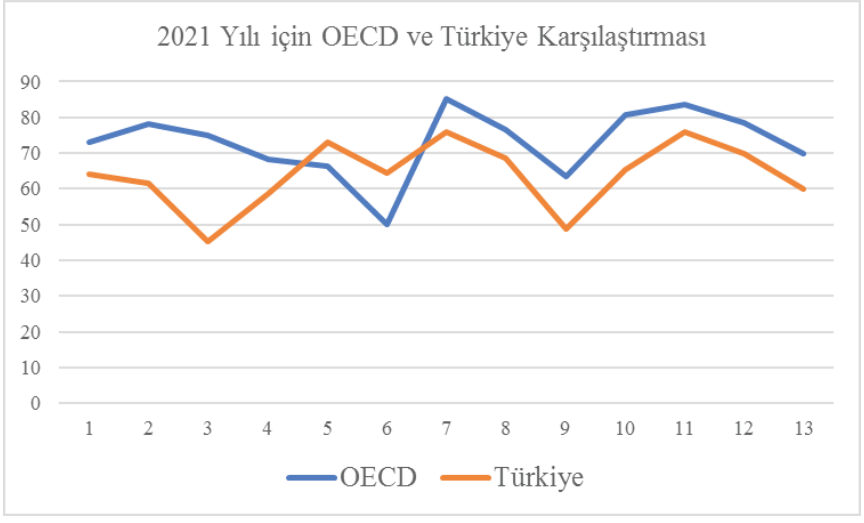

Şekil 4: *2021 Yılına Ait IEF Değerlerinin OECD ve Türkiye Karşılaştırması*

Şekil 4 incelendiğinde iki nokta dışında diğer tüm noktalarda OECD ortalamasının altında kalan Türkiye'nin devlet bütünlüğünde (G2) ve iş özgürlüğünde (G8) 50 puanın altında yani oldukça düşük puana sahip olduğu açıkça gözlenmektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Üretim, yatırım, ticaret, iş, yargı gibi hem bireyi hem devleti ilgilendiren pek çok konu, temelinde ekonomiye dayanmaktadır. Şüphesiz ki bu noktalarda ekonomik manada özgür olan bir toplumda bulunan bireyler özgür bir şekilde çalışıp, yatırım yapıp, üretip ve en önemlisi karar verip hayatlarını idame ettirmektedirler. Ayrıca eğer toplum özgür ise ve devlet de toplumun özgürlüğüne saygı duyarak bu durumu yasaları ile koruyorsa o ülkenin ekonomik olarak özgür olduğu ifade edilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye ve OECD ülkelerinin ekonomik özgürlüklerinin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bunun için ilk olarak ekonomik anlamda özgürlükten bahsedilmiş ardından ekonomik özgürlüğü ifade etmede kullanılan endekslere değinilmiştir. Bu endekslerden IEF çalışmada ele alınarak ilgili endeksin tarihsel gelişimine, hesaplanma yöntemine ve endeksin alt boyutlarına yani göstergelerine yer verilmiştir. 2021 yılı için tüm dünya ülkelerinin ekonomik performansını ifade etmek amacıyla IEF değerleri ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra IEF ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar anlatılmıştır. Çalışmanın analiz kısmında hem OECD ülkeleri için hem de Türkiye için tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Bununla birlikte OECD ülkelerinin 2021 yılı IEF değerleri detaylı bir biçimde sunulmuş, Türkiye için de 2010-2021 yılları arası IEF değerlerinin mevcut durumları ifade edilmiştir. Ardından ekonomik özgürlük açısından Türkiye'nin OECD ülkeleri içindeki durumu incelenmiştir.

Çalışmada ele alınan verilerden hareketle Türkiye'nin 2010 yılı sonrasında orta derecede özgür olarak nitelendirilen bir ülke olduğu görülmektedir. Kimi yıllarda görülen ekonomik çalkantılar, son yıllarda maruz kaldığımız Covid-19 pandemisi gibi durumlar Tükiye'nin ekonomisini de etkilemiş ve bu durum IEF göstergelerinin puanına dolayısıyla da IEF değerine yansımıştır. Bununla birlikte devlet teşvikleri gibi olumlu durumların yaşandığı yıllarda ise IEF göstergeleri ve dolayısıyla genel skor olumlu bir değişim göstermiştir. 2021 yılına gelindiğinde hemen hemen 2020'deki puanları ile benzer durumda olan Türkiye için bahsedilen iki yılın değerleri kıyaslandığında, yargı etkinliği ve vergi yükünde yaklaşık dörder, mali sağlıkta ise yaklaşık dokuz puanlık bir farklılığın söz konusu olduğu görülmektedir. Bu değişimler olumsuz mana taşımaktadır. Zaten Türkiye genel endeks skorunda da bir önceki yıla göre daha düşük puana sahiptir. OECD ülkelerine bakıldığında ise 2021 yılında Yeni Zelanda, Avustralya, İsviçre ve İrlanda'nın özgür olduğu, ardından gelen 21 ülkenin ise çoğunlukla özgür olduğu görülmektedir. Türkiye'nin de içlerinde yer aldığı geriye kalan ülkeler ise orta derecede özgür ülke konumundadırlar. Ayrıca Türkiye, Dünya ülkeleri içinde 76. sırada yer alırken OECD ülkeleri içinde ise 37. sırada bulunmaktadır. Dünya genelinde ortalamanın üzerinde yer alan Türkiye, OECD ülkelerinde ortalamanın altında değer

almaktadır. Ayrıca parasal özgürlük açısından OECD ülkeleri arasında en düşük değere sahip olan ülke Türkiye'dir. OECD ülkeleri içinde Meksika mülkiyet hakları, devlet bütünlüğü ve yargı etkinliği göstergelerinde en düşük puanlara sahip olarak en fazla minimum değere sahip olan ülkedir. Finlandiya ise OECD ülkeleri arasında 12. sırada olmasına rağmen devlet bütünlüğünde 97,20 puanla oldukça yüksek bir skora sahip olup bu göstergede maksimum değere sahiptir.

İncelenen bu değerlerden anlaşılmaktadır ki o yıl yaşanan krizler ekonomiyi etkilemekte, bu da anında skorlara yansımaktadır. Dolayısıyla krizin yaşandığı yıl ekonomiyi ayakta tutmada rol alan düzenleyici etmenlerin devreye girmesi faydalı olacaktır. Ülkemiz açısından bakıldığında uygun ve zamanında uygulanması gereken politikaların gözden geçirilerek en kısa sürede uygulanması ekonomik özgürlük noktasında daha iyi konuma gelmemizde yarar sağlayacaktır. Özellikle son yılda vergi yüklerinin artması, Türk lirasının değer kaybı, Covid-19 pandemisi ekonomimizi dolayısıyla ekonomik göstergeleri oldukça etkilemiştir. Bu durumların hem toplum refahını hem de devlet bütünlüğünü koruyarak gözden geçirilmesi ve yerinde politikaların uygulanması ile ekonomik özgürlük performansımızın daha iyi duruma gelmesi önem arz etmektedir. Her bir gösterge özelinde iyileştirmelerle daha iyi değerlere sahip göstergelere ve daha yüksek IEF değerine sahip olarak daha özgür bir ülke olmamız yakın bir hedef olarak düşünülmeli ve ilgili politikalar en kısa sürede belirlenmelidir.

Kaynakça

Akar, G. ve Özcan, M. (2020). Ekonomik özgürlük ve turizm ilişkisi: Panel veri analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(3), 958-973.

Akçay, S. (2000). Yolsuzluk, ekonomik özgürlükler ve demokrasi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (1), 1-15.

Akıncı, M., Yüce, G. ve Yılmaz, Ö. (2014). Ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri: Bir panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(2), 81-96.

Akkaya, M. (2019). Gelişen piyasalarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Tesam Akademi Dergisi, 6*(1), 283-303.

Altınışık, İ., Çakmak, Y. ve Peker, H. S. (2011). Ekonomik özgürlükler ve refah. *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 1*(1), 149-156.

Altıntaş, F. (2021). Ekonomik özgürlük bileşenleri arasındaki ilişkilerin çok boyutlu ölçekleme analizi ile değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10*(2), 1911-1940.

Berggren, N. (2003). The benefits of economic freedom: A survey . *The Independent Review, 8*(2), 193-211, https://ssrn.com/abstract=1177782.

Birol, Y. E. ve Demirgil, B. (2020). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13*(3), 546-558.

Çelik, Ö. (2010). Isaiah Berlin'in pozitif özgürlük kavramı ve eleştirdiği pozitif özgürlükçü yaklaşımlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12*(3), 159-186.

Çetin, R. (2013). Ekonomik özgürlüğün gelir düzeyi üzerindeki etkisinin panel veri analizi yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8*(2), 37- 47.

Demirkale, Ö. ve Özarı, Ç. (2020). OECD ülkelerinin makroekonomik göstergelerine göre k-ortalamalar yöntemi ile analizi: Ekonomik özgürlük endeksi ile karşılaştırılması. *Social Sciences Research Journal, 9*(2), 49-58.

Doğu, S. (2020). *Demokrasi ve ekonomik özgürlüklerin ekonomik kalkınmaya etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Ekici, S., (2015). Hayek'te özgürlük demokrasi ilişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 6*(2), 199-213.

Erilli, N. A. (2018). Economic freedom index calculation using FCM. *Alphanumeric Journal, 6*(1), 93–116.

Göcen, S., (2021). Gelişen ülkelerde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap panel Granger nedensellik testi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35*(3), 865-878.

Gövdeli, T. (2018). Ekonomik özgürlük, turizm ve ekonomik büyüme: Bricst ülkelerinde Kónya bootstrap nedensellik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun TERZİ Özel Sayısı*, 379-390.

Gülden, T. (2019). *OECD ülkelerinin ekonomik özgürlüklerine göre kümeleme analizi ile sınıflandırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Hanke, S. H., ve Walters, S. J. (1997). Economic freedom, prosperity, and equality: A survey. *Cato Journal, 17*(2), 117-146.

Höbel, Z. (2020). *Ekonomik özgürlükler ve sosyoekonomik refah arasındaki ilişki: Seçilmiş ülkeler ve Türkiye örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi) Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Index of Economic Freedom. (2021). https://www.heritage.org/index/heatmap, Erişim Tarihi: 12.12.2021.

Index of Economic Freedom. (2021). https://www.heritage.org/index/explore, Erişim Tarihi: 12.12.2021.

Ionescu, R. V. (2014). European union vs economic freedom under the global crisis impact. *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy, 7*(1), 145-156.

Kangallı, S. G., Uyar, U. ve Buyrukoğlu, S. (2014). OECD ülkelerinde ekonomik özgürlük: Bir kümeleme analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 6*(3), 95-109.

Kantar, K. (2019). *Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik özgürlüğün yoksulluk üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Karakış, E. ve Gülden, T. (2019). OECD ülkelerinin ekonomik özgürlüklerine göre kümeleme analizi ile sınıflandırılması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20*(2), 297-316.

Kılcı, E. N. (2019). Analysis of the relationship between Economic Freedom Index and stock market indices; Evidence from Turkey. *Maliye ve Finans Yazıları,* (111), 117-134.

Kılcı, E. N. ve Akıncı, A. (2020). Türkiye'de ekonomik özgürlük düzeyinin ekonomik büyüme ve doğrudan yatırımlar üzerindeki etkisinin araştırılmasına yönelik bir analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21*(2), 47-59.

Kutbay, H. (2020). Ekonomik özgürlük ve vergi gelir performansı arasındaki ilişki: Yükselen piyasa ekonomileri için panel veri analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (40), 303-318.

Lawson, R. A. (2011). Economic freedom and the wealth and well-being of nations. *The Annual Proceedings of the Wealth and Well-Being of Nations*, 65-80.

Mehrara, M. ve Zirak, M. (2013). Ranking of developing countries based on the Economic Freedom Index. *International Letters of Social and Humanistic Sciences, 2*, 32-38.

Miller, T., Kim, A.B., ve Roberts, J. M. (2018). 2018 Index of Economic Freedom. The Heritage Foundation. http://www.heritage.org/index/, Erişim Tarihi: 12.12.2021.

Öztürk Çetenak, Ö. ve Işık, M. (2016). Ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine bir uygulama. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 6*(1), 1-16.

Piatek, D., Szarzec, K. ve Pilc, M. (2013). Economic freedom, democracy and economic growth: A causal investigation in transition countries. *PostCommunist Economies, 25*(3), 267–288.

Quazi, R. (2007). Economic freedom and foreign direct investment in East Asia. *Journal of the Asia Pacific Economy, 12*(3), 329-344.

Şahin, D. (2017a). Ekonomik özgürlükler bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki yeri: İstatistiksel bir analiz. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17*(33), 156-174.

Şahin, D. (2017b). Kümeleme analizi ile Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik özgürlükler açısından değerlendirilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(2), 1299-1314.

Şahin, D. (2018). BRICS-T ülkelerinde ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki: Bootstrap panel nedensellik testi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(16), 285-294.

Taşar, M. O. (2007). Ekonomik özgürlük kavramı ve Türkiye'de ekonomik özgürlüklerin gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15*(1), 143-167.

Taşcı, M. ve Özarı, Ç. (2019). OECD ülkelerinin ekonomik özgürlük göstergelerinin k-ortalamalar kümeleme yöntemi ve gri ilişkisel yöntemi ile analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(96), 464-488.

Tunçsiper, B. ve Biçen, Ö. F. (2014). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel regresyon yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 9*(2), 25- 45.

Türen, U., Gökmen, Y. ve Dilek, H. (2011). Ekonomik Özgürlük Endeksinin yurt dışına doğrudan yabancı yatırım yapan Türk sermayesinin ülke seçim kararına etkisi var mıdır? *Maliye Dergisi,* 161, 298-325.

Vukotić, V. (2008). Economic freedom and new economic paradigm. *Panoeconomicus, 1*, 115-128.

Bölüm 13

HÜSEYİN BEHCETÎ'NİN Mİ'RACÜ'Z-ZAFERİ'NE GÖRE ÇEHRİN SEFERİ'NİN MENZİLLERİ (1678)

Merve KARAÇAY TÜRKAL[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, nkturkal@hotmail.com, https://orcid.org/0000-0002-8240-189X

Giriş

17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin kuzey siyasetini, Ruslar, Kazaklar ve Lehlilerle olan ilişkileri belirlemiştir. Bu devletlerin aralarındaki mücadeleler, bugünkü Ukrayna toprakları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgede dağınık olarak yaşayan Kazaklar, kurumsal bir devlet yapısı oluşturmaktan ziyade menfaatleri hangi taraftaysa o devlete bağlı olmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda bazen Lehlilerle, bazen Rus-larla, zaman zaman da Osmanlılarla anlaşmışlardır. Kazakların sık sık taraf değiştirmeleri ise Lehistan ile Rusya, Lehistan ile Osmanlı ve Rusya ile Osmanlı devletleri arasında savaşların çıkmasına yol açmıştır.

Kazak Hatmanı Doroşenko'nun 1675 yılında taraf değiştirip, Osmanlı himayesinden çıkarak, Rus himayesine girmesi ve Çehrin'i Ruslara teslim etmesi, Osmanlı Devleti'nin 1677 ve 1678 yılında Çihrin'e yürümesine sebep olmuştur. 1677 yılında Vezir Şeytan İbrahim Paşa komutasında gerçekleştirilen I. Çehrin seferinde Osmanlı ordusu başarısız olunca, 1678'de Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasında II. Çehrin seferine karar verilmiştir.

Osmanlı Devleti açısından başarılı bir sefer olan II. Çehrin seferi hakkında bilgi veren birçok eser yazılmıştır.

Hüseyin Behcetî'nin "Mi'racü'z-zafer"i (Duman, 2010, Vr. 1-100)[1], Vuslati'nin 125 varaklık "Gazâ-nâme-i Çehrin" adlı manzum eseri (İsen & Aksoyak, 2003), bir imam olan Abdullah el-Hisarî'nin, "Gaza-yı Feth-i Çehrin-i Makhur ve Terceme-i Abdullah el-Hisari" (Gökçek, 2021) adlı eseri, Paris Bibliotheque Nationale'de tek nüshaları bulunan, biri "Anonim Çehrin Seferi Gazavât-nâme'si" diğeri "Ahval-i İcmal-i Sefer-i Çehrin" adını taşıyan ve Selim Giray'ın kâtibi Abdülkerim'in Çehrin seferiyle ilgili (Hajda, 1984) eserleri bulunmaktadır.

Çalışmada, Osmanlı ordusunun Çehrin seferine giderken konakladığı menzillerin tanıtımında, Filiz Duman'ın 2010 yılında tamamlanan, "Bir gazavat-nâme türü olarak Hüseyin Behcetî'nin mi'râcü'z-zafer adlı zafer-nâmesi (H.1088/M.1678) (1-101. Varaklar Arası)" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. Bu eserin tamamı yayımlanmadığından, ordunun Çehrin Savaşı'ndan dönerken konakladığı menzillerin tanıtımı için de, Hüseyin Behcetî'nin, Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Esad Efendi, 2368'de kayıtlı "Mi'râcü'z-zafer" adlı Zafer-nâmesi kullanılmıştır.

Behcetî, ordunun sefer güzergâhı üzerinde konakladığı yerleri, ilgili menzilin adıyla "menzil-i …" olarak ifade etmiştir. Bir günden fazla kalınan günler içinse "rûz-ı diğer" ifadesini kullanmıştır ve her bir menzil için ayrı başlıklar koymuştur. Genel olarak iki menzil arasındaki yürüme me-

1 Eserin tamamı Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2368

safesini de belirtmiştir. Her bir menzilde ay ve gün isimleri sayfaların derkenarında yer alırken, metinde de ayrıca belirtilmiştir. Çalışmada menzil başlıkları kullanılırken, "rûz-ı diğer" olarak ifade edilen ve bir menzilde fazladan kalınan günler, "ertesi gün", "üçüncü gün", "dördüncü gün" diye devam ederek yazılmıştır. Metin içerisinde esere verilen atıflarda Mi'râcü'z-zafer'in telif yılı olan 1090 tarihi esas alınmıştır. Sayfalar (varaklar) ise vr. kısaltmasıyla belirtilmiştir.

Osmanlıların Kuzey Siyasetinde Rus-Kazak ve Lehlerle İlişkileri

Kiev'de, Rusların siyasi olarak tarih sahnesine 9. yüzyılda çıktığı kabul edilmiştir (Kurat, 2014, s. 21). 13. yüzyılda Kiev Knezliği, Moğol istilasıyla yıkılmış ve yerine takip eden yüzyılda Moskova Knezliği ortaya çıkmıştır (Efe, 2018, s. 299). Bu yüzyılda, Harezm bölgesinden Tuna'ya kadar uzanan Avrasya bozkırlarına, Altın Ordu İmparatorluğu hâkimdi. Bu imparatorluk 13. yüzyılda Rus prenslikleri üzerinde de hüküm sürüyordu. 14. yüzyılın ikinci yarısında bu imparatorluğu kuran Cuci hanedanının rakip kolları arasında liderlik mücadelesi başladığında Kırım yarımadası bu süreçte yenilgiye uğramış olanlar için bir sığınak haline geldi ve 1440'larda Giray hanedanı burada bağımsız bir hanlık kurdu. Diğer yandan bu tarihlerde Rus prenslikleri de bağımsız hareket etmeye başladı. Aynı zamanda batıda Litvanya güçlü bir devlet olarak yükselişe geçerek Altın Ordu toprakları üzerinde hak iddia etti. Böylece 15. yüzyılda Doğu Avrupa'ya egemen tek devlet yerine yeni yeni yükselen ve birbiriyle mücadele eden devletler vardı. Bu mücadeleler esnasında Litvanya-Altın Ordu birliğine karşı Kırım-Moskova ittifakı oluştu ve Osmanlı Devleti, Kırım-Moskova eksenini desteklemeyi tercih etti (İnalcık, 2018, s. 163-164).

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasından hemen sonra Karadeniz çevresinin de Türklerin eline geçmesiyle beraber Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ticari ilişkiler gelişti. Kırım Hanı Mengli Giray'ın desteği ile III. İvan ve II. Beyazıt zamanında (1492) siyasi ilişkiler de kurulmaya başladı (Kurat, 2014, s, 132-133). Bu doğrultuda 1492-1512 yılları arasında, Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir dostluk ve dayanışma dönemi oluştu (İnalcık, 1999, s. 25).

1512'de Mengli Giray'ın ölümünden sonra Kırım-Moskova ittifakı kırıldı fakat Osmanlı Devleti bir süre daha Moskova Knezliği ile barışçıl ilişkilerini sürdürmeye devam etti. Çünkü Osmanlılar aynı anda Rumeli ve Anadolu'da iki cephede birden savaşa girmekten sakınıyordu. Aynı zamanda hâlâ güçlü bir Lehistan-Litvanya ittifakına karşı Moskova'yı müttefiki olarak görüyordu (İnalcık, 1999, s, 28).

Ruslar 1552'de Müslüman Kazan Hanlığını, ardından 1556'da Astarhan'ı alarak güneye yani Karadeniz'e doğru ilerledi. Fakat Karadeniz

yönünde karşısında ciddi bir rakip olarak Osmanlılar belirdi. Osmanlı Devleti, Kırım yarımadasında yer alan Kırım Hanlığını egemenliği altına almıştı. Aynı zamanda Anadolu kıyılarında bulunan Amasra, Trabzon'a ve Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Kefe, Azak, Kili ve Akkerman'a yapılan seferlerle, Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmişti (Yüksel, 2013, s. 102-103).

Ruslar'ın Kazan ve Astarhan Hanlıklarını kendi hâkimiyeti altına alması sonucu, Osmanlı-Rus ilişkilerinde yeni bir aşamaya gelindi. Artık Osmanlılar, Rusların genişleme çabalarını kendi imparatorluk nüfuz alanlarına bir saldırı olarak kabul edip, bu tarihten itibaren Moskova aleyhinde bir tutum sergilemeye başladı (İnalcık, 1999, s. 28).

Ruslar yine 16. yüzyılda, Çerkezler ve Kazaklarla yapmış olduğu ittifaklarla bölgede nüfuzunu artırdı. Bu, Kafkaslardaki Osmanlı ve Kırım Hanları hâkimiyetine karşı bir hamle olduğu gibi, Azak Denizi çevresindeki Türk hâkimiyet sahası da Rus tehdidiyle karşı karşıya geldi. Fakat bu dönemde Rus Çar'ı IV. İvan, bölgede aktif bir siyaset izlemektense öncelikle Kazakları kullanarak kendi etki sahasını genişletmeyi tercih etti (Kurat, 1966, s. 151-152). Hamisi olduğu Don Kazaklarını öncü birlik olarak kullanıp, birlikte Azak ve Taman'a saldırdılar. Aynı zamanda Zaporog Kazaklarını da kendilerine bağlayıp, bunlara arka çıkarak Karadeniz'e açılmalarına imkân sağladı. Osmanlı Devleti'ni maddi ve manevi büyük kayıplara maruz bıraktı (Şen, 2018, s. 340).

Bu dönemde, bölgede dağınık olarak yaşayan ve savaşçı bir ulus olan Kazaklardan da bahsetmek gerekir. Bunların vatanı bugünkü Ukrayna topraklarıydı. Kazaklar, Kırım Tatarlarının karşıtı bir akıncı gücü olup, Karadeniz'de güvenliği sarsan akınlar ve çapulculuk faaliyetlerinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti, bu dönemde Karadeniz'e akan nehirlerin ağızlarına kaleler yaparak Kazak akınlarını durdurabilmiştir (Efe, 2018, s. 299). Bunlar kendi aralarında Don Kazakları ve Zaporog Kazakları olarak ikiye ayrılmışlardı. Don Kazakları Don Nehri civarında toplanırken Zaporoglar Özi ve Bug bölgesine yerleşmişlerdi. Osmanlılar Zaporog Kazaklarını Barabaş, Sarıkamış ve Potkalı olarak üçe ayırmıştı (Uzunçarşılı, 1995, s. 110-111; Hammer, 1996, 254).

Kazaklar devlet kurumlarını oluşturamadıkları ve geçimlerini yağma ve çapula dayandırdıkları için, menfaatlerine hangi taraf müsaitse ona hizmet ederlerdi. 17. yüzyılda, Don Nehri havzasında oturanlar Rusya'ya bağlandı. Yukarıda bahsedildiği gibi, bunlar sık sık Kırım topraklarına saldırıda bulunarak Azak kalesini ellerine geçirdiler (1637). Zaporog Kazakları ise, genelde Lehistan'a bağlı olarak yaşıyordu ve onlardan aldıkları destekle, Kırım topraklarına taarruzda bulunuyor, Dinyeper Irmağı'ndan inerek Karadeniz sahillerini vuruyordu (İnalcık, 1999, s. 33). Bazen de

Kırım Tatarlarıyla müşterek hareket edip Lehistan aleyhine tutum sergileyordu. Kazakların bahsedilen kolları kendi aralarında da mücadele ediyor, her biri bölgeye kendilerinin hâkim olmasını istiyordu (Karaköse, 2001, s. 156).

Kazakların bu istikrarsız durumu, 17. yüzyılda Osmanlıların en önemli sorunu oldu. Diğer Kazaklara göre üstün durumda olan Zaporog Kazakları, Lehistan'a tabi oldukları 1621-1623 ve 1634 yıllarında, Osmanlıların Lehistan'la savaşmasına neden oldu. Ardından Katolik Leh baskısına karşı ayaklanan Kazaklar, Lehistan hâkimiyetinden kurtulma çabalarına girdi ve 1648-53 yılları arasında Osmanlı himayesini talep etti. Fakat aradıklarını bulamayınca, Pereyaslav Antlaşması'yla 1654 yılında Rus Çarı'nın himayesine girdi (Kurat, 2011, s. 9). Bu durum, Rusya ile Lehistan arasında on üç yıl (1654-67) sürecek olan savaş dönemine yol açtı. Rusya ve Lehistan, aralarındaki on üç yıllık mücadeleye son vererek 1667 tarihli Andrusova Antlaşması'yla barış imzaladılar ve buna göre aralarında, Özi Nehri'nin sağ tarafı Lehistan'a, sol tarafı Rusya'ya bağlı olmak üzere pay edildi (Şen, 2018, s. 340). Bu durum Osmanlı-Leh ilişkilerinin seyrini de etkilemiştir.

Bu noktada, Osmanlı-Leh ilişkilerine kısaca değinmek gerekirse, bu iki devletin karşılaşmaları 15. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin topraklarının Avrupa'ya doğru genişlemesiyle başladı. Müşterek bir coğrafyada sınır komşusu olan bu iki devlet arasındaki ilişkiler, yüzyıl boyunca ikili antlaşmalarla, ılımlı bir şekilde devam etti. 16. yüzyılda bazen Macaristan yüzünden ilişkiler gerginleştiyse de herhangi bir çatışmaya dönüşmedi (Topaktaş, 2015, s. 19-20).

17. yüzyılda Kazak akınları sebebiyle ikili ilişkiler farklı bir boyut kazandı. Dolayısıyla bu yüzyıl Osmanlı-Leh ilişkilerinin en yoğun olduğu ve de savaşların en fazla yaşandığı yüzyıllardan oldu. Bu dönemde artan Kazak akınları sonucu[2] Osmanlı Devleti, Lehistan'dan Kazaklar konusunda hassas davranmasını istedi. Ayrıca Leh soylularının Boğdan'a müdahale etmeleri, Osmanlı-Leh ilişkilerinin seyrini değiştirdi ve bu olaylar 1621'de iki devleti karşı karşıya getirdi. *Hotin Seferi* olarak bilinen savaş sonucu mutabakat sağlandı. Fakat her iki devletçe alınan kararlar, Kazak ve Tatar akınlarının önüne geçemedi. Kazakların sık sık taraf değiştirmesi, 1654 yılından 1667 yılına kadarki süreçte nasıl Lehistan-Rus savaşına sebep olduysa, 1669'da da Osmanlı himayesine girmeleriyle Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında savaşları başlattı. Osmanlıların Kazak Hatmanı Doroşenko'yu himayelerine almaları sonucu, Lehistan Baş Hatmanı Jan Sobieski, 1671'de Ukrayna'yı işgal etti. Çünkü Doroşenko'yu hâlâ kendi tabisi olarak görüyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de 1672'de Le-

2 Kazaklar 1606'da Varna'yı, 1613'te Kırım kıyılarını, 1614'te Sinop'u ve 1615'te İstanbul'a yakın bazı köyleri yağmalamıştır. Bkz. (Öztürk, 2004, s. 342-349).

histan üzerine sefere çıktı. *Kamaniçe Seferi* olarak adlandırılan bu sefer sonucu yapılan Bucaş Antlaşması'yla Lehistan, hem Kamaniçe bölgesini Osmanlılara vermek, hem de vergi ödemek durumunda kaldı (Uzunçarşılı, 1995, s. 422-427; İnbaşı, 2004, s. 176-177; Topaktaş, 2015, s. 22-24). Fakat Bucaş antlaşmasının vergi maddesini Leh Diyet Meclisi kabul etmeyince, Osmanlı Devleti Lehistan'a tekrar savaş ilan etti. 1673'te Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'in de başında bulunduğu seferde, Osmanlı kuvvetleri Lehlilere karşı başarı elde edemedi hatta Hotin Kalesi Lehlilerin eline geçti. Ertesi yıl 1674'te tekrar Osmanlı Padişahı sefere çıktı, bu defa Kırım Han'ı da sefere iştirak etti ve Hotin Osmanlılar tarafından geri alındı. Lehlilerin, Podolya ve Ukrayna'nın kendilerine iade edilmesi şartıyla barışa razı olacaklarını bildirmeleri sonucu, 1675 yılında Osmanlı ordusu tekrar harekete geçti. Bu defa Osmanlı ordusunun başında Şişman İbrahim Paşa bulunmaktaydı. İbrahim Paşa, Bucaş Antlaşması gereğince Lehlilerin, Osmanlılara teslim etmeleri gerekirken teslim etmedikleri palankalarını ele geçirdi ve ardından vefat etti. Onun vefatı üzerine ertesi yıl, Şeytan İbrahim Paşa ordunun başına serdar-ı ekrem tayin edildi ve Leh kuvvetleriyle yaptığı İzvanca Savaşı'nda Lehlileri yenerek onları barışa mecbur etti. Böylece 1676 yılında Bucaş Antlaşması'nın vergi maddesi hariç aynen uygulanmasına karar verildi (Uzunçarşılı, 1995, s. 422-427).

I. ve II. Çehrin Seferi

Kazak Hatmanı Doroşenko'nun 1675 yılında taraf değiştirerek Osmanlı himayesinden çıkıp Rus himayesine girmesi ve Çehrin'i Ruslara teslim etmesi, Osmanlı ordusunun 1677 ve 78 yılında Ukrayna'nın başşehri Çihrin'e yürümesine neden oldu (Kurat, 2014, s. 252). Bu olay, Türk-Rus ilişkilerinin yeni bir safhaya geçmesinde ve iki komşu devletin doğrudan mücadeleye başlamasında dönüm noktası oldu.

1677 (1088) yılında Osmanlı Devleti, Ruslara tabi olan Doreşenko'yu hatmanlıktan azledip, yerine Yedikule'de hapsedilmiş olan Himielnitski'yi yeni hatman olarak atadı. Aynı zamanda, Vezir Şeytan İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunun başına serdar-ı ekrem tayin edilerek, Ruslardan Çehrin'i almak üzere görevlendirildi ve Çehrin'i Ruslardan aldıktan sonra yeni Hatman'a teslim etmesi tembihlendi (Uzunçarşılı, 1995, s. 429).

Serdar-ı ekrem Şeytan İbrahim Paşa, kendisine yardımcı güç olarak gelen Kırım Hanı Selim Giray'ın kuvvetiyle buluştuktan sonra, birlikte Çehrin bölgesine ulaştılar. Çehrin Kalesi, Haziran ayı sonunda kuşatma altına alındı. Osmanlı askeri 40.000 civarındaydı (Özcan, 1993, s. 250). Çok yüksek bir konumda bulunan Çehrin Kalesi'nin üç tarafı sığ sularla çevrili olduğundan, sadece bir yönden kuşatma mümkündü. Muhasara edilemeyen taraflardan, kalede bulunan askerlere erzak yardımı yapılabiliyordu. Kalede çok sayıda Rus, Alman ve Kazak askerleri bulunuyordu

(Hammer, 1996, s. 318). Yaklaşık bir aylık bir kuşatma esnasında kalede bulunan askerlere, Tasmim ırmağından geçen küçük tekneler erzak ulaştırabiliyorlardı. Kuşatma uzayıp, yardıma gelen Rus kuvvetlerine engel olmak için görevlendirilmiş olan Bosna Beylerbeyi ve Tatar kuvvetleri de yenilince, İbrahim Paşa kuşatmayı kaldırmaya karar verdi (Zinkeisen, 2011, s. 57-58; Jorga, 2005, s. 159-160). Böylece birinci Çehrin seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlıktan dolayı, İbrahim Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray görevlerinden azlolundular (Uzunçarşılı, 1995, s. 430).

Birinci Çehrin seferinin başarısızlıkla sonuçlanarak, ordunun Bender'e geri çekildiği haberi İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, hemen ikinci bir sefer hazırlığı başlatıldı. Rus Çar'ı, Osmanlı Devleti'ne elçi ile mektup göndererek Çehrin konusuna hiç değinmeden, eskisi gibi aradaki dostluğun devam etmesini istedi. Osmanlı Padişahı buna krşılık, dostluğun kendisine ait bir kalenin işgali durumunda devam etmeyeceğini belirterek, mektubun cevabının Çehrin önünde verileceğini bildirdi. 11 Nisan 1678'de de Rusya'ya savaş ilan etti (Uzunçarşılı, 1995, s. 430). 30 Nisan 1678 tarihinde yola çıkan Osmanlı ordusunun başında Sultan IV. Mehmed bulunuyordu. Padişah Silistre'ye kadar orduya eşlik ettikten sonra burada kaldı. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, ordunun başına serdar-ı ekrem olarak tayin edildi ve ordu sefere devam etti. Yolda Kırım kuvvetleri de Osmanlı ordusuna dâhil oldu ve 21 Temmuz'da Çehrin Kalesi kuşatıldı (Özcan, 1993, s. 250).

Kalede bulunan askerlere yardım için gelen Rus ordusuna karşı Sadrazam, 12 bin kişilik bir kuvvet sevketti. Giden bu kuvvetler düşmanı mağlup etmeyi başaramadığı gibi, bu durum Çehrin Kalesi'nin muhasarası için gerekli olan asker sayısının azalmasına da neden oldu. İçinde bulunulan bu olumsuz şartlarda Sadrazam Kara Mustafa Paşa, kale muhasarasına devam kararı aldı (Karaköse, 2001, s. 159). Nihayet kuşatmanın otuzuncu günü (21 Ağustos 1678) kale altından atılan iki başarılı lağım ve şiddetli hücumlarla Çehrin Kalesi, Osmanlıların eline geçti. 2 Eylül 1678 tarihinde Çehrin'den ayrılan Kara Mustafa Paşa, Edirneye döndü (Özcan, 1993, s. 250).

Ertesi sene Osmanlı Devleti, Rusların savaş hazırlığında olduğuna dair mektuplar aldı (Karaköse, 2001, s. 159). Bu durum karşısında Osmanlı Padişahı, Ruslarla tekrar savaş kararı aldı fakat Rus Çar'ı, Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı savaş hazırlığında olduğunu duyunca barışa razı oldu ve Kırım Hanı Murad Giray vasıtasıyla antlaşma talebinde bulundu. Osmanlı Devleti'nin de teklife sıcak bakmasıyla, 11 Şubat 1681 tarihli Bahçesaray antlaşması imzalandı (Kurat, 2014, s. 250).

Osmanlı Menzil Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde askeri, mali ve idari bir terim olarak kullanılan "menzil" kelimesi, Arapça "nüzûl" kelimesinden mekân ismi olarak tü-

remiş bir kelimedir. Seyahat esnasında gece konaklanan yer, konak, iki konak arası, bir konak yol, merhale, posta beygirlerinin bulunduğu mahal ve posta gibi çeşitli anlamlara gelir (Halaçoğlu, 2004: 159).

Menziller, Osmanlı haberleşme ve ulaşım teşkilatının en önemli unsurlarındandır. Devlet işleri ile ilgili haber getirip götüren görevlilerin, bir an önce ulaşımlarının sağlanması için konaklama noktaları olarak tesis edilmiş olan mekânlardır. Osmanlı Devleti'nde menziller, sadece haber amacıyla kullanılmazdı. Aynı zamanda, ordunun sefere çıktığı anlarda konakladığı, ihtiyacı olan iaşesinin sağlandığı ve toplandığı yerler olarak da vazife görürdü (Halaçoğlu, 2004: 159).

Bir menzilin faaliyetlerinin devam ettirilebilmesi için gereken finansman, "menzilkeş" adı verilen ve menzilin bulunduğu bölgeye yakın çevrede bulunan halk tarafından karşılanırdı. Bu, avarız ve nüzul bedeli olarak belirlenen hizmetlerle sağlanırdı. Ayrıca ulakların, kullanacakları beygirler için menzilcilere ödemeleri gereken ücretler, kendilerine önceden devlet tarafından tahsis edilirdi (Güneş, 2008, 37).

Menzil masrafları ayrıca, bir yerin mukataa mallarının ocaklık şeklinde menzile bağlanmasıyla veya gümrük malından da karşılanırdı. Eğer menzil masrafları, menzilcilerin kaldıramayacakları derecelere ulaşırsa, o zaman "imdadiyye" adıyla başka bir kazadan yardım talep edilirdi (Halaçoğlu, 2004, 160).

Çoğunlukla savaş halinde bulunan Osmanlı Devleti'nde, menzillerin askeri fonksiyonları Osmanlı seferleri açısından önemli bir yere sahipti. Ordu sefer çıkmadan önce konaklanacak olan menziller tespit edilir ve o bölgelerin kadılarına, malzeme ve yiyecek teminine dair emirler gönderilirdi (İnbaşı, 2004, 56).

Menziller defterdarlık kalemlerinden mevkufat kaleminde yer alan menzil halifeliğine bağlı idi. Dolayısıyla, menzillerin denetimi ve mali sorumluluğu menzil halifeliğine aitti. Uzun süre işlevini sürdüren menzil teşkilatında, 1691 yılından itibaren düzenlemeye gidildi. Menzilcilerin ağır vergi yükü nedeniyle bulundukları yeri terk etmelerinden dolayı, menziller görevlerini yapamaz hale geldi. 18. yüzyılda menzillerin kiraya verilmesi uygulaması başladı. Bu yolla da pek bir düzen elde edilemeyince 1839'da posta teşkilatı kurularak menzil sistemi tamamen yürürlükten kaldırıldı (Halaçoğlu, 2004, 160).

Çehrin Seferinin Menzilleri

Osmanlı Devleti'nde ordu sefere giderken kullandığı yollar, Rumeli ve Anadolu'da üçer kola ayrılmakta olup, bunlar sağ, sol ve orta kollar olarak guruplandırılmıştır. Anadolu tarafında olan sağ kol, Üsküdar-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana-Antakya ve Halep'e; Orta kol, Üsküdar-Geb-

ze-İznik-Sapanca-Geyve-Hendek-Ayaş-Düzce-Bolu-Hacıhamza-Merzifon-Amasya-Turhal-Tokat-Sivas-Malatya ve Diyarbakır'a; Sol kol, Üsküdar'dan Merzifon'a kadar orta kolu takip ederek buradan Şebinkarahisar (Karahisar-ı Şarki)-Bayburt-Tercan-Erzurum ve Kars'a uzanıyordu. Rumeli'de ise sağ kol, İstanbul-Kırklareli-Aydos-Prevadi-Babadağ-İsakçı-Akkerman ve Özi'ye; Orta kol, İstanbul-Silivri-Çorlu-Edirne-Filibe-Sofya ve Belgrad'a; Sol kol, İstanbul-Silivri-Tekirdağ-Gelibolu-Keşan-Gümülcine-Selanik-Yenişehir'e gidiyordu (Halaçoğlu, 1981, s. 123).

1678 yılında İstanbul'dan Çehrin seferine çıkan Osmanlı ordusu, 1 Mayıs'ta ilk Davutpaşa mevkiinden hareket ettmiştir. Çehrin'e, 17 Temmuz'da, 52 menzilden geçerek iki buçuk ayda ulaşmıştır. Buradan itibaren başka bir menzil olmadığından 19 Temmuz Salı günü artık savaş başlamıştır. 21 Temmuz'da kale kuşatılmış, bir ay sonra 21 Ağustos 1678 tarihinde Çehrin Kalesi Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlı ordusu, 2 Eylül'de geri dönüş yolunda 49 menzilden geçerek 21 Kasım'da Edirne'ye ulaşmıştır.

Menzil-i Çatalca:

1 Mayıs (1678) Pazar günü ordu bu menzile gelmiştir. Yakın bir yerde köprüden geçerken izdiham yaşanmıştır. O gün buraya gelirken havanın yağmurlu olması dolayısıyla yürüyüş esnasında ordu sıkıntı çekmiştir. Herkes etrafta bulunan çiçeklerin güzelliğine hayran kalmıştır. Padişah, askerlere Çatalca'da cirit oyunu oynattırmıştır (Duman, 2010, s. 172-173).

Menzil-i Fenar:

2 Mayıs (1678) Pazartesi ordu, Çatalca'dan sonra üç buçuk saatlik bir yürüme mesafesinde olan bu menzile ulaşmıştır. Hava şartları tıpkı Çatalca'daki gibidir. Asker bu menzildeyken, Osmanlı donanmasının da o gün oraya ulaşması heyecan ve sevinç yaratmıştır. Padişah o gün, hasekisiyle ve Darüssade ağası ile beraber Çatalca'da bahçe gezintisine gitmek için ayrılmış ardından kendisi dönüp orduya dâhil olmuştur (Duman, 2010, s. 174).

Menzil-i Köstemir:

3 Mayıs (1678) Salı günü ordu bu menzilde konaklamıştır. Fenar ile Köstemir menzillerinin arası üç saatlik mesafedir. Ordu, yolculuk esnasında iki adet köprüden geçmiştir. Bol meyve ve sebze bahçelerinin bulunduğu bu yol üzerinde yemek molası verilmiştir. Bu mola esnasında hafif bir yağmura yakalanmışlardır. Menzile yaklaştıkça yağmur şiddetini artırmış ve bu yüzden asker çok sıkıntı çekmiştir. Menzile ulaştıktan sonra Padişah, adamlarıyla ava çıkmıştır (Duman, 2010, s. 175).

Menzil-i Ograş Deresi:

4 Mayıs (1678) Çarşamba günü ordu, Ograş Deresi menziline gelmiştir. Bu menzile gelirken askerler, başta köprünün bulunamaması sebebiyle

zorluk yaşamış, sonrasında da köprüden geçerken büyük sıkıntı çekmiştir (Duman, 2010, s. 176).

Menzil-i Saray:

5 Mayıs (1678) Perşembe günü ordu bu menzile ulaşmıştır. Hava o gün rüzgârlıdır. Padişah bu menzilde avlanmıştır (Duman, 2010, s. 179).

Menzil-i Vize:

6 Mayıs (1678) Cuma günü ordu, Vize menziline ulaşmıştır. Yolculuk esnasında basık ve nemli bir hava durumu vardır. Bu olumsuz hava koşullarından ve çekilen eziyetlerden dolayı bazı hayvanlar telef olmuştur. Velvele-i kös olarak tabir edilen davulların çalınarak, Padişah'ın azameti dört bir yana duyurulmuştur. Müneccimbaşının da bulunduğu bu menzilde, davul seslerinin fethin habercisi olduğu yorumları yapılmıştır. (Duman, 2010, s. 179-181).

Menzil-i Yene:

7 Mayıs (1678) Cumartesi ordu, erkenden yola çıkmış ve su kenarında bulunan çok güzel bir kasabadan geçerek bu menzile ulaşmıştır. Yolculuğun başında hava gayet mutedil olup, yolda yemek molası verilmiştir. Günün ilerleyen saatlerinde başlayan yağmur ve görk gürültüsü, davulların gürültüsü ile birleşmiştir. Fakat menzile ulaştıktan sonra gece hava düzelmiş ve ordu rahat bir şekilde dinlenmiştir (Duman, 2010, s. 181-183).

Menzil-i Kırkkilisa:

8 Mayıs (1678) Pazar günü ordu, bu mevkide konaklamıştır. Kırkkilisa menzilinin havası ve suyu çok güzeldir. Bölgede çok çeşitli bitki ve ürünler yetişmektedir. Burada iki gün ikamet edilmiştir. Ertesi günü Padişah ve haremi şehre giderek gezinti yapmıştır (Duman, 2010, s. 183-185).

Menzil-i Ereğli:

10 Mayıs (1678) Salı günü ordu Ereğli mevkiindedir. Yürüyüş boyunca hava güzel geçmiştir. Yollar düzgündür. Bu menzilin en önemli özelliği çok taşlık bir yer olmasıdır. Asker yolda giderken çok sayıda keklik görmüştür (Duman, 2010, s. 185-186).

Menzil-i Kovanlık:

11 Mayıs (1678) Çarşamba günü Osmanlı ordusu Kovanlık menziline gelmiştir. Yolda gelirken yemek molası verilen yer bu menzile biraz uzak düştüğünden asker bir miktar açlık sıkıntısı yaşamıştır. Bugün hava güzeldir. Bu menzilin güzelliğine askerler hayran kalmışlardır. Padişah burada ava çıkmıştır. Ordu bu menzildeyken, Haseki Sultan buradan ayrılmıştır. Kaptan İbrahim Paşa ona eşlik etmekle görevlendirilmiştir (Duman, 2010, s. 186-187).

Menzil-i Fakihler:

12 Mayıs (1678) Perşembe günü ordu Fakihler'e gelmiştir. Hem yolculukta hem de menzilde dinlenme esnasında hava mutedil olmuştur. Askerler, yol üzerinde bulunan ağaçların etrafa nasıl bir güzellik kattığına şahit olmuşlardır (Duman, 2010, s. 188).

Menzil-i Karapınar:

13 Mayıs (1678) Cuma günü ordu erkenden bu menzile hareket etmiştir. Yolculuk esnasında henüz insan ayağı basılmamış yerlerden ve insan eli değmemiş ağaçlıklardan geçmişlerdir. Dolayısıyla askerler biraz sıkıntı çekmiştir. Bu menzilde iken, düşmana haber göndermek için Osmanlı ordusu içerisine sızmış olan dört tane casus yakalanmıştır (Duman, 2010, s. 188).

Menzil-i Muharrem Çelebi:

14 Mayıs (1678) Cumartesi günü ordu, Karapınar'a yedi saat uzaklıkta olan Muharrem Çelebi menziline gelmiştir. Bu menzilde Padişah avlanmıştır. Ayrıca bir önceki menzilde yakalanan casusların cezaları burada verilmiştir (Duman, 2010, s. 190).

Menzil-i Kadıköyü:

15 Mayıs (1678) Pazar günü ordu, Kadıköy menziline ulaşmıştır. Hava açık ve hafif rüzgârlıdır. Bölge halkı ordunun ve Padişah'ın bu menzilde kalmasından büyük mutluluk duymuştur. Akşam halk Padişah'ı ziyarete gelmiştir. Padişah Kadıköy menzilinde iken, halkın ihtiyaçlarının gözetilmesi için bir ferman çıkartmıştır. Bu menzilde iki gün kalınmıştır. Ertesi günü yağmur neredeyse aralıksız yağmıştır. Edirne Kırkkilise'den Arapzade Halil Efendi adında bir şahıs, Padişah'a burada güzel bir at hediye etmiştir (Duman, 2010, s. 191-194).

Menzil-i Nadir Derbendi:

17 Mayıs (1678) Salı günü ordu, "Balkan İni" olarak da tabir edilen bu menzile gelmiştir. Yolda hafif rüzgâr esmiştir. Bu beldede etrafın yine ağaçlar ve sebze bahçeleriyle süslü olduğu görülmüştür. Kadı Köyü ve Nadir Derbend'i arasının üç saat ve bir sonraki menzilin dokuz saat uzaklıkta olduğu bilgisi Padişaha verilmiştir. Padişah bu bilgileri aldıktan sonra hava iyi iken o bölgedeki Kırk Geçit Derbendi'nin bir günde geçilmesi ve Köprü Köyü adlı menzile ulaşılması emrini vermiştir (Duman, 2010, s. 194-196).

Menzil-i Köprü Köyü:

18 Mayıs (1678) Çarşamba günü ordu, Köprü Köyü menziline gelmiştir. Yürüyüş sıcak bir havada geçmiştir. Yemek molasından sonra ordudan

av için ayrılan Padişah alayı, ilerleyen saatlerde Kırk Geçit Deresi'nden inerek Kamçı Suyu denilen mevkide orduya katılmıştır. Çevredeki ağaçların yüksekliği ve güzelliği dikkate şayandır (Duman, 2010, s. 196-198).

Menzil-i Pravadi:

19 Mayıs (1678) Perşembe günü ordu, Pravadi menziline ulaşmıştır. Yolculuk esnasında yerler ıslak ve kaygan olduğundan hayvanlar zorluk çekmiştir. Şehre girilirken Musahip Paşa dua etmiştir. Padişah da süslenerek alayın karşısına çıkmıştır. Devlet erkânı burada Padişah'ı selamlamıştır. Şehrin zenginleri, hatipleri ve fukarası Padişah'ı güzel şekilde karşılamıştır. Burası düzenli bir şehir ve meşhur bir yerdir. Bölge baştan aşağı ağaçlarla, bağlarla kaplıdır, suları bol ve coşkundur. Padişah buraya teşrif ettiğinde, yakın bir yamaçta inşa edilmiş olan kaleden top atılmıştır (Duman, 2010, s. 198-201).

Menzil-i Kozluca:

20 Mayıs (1678) Cuma günü ordu Kozluca menzilindedir. Bu menzil Pravadi'ye dört, Varna'ya altı, Hacıoğlu Bazarı'na sekiz saat uzaklıktadır. Yolda yemek için durulmuştur. Kozluca menzilinin etrafı tavşan ve tilkinin bol olduğu avlanma yeridir ve bu belde çok güzeldir, kirazı çok meşhurdur. Köprülü Mehmed Paşa bir zamanlar burada çiftlik kurarak bir süre yaşamıştır. O günlerde merhum vezirin burada yaptırdığı cami, medrese ve çeşme gibi binalar bulunmaktadır. Osmanlı ordusu Kamaniçe seferine (1672) giderken Haseki Sultan burada kalıp, ordusunun dönmesini beklemiştir (Duman, 2010, s. 201-203).

Menzil-i Hacıoğlu Pazarı:

21 Mayıs (1678) Cumartesi günü ordu, Hacıoğlu Pazarı menziline gelmiştir. Hava çok sıcak olduğundan yolculuk esnasında hayvanlar eziyet çekmiştir, askerler ise kan ter içinde kalmıştır. Yemek molasında tüm alay Padişah'ı selamlamıştır. Ertesi gün, padişah tüm atların çayırlara salınıp otlamalarını emretmiştir. Padişah o gün askerlerin ulufelerini bizzat kendisi dağıtmıştır. Burada, İkinci Mirahur Siyavuş Ağa sefere gitmekle görevlendirilmiş yerine Telhisçi Ali Ağa getirilmiştir. O gün hava güzeldir. Üçüncü gün, hava biraz daha ısınmıştır. Padişah bugün de ulufe dağıtımına devam etmiştir. Dördüncü gün hava güzeldir. Mehterhane çeşitli makamlarda mehterler çalmıştır. Beşinci gün, askerlerin çadırları rüzgârdan yıkılma tehlikesi geçirmiştir. Altıncı gün Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bu menzilde Padişah tarafından serdar-ı ekrem olarak tayin edilmiştir. Bu görev teslimi, bir merasimle yapılmıştır. Bu merasimde Padişah, musahip paşaya, şeyhülislama, vaiz Vanî Efendi'ye ve sadreyn efendilere kürk giydirmiştir. Paşalar, alaylarıyla Padişah'ın önünden geçerek onu selamlamışlardır. Altıncı gün, hava güzeldir. O gün yeniçeri ağasının

tuğları bir sonraki menzile gönderilmiştir. Yedinci gün, yeniçeri ağası birliğiyle, mehterhane ve piyade askerler bir sonraki menzil olan Musa Bey Karyesi'ne uğurlanmıştır. Sekizinci gün, hava rüzgârlı olmuştur. Ordunun tuğları bir sonraki menzile gönderilmiştir. Dokuzuncu gün, Arpa emini Mahmud Efendiye haraç muhasebesi ile orduda nişancılık görevi verilmiştir. Nüzul emini Ali Efendi de arpa emaneti görevine getirilmiştir. Nüzul emanetine de eski ağalardan Seydi Ahmed Ağa getirilmiştir. İbrahim Paşa, Padişah elinden kaftan giyip vedalaşmıştır. Onuncu gün ordu bizzat Padişah tarafından düzene sokulmuştur (Duman, 2010, s. 203-215).

Menzil-i Musa Bey Karyesi:

31 Mayıs (1678) Salı günü ordu, Musa Bey Karyesi'ne gelmiştir. Paşalar askerleriyle sabah bu menzile doğru hareket ederken Padişah'a veda etmişlerdir. Hava rüzgârlı olmuştur. Yolda yemek molası verilmiştir. (Duman, 2010, s. 215-218).

Menzil-i Kurnalı Deresi:

1 Haziran (1678) Çarşamba günü ordu, Kurnalı Deresi'nde konaklamıştır. Yolculuk esnasında hava mutedil olmuştur. Etrafta sebze bahçeleri bulunmaktadır (Duman, 2010, s. 218-219).

Menzil-i Karasu:

2 Haziran (1678) Perşembe günü ordu, Karasu mevkiine ulaşmıştır. Kolay ve zahmetsiz bir yolculuk olmuştur. Hem yol boyunca hem de bu menzilde hava çok güzeldir. Defterdar efendi bu menzilden ayrılıp gerekli olan mühimmat tedariki için İsakçı'ya gitmiştir. Vanî Efendi, burada ordunun ileri gelenlerine öğütler vermiştir. Veziriazam da bazı âlimler ile burada müzakere toplantısı yapmıştır (Duman, 2010, s. 219-222).

Menzil-i Karye-i Ester:

3 Haziran (1678) Cuma günü ordu Ester'dedir. O gün hava güzeldir. Bölgenin güzelliği ise kalemle tasvir edilemeyecek derecededir. Bu menzilin Karadeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Ordu, yemek için, kenarda ve yüksekçe bir yerde bulunan çayırlıklar üzerinde konaklamıştır. Bu menzilde iken görevli bir çavuşun öldürülmesi üzerine, Sadrazam bu çavuşun katillerinin bulunması için emir vermiştir (Duman, 2010, s. 218-225).

Menzil-i Müftü Kışlası:

4 Haziran (1678) Cumartesi günü ordu, Müftü Kışlası menzilinden bir buçuk saat uzaklıktaki bir mevkide yemek için konaklamıştır. Burada hava güzeldir. Sadrazam, bu menzildeyken avlanmaya çıkmıştır. Aynı zamanda etraf hakkında bilgi edinmiştir (Duman, 2010, s. 225-226).

Menzil-i Baba Dağı:

5 Haziran (1678) Pazar günü ordu, "Dobruca Kırı" olarak da tabir edilen bu menzile gelmiştir. Yolculuk güzel geçmiştir. Hava gayet güzel olup yemek molası verilmiştir ve mola esnasında mehterler çalınmıştır. Bu menzil ağaçlık bir yer olup, güller, karanfiller ve sümbüller boldur. Aynı zamanda burası ferah bir yerdir (Duman, 2010, s. 226-230).

Menzil-i Kullevi[3]:

6 Haziran (1678) Pazartesi günü, ordu bu menzile gelirken yakınlarda bulunan "Deniz Tepesi" mevkiinde yemek molası vermiştir. Hava yumuşaktır. Burada alaya tedbir ve tedarik hususunda dikkatli olunması tembihlenmiştir (Duman, 2010, s. 230).

Menzil-i İsakçı:

7 Haziran (1678) Salı günü ordu bu menzile gelmiştir. O gün hava sıcak olmuştur. Yolda yemek molasıyla beraber dinlenme molası da verilmiştir. Burası dağlık bir bölgedir ve daha önceki padişahlara kışlak görevi yapmış önemli bir menzildir. Bu menzilde altı gün kalınmıştır. Karadeniz donanması gelmiştir ve Tuna yönündedir. Ordunun gelmesi üzerine bura bulunan çektiriler üzerinden toplar atılmıştır. Ertesi gün altıbölük halkına zahire dağıtılmıştır. Tatar Hanı'na, burada olduklarına ve birkaç gün bu menzilde dinleneceklerine dair mektup yazılmıştır. Üçüncü gün hava sıcak ve nemlidir. Vanî Efendi orduya vaaz vermiş, nasihatlerde bulunmuştur. Dördüncü gün, Seydi Ahmed Paşazade askerleriyle alay göstermiş ve kendisine hilat verilmiştir. O gün Sadrazam, danışma meclisiyle uzunca vakit geçirmiştir. Beşinci gün, hafiften rüzgâr esse de bunaltıcı ve sıcak bir gün olmuştur. Yeniçeri ağasının tuğu bir sonraki menzile gönderilmiştir. Altıncı gün yeniçeri ağası, emrindeki askerlerle Tuna'dan karşı menzile geçmişlerdir. Yedinci gün hava güzeldir. Sadrazam'ın tuğu bir sonraki menzile gönderilmiştir. Halep Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa birliğiyle gelip, burada orduya dâhil olmuştur. Ardından Bursa ve Niğde beyleri de askerleriyle gelmişlerdir (Duman, 2010, s. 230-242).

Menzil-i Kartal:

14 Haziran (1678) Salı günü ordu, Kartal menziline gelerek burada iki gün konaklamıştır. Ordu bu menzile, Tuna Nehri üzerinde mükemmel bir şekilde inşa edilmiş, uzun bir köprüden geçerek ulaşmıştır. Tuna Nehri'nde bulunan çektiriler ve kadırgalardan rengarenk flandralar ve bayraklar açılmıştır. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bu menzile gelmesi şerefine hem çektirilerden, hem de kaleden toplar atılmıştır. Ertesi gün, sadrazam buradan itibaren her yerin harp meydanı olduğunu söylemiş ve bazı beylere kaftan giydirmiştir. O gün Adana Beylerbeyi İsmail

3 Doğrusu Katlovi olacaktır.

Paşa, Küçük Mehmed Paşazade Bey ve Selatine Beyi alay gösterip, burada orduya katılmışlardır. Padişah, beylere kaftan giydirmiştir. Üçüncü gün, Nişli Ali Bey kendine bağlı alayı ile birlikte bu menzilde orduya dâhil olmuştur (Duman, 2010, s. 242-245).

Menzil-i Varta:

17 Haziran (1678) Cuma günü ordu, Varta menziline doğru giderken, yolda yemek molası verilmiştir. Sadrazam'ın bu menzile ulaşması şerefine hem çektirilerden hem de kaleden toplar atılmıştır. Burada bağlar ve ağaçlık alanlar çok fazladır. O gün ferah bir hava vardır. Sadrazam bu menzilde iken Niş menziline giderek hem avlanmış, hem de çevre hakkında bilgiler edinmiştir (Duman, 2010, s. 246-247).

Menzil-i Tabak:

18 Haziran (1678) Cumartesi günü, ordu Tabak menziline ulaşmıştır. Yolda hava hafif rüzgârlı olup mehteran eşliğinde coşkuyla hareket edilmiştir. Yemek molası verilen yer su kenarında olup, suyun karşı yakası boylu boyunca ağaçlıktır. Burada İstanbul'daki hisar yalılarına benzer yalılar bulunmaktadır. Yemekten sonra ordunun dinlendiği sırada, bu bölgede bulunan bir ev yanmıştır ve Sadrazam tarafından ateşin söndürülmesi için görevliler gönderilmiştir. Artık ordu Çehrin'e doğru yaklaşmış olduğundan, askerlere her an hazırlıklı olunması hususunda emirler verilmiştir (Duman, 2010, s. 247-249).

Menzil-i Kapluboğa (Kaplumboğa):

19 Haziran (1678) Pazar günü ordu, yüksekçe bir yere kurulmuş olan bu menzile gelmiştir. Yolda rüzgâr çıkmıştır. Yemek molası verildiği esnada Sadrazam avla meşgul olmuştur. (Duman, 2010, s. 249-250).

Menzil-i Koca Göl:

20 Haziran (1678) Pazartesi günü, ordu bu menzile ulaşmıştır ve burada iki gün ikâmet etmiştir. Hava rüzgârlı ama güzeldir. Burada Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Tatar Ağası Ali Ağa'yı çevreyi gözlemlemesi ve bilgi toplaması için yüz seksen adet atlı Tatar askeriyle Çehrin yakınlarına göndermiştir. Kalenin içinde beş on bin kadar silahlı asker olduğu bilgisi alınmıştır. Yine Rus komutan Romodanovsky'nin hem askerî olarak hem de cephane ve harp aletleri ile kaleye yardımda bulunacağı öğrenilmiştir. Ertesi gün ordu dinlenmiştir. Hava gayet güzel geçmiştir (Duman, 2010, s. 250-254).

Menzil-i Peşterek:

21 Haziran (1678) Salı günü, yedi saatlik uzun bir yürüyüşten sonra ordu bu menzile ulaşmıştır. Yolda sis çökmüştür ve ordu bataklıkla karşılaşmıştır. Fakat bulunan bir köprü ve çavuşların açtıkları yol sayesinde

bu sıkıntı kolayca aşılmıştır. Yemek için konaklama yeri, Yemeklik Ağası Musa Ağa'nın da o yöreyi iyi tanıması nedeniyle bulunabilmiştir (Duman, 2010, s. 254-256).

Menzil-i Sunay Yurdu:

22 Haziran (1678) Çarşamba ordu bu menzile sekiz saat süren bir yolculuk sonrası ulaşmıştır. Yemek için konaklanan yer Sunay Yurdu'na dört saat uzaklıktadır. Hava bugün nemli ve sıcaktır. Bu menzilde Osmanlı ordusunun içinde bulunan iki Rus esir firar etmiştir. Bu esirler okur-yazar olduklarından ordudaki asker sayısı gibi bilgileri yazmışlardır. Bu firarileri Bender tarafında Tatarlar yakalayarak Sadrazam'a teslim etmişlerdir. Bunların nasıl cezalandırılacağı hakkında ulemaya görüş sorulmuş, ulema "bunlar eğer Müslüman iseler ceza verilsin, eğer kafir iseler katledilmeleri gerekir" şeklinde hüküm vermiştir. Firariler "Müslümanız" diye cevap verince kürek cezasına çarptırılmışlardır (Duman, 2010, s. 256-258).

Menzil-i Koşan:

23 Haziran (1678) Perşembe günü ordu Koşan menzilindedir. Sunay Yurdu ile Koşan menzili arası altı saattir. Yemek için konaklama yeri Koşan menziline hayli uzakta kalmıştır. Ordu bu menzile gelirken havanın çok sıcak olması nedeniyle biraz sıkıntı çekmiştir (Duman, 2010, s. 258-260).

Menzil-i Bender:

24 Haziran (1678) Cuma günü ordu, dört saatlik bir yürüyüşle bu menzile gelmiştir. Yolculuk sisli bir havada geçmiştir. Yemek için konaklanan mevkiinin ortasından Turla Nehri'nin geçmektedir. Bu beldenin etrafı, baştan ayağa ağaçlıktır. Çarhacı Kara Mehmed Paşa ve Özi Beylerbeyi Hüseyin Paşa askerleriyle gelip burada orduya dâhil olmuşlardır. Ertesi gün, Vanî Efendi bu menzilde vaaz vermiştir. Vaazında Hz. Peygamber'in Hendek gazasına değinmiştir. Yeniçeri ağasının tuğu bir sonraki menzile gönderilmiştir. Üçüncü gün yeniçeri ağası, kendisine bağlı birliğiyle Turla Nehri üzerinde bulunan bir köprüden karşıya geçerek bir sonraki menzile gitmiştir. Dördüncü gün, hava bir miktar serinlemiştir. Sadrazam'ın tuğu bir sonraki menzile gönderilmiştir. Geriden gelen Karaman Beylerbeyi, Selanik Beylerbeyi, Niğbolu Beylerbeyi ve Alaiye (Alanya) Beylerbeyi burada orduya dâhil olmuşlardır. O gün çok fazla yağmur yağmıştır ve yıldırım düşmesi sonucu hayatlarını kaybedenler olmuştur (Duman, 2010, s. 260-270).

Menzil-i Mukabil-i Bender:

28 Haziran (1678) Salı günü ordu, bu menzile ulaşmak için Turla Nehri üzerinde bulunan köprüden geçmiştir. Hava gayet ferah ve güzeldir.

Bender'in devamı şeklinde olan bu menzilde Sadrazam etrafı seyredip, bulundukları yer hakkında bilgi edinmek için otağını yüksek bir yere kurdurmuştur. Ertesi gün batı yönünden rüzgâr esse de hava sıcak geçmiştir. O gün, sefer mühimmatı, toplar ve cephane köprüden geçirilip bu menzile getirilmiştir. Üçüncü gün hava çok güzeldir. Vanî Efendi'nin ordu üzerindeki vaazları devam etmiştir. Dördüncü gün hava güzeldir. Sadrazam'ın tuğu ilerideki menzile gönderilmiştir. O gün sekiz tane sancak beyi geçit töreni düzenleyerek, kaftan giymişlerdir. Ardından divan toplantısı yapılmış ve yine Eflak ve Boğdan beyleri gelip kendilerine özgü tarzda geçit töreni yapmışlardır. Sadrazam onlara da kaftan giydirmiştir (Duman, 2010, s. 270-276).

Menzil-i Karaağaç:

2 Temmuz (1678) Cumartesi günü, ordu Karağaç menziline gelmiştir. Yolda yemek için mola verilmiştir. Yolculuk esnasında hava güzeldir fakat menzile ulaştıktan sonra sıcak bastırmıştır. Sadrazam bu menzildeyken ava çıkmıştır. Aynı zamanda etraftan bilgi toplamıştır (Duman, 2010, s. 276-280).

Menzil-i Sarısu:

3 Temmuz (1678) Pazar günü ordu, altı saatlik olan yolu dört saatte geçerek bu menzile ulaşmıştır. Yol üzerinde bulunan sazlıktan geçebilmek için bir köprüden geçilmesi icap etmiştir. Hava o gün sıcak olmuştur. Yolda yemek molası verilmiştir (Duman, 2010, s. 280-281).

Menzil-i Karaağaç Kopanlı:

4 Temmuz (1678) Pazartesi günü ordu, Karağaç Kopanlı menziline ulaşmıştır. Sarısu ile Karağaç Kopanlı menzilleri arası dört saattir. Bu menzilin havası sıcak, suyu güzeldir (Duman, 2010, s. 281-283).

Menzil-i Orta Kopanlı:

5 Temmuz (1678) Salı günü ordu, bir önceki menzile dört saat uzaklıkta olan Orta Kopanlı menziline gelmiştir. O gün hava sıcak olmuştur. Yolda yemek molası verilmiştir (Duman, 2010, s. 283-284).

Menzil-i Deli Göl:

6 Temmuz (1678) Çarşamba günü ordu, Deli Göl menziline ulaşmıştır. Ferah ve güzel bir havada yolculuk yapılmıştır. Menzile iki saatlik bir mesafede, suyun bol olduğu güzel bir yer bulunarak yemek molası verilmiştir (Duman, 2010, s. 285-287).

Menzil-i Çabçaklı:

7 Temmuz (1678) Perşembe günü ordu bu menzildedir. Ordu yolda gelirken, bir köprünün üzerini su basması nedeniyle büyük sıkıntı çekmiştir.

Artık Çehrin'e yaklaşılmıştır. Bu nedenle bu mevkide sefer hazırlıkları gözden geçirilmiş ve eksik olan kısımlar tamamlanmıştır. Orduda toplam yirmi bin civarında araba bulunmaktadır. O gün hava güzeldir (Duman, 2010, s. 287-289).

Menzil-i Aksu:

8 Temmuz (1678) Cuma günü ordu Aksu menziline ulaşmıştır. Hava sıcak olup gece dahi rüzgâr esmemiştir. Yolda yemek molası verilmiştir. Sadrazam bir miktar avla meşgul olmuştur. Burada Osmanlı'ya ait bir cami ve hamam görmüşlerdir. Bunun nedeni, bölgenin daha önce yedi yıl Osmanlı hakimiyeti altında kalmış olmasıdır. Burası Tatarların aktif durumda oldukları bir bölgedir. Çehrin tarafından bilgi almak için o tarafa adamlar gönderilmiştir. Ertesi gün Çehrin ve Kiev yakınlarından iki tane haberci gelmiştir. Sadrazam bunlarla konuşmuş ve bunlara yaptıkları hizmet karşılığında kaftan giydirmiştir. Onlardan alınan bilgiye göre, Romodanovsky ve ordusu Özi Nehri'ne henüz ulaşamamış ve şimdilik Çehrin'e dışarıdan herhangi bir yardım da gelmemiştir. Ancak kalede askerlerin olduğu söylenmiştir. Bu mevkide yakalanan casuslar olmuştur ve ayaklarına palangalar vurularak cezalandırılmışlardır. Yine burada bir kısım düşman askeri toplanıp Osmanlı ordusuna saldırıda bulunmuş ancak çatışma sonucu düşman mağlup edilmiştir. Yakalanan düşman askerlerinden bilgi alınmış ve üzerlerindeki silahlara el konulmuştur. Aksu'nun aşağı tarafında bulunan bir adacığın içine saklanmış olan dört yüz kadar Kazak, bir çoban sayesinde fark edilmiş ve bunlardan ikisi yakalanarak Sadrazam'a götürülmüştür. Sadrazam bunları konuşturduktan sonra boyunlarının vurulmasını emretmiştir. Vanî Efendi burada da askere manevi güç vermeye devam etmiştir ve yağmur duası yapılmıştır (Duman, 2010, s. 289-304).

Menzil-i Mukabil-i Aksu:

10 Temmuz (1678) Pazar günü ordu, Aksu devamındaki bu menzildedir. Yolculuk esnasında uzun bir köprüden geçilmiştir. Hava ise o gün fazla sıcaktır. Çektirilerden birinde kaza geçiren bir gemiciye yardım edilmiştir. Bu menzilde bir ihtiyar, Sadrazam'a bir at hediye etmiştir (Duman, 2010, s. 304-308).

Menzil-i Küçük Taşlık:

11 Temmuz (1678) Pazartesi günü, ordu bu menzilde konaklamıştır. Hava o gün de çok sıcaktır. Burada Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, görmüş olduğu bir rüyayı Vanî Efendi'ye yorumlatmıştır. Vanî Efendi'nin yorumuna göre düşman mağlup olacak, Osmanlı ordusu zafer kazanacaktır. Bu menzilde, yeniçerilerin arasına karışan bir casus yakalanmıştır (Duman, 2010, s. 308-311).

Menzil-i Taşlık Çıkanı:

12 Temmuz (1678) Salı günü Ordu, Taşlık Çıkanı menzilindedir. Hava sıcaktır. Yemek molasında Sadrazam avlanmıştır. Çehrin'e yaklaştıkça Sadrazam düşmandan haber almak için birçok haberci göndermiştir (Duman, 2010, s. 311-314).

Menzil-i Taşlıkbaşı:

13 Temmuz (1678) Çarşamba günü ordu, Taşlık Çıkan'ından ayrılarak Taşlıkbaşı'na ulaşmıştır. Artık Çehrin'e yaklaşılmıştır. Sadrazam buradan Osmanlı tarafında yer alması için Rus general Ramadonovsky'ye mektup yazıp göndermiştir. Ayrıca gönderilen casuslar sayesinde Ramedenisko'nun elinde ne kadar asker ve mühimmat bulunduğu, Çehrin Kalesi'nde ne kadar asker olduğu ve kalenin çevresinde yapılan hazırlıklar hakkında bilgi alınmıştır. Yine bunlar sayesinde Tatar Hanı'nın düşman için çalıştığı öğrenilince Han yakalanıp getirilmiştir. Tatar Hanı'nı getirenlere Merzifonlu kaftan giydirerek çeşitli ihsanlarda bulunmuştur (Duman, 2010, s. 314-315).

Menzil-i Bongoli:

14 Temmuz (1678) Perşembe günü, ordu Bongoli menzilindedir. Hava o gün yağışlı olmuştur. Sadrazam ava çıkma bahanesiyle etrafı gezerek gözlem yapmıştır. Bu menzildeyken Bosna, Hersek ve Köstendil eyaletlerine ait askeri birlikler gelip orduya dâhil olmuşlardır. Burada, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, vezirlik rütbesinde olan Ahmet Paşaya kaftan giydirmiştir (Duman, 2010, s. 315-318).

Menzil-i Ongul:

15 Temmuz (1678) Cuma ordu, Bongoli menzilinden Ongul menziline doğru hareket etmiştir. Arabalar yolda bir hayli zorlanmıştır. Yemek için konaklanan yer, tüm sıcaklığa ve etrafında bataklık olmasına rağmen ferah bir yerdir. Ertesi gün paşalar, emirlerinde bulunan askerlere tembihlerde bulunarak zırh, kaftan, kaba, miğfer, külah gibi giysilerini giymelerini emretmişlerdir. Sadrazam, askerlere bir konuşma yaparak onlardan metanetli olmalarını istemiştir (Duman, 2010, s. 318-324).

Menzil-i Küçük Ongul:

16 Temmuz (1678) Cumartesi günü ordu, Ongul'un devamı olan Küçük Ongul'da kalmıştır. Buraya gelirken hava gayet güzel olmuştur, hafiften rüzgâr esmiştir. Ordu yemek için çok güzel bağların ve bahçelerin yer aldığı bir mevkide konaklamıştır. Bu menzildeyken yakalanan bir casus konuşturulmuştur. Casus, Çehrin Kalesi'nde 5-6 bin kadar asker olduğu bilgisini vermiştir. Casusa "Bizim ordumuzun içinden bilgi almak için bir esir aldınız mı?" sorusu yöneltilince, "bunun için çok uğraştık ama başaramadık" diye cevaplamıştır (Duman, 2010, s. 324-326).

Menzil-i İki Tellibaşı:

17 Temmuz (1678) Pazar günü ordu, son menzil olan İki Tellibaşı'na gelmiştir. Bu menzil artık son menzildir ve Çehrin'e uzaklığı beş altı saattir. Yolculuk yağışlı bir havada başlamıştır fakat yemek molasında durmuştur, sonrası rahat bir yürüyüş olmuştur. Birliklerin başındakiler bölgeyi gezerek savaşta korunmak için gerekli siperlerin yerlerini tasarlamışlardır. Ayrıca kalenin bulunduğu konuma bakarak nasıl bir savaş taktiği izlemeleri gerektiğini de belirlemişlerdir. Kuşatılacak olan Çehrin Kalesi'nin konumu garip bir yerdedir. Etrafına çam ağaçlarından yapılmış tahtalar bağlanarak, boşluklarına da toprak doldurularak kale müstahkem hale getirilmiştir (Duman, 2010, s. 326-330). Buradan itibaren başka bir menzil yoktur.

Çehrin Kalesi'nin Kuşatılması ve Fethi

21 Temmuz Perşembe günü kale kuşatılmıştır. Kalede çok miktarda asker ve savaş malzemesi vardır. Bundan başka da Romodanovski kumandasında çok sayıda Rus askeri yardıma gelmek üzere yola çıkmış durumdadır. Sadrazam, Kırım Han'ı ile Kara Mehmed Paşa kuvvetlerini Rus askerlerini karşılamak üzere göndermiş, kendisi de kaleden yapılan hücumlara karşı mücadele etmiştir. Rusları durdurmak için giden kuvvetler zorlandıklarından, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya durumu bildirmişler ve acil yardım istemişlerdir. Sadrazam, kuşatmada bulunan askerlerin durumunu riske atma pahasına, o tarafa bir miktar daha yardımcı kuvvet sevk etmiştir. Fakat Rus ordusu Tasmin Nehri'ni, geçerek kaleye elli bin civarında asker sokmayı başarmıştır. Diğer yandan, Barabaş Kazakları da Ruslara yardım için gelmişler ve ayrı bir cepheden Osmanlı'ya karşı taarruz başlatmışlardır. Osmanlı ordusu hem bunlarla, hem Rus taburuyla hem de kale kuşatmasıyla uğraşırken, çok zorlu ve tehlikeli bir durumda kalmıştır. Kale altından atılan iki lağımın başarılı olmasıyla hücuma geçilmiş ve şiddetli bir çarpışma sonrası Çehrin düşmüştür (Uzunçarşılı, 1995, s. 431-433). Tasmin Nehri'nin karşı tarafından Osmanlı ordusuna taarruzda bulunan Rus, Kazak ve Tatar askerleri, kalenin düştüğünü görünce cesaretleri kırılıp geri çekilmeye başlamışlardır. Osmanlı ordusu arkalarından takip edip kuşatınca, aralarında şiddetli bir çarpışma başlamıştır. Fakat Osmanlı Sadrazamı Kara Mustafa Paşa, buradan itibaren devam etmeyip dönmeye karar vermiştir. Çünkü mevsim geçmiş ve ordunun mühimmatı azalmıştı. Çehrin Kalesi'nin korunması zor olacağından, tamamen yıkılmasına karar verilmiştir (21 Ağustos 1678) (Özcan, 1993, s. 250). Osmanlı ordusu 2 Eylül'de tekrar geri dönüş yoluna geçmiştir. Dönerken ordunun konakladığı ilk menzil Ereğli'dir.

Menzil-i Ereğli:

2 Eylül (1678) Cuma günü Osmanlı ordusu, Çehrin Kalesi'nden ayrılarak davullar eşliğinde ve sevinçle Ereğli menziline gelmiştir. Bu men-

zilde üç gece konaklamıştır. Bu menzildeyken askerler, düşmanın attığı top seslerinden korkmuşlardır. Düşmandan altmış kadar esir alınmıştır. Savaşta kullanılan toplar, Cebehâne-i Âmireye gönderilmek üzere yola çıkarılmıştır. Ertesi gün, sipah ve silahdar serdengeçdiler etrafta kurdukları tabur içinde altı Kazak bulmuşlar, üçünü öldürüp diğer üçünü Sadrazam'a getirmişlerdir. Bunlardan düşmanla ilgili bilgi alınmaya çalışılmıştır. Burada kalınan son gün ve son gece, başta Sadrazam olmak üzere ordu çok eğlenmiştir. Öyle ki sabaha kadar yer yer ateşler yakılmıştır (Behcetî, 1090, vr. 154b).

Menzil-i Börki:

5 Eylül (1678) Pazartesi, ordunun dönüş yolunda uğradığı ikinci menzil Börki'dir. Seher vakti davullar eşliğinde yola çıkılmıştır. Ordu, sık ağaçlı yollardan geçmiş ve yolda yemek molası vermiştir. Hava bazen açıp bazen kapamıştır. Menzile ulaştıktan sonra bir miktar yağmur da yağmıştır (Behcetî, 1090, vr. 155b)

Menzil-i Hamenka:

6 Eylül (1678) Salı günü kapalı bir havada ordu, bu menzile doğru yola çıkmıştır. Güzel bir havada, sık ağaçlı yollardan geçerek yemek molası vermiştir (Behcetî, 1090, vr. 156a).

Menzil-i İkinci Karataşlık:

7 Eylül (1678) Çarşamba günü ordu, bu menzile gelmiştir. Hava rüzgârlıdır. Bu bölge ağaçlık bir yerdir. Ertesi gün gelen bir haber üzerine, altı bin serdengeçti ve ordudan da on bin asker Kara Hasanzade ile beraber Bender'e gönderilmiştir. Aynı amaç doğrultusunda bir miktar cephane ve barut da yollanmıştır. Ayrıca bu menzildeyken etrafta bulunan bazı kalelerden ayanlar gelip itaatlerini bildirmişlerdir. Daha önceden gönderilen topların henüz bu menzilde olduğu görülmüştür (Behcetî, 1090, vr. 156a).

Menzil-i Vezvok:

9 Eylül (1678) Cuma günü ordu Vezvok menziline ulaşmıştır ve burada dokuz gece konaklamıştır. İlk gün, gelip itaatlerini bildirmeleri için çevreye haber gönderilmiştir. Bunun üzerine bazı palankalardan gelip itaatlerini bildiren idareciler olmuştur. Ertesi gün, Sadrazam etrafı keşfe çıkmıştır. O gün kayda değer bir olay yaşanmamıştır. Üçüncü gün hava rüzgârlı olmuştur. Etraftaki suların ve elmaların bolluğu dikkat çekmektedir. Dördüncü gün, o civarda bulunan ve Osmanlı'ya itaatini bildirmemiş olan Kanova Palankası üzerine, Vezir Ahmed Paşa komutasında asker gönderilmiştir. Beşinci gün, Osmanlı'ya itaatini bildirmiş olan palankalardan asker için zahire gelmiştir. Altıncı gün, hava soğuk ve rüzgârlı geçmiştir. Yedinci gün, Mustafa adında eski bir sipahi ölmüştür. Sekizinci

gün, çevre palankalardan yine iki araba zahire gelmiştir. Ayrıca kuşatma altında olan Kanova Kalesi'nin düşmandan tamamen temizlendiği haberi gelmiştir. Dokuzuncu gün, sabah kırağı düşmüştür. Toplar ileri menzile gönderilmiştir (Behcetî, 1090, vr. 156b).

Menzil-i Kapusta:

18 Eylül (1678) Pazar günü ordu bu menzildedir. Artık sabahları hava soğuk olmaktadır. Yolculuk esnasında yemek ve av molası verilmiştir. Yemek molasında suyun az olması ve gün ortasında havanın sıcak olması, askerleri bir miktar sıkıntıya sokmuştur. Ertesi gün hava daha güzeldir, oradakilere kendilerini baharda gibi hissettirmiştir. Üçüncü gün, Sadrazam etrafı gezmeye çıkmıştır. Kanova Kalesi kuşatması için görevlendirilmiş olan Vezir Ahmed Paşa gelip, orduya dâhil olmuştur. Beraberinde çok fazla esir getirmiştir. Bu esirlerin sayısını on bin kadardır (Behcetî, 1090, vr. 159b).

Menzil-i Göksu:

21 Eylül (1678) Çarşamba günü güzel bir havada ordu bu menzile doğru yola çıkmıştır. Menzile gelince ordu yemek yiyip dinlenmeye çekilmiştir. Kanova Kalesi kaledarlarından birinin hizmetkârı yakalanarak getirilmiş ve ondan istihbari bilgiler alınmıştır. Bu menzil, daha önce yangın çıktığından harabe durumdadır. Ertesi gün sadrazam toplarla birlikte Rumeli ve Anadolu askerini görevlendirerek yola çıkarmıştır. Kendisi de o gün ava çıkmıştır. Üçüncü gün hava güzeldir. Kırım Han'ı buradan memleketine uğurlanmıştır. Mehter takımı bu gece oradakilere fasıl yapmıştır. Ki gece hava çok güzeldir. Sabaha kadar ateşler yakılmış ve kavunlar, karpuzlar yenmiştir (Behcetî, 1090, vr. 159b).

Menzil-i Tatlısuyu:

24 Eylül (1678) Cumartesi sabahı ordu, bu menzile ulaşmak için erkenden yola çıkmıştır. Yol boyu güzel ağaçlar bulunmaktadır. Hava sıcaktır. Yer yer yangınların izleri gözlenmiştir (Behcetî, 1090, vr. 160a).

Menzil-i Koşuruka:

25 Eylül (1678) Pazar günü, bu menzile ulaşmak için ordu seher vakti yola çıkmıştır. Hava gayet güzeldir. Yol boyunca bol ağaçlar bulunmaktadır. Yemek ve av için mola verilmiştir. Bir bataklıktan da geçtikten sonra menzile ulaşılmıştır. Ordu bu menzildeyken Leh tarafından zahire gelmiştir (Behcetî, 1090, vr. 160a).

Menzil-i Babatoka:

26 Eylül (1678) Pazartesi günü erkenden sert bir havada yola çıkan ordu, bu menzile gelirken yolda çok sık ormanlardan geçmiştir. Menzile ulaştıklarında yine bir miktar zahire gelmiş ve halk bundan çok memnun

kalmıştır. Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa gelip kılıç, kaftan müjdesi getirmiştir (Behcetî, 1090, vr. 160b).

Menzil-i Cemermatuka:

27 Eylül (1678) Salı günü ordu diğer günlerdeki yolculuklarına benzer bir yürüyüşle bu menzile ulaşmıştır. Burada hava sabahları soğuk olsa da kuşluk vaktinden sonra ısınmaktadır. Ordu bu menzilde iki gece konaklamıştır. Bu menzildeyken İkinci Mirahur Ali Ağa, Padişah'tan, Sadrazam'a kılıç ve kaftan, yine bazı vezirler ve devlet büyüklerine de kürkler ve kaftanlar getirmiştir. Bu sebeple bir tören yapılmıştır (Behcetî, 1090, vr. 160b).

Menzil-i İvan Horot:

29 Eylül (1678) Perşembe günü ordu, erkenden yola çıkıp Horot menziline doğru ilerlerken, yolda verilen yemek molası esnasında bir önceki gün hediyeler getirip dönmekte olan İkinci Mirahur Ali Ağa ve beraberindekiler ile karşılaşmıştır. Birlikte yemek yenilip muhabbet edildikten sonra Sadrazam, Vanî Efendi ile Amasya sancağı tımarlı sipahilerini onlarla beraber göndermiştir. Ordu o gece bu menzilde konakladı (Behcetî, 1090, vr. 161b).

Menzil-i Sobaoka Suyu:

30 Eylül (1678) Cuma günü tekrar yola koyulan ordu, rahat bir yolculuk sonrası bu menzile ulaşmıştır. O gün önemli bir olay olmamıştır (Behcetî, 1090, vr. 161b).

Menzil-i Ladçin:

1 Ekim (1678) Cumartesi ordu bu menzile gelmiştir ve burada beş gece konaklamıştır. Askerler gelirken sazlık ve bataklıklardan geçmişlerdir. Hava sıcaktır. Ertesi gün, yeniçeri ulufesi dağıtılmıştır. Köprübaşında bulunan bir arabada yüklü olan zahire, askerler tarafından yağma edilmiştir. Üçüncü gün, sipah ve silahdarların ulufesi dağıtılmıştır. Tatar Hanı'na gönderilmek üzere Padişah'tan kılıç ve kaftan ulaşmıştır. Yine bugün Tımışvar Eyaleti askerleri, buradan memleketlerine gitmek üzere uğurlanmıştır. Dördüncü gün, yine sipahilere ulufe dağıtımı devam etmiştir. Bugün de Mısır askeri uğurlanmıştır. Beşinci gün, silahdarların ulufe dağıtımına devam edilmiştir. Erdel kralından zahire gelmiştir. Leh tarafından iki kalenin teslim edildiği haberi gelmiştir. Bu beklenen bir haber olduğundan sevinçle karşılanmıştır (Behcetî, 1090, vr. 162a).

Menzil-i Nemyetoka:

6 Ekim (1678) Perşembe günü ordu bu menzile ulaşmıştır. Havanın sıcak olması, yol boyu sık ağaçların olması ve verilen yemek molası dışında, bu menzille ilgili başka önemli bir olay yoktur (Behcetî, 1090, vr. 163a).

Menzil-i Komasort:

7 Ekim (1678) Cuma günü ordu, sıcak bir havada bu menzile doğru yola çıkmıştır. Yolda yine bol ağaçların bulunduğu yerlerden geçerek, yemek molasında bir miktar dinlenmiştir. Sıcaktan dolayı hayvanlar geride kalmıştır. Ordu menzile ulaştığında silahdarların eksik kalan ulufe dağıtımına devam edilmiştir (Behcetî, 1090, vr. 163a).

Menzil-i İstene:

8 Ekim (1678) Cumartesi günü ordu yola çıktığında, gökyüzünü göz gözü göremeyecek derecede bir sis kaplamıştır. Davulların sesini takip eden askerler, ancak bu şekilde doru yolda ilerleyebilmiştir. Öğlen yemek molası verildiğinde artık hava açılmış ve askerler bir süre dinlenmiştir. Etrafta bol bol sebze bahçeleri bulunmaktadır. Menzile ulaştıktan sonra sipahi ulufelerinin dağıtımına devam edilmiştir (Behcetî, 1090, vr. 164a).

Menzil-i Soroka:

9 Ekim (1678) Pazar günü sabahtan akşama kadar devam eden güzel bir havada, ordu bu menzile gelmiştir. Ertesi gün yeniçeri ocağı ve Karaman Paşası Ali Paşa bu menzilden uğurlanmış ve yine sipahilere ulufe dağıtımı devam etmiştir. Bazı toplar bir ileri menzile gönderilmiştir. Üçüncü gün hava sisli olmuştur. O gün orduda bulunan tuğlar bir sonraki menzile doğru yola çıkartılmıştır. Dördüncü gün etrafı dolaşan Sadrazam, ordunun Turla Nehri üzerinde bulunan bir köprüden karşı tarafa geçmesini emretmiştir. Burada bazı paşalar, Kamaniçe ve Bender tarafının güvenliği için görevlendirilmiştir. Beşinci gün, öğlene kadar hava yağışlı olmuştur. Silahdar ulufelerinin dağıtımı devam etmiştir (Behcetî, 1090, vr. 164a).

Menzil-i Rü'yetsuyu:

14 Ekim (1678) Cuma günü yumuşak bir havada ve erkenden yola çıkan ordu, yol boyunca yemek ve av molası verdikten sonra bu menzile ulaşmıştır. Menzilde sipah ulufesi verilmiştir. Sancak-ı şerif bir sandığa yerleştirilmiştir (Behcetî, 1090, vr. 165b).

Menzil-i İkinci Rü'yet:

15 Ekim (1678) Cumartesi günü bir önceki menzilin bulunduğu bölge yanmış olduğundan, ordu, erkenden yola çıkarak ikinci Rü'yet denilen menzile gelmiştir. Bu menzilde Eflak ve Boğdan beylerine kaftan giydirilmiştir. Eflak Beyine burada izin verilmiş fakat Boğdan Beyi Edirne'ye kadar gütürülmüştür. Bu menzilde hava bir miktar daha soğumuştur. Su ve odun menzile biraz uzak kalmıştır (Behcetî, 1090, vr. 165b).

Menzil-i Üçüncü Rüyet:

16 Ekim (1678) Pazar günü ordu, güzel bir havada rahat bir şekilde bu men-

zile ulaşmıştır. Yolda yemek için mola verilmiştir. Sadrazam da bir süre av ile zaman geçirmiştir. Bu menzile gelinceye kadar 5-10 saatlik bir mesafenin yanmış olduğu görülmüştür. Menzilde de hava ılımandır (Behcetî, 1090, vr. 166a).

Menzil-i Ormay:

17 Ekim (1678) Pazartesi ki, o gün ramazanın birinci günüdür. Ordu güzel bir havada ve çok erken bir vakitte yola çıkmıştır. Yolda yemek molası verilmiştir. Bu menzil büyük bir yerleşim yeri olup, Boğdan'da bulunan önemli bir şehirdir. Geçmişte Hotin seferi esnasında, beyinin isyan edip Lehlilere sığınması dolayısıyla, Osmanlı Padişahı burayı yaktırmıştır. Bu sebeple, yerleşim yerinin kalesi dışında tarihî bir şeyi kalmamıştır. Bu menzilin ortasından büyük bir nehir geçmektedir. Ayrıca burada gece sabaha kadar şiddetli rüzgâr esmiştir (Behcetî, 1090, vr. 166b).

Menzil-i İvançe:

18 Ekim (1678) Salı günü Osmanlı ordusu, gittikçe sıcaklayan bir havada bu menzile doğru yol alırken bir ormanda yolu karıştırıp, ardından bataklığa çıkmıştır. Bu bataklıkta birçok hayvan telef olurken, ordu büyük bir zorlukla menzile ulaşmıştır (Behcetî, 1090, vr. 166b-167a).

Menzil-i Keşnu (ونشك):

19 Ekim (1678) Çarşamba günü, ordu açısından güzel bir havada rahat bir yolculuk olmuştur. Yolda davullar çalmış, av ve yemek molası verilmiştir. Bu menzilde, yeniçeri ağası ile kul kethüdası bol zahire ile orduya gelmişlerdir. Burada bir gün daha kalınmıştır. Ertesi gün önemli bir olay gerçekleşmemiştir. Ordu bol bol dinlenmiştir (Behcetî, 1090, vr. 167a).

Menzil-i Butan:

21 Ekim (1678) Cuma günü, ordu Keşnü Suyu denilen yerden geçerek bu menzile ulaşmıştır. Hava bu menzilde diğerlerine nispeten biraz daha sertleşmiştir. Akşam rüzgârlı geçmiştir (Behcetî, 1090, vr. 167b).

Menzil-i Rum Hasan:

22 Ekim (1678) Cumartesi bu menzile ulaşan ordu, o gün yolda farklı yönlere ayrıldığından beş saatlik yolu ancak on saatte tamamlayabilmiştir. Yolda yangınlar olduğundan ordu, çok büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Nihayet Rum Hasan Köyü kenarında konaklamıştır (Behcetî, 1090, vr. 167b-168a).

Menzil-i Sunay (Sonay) Yurdu:

23 Ekim (1678) Pazar günü bu menzile ulaşmak için seher vakti yola çıkan ordu, yol boyunca sert bir havada ve sislerin içinde yürümek zorunda kalmıştır. Yemek ve av molası vermiş ve yolda, etrafta çıkan yangınlarla karşılaşmıştır (Behcetî, 1090, vr. 168a).

Menzil-i Peşterek:

24 Ekim (1678) Pazartesi günü, ordu yolda havanın serin olması ve karşılarına çıkan hendeklerden dolayı bir miktar eziyet çekmiştir. Bir vadide yemek molası verilmiş ve Sadrazam bir süre av ile vakit geçirmiştir. Yedi saatlik bir yürüyüşten sonra geç vakitte menzile ulaşan ordu, su sıkıntısı çekmiştir ve o gece burada dinlenmiştir (Behcetî, 1090, vr. 168a-169b).

Menzil-i Kocagöl:

25 Ekim (1678) Salı günü bu menzilde konaklayan Osmanlı askeri, buraya gelirken yolda rüzgârdan biraz muzdarip olmuştur. Sadrazam burada avla meşgul olurken, karşısına farklı yönlerden çıkan birileriyle ufak çaplı bir arbede yaşamıştır. Yemek molası bundan dolayı biraz gecikmiştir. Yolculuk altı saat sürmüştür. Bu menzilden görünen Kocagöl, Tuna'dan ayrılmış olan bir göldür. Herkes onu hayranlıkla izlemiştir. Menzilde hava sıcaktır (Behcetî, 1090, vr. 169b).

Menzil-i Kapluboğa:

26 Ekim (1678) Çarşamba günü erkenden yola çıkan ordu, beş saatlik bir yürüme mesafesinde olan bu menzile ulaşmıştır. O gün hava serttir, yolda her zamanki gibi yemek ve av molası verilmiştir. Menzil Tuna Nehri'nin kenarında güzel bir yerdedir. O akşam etraftan ikram olarak, sınırsız meyveler ve hediyeler gelmiştir. Yine bu menzilde İstanbul'dan hemen herkese mektup gelmiştir (Behcetî, 1090, vr. 169b).

Menzil-i Tabak:

27 Ekim (1678) Perşembe günü, bu menzile ulaşan ordunun yolculuğu altı saat sürmüştür. Yolculuk güzel bir havada geçmiştir. Yolda yemek molası verilmiştir. Sadrazam o gün oruçlu olduğundan yemek yemeyip avla meşgul olmuştur (Behcetî, 1090, vr. 169b).

Menzil-i Varta:

28 Ekim (1678) Cuma sabahı erkenden yola çıkan ordu, o gün değişen hava koşullarında yolculuğunu tamamlamıştır. Bu menzil bir önceki menzile beş saatlik bir mesafededir. Bütün yolculuk göl kenarında ilerlemiştir. Yolda yemek molası verildiğinde Sadrazam yememiş ve o esnada avla meşgul olmuştur (Behcetî, 1090, vr. 169b).

Menzil-i İsakçı:

29 Ekim (1678) Cumartesi günü ordu bu menzildedir. Sabah hava biraz nemli olup sonrasında yerini şiddetli bir yağış almıştır. İsakçı menziline varmadan, karşıda bulunan Kartal mevkiinde yemek molası verilmiştir. İsakçı'ya girişte bulunan köprünün başı yağmur ve fırtınada zarar

gördüğünden, asker birkaç saat tamiri beklemek zorunda kalmıştır. Bu esnada biraz izdiham yaşanmış fakat her hangi bir can kaybı olmamıştır. Bu menzil İslam toprakları dâhilinde olduğundan herkes buraya ulaşmanın mutluluğunu yaşamıştır. O gece ay tutulması gerçekleşmiştir. Ertesi pazar günü, bazı önemli paşalar Sadrazam'ın elinden kaftan giymişlerdir. Bunlardan biri de Kara Mehmed Paşa'dır. Burada sınır muhafazası için görevlendirilen askerlerin Babadağı'nda kışlamalarına karar verilmiştir. Üçüncü gün, yeniçeri ağasının tuğu ileriye Katlovi menziline gönderilmiştir. Dördüncü gün, yeniçeri ağası bir sonraki menzile gitmek üzere ayrılmıştır. Beşinci gün, gün boyu hava rüzgârlı, akşamdan sonra da sisli olmuştur. O gün, Konakçı Paşa, Sadrazam'ı ziyarete gelip çeşitli ikramlarda bulunmuştur (Behcetî, 1090, vr. 170a).

Menzil-i Katlovi:

3 Kasım (1678) Perşembe günü, gece yarısından itibaren oluşan sis henüz kalkmadan yola çıkan ordu, başlangıçta bir hayli zorlanmıştır. Zağarcıbaşı Nasuh Ağa yeniçeriler birlikte İsakcı'da kalırken, Kara Mehmed Paşa'da yolda veda edip ayrılmıştır. O gün ramazanın on ikinci günüdür. Yemek molası verilmemiştir. İsteyen oruç tutsun istemeyen tutmasın denmiştir. Sadrazam, yolda avla meşgul olmuştur. Akşamüzeri sis açılmış ve ordu menzile ulaştığında rahatlamıştır (Behcetî, 1090, vr. 170b).

Menzil-i Babadağı:

4 Kasım (1678) Cuma günü, geceden yine sis basmıştır. O gün yolda hava rüzgârlı geçmiştir. Yine de askerler açısından rahat bir yolculuk olmuştur. Menzile ulaşınca hava yumuşamıştır (Behcetî, 1090, vr. 171b).

Menzil-i Tanrıverdi:

5 Kasım (1678) Cumartesi günü, erkenden rüzgârlı bir havada yola çıkan ordu, menzile ulaşıncaya kadar soğuktan dolayı zorlanmıştır. Sadrazam bu şartlarda dahi avlanmıştır (Behcetî, 1090, vr. 172a).

Menzil-i Karasu:

6 Kasım (1678) Pazar günü, erkenden ve ılıman bir havada yola çıkılmıştır. Sonra gittikçe kötüleşen hava şartlarında Karasu menziline ulaşılmıştır. Sadrazam kendisine, av için zaman ayırmıştır. Ester'den geçerken orduyu, buranın kadısı karşılamıştır. Yolculuk on saat kadar uzun sürmüştür. Ordu ancak akşamüzeri bu menzile ulaşmıştır (Behcetî, 1090, vr. 172a).

Menzil-i Kurnalıderesi:

7 Kasım (1678) Pazartesi günü, hava rüzgârlı ama ılımandır. Ordu, yol boyu soğuyan havada altı saatlik bir yürüyüşle bu menzile ulaşmıştır. Sadrazam'ın avlanması dışında kayda değer başka bir olay yaşanmamıştır (Behcetî, 1090, vr. 172b).

Menzil-i Musabey Karyesi:

8 Kasım (1678) Salı günü, soğuk ve rüzgârlı bir havada yolculuk yapan ordu, altı saatlik bir yürüyüşle bu menzile ulaşmıştır. O gün Sadrazam ava çıkmıştır (Behcetî, 1090, vr. 172b).

Menzil-i Hacıoğlupazarı:

9 Kasım (1678) Çarşamba günü, sabah kırağı düşmüştür. Erkenden yola çıkan ordu, tüm soğuğa rağmen beş saatte bu menzile ulaşmıştır. Sadrazam yolda avlanmak için ordudan ayrılmıştır. Bu menzildeyken Lehistan'dan elçi gelmiştir. Ertesi günü, aşırı rüzgârdan kimse çadırından dışarı çıkamamıştır. Üçüncü gün ise tuğlar, Kozluca menziline gönderilmiştir. Kamaniçe menzilinin muhafazası için Halil Paşa tarafından istenen asker buradan gönderilmiştir (Behcetî, 1090, vr. 173a).

Menzil-i Kozluca:

12 Kasım (1678) Cumartesi günü ile ilgili, havanın rüzgârlı olması dışında kayda değer bir olay yaşanmamıştır (Behcetî, 1090, vr. 173a).

Menzil-i Köprüköya:

13 Kasım (1678) Pazar günü, hava önceki günlere göre daha ılımandır. İki menzil arası mesafe biraz uzundur (Behcetî, 1090, vr. 173b).

Menzil-i Nadir Derbendi:

14 Kasım (1678) Pazartesi günü ordu bu menzile ulaşmıştır. O gün bahar havası yaşanmıştır (Behcetî, 1090, vr. 173b).

Menzil-i Karinabad:

15 Kasım (1678) Salı günü ordu, Aydos'dan geçerek Karinabad menziline ulaşmıştır. Ertesi günü bayram günüdür. Dolayısıyla bayram günü de bu menzilde konaklanmıştır ve yola çıkılmamıştır. Sabah bayram namazı kılındıktan sonra bayramlaşma töreni yapılmıştır (Behcetî, 1090, vr. 173b).

Menzil-i Bahşili:

17 Kasım (1678) Perşembe günü ordu bu menzilde konaklamıştır (Behcetî, 1090, vr. 173b).

Menzil-i Paşa Köyü:

18 Kasım (1678) Cuma günü, Bahşili'den hareket eden ordu, Paşa Köyü menziline ulaşmıştır. İki menzil arası altı saat sürmüştür (Behcetî, 1090, vr. 174a).

Menzil-i Büyük Derbend:

19 Kasım (1678) Cumartesi günü ordu, Büyük Derbend'in köyünü

ve derbendini gezdikten sonra, Firaz Köyü'ne ulaşmıştır ve gece orada konaklamıştır (Behcetî, 1090, vr. 174a).

Menzil-i Çömlek Köyü:

20 Kasım (1678) Pazar günü ordu, beş saatlik mesafede olan bu menzile gelmiştir (Behcetî, 1090, vr. 174a).

Menzil-i Edirne:

21 Kasım (1678) Pazartesi günü ordu, Edirne menziline ulaşmak için büyük bir heyecan ve sevinçle yola çıkmıştır. Yolda yemek molası verilmiştir. Musahib İbrahim Paşa karşılamaya gelmiştir. Edirne'ye girerken halk orduyu, hayır dualarıyla karşılamıştır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Padişah tarafından karşılanarak kendisine kılıç, kaftan, iki adet sorguç ve hatt-ı şerif verilmiştir (Behcetî, 1090, vr. 174a).

Sonuç ve Değerlendirme

Hüseyin Behcetî'nin Zafer-nâmesi, Çehrin seferinin günlüğü gibidir. Bu eserde, Çehrin seferine giden Osmanlı ordusunun kullandığı yol güzergâhında yer alan menzillerin tarihi, iklimi, fiziki ve coğrafi konumu, sosyal durumu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra, İstanbul'dan Ukrayna'ya kadar uzanan yol üzerinde bulunan menzillerin isimleri, sayıları, birbirlerine olan uzaklıkları gibi veriler, yapılacak olan pek çok araştırmaya ışık tutacak mahiyettedir.

Osmanlı ordusu sefere giderken, 1 Mayıs 1678 Pazar günü İstanbul Davutpaşa'dan hareket etmiştir. 52 menzilden geçerek, iki buçuk ayda 17 Temmuz Pazar günü Çehrin'e ulaşmıştır. 2 Eylül'de geri dönüşe geçen ordu, 49 menzilden geçerek 21 Kasım Pazartesi günü Edirne'ye ulaşmıştır.

Bu yolculuk esnasında, ordu İstanbul'dan hareket ettikten sonra yol boyunca, gerek Anadolu tarafından gelen gerekse Rumeli'den gelen birliklerin çeşitli menzillerde orduya katıldıkları anlaşılmaktadır. Sefer yolu üzerinde eyaletlerde bulunan kuvvetler zaten ilk kurulan ordugâhlara gitmezler yol üzerinde kendi bölgelerine yakın yerlerde orduya katılırlardı. Yine dönüş yolunda belirli menzillerde, farklı eyaletlerden gelen paşaların, kendilerine bağlı birlikleriyle vedalaşarak ayrılıp gittikleri görülmektedir.

Osmanlı ordusunun, Çehrin seferine giderken çok büyük aksilikler yaşamadığı görülmektedir. Çünkü Ordu sefere çıkmadan, altyapı organizasyonu çerçevesinde yollar temizlenir, köprüler kontrol edilirdi. Buna rağmen bazı menzillerde yaşanan sıkıntılar o günün yağış, sel, şiddetli rüzgâr ve aşırı sıcak gibi önceden planlanamayan, ani doğa şartlarından oluşan nedenlerden kaynaklanmıştır.

Sefer menzilleriyle ilgili bilgiler arasında saatlik mesafe uzaklıkları da yer aldığından her bir menzilin diğerine uzaklığı tahmin edilebil-

mektedir. Bu uzaklıkların, genelde dört ile sekiz saat arasında değiştiği görülmektedir. Ordunun menzillerden hareket etme saati erken vakitte olup, günün ortasında bastıracak olan sıcaktan korunmak içindir. Çünkü öğlen vakti yemek molası verilirken asker aynı zamanda dinlenmektedir. Genelde bu yemek molalarında Sadrazamın da avla meşgul olduğu görülmektedir. Neredeyse her menzilde ya da yürüyüş sırasında, havanın nasıl olduğuna dair mutlaka bilgi verilmiştir.

Yine sefer organizasyonunun bir parçası olarak yürütülen bazı planlamalar da dikkat çekmektedir. Bazı menzillerde bazı birlikler, bir ileri menzile gönderilirken tuğlar da genelde, hep bir gün önceden sonraki durağa ulaştırılmaktadır.

Ordunun menzillerdeki kalış süresi doğa ve çevre şartlarına, beslenme ihtiyaçlarına ve düşmanın harekâtına göre değişiklik göstermiştir. Çehrin seferi sırasında bazı menzillerde suyun olmaması, yangınların bulunması, havanın aşırı rüzgârlı olması gibi durumlardan dolayı menzil değişiklikleri yaşandığı görülmüştür. Yolculuk sırasında önceden askerlerin yürüyüş kapasitesine göre belirlenen ve yeterli barınma ve dinlenme imkânları olan belli başlı ana menziller de bulunmaktadır. Bu çalışmadan da anlaşıldığı gibi, bu menzillerden biri Hacıoğlu'dur. Gidişte on, dönüşte üç gün kalınmıştır. Padişah orduyla bu menzilde vedalaşmıştır. Diğer bir menzil İsakçı'dır. Giderken yedi dönerken beş gün kalınmıştır. Bu menzil daha önceden bazı padişahlara kışlak görevi yapması açısından da önemlidir.

Dönüş yolunda Vezvok menzilinde dokuz gün konaklanmasından, askerlerin işinin sadece bir an önce memlekete dönmek olmadığı, geride kalan düşmandan emin olarak yola devam etmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın burada, arkada kalan kalelerin düşmandan tamamen temizlendiğine dair haber alıncaya kadar beklediği görülmektedir. Yine, sadrazam açısından bakıldığında, sorumluluğu gereği belirli menzillerde divan toplantıları ve istişare meclisleri kurduğu, orduya yeni katılan beylere kaftan giydirdiği, askerlerin ulufelerini aksatmadan dağıttığı, onların maneviyatını artırmak için vaazlar verdirdiği, yolculuklarda askere moral olması için mehterler çaldırdığı da görülmektedir.

Sonuç olarak Çehrin seferine giden Osmanlı ordusu toplamda altı ay süren bir yolculuk serüveni yaşamıştır. Bunun bir ayını kuşatma ve savaş safhası almıştır. Bu serüven emekli, zahmetli ve başarılı geçmiştir.

Kaynakça

Abdullah el-Hisarî. (20*21). Bir İmamın kaleminden Çehrin Seferi* (1678) – Abdullah el-Hisarî / Gaza-yı feth-i Çehrin-i makhur ve terceme-i Abdullah el-Hisari, M. F. Gökçek (Yay. haz). İstanbul: Libra Kitap.

Duman, F. (2010). Bir gazavat-nâme türü olarak Hüseyin Behcetî'nin mi'râcü'z-zafer adlı zafer-nâmesi (H.1088/M.1678) (1-101. Varaklar Arası), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Efe, H. *(2018). O*smanlı'nın kuzey ve doğu politikası ve R*usya'nın "sıcak denizlere inme politikası" kapsamında şekillen*en doğu sınırları, KAÜİİBFD, 9(17), s. 297-334.

Güneş, M. (2008). XVIII. yüzyıl*ın ikinci yarısında Osmanlı menzil teşkil*atı ve *Karahisar-ı* sahib menzilleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(3), 35-63.

Hajda, L. A. (1984). Two Ottoman gazanames concerning the C*hyhryn of 1678", (Yayımlanmamış doktora tezi). Har*vard University, Cambridge.

Halaçoğlu, Y. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda menzil teşkilatı hakkında bazı mülahazala*r, Osmanlı Araştırmaları, 2(2), 1*23-132).

Halaçoğlu, Y. (2004). Menzil, DİA *içinde (Cilt 2*9, s. 159-161). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Hammer, J. *V. (1996). Bü*yük Osmanlı tarihi, Cilt 6, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

İnalcık, H. (1999). Osmanlı-Rus ilişkileri 1492-1512, T*ürk-Rus ilişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 içinde (ss. 2*5-36). Ankara: TTK *Y*ayınları.

İnalcık, H. (2018). Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı *Devleti'nin Avrupa tarihindeki yeri, İstanbul: Kronik Kitap*

İnbaşı, M. (2004). Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672), İ*stanbul: Yeditepe Yayınevi.*

*Jorga, N. (2005). Osmanlı İmparato*rluğu tarihi, Cilt 4, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Ka*raköse, H. (2001). Ç*ehrin Seferi ve Osmanlı'nın Ukrayna politikası, Merzifonlu Ka*ra Mustafa Paşa Uluslararası* Sempozyumu içinde (ss. 55-170), Amasya: Merzifon Vakfı Ya*yınları.*

Kurat, A. N. (1966). Türkiye ve İdil boyu, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Kurat, A. *N.* (2011). Türkiye ve Rusya. XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk-Rus ilişkileri (1798–*19*19), Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Kurat, A. N. (2014). Rusya tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar, Ankara: TTK Yayınları.

Özcan, A. (1993). Çehrin Seferi, DİA içinde (Cilt 8, s. 249-251). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Öztürk, Y. (2004). Özü'den Tuna'ya Kazaklar I, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Şen, M. (2018). İskoç General Patrik Gordon'un gözüyle ilk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 18(2), 339-354.

Topaktaş, H. (2015). Lehistan'da bir Osman*lı sefiri: Zişt*ovili Hacı Ali Ağa'nın Lehistan elçiliği ve sefaretnamesi (1755), Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1995). Osmanlı tarihi, *Cilt III/I., Ankara: TTK Yayınları.*

Uzunçarşılı, İ. H. (1995). Osmanlı tarihi, Cilt II*/II., Ankara: TTK Yayınla*rı.

Vuslatî Ali Bey. (2003). Gazâ-nâme-i Çehrin, M. İsen & İ. H. Aksoyak (Haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yüksel, S. (2013). Rusların Karadeniz yönünde yapmış oldukları ilk yayılma faaliyetleri (18. Yüzyılın Başlarına Kadar), SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28, 101-1*16.*

Zinkeisen, J. W. (2005). Osmanlı İmparatorluğu tarihi, Cilt 5, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Bölüm 14

MUHAFAZAKARLIK ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME[1]

Buket ŞİMŞEK[2]

1 Bu çalışma Buket ŞİMŞEK'in, Doç. Dr. Ömer ERDEN'in danışmanlığında, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından halen hazırlanmakta olan "Türkiye ve İngiltere'deki Siyasi Muhafazakarlığın Karşılaştırılması (1923-1939)" adlı doktora tez çalışmasından faydalanılarak oluşturulmuştur.

2 Arş. Gör. Buket ŞİMŞEK, Ordu üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, buketburakci@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2742-5749

Muhafazakarlık Nedir?

Osmanlıca bir kelime olan "Muhafazakar" etimolojik olarak melez bir kelimedir. Kelimenin ilk kısmı olan 'Muhafaza' Arapça 'korudu, sakladı' anlamındaki 'hafaza', kökünden türemiştir. Sözcük "hıfz etme, saklama, koruma, terk etmeme, değiştirmeme, bırakmama, yürürlükte tutma" anlamlarına gelmektedir.(Doğan,1981:708) Kelimenin ikinci yarısı olan 'kar' ise Farsça'da 'eden' anlamında kullanılır. Bu ikisinin birleşimi ile de 'koruyan, saklayan' anlamına gelen 'muhafazakar' kelimesi ortaya çıkmıştır. Kelime bu birleşik haliyle, "tutucu, bir şeyi olduğu gibi, değiştirmeden tutmak isteyen, eskiye bağlı" anlamlarına gelmektedir. (Develioğlu, 1997: 665) Bu kelimenin kullanıldığı tespit edilen en eski kaynaklar Namık Kemal'in Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (1872) ve Tınghır & Sinapian'ın Franszıca'dan Türkçe'ye Istılahat Lugati (1892) isimli eserlerdir. Tınghır & Sinapian'ın sözlüğünde Fransızca 'Conservateur'un karşılığı olarak Osmanlıca 'muhafazakâr' sözcüğü yazılmıştır. (Tınghır ve Sinapian, 1891: 143) Namık Kemal'in eserinde ise 'muhafazakar' kelimesinin karşılığı "korumacı, ziyankar zıddı" şeklinde verilmiştir. (Kemal, 2005, Ünlü sözlükbilimci Sir James W. Redhouse'un 1856 yılında yayımlamış olduğu Redhouse's Turkish Dictionary: In Two Parts adlı sözlüğünde 'muhafazakar' kelimesine yer verilmemiş sadece 'muhafaza' kelimesi 'gözetmek, korumak, saklamak' anlamları ile verilmiştir. (Redhouse, 1856: 770)

"Muhafaza" sözcüğünün İngilizce karşılığı olan "Conserve" ise Latince "com-" (-ile/birlikte) ve "servare" (tutmak) sözcüklerinin birleşimi ile oluşmuştur. Fransızca'da "conserver/conserve" şeklini alan sözcük daha sonra İngiliz dilinde de kullanılmaya başlanmıştır. Kelime bu şekli ile, korumak, bozulmadan tutmak, himaye etmek anlamlarına gelirken, yine Latince bir sözcük olan "Conservator" ise koruyan, himaye eden anlamlarına gelir.

Muhafazakarlık sözcüğünün İngilizce karşılığı olan "Conservatism" ise ilk defa 1818 yılında Fransa'da *Le Conservateur* isimli dergide François- Rene de Chateaubriand (1768-1848) tarafından kullanıldı. Terim İngiltere'de ise 1830 yılında Quaterly Review Dergisi'nde isimsiz (kimileri makaleyi John Wilson Croker'a atfetmiştir.) bir makalede ortaya çıktı ve 1835'te Tory Partisi'ni ifade edecek biçimde başlandı. (Vural, 2011: 7-8)

Muhafazakarlık kelimesini akademik açıdan tanımlamak çok kolay olmamakla beraber temelde kelime iki anlam etrafında biçimlenmektedir: eski olanı koruma arzusu ve hızlı değişimlere karşı isteksizlik. Atila Yayla muhafazakarlığı "Modern zamanlarda ortaya çıkan, bireyin kendini gerçekleştirmesinin araçları olduğuna inandığı aile ve din gibi sosyal

kurumların korunması duyarlılığından hareket eden, devlete ve siyasete bu doğrultuda sınırlı bir rol biçen bir düşünce geleneği, siyasi bir ideoloji ve felsefi ve edebi bir akım" şeklinde tanımlar. (Yayla, 2005: 134) Bekir Berat Özipek'e göre ise dışarıdan bakıldığında 'geleneksel kurum ve değerleri koruma taraftarlığı, içeriden bakıldığında ise 'korunmaya değer olanı muhafaza etme duyarlılığı' olarak tanımlanabilir.

Muhafazakar terimini politik anlamda tanımlamak istediğimizde ise sözlüklerde belli başlı birkaç tanımla karşılaşmaktayız. Kelime, geleneksel ve toplumsal istikrara dayalı bir siyasi felsefe, (Merriam-Webster, 2019) ne olursa olsun statükoyu koruma çabası (Seligman, 1935: 230) ve değişiklik yapılması gerektiğinde kademeli olarak yapılması gerektiğine inanan bir siyaset felsefesi (Collins, 2019) geleneksel değerleri vurgulamak, mevcut siyasal düzeni korumak (status quo), radikal ve devrimci isteklere karşı çıkmak ve her türlü reformda tedrici hareket etmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Akademik kaynaklarda genellikle "muhafazakarlık" kelimesinin siyasi bir anlam ifade etmeye başlamasının karşı-devrimci bir görüş olarak 1789 Fransız Devrimi'nden sonra olduğu savunulmaktadır fakat Morton Auerbach gibi bazı yazarlar bu kullanım biçiminin kaynağını klasik düşünceye kadar geri götürür Cicero'yu, Saint- Augustin'i ve Thomas More'u da dahil eder.

18. yüzyıl'da yaşanan Aydınlanma ile ortaya çıkan felsefi değişim ve rasyonalist düşünce biçimleri, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal dönüşüm ve Fransız Devrimi ile ortaya çıkan devrimci siyasi söylemler muhafazakarlığın Liberalizm ve Sosyalizm ile beraber Batı siyasi düşüncesine damga vurmasını sağlamıştır. Bu yüzden Muhafazakarlığın siyasi temellerini tam olarak anlayabilmek için öncelikle Aydınlanma felsefi hakkında temel bilgilere sahip olmak gerekmektedir.

Batı medeniyetinin, yeni insan ve toplum tahayyülü temellerini Aydınlanma çağında bulur.(Vural, 2011: 23) Aydınlanma hareketinin köklerinde 15. Yüzyıldaki Rönesans hareketinin, 16. Yüzyıldaki Reform'un ve 17. Yüzyıldaki bilimsel devrimin izlerine rastlamak mümkündür. Bilimsel Devrim ile Kopernik, Galileo ve Newton'un ortaya koyduğu tezler, bireysel ve toplumsal yaşama da uygulanmak istenmiş ve doğa bilimindeki gelişmelerin sosyal ve politik alanda da aynı sonucu vereceğini düşünülmüştür. Nasıl ki doğa bilimlerinde yasalar ortaya konduysa aynı formülasyon ile sosyal hayatında yasaları oluşturulabilir düşüncesi vardır. (Duman, 2009: 3) Bu çağda insan ve doğa ortak akıl paydasında birleştirilmiş ve akla nesnel bir bilgi üreticisi gözüyle yaklaşılmıştır. (Demir ve Acar, 2002: 53)

Gay, Aydınlanmanın üç kuşaktan oluştuğunu söyler: İlk kuşak Montesquieu, Voltaire, Newton, Locke, Aydınlanmanın temelini

oluşturan felsefi, epistemolojik, bilimsel ve siyasi sorunları ortaya atmıştır. İkinci kuşak ise Buffon, Franklin, Hume, Rousseau, Diderot, Condillac, Helvetius, d'Alembert gibi filozofları kapsıyordu ve Aydınlanmanın kurumsallaşmasına yardım etmişlerdi. Son kuşak ise aydınlanmanın geleceğinin belirlenmesindeki çabaları ile öne çıkan Kant, Turgot, Condorrect ve d'Holbach'ı kapsıyordu. (Çiğdem, 2006: 21) Fakat Aydınlanma çağına ait filozoflar arasında fikri bir bütünlükten söz etmek mümkün değildir. Aslında çoğu zaman homojen bir şekilde algılanan Aydınlanma; Kıta Avrupası Aydınlanması ve Anglo- Amerikan Aydınlanması şeklinde ele alındığında daha anlaşılır hale gelir.

Bunlardan ilk olan Kıta Avrupası Aydınlanması içinde en öne çıkan ve genel olarak Aydınlanma deyince de ilk akla gelen Fransız Aydınlanmasıdır. Burada Aydınlanma XIV. Louis döneminde yaşanan bunalım ve mutlakiyetçi yönetimin son bulması ile başlamış ve Fransız Devrimi sonrası burjuvazinin siyasal alanda söz sahibi olması doruğa ulaşmıştır. Fransız Devrimi, Aydınlanmanın siyasi sonucu olarak görülmüştür. Fransız Aydınlanması kolektivist, rasyonalist ve devrimci düşünce yapısı ile din karşıtlığı ve *ancien regime* düşmanlığında asli ifadesini bulmuştur. Burada en önemli kavram 'saf akıl'dır. Onun dışında ve ona karşı hiçbir teori üretilemez.

Anglo- Amerikan Aydınlanması içerisinde ise görece en öne çıkan İskoç Aydınlanmasıdır. Adam Smith, T. Raid, David Hume, Adam Ferguson gibi düşünürler tarafından temsil edilen İskoç Aydınlanması'nda 'akıl' dan ziyade 'erdem' e önem verilir. İlerleme düşüncesi konusunda da Kıta Avrupası Aydınlanmasından ayrılmaktadır. İlerlemeyi reddetmezler sadece bu ilerlemenin devrimci değil evrimci şekilde olması gerektiğini savunurlar. Soyut akla karşı hissedilen güven yine Kıta Avrupa'sındaki muadilinden farklıdır. Sözleşme kuramlarına, rasyonalizme ve kurucu akıl düşüncesine karşıdırlar ve akla sınırlı bir rol tanırlar. Zaten Aydınlanmaya karşı oluşan ilk muhalefet yine aydınlanma içerisinden- özellikle İskoç Aydınlanması- doğmuştur. İskoç Aydınlanmasının önemli temsilci olan David Hume soyut akla karşı duyduğu şüphe ve tecrübe'ye verdiği önem ile muhafazakarlık ve Aydınlanma arasında bir geçirgenliğe sebep olmuştur. Yine de muhafazakar düşüncenin Aydınlanma düşüncesi ile ortak paydası olmayan önermeleri çoğunluktadır.

Muhafazakarlığı da bir 18. Yüzyıl felsefesi olan Aydınlanmaya, onun akıl anlayışına, bu anlayıştan üretilen siyasi projelere ve toplumun dönüştürülmesine karşı bir savunu olarak görmek mümkündür. (Özipek, 2004) Aydınlanma düşüncesinin, insan, toplum, din ve ahlak üzerine yapılan tüm önermelerine muhafazakarlar karşı çıktı. (Nisbet, 2007: 102-103)Fakat tüm bu önermeler içerisinde aydınlanmanın en çok tepki alan kavramı 'akıl' oldu. Muhafazakarlık kendi düşünce evrenini yaratırken

temel tezlerini aydınlanma aklına karşı ve ondan farklı bir anlayışa dayandılar. (Özipek, 2004: 29)

Aydınlanma düşüncesinde en belirgin özellik insan aklına duyulan sınırsız güvendi. Evreni ve toplumu açıklamada sadece akla güveniyorlardı. 'Vahiy, gelenek, otorite' üçlemesinin temellendirdiği her şey yok sayılıyor bunların yerine sadece "saf akıl " konuluyordu. (Çiğdem, 2006: 19-20) İnsan bu akıl yoluyla evrenin tüm bilgisine vakıf olabilir, kendisi için en iyi olanı belirleyebilir, refah ve mutluluğa ulaşabilirdi. Bunlar için deneyime, geleneğe, dine ihtiyaç duyulmuyordu. Akıl anlayışındaki bu dönüşüm "bilgi"yi de dönüştürmüştü artık bilginin kaynağı bireyi aşan insanüstü gerçeklik konseptinden değil, kişinin zihninden geliyordu. Muhafazakarlığın ortaya çıkışı da tüm sistemi 'akıl' ile yeniden inşa etmek isteyenlerle mücade etme düşüncesine dayanıyordu. Muhafazakarlar bireysel aklın bu şekilde ilahlaştırılmasına karşı çıktı ve aklın sınırları olduğunu iddia ettiler. Aydınlanmanın sınırsız bir güç şeklinde tasvir ettiği "akıl" beraberinde bir iyimserliği de getiriyordu. Bu iyimserliğin temelinde ise insanın kusursuzluğu düşüncesi vardı. Aydınlanma düşünürleri temelde insanı iyi ve kusursuz olarak görüyordu. Vahşilik, kabalık ve kötülük insanın doğasında yoktu bunlar yanlış inançlardan ve hatalı toplumsal yapılaşmadan kaynaklanıyordu. (Erdoğan, 2006: 13) Aklını kullanan insan kendisinin ve evrenin sırrını çözebilecek ve kusursuz olacaktı. Bu akıl insanı ilk günahın yükünden bile kurtarabilirdi zira Descartes'in matematiksel evreninde günah neredeyse bir aritmetik hatasına indirgenmişti. (Hampson, 1991: 25)

Muhafazakarlar ise bu iyimserlikten farklı olarak insanın doğası konusunda kötümser bir yaklaşıma sahipti. Bunun sebebi de insanın "doğası gereği sınırlı bir varlık" olduğuna, aklın sadece belirli bir menzilde yeterli olabileceğine ve kusursuzluğun mümkün olmadığına dair inançtan kaynaklanıyordu. Bu düşüncenin diğer bir kaynağı da Hristiyanlıktaki "ilk günah" inancıydı. Özellikle Kıta Avrupası muhafazakarları bu kusursuz olamama halini dinsel temellere bağlama konusunda daha belirgin bir tavır sergiliyorlardı.

Muhafazakarlara göre Tanrı nasıl tüm yüceliklerin simgesi ve kaynağı ise insanında en önemli özelliği, trajik olarak kusurlu oluşuydu. (Vural, 2011: 62) Muhafazakarların akla karşı duyduğu bu güvensizlik onların aklın varlığını reddettiği anlamına gelmiyordu, sadece muhafazakarların "akıl" ı ile aydınlanmacıların "akıl" ı birbirinden farklı anlamlar ifade ediyordu. (Özipek, 2004: 54) Aydınlanma düşüncesinin aklı şüphe edilemez, soyut ve mutlak akıl olan *'reason'* iken muhafazakar düşüncenin aklı, geleneğin, alışkanlığın, ve ön yargının tarihsel süreçlerinde ortaya çıkan *'wisdom'* idi. (Nisbet, 1968: 5)

Muhafazakarlara göre "saf akıl" kavramından daha önemli olan " ön yargı" kavramıydı. Muhafazakarlar için ön yargı, ne yapmak istediğini bilmenin yoludur ve doğası gereği soyut akıldan üstündür. (Vincent, 1992: 73) Kirk ise bu kavramı "insan yaşamında karşılaşılan sorunların çözümünün herhangi bir mantık bozulması olmaksızın gerçekleştirilmesini mümkün kılan yarı-sezgisel bilgi" şeklinde tanımlar. (Kirk, 1995: 42) Edmund Burke'e göre ön yargı ne kadar uzun bir zamanın ürünüyse ve ne kadar yaygın olarak paylaşılıyorsa o ölçüde değerlidir. (Burke, 2019: 118) Ön yargı onlar için irrasyonel bir davranış biçimi değil yıllar içerisinde damıtılarak bireye miras kalmış bir "bilme hali" idi. (Vural, 2011: 95)

İnsan eylemlerinin temeli teorik akıl değil, önyargı ve alışkanlıklardır. (Vincent, 1992: 73) Bireyler karşılaştıkları bilinmedik durumlarla akıl sayesinde değil ön yargı sayesinde rahatça başa çıkabilirler. Fakat bu kavram çerçevesinde dahi muhafazakarlar bireyi kusursuz bir varlık olarak tasavvur etmezler. Bu yüzden Quinton muhafazakarlığı "mükemmel olamayışın siyaseti" olarak tanımlar. (Özipek, 2017: 26-27)

Aydınlanmanın kusursuz insan düşüncesine eşlik eden bir diğer kavram da 'ilerleme' hipotezidir. İlerleme, "aklın kendisini düzeltici doğasının ve bilimsel yöntemin yardımıyla desteklenen "zorunlu terakki" demektir. (Müller, 1985: 6) İlerleme fikrini ortaya atan aydınlanmacılar evrenin, insanların ve toplumun sürekli olarak ileriye ve daha iyi olana doğru hareket ettiğini savunurlar. Bunun sebebi olarak da bilgi birikimini, teknolojinin gelişimini ve aklın kullanımının yaygınlık kazanmasını gösterirler. Bu sayede insanlar daha mutlu, daha ahlaki ve daha medeni bir hayata doğru evrilmektedir. (Çiğdem, 2006: 42-45) Muhfazakarlar, her şeyin daha iyiye ve daha ileriye gittiği bu ilerleme teorisini mantıksız buluyorlardı. Onlar için mükemmel insan olmadığı gibi, mükemmel toplum ve mükemmel düzen de yoktur. Var olacak olan şey, içinde kolaylıkların olduğu kadar zorlukların da olduğu, sıkıntıların olduğu kadar, refahın da olduğu tahammül edilebilir adil ve özgür bir toplum düzeyi idi. (Kirk, 1995: 247)

İnsanın kusursuzluğu ve optimist ilerleme düşüncesinin yanında muhafazakarların aydınlanma düşünürleri ile ayrıldığı bir diğer nokta "din" hususu idi. Aydınlanma düşünürlerinde öne çıkan tüm kavramlar (akıl, tabiat, hürriyet) dinsel içeriğinden soyutlanmıştı. Bu dönemde Ortaçağ Hristiyanlık düşüncesinin evren kavramı, yerini kendi kendine işleyen bir evren kavramına bıraktı. Otorite figürleri olarak Kilise ve İncil'in yerine tabiatın ve aklın otoritesi konuldu. (Çiğdem, 2006: 21-22) Gay'e göre filozoflar modern paganlardı ve Aydınlanma çağı da modern paganizmin diğer adıydı. Kurumsal din anlayışı toplumun ilerlemesinin önünde engel olarak görülüyordu. Dinin yerine akla dayalı rasyonel bir toplum düzeni oluşturulması bazı aydınlanma filozoflarınca ortaya

atılmıştı. Çünkü din kurumunun, toplumsal hoşnutsuzluğun ana nedeni olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşünceler 18. Yüzyılda muhafazakarlığın yansıra bazı dini akımların da eleştirisini aldı. İngiltere'de ortaya çıkan Wesleyanizm, Evanjelizm ve Almanya'da ortaya çıkan Pietizm gibi akımlar bunlara örnek verilebilir. (Özipek, 2017: 47)

Daha çok alt sınıflar arasında yayılan bu akımlar akla değil imana odaklandılar ve dinin rasyonel bir temeli olabileceği iddiasını reddettiler. Aydınlanmacıları hem dini ortadan kaldırmakla hem de onun yerine bir değerler sistemi koyamamakla suçladılar. Bu akımlar muhafazakarlığın din konusundaki düşüncelerinde de etkili olmuşlardır.

Muhafazakarlığın Aydınlanmadan sonra karşı-tepki olarak ortaya çıktığı diğer tarihsel olay Fransız Devrimi'ydi. Siyasal muhafazakarlığın başlangıcı olarak da adlandırılan bu dönemde muhafazakarlık homojen bir biçimde ortaya çıkmadı. Daha en başından itibaren Manş'ın iki yakasında en az iki farklı muhafazakarlık ortaya çıkmıştı. Bu muhafazakarlık biçimleri sadece coğrafi olarak değil aynı zaman da geliştikleri siyasal ve toplumsal arka plan bakımından da oldukça farklıydılar.

Kıta Avrupası Muhafazakarlığı

Klasik muhafazakarlık Kıta Avrupası'nda gelişmiştir. Kıta Avrupa'sında "Fransız" ve "Alman" Muhafazakarlığı olmak üzere iki tür muhafazakarlık bulunmaktadır ancak kıtayı domine eden muhafazakarlık biçimi Fransız muhafazakar düşüncesi olduğu için bundan sonraki değerlendirilmeler Fransız muhafazakarlığı üzerinden olacaktır. Fransız muhafazakarlığının karakteristik yapısı kendisini Aydınlanma felsefesine ve Fransız Devrim'ine karşı oluşturduğu anti-tezlerde ortaya koyar. Bu muhafazakar biçiminin Kıta Avrupa'sındaki en önemli temsilcileri ise Louis de Bonald, de Maistre ve Alexis de Tocqueville gibi düşünürlerden oluşur.

Fransız muhafazakarları Aydınlanmanın ürettiği tüm fikirlerin yapay ve yanlış olduğunu düşünüyorlardı. Bu fikirlerden olan 'toplum mühendisliği', 'doğal haklar', 'bireycilik' ve 'eşitlik' gibi kavramlara şiddetle karşı çıktılar. Diğer karşı-tezleri ise Devrim'e yönelikti. Fransız muhafazakarlığı Devrim sonrasında ayrıcalıklarını kaybeden bir sosyal sınıfın ideolojisiydi. Bu sebeple doktriner ve uzlaşmaz bir formu vardır.

Devrim'in ortaya çıkardığı yeni yasaları, kurumları ve kavramları reddederler. Devrim'in yerleşik kurumları kaldırmasını kabul etmezler. Süreklilikten yanadırlar. Kurumların yetersiz kalması durumunda geliştirmeler ve güçlendirmeler yapılarak geçmişin mirasını taşıyan bu kurumların devamlılığı sağlanmalıdır. Yani başka seçenek kalmadıysa yeni şarap eski şişelere doldurulmalı ama tamamıyla yeni bir şey yaratmaya cüret edilmemelidir.

Siyasi bir işleyiş olarak Demokrasi kavramını güvenilmez bulan Fransız muhafazakarları *Ancien Regime*'e özlem duyarlar. Feodal, mutlakiyetçi, monarşik ve aristokratik söylemleri ile Ortaçağ'ın toplumsal ve siyasal örgütlenmesine hayrandırlar. Fransız Devrimi'nin din kurumuna savaş açtığını düşünürler, imana ve itaate geri dönüşü sağlamak felsefelerinin en önemli hedeflerindendir. Bu düşünürler için siyasal otoritenin kaynağı "Tanrı"dır. Bu sebeple bazı kaynaklarda Fransız muhafazakarlığı 'otoriter muhafazakarlık' olarak da adlandırılır.

Fransız muhafazakarları arasında gösterilen Tocqueville, Bonald ve de Maistre'den farklı olarak Fransız Devrimi'ni tüm yönleriyle mahkum etmez ve bazı yönlerden haklı bulur. İhtilal öncesi yozlaşmış bürokrasinin artık işleyişinin bozulduğunu, fakir halktan çok yüksek vergiler alındığını, toplumsal sınıflar arasındaki farkın ciddi boyutlara vardığını ve belediyeler, hastaneler vb. kurumların artık hizmet veremediğini söyler. Halkın bunlara dayanması mümkün değildir. Yine diğerlerinden farklı olarak devrimin dini düşman olarak gördüğü fikrine katılmaz. Devrim başlangıçta dini kurumları hedef almış olabilir ama bunun da bir açıklaması vardır. Dinin yozlaşması ve din adamların maddi zenginliklerinin artması ile beraber siyasette fazlasıyla söz sahibi olmaları onları hedef haline getirmişti. Devrim ile beraber bu yozlaşmaya son verildi ve din hedef olmaktan çıktı.

Tocqueville'nin devrime karşı bu savunularından onun tüm devrimi sorgusuz kabul ettiği anlamı çıkarılamaz. Tocqueville de diğer Fransız muhafazakarları gibi Devrim sonrası ortaya çıkan siyasi ve toplumsal durumun kendisinden önceki rejimi aratacak nitelikte olduğunu düşünür, yeni rejim de en az eskisi kadar baskıcı ve merkeziyetçidir. O monarşi yanlısıdır. Güç ve talihin her zaman monarşilerden yana olduğuna inanır. Bu sebeple eski rejime özlem duyar.

Tocqueville'ye bu özleminde eşlik eden diğer bir Fransız muhafazakar düşünür de Maistre'dir. Maistre, 'Against Rousseau' adlı eserinde devlet yönetiminin temeli olarak monarşi, aristokrasi ve dini gösterir. Demokrasilere karşıdır. İnsanın tarihsel gelişiminin en başarılı dönemlerinin monarşik yönetimler altında olduğunu söyleyerek bu iddiasına Roma, Eski Mısır, İslam ve Osmanlı İmparatorluklarını örnek gösterir. Monarşilerin, hızla karar almayı kolaylaştıran merkeziyetçi yapısının bu durumda etkili olduğunu düşünür. Maistre eserinde devlet yönetiminde dini esaslara da yer verilmesi gerektiğini çünkü İncil'de ve Kuran'da insanlara yönetim ile ilgili talimatlar verildiğini yazar. İnsanların kanunlar ve kurumlar üretme çabası faydasızdır.

Louis de Bonald da bu konuda Maistre ile aynı fikirdedir. Ona göre Devrimin yaptığı gibi bireyler tarafından yeni toplumsal kurumların oluşturmaya çalışılması felaket getirir. Batı toplumunun sadece Ortaçağ

toplum yapısına dönerek kurtulabileceğine inanır. Doğal haklar fikri asılsız ve abestir. Hiçbir kurum - devlet- bile egemenlik iddiasında bulunamaz. Egemenlik "Tanrı"nındır.

Anglo-Sakson Muhafazakarlığı

Muhafazakarlık kelimesi, İngiliz siyasetinde saygınlık taşıyan bir sözcüktür. Bu kavram yıllar içinde süregelen geleneksel İngiliz toplumsal ve siyasal karakterinin ve kazanılan hakların muhafaza edilmesi anlamına gelir. (Mollaer, 2004: 173) İngiliz muhafazakar geleneği, Fransız muhafazakar geleneğinden belirgin biçimde ayrılır. İkisinin de en büyük ortak noktası "aydınlanma aklı"na karşı tavır alışlarıdır. İngiliz muhafazakarlığı, Adam Smith, David Hume, Adam Ferguson, Francis Hutcheson, Thomas Reid ve John Miller gibi düşünürlerin temsilcisi olduğu İskoç aydınlanması ile yakın bir temas içindedir. Genel karakteri itibariyle devrimci değil evrimci değişim taraftarıdır. (Duman, 2017: 25) Geleneksel İngiliz politikası, muhafazakarlığı siyasi liberalizme bağlar. İngiliz muhafazakarları parlamentarizme, güçler ayrımına, sınırlı monarşiye sadıklardır. Bu yüzden bu muhafazakarlığa liberal ve ıslahatçı da denilebilir. Zira ıslah etmek için önce korumak, elinde tutmak gerekir. (Burke, 2003: 209) İngiliz siyasi sistemini oluşturan 'taht', 'kabine' ve 'parlamento' şeklinde üçlü sacayağı, değer verdikleri geleneksel kurumlarıdır. Toplumsal ve siyasal alandaki değişimler konusunda biraz daha anti-modern bir tutum sergiler. Örneğin kadının özgürleşmesi, eşit oy hakkı, boşanmanın kolaylaşması gibi yeniliklere taraftar değillerdir. (Duverger, 1995: 60)

Genellikle İngiliz muhafazakarlığının en önemli düşünürü olarak İrlanda kökenli bir İngiliz olan Edmund Burke (1729-1797) gösterilir. Nisbet'e göre Burke muhafazakarlığın peygamberidir. (Nisbet, 2014: 23) Burke'un kaleme aldığı 'Reflections on the Revolution in France' (Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler) isimli eseri hem Avrupa'da hem de Amerika'da bir çok muhafazakar düşünüre ilham vermiştir. Fransa'da Bonald, Maistre ve Chateaubriand'ın, İngiltere'de Coleridge ve Southey'in, Alman düşüncesinde Haller, Savigny ve Hegel'in, İspanya'da Donoso y Cortes ve Balmes'in ve Amerika'da John Adams, Alexander Hamilton ve Roanoke'li Radolph'un düşünceleri muhafazakar ideolojinin literatürünü oluşturuyordu ve tüm bu düşünürler kendilerine kaynaklık eden Edmund Burke'e büyük saygı duyuyorlardı. (Nisbet, 2014: 26)

Burke eserinde Fransız Devrimi'ne yönelik eleştirilerini sistematik olmayan bir şekilde bir araya getirdi. O devrimi asla bir reform olarak görmüyordu. Ona göre reform Fransız Devrimi'nin yaptığı gibi tarihsel kurum ve geleneklerden kopuş değil, geleneklere, töreye, tarihe referans gösterilerek yapılan evrimci değişimler demekti. Fransız Devrimi ise bir

sürekliliği değil, kopuşu temsil ediyordu. Jakobenler kendilerine ve soyut düşüncelerini hayata geçirmelerine engel olabilecek her şeyi yok etmek istiyorlardı. Her türden vatandaş tek bir kitle haline getirilecek, toplum asosyalleştirilecek ve sosyal bağlar yıkılarak toplum atomize olacaktı. (Nisbet, 2014: 78) Akli ve kitabi bilgilere göre toplum dönüştürülmeye çalışılıyordu bu ne ahlaki ne de politikti. (Mollaer, 2004: 165) Burke bunların hepsine karşıydı. Devrim ile birlikte kilise ve devletin ilişkilerinin bozulmasına, aydınlanma ile ortaya çıkan mekanik toplum anlayışına ve bireyinin toplumsal hayatın merkezine konulmasına cephe alıyordu. Eğer reform yapılacaksa soyut kavramların değil, geleneklerin ayak izleri takip edilmeliydi. Devrim'in ortaya attığı 'insan hakları' kavramı herhangi bir tarihsel dayanağı olmayan soyut ve gerçeküstü haklardı. Bu hakları desteklemek, mevcut düzeni, toplumsal hiyerarşiyi, sınıfları ve ayrıcalıkları ortadan kaldırmak demekti. Burke'e göre bireylerin sahip olduğu haklar somut haklardı ve tarihsel dayanakları vardı fakat bu haklar her coğrafyada ve dönemde aynı olmayabilir, çeşitlilik gösterebilirdi. (Ceylan, 2007: 37)

Burke, devrim ile siyasal alanda yapılan değişikliklerden biri olan demokratik meşruiyete de eleştiriler yöneltti. Bu yönetim biçimini bilgelik ve erdemden uzak, tiranlığa dönüşebilecek bir sistem olarak görüyordu. Fakat o Fransız muhafazakarlar Bonald ve Maistre gibi monarşiyi de desteklemiyordu. Onun savunduğu siyasal sistem parlamenter monarşi idi. Ama konu aristokrasi olduğunda onlarla aynı fikirdeydi. Aristokrasiyi eğitim, bilgi, başarı, erdem, deneyim, kabiliyet ve cesaret gibi karakteristik özellikleriyle toplumun geri kalanından ayrılan bir sınıf olarak tanımlıyordu ve bu sınıfın yönetimde olmasını doğal karşılıyordu. Bu aristokrasi sınıfı kapalı bir sınıf değildi, insanlar kendi çabaları ile bu sınıfın içine dahil olabilirlerdi. (O'Keffe ve Meadowcroft, 2009: 27-28)

Burke'un Bonald ve Maistre'den ayrıldığı bir diğer noktada dini kurumlara siyasal etkinlik verilmesi konusuydu. Burke de aynı Bonald ve Maistre gibi devrimin kiliseye ve dini kurumlara karşı uyguladığı yok etme politikasına şiddetle karşı çıkıyordu. Dini kurumların toplumsal istikrarı ve huzuru sağlamada oynadığı rol ona göre çok önemliydi fakat bu kurumların siyasi alanda etkinlik göstermesini doğru bulmuyordu, tam anlamıyla teokrasiye karşıydı.

Burke'un bu düşünceleri tüm devrimler ve değişimler için geçerli değildi. Her siyasi değişimin bir hata olduğunu düşünmüyordu. Hatta " Korumak için değişmeliyiz" diyordu. (Mollaer, 2004: 172) İngiliz ve Amerikan devrimlerini savunuyor, Amerikan kolonilerinin özgürlük mücadelelerini, İrlanda halkının İngiliz egemenliğine karşı direnişini destekliyordu. Hatta İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne Hintlilerin geleneklerini ve tarihsel haklarını tahrip ettiği için düşmandı. (Nisbet,

2007: 99) Bu düşünceleri sebebiyle de çağdaşlarından eleştiriler almıştı. Burke'e göre savunulması gereken şey yabancı bir gücün saldırısı altındaki insanların tarihsel haklarının korunmasıydı fakat Jakobenler bunu yapmıyordu. Onlar sanki kendi ülkelerini fethetmiş gibi saldırganca bir tutum sergiliyorlar ve bir işgal ordusunun yapacağı şekilde güç kullanıyorlardı. (Nisbet, 2014: 29-30)

1688 İngiliz Devrimi ise Fransız Devrimi'nden tümüyle farklıydı. İngiltere'de devrim ile değişen sadece hanedandı, egemenlik biçimi değişmemişti. Bu devrim var olan düzeni değiştirmeyi değil tarihsel hakları korumayı amaçlıyordu. Yani kişileri değiştirip kurumları tutmuştu. Geleneksel yönetim biçimi ve yeni Kral ile halk arasındaki bağlar onarılmıştı ve İngiliz siyasi geleneklerine üç ilke kazandırmıştı: kendi yöneticilerini seçme, kötü idarelerinde onları uzaklaştırma ve kendi yönetim biçimlerini tesis etme hakkı. (Burke, 2003:14) İngiliz Devrimi, Fransız Devrimi'nin aksine bir kopuşu değil sürekliliği simgeliyordu. Fransa'da olan ise bunun tam tersiydi. Orada yeni bir siyasal düzen yaratma tutkusu vardı. Geleneksel kurumlar yerle bir edilmek isteniyordu. Fransız Devrimi Kralı değiştirmeden onu ayakta tutan kurumları yıkmıştı.

Siyasi Bir İdeoloji veya Davranış Biçimi Olarak Muhafazakarlık

Muhafazakarlıkla ilgili tartışmalı olan bir diğer önemli konu da ideoloji mi yoksa çeşitli ideolojilere de eklemlenebilen bir tavır, tutum ya da mizaç mı olduğu ile ilgilidir. Muhafazakarlığın siyasi bir ideoloji olduğunu iddia edenler bu ideolojinin amacını *Ancien Regime'*in geleneksel, toplumsal ve siyasi kurumlarını (kilise, krallık, aristokrasi) muhafaza etmeye çalışmak şeklinde tanımlar. Robert Nisbet, Karl Mannheim, John Kekes gibi düşünürler muhafazakarlığı ideoloji olarak kabul edip bu şekilde değerlendirirler. Heywood da Batı siyasi düşüncesinin klasik ideolojileri arasında liberalizm, sosyalizm ve muhafazakarlığı sayar. İdeolojiler siyasal teorilerini oluştururken kendilerine üç olgudan birini temel alırlar: birey, toplum ya da devlet. Liberalizm bireyi, sosyalizm toplumu, faşizm ise devleti ideolojilerinin temeline oturtur. (Çetin, 2004: 90) Muhafazakarlığın ise aile kurumunu temel aldığı söylenebilir. Demir Leydi lakaplı ünlü muhafazakar İngiliz siyasetçi Margaret Thatcher, 'toplum diye bir şey yok, bireyler ve aileler var' demiştir. Karl Mannheim ise ideolojileri dayandıkları toplumsal sınıflara göre kategorize eder. Mannheim'a göre liberaller burjuva ideolojisine, sosyalizm proleter ideolojiye, muhafazakarlık ise aristokrat ideolojiye bağlıdır. (Kekes, 1998: 59) Muhafazakarların ilk dönem savunucularının aristokratlar olması bu iddiayı güçlendirir. İdeoloji olarak değerlendirilen muhafazakarlık, devrimci ve toplumu kökten dönüştüren reformlara karşı çıktığı ve geleneksel değerleri savunduğu için neredeyse genellikle zorunlu olarak siyasette sağ kanat konumlanmaktadır. (Çiğdem, 2006: 32)

Eski siyasi ideoloji şemaları ideolojileri düz bir şekilde gösterme eğilimindeydi. Tüm ideolojiler faşizm ve anarşizm arasındaki düz bir çizgide yer alıyordu. Muhafazakârlık bu doğrusal çizgide liberalizm ve faşizm arasına yerleştirilmişti. Fakat bu şema ideolojilerin çok keskin sınırları olduğu ve birbirleri arasında hiçbir etkileşimin bulunmadığın izlenimi veriyordu. Oysa hiçbir ideoloji bireylerde saf haliyle bulunmuyordu. Pür liberal, saf sosyalist ya da katıksız muhafazakar azdı. (Özipek, 2017: 87) Bu da ideolojileri at nalı şeklinde şemalaştırmayı beraberinde getirdi.

***Şekil.1**: Çizgisel Yelpaze*

***Şekil.2:** At Nalı Yelpaze*

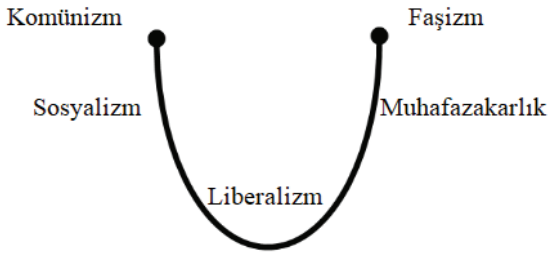

Friedrich A. Hayek ise bu şemaları tamamen yanıltıcı olarak değerlendirdi ve üçgen bir şema ortaya koydu. Bu üçgenin bir köşesine liberalizmi, diğerine sosyalizmi, sonuncusuna ise muhafazakarlığı yerleştirdi. (Hayek, 2004: 6)

***Şekil.3:** Üçgen Yelpaze*

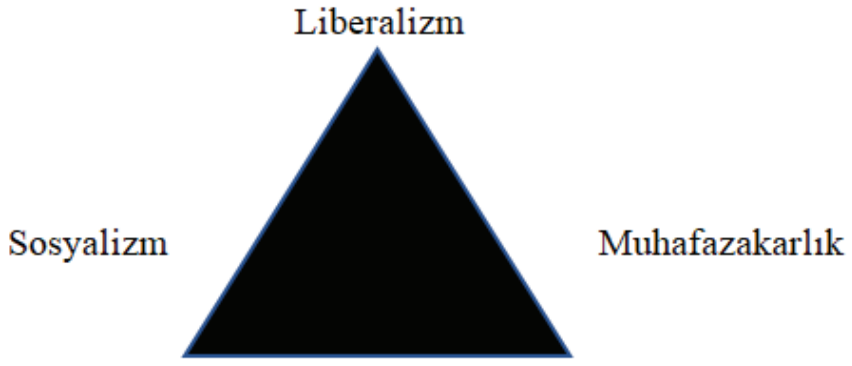

Liberalizm, ideoloji olarak bireyi odak noktası yapar ve onun özgürlüklerini kısıtlamaya yönelik toplumsal ve siyasal yaptırımları engellemeyi amaçlar. Her zaman soyutlamalara giderek kendisini kuramsallaştırma eğilimindendir. Sosyalizm ise devleti, toplumsal yapının ve dayanışmanın koruyucusu olarak görür ve bireyleri toplum içinde eritmeyi amaçlar. Muhafazakarlar ise hem liberallerin hem de sosyalistlerin reformcu, dünyayı değiştirmeyi amaçlayan düşüncelerine katılmazlar. Her türlü kuramcılık ve soyutlamaya, teoriye ve genelleştirmelere karşıdırlar. Muhafazakarlar pratik ve somut gelenekleri ön plana çıkarırlar. (Viereck, 2017: 16)

Muhafazakarlığın bir ideoloji olarak ele alınamayacağını iddia eden düşünürlere göre de muhafazakarlık bir ütopyadan yani bir gelecek tasarımından yoksundur. (Mannheim, 2004: 252) Huntington, *"hiçbir filozof muhafazakar bir ütopya tanımlayamamıştır ve her toplumda muhafaza edilecek kurumlar olmasına rağmen muhafazakar bir kurum yoktur"* der. (Huntington, 1957: 458) İdeolojiler hep "olması gereken" topluma yani reelde mevcut olmayan ve belirsiz bir gelecekte var olmasını umdukları bir topluma atıfta bulunurlar. Muhafazakarlar ise ideolojilerin aksine 'olması gereken' değil halihazırda 'var olan' toplumla ilgilenirler. (Dural, 2006: 56) Muhafazakarlık hiçbir toplumda homojen özellik göstermemesiyle de diğer ideolojilerden ayrılmaktadır. (Vural, 2011: 44) Muhafazakar düşünürlerden Russell Kirk de muhafazakarlığın kendisinin 'ideoloji' kavramını reddettiğini söyleyerek "muhafazakar bir model" olmadığını savunur. Ona göre muhafazakar kelimesini sıfat olarak kullanmak en doğrusudur. Muhafazakarlık ideolojiler gibi dogmalara değil, sezgilere ve hislere dayanmaktadır. (Kirk, 2008: 243) Diğer bir husus da muhafazakarlığın sosyalizm, liberalizm vb. ideolojiler gibi kesin olarak tanımlanabilen hedefleri, toplumsal ve siyasal projeleri olmadığı, toplumdan topluma farklılık gösteren bir düşünce biçimi olduğudur. (Çaha, 2004: 18) Diğer ideolojiler genel olarak her toplumda benzer biçimde algılanırken konu muhafazakarlığa geldiğinde Fransız muhafazakarlığı, Anglo-Sakson muhafazakarlığı ve Türk muhafazakârlığı gibi ayrımlar yapmak mümkündür. (Çaha, 2010: 140)

Muhafazakarlığı ideoloji olarak kabul etmeyen düşünürler onu genellikle bir tutum, tavır yada mizaç olarak görme eğilimindedirler. Bu yaklaşımda muhafazakarlık, geleneklere bağlılık, istikrar arayışı, olağan dışı olana karşı ölçülülük ve köklü değişimlere direnç gösterme şeklinde ortak davranış biçimleri sergilerler. (Ergil, 1986: 270)

Michael Oakeshott ve Peter Viereck gibi yazarlar muhafazakarlığı bu şekilde bir tutum/mizaç olarak değerlendirirler. Oakeshott'a göre muhafazakarlık belirli bir biçimde düşünme ve davranma eğilimidir ve muhafazakarlıkta geçmişin putlaştırılması yoktur, itibar edilen şimdiki

zamandır. O bu durumu tam olarak şöyle izah eder: *"Muhafazakarlar bilineni bilinmeyene, denediklerini denemediklerine, gerçeği ,gizeme, fiili olanı olası olana, yakını uzağa, kafiyi bol olana, elverişliyi mükemmele ve şu anki gülüşü hayali neşeye tercih ederler."* (Oakeshott, 2004: 55-56)

Muhafazakarlık bir ideoloji mi yoksa, tavır, tutum, mizaç mı olduğu konusundaki literatürdeki tartışmaların varlığı devam etse dahi muhafazakar düşünce geleneğinin özünü oluşturan bazı temel öğelerden bahsetmek mümkündür. Bunlara örnek vermek gerekirse;

- Mekanik bir toplumdan ziyade organik bir topluma inanırlar. Toplum uzun bir tarihsel sürecin ürünüdür.
- Geleneklere, adetlere, teamüllere ve devamlılığa inanırlar.
- Toplumsal bağlılığı ve istikrarı sürdürmesi bakımından din kurumuna önem verirler. Din sivil toplumun temelidir.
- Serbest piyasa ve özel mülkiyet yanlısıdırlar.
- Devrimci değil tedrici değişimi savunurlar.
- Toplumsal sınıflar ve hiyerarşi kabul görür ve arzulanır.
- Sınırlandırılmış otoriteyi desteklerler.
- Aile, kilise, cemaat, loncalar gibi ara kurumlara güven ve ihtiyaç duyarlar.
- 'Saf akıl'a değil 'tecrübe'ye önem verirler.

Bu öğelerle beraber muhafazakar düşünce geleneğini tanımlayan birbiriyle bağlantılı bir takım olgular ve kurumlar vardır. Bunları, Aile, toplum ve birey, Gelenek ve süreklilik, din, mülkiyet, otorite ve hiyerarşi, devlet ve iktidar, devrim ve değişim, kurumlar şeklinde sıralayabiliriz. Muhafazakar düşünce geleneğini ve siyasi pratiklerini anlamak için bu olguları ve kurumları bilmek gerekir.

Muhafazakar Geleneğin Dogmaları

Aile

Muhafazakarların önem verdiği kurumlardın en başında aile gelmektedir. Toplumun dayanağı olan yegane kurum ailedir. Muhafazakârlar aileyi geleneksel toplumun ve ahlakın sürekliliği için temel olarak alırlar. Aile hem dinsel gerekçelerle hem de dünyevi gerekçelerle muhafazakarlar için toplumun en değerli kurumu olarak kabul görür. Bireyler ihtiyaç duydukları koşulsuz sevgi ve bağımlılığı kan bağı ile birbirlerine bağlandıkları aile içinde elde ederler. Onlara göre ailenin multi fonksiyonel bir yapısı vardır. Bunlardan en önemli üç tanesini Talcott Parsons şu şekilde sıralar: 'neslin devamı', 'sosyal rehabilitasyon',

ve 'sosyalleşme'. (Çaha, 2004: 77) T.S. Eliot'a göre kültürün bir nesilden ötekine iletilmesinde de en önemli kurum ailedir. (Rosen ve Wolff, 2006: 434)

Aile aynı zamanda insanın ihtiyaç duyduğu bedensel, maddi ve manevi gereksinimlerin meşru yoldan giderilmesini sağlayan sağlam ve sağlıklı toplumun en küçük parçasıdır. Bu yüzden muhafazakarlar pornografi, kürtaj, ötenazi, eşcinsellik gibi olgulara karşı çıkarlar. Onların isteği evliliğin teşvik edilmesi, ailenin korunmasıdır. Çünkü ailenin korunması demek aileyi oluşturan bireylerin de korunması demektir. Aile kurumu bireyin toplumsal yaşamdaki var oluşunun sağlam bir biçimde şekillendiği yerdir. Bireyler aile içinde kimlik kazanırlar. Toplumsal yaşamın kaosunda kaybolma ihtimali olan birey için aile bir pusula niteliği görür. Eğer toplumun en küçük ve en önemli birimi olan aile çözülmeye başlarsa bu bireylere ve topluma da sirayet eder. Toplumda anomi ve yabancılaşma başlar bu da toplumsal dayanışmanın ortadan kalkmasına sebep olur. Aile toplumun atomize olmasını önler.

Muhafazakarlığın savunucularından Bonald'a göre Aydınlanma düşünürlerinin iddia ettiğinin aksine toplumun molekülü birey değil ailedir. Bonald Ortaçağ aile yapısını kendisine örnek olarak alır. Kral rolünde bir baba ve tebaa olarak da çocuklar vardır. Bu tüm otoritenin babada toplandığı ataerkil bir düzendir. (Vural, 2011: 66) Yani aile kendi içinde küçük bir monarşidir. Bu yüzden Bonald'ın Protestanlığa en ciddi tepkisi de boşanmayı meşrulaştırması yönünden olmuştur. Reformun bireylere boşanma hakkını vermesi aileyi ve doğrudan toplumu zayıflatmıştır. (Nisbet, 2007: 110)

Toplum ve Birey

Muhafazakar düşüncenin ana temalarından bir diğeri de toplum ve bireydir. Muhafazakar düşüncenin insan doğasına dair olumsuz düşüncelerine daha önce değinilmişti. Muhafazakarların birey üzerine düşünceleri de bu görüş etrafında şekillenmektedir. İnsan akıl, beden ve beceri gibi birçok konuda mükemmel olmaktan çok uzaktır. Bu eksiklikler hristiyanlıktaki iilk günah anlayışı ile de birleşince, ortaya hiçbir zaman mükemmelleşemeyecek bir birey tasavvuru çıkar. (Vural, 2011: 66)

Öteki ideolojiler ahlak dışı ve suçlu davranışın kökenini toplumda ararken, muhafazakarlık bunun bireyden kaynaklandığına inanır.

Liberalizm toplumu bireylerin oluşturduğu tezine inanır. Muhafazakarlık açısından ise hümanisterin 'evrensel insanlık'ı ya da sosyalistlerin 'sınıf'ı gibi kolektif bütünler ne kadar gerçek dışı ise liberal 'birey' de o ölçüde gerçek dışıdır. (Özipek, 2011: 76)

Bireycilik, toplumsal atomizm demektir. (Kirk, 1995: 242) Muhafazakarların bireyciliğe karşı olması, bireyi tamamen önemsiz gördüğü şeklinde anlaşılmamalıdır. Muhafazakarlar toplumun oluşturulmasında bireye önem verirler fakat toplumu oluşturan birey onu biçimlendirebiceğini reddederler, tam aksine bireyi biçimlendiren toplumdur. Birey ancak toplum için vardır. (Vural, 2011: 69)

Muhafazakar inanışa göre doğası gereği insan sosyal bir varlıktır ve toplum dışında yaşayamaz. Bu toplum liberalllerin ve bazı sosyalistlerin savunduğu gibi mekanik bir toplum değildir. Onlar için toplum bir organizmadır. Geçmişten gelerek, geleceğe uzanır. Muhafazakar toplum görüşünde en önemli olan şey de toplumun gelişimine müdahil olunmamasıdır. Reformlar ya da devrim yoluyla topluma müdahale edilmesi, onun kendi içerisinde gerçekletirmesi gereken evrimini sekteye uğratır. Çünkü bu evrimsel süreç çeşitli normlardan ve kurumlardan oluşturulan tarihsel gelişimin ürünüdür. Toplumsal yaşamın genel amacı ise bireysel özgürlük değil otoritedir. Ödev ve yükümlülükler toplumsal birlikteliği ve sürekliliği oluşturan en önemli bağlardır. (Heywood, 2018: 99) Sanayi Devrimi ile beraber toplumda çözünme yaşanmış aile, komşuluk, akraba, cemaat ilişkileri üzerinde muazzam bir etki meydan getirmiştir. Bireyler ve toplum arasında aracı kurum görevi yapan bu yapılar olmadan toplum yapısı bozulur. Muhafazakarlar bu mikro yapıları ve onların sürekliliğini savunurlar.

Gelenek ve Süreklilik

Kelime anlamı olarak gelenek, bir topluluğun kendinden önceki nesillerden devralıp kısmen dönüştürülerek sonraki nesillere devrettiği inanç, kurum ve seremonileri de içeren her türlü toplumsal pratik olarak tanımlanmaktadır.(Demir, 2002: 166) Gelenekselcilik ise geleneğin savunulması üzerine kurulan doktrin veya siyasadır.(Yayla, 2019: 76-77) Gelenekçi de toplumsal değişim dönemlerinde toplumu belirli kalıplar içerisinde tutmaya çalışan kişi anlamına gelir.

Gelenek kavramına farklı siyasi ideolojiler farklı anlamlar atfetmektedir. Örneğin liberaller için gelenek " geri kalmışlık", "çağdışılık" "irrasyonellik" gibi kavramlarla ilişkilendirilip, ilerlemenin ve gelişmenin önünde bir engel olarak görülürken, Muhafazakarlar geleneği uçsuz bucaksız bir bilgi ambarı olarak görür. (Kirk, 2005: 141-142) Bu sebeple muhafazakarlık ve gelenek çoğunlukla beraber zikredilir olmuştur. Muhafazakar anlayışta gelenek toplumu köklü bir aidiyet duygusu ile bir arada tutabilmenin en önemli unsurudur. Stabite, devamlılık ve aktarım hem geleneğin hem de muhafazakarlığın en temel özellikleridir.

Gelenekler vasıtasıyla yeni nesillere taşınan tüm düşünceler, değerler, kurumlar ve pratikler zamanın testinden geçmiş ve tarihin

onayını almıştır. Bu sebeple muhafazakarlar modern toplumsal kuram ve normları yaratırken bu köklü mirasın kullanılması gerektiğini savunurlar. Onlar için gelenekten kopuş bir toplumun başına gelebilecek en kötü şeydir. Muhafazakarlığın geleneğe atfettiği bu değer tüm geleneklerin koşulsuz şartsız kabul edildiği anlamına gelmemektedir. Muhafazakar düşünürlerin bir geleneğin gelecek kuşaklara aktarılması hususunda bazı kriterleri vardır. Örneğin Robert Nisbet'e göre bir geleneğin geleceğe taşınabilmesinin yolu gelecek kuşaklar tarafından da talep edilir olmasıdır. Scruton ise geleneğin uzun bir süre varlığını sürdürerek zamanın testinden geçmiş olmasını ve belli başlı bazı üstün değerlerle çatışmamasını şart koşar. Viereck de geçmişten sadece etik olarak değerli sayılabilecek derslerin çıkarılması gerektiğini savunur.

Muhafazakar düşüncede gelenek sadece yazılı ya da sözlü miras değildir. Abideler, heykeller, resimler, alet ve makinalar da geleneğin bir parçasıdır.(Şeyhanlıoğlu, 2014: 88) Toplumun geçmişten getirdiği bu miras toplumsal sürekliliği devam ettirmenin en önemli araçlarıdır. Süreklilik bir nesli diğer nesil ile ilişkilendirmenin en önemli yoludur. (Kirk, 2008: 245) Muhafazakarlar toplumsal faaliyetin her türlü başarısının altında süreklilik kavramının yattığına inanırlar. Fakat bu inanaç muhafazakarların her türlü değişimi reddettiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Muhafazakarlar değişime değil ani ve kökten değişime karşı çıkmaktadırlar. Muhafazakar ideolojinin kurucusu kabul edilen Edmund Burke, "*değişmenin araçlarından yoksun bir devlet, kendini korumanın araçlarından da yoksundur*" diyerek bu düşünceyi net bir şekilde açıklamıştır.

Din

Muhafazakarların toplumu oluşturduklarına inandıkları bir diğer kavram ise 'din'dir. Dinin muhafazakarlıktaki rolü oldukça tipik ve önemlidir. Muhafazakar toplum tahayyülünde bireyler, kurumlar, devlet, otorite, mülkiyet ve ekonomi gibi unsurlar toplumun bedenini oluşturuken, din de toplumun ruhunu oluşturur. (Çaha, 2004: 22-23)

Muhafazakar anlayış 'din'i sadece ilahi ve manevi bir kurtuluş aracı olarak görmez. Din onlar için daha ziyade toplumsal bağları güçlendiren, otoritesi, sembolleri ve kurumları aracılığıyla "toplumu bir arada tutan çimento"dur. (Vural, 2011: 78) Dindarlıktan çok dinin ritüellerine, din bağına ehemmiyet verirler. Bu sebeple dinin, iman ve itikat yönünü değil cemaat olma biçimini vurgularlar. Fransız muhafazakar Bonald da dini bir inanç sistemi olmaktan ziyade bir cemaat biçimi olarak tanımlar. Cemaat bireyselleşmenin engellendiği ve toplumsal değerlerin yaşatıldığı, sosyal bir oluşumdur. Dinin ve cemaatin toplum içerisindeki varlığı birbirlerine paralellik göstermektedir.

Burke, Maistre ve Chateaubriand gibi muhafazakar düşünürler için din "seçkin bir biçimde kamusal ve kurumsal, hem devlet hem toplum için, kıymetli bir direktir. (Nisbet, 2014: 105) Din, devleti meşrulaştırır, ölümden sonraki ödüle ve cezaya olan inanç insanların toplumsal düzeni bozabilecek davranışlarından kaçınmasını sağlar. Din olmadan insanlar kötücül doğaları gereği kendi bencil ve arzuyla yönetilen istekleri doğrultusunda hareket edeceklerdir ki bu da toplumsal düzende bir kaos yaratacaktır. 'İyi toplum' kavramında 'din' esas rolü oynar. Din kurumunun ortadan kalkması yada devletin sadece belirli bir dini dayatması toplumsal sorunlara sebep olur. Muhafazakar anlayışta sürdürülmesi ve yaşatılması gereken din, toplumun kendiliğinden benimsediği dindir. Bu alandan devletin veya insanların müdahalesi kabul edilemez.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus daha vardır. Muhafazakar düşüncenin ve düşünürlerinin temel aldığı inanç Katolik inancıdır. Protestan inancı bireysel inanca yaptığı vurguyla ve ayine ve dini ritüellere daha az başvurması sebebiyle muhafazakarların arzuladıkları toplumsal çimento olma işlevini yerine getirememektedir. (Beneton, 2016: 112)

Bir diğer husus ise muhafazakar düşüncede dinin doğruluğu veya yanlışlığının tartışılmamasıdır. Dinin doğru ve faydalı olduğuna inanmak ne kadar mümkünse, yanlış ama faydalı olduğuna inanmak da o kadar mümkündür. (Muller, 1997: 13-14) Bu yüzden kişinin dindar olması ile muhafazakarlık ideolojisi arasında zorunlu bir paralellik söz konusu değildir. Zira Max Eastman ve Anthony Sullivan gibi "Ateist Muhafazakarlar" da vardır. (Özipek, 2017: 14)

Sonuç olarak toplumsal bir istikrar ve otorite aracı olarak dinin toplumdaki varlığı kaçınılmazdır. Muhafazakar düşüncede din, meşrulaştırma, dizginleme, eşitleme ve birleştirme amaçlarına hizmet etmektedir.

Mülkiyet

Mülkiyet hakkı muhafazakar siyaset felsefesinin doğru şekilde anlaşılabilmesi için incelenmesi gereken önemli başlıklardandır. Çünkü muhafazakarların mülkiyet konusundaki düşünceleri onların ekonomi, toplum, birey ve otorite ile ilgili düşünceleri hakkında da tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Öncelikle Muhafazakar düşüncenin mülkiyet hakkındaki teorilerinin temelinde Romalı-feodal karakteristiği bulunmaktadır. Muhafazakarlar bu dönemde var olan ve Fransız Devrimi sonrası yerini eşit mülkiyet hakkına bırakan 'en büyük oğul önceliğine' büyük önem veririler. Onlar için ideal veraset sistemi budur fakat Devrim ile beraber ülkeler bu sistemi ortadan kaldırmak için harekete geçmişlerdir. Bu sebeple muhafazakar siyaset felsefesinin önemli düşünürlerinden olan

Burke devrim sonrası eserlerinde Jakobenleri kamulaştırma yanlısı ve özel mülkiyet karşıtı olmakla suçlamıştır. (Nisbet, 2014: 91)

Muhafazakarların özel mülkiyet hakkı konusundaki bu hassasiyetleri mülkiyet edinmeyi ve onu koruma hakkını iyi bir toplum tanımının ilk şartı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Muhafazakarlar, özel mülkiyet hakkının insanın doğa üzerindeki üstünlüğünün göstergesi olarak görürler. Bu hak bireyin devlet otoritesine karşı kendini güvende ve bağımsız hissedilmesi için oldukça gereklidir. Burada bahsedilen mülkiyet hakkı ile gelen bağımsızlık ve özgürlük muhafazakarlar için özellikle önemlidir. Zira eğer özel mülkiyet bireyden çıkar ve devlet eline geçerse devlet her şeye hakim olur. Özel mülkiyet ise sivilleşmeyi artırararak devletin tiranlaşmasına engel olmaktadır. (Kirk, 2008: 247)

Burada bahsedilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki; muhafazakar ve liberal düşüncenin mülkiyet konusundaki görüşlerinin tamamen paralel olduğunu yanılgısına düşülmemelidir. Muhafazakar düşünce mülkiyet konusunda hem sosyalizm hem de liberalizm ile farklı görüşlere sahiptir. Sosyalizm mülkiyetin doğası gereği toplumsal eşitisizliğe sebep olduğunu iddia eder. Tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini ve kamulaştırmayı savunur. Muhafazakarlar ise kamulaştırma karşıtıdırlar. Onlara göre bu durum devletin her şeye hakim olmasına sebep olur. Muhafazakar düşünürler özel mülkiyeti bireyin kişiliğinin bir uzantısı olarak görürler, kamulaştırma, bireyi kişiliksiz ve kimliksiz bir hale dönüştürür. Bu da ruhsuz ve stereotip bir toplum yaratma tehlikesi ortaya koyar.

Liberalizm ise sosyalizmin tam askine 'bırakınız yapsınlar' düşüncesiyle özel sektöre ekonomik yaşamda geniş özgürlük alanı sağlar. Liberaller mülkiyetin liyakat esasına dayandığına inanırlar. Mülkiyet kazanılmış bir şeydir. Çok çalışanlar ve yetenekli olanlar zengin olurlar, olmalıdırlar. Muhafazakarlar da liberaller gibi özel mülkiyetin korunmasını isterler ama hak sahibi olan bireylerin diğerleri üzerinde bunu baskı aracı olarak kullanmasını engellemek için devlet müdahalesini meşru bulurlar. Serbest piyasa, liberal düşüncede olduğu gibi muhafazakarlıkta doktirner bir zorunluluk değildir. Kısacası muhafazakar mülkiyet anlayışı serbest piyasa ekonomisini desteklemekle beraber gerekli durumlarda ekonomik değerlerin devlet eliyle dengeli dağılımının da sağlanamsı gerektiğini belirtirler. (Şeyhanlıoğlu, 2014: 97)

Yine liberallerden farklı olarak muhafazakarlar mülkiyetin çoğunlukla bugünkü kuşağın kazanımı olduğunu değil, tarihsel bir mirasın ürünü olduğunu savunurlar. (Heywood, 2018: 104) Bu miras mülkiyet sahiplerine önemli bir sorumlulukta yüklemektedir: Geçmişten aldıkları bu mirası geleceğe taşımak. Bu sorumluluk bir risk faktörünü de beraberinde getirir.

Bireyler sahip oldukları mülkiyet haklarını ellerinde tutabilmek için mevcut otoriteyi, hukuku ve toplumsal düzeni sürdürme konusunda istekli olmak zorundadırlar. Aksi taktirde toplumsal bir istikrarsızlık ve büyük çaplı bir değişim bu hakların sınırlandırılmasına ve kaybetmedilmesine sebep olabilir. Bu da en nihayetinde muhafazakar bakış açısına göre mülkiyet düşüncesinin toplumsal stabiliteyi sağlama konusunda önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu göstermektedir.

Tam anlamıyla hem bireye hem de devlete verilmeyen mülkiyet muhafazakar düşünceye göre aileye, yarı kamusal kiliseye ait vakıflara, sivil toplum kuruluşlarına ve üniversitelere verilmelidir.

Otorite ve Hiyerarşi

Otorite ve hiyerarşi kavramları muhafazakar düşüncenin vazgeçilmez temel unsurlarındandır. Hiyerarşi kavramı muhafazakar düşüncenin liberalizm ile ortak paydada buluştuğu kavramlardandır. Hem muhafazakar hem de liberal düşünürler toplumsal hiyerarşiye açıkça ideolojilerinin içerisinde yer vermişlerdir. Fakat problem eşitisizliğin aşılmasının gerekliliği hususuna geldiğinde iki ideoloji birbirinden ayrılmaktadır. Liberal düşünürlere göre toplumdaki eşitisizlik kişilerin bireysel yetenekleri ve çabaları ile aşılabilir ve bireyler toplum içerisindeki statülerinde alçalıp yükselebilirdi. Muhafazakar düşünürler ise eşitsizliğin toplumsal yaşamın doğal bir yasası olduğuna inanırlar ve toplum içerisinde güç, statü ve paranın eşitsiz şekilde dağıldığını kabul ederler, bunda bir sorun da görmezler. Toplumu oluşturan çeşitli sınıfların varlığını kabul ederler ve her birinin kendilerine özgü görevleri olduğunu savunurlar. (Heywood, 2018: 102) Beneton bunu , "hiyerarşi şeylerin doğasındadır" şeklinde açıkça ifade eder. Toplumsal eşitlik düşüncesi bir mittir. (Beneton, 2016: 61)

Toplumdaki hiyerarşinin ve eşitsizliğin varlığını destekleyen bir diğer kavram otoritedir. Otoritenin çıkış noktası da liberal ve muhafazakar düşünürlerde farklılık göstermektedir. Liberaller otoritenin kaynağını bireylerin kendi istek ve iradeleri ile yapılmış olan toplumsal sözleşmelere dayandırmaktadırlar. Muhafazakar düşünürler ise bu sözleşme teorisini kabul etmezler. Onlar için otorite kavramı aynı toplum gibi kendiliğinden gelişmiştir. Fakat sözleşme teorisini reddetmeleri bireylerin otoriteyi zorla kabul ettikleri anlamına gelmemektedir. Scruton'a göre burada kilit kavram 'rıza'dır. Bireyler kendi rızaları ile aileye, devlete, kiliseye, cemaatlere ve devlete sadakatle bağlıdırlar. (Scruton, 1991: 10)

Muhafazakar otorite düşüncesi aynı mülkiyet kavramında olduğu gibi feodal kökler taşımaktadır. Devrim öncesi dönemde toplumsal hayatta tek bir otoritenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Tanrı, devlet, aile, kilise, cemaatler gibi farklı otorite kaynakları mevcuttu ve bu kaynaklar

bir zincir şeklinde birbirine bağlıydı. Bu zincirde birey aileye, cemaate, kiliseye, devlete ve sonunda Tanrı'ya ulaşıyordu. Zincirdeki her bir otorite kaynağı birbiri ile rekabet içerisindeydi ve birbirlerinin güçlerini sınırlandırıyorlardı fakat aynı zamanda her biri kendi alanında yüce ve dokunulmazdı. Bonald'a göre bu otorite alanlarından birinin bir diğerine tecavüzü tiranlıktı. (Nisbet, 2014: 68-69) Her birinin bir diğerinin gücünü sınırlandırması toplumsal yaşamda erkin tek bir yerde toplanmasının önüne geçmekteydi. Fransız Devrimi sonrası bu geleneksel otorite kaynakları yerine devlet total gücü eline geçirerek aile, kilise, cemaat gibi diğer otoriteleri saf dışı bıraktı ve geriye sadece siyasi otorite kavramı kaldı. (Güngörmez, 2011: 31) Burke ve diğer 19. Yüzyıl muhafazakar düşünürlerine göre modernlik tam anlamıyla Ortaçağ feodal otoritesinden bir gerilemeyi tasvir ediyordu. Muhafazakar düşüncenin de tepkisini gösterdiği nokta burasıydı. Eğer devlet otoritesi diğer ara kurumlar tarafından sınırlandırılmazsa tiranlaşmaya mahkumdu. Muhafazakarların otorite üzerindeki bu vurgusu onun totoliterliğe dönüşme ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. (Çetin, 2004: 78-79)

Siyasal otoritenin sınırlandırılması gerektiği düşüncesi muhafazalarların en ısrarlı oldukları argümanlarındandır. Siyasal otorite toplumdaki otorite kaynaklarından yalnızca bir tanesidir ve özgürlük alanı diğer otorite kaynaklarının alanını işgal edene kadardır. (Özipek, 2004: 13)

Nihayetinde muhafazakar düşüncede otorite meşruluğunu, gelenek ve göreneklerden kaynaklanıp, aileyle başlayan, toplum ve sınıf yoluyla yükselen ve daha geniş toplumlarda doruğa ulaşan bir zincirde sayısız bağlantılardan oluştuğunda kazanır. (Stone, 2000: 70)

Siyaset

Muhafazakarlar, ideolojilerinin genel perspektifine paralel bir şekilde siyaseti sınırlı bir etkinlik alanı olarak görürler. (Özipek, 2017: 72) Bunun da başlıca nedeni siyasetin ana aktörü olan bireye ve onun aklına duyulan güvensizliktir. Fakat bu güvensizlik aynı zamanda muhafazakarlar için hükümetin varlığını gerekli kılar. Burke, *"Devlet, insan aklının, insani ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan bir icadıdır"* der. Bireyleri kontrol altına almak, kötücül doğalarının sonucu olarak ortaya çıkacak istek ve arzularına ket vurmak ve iradelerini sınırlandırmak için insanoğlu dışında bir güce ve otoriteye ihtiyaç vardır. (Kirk, 2019: 87) Hukuki sınırlandırmalar, siyasi kontroller ve kanuni yaptırımların uygulanması bireylerin tutku ve arzularına sınırlandırmalar getirir ki, bu da adil bir siyasi otoriteden beklenen şeydir. (Kirk, 2008: 249) Mark Gerson'a göre muhafazakarlığın temel ilkelerinden birincisi yaşam ve siyasetin sonsuz derecede karmaşık olduğunu kabul etmek ve büyük çaplı toplum

mühendisliklerinden kaçınmaktır. Politik problemlerin çözümü için ortaya atılan radikal sol ve sağ önerilere, ütopik tasavvurlara karşı duruş seriglemek kendini muhafazakar olarak tanımlayan bir kişinin tipik davranışıdır. (Özipek, 2004: 128)

Muhafazakarlığın devlet ve iktidar anlayışı diğer görüşlerine nazaran zaman içerisinde değişime uğramıştır. Eski rejim muhafazakarlığı olarak da adlandırılabilecek olan Ortaçağ yönetim tarzının savunulması 19. Yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürdü. 19. yüzyıl ile beraber değişime uğradı. Bu dönemde 'kitle' fikrinin gelişmesi ile beraber demokrasiler artık tarih sahnesinde yerini almaya başladılar. Fakat bu yönetim tarzı eski rejim savunucları tarafından hiç hoş karşılanmadı. Çünkü muhafazakarlar kitle demokrasisine sempati ile bakmıyorlardı. Bu tür bir yönetim yerine monarşiye ve arsitokrasiye karşı eğilimleri daha fazlaydı. (Ergil, 1986: 275) Tocqueville'ye göre demokrasinin en büyük tehliklerinden biri teorik olarak içinde barındırdığı eşitlik eğilimi idi. (Nisbet, 2014: 78) Bu eşitlikçi değerler aracılığı ile kitleler yaratılıyordu bu da muhafazakarlığın hiyerarşik olarak düzenlenmiş toplum düşüncesi ile ters düşüyordu. Bir diğer muhafazakar düşünür Charles Maurras ise demokrasinin toplumsal düzen ve ulusal çıkarlarla bir arada yaşamayacağını, en nihayetinde bu yönetimin devletçiliğe ve merkezileşmeye sebebiyet vereceğini söylüyordu. (Beneton, 2016: 60)

Örneğin Kıta Avrupası'nın önemli muhafazakarlarından olan Maistre demokrasiye karşıydı. Sıkı bir Monarşi destekçesi olan Maistre demokrasilerin egemenlik ve otorite gibi konularda sorunlar barındırdığına inanıyordu. Ona göre tarihsel ilerleme ve gelişim hep monarşiler yönetiminde olmuştu. Bunun en önemli sebebi de yönetme erkinin tek bir elde toplanarak hızlı ve etkili kararlar almaya olanak sağlamasıydı. Uzun yıllar başarılı bir şekilde egemenliklerini sürdüren Roma, Bizans, Mısır ve Osmanlı İmparatorlukları bu yönetim biçiminin en iyi örnekleridir. Yine aynı şekilde tarihin en başarılı sanatkarları, alimleri ve savaşçıları monarşilerin yönetiminde yetişmişti. Tarih boyunca var olmuş tüm demokrasiler zayıf ve kısa ömürlü olmuştur. (Köni, 2014: 64)

Burke de bu konuda Maistre ile aynı düşünceleri paylaşıyordu. Ona göre mükemmel bir demokrasi dünyadaki en arsız şeydi. Monarşi ve kilise iyi yönetimin temel taşlarıydı. (Nisbet, 2014: 76) Her ikisi de monarşi yönetimine getirilen eleştirilere kendilerince haklı cevaplar veriyorlardı. Maistre, monarşi yönetiminde yöneticilerin keyfi yönetme olanağına sahip oldukları düşüncesine karşı çıkarak, onların yönetme erkinde tamamen bağımsız olmadıkları, onları da kısıtlayan dini kurallar, gelenekler, devlet adamları ve çıkar grupları olduğunu söylüyordu. Burke de bunu destekleyecek şekilde yönetim erkinin asker, vergi ve geleneksel hizmetler için halka ihtiyacı olduğunu söylüyordu. Maistre ve Burke'ün

savunduğu bu eski rejim muhafazakarlığı dönem içinde sadece onların değil, muhafazakarlığın genelinde var olan bir görüştü. Muhafazakarlık başlangıçta monarşi, kilise ve aristokrasi merkezli bir yönetim anlayışını destekliyordu. Bu Ortaçağ Avrupa'sının tipik siyaset anlayışıydı. İngiliz Muhafazakarlığının temelini oluşturan Toryler 17. Yüzyıldan 19. Yüzyılın sonlarına kadar bu geleneği hararetli biçimde savundular. (Köni, 2014: 63-64)

19. yüzyılın sonları ve erken 20. yüzyılda istemeyerek de olsa genel halk kitlelerinin yönetime katılması kabullendiler ama özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren endüstrileşme ve bankacılık gibi faaliyetler neticesinde ortaya çıkan yeni orta sınıfın siyasi etkinliğini kırmaya çalışara, plütokrasiye karşı tutum sergileyerek, farklı şekillerde seçkinci yönetim anlayışını sürdürdüler.

Eski rejim muhafazakarlığı ileriki dönem muhafazakarları üzerinde ciddi tesirler bıraktıysa da Amerika ve Fransız İhtilalleri ile güçlenen Liberalizm karşısında bu katı çizgisini sürdürmesi mümkün değildi. Fransız İhtilalinin getirdiği halk yönetimi, kişi hak ve özgürlükleri gibi değerler ve kurumlar Avrupa'yı sardı. Muhafazakarlar iktidara giden yolun halk desteğinden geçtiğini kabullendiler. (Köni, 2014 : 63-66)

Devrim ve Değişim

Muhafazakarlığa karşı yöneltilen yaygın eleştirilerden biri de onun değişime karşı bir siyaset felsefesi olduğudur. Muhafazakarların değişimi desteklemeleri için bazı kriterleri vardır. Onlar, çözümün sorundan daha iyi olduğuna emin olmadan harekete geçmek istemezler. Her değişim ile beraber insan kimliğinden bir parça kaybeder ve yok oluşa sürüklenir. Muhafazakarların değişime karşı takındıkları savunmacı tutum herhalükarda statükoyu korumak şeklinde algılanmamalıdır. Onların eleştirisi her istenmeyen durumda başka hiçbir çözüm yolu aramadan var olan düzeni yıkmaya odaklı, sadece değişim yapmak için değişim yapan bir anlayışa yöneliktir. Daha açık bir ifadeyle muhafazakarlar kökleri koparmaktansa yaprakları ve dalları budamayı tercih ederler.

Burke'e göre toplumdaki önemli değişiklikler geleneksel sistemin özüne dokunmadan tedricen ve dikkatlice yapılmalıdır. Toplumdaki her türlü ani ve köktenci yeniliklerden kaçınılmalıdır. (Vural, 2011: 72-73)

Muhafazakarlara göre bizi oluşturan, varlığımızı meşrulaştıran, bize bir kimlik kazandırarak derinlere kök salmamıza olanak sağlayan şeyler tarihimiz, geleneğimiz, kültürümüzdür. Biz tüm bu parçaların bir araya gelmesi ile ortaya çıkan bir bütünüz. (Bilgin, 1994: 18) Güçlü bir toplumun üzerinde uzlaşma sağlanan ve kabul gören iki kavram üzerine şekillenmesi gerektiğine inanırlar, bu iki kavram Samuel Taylor Coleridge'nin ifadesiyle

"süreklilik" ve "ilerleme"dir. Bir toplumun önceliği bizlere istikrar sağlayan daimi menfaatler ve inançlardan oluşur. Bir toplumdaki ilerleme maddi ve manevi birikimlerin doğal bir sonucudur. Zaten toplumda ilerleme olmazsa o toplum durgunluğa düşer. Kısaca muhafazakarlar makul ve mutedil bir ilerlemeye inanırlar. (Kirk, 2008: 249-250)

Zaman içinde değişimin düzen ve süreklilik içinde uyumlu gelişimi yerine, zamanı da yok eden geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki sürekliliği ortadan kaldıran zaman kırılmalarında istikrar yerini krize bırakır. Muhafazakarlar için Fransız Devrimi böyle bir olaydır ve kendi ideolojisini karşı-devrimci tezler üzerine kurgular. Bu devrim ile Fransa tarihe ve geleneğe saygılı evrimci ve zamana yayılan bir değişim yerine radikal bir kopuşu tercih etmiştir. Devrimciler teorik ve tartışmalı önermeleriyle seküler ideolojilerine göre toplumu dönüştürmenin yollarını aramaktadır. Burke bu tutmu aşağılık olarak niteler. "Bu teorisyenlerin iddia ettikleri hakların hepsi aşırıdır ve metafizikçe haklı oldukları nispette de ahlaken ve politik olarak da sahtedir." (Mollaer, 2004: 165)

Tocqueville ise 1789 Devrimi'nin Fransa'da birkaç yüzyıllık tarihsel eğilimlerin sonucundan başka bir şey olmadığını söyler. (Nisbet, 2007 : 103) Tocqueville'ye göre devrime gerek yoktu. Çünkü eski kurumlar zaten değişmekteydi. Bunlar yenilenebilirdi. Ağaç budanarak yenilenmeliydi. Bu nedenle Fransız İhtilali Fransa'nın temel kurumlarını ve isyasal toplum yapısını budamak yerine yok etmiştir. (Bilgin, 1994 : 18)

Fakat muhafazakarlar için tüm devrimler Fransız Devrimi kadar yıkıcı değildi. Örneğin Burke 1688 ve 1776 Devrimlerini toplumsal, ahlaki ve manevi bağların düzenini bozmayı ve yıkmayı amaçlamayan, gelenekle buluşmanın devrimleri olarak nitelendiriyordu. (Vural, 2011: 74-75) II. Jacques'in tahttan indirilmesi, kesinlikle parlamentonun öznel bir kararının ifadesi ya da açık bir davranışın yaptırımı değildir. Krallığın anayasının ihlalinin, Protestan kilisenin ve devletin temel yasasını yıkmayı hedef alan bir girişimin zorunlu bedeli idi. Devrim yeni bir siyasal düzen yaratma tutkusunun çok uzağında, İngiliz ulusunun tarihi haklarını korumayı amaçladığı ölçüde meşru idi. Burke'ün gözünde 1688 Devrimi temkinliliğin ve zorunluluğun eseridir. İngiliz Devrimi, Fransız Devriminin tersine tarihin sürekliliğini yeniden sağlamıştır. (Beneton, 2016 : 19)

İngiliz Devrimi, Kralın aristokrasisini ve Kilisenin kurumsal yapısını restore etmişti ama bu üçlünün toplumsal mekanını ortadan kaldıracak radikal bir adım atmadı. Devrimden önce önünde bulduğu toplum, devrim sonrasında da aynı toplumdu. Buna karşılık, Fransız Devrimi, Fransa'nın tarihini kendisi ile başlattı. (Çiğdem, 2006: 38)

Burke, Fransız Devrimi sonrasında Fransızların geleneksel kurumlarının yerle bir edilmesini kınarken, İngiliz Devriminin bu türlü kurumları nasıl koruduğunu kilise örneği ile açıklamaktadır: *"Kilise zayıflatılmadı..Kilise ve devlet devrimden sonra da önceden oldukları gibi kaldılar, üstelik her yönden daha iyi korunarak"* (Ceylan, 2007: 28)

Devlet ve İktidar

Muhafazakar düşünce insanın var oluşunun sınırlandırıcı doğası gereği bir "devlet" olgusunun varlığını savunur. Fakat siyasi açıdan devletin yönetim biçiminin ne/nasıl olması gerektiğine dair ortak bir görüş yoktur. Hepsinin üzerinde fikir birliğine vardıkları tek husus siyasetin komplike bir yapısı olduğu ve sınırlı bir etkinlik alanı olması gerektiğidir. Muhafazakarlar, devlete ekonomik, sosyal ve ahlaki yaşamda mümkün olan en az yetkiyi vermeyi amaçlar. Devletin bu kısıtlandırılmış alanda temel amacı doğası gereği sınırlı akıl kapasitesine sahip insanoğlunu güçlü kılma çabasıdır. Fakat bu kısıtlama anarşi veya tiranlığa dönüşmeyecek biçimde dengede tutulmalıdır. (Müller, 1997: Özipek, 2004: 128)

Burke bu durumu, *"Devlet, insan aklının, insani ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan bir icadıdır"* şeklinde tanımlar. Bu tanıma ek olarak devletin insani ihtiyaçları karşılama görevine, insani ihtirasları sınırlandırma görevi de eklenir. Anayasal kısıtlamalar, siyasi kontroller, ve kanunların tatbiki bu sınırlandırma görevinin araçlarıdır. Bu araçlar vasıtasıyla bireysel ve toplumsal tutkular boyundurluk altına alınır. Bu insanoğlunun kendi kendine gerçekleştirebileceği bir "özkontrol" kabiliyetinden yoksun olduğu düşüncesinin en temel sonucudur.(Kirk, 2019: 87)

Burke bu muhafazakar düşünceye paralel olarak toplumu siyasi yönetim açısından yetersiz görür ve her insanın zihinsel, fiziksel ve ruhsal açıdan toplumsal liderliğe uygun olmadığını savunur. Bu da onun düşüncesinde siyasal eşitliğin var olmadığı sonucunu doğurmaktadır. O, demokrasiyi değil, aristokrasinin revize edilmiş bir versiyonunu savunur. Onun savunduğu aristokrasi versiyonunda doğuştan gelen hak ve servet sahibi gruplara saygı duyulmakla beraber, kişilerin daha sonra, toplum içerisinde kişisel çaba ve çalışmaları ile dahil oldukları aristokratik zümre desteklenir. Bu kişiler genelde din adamları, rütbeli memurlar , öğretmenler ve tacirler gibi meslek gruplarına dahil olan insanlardır. Devlet, belirli bir sayıda kişiden oluşan bu zümreyi siyaset alanında değerlendirmezse duraklamaya ve yıkılmaya mahkumdur.

Maistre de Burke gibi eşitlikçi bir yönetim biçimi olan demokrasiye karşıdır. Demokrasilerde egemenlik ve otorite konusunda sakıncalar görür. Toplumdaki herkesin yönetime dahil olmasının serbest olduğu bir ülkede iktidarı ele geçirme konusunda yaşanacak sürekli bir mücadelenin otorite

sağlamayı güçlendireceğine inanır. Bu mücadele bir noktada devletin dahili ve harici politikalarına olan alakayı azaltacak ve güçsüzleşip, dağılmasına sebep olacaktır. Maistre, Burke'ten farklı olarak aristokrasiyi değil, monarşiyi destekler. Monarşinin topluma en fazla huzur vaadeden yönetim biçimi olduğunu iddia eder. Monarşilerde kralların keyfi hareket etmeye meyilli oldukları ya da halkın yönetimden soyutlanacağı görüşleri hatalıdır çünkü kralın otoritesini sınırlayan dini kurallar, gelenekler, devlet adamları ve çıkar grupları gibi kişi ve kurum ve kavramlar vardır ve halka hala asker, vergi ve geleneksel hizmetler için ihtiyaç duyulmaktadır. (Köni, 2014: 64-65)

Maistre'nin devlet yönetiminde önem verdiği bir diğer kavram ise dindir. O Tanrı aklının insan aklından üstün olduğuna inanır. Bu sebeple yöneticiler, Yaratıcının, kutsal kitaplar ve peygamberler aracılığıyla bildirilen devlet idaresi ile ilgili usül ve esaslarını uygulamalıdır. Hem İncil'de hem de Kuran'da bu usül ve esaslara yer verilmiştir. Bunları takip etmek varken insanların yeni teorik kanun ve kurumlar oluşturma çabası faydasızdır. Roma İmparatorluğu'nun gücünün ve görkeminin sebebi dini temel alıp, ona hizmet etmesidir. (Köni, 2014: 65)

Maistre'nin demokrasi karşıtı bu fikirleri bir çok muhafazakar düşünür tarafından da desteklenmiştir. Bonald, Monarşinin iç güdüsel olarak toplumu ve onun kurucu gruplarını kabul ettiğini fakat demokrasinin sürekli olarak onların ayağını kaydırmaya çalıştığını belirtir. Irving Babitt ise, demokraside, sürekli olarak toplumun çeşitliliğini kendi tekdüze eşitlikçi kalıbına sokmaya çalışan, kökü kazınmaz bir emperyalizm görür.(Nisbet, 2014: 76) Bir diğer muhafazakar düşünür Charles Maurras ise demokrasi ile toplumsal düzen ve ulusal çıkarların bir arada yaşayamayacağını, demokratik bireyciliğin toplumu parçalayıp, ara öğeleri dağıtarak merkezileşmeye ve devletçiliğe götüreceğini söyler. Bu yaklaşımda demokrasi kötülüğün kendisidir.(Beneton, 2016: 55)

Sonuç olarak muhafazakarlık, kitle demokrasine sempati ile bakmaz ve prensip olarak bu yönetim biçimini liberalizmden daha çok eleştirir. Demokrasilerdeki teorik olarak eşitlik eğilimi, muhafazakarların hiyerarşik olarak düzenlenmiş toplum düşüncesine karşıdır.

Fakat muhafazakarlığın devletin yönetim biçimleri ile ilgili görüşleri diğer başka düşüncelerinde de olduğu gibi yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlerin de etkisi ile dönüşüm geçirmiştir.

SONUÇ

19. yüzyılda Avrupa'nın ve dünyanın geri kalanın geçirdiği siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşüm ideolojilerin kaynağını bu asırdan alması ile neticelenmiştir., bu yüzyılda toplum, özgürlük, eşitlik, adalet

gibi kavramları bir teori içerisinde sistemleştirmeye başlamışlardır. Toplum nasıl oluşur?, Bireyin toplumdaki konumu nedir?, İdeal yönetim biçimi ne olmalıdır?, Ekonomiye devletin müdahalesi gerekli midir?, En iyi yönetim biçimi hangisidir? gibi sorulara cevaplar aranmış ve verilen farklı cevaplar çeşitli ideolojilerin teorilerini temellendirmeye imkan sağlamıştır. Bu sorulara cevap arayan düşünce sistemlerinden bir tanesi de muhafazakarlıktır. Toplumsal koşullların ortaya çıkardığı ideolojiler arasında yer alan muhafazakarlık Fransız Devrimi'ne karşı bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Siyaset teorileri içerisinde kendisini konumlandırma noktasında hala kaygan bir zeminde bulunan muhafazakarlık, ister ideoloji olarak ele alınsın, ister tavır, tutum, duruş olarak nitelendirilsin, Edmund Burke'ten bu yana temel ilkelerini belirlemiş ve kendisine ait bir literatür oluşturmuştur.

İdeolojilerin neredeyse hepsi zamanla kendi içerisinde de yeni düşünce biçimleri oluşturmuştur. Klasik liberalizmin yanına, neoliberalizm, sosyal liberalizm, liberteryenizm eklemlenmiş, sosyalizmin içinde ise bilimsel sosyalizm, liberter sosyalizm gibi farklı söylemler söz hakkı bulmuştur. Muhafazakarlığın çatısı altında da liberteryen muhafazakarlık, neomuhafazakarlık, paleomuhafazakarlık gibi sınıflandırmalar yer almıştır. Muhafazakar ideolojinin diğer ideolojilerden ayrılan tarafı, kendi içindeki sınıflandırmaların yanında coğrafi olarak da farklı tasavvurlar oluşturmasıdır. Kıta Avrupası muhafazakarlığı ile Anglo-Amerikan Muhafazakarlığı her ne kadar aynı ideolji altında birleşmiş olsalar da din, devlet, birey, toplum gibi aynı kavramlara farklı anlamlar atfedebilmektedirler.

Muhafazakar ideoloji bazı ülkelerde siyasal örgütlenme biçimini almıştır. İngiltere'de 1834'de Tory Partisi'nden doğan Muhafazakar Parti, Amerika ve Fransa'da Cumhuriyetçi Parti örneklerinde olduğu gibi siyasi yaşamda aktif olarak muhafazakar politikaları takip etmektedirler. Bu politikalar 19. Yüzyıldan bu yana tarihsel koşullara uygun olacak şekilde tedrici olarak değişmiş, dönüşmüştür.

Muhafazakarlığın monarşi yanlısı ve demokrasi karşıtı söylemleri, kadının aile ve toplumdaki konumuna yönelik fikirleri, insanın kusurluluğuna dair inançları 19. yüzyıldan çok farklı bir yöne evrilmiştir. Fakat geleneğe duyulan saygı, devrimci değişimlere olan şüphe, şahsi teşebbüse ve özel mülkiyete olan destek, ara kurumlara duyulan inanç ve devletin sınırlı rolüne yönelik savunular hala muhafazakarların temel ilkeleri olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Andrew Heywood, A. (2018). *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: BB101 Yayınları.

Beneton, P. (2016). *Muhafazakarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık.

Burke, E. (2019). *Fransa Devrimi Üzerine Düşünceler,* (Çev. Ahmet Özcan), İstanbul:Bilge Yayıncılık.

Collinsdictionary.com., "conservatism"(n), accessed December 5, 2019. (https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/conservatism)

Çaha, Ö. (2004). Muhafazakar Düşüncede Toplum*, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu*, Ankara: Ak Parti Yayınları, 66-79.

Çaha, Ö. (2006). Muhafazakar Düşüncede Toplum. *Liberal Düşünce*, *34,* 15-24.

Çaha, Ö. (2010). *Siyasal Düşüncelere Giriş*, İstanbul: Dem Yayınları.

Çetin, H. (2004). Muhafazakarlık: Kaosa Karşı Kozmos. *Muhafazakar Düşünce*, *1*(1), 87-119.

Çiğdem, A. (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

D. O'Keffe, D., Meadowcroft, J. (2009). *Major Conservative and Libertarian Thinkers: Edmund Burke*, New York: Continuum Publishing.

Demir, Ö., Acar, M. (2002). Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ankara: Vadi Yayınları.

Doğan, M.D. (1981). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Birlik Yayınları.

Duman, F. (2009). Evrensellik ve Tarihsellik Arasında Edmund Burke. *Muhafazakar Düşünce*, *5*(19-20), 9-34.

Duman, F. (2017). Muhafazakar İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında Muhafazakarlığın Doğası. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(1), 15-46.

Dural, A. B. (2006). Muhafazakarlık: Düşünce Kalıbı Mı, İdeoloji Mi?, *Muhafazakar Düşünce*, *3*(9-10), 55-66.

Duverger, M. (1995). *Siyasal Rejimler*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Yeniyüzyıl Kitaplığı.

Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, Ankara: Orion Yayınevi.

Ergil, D. (1986). Muhafazakar Düşüncenin Temelleri: Muhafazakarlık ve Yeni Muhafazakarlık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *41*(1-4), 269-292.

Ferit Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Güngörmez, B. (2011). Modernleşme ve Ara Kurumların Çöküşü. *Muhafazakar Düşünce*, *8*(29-30), 25-38.

Huntington, S. (1957). Conservatism as an Ideology. *The American Political Science Review*, *51*(2), 454-473.

Kekes, J. (1998). *A Case for a Conservatism*, London: Cornell University Press.

Kemal, N. (2005). *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Kirk, R. (2005). Muhafazakarlık Fikri, (Çev. Bengül Güngörmez), *Liberal Düşünce*, *10*(37), 137-143.

Kirk, R. (2008). Muhafazakarlığın On Prensibi. (Çev. Okan Aslan, Cemal Fedayi), *Muhafazakar Düşünce*, *4*(16-17), 243-250.

Kirk, R. (2019). *Muhafazakar Anlayış: Burke'ten Eliot'a*, Ankara: Kadim Yayınları.

Köni, H. (2014). Muhafazakar Düşüncede Yönetim Anlayışı: 18. YY'dan 20. YY'ın Başlarına. *Muhafazakar Düşünce*, *10*(40), 61-78.

Mannheim, K. (2004). *İdeoloji ve Ütopya*, Ankara: Epos Yayınları.

Mollaer, F. (2004). Rasyonalist Düşünce Geleneği Karşısında Muhafazakarlık Burke'ten Hayek'e. *Muhafazakar Düşünce*, *1*(2), 157-191.

Nisbet, R. (1968). *Community and Power*, New York: Oxford University Press.

Nisbet, R. (2014). *Muhafazakarlık Düş ve Gerçek*, Ankara: Kadim Yayınları.

Nisbet,R. (2007). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi,* (Çev. Fatih Serenli ve Kudret Bülbül), Ankara: Kadim Yayınları.

Oakeshott, M. (2004). Muhafazakar Olmak Üzerine, (Çev. İsmail Seyrek), *Muhafazakar Düşünce*, *1*(1), 55-78.

Özipek, B. B. (2006). Muhafazakar Siyasetin Temelleri. *Liberal Düşünce*, *9*(34), 5-9.

Özipek, B. B. (2017). *Muhafazakarlık Nedir?*, Ankara: Liberte Yayınları.

Özipek, B.B. (2004). *Muhafazakarlık: Akıl, Tolum ve Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları.

Redhouse, J.W. (1856). *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople: A.H. Boyajıan.

Rosen, M., Wolff, J. (2006). *Siyasi Düşünce*, (Çev. Sevda Çalışkan, Hamit Çalışkan), Ankara: Dost Kitabevi.

Scruton, R. (1991). *Conservative Texts-An Anthology*, London: Macmillan Press.

Seligman R.A. (1935). Conservatism. *Encyclopedia of The Social Science*. *3*, New York: Macmillan Company.

Stone, L. B. (2000). Robert Nisbet On Conservative Dogmatics, *Society*, *37*(3), 68-74.

Şeyhanlıoğlu, H. (2014). Siyasal Muhafazakarlığın Temelleri. *Muhafazakar Düşünce*, *10*(40), 79-106.

The Merriam-Webster.com Dictionary, s.v. "conservatism (*n.*)," accessed December 5, 2019, https://www.merriam-webster.com/dictionary/conservatism.

Tınghır, B., Sinapian, K., (1891). *Dictionnaire Français – Turc des Termes Techniques*, Constantinople: Imprimerie & Lithographie K. Bagdadlian.

Viereck, P. (2017). *Conservatism From John Adams to Churchill*, New York: Routledge.

Von Hayek, F.A. (2004). Niçin Muhafazakar Değilim?. *Liberal Düşünce*, *34*, 5-18.

Vural, M. (2011). *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakarlık*, Ankara: Elis Yayınları.

Yayla, A. (2005). *Siyasi Düşünceler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.

Yayla, A. (2019). *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.

Yılmaz Ceylan, A. (2007). Edmund Burke'ün "Muhafazakar" Düşüncesinde "İyi Devrim" "Kötü Devrim" Ayrımı. *Muhafazakar Düşünce*, *3*(11), 23-44.

Bölüm 15

DUYGUSAL ZEKÂNIN BASIN İŞLETMELERİNİN YÖNETİM YAPISINDAKİ İŞLEVİ VE GAZETECİLERİN BAŞARISINDAKİ ROLÜ

Simge Deniz DEMİREL[1]
Petek DURGEÇ[2]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, simge.demirel@ohu.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-7682-3781
2 Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, petek.durgec@ege.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-5927-145X

GİRİŞ

Serbest piyasa koşullarının beraberinde getirdiği rekabet unsuru, işletmelerin gerek yöneticilerini gerekse de çalışanlarını değişime açık olmaya ve değişime rahatlıkla ayak uydurabilecek yapılarını oluşturmaya zorlamaktadır. Uyumlu bir çalışma ortamının tesis edilmesinde ve başarıya giden yolda çalışanlara değer verilmesi ve örgüt içerisinde dayanışmanın sağlanmasına önem verilmesi gerekliliği, günümüzde işletmelerinin "duygu" kavramı üzerinde durmasını zorunlu kılmaktadır. Duygular, bireylerin gerek iş gerekse de özel yaşantısında istikrar ve huzurun inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Duygular, insan davranışının temelini oluşturmakta ve bireyin iç dünyasından başkalarıyla olan iletişimine kadar pek çok içsel ve dışsal süreçte belirleyici olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı işletmelerde duygu kavramına önem verilmeye başlanmış ve duygusal zekâya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Duyguları etkin şekilde yönetebilme ve bu sayede gerek bireylerin kendini gerekse de başkalarını hassasiyetle anlayarak uyumlu bir yaşam sürme yetisi olarak tanımlanabilecek duygusal zekâ kavramı, işletmelerde çalışanların başarısında önemli role sahip bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Duygusal zekâ iş yaşamında ve işletmelerde gereklilik ve önem arz eden liderlik, strateji, teknik atılımlar, karar alma, yaratıcılık, yenilik, güvenilir ilişkiler, ekip çalışması, iletişim ve müşteri sadakati sağlamak gibi çeşitli başarı faktörleri temelinde büyük farklılıklar yaratmaktadır. Öyle ki, bir işletmede bir çalışanın yaptığı iş belirli bir istek ve uygun düzeyde kaygıyla motive edildiğinde onu hedeflenen düzeyde başarıya ulaştırabilecektir. Bireylerin, işletmelerin faaliyet gösterdiği alanlarda daha uyumlu ve dengeli olarak çalışma sürecinde etkin bir parametre olan duygusal zekâ kavramı da tam da bu noktada temel bir yetenek olarak işlev görmekte ve örgütte çalışanların motivasyonlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Basın işletmeleri; üretim, pazarlama, finans ve halkla ilişkiler gibi temel fonksiyonlara sahip kurumlar olarak belirginleşmektedir. Söz konusu fonksiyonlar gerçekleştirilirken, basın alanında liderlerin örgüt içerisinde dayanışmayı ve beraberliği geliştirmek ve kurum içerisinde her bir organizasyon biriminde çalışanların motivasyonunu ve başarısını arttırmak için duygusal zekâ kavramına önem vermesi gerekmektedir. Bir basın işletmesi için kaliteye giden yolda gerek hedef kitle doyumunu sağlamak, gerek haberleri, doğru, eksiksiz, güvenilir bir biçimde üretmek, gerekse de okuyucuya zamanında ve etkin bir şekilde ulaştırmak için çalışanlara gereken destek ve motivasyonu en etkin şekilde iletme sürecinde duygusal zekâ önemli bir işleve sahiptir.

Girişimcilik düzeyinde işletmeyi kurarken kâr elde etmek, yatırım gerçekleştirme sürecinin en önemli amacını oluşturmaktadır. Ancak basın işletmelerinde girişimciler kâr elde etmenin yanında sosyal sorumluluk olgusunun ilkeleri doğrultusunda toplumsal bilincin oluşmasını da öncelikli amaç olarak görmelidir. Bu sebeple, diğer işletmeler ile basın işletmelerinin kuruluş amacında farklılıklar gözlenebilmektedir. Literatür derlemesine dayalı bu çalışmada, basın işletmelerinde duygusal zekâ faktörünün çalışanlar üzerindeki etkisi tartışılacak, duygusal zekâ kavramı temel boyutlarıyla ele alınacak ve sunulan bilgiler ışığında çalışanların duygusal zekâ düzeyinin basın işletmelerinin başarısı üzerindeki etkisi irdelenecektir.

1.Tarihsel Bağlamıyla Duygusal Zekâ Kavramı

İçinde yaşadığımız rekabet odaklı çağda, gerek toplumsal yaşantıda gerekse de profesyonel iş hayatında duygularla baş edememenin, umutsuzluğun ve tahammülsüzlüğün arttığı çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur. Rekabet olgusunun hayatın her alanında ön planda olduğu günümüzde sıkça karşılaşılan duygusal rahatsızlıklar, öfke ve umutsuzluk artışının birer göstergesi olmaktadır. Son yıllarda insanların zihinsel faaliyetleri konusunda yapılan araştırmaların pek çoğunda, duyguların işlevi önemli ölçüde göz ardı edilmiştir. Bu nedenle bilişsel zekâ kriterleri ve testleri, bireyin özel ve iş yaşamlarındaki başarılarını belirleme aracı olarak tek veri kaynağı olmuştur. Fakat bireylerin başarılarını belirlemeye yönelik olan bilişsel zekâ kriterleri ve testleri, bireylerin iş ve özel yaşantılarındaki olası başarılarını belirlemekten ziyade, sadece bireylerin akademik başarılarını belirleme sürecinde veri sağlamaktadır (Balkaya; 2011: 3). Bilişsel zekâ seviyesi yüksek olduğu halde özel ve iş yaşamında mutluluğu ve doyumu yakalayamamış pek çok birey bulunmaktayken, yine bilişsel zekâsı ortalama bir düzeyde olduğu halde özel ve iş yaşamında başarıyı ve mutluluğu yakalayabilmiş bireylerin sayısı azımsanamayacak kadar fazladır. Bu kategorisel ayrımın oluşmasındaki en önemli dinamik, duygularla ilgili yeterlilikleri ifade eden duygusal zekâ kavramıdır (Canbulat; 2007: 63).

Thorndike'ın 1920 yılında ortaya attığı "sosyal zekâ" modeli duygusal zekâ kavramının temelini oluşturan en öneli yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu model kapsamında, bireylerin başkalarının duygularını anlama ve algılama yeteneği genel zekâsından ayrı bir özellik göstermektedir (Seçer; 2007: 68). Howard Gardner, Thorndeki'ın ortaya attığı sosyal zekâ kavramını genişleterek 1930 yılında çoklu zekâ kavramını literatüre dahil etmiştir. Gardner, kişiler ve kişiler arası zekânın en az standart zekâ kadar önemli olduğunu savunmuştur (Gürbüz ve Yüksel; 2008: 176). Alanyazında tartışılmaya başlandıktan sonraki süreçte araştırmacıların etkileri üzerinde çalışmalar ortaya koydukları duygusal zekâ,

özellikle 20. yüzyılın sonlarında en ilgi çeken konulardan birisi haline gelmeye başlamıştır.

Söz konusu kavram ile ilgili olarak özellikle son yıllarda pek çok araştırma yapılmış ve farklı görüşler ortaya konmuştur. Ancak, duygusal zekâ kavramını ilk olarak ortaya atan Salovey ve Mayer olmuştur. Salovey ve Mayer'e (1997: 87) göre duygusal zekâ, duygusal bilgiyi anlamak ve duygusal gelişimi arttırmak için duyguları etkin şekilde yönetme yeteneğidir. Bu tanım doğrultusunda duygusal zekâ, kişinin öncelikle kendi duygularını anlaması, sonraki aşamada başkalarının duygularına empati göstermesi ve duyguların yaşamı zenginleştirecek şekilde düzenlenmesi sürecindeki en önemli dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Goleman (2003: 11), duygusal zekâyı, kendini harekete geçirebilme, aksiliklere rağmen yoluna devam edebilme, ruh halini düzenleyebilme, sıkıntıların düşünmeyi engellemesine izin vermeme, kendisini başkalarının yerine koyabilme ve umut besleme olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamalar bağlamında, duygusal zekânın bireyin duygularını nasıl kontrol edip yönlendirebileceğini ve onları nasıl daha verimli kullanarak kaliteli bir yaşam tarzına sahip olabileceğini açıklayan önemli bir faktör olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Duygusal becerilerini gerektiği gibi kullanmasını bilen, diğer bir deyişle duygusal zekâsı yüksek olan bireyler, iş ve özel yaşantılarında başarı ve doyumu sağlayabilmekte ve uzun vadede toplumsal huzura katkıda bulunmaktadır. Duygusal zekâsı yüksek olan bireyler sadece kendilerinin değil, çevredeki insanların da hislerinin farkında olmakta ve süregelen hayatın içerisinde karşılaşılan sorunların üstesinden kolaylıkla gelebilmektedir. Bu noktada üzerinde özellikle durulması gereken husus, yüksek duygusal zekâ ve duygusal davranmak eylemi arasında fark olduğudur. Yüksek düzeyde duygusal zekâya sahip olmak, duyguları ne zaman, nerede, ne düzeyde ve nasıl kullanacağını bilme ve uygulama yeterliliği olarak anlaşılmalıdır. Duygusal zekâ temelli davranış sürecinde esas olan, sadece mantıkla hareket etmek ya da her durum ve koşulda duygusal tepkiler vermek de değildir. Duygusal zekânın etkin şekilde yönlendirdiği davranış süreçlerinde duygular kişilerin tutumlarında ve hayatlarında önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle duygusal zekâ, duyguların iyi bir şekilde yönetilmesine odaklandığından bireylerin özel ve iş hayatlarında olumlu düşüncelerinin yüksek performansa dönüşmesini sağlayacak, olumsuz düşüncelerinin iyileşmesi sürecine de katkıda bulunacaktır.

2. Kurumsal Duygusal Zekâ

Duygusal zekâ, yalnızca bireysel doyum ve performans alanında değil aynı zamanda kurumsal bağlamda da önem taşıyan bir kavramdır. Kurumları oluşturan en önemli unsur insan faktörüdür ve kurumdaki bi-

reylerin duygusal zekâlarının toplamı yöneticilerin ve çalışanların performansları hakkında bilgi verebilir. Yaşayan bir organizma gibi işleyen ve farklı organlardan oluşan kurumların da kendilerine özgü duygusal zekâları bulunmaktadır (Balkaya; 2011: 96). Kurumlardaki insan faktörü uzun vadeli başarıdaki en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun farkında olarak, insan üzerine büyük yatırım yapan şirketler iş dünyasındaki rekabetçi ortamdan yüksek verimlilikle sıyrılmayı başarmaktadırlar.

Rekabeti ön plana çıkaran piyasa koşullarının itici gücüyle, 1990'lı yılların başından itibaren tüm dünyada geleneksel yönetim anlayışı, yerini insana değer veren ve onu merkeze alan modern yönetim anlayışına bırakmaya başlamıştır (Aktan; 2003: 226). Modern yönetim anlayışının en önemli özelliklerinden birisi, insan kaynakları olgusuna geleneksel yönetim anlayışına kıyasla daha fazla önem vermeye başlamış olmasıdır. Kurumların benimsediği geleneksel yönetim anlayışında insan, merkezi konumda bulunmamakla birlikte, insanın gelişimine ve eğitimine yönelik hiçbir çalışma yapılmamaktaydı. Oysa ki, yeni yönetim anlayışının benimsenmesiyle birlikte insan faktörü; temel olarak bilgi üreten, kurumun rekabet koşullarında öne çıkabilmesi için teknolojiyi ve yaratıcılığı kullanan, iş bölümü ve ortaklaşa yapılan çalışmalarla kurumun ayakta kalmasını sağlayan önemli bir dinamik olarak belirginleşmektedir. Modern yönetim anlayışı; işletmelerin çalışanlarının duygularına, fikirlerine ve emeklerine değer veren ve çalışanlarının eğitimlerini ön planda tutan kurumlar olarak faaliyetlerini sürdürmesi ilkesini esas almaktadır.

Bir kurumun en önemli hedefinin kâr sağlamak olduğu düşünüldüğünde, çalışanlarının memnuniyetine ve gelişimine önem vermesi gerektiği ortadadır. Günümüzde duygusal zekâsı yüksek olan kurumlar, çalışanlarının memnuniyetini merkeze almaya çalışan kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumlar bir yandan çalışanlarına değer vererek onları motive etmeye çalışırken diğer yandan ise, üretimde ve hizmette kârlılığı maksimum düzeyde tutmaya özen göstermektedirler (Balkaya; 2011: 12-13). Bu iki parametre arasındaki dengenin işletmeler tarafından belli bir düzeyde tutulması gerekmektedir. Bu dengenin sağlanabilmesi, çalışanların yüksek duygusal zekâya sahip olmasını ve kurumsal duygusal zekânın gelişmesini gerekli kılmaktadır. Şahinkaya (2006: 56), duygusal zekâsı yüksek olan kurumların karakteristik özellikleri şu şekilde sıralamaktadır;

-Kurumsal duygusal zekâsı yüksek olan kurumlarda, insan faktörü önem taşımaktadır. Söz konusu kurumlar, çalışanlarının duygulara, fikirlere ve sezgilere sahip bireyler oldukları düşüncesinden hareketle onların hem kalbine hem de aklına hitap eden bir kültüre sahiptir.

-Kurumsal duygusal zekâsı yüksek kurumlar, değişim sürecinde in-

san faktörüne odaklanırlar. İnsan faktörü değişim sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğundan, değişimin daha hızlı olacağına ve daha iyi sonuçlar getireceğine inanırlar. Bu işletmeler, kurumun başarısına katkı sağlayabilecek kişileri nasıl kazanabileceklerini ve doyuma ulaştırabileceklerini bilirler.

-Kurumsal duygusal zekâsı yüksek kurumlarda motivasyona dayalı bir sistem işleyişi mevcuttur. Bu kurumlar, çalışanların eğitimi ve gelişimi için harcanan parayı bir masraf olarak değil, geleceğe yatırım olarak görürler.

Duygusal zekâ, işletmelerde sorunların çözümünden sorumlu olan yöneticilerin de sahip olması gereken en önemli niteliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni liderlerin belirgin özelliklerinden birisi de "duygu yöneticisi" olmaktır. Yüksek düzeyde duygusal zekâya sahip olan bir yöneticiler; kendilerinin ve çevresindekilerin duygu durumunu, ihtiyaçlarını ve beklentilerini algılayıp yönlendirebilen kişiler olarak belirginleşebilmektedir (Aysel; 2006: 94). Liderlikte yüksek bir duygusal zekâ, sürekli bir değişim içinde olan günümüz örgütlerinde; sorun çözme, çalışan tatmini ve motivasyonu, verimlilik ve kâr sağlama gibi alanlarda daha yüksek bir başarı anlamına gelmektedir (Özer; 1997: 108). Kılıçararslan (2018: 15), duyguların yönetiminde başarılı olmak ve duygusal zekâyı yönetimde etkin kılmak için esas alınması gereken ilkeleri şöyle sıralamaktadır;

-Duyguları paylaşacak ve olumlu yönde destekleyecek bir organizasyonel yapı kurmak ve uygun süreçleri oluşturmak.

-Olumlu ilişkileri ve bunlardan kaynaklanan duyguları destekleyen bir kültür oluşturmak.

-Etkili iletişimi sağlamak. Organizasyonun tüm basamaklarında, çalışanlar arasında dürüst, açık ve etkili iletişimi özendirmek.

-Çalışanlara, onları motive edecek büyük bir resim ve vizyon sunmak.

-Güven ilişkilerini güçlendiren bir ortam yaratmak.

-Başarıyı yakalamayı, paylaşmayı ve kullanmayı bir eğlence haline getirmek, kutlamak ve ödüllendirmek.

İşletmelerde duygusal zekâ faktörü; kurumsal duyguları tanımak ve yönetmek, kurumsal motivasyonu sağlamak, kurumsal sosyal beceriler kazanmak ve kurumsal olarak sosyal farkındalığa ulaşma sürecinde etkili bir unsur olarak kendini göstermektedir. Bir işletme, güçlü ve zayıf yönlerini analiz ettiği takdirde güçlü yönlerini ön plana çıkaracak ve zayıf yönlerini de güçlendirmeye çalışacaktır. Olumsuz ve yıkıcı duyguların engellenmesiyle

motivasyonun artması sürecinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumsal duyguları yönetmek, kurum içinde yaşanan olumsuz duyguları olumluya çevirebilmek, olumsuz durumlarla mücadele edebilmek açısından son derece gereklidir. Kurumsal motivasyonu sağlamak; çalışanların sorumluluk sahibi olduğu, elinden gelenin en iyisini yaptığı ve birlikte değer yaratmaya çalıştıkları bir kültür yaratabilmek açısından önemlidir. Yüksek kurumsal motivasyona sahip olma ile amaçlara ulaşma arasında paralel bir ilişki bulunmaktadır Duygusal zekâyı iyi kullanan kuruluşlar; hissedarlarının duygularına, ihtiyaçlarına ve fikirlerine önem verirler. Kurumsal sosyal farkındalığa ulaşmak, kurumda tüm çalışanların birliğinin, bütünlüğünün, yaratıcılığının ve memnuniyetinin oluşmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda yaratıcılık ve yenilik yönünde organizasyona katkı sunması ve çalışanlar arasında verimliliğin sağlanması sürecinde kurumsal duygusal zekânın önemli bir faktör olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Kurumlarda etkin kılınmış bir duygusal zekâ faktörü; esneklik, farklılıklara açık olma, kurum içi iletişim, güven, bağlılık, sosyal sorumluluk anlayışı ve çevreye duyarlılık gibi değerlerin de ön plana çıkmasına olanak tanıyacaktır.

3. Basın İşletmelerinde Duygusal Zekâ ve Çalışanların Başarısındaki Rolü

Neoliberal pazar politikaları, işletmeler arasındaki rekabeti arttırmakta ve işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için kendilerini farklı kılmalarını sağlayacak tek kaynak olan insan faktörüne yönelmesini gerekli kılmaktadır. İşletmelerin, söz konusu bu rekabet ortamında kendilerini farklı kılmalarını sağlayacak tek kaynak olan insan kaynağına yönelmeleri, üretim ve hizmet süreci içerisinde insan faktörünün merkeze alındığı bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Basın işletmeleri genel olarak yazılı ve sözlü işletmeler olarak ikiye ayrılmakta, yazılı basın işletmelerini gazete işletmeleri ve dergi işletmeleri, sözlü basın işletmelerini ise televizyon işletmeleri ve radyo işletmeleri oluşturmaktadır (Evliyagil, 1985: 22).

Bir hizmet işletmesi olarak basın işletmeleri de yüksek üretim giderleri, düşük reklam ve ilan gelirleri ile varlıklarını sürdürmeye çalışan kurumlardır. Basın işletmelerinde üretim adına önemli kaynaklardan birisi de insandır. Basın işletmeleri, kamuoyu oluşturma, toplumu bilinçlendirme ve kanaatleri yönlendirme gibi kamusal amaçlara sahip olmakla birlikte, aynı zamanda varlığını sürdürmek ve kâr elde etmek zorunda olan kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kâr elde etme ve topluma hizmet amacı arasındaki dengeyi koruyabilmek için basın işletmeleri, gerek kurum içindeki insanların duygusal zekâsının gelişimini gerekse de kurumsal duygusal zekâ kimliğinin oluşmasını ve gelişmesini sağlamak durumundadır.

Basın işletmelerinin insan kaynağının önemli bölümünü gazeteciler oluşturmaktadır. Basın işletmelerinde çalışan gazetecilerin, mesleki sorumluluklarının yanında hangi çalışma koşulları içerisinde mesleklerini icra ettiği ve iş güvencesi kavramı işletmenin benimsediği duygusal zekâ faktörü ile yakından ilgilidir. Günümüz basın işletmelerinde yönetim faaliyetlerinden sorumlu olanlar genellikle yönetim kurulu başkanı, başkan yardımcısı, genel sekreter ve finansal konulardan sorumlu olan kişilerdir (Öztürk; 2007: 99). Basın işletmelerinin bazılarında, yönetim kurulu başkanı basın işletmesi sahibi veya ortaklarından birisi olurken, bazılarında ise; genel yayın müdürü gibi yazı işleri kadrosunda olan biri bu görevi üstlenebilmektedir. Basın işletmelerini diğer işletmelerden ayıran temel özellik, bünyesinde faaliyet gösteren yazı işleri grubu ile ortaya çıkmaktadır. Yazı işleri bölümünü oluşturan insan kaynağı, haber üretiminden sorumlu basın emekçilerinden oluşmaktadır. Bu grup, haberin ortaya çıkması sürecindeki ana unsurdur. Yazı işlerinin çalışanları tepeden aşağıya doğru yayıncı, genel yayın yönetmeni, sorumlu yazı işleri müdürü, haber müdürü, editörler, sayfa sekreterleri, servis şefleri ve muhabirlerdir.

Demirkent (2003: 406), basın işletmelerinde görev yapan fikir emekçilerinin yüksek motivasyonla uyumlu ve ekip olma ruhu içerisinde çalışabilmesinin haber üretim süreci üzerindeki önemini şöyle ifade etmektedir:

"Kabul etmek gerekir ki; gazeteleri güçlü yapan, ne sadece teknolojileri, ne finans güçleri, ne belirli okur sayıları ve ne de isimleri topluma mal olmuş muhabir ve yazarlarıdır. Bizce hepsine birden ihtiyaç vardır ve ayrıca gazetenin kadrosu tam bir uyum içinde olabilmelidir. Teknoloji gereklidir, finans ihtiyacı her geçen gün artmaktadır, okursuz gazete zaten düşünülemez; ama kadrosu uyum içinde olmayan bir gazetenin de etkin olma şansı çok azdır, hatta yoktur."

Basın işletmelerinde başarının tesis edilmesi sürecinde kurumsal duygusal zekânın önemi, söz konusu işletmelerin en değerli faktörünün insan olmasından ileri gelmektedir. Bundan dolayıdır ki, bir basın işletmesinde üretim sürecinin yaratıcısı olan insan, aynı zamanda kaynak olarak da en güçlü halka olarak karşımıza çıkmaktadır. Basın işletmelerinde çalışana yönelik faaliyetler; çalışanlarının iş tanımının gerçekleştirilmesi, çalışanın eğitimi ve kariyer planlaması, çalışanın performans değerlendirmesi, ücret yönetimi, yasal hakların ve iş düzeninin sağlanması gibi önemli bileşenlerden oluşturmaktadır.

Basın işletmeleri gerçekleşen olaylar içinden seçim yapıp bunların okuyucu/izleyici istek ve beklentilerine uygunluğunu araştırdıktan sonra sosyal sorumluluk gereği haberi yapmadan önce gereksiz bilgiler konusunda yeniden seçim yapmalıdır. Haber üretim sürecinin en önemli aşamalarından birini oluşturan bu süreç, haberin ayrıntıya kaçmadan, gerek-

siz bilgilerden arındırılmış ve yalın bir biçimde üretilmesi gerektirmektedir (Çambay, 2018: 30)

Ekip çalışmasına uyum sağlayabilen, değişime ayak uydurabilen ve çalışanlarını motive ederek harekete geçirebilen etkin yöneticiler, basın işletmelerinde başarının sağlanmasında ve hedef kitlenin doyumu sürecinde önemli bir unsur olarak görülmektedir. Duygusal zekâ kavramı da bu oluşumun kilit unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Basın işletmelerinde çalışanların yüksek düzeyde duygusal zekâya sahip olmaları, öncelikle onların tercihlerini, sezgilerini bilmelerini ve tanımalarını sağlar. Yüksek bir duygusal zekâya sahip olan çalışanlar, hangi duyguları hissettiklerini ve bunların nedeninin farkında olarak, hislerinin performanslarını nasıl etkileyebildiğinin bilincinde olurlar. Duygularının bilincinde olan çalışanlar, diğerler çalışanlar ve kurumun hedef kitlesi ile empati kurabilme yeteneğine de sahiptirler. Kendilerinin ve takım arkadaşlarının duygularını iyi anlayan bireyler, özellikle haber üretim sürecinde ekip çalışmasını sağlıklı bir biçimde gerçekleştirebilmektir. Böyle bir çalışma ortamında bireyler, kendinden emin bir tavır sergileyerek varlıklarını hissettirir, beğenilmeyen fikirleri dile getirebilir ve baskılara rağmen sağlıklı kararlara varabilirler. Yüksek duygusal zekâya sahip çalışanlar, kendi iç hallerini, dürtülerini ve kaynakları sağlıklı bir şekilde yönetebilmektedir. Son dakika haberi sayılabilecek önemli olaylarda yüksek duygusal zekâya sahip olan bir gazeteci hangi noktalara dikkat edeceğini, neyi arka plana atacağını, hangi fotoğrafı hangi açıyla çekeceğinin kararını hızlı olarak verebilir. Duygusal zekâsı yüksek olan gazeteciler, güdüsel hislerini ve sıkıntı verici duygularını iyi idare ederek zor anlarda bile sakin, olumlu ve soğukkanlı davranırlar, bu çalışanların düşünceleri nettir ve belirsizlik durumlarında dikkatleri dağılmaz.

Yüksek duygusal zekâya sahip olan gazeteciler, editörler, genel yayın müdürleri haberleri üretirken ve yayımlarken etik davranmaya, kimsenin özel yaşantısına müdahale etmemeye çalışırlar. Dikkatli ve özenli çalışmaya dikkat ederler. Böylelikle okuyucu ve izleyici boyutunda inanılırlık faktörünün merkezinde bir etki yaratılır. Basın işletmelerinde haber üretim sürecinde yaratıcılığın ön planda olması, problemin saptanması ve çözümü, olaylara farklı açıdan bakma, konunun uzmanlarına başvurarak haberi dengeli, doğru, tarafsız ve kamu yararını düşünerek oluşturma, duygusal zekâsı yüksek olan çalışanların gerçekleştirebileceği faaliyetler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hizmet üretmek, basın işletmelerinin temel ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hizmet üretiminin en belirgin halini radyo ve televizyonda görmek mümkün olmaktadır. Yazılı basın işletmelerinin temel iki kolu olan gazete ve dergi işletmeleri de temelinde hizmet üretmekle

birlikte bireyin eline somut bir mal bırakmaktadır (Evliyagil, 1985: 22). Gerek televizyon ve radyo, gerekse gazete ve dergilerden oluşan basın işletmeleri çalışanlar üzerinde motivasyonu güçlü tutması, çalışanın uygun ücretlendirmeyle uygun koşullarda çalıştırılması, çalışanın duygularına ve düşüncelerine önem verilmesi, kendisini ifade etmesinin sağlanması, performansının ödüllendirilmesi; çalışanın işinden keyif almasını sağlayacak ve diğer çalışanlarla karşılıklı empati kurmasını kolaylaştıracaktır. Çalışanlar kurumlarından destek gördüklerini ne kadar hissederlerse, kuruma o ölçüde güven, yakınlık ve sadakat duyacaktır. Basın işletmelerinin kurumsal duygusal zekâya ve çalışanlarda duygusal zekânın gelişimine önem veriyor olması, çalışanının mesleki eğitimine, işinde deneyim kazanmasına, moralini yükseltecek ve motivasyonunu arttıracak faaliyetlere öncelik tanımasını gerektirir. Kurumsal duygusal zekânın çıktılarının hakim olduğu böylesi bir ortamda iş gören basın çalışanlarının motivasyonları her daim yüksek düzeyde olacaktır.

Basın işletmeleri kitle iletişim sistemi içerisinde, işletme fonksiyonlarını bütünleştirerek kâr elde etmek amacıyla faaliyet gösteren kuruluşlar olarak varlığını sürdürmektedir. Bu işletmeler, kendi içlerinde farklı yapılara sahip olsalar da genel olarak işletme yapısı altında benzer oluşumlar sergilemektedir (Atılgan, 1999: 16).Basın işletmelerinin faaliyetlerine yön veren yönetim, üretim, pazarlama, finans ve halkla ilişkiler gibi temel fonksiyonlarında merkezinde insanı barındırması ve insan faktörüne yatırım yapması bu işletmelerde kaliteyi sağlamanın bir ön koşulu olarak göze çarpmaktadır. Rekabetin giderek acımasız bir hal aldığı ve değişimin her an varlığını hissettirdiği günümüz pazar koşullarında basın işletmeleri de diğer işletmelerde olduğu gibi onu diğer işletmelerden ayıracak bir takım vasıflara sahip olmalıdır. Değişen sosyal ve ekonomik koşullar altında rekabette avantaj yakalamanın temel yolu da çağın gerekliliklerine uygun olarak yapılanma sürecine gidilmesi gerekliliğidir. Bu yapılanma sürecinin merkezinde de çalışanların istek ve beklentilerinin göz önünde bulundurulması, çalışana değer verilmesi, onların eğitiminin ve gelişiminin sağlanması süreci yer almaktadır ki bu süreç, kaliteye giden yolda önemli bir unsurdur.

Çalışanına değer veren ve onun ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde tutarak motivasyonunu güçlendiren basın işletmeleri kendi içerisinde sağlıklı bir yapılanmaya kavuşacağından okuyucunun/izleyicinin temel bilgi edinme ihtiyacını da en sağlıklı ve doğru bir şekilde gerçekleştirmiş olacaktır. Öyle ki; basın işletmelerinin toplumun haber alma, bilgi edinme ve eğlenme gibi ihtiyaçlarını karşılayan birimler olduğundan hareketle basın işletmelerinin bu işlevleri yerine getirmesi, üretimin her aşamasında uyumlu çalışan etkin bir ekip çalışmasıyla mümkün olabilecektir. Bu durum, bir basın işletmesinde yüksek duygusal zekâya sahip yönetici ve çalışanların

istihdamı ile mümkün olabilecektir. Bir kurumda yüksek duygusal zekâya sahip çalışan bireylerin olması, o kurumun kurumsal duygusal zekâsının da yüksek olacağı anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Çağdaş, vizyoner ve yenilikçi bir basın işletmesinin özellikle üzerinde durması gereken unsur, çalışanlarına değer vererek onlara huzurlu, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı sağlamasıdır. İçinde yaşadığımız yüzyılda gelişen teknoloji ve yenilikler, işletmelerde insan faktörünün değerini eskiye oranla daha da arttırmıştır. Diğer işletmeler gibi bir hizmet işletmesi olan faaliyet gösteren basın işletmeleri de değişime ayak uydurabilmek ve hedef kitleye doğru ve zamanında ulaşabilmek için çalışanını merkeze koyan, onu başarının temeli olarak gören bir yapıya sahip olmalıdır. Günümüzde diğer işletmelerde olduğu gibi basın işletmelerinde de değeri artan insan faktörüne karşın, bu işletmelerde çalışanlar psikolojik sağlıklarına zarar veren mobbing olgusuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bir veya birkaç kişi tarafından sistemli bir biçimde yöneltilen, ahlak dışı davranışlar temeline dayanan mobbing olgusu, işyerinde çalışanlar üzerindeki baskıyı beraberinde getirmektedir.

Basın işletmeleri de diğer işletmelerde olduğu gibi kendi varlığını koruyabilmek ve pazarda yer edinebilmek amacını taşımakta, bu nedenle yaratıcı, performansı yüksek, eğitimli ve kurum kültürüne adapte olabilecek insanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç beraberinde çalışanlar arasındaki rekabetin ön plana çıkmasına yol açmakta ve daha verimli çalışanlar diğer çalışanlar için tehlike olarak algılanabilmekte ve o çalışan üzerinde psikolojik baskılar meydana gelebilmektedir. Kurum kültürünü zedeleyebilecek çalışanlar üzerindeki bu baskıların ortadan kalkmasını ve oluşumunu engelleyecek önemli bir unsur olan duygusal zekâ, aynı zamanda bir işletmeyi başarıya götüren önemli bir yapı taşı olarak da görülmektedir. Çalışanlarının duygularına, emeklerine ve fikirlerine değer veren bir kültürle işleyen, yüksek duygusal zekâya sahip yöneticileri bünyesinde barındıran, eğitimi ve sürekli değişimi bir amaç olarak benimseyen işletmeler gelecekte de başarılarını sürdürebileceklerdir.

Bir hizmet işletmesi olarak basın işletmelerinin ana üretim konusunu haber olgusu ve habercilik faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu nedenle basın işletmelerinin en önemli görevi, nesnel gerçekliğe sadık kalarak olayları uygun bağlamda, çarpıtmadan, dürüstçe aktarmak ve okuyucunun doğru bilgiyi zamanında edinmesine hizmet etmektir. Bunun sağlıklı olarak gerçekleşmesi, basın işletmesinin örgüt içinde doğru bir şekilde yapılanmasını gerekli kılmakta, bu doğru yapılanmanın temelinde de çalışana verilen değer bulunmaktadır. Duygusal zekâsı yüksek çalışanlardan oluşan basın işletmeleri, haber üretim sürecinin başlangıcından son safhasına kadar

her bir aşamada, aktif bir şekilde uyumlu olarak çalışacak, değişime ayak uyduracak ve haberleri doğru, nesnel ve kamu yararını gözeterek üretebilecektir.

Çalışma bağlamında ortaya konacak en önemli öngörü, ilerleyen zaman dilimlerinde değişime ayak uydurabilmek adına başarıya giden yolda insan değerinin daha da anlaşılacağı ve çalışanlara daha büyük yatırım yapılacağı işletme anlayışlarının hakim olacağıdır. Duygusal zekâsı yüksek çalışanlardan oluşan basın işletmeleri, haber üretim sürecinin başlangıcından son safhasına kadar her bir aşamada, aktif bir şekilde uyumlu olarak çalışmayı, en önemli üretimleri olan haberleri doğru, nesnel ve kamu yararını gözeterek hazırlamayı temel ilke olarak benimseyecektir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C., (2006). "Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme", Ankara.

Atılgan S., (1999). Basın İşletmeciliği, İstanbul: Beta Yayınları

Aysel, L., (2006). Liderlik ve Duygusal Zeka. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

Balkaya, S. (2011). Duygusal Zeka Gelişiminin Çalışanların Başarısındaki Rolü, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı İnsan Kaynakları Yönetimi Yüksek Lisans Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Canbulat, S. (2007). Duygusal Zekâ'nın Çalışanların İş Doyumları Üzerindeki Etkisinin Araştırılması. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çambay, S., (2018). Yazılı Basında Haber Üretiminde Toplam Kalite Yönetimi, Edt. Nuket Elpeze Ergeç, Muzaffer Sümbül, Sosyal Bilimler İletişim ve Medya, Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Demirkent, N. (2003). Sayfa Sayfa Gazetecilik, İstanbul: Dünya Yayınları.

Evliyagil, Ş., (1985)."Basın Sanayi'nin Temel Kavramları", Ankara: Bilim Yayınları.

Goleman, D., (1995). Emotional Intelligence: Why it can matter more than IQ. New York: Bantam Books

Gürbüz, S., Yüksel, M. (2008). Çalışma Ortamında Duygusal Zeka: İş Performansı, İş Tatmini, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bazı Demografik Özelliklerle İlişkisi, Doğuş Üniversitesi Dergisi.

Kılıçararslan, F, (2018). 10 Adımda Duygusal Zeka, İdeal Akademi Yayınları.

Mayer, J. D. and P. Salovey (1997). "What Is Emotional Intelligence", In P. Salovey, & D. Sluyter, Emotional Development And Emotional Intelligence: Educational Implications , New York: Basicbooks, Inc.

Özer, A. K. (1997). Gerçekçi Yönetisim, İstanbul: Varlık Yayinları.

Öztürk, S . (1989). Basın İşletmelerinde Pazarlama . Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 7 (1).

Seçer, H. Ş. (2007). "Çalışma Yaşamında Duygular ve Duygusal Emek: Sosyoloji, Psikoloji ve Örgüt Teorisi Açısından Bir Değerlendirme", Sosyal Siyaset Konferansları Kitabı.

Şahinkaya, Burcu, (2006). Yöneticilik ve Liderlikte Duygusal Zekâ, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Bölüm 16

MARK NEOCLEOUS DÜŞÜNCESİNDE GÜVENLİK

Olkan SENEMOĞLU[1]
Hasan YALÇIN[2]

1 Dr., Orcid: **0000-0001-6290-6631**
2 Yüksek Lisans Öğrencisi, 0000-0003-1561-6521

GİRİŞ

21. Yüzyılda güvenlik söylemi her ne kadar istisnai bir durummuş gibi, geçici siyasi bir söylem haline indirgenmeye çalışılsa da aksine siyasi söylem aracılığıyla normalleştirildiği gibi, siyasi söylemin güvenlikleştirici niteliği ile her yere sirayet etmeye, her sorunun üstesinden gelmek için başvurulan bir kurtuluş reçetesine dönüşmeye başlamıştır. Bu yönüyle güvenlik söylemi, özgürleştirme potansiyeline sahip bir siyaset yapma biçimini otoriterleştirdiği kadar/gibi, temelinde maddi koşulların eşitsizliğinin yattığı sorunların gündem edilmesini öteleyen/maskeleyen tutucu bir araca dönüşmüştür.

Günümüz siyaset yapma biçimi, güvenlik söylemini o derece ön plana çıkarmıştır ki, sivil siyaset yapmanın önü de tıkanır hale gelmiş durumdadır. Bundan dolayı güvenlik tartışmasını ve ona bağlı olarak güvenlikleştirme söylemlerini canlı tutmak ve bunun devlet sivil toplum bağlamında nelere yol açtığını göz önüne sermek; demokrasinin yaygınlaşmasından, günümüz emperyal devletlerinin sömürgeci tutumlarına varana kadar; özgürleştirici olduğu kadar eleştirel bir siyaset ortamı kurmaktan, işçilerin sömürülmesi ve her şeyin burjuvalaştırılmasına kadar birçok konuyu tartışmaya açmak anlamına gelecektir.

Bu çalışmanın amacı güvenlik meselesine daha fazla ağırlık vermek üzere bir Mark Neocleous incelemesi yapmaktır. Neocleous'un güvenlik meselesini ne şekilde ele aldığının ve ona ne tür bir işlev biçtiğinin anlaşılabilmesi için ilk olarak düşünürün klasik liberalizme olan itirazları ele alınacak daha sonra sermaye ve sosyal güvenlikle ulusal güvenlik tartışmalarının, devletlerin güvenlik politikalarında nasıl yer bulduğu veya bu durumları bir güvenlik sorunu haline nasıl getirdikleri ele alınacaktır. Bu bağlamda Neocleous'un, güvenlik söyleminin devletin yapısına doğrudan sirayet ettiği, çeşitli ikilikler ortaya çıkararak sivil alanı nasıl kontrol altına aldığı ve yurttaşları da bu çerçevede politize ettiğini dile getirdiği savunulmaktadır. Bu çalışma Neocleous düşüncesinden hareketle güvenliğin bir devlet stratejisi olarak ekonomik güvenlik, ulusal güvenlik ve sosyal güvenlik bağlamlarında gerek bir düşman imgesi etrafında, gerekse hayali bir hasım etrafında devreye sokularak toplumsal alanı düzenlemek amacıyla oldukça işlevsel bir şekilde kullanıldığını göstermeyi amaçlamaktadır.

GÜVENLİK

Neocleous (2013: 98-99) güvenlik kelimesinin latince securitias/securus'dan geldiğini söyler. Securus, dertten ve tasadan uzak olmak anlamına gelirken benzer şekilde sucuritias da kaygıdan, tehlikeden uzak olmak ve güvende olmak anlamlarına gelmektedir. Bu kavram daha sonrasında politik anlamlara da gelecek şekilde kullanılmış ve devletin/imparatorluğun

savunulması ile özdeşleştirilmiştir. Neocleous'a (2013: 99) göre 18. yüzyılda yaşanan değişimler ile birlikte siyasal olan üzerindeki ilgi ekonomik olana doğru kayınca doğal olarak güvenlik de liberal burjuva mantığının vazgeçilmez bir kavramı olmuştur. Çünkü özel mülkiyet rejimi üzerine temellenmiş burjuva sivil toplumuna içkin olan ve asla aşılamayacak bir güvensizlik söz konusudur. Özel mülkiyet sisteminin kendi doğası gereği güvensizliği gerektirir ve onu durmadan yeniden üretir (Neocleous, 2013: 126). Çünkü zaten piyasa sisteminin kendisi piyasada eyleyen öznelerin güvensiz olan konumlarına dayanmaktadır. Birilerinin bir yerlerde zenginleşebilmesinin tek koşulu birilerinin bir yerlerde fakirleşmesidir. Bu anlamda Sennett'in de belirttiği gibi piyasada işleri bozacak ve ortalığı karıştıracak bir şeytana ihtiyaç yoktur, *piyasada herkes kendisinin şeytanıdır*. (Bkz. Sennett, 2008: 116-190)

Liberalizmin güvenlik anlayışı kendi çıkarı doğrultusunda hareket eden rasyonel bireyin güven içerisinde mülk sahibi olabilmesini anlatır. O halde güvensizlik dediğimiz şey de özel mülkiyetin tehdit altında olması durumudur. Bu durum klasik liberal düşünürler üzerine tartışmada da açıklıkla görülebilir. Liberalizm özel mülkiyetin tehdit altında olduğu her durumu güvensizlik olarak sunmuş, güvenliği de özgürlük ile özdeşleştirerek böylece özgürlüğün şartını özel mülkiyet rejiminin güvenliğine bağlamıştır. Bu nedenle işçi sınıfının veya özel mülkiyet rejimine tehdit oluşturabilecek herhangi bir ötekinin (eşcinseller, komünistler, cadılar, korsanlar vd.) politik talepleri ve hareketleri de doğal olarak liberal güvenlik sisteminin teknikleri ile disipline edilmiştir. Bu nedenle güvenlik meselesi aslında sivil toplumda düzeni inşa etmenin bir aracıdır. Dolayısıyla polisin her eyleminin güvenlik ile gerekçelendirilmesinin mantığı da burada yatmaktadır.

Neocleous'a göre güvenlik çalışmaları ilk olarak uluslararası ilişkiler disiplini altında güvenliği ulusal güvenliği sağlamanın koşulları içerisine yerleştirmiş ve ulusal sınırlar içerisinde de vatandaşların güvenliği ile devletin güvenliğini özdeşleştirerek vatandaşları egemen mülkiyet rejimine tâbi kılmıştır. (Neocleous, 2013: 127) İkinci olarak ise sosyal ve kamusal politikalar güvenliği refaha yönelik alınan önlemlere indirgeyerek ele almış ve üçüncü olarak ise polis çalışmalarında güvenlik basitçe yasanın uygulanması ile özdeş kılınarak bir yasal fetişizm mantığı çerçevesinde ele alınmıştır. (Neocleous, 2013: 128) Neocleous bu üç yaklaşımı da reddeder. Ona göre ilk olarak uluslararası ilişkiler disiplininin güvenliğe yaklaşımı devletin sivil toplum üzerindeki nüfuzunu görmezden gelmekte ve böylece devletin yurttaşları mülkiyet sistemine nasıl bağladığını ıskalamaktadır. Buna ek olarak sosyal ve kamusal politikalar da refah sisteminin güvenlik önlemlerinin polis ile bağlantısını kaçırmaktadır. (Neocleous, 2013: 128) Buradan hareketle Neocleous güvenlik meselesini devletin

sivil toplum üzerindeki kurucu ve düzenleyici rolü ile ilişkilendirerek ele alır ve güvenliğin burjuva toplumsal düzeninin inşasında oynadığı temel rolleri deşifre eder.

Günümüzde artık neredeyse dünyanın her yerinde, her ülkede durmaksızın bir güvenlik ihtiyacından, güvenlik eksikliğinden, güvenliği artırmanın yollarından vs. bahsedilmektedir. Güvenlik meselesi günümüzdeki tüm siyasi tartışmaların içerisine sinmiştir ve Neocleous'a göre güvenlik mantığı adeta toplumsal ve siyasal alanı tamamen işgal etmiştir. (Neocleous, 2014a: 11) Hatta güvenlik mantığı toplumsal ve siyasal hayatın her zerresini öylesine baştan başa kuşatmıştır ki güvenliğin en iyi nasıl sağlanacağını araştıran bir akademik alanın doğmasına bile sebep olmuştur. Bu alanda fikir üreticiler önsel olarak güvenliğin iyi bir şey olduğunu ve ne kadar güvenlikli olunursa o kadar iyi olunacağını kabul edip doğrudan doğruya bu ön kabulden hareket etmektedirler. Neocleous güvenlik üzerine yapılan çalışmaların bize güvenliğin, özgürlük ve demokrasinin temeli olduğunu, güvenlikli olmayan bir toplumun sağlıksız olacağını ve orada özgürlüklerden bahsedilemeyeceğini söylediklerini, dile getirir (Neocleous, 2014a: 14).

Güvenliğin ne kadar önemli olduğunu dile getiren güvenlik çalışmalarının karşısında adına *eleştirel güvenlik çalışmaları* denilen başka bir çalışma alanı da oluşmuş durumdadır. Eleştirel olduğunu dile getiren bu çalışmalar da tıpkı güvenlik çalışmaları gibi güvenliğe içkin bir iktidar tarzının varlığının üzerinden atlayarak güvenliği özünde iyi bir şey olarak kabul etmekte ve Neocleous'un dile getirdiği gibi, *gerçek güvenlik*, *olması gereken güvenlik* gibi kaygılardan hareketle mevcut güvenlik politikalarının güvenliği gerçek anlamda sağlayamadığını ileri sürmektedirler. Neocleous'un güvenliği ele alışı ve güvenlik eleştirisi bu çeşit bir eleştiri değildir. Ona göre güvenlik asla özgürlük madalyonunun öteki yüzü olarak ele alınabilecek bir şey değildir. Ayrıca güvenlik, tüm güvenlik saplantılılarının aksine bir iktidar tarzı olarak ele alınmalı ve bu iktidar tarzının kimin çıkarına hizmet ettiği de araştırılmalıdır. Zira günümüzde güvenlik ihtiyacı o kadar *doğal* ve var olması gereken bir şeymiş gibi sunulmaktadır ki Neocleous'a (2014a: 17) göre bu güvenlik ideolojisi güvenliği hiç analiz edip eleştirmeye mahal vermeden bu konudaki her türlü muhalefeti daha doğmadan yok etmektedir. Bir şeyin doğal olduğunu söylemek onu eleştirmenin kötü bir şey olduğunu söylemekten daha ileri bir şeyi ima eder. Doğal olan bir şeyi eleştirmek kötü değil, gereksizdir. Bu anlamda Neocleous güvenliğin doğal bir ihtiyaç olmadığını dile getirmekte ve böylece onu eleştirmenin mümkün ve gerekli olduğunun altını çizmektedir.

Günümüzde her ne kadar özgürlüğün var olabilmesi için güvenliğin varlığının bir zorunluluk olarak kabul edildiği doğru olsa da Neocleous'a (Neocleous, 2014a: 23) göre yine de en küçük bir özgürlük isteği anında

bir güvenlik problemine çarpar. İnsanların özgürce yaşayabilmeleri için güvenliğin sağlanması gerekmekte, güvenliğin sağlanması için ise yurttaşların özgürlüklerinin bir kısmının kısıtlanması gerekmektedir. Asıl mesele güvenlik ile özgürlük arasındaki anlamlı dengeyi bulup, özgürlüğü de güvenliği de olabilecek en maksimum seviyeye çıkarmaktır. Neocleous (Neocleous, 2014a: 24) bu güvenlik-özgürlük dengesi meselesinin yersiz olduğunu düşünür, böyle bir dengenin aslında liberal bir sorun olduğunu iddia eder ve liberalizmi ise bir güvenlik projesi olarak görür. Liberalizm bu hayali güvenlik-özgürlük dengesinden yola çıkarak tüm güvenlik tedbirlerini, güvenlik programlarını, güvenlik araçlarını kabul edilebilir şeyler olarak sunar ve böylece onları kolay bir şekilde uygulamaya koyarak meşrulaştırır.

Neocleous devletlerin güvenlik ideolojisi çerçevesinde sürekli bir şekilde güvensizlik ortamı yarattıklarını ve bu yolla sivil toplumu sermayenin çıkarına olacak şekilde düzenlemek amacıyla kullandıkları güvenlik önlemlerini meşrulaştırdıklarını söyler. Devlet politik olarak üretilmiş kaygı ve korku duyguları aracılığıyla toplumsal alanı güvenliksizleştirerek polis erki aracılığıyla buralara güvenliği sağlamak adına müdahale eder. Neocleous bu nedenle güvenliğin doğallaştırılmasına, özünde iyi bir şey olarak kabul edilmesine ve tüm çalışmaların güvenliğin nasıl maksimize edilebileceğine yönlenmesine karşı çıkar. Güvenliğin kendi başına iyi bir şey olduğu fikrini neden sorgulamıyoruz?; ya güvenlik dediğimiz şey toplumu belirli bir tarzda (sermayeyi, burjuva çıkarına yeniden düzenlemeye yarayan bir tarzda) şekillendirme amacı taşıyorsa?; veya tamamen muhafazakar mantıkla hareket edip insanların devlete teslim olmasını sağlayarak siyasal alanı etkisizleştirmeye çalışıyorsa? (Neocleous, 2014a: 14) Neocleous'un güvenlik eleştirisi tam olarak bu sorulardaki kaygılar üzerinden ilerler ve bu nedenle güvenliği bir iktidar teknolojisi olarak ele alır.

KLASİK LİBERALİZMDE GÜVENLİK, ŞİDDET VE SAVAŞ

Klasik Liberal teori neredeyse özgürlükle eşanlı anılmaya başlamıştır. Fakat liberalizmin güvenlik meselesine nasıl ele aldığı araştırıldığında neyi merkeze yerleştirdiği daha iyi anlaşılır olacaktır. Buradan hareketle klasik liberal düşüncenin aslında iddia edilenin aksine özgürlüğü değil güvenliği merkeze aldığını göstermeye çalışan Neocleous'a göre devletlerin güvenlik ideolojisi çerçevesinde otoriterleşmesi, savaş çığırtkanlığı yapması ve toplumsal alana baskıcı, düzenleyici müdahalelerde bulunması liberal teoriden bir sapma olarak değil, aksine bir süreklilik olarak okunmalıdır. Yani ileride ele alınacak olan olağanüstü hal mantığının gerektirdiği otoriter yönetimler ve ulusal güvenlik devletinin toplumsal hayatı baskı altına alan güvenlik önlemleri vs. ile klasik liberalizm arasında bir süreklilik olduğu ileri sürülmektedir.

Locke, adına doğa durumu dediği farazi bir zamanda farazi bir duruma tekabül eden bir insanlık aşamasından bahseder. Ona göre doğa durumunda tüm insanlar eşit ve özgürdürler ancak bu eşitliğin ve özgürlüğün yanında insanlar sürekli olarak saldırı altındadır ve her türlü tehdide açıktır. Bu nedenle insanlar birleşip kendi aralarında bir sözleşme yapmışlardır. Fakat sadece insanlar arasında sözleşme yapılmış olması tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü sözleşmeyi imzalayanlardan birisinin sözleşmeyi bozması durumunda ona yaptırım uygulayabilecek bir gücün var olması gerekmektedir. Bu nedenle Locke'a göre (2010) ilk önce insanlar kendi aralarında sözleşme yaptılar ve daha sonra insanlar, yurttaşlar olarak devlet ile sözleşme yaptılar ve böylece devlet ortaya çıktı. Bu devletin amacı da insanların *yaşamlarını, özgürlüklerini* ve *mülkiyetlerini* korumaktır (Heywood, 2017: 37). Locke (2010:146), bu duruma şöyle dikkat çekecektir; "...onun toplumun üyelerinin hayatlarım, özgürlüklerini ve mülklerini korumaktan başka bir amacı veya ölçütü olamaz. Dolayısıyla, bu onların hayatları ve servetleri, ki bunlar mümkün olduğu ölçüde korunmalıdır, üzerinde mutlak gelişi güzel bir güç olamaz."

Locke, devletin sürekli olarak kendi gücünü artırma eğiliminde olduğunu ve bu anlamda oldukça kısıtlı yetkiler ile donatılması gerektiğini ve devletin artık işlevini yerine getirmiyor olduğu zamanda ise yurttaşların ona başkaldırabileceğini söyler. Yani yaygın olarak söylendiği gibi liberal teoride devlet zorunlu bir kötülüktür. Bu nedenle de devletin yetkileri sürekli olarak yasalar çerçevesinde denetlenmelidir. Ancak Neocleous (Neocleous, 2014a: 28) Locke'un, yöneticinin takdir yetkisine belirli bir alan bırakılması gerektiğini söylediğinden bahseder ve buraya oldukça dikkat etmemiz gerektiğini belirtir. İnsanların mülkiyetleri ve özgürlükleri ile alakalı bazı sorunlar ve tehditler yasal prosedürleri işleme sokup tüm süreçleri yerine getirmeyi bekleyemeyecek kadar acil olabilecekleri için yönetici belirli bir *imtiyaz* hakkına sahip olmalı ve bu yönetici yeri geldiği zaman takdir yetkisini toplumun yararına olacak şekilde kullanmalıdır. Locke şunu ileri sürecektir (2010:114):

"Toplumun veya toplum tarafından oluşturulan *yasa koyucunun yetkisinin asla kamu yararı için gerekli olandan ötesine geçmesi düşünülemez.* Fakat yasa koyucu doğa durumunu bu kadar güvensiz ve zor yapan yukarda sözü edilen üç kusura karşı tedbir alarak her bireyin mülkünü emniyete almak zorundadır. Vb dolayısıyla herhangi bir ulusun yasama veya egemenlik gücünü elinde bulunduran kim olursa olsun, **ilan edilmiş ve halk tarafından bilinen, *kurulu daimi yasalarla*, ani kararlarla değil, bu yasalarla anlaşmazlıklara karar veren *tarafsız* ve dürüst yargıçlarla yönetmek; ve toplumun gücünü evde (ülke içinde) sadece bu yasaların uygulanması için kullanmak,** veya bu gücü yurt dışında yabancıların verdiği zararları düzelttirmek ve bu zararları önlemek için

kullanmak ve toplumu saldırı ve işgalden korumakla yükümlüdür. Ve bütün bunların hepsi *barış, güvenlik* ve *halkın ortak yararından* başka bir *amaca* yönelik olamaz."

Fakat Neocleous yöneticinin imtiyaz hakkı onun gerekli durumlarda yasalardan bağımsız ve bazen yasalara karşı olacak şekilde hareket edebilmesini sağladığına dikkat çeker. Yani Locke'un bahsettiği devlet her ne kadar yasal sınırların içerisinde hareket eden kısıtlı bir devlet olarak kurgulansa da yukarıda bahsedilen imtiyaz hakkı devlete kamu güvenliği, kamu çıkarı vs. gibi oldukça muğlak kaygılardan hareketle istediği gibi yasanın üzerinde ve yasaya karşı olacak şekilde oldukça esnek bir hareket alanı da sağlar. Neocleous, Locke üzerinden belirsiz bir yasa dışına çıkma durumundan bahsetse de aslında Locke'un yukarıdaki alıntıda vurguladığımız gibi yasanın nasıl ve kim tarafından esnetileceğinin sınırını da çizmiş olduğunu unutmamak gerekir. Elbette Neocleous'un da vurguladığı gibi Locke imtiyazı, yasanın açık bir buyruğu olmadan ve bazen yasaya karşı kamu yararı için hareket etme gücü olarak tanımlamıştır (Neocleous, 2015b: 78). Bu nedenle Neocleous'a (2015a: 56) göre, Locke'un imtiyaz anlatısı anlayışı aslında *devlet aklı* öğretisinin iddialarının esas özelliğidir ve devlet aklı doktrini, devletin, devlet için iyi olan şey uğruna her türlü etik ve hukuki kaideden sıyrılarak eylemde bulunabilmesine olanak verir. Devletin çıkarı ile halkın çıkarı birbirinden ayrı düşünülen şeyler değildir. Devletin çıkarına olan her şey doğal olarak halkın da yararınadır ve bunun tam tersi de geçerlidir. Neocleous (2015b: 79) tıpkı Locke gibi aynı şekilde Adam Smith'in de her ne kadar görünürde devlet aklı mantığına karşı çıkan bir düşünür olsa da belirli acil durumlarda ve zorunluluk hallerinde devlet aklı mantığı ile hareket edilmesi gerektiğini söylediğine dikkat çeker. Ayrıca Neocleous, Locke'un imtiyaz anlatısının aslında liberalizme karşıt olarak görüle gelen devlet aklı anlayışı ile aynı işlevi gördüğünü, imtiyaz ile devlet aklının aynı anlamlara geldiğini ve bu nedenle de Locke'un güvenlik mantığını kendi teorisinin içerisine yedirdiğini öne sürer. Locke için aslolan şey güvenliğin (mülkiyetin güvenliği) sağlanmasıdır. Aynı şekilde Smith de devlet aklı mantığını tamamen dışlamamış, onu belirli koşullarda başvurulabilen bir şey olarak kodlayarak rasyonalize etmiştir.

Güvenliği ön plana çıkarmak ve güvenlikten doğru bir anlatı geliştirmek sadece Locke'a özgü bir durum değildir. Neocleous Locke'dan başka liberal aydınlanmanın hemen her düşünürünün bu anlayış çerçevesinde hareket ettiğini ileri sürer. Örneğin Montesquieu da yasama erkinin kendisini tehlikede hissettiği anda yürütme erkine yurttaşların özgürlüklerini kısıtlama hakkı tanır (Neocleous, 2014a: 38). Fakat Neocleous'un Montesquieu üzerinden bu çıkarsaması birkaç noktayı göz önünde bulundurmadığını göstermektedir. Zira Montesquieu, yurttaşların özgürlüklerini

sınırsızca kısıtlama ya da ortadan kaldırmadan bahsetmez. Ona göre, "Yasama organı, devlete karşı bir suikasttan ya da düşmanla bir anlaşmadan ötürü kendisini tehlikede görürse, uygulama organına (yürütme erkine) kısa ve sınırlı bir süre için şüpheli vatandaşları tutuklama imkânını verir; ama bu vatandaşlar sonsuz bir hürriyete kavuşmak üzere hürriyetlerini ancak bir süre için yitirmiş olurlar" (Montesquieu, 2011:124). Görüldüğü gibi bir süreliğine verilmiş bir görev olarak özgürlüğün kısıtlanması yani tutuklamadan bahsedilmektedir. Eğer ki Montesquieu, yasama erkine sınırsız yetki verecek olsaydı kendisiyle şu noktada çelişmiş olacaktı: Kanunlar bir hükümetin yapısını tutmakla kalmamalı, bu yapıdan doğabilecek kötüye kullanmalara da bir çözüm bulmalı (Montesquieu, 2011:58). Montesquieu, tam da Neocleous'un üzerinde durduğu şekilde bir güvenlik durumunun yaratılmasından çekinircesine, hükümet yapısının kendi içinden çıkacak olan kötü niyetlere karşı uyarıda da bulunmaktadır. Ayrıca başka bir yerde kişinin hürriyetinden yoksun kalmasından o kadar tedirgin olmaktadır ki, ya da en kötü ihtimalle, bir kişinin hürriyetinin tehlikeye girmesini istemediğinden, kişinin hürriyetini tehlikeye düşürecek durumlara dikkat çekmiş ve bunun üstesinden gelecek formülü de kendisi vermiştir. Bu duruma şöyle tartışmaya açar:

"Yasama yetkisiyle uygulama ya da yürütme yetkisi aynı kişiye ya da aynı memurlar topluluğuna verilirse, ortada hürriyet diye bir şey kalmaz; çünkü aynı hükümdarın ya da aynı senatonun, şiddet kullanarak uygulamak için ağır kanunlar yapmasından korkulur. Yargılama yetkisi, yasama yetkisiyle uygulama yetkisinden ayrılmazsa ortada yine hürriyet diye bir şey kalmaz. Yargılama yetkisi yasama yetkisiyle birleştirilseydi vatandaşların hayatı ve hürriyeti üzerindeki yetki keyfi olurdu. Çünkü hâkim aynı zamanda kanun koyucu olurdu. Uygulama yetkisiyle birleştirilseydi, o zaman hâkimin elinde yargılama yetkisinden başka bir de baskı kuvveti bulunurdu (Montesquieu, 2011:122)."

Neocleous, Locke ve Montesquieu'nun dışında Smith'i de ele alır. Ona göre, Smith de aynı şekilde özgürlüğün sağlanmasını güvenliğin sağlanmasına bağlar, halkın özgürlüklerinin kısıtlanmasına rıza göstermesinin tek koşulunun güvenlik olduğunu söyler ve buna ek olarak özgürlük ile güvenliğin sağlanmasını da düzen ve iyi yönetim olarak yorumlar. (Neocleous, 2014a: 41) Yani Smith'de de güvenlik, özgürlükten önce gelir. Jeremy Bentham da aynı şekilde özgürlüğü, güvenliğin bir kolu olarak görür. (Neocleous, 2013: 100) John Stuart Mill insanların en yaşamsal çıkarlarının güvenlik olduğunu söyler. (Neocleous, 2014a: 45) Sonuç olarak Neocleous klasik liberal düşünürlerin bir özgürlük anlatısı geliştirdiklerini ve liberalizmin özgürlük aşığı bir ideoloji olarak ortaya çıktığını reddeder ve bu iddiasını klasik liberal düşünürlerin metinlerinin satır aralarından çekip çıkartır. Hatta Neocleous'a (Neocleous, 2014a: 59) göre eğer faşizmi

temel hak ve özgürlüklerin bir liderin imtiyaz yetkisi çerçevesinde alıkonulması ve halkın sürekli bir olağanüstü hal mantığı ile yönetilmesi olarak okuyacak olursak liberalizm ile faşizm arasında da bir yakınsaklık vardır. Zira liberalizmde de kolayca güvenlik gerekçeleri ile olağanüstü hal ilan edilebilmekte ve liderler hukukun verdiği yetkiye dayanarak imtiyaz haklarını kullanabilmektedirler.

Peki neden liberal teori özgürlük ile güvenliği birbirine özdeşleştirmiş ve bir güvenlik anlatısı geliştirmiştir? Liberalizmin öznesi kendi kendine yeten, rasyonel olan, her türlü durumda kendi özel çıkarı doğrultusunda hareket eden ve en önemlisi mülk sahibi olan bireydir. Dolayısıyla liberalizmin güvenlik kaygısı aslında özel mülkiyetin güvenliğiyken, aynı şekilde özgürlük de mülkiyet özgürlüğüdür. Liberalizm toplumu özel mülkiyet ilişkileri temelinde ele alır ve dolayısıyla toplumu özel mülkiyeti temel alacak biçimde kurar. Liberalizmde özel mülkiyet tüm toplumun temeli olduğu için ve güvenlikten kasıt da mülkiyetin güvenliği olduğu için Neocleous özgürlük ile güvenliğin özdeşleştirilmiş olduğunu iddia eder. Ona göre liberalizm özgürlük ile güvenliği özdeşleştirip, bir iktidar tekniği olan güvenliği insanlara özgürlük diye sunmaktadır. (Neocleous, 2014a: 51)

Neocleous birçok yerde liberalizmin özünde barış değil bir savaş felsefesi olduğunu iddia eder. Bu savaş felsefesinin temelinde de birikim savaşı yatmaktadır. Neocleous'a (Neocleous, 2014b: 43) göre devletler hukuku veya uluslararası hukukun ortaya çıkış amacı savaşlar ile ilgilenmek ise açıkça belirtmek gerekir ki bu savaş bir birikim savaşıdır ve bu savaş liberal teorisyenler tarafından dışarıda bırakılmak şöyle dursun, aksine daimi olarak kabul edilmiş ve haklı görülmüştür. Örneğin Neocleous (2014b: 68) iyi bir liberal olarak tanımladığı Grotius'un ticaret özgürlüğünü engellemesi koşulu ile haklı bir savaşın kötü bir şey olmadığından bahsettiğini söyler. *Haklı savaş* kavramsallaştırması oldukça önemlidir. Biz haklı savaş mantığından yola çıkarak aslında liberalizmin savaşı ve şiddeti yasaklamadığını, aksine gerekli ve *haklı* gördüğü yerlerde savaşı da şiddeti de teşvik edip bunları hukukun da içerisine yedirerek meşrulaştırdığını iddia edebiliriz. Zaten hukukun liberalizmin kalbinde yer almasının bir sebebi de budur. Hukuk şiddeti dışlamaz, aksine belirli şiddet biçimlerine yasal statü vererek onları meşrulaştırır. Bu nedenle Neocleous (Neocleous, 2014b: 74) hukuk ile şiddet arasındaki ayrımın ideolojik bir ayrım olduğunu ve hukuk ile şiddetin iç içe geçmiş şeyler olduğunu söyler. Bu yönüyle aslında hukuk'un kimin şiddeti kullanabileceğini belirleyen unsur olduğu söylenebilir.

Neocleous (Neocleous, 2014b: 95) liberal teorinin *haklı savaş* anlayışının temeline Bauman'dan ödünç aldığını söylediği bir kavram olan *atık* kavramını yerleştirir. Burjuva düşüncesinde söz konusu atık, ekilmemiş

topraklar ve atıl işgücüdür. Bu nedenle burjuva düzenin inşası bir atıklar savaşı olarak okunabilir. Ekilmemiş topraklar sömürgeciliği, yani haklı bir savaş olarak savaş erkini, atıl işgücü ise ilksel birikimi sağlamak amacıyla işe koşturulan polis erkini meşru kılmış ve bu iki erk burjuva toplumsal düzeninin inşasında kol kola yürümüştür. İnsanları başıboş bırakmak ile toprağı ekmemek aynı şeydir. Başıboş bırakılmış insan da ekilmemiş toprak da boşa harcanmış değerlerdir. Bu anlamda Neocleous (Neocleous, 2014b: 112), Grotius'un bakış açısına göre eğer bir toprak parçası boş ise veya ekilmemiş bir arazi konumunda ise ona el koymanın meşru olduğunu belirtir.

Sonuç olarak Neocleous Liberal düşünürlerin savaşı, şiddeti ve güvenlik ideolojisini anlatılarının temeline yerleştirdiklerini söyler. Liberal teorinin bir barış felsefesi olduğu, savaşın liberal toplum için en son istenen şey olduğu ve bu nedenle hukukun da aslında barış ortamını korumak üzere icat edildiği yollu anlatılar gerçeği yansıtmamaktadır.

Olağanüstü Hal

Neocleous'a göre (2014a: 62) olağanüstü hal durumu günümüzde bir güvenlik sorunuyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır ve bu durum o kadar basit ve o kadar normal bir şey olarak görülmektedir ki olağanüstü hal durumunun kendisi bir istisna olmaktan çıkarak bir norm haline gelmiştir. Liberal düzenin inşasında kilit bir rol oynayan güvenlik mantığı bir olayı seküritize ederek hemen müdahale edilmesi gereken ve eğer müdahale edilmezse ulusal güvenliğe halel getirecek olan bir durummuş gibi hedef gösterir ve böylelikle bir olağanüstü hal ortamı yaratılmasına olanak sağlamış olur. Neocleous (2014a: 79) içerisinde oldukça militarist bir dil barındıran ve demokratik devletlerde adının anılması dahi tepkilere yol açan sıkıyönetim mantığının, üzerinden askeri kıyafetleri çıkartılarak yeni bir giysi ile (olağanüstü hal giysisi) tekrardan servis edildiğini ve bu yapılırken de olağanüstü halin gerekli olduğu durumların genişletildiğini ileri sürer. Olağanüstü hal durumu, kavramın askeri içeriği boşaltıldığı için sadece savaş zamanlarında uygulanması gerekli olan bir durum olarak görülmekten çıkmış ve ayrıca olağanüstü halin devlet iktidarına tanıdığı yetkilerin sınırı da genişletilmiştir (Neocleous, 2014a: 80). Peki bu olağanüstü hal durumu ne işe yaramaktadır? Neocleous çeşitli yıllarda onlarca işçi grevini bastırmak için olağanüstü hal yetkilerine başvurulduğunu hatırlatır ve buradan doğru olağanüstü hal yetkilerinin güvenlik kisvesi altında emeği denetim altında tutmak, işçi sınıfını bastırmak ve sermaye birikimini sağlamak amacıyla kullanıldığını iddia eder (Neocleous, 2014a: 81).

Savaş durumunda kullanılan sıkıyönetim mantığı, barış zamanında kullanılan olağanüstü hal mantığının içerisine yedirilmiş ve devlet ikti-

darının olağanüstü yetkileri böylece en büyük savaş olan sınıf savaşını sermayenin çıkarına olacak şekilde düzenlemek için kullanılmıştır. Yani liberal devletin bir normu haline gelmiş olan olağanüstü halin sağladığı olağanüstü yetkilerin kullanılma amacı kapitalist düzeni korumaktır. Anayasal sınırlar çerçevesinde ilan edilen olağanüstü hal durumu gittikçe kalıcılaşıyor, norm halini alıyor ve devlet iktidarına sağladığı olağanüstü yetkiler yine devlet iktidarının kendisi tarafından hukukun sınırları içerisine dahil edilmiş oluyor. Dolayısıyla aslında olağanüstü halin devlet iktidarına geçici olağanüstü yetkiler tanıdığı düşüncesi bir mittir. Bu cümledeki *geçici* kelimesi bir fazlalıktır. Güvenlik gerekçesi ile sağlanan olağanüstü yetkiler bir defa ortaya çıkınca artık kalıcılaşmakta ve bu yetkiler kapitalist sistemin güçlendirilmesi ve pekiştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Neocleous aslında meseleye tarihsel açıdan baktığımızda asla olağanüstü olmayan bir halin varlığından bahsedemeyeceğimizi söyler. Ona göre bu nedenle aslında olağanüstü halin ilan edildiği durumları ve ilan edildiği zaman beraberinde getirdiği olağanüstü yetkileri konuşmaktan ziyade, *normal* zamanlarda uygulanan ve gayet *normal* olan hukuk kurallarına olağanüstü yetkilerin nasıl yedirildiğini incelemeliyiz (2014a: 101). Günümüzde neredeyse dünyadaki tüm devletler her fırsatta ne kadar demokratik olduklarını vurgulamakta ve kendi hükümetlerinin hukuka ne kadar çok bağlı olduğunu, devletlerinin mükemmel bir hukuk devleti olduğunu ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde hareket ettiklerini söylemektedirler. Bu anlayış bize bir devletin hukuk devleti oluşunun ve hükümetin sadece kendisine tanınan yasal sınırlar çerçevesinde hareket etmesinin kendi başına iyi bir şey olduğunu ve hukukun sınırlarını aşan yönetimlere karşı mücadele edilerek onları hukukun çizgisine çekmek gerektiğini söyler. Ancak Neocleous'a göre hukukun sınırlarını aşanlara karşı onları hukuki çizgiye çekmek amacıyla mücadele etmek gerektiği düşüncesi tamamen yanlış bir düşüncedir, zira hukuk dediğimiz şey devlet için sadece yasal bir sıkıntıdır (Neocleous, 2014a: 102). Diğer yönüyle hukuk, uluslararası arenada egemen devletler tarafından ve ulusal düzlemde de egemen sınıflar tarafından rahatlıkla istenildiği gibi düzenlenebilir ve manipüle edilebilir bir şeydir. Neocleous, liberal devletlerde olağanüstü yetkilerin hukuka aykırılık çerçevesinde kullanılması şöyle dursun, aksine bu yetkiler zorunluluk gerekçesi ile güvenlik adına ve hukuk aracılığıyla meşrulaştırılmaktadır. Çünkü "egemen sınıflar, hiçbir zaman, olağanüstü hal bahanesiyle güç ve şiddet kullanmalarına ve kendi düzen anlayışlarını savunmalarına izin vermeyecek bir anayasa yapacak kadar ahmak olmadılar (Neocleous, 2014a: 105)." Yani yönetimleri daha fazla hukuka uygun davranmaya zorlayarak temel hak ve özgürlükleri garanti altına almaya çalışmak çözüm değil, ideolojik bir yanılgıdır. Liberalizm, aslında olağanüstü hal durumunu, olağan olandan bir sapma ve bir istisna olarak kurup, normal olan ile olağanüstü olan arasında suni bir ayrım ya-

parak ideolojik bir hile yapmaktadır. Bu nedenle Neocleous'a göre (2014a: 105-106), bu ideolojik hilenin farkına varmamız ve olağanüstü yetkilerin liberal devletler tarafından oldukça normal şartlarda ve hukuka uygun bir şekilde kullanıldığını, bunun kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve olağanüstü yetkilerin siyasal güvenlik teknolojisinin bir aracı olduğunu kavramamız gerekmektedir.

Sosyal Güvenlik ve Ulusal Güvenlik: Ekonomik Güvenliğe Doğru

Neocleous sosyal güvenlik kavramı ile ulusal güvenlik kavramının genelde yan yana anılmadığını, sosyal güvenlik çalışmaları ile ulusal güvenlik çalışmalarının farklı kişiler tarafından farklı yerlerde yürütüldüğünü ve bu nedenle de bu ikisi arasındaki bağlantının henüz keşfedilmemiş olduğunu söyler. Bu noktada Neocleous göre (2014a: 115) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış olan ulusal güvenlik devletinin kökeni aslında 1930'lu yıllarda ortaya çıkmış olan sosyal güvenlik devletine dayanmaktadır. Neocleous bu nedenle sosyal güvenlik ile ulusal güvenlik arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmış ve bu iki kavramı *ekonomik güvenlik* aracılığı ile birbirine bağlamıştır.

Sosyal güvenlik anlayışı 1929 ekonomik krizinden sonra iyice belirginleşen muazzam bir ekonomik güvencesizlik ortamında sosyal sigorta mantığı çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ekonomik alanda bir güvensizliğin varlığı peşin olarak kabul edilmiş ve özellikle işçi sınıfını hedefleyen sosyal güvenlik önlemleri devreye sokulmuştur. Sosyal güvenlik politikaları sosyal düzeni sermayenin çıkarına olacak şekilde yeniden düzenlemek ve inşa etmek için toplumsal alanı seküritize etmiş ve bu yeni güvenlik mantığı işçi sınıfının davranışlarını kontrol etme amacı gütmüştür. Bu süreçte sendikalara birtakım zararsız haklar verilerek radikalizm engellenmiş, orta sınıfa belirli haklar verilerek böylece sınıf savaşımı için tehlikesiz bir konuma getirilmiş, daha iyi ücret alan kesimin konumu daha da güçlendirilmiş ve sermayenin birikimi en üst seviyede tutulmuştur (Neocleous, 2014a: 130-132). Velhasıl güvenlik siyasal ve toplumsal alanı düzenlemek için anahtar bir kavram olarak kullanılmış ve tüm düzenleyici siyasal eylemler (sosyal, ulusal, askeri, ekonomik) güvenlik gerekçeleri ile yapılmıştır. Sosyal güvenlik kaygıları ile sosyal sigorta politikaları da bu doğrultuda daha üst bir güvenlik projesinin bir parçası olarak okunmalıdır.

Neocleous'a göre (2014a: 134-135) Roosevelt, sosyal güvenlik politikaları ile ulusal güvenliği ve uluslararası siyaseti bütünleşik bir şey olarak ele almıştı. Sosyal güvenlik politikaları yurt içerisinde sağlıkta, eğitimde ve barınmada insanlara birtakım haklar sağlayarak genel anlamda ulusun güvenliğini sağlayacak ve aynı zamanda bu politikalar dünya barışının sağlanmasının da temelini oluşturacaktı. Sağlanması gereken dünya barışı ideali ise, bu düşüncenin yegane düşmanı olan komünizme karşı verilen

bir savaşın sonrasında kazanılacaktı. Bu nedenle söz konusu düşmanın oluşturduğu tehlikeler ulusal güvenlik kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Yani aslında ulusal güvenlik kavramı sosyal güvenlik kavramından ayrı bir şey olarak ortaya çıkmıştır ancak bu iki kavram birbirleriyle oldukça yakından ilişkilidir. Ancak Neocleous sivil toplumu düzenleme aracı olarak kullanılan sosyal güvenliğin ve ulusal güvenliğin aslında daha üst bir amaç olan ekonomik güvenliği sağlamak amacı ile kullanıldığını iddia etmektedir.

Neocleous (2014a: 137) ekonomik güvenlik kavramının 1945'li yıllardan sonra liberalizmin stratejik bir silahı haline geldiğini söyler. Ona göre baş düşman olan komünizm tehdidine karşılık siyasal alandaki düzeni korumanın yegane aracı ekonomik güvenlik olmuştur, bu doğrultuda Neocleous (2014a: 139) Marshall planı ile Avrupa ülkelerine yapılan yardımların Sovyetlerin askeri tehdidine karşı değil komünizmin ekonomik tehdidine karşı yapıldığını iddia eder. Avrupa'ya askeri yardımlar da yapılmıştır ancak bu yardımların yapılmasının itici gücü askeri anlamda bir güvenlik sağlamaktan daha çok ekonomik güvenliği sağlamak olmuştur. Çünkü Neocleous'un (2014a: 141) belirttiği üzere o dönemde yapılan araştırmalar aslında Sovyetlerin askeri gücünün, ABD'nin askeri gücünden oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktaydı ancak yine de Sovyetler, olduğundan kat kat daha büyük bir tehdit olarak algılanmakta ve buna karşı çeşitli güvenlik önlemleri alınmaktaydı. Neocleous bu durumu güvenlik yönetimi açısından şöyle yorumlamaktadır: Buradaki korku aslında Sovyetlerin askeri gücüne karşı duyulan bir korku değil, toplumun özel mülkiyete dayalı kapitalist sistem dışında, başka bir şekilde de düzenlenebileceğinin somut örneği olan ve alternatif bir sosyo-ekonomik düzen öneren komünizme karşı duyulan korkudur (Neocleous, 2014a: 142). Buradan hareketle de ekonomik güvenliğin önemli bir boyutuna dikkat çeker, ekonomik güvenlik dediğimiz şey, kapitalist sisteme alternatif olarak ortaya çıkmış olan bir sosyo-ekonomik düzene çeşitli araçlarla ve yöntemlerle hem ulusal hem de uluslararası arenada verilen bir yanıttır.

Sadık Ama Pasif Yurttaş

Güvenlik algısı, onun yol açtığı sorunları gizlemek için çeşitli ikilikler ortaya atılmasıyla işlerlik kazanır. Dost-düşman, iyi-kötü, tehdit edici ve güvenilir vb. gibi. Neocleous'a göre (2014a: 155), ABD'deki ulusal güvenlik anlatısı bir tarafa kötü, terörist, Amerika karşıtı, düşman ötekiyi koyarken, onun karşısına da iyi, dost, barışsever Amerikalıyı koyar. Bu iki kategori ulusal güvenlik anlatısı içerisinde el ele gider. Yukarıda da belirtildiği üzere burada bahsedilen ve ulusal güvenliği tehdit eden yegane öteki komünizmdir. Komünizm hem dışarıda hem de bizzat Amerika'nın içerisinde ulusal güvenliğe, sosyal güvenliğe ve ekonomik güvenliğe karşı en büyük (hatta tek) tehdidi oluşturmaktaydı. Dolayısıyla birtakım gü-

venlik önlemleri ile yurt içerisindeki tüm ötekiler çeşitli şekillerde gözetlenmeli, tespit edilmeli, sadakatleri sorgulanmalı ve en sonunda eğer bir tehdit oluşturuyorlarsa hemen çarelerine bakılmalıydı. Bu nedenle sürekli bir tehdit ve bölünme tehlikesi yaratılarak güvensizlik ortamı inşa edilmiş ve halkın güvenlik algısında değişim yaşatmak amaçlanmıştır. İnsanlar daha önce hiç olmadığı kadar tehlikeli bir dünyada yaşamanın beraberinde getirdiği korku aracılığı ile güvenlik ideolojisi tarafından sürekli olarak yönlendirilmiş, bu vesile ile güvenlik adına alınan tüm otoriter önlemler meşrulaştırılmış ve bunlara karşı çıkanlar ise direkt olarak sadakatsizlik ile suçlanıp güvenlik servisleri tarafından etkisizleştirilmiştir. Bu şekilde politik olarak üretilen bir korku aracılığıyla savaş hali ile barış hali arasındaki ayrım da silikleşmiştir. Çünkü sürekli bir tehlike ve tehdit halinin varlığı söz konusudur ve bu tehlike sadece dışarıdaki düşmandan gelen bir şey değildir. Tehlike dışarıdan gelebileceği gibi aynı şekilde ülkenin içerisinden, bizzat ülke vatandaşlarından da gelebilmektedir. Bu nedenle resmi bir savaş ilanı olmasa da sürekli bir savaş hali vardır ve iyi, demokratik, insancıl Amerikalı her dakika kötü, totaliter, gayri-insani komünist ile savaşım halindedir. Neocleous'a göre (2014a: 167), savaş ile barış arasındaki farkın silikleşmesi doğal olarak askeri pratikler ile sivil hayatın pratikleri arasındaki ayrımı da silikleştirmiş ve insanlar gönüllü olarak savaş zamanlarına özgü olan olağanüstü hal yönetimlerini ve olağanüstü önlemleri kendi istekleri ile kabul etmişlerdir.

Güvenlik ideolojisinin ulusal kimliği komünist öteki ile arasına belirli bir mesafe koymuştu ve dolayısıyla düşmana karşı alınacak her türlü önlemi de bu vesileyle daha en baştan destekliyordu. Bu önlemleri eleştirenler de otomatik olarak komünist, eşcinsel, sapkın (bir nevi cadı) oluyorlardı. Bu anlamda Neocleous, bir güvenlik tehdidi olarak algılanan homoseksüeller ile komünistlerin neredeyse aynı kişiler olarak ele alındığına dikkat etmemiz gerektiğini söyler. Zira güvenlik soruşturmaları sırasında sorgulanan insanlara cinsiyet eşitliğine inanıp inanmadıkları, siyahlara iyi davranıp davranmadıkları, eşcinselleri destekleyip desteklemedikleri vb. tarzında birçok soru soruluyor ve bunlar komünistliğin karinesi olarak görülüyordu (Neocleous, 2014a: 185-192). Dolayısıyla ulusal tehdit anlatısının koşullandırdığı ve genel olarak güvenlik ideolojisi tarafından tanımlanan ulusal kimlik de bir çeşit güvenliği sağlama aracı haline gelmiştir. Burada sadık yurttaşın sadakati, komünizm tehdidi karşısında alınacak güvenlik tedbirlerini koşulsuz şartsız kabul etmesinden ve bunları benimsemesinden gelmektedir. Yurttaştan beklenen şey devletin güvenliği sağlamak amacı ile aldığı tüm olağanüstü tedbirleri benimsemesi ve devletine güvenen pasif ve sadık bir vatandaş olmasıdır.

21. Yüzyılın Güvenlik Devleti: Hayal, Korku ve Aktif Yurttaş

Neocleous çok defa burjuva toplumunun en yüce kavramının özgür-

lük değil güvenlik olduğunu söylemiştir. Güvenliğin gerekliliğinin sorgulanmaması ve onun tüm insanlığın yararına olan bir şey olarak düşünülebilmesi için doğal olarak bu güvenliğin birisine/bir düşmana karşı duyulan tehdit ve korku aracılığı ile sürekli olarak canlı tutulması gerekmektedir. Bu anlamda Neocleous'a (Neocleous, 2016: 9) göre burjuva modernitesi bir *düşman hayali* etrafında toplanmaktadır. Düşmandan duyulan korku devletin güvenlik politikalarının kanatları altında kenetlenmemizin ve onlara pasif bir şekilde rıza göstermemizin ötesinde onları *aktif* bir şekilde desteklememizi sağlar. Neocleous bu doğrultuda *Evrensel Hasım* adlı kitabında güvenliğin ve dolayısıyla sermayenin dünyasında çok önemli bir işlevi olduğunu düşündüğü *hayal* ve *korku* ile ilgilenir. Ona göre (Neocleous, 2016: 11) görünmez güçler, görünmez varlıklar, hayali, belirsiz, şeytanımsı canlılar ve bunlardan duyulan korku güvenlik politikalarının üretilmesinde ve bunların meşrulaştırılmasında oldukça önemli olan siyasal icatlardır. Söz konusu görünmez güçler saf bir kötülük olarak ve böylece tüm insanlığın düşmanı olarak sunulurlar. Adına evrensel hasım denmesinin sebebi de onun tüm insanlığın düşmanı olmasıdır. Evrensel Hasım kavramı ABD iç güvenliği doğrultusunda hazırlanmış olan bir projede üretilmiş ve şu şekilde tanımlanmıştır: "[Gelecekteki] saldırılar yabancı teröristler; yurt içindeki radikal gruplar; devlet destekli hasımlar veya bazı durumlarda *hoşnutsuz çalışanlar* tarafından düzenlenebileceğinden fail, Evrensel Hasım olarak adlandırılmıştır (Neocleous, 2016: 11)." Görüldüğü üzere buradaki hasım (düşman değil), Soğuk Savaş dönemindeki gibi direkt olarak *komünistler* şeklinde tarif edilebilen, belirli özellikler taşıyan ve somut -genel anlamda bir bedene sahip olan- bir düşman değildir. Bahsedilen evrensel hasım soyut ve erişilemezdir. Düşmanın soyut olması doğal olarak onun hiçbir yerde olduğu ve aynı şekilde her zaman her yerde de olabildiği anlamına gelir. Karşımızda bir düşman vardır, yeri yurdu, şekli şemali vs. belli değildir. Sürekli olarak bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tehdit iyi olan her şeyi tehlikeye atmaktadır ve bu nedenle de üretilecek güvenlik politikaları ile gerçekleşmesi muhtemel her türlü senaryoya karşı önlem alınmalıdır. Soyut ve görünmeyen biriyle her zaman ve her yerde durmaksızın savaşıldığı için %1'lik bir tehlike dahi yüksek güvenlik önlemleri ile engellenmelidir. Neocleous'a göre (2016: 14) bu hayaletimsi, bedensiz, kaynağı belirsiz düşman imgesi, bu imgenin muğlaklığı nedeni ile iktidar tarafından istenildiği gibi şekillendirilebilir. Yani her an herkes/her şey tüm insanlığın düşmanı konumuna gelebilir.

Söz konusu evrensel hasım kategorisi oldukça geniştir ve bu hasım mevcut ekonomik sisteminde tehdidi olarak algılanmaktadır. Neocleous bu duruma şöyle dikkat çeker (2016: 17); Tüm güvenlik tehditleri, yani kapitalist toplumda düzene ve sermayeye tehdit oluşturabilecek herhangi bir şey direkt olarak tüm insanlığın düşmanı olarak (evrensel hasım) su-

nulur. Böylece söz konusu evrensel hasıma karşı güvenlik önlemleri alınır ve tüm insanlığın bu ortak hasıma karşı birleşmesi ve aslında somut olarak var olmayan birisine savaş açması istenilir. Bu noktada tüm insanlığı evrensel hasıma karşı harekete geçirecek şey ise burjuva sisteminin devamlılığı için ve güvenlik tedbirlerinin meşruluğu için olmazsa olmaz olan *korku* duygusudur. İnsanlar politik olarak inşa edilmiş bir korku duygusu aracılığıyla her an bir yerlerden çıkıp iyi olan her şeye karşı savaş açabilecek olan saf kötülüğe, yani evrensel hasıma karşı harekete geçerler. Yani aslında evrensel hasımın ne olduğu pek de önemli değildir. Önemli olan evrensel hasımın ne şekilde kimin (sermayenin) işine yaradığıdır. Neocleous'un ele aldığı evrensel hasım figürleri ise zombi, cadı, şeytan, korsan ve hoşnutsuz işçidir. Hoşnutsuz işçi dışındaki figürler aslında varlıklarına artık çocukların bile inanmayacağı oldukça marjinal figürlerdir. Ancak yine de burjuva modernitesinin gelişiminde bu figürler ve bu figürlerin yarattıkları korku, güvensizlik, düzen bozuculuk ve kötülük oldukça önemli rol oynamıştır. En bilindik örnek olarak; kapitalizme geçişin bağlamına yerleştirebileceğimiz ilksel birikim sürecinde Federici'nin (Bkz. Federici, 2012) kadınlara karşı işlenen ilk günah olduğunu söylediği ve kadınların tarihsel yenilgisi olarak adlandırdığı cadı avları, devletlerin şeytanla işbirliği yaptığını iddia ettikleri evrensel hasıma karşı güvenlik tekniklerini uygulamalarının somut bir örneğidir.

Neocleous (2016: 24) günümüzde artık güvenlik savaşlarının bir çeşit hayal gücü savaşından ibaret olduğunu söyler. Ona göre günümüzde güvenlik önlemleri hayal edilemez olanı hayal etmek üzerine şekillenmektedir (Neocleous, 2016: 27). Devlet erki bu hayal edilemez olan üzerinden acil durum senaryoları yazarak hayali ancak dehşet verici senaryolara kusursuz bir şekilde hazırlanmakta ve onu yönetmek amacıyla savaş erkini ve polis erkini harekete geçirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi karşımızda artık soğuk savaş sırasında olduğu gibi yeri yurdu, cismi, görüşü, potansiyeli belli, az çok ölçülebilir ve bu anlamda gerekli şekillerde önlem alarak durdurulabilir bir düşman imgesi yoktur. 11 Eylül 2001'in bir gün öncesinde kimse Dünya Ticaret Merkezi'ne bir uçak çarpacağını tahmin edemezdi. Bu anlamda söz konusu düşman, yani uluslararası terör[1], her an her yerden fırlayıp akıl almaz şeyler yapabilir. Bu nedenle de 21. yüzyılın güvenlik devleti bilinemez olanı bilmeye çalışmalı, akıllara en çılgınca gelen ihtimalleri dahi değerlendirerek ona göre hazırlık yapmalıdır. Ancak sadece devletin sürekli olarak bir acil durum ihtimali üzerinden düşünmesi ve söz konusu acil duruma karşı güvenlik önlemleri alması yeterli olmaz. Bahsedilen hasım evrensel bir hasım olduğu için ve bu hasım tüm insanlığın düşmanı olduğu için aynı şekilde toplum da bu bilinemez tehlikeye karşı hazırlıklı olmalı ve yeri geldiğinde onunla savaşabilmelidir.

1 Neocleous, uluslararası terör kavramsallaştırmasının sekülerleştirilmiş bir şeytan kavramsallaştırmasına denk düştüğünü söyler.

Tüm insanlığı tehdit ettiği söylenen evrensel hasıma karşı verilen savaş, aynı zamanda insan ırkının yegane düşmanı olan şeytana karşı verilen bir savaştır. Bu anlamda Neocleous (2016: 132) şeytan fikrinin bir iktidar tekniği olarak kullanıldığını ve güvenlik tekniklerini meşrulaştırmanın bir aracı olduğunu söyler. Bu durumun açıklamasın şöyle yapar: Eğer biz *iyiler* olarak tüm insanlığın düşmanı olan saf bir *kötülüğe* karşı savaşıyorsak, o kötülüğü icra edenler şeytanın ortağı olmalıdır. Çünkü tüm insanlığa düşman olan tek şey şeytandır. Böylece komünistler, anarşistler, LGBTİ+ bireyler vd. düzene karşı potansiyel tehdit oluşturan herkes çok rahat bir şekilde şeytanileştirilebilir. Bu nedenle Neocleous'a göre (2016: 137) politik bir şekilde şeytanın icat edilmesinden sonra onunla ittifak halinde olan düşmanların ve Tanrı adına ona karşı savaşmak için seferber edilen güvenlik önlemlerinin asla bir sonu yoktur. Çünkü şeytan dediğimiz varlığın en temel özelliği insanlık var olduğu sürece insanlıkla beraber, onları yanlış yola sürüklemek için var olmasıdır. Şeytanı tamamen yenip saf dışı bırakmak imkansızdır. Ayrıca evrensel hasım olarak tanımlanan şeytanın ve diğer figürlerin bir önemli özelliği de onlarla asla anlaşma yapılamamasıdır. Biz zombilerle, cadılarla, korsanlarla ve şeytanla olan sorunlarımızı asla anlaşarak çözemeyiz. Zaten şeytan ile anlaşmış olmanın kendisi başlı başına en büyük sorundur. Bu nedenle bize düşen görev şeytanla anlaşmak değil, şeytanla savaşmaktır. Evrensel hasım figürlerinin bu şekilde asla anlaşma zemini olmayan figürlerden seçilmiş olması bu anlamda oldukça önemlidir.

Neocleous (2016: 41) evrensel hasım tanımında yer alan *hoşnutsuz çalışan* kategorisine dikkat etmemiz gerektiğini söyler. Ona göre evrensel hasım üzerinden planlanan acil durum senaryolarının altında aslında sermayenin temel sorunu olan hoşnutsuz çalışan sorunu yatar. Bu anlamda Neocleous'un cadı, korsan, şeytan ve zombi formlarında ele alıp incelediği tüm figürler aslında bir çeşit hoşnutsuz çalışanı temsil etmektedir. Çalışan kesim burjuva mantığının mülkiyet rejimine dayalı düzenini tehdit eden ve bu nedenle de güvenlik sorununun merkezinde olan yegane kesimdir. Neocleous'a göre (Neocleous, 2016: 62), 20. yüzyılın toplumsal güvenlik ve ulusal güvenlik temalarına ve 21. yüzyılın acil durum senaryolarına baktığımızda tüm önlemlerin söz konusu çalışan kesime karşı alındığını görürüz. 20. yüzyılın ulusal güvenlik önlemlerinin sorunu komünizme meyleden sadakatsiz işçi iken 21. yüzyılın ulusal güvenlik devletinin temel sorunu hoşnutsuz çalışandır. Gerçekleşebilme ihtimalleri üzerinden kurulan hayali felaket senaryolarının ve bu felaketlere karşı hazırlanan acil durum planlamalarının hepsi mevcut hoşnutsuz çalışan kesimin güvenliği ne ölçüde tehdit edebileceğini hesaplamaya çalışmaktadır. Bu anlamda Neocleous (Neocleous, 2016: 63) planlanan acil durum senaryolarında gerçekleşen saldırının çok nadiren direkt olarak dışarıdaki bir te-

röristten başladığına dikkat etmemiz gerektiğini söyler. Hemen her senaryoda saldırı içerideki hoşnutsuz çalışandan başlayan bir saldırıdır. Yani aslında zombi de cadı da korsan da şeytan da sadakatsiz/hoşnutsuz işçidir. Bu anlamda evrensel hasıma karşı yürütülen savaş da bir sınıf savaşıdır. Çünkü sermayenin temel korkusu burjuva değerlerini benimsemiş, sadık ve hoşnut işçilerin, sadakatlerini ve memnuniyetlerini kaybederek düzeni bozmaya kalkmalarıdır.

ABD'nin soğuk savaş döneminde içerideki düşmanları (komünistleri) avladıkları cadı avlarında şüpheli olan kişileri sorguya çekerek onların sadakatlerini sorguladıklarını belirtmiştik. Devlete, polise, devletin önlemlerine, mevcut (barışın kaynağı olduğu iddia edilen) düzene karşı olanlar birer ulusal güvenlik tehdidi olarak görülmekte ve bu doğrultuda gerekli önlemler alınmaktaydı. Ancak Neocleous (2016: 31) artık normal hale gelen acil durum ortamında bilinemez bir düşmana karşı verilen mücadelede halkın devlet tarafından alınan güvenlik önlemlerine rıza göstermesinin ve pasif bir şekilde sadık olmasının yeterli olmadığını, devletin yurttaşlardan olası bir olağanüstü hal durumunda aktif olarak güvenliği tesis etmek için rol almalarını istediğini söylemektedir. Soğuk savaş döneminde zaten insanların günlük hayatlarının bir parçası haline gelmiş olan savaş erki böylece insanların gündelik hayatlarının tam olarak derinliklerine kadar işlemiş olur ve insanlar savaş erkinin birer parçası haline gelerek burjuva düzenini korumak adına, onlara işaret edilen evrensel hasıma (aslında kendilerine) karşı savaşırlar (Neocleous, 2016: 97-99).

Bitmek bilmeyen bir hazırlık yapma hali ve olası bir saldırının beraberinde getireceği olağanüstü hal ve acil durum ortamı güvenlik mantığının olmazsa olmazlarıdır. Her ne kadar güvenlik belgelerinde ve acil durum senaryolarında evrensel hasım olarak adlandırılan güvenlik tehdidine aslında var olmayan, hayali bir varlık statüsü verilse de evrensel hasım diye bir şeyin var olduğu, durmadan bize karşı saldırı planları yaptığı ve er ya da geç mutlaka saldıracağı kesindir. Bu nedenle de 21. yüzyıl güvenlik devletinin temelinde tabandan eylemcilik mantığı yatmaktadır. Ulusal güvenlik devleti bahsedilen hayali düşmana karşı halkı sürekli olarak hazır tutmak ister ve bu düşmana karşı verilen savaş da tabandan eylemciliği gerekli kılar. Böylece her kişi kendi içerisinde bir hazırlık yapar ve olası bir saldırı için kendisinin de sorumlu olduğunu düşünür. Bu nedenle Neocleous (2016: 139) artık hepimizin ruhunun güvenlik savaşlarının oynandığı bir mıntıka haline geldiğini söyler. Artık yurttaşların devletin aldığı güvenlik önlemlerini pasif bir şekilde kabullenmeleri yetmez, yurttaşlar bizzat aktif bir şekilde güvenlik önlemlerine dahil olmalı ve olası bir saldırıya karşı kendilerini hazırlamalıdır. Evrensel hasıma karşı verilecek mücadele evrensel bir mücadele olmalıdır ve bu nedenle de tüm yurttaşların aktif bir şekilde bu mücadelenin içerisinde yer almaları gerekmektedir.

Dirençli Yurttaş

Neocleous (2014b: 302) siyasi olarak üretilen korkunun ve bu korkunun beslediği kaygı ve travmanın güvenlik şiarı ile ilerlediğini ve bu nedenle devletin topluma polislik yapmasının bir aracı olarak kaygı ve travmaya karşı bireylerin dirençli olmasını sağlamaya çalıştığını söyler. Bu anlamda dirençlilik liberal toplumun bir fetişi haline gelmiştir. (Neocleous, 2014b: 306) Toplum ileride gerçekleşecek olan bir savaşa, terör saldırısına, bir afete veya zombi istilasına karşı olabildiğince yüksek standartlarda hazırlanmalı ve böylece gerçekleşecek felaketin olumsuz etkilerinden, olabilecek en az seviyede etkilenmeyi başaracak kadar *dirençli* olmalıdır. Neocleous (Neocleous, 2014b: 310) günümüzde liberal devletin artık tüm düzenleyici hamlelerini polis erki aracılığıyla yapamadığından/yapmak istemediğinden bahseder. Liberal devlet bu nedenle sivil toplumu düzenlemek için yeni kategorilere (dirençlilik) ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda Neocleous dirençlilik kategorisinin bir tür gelecek kaygısının politik olarak idaresi bağlamında insanların hayal gücüne polislik etme mekanizması olarak işlediğini belirtir. Biz sürekli olarak eli kulağında gerçekleşmesi beklenen bir saldırı (bir öncekinden daha şiddetli ve daha acımasız bir saldırı) tehdidi altında kendimizi bu saldırıya karşı hazırlamalı, saldırı için kaygılanmalı ve kaygılarımızı daha dirençli olmaya yöneltmeliyiz. (2014b: 310) Sorunun çözümü olası saldırılara karşı dirençli olmaktır. Böylece aslında pasifize de edilmiş oluruz. Tehditlere yönelik kaygılarımız bizi siyasi bir mücadeleye girişmekten alıkoyar. Bunun yerine elimizden gelen tek şey saldırılara çok iyi bir şekilde hazırlanıp gerekli dirençliliği göstermektir. Neocleous'un kaygının politik bir icat olduğunu söylemesi bu yüzdendir. Kaygılarımız politik olarak icat edilip asla bitmeyen bir hazırlık süreci içerisinde dirençli olmaya yönlendirilmekte ve böylece mücadele ihtimalinin önü kapanmaktadır. Dirençlilik siyasi mücadeleyi önler.

Neocleous (2014b: 322), günümüzdeki savaşların artık küresel bir savaş olduğunu söyler. Ona göre günümüzde artık belirli bir savaş alanı veya sabit bir cephe hattı söz konusu değildir. Savaş herhangi bir şehrin herhangi bir alışveriş merkezinde patlayan bir bomba ile gündelik hayatımızın ta en derinliklerine girebilir ve dolayısıyla hepimiz sürekli olarak bir kaygı içerisindeyizdir. Kaygımız sürekli olarak savaş erki için bir hazırlık içerisinde olmamızı gerekli kılar ve bu hazırlık da bizim siyasi olarak eylemde bulunma ihtimalimizi ortadan kaldırır. Bu nedenle Neocleous (2014b: 328) sürekli üretilen bir kaygı ortamında dirençlilik fikrinin devrim ihtimalini ortadan kaldırdığını söyler. Yurttaş dirençli olduğu ölçüde devrimci değildir.

Devlet, Sermaye ve Güvenlik: "Ölümcül Bir Suç Ortaklığı"

Buraya kadar güvenliğin bir devlet stratejisi olarak ekonomik güvenlik, ulusal güvenlik ve sosyal güvenlik bağlamlarında gerek bir düşman imgesi etrafında gerekse hayali bir hasım etrafında devreye sokularak toplumsal alanı düzenlemek amacıyla oldukça işlevsel bir şekilde kullanıldığını gördük. Bu bölümde ise devlet, sermaye birikimi ve güvenlik arasındaki ilişki incelenecek ve Neocleous'un bir meta olarak güvenliği nasıl ele aldığı açıklanacaktır.

Neocleous (Neocleous, 2014a: 203) güvenliğin bir meta olarak piyasa ortamında dolaşıma sokulduğunu ve bu nedenle de *güvenlik sanayii* tarafından sermaye birikim sürecinin yönlendirildiğini iddia eder. Bu iddia aynı zamanda güvenliğin aslında insanın doğal bir ihtiyacı olmadığı, güvenlik sanayii tarafından yapay güvenlik ihtiyaçları yaratıldığı ve bu yapay ihtiyaçları karşılayacak çeşitli güvenlik metaları üretildiği iddialarını da içermektedir. Dolayısıyla tıpkı güvenlik ile devlet arasında çok sıkı bir ilişkinin varlığından bahsettiğimiz gibi, aynı şekilde güvenlik ile sermaye arasında da (böylece aslında üçü arasında da) sıkı bir ilişkinin varlığından bahsetmeliyiz.

Neocleous, güvenlik ile sermaye arasında ölümcül bir suç ortaklığı olduğunu iddia eder. (Neocleous, 2014a: 203) Ona göre güvenliğin özelleştirilmesi ile birlikte ulus devletin içinin boşaltıldığı ve devletin güç kaybettiği yollu yanlış ve yanıltıcı bilgileri bir kenara bırakarak güvenlik sanayi ile güvenlik devletinin birbirleri ile olan ilişkisini analiz etmemiz gerekmektedir. Neocleous (Neocleous, 2014a: 210) uluslararası küresel güvenlik pazarının yıllık gelirlinin 1990'lardan itibaren katlanarak arttığını belirtir. Güvenlik sanayiinin yükselişi ve genel anlamda güvenliğin özelleşmesi birçokları tarafından devlet iktidarının egemenlik mantığında gerçekleşen büyük bir değişim olarak okunmuş ve devletin giderek içinin boşaltıldığı yollu yorumlar yapılmıştır. Devlet güç kaybetmektedir çünkü güvenlik alanında devletin egemenliği gittikçe zayıflamaktadır. Neocleous bu yorumlara kesinlikle katılmaz. Ona (Neocleous, 2014a: 211) göre güvenliğin özelleşmesinin devletin egemenliğinde bir eksilme olarak yorumlanması ön kabul olarak güvenliği kamu yararına olan bir şeymiş gibi kavrar ve bu nedenle de güvenliği devletin sahip olması ve sağlaması gereken bir şey olarak kodlar. Bu anlatıya göre güvenlik kendi başına kamu için iyi bir şey olduğundan dolayı bu mutlak iyinin özel sektörün eline geçmesi devlet iktidarındaki önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Oysa özelleşme furyası devletin içinin boşaltıldığı anlamına gelmez, aksine burada anlamamız gereken şey devlet ile sermayenin birleşmesidir. Neocleous zaten olayı özel-kamusal ikiliği üzerinden ele almamamız gerektiğini söyler. Çünkü meseleye bir defa özel-kamusal ikiliği üzerinden yaklaşırsak liberal varsayımları analizimize dahil etmek durumunda kalırız ve böylece

devlet ile sermaye arasındaki ortaklığı ıskalarız. Bunun yerine Neocleous devlet ile sermayenin birlik olduğunu iddia eden Marksist tezden doğru yola çıkar ve meseleyi metalaşma ile fetişizm üzerinden analiz eder. Ona (Neocleous, 2014a: 215) göre böyle bir analiz bizi liberal ikiliklerden kurtararak güvenlik saplantısının nasıl hem devletin hem de sermayenin işine yaradığını ve devletin bu yolla toplumsal düzeni nasıl sermayenin çıkarına olacak şekilde düzenlediğini anlamamızı sağlayacaktır.

Marx metanın fetiş karakterini Kapital'in birinci cildinde bir masa örneği üzerinden anlatır. (Marx, 2011: 81) Kullanılmak üzere kendisinden masa yapılan bir tahta, masa haline geldikten sonra da hala doğal bir şey olarak kavranır. Ancak bu masa bir meta kisvesine büründüğünde direkt olarak doğallığını yitirir ve mistik bir hal alarak duyular ile kavranamayan bir şey haline gelir. Biz artık o masaya baktığımızda onu bir tahta olarak düşünemeyiz ve asla ondaki toplumsal ilişkileri göremeyiz. Karşımızdaki masayı kendiliğinden değerli olan bir şey olarak algılarız. Marx'ın fetişizm adını verdiği şey de budur. Ona (Marx, 2011: 82) göre metanın mistik bir hal almasının nedeni insanların kendi emeklerinin toplumsal niteliğinin gözden kaybolması ve emek ürünlerinin değerinin bizzat ürünün kendisinden kaynaklanıyormuş gibi algılanmasıdır. Tıpkı yukarıdaki tahta örneğinde olduğu gibi Neocleous (Neocleous, 2014a: 216) güvenliğin de satılabilmesi için ilk olarak bir metaya dönüştürülmesi gerektiğini söyler ancak buna ek olarak güvenliğin insanların en temel ihtiyacı olarak sunulması nedeniyle diğer metalardan bir adım önde olduğuna dikkat çeker. Güvenlik en temel ihtiyaçlarımızdan birisidir zira önceki bölümlerde de belirtildiği gibi güvenlik yoksa özgürlük, barış ve huzur da yoktur.

Güvenlik önlemlerinin devlet tarafından meşru bir şekilde uygulamaya konulabilmesi için insanların sürekli bir korku içerisinde olmaları gerektiğinden ve kendilerini her zaman tehdit altında hissetmeleri gerektiğinden bahsetmiştik. Aynı şekilde özel sektör tarafından güvenliğin bir meta olarak satılabilmesi için de insanların sürekli olarak korku içerisinde ve tehdit altında hissetmeleri gerekmektedir. Bu nedenle güvenlik meselesinde sermaye ile devlet arasında bir suç ortaklığı vardır. Güvenlik satan bir şirketin amacı toplumsal hayatı düzenlemek vs. değil, kar elde etmektir. Devletin amacı ise güvensizlik algısı yaratarak güvenliği tesis etme kisvesi altında toplumsal hayatı düzenlemektir. Dolayısıyla güvensizlik durumu devlet için de sermaye için de hayati derecede önemlidir. Sermaye güvensizliği aşmak amacı ile insanları (müşterileri) meta tüketimine yönlendirmeyi amaçlar. Bu mantığa göre insanlar bir meta olarak güvenliği tüketerek kendi güvenliklerini sağlamalıdır. Bu anlamda var olan tehdit ve tehlikeleri önlemenin yegane yolu tüketimdir. Neocleous'a göre (Neocluous, 2014a: 217) güvenlik ihtiyacı oldukça belirsiz ve sınırları geniş bir şey olduğu için güvenliği sağlamak uğruna üretilen metaların sayısı ve

türü de doğal olarak neredeyse sınırsızdır. Telefon kılıflarından, güvenlikli sitelere kadar sonsuz tane şey güvensizliğe çare olarak sunulmakta ve bu doğrultuda tüketilmektedir. Ancak yine de ne kadar tüketirsek tüketelim ve yine aynı şekilde devlet güvenliği sağlamak adına ne kadar önlem alırsa alsın toplum asla tam olarak mutlak bir güvenliğe kavuşamayacaktır. Sermaye ve devlet güvensizlik ortamından beslendikleri için güvenliğin tamamen sağlanması ikisi için de ölümcül olacaktır ve bu nedenle her ikisi de güvensizliği ve korkuyu sürekli olarak diri tutmak zorundadır. Bu nedenler ile Neocleous (Neocleous, 2014a: 222) liberalizmin ve burjuva toplumunun en yüce kavramı olarak güvenliği görmekte ve dolayısıyla güvenliğin birçok bakımdan toplumun fetişi haline gelmesinin şaşırtıcı bir şey olmadığını söylemektedir.

Birer meta olarak güvenlik ürünlerinin satılması hem güvenlik ideolojisinin gelişmesine katkıda bulunur hem de kendisi bu ideolojinin gelişiminden beslenir. Dolayısıyla Neocleous'a (Neocleous, 2014a: 222) göre güvenlik sermayenin yayılma stratejisidir ve onu tamamlar. Güvensizlikten beslenen sermaye böylece aynı şekilde güvensizlikten beslenen devlet iktidarını da pekiştirir. Bu nedenle Neocleous'a (Neocleous, 2014a: 223) göre güvenlik meselesini bir özelleştirme fikri üzerinden eleştirmememiz gerekmektedir. Çünkü bu mantıkla yapılan bir eleştiri güvenliği özelden alarak tekrardan devlete iade etme amacını taşır ve bu da büyük bir yanılgıdır. Yapılması gereken güvenlik sorununu devlete iade etmek değil, direkt olarak insanlara uygulanan baskı ve sömürüyü görmemize engel olan güvenlik fetişine karşı mücadele etmektir. Bu nedenle güvenlik sanayisine karşı verilen mücadele güvenlik devletine karşı verilen mücadele ile el ele gitmelidir. (Neocleous, 2014a: 223)

SONUÇ

Güvenlik olgusu hem ulusal hem de küresel anlamda bir müdahale aracı haline gelmiş ve yegane amaç olan dünyayı kapitalist bir tarzda şekillendirme amacı doğrultusunda alınan önlemleri meşrulaştırabilmek amacıyla başvurulan temel referans noktası olmuştur. ABD özelinde, ülke içerisindeki tüm komünistler bir ulusal tehdit olarak görülmüş, bunlar çeşitli şekillerde tespit edilerek icaplarına bakılmış ve böylece ulusun üzerindeki güvenlik tehditleri ortadan kaldırılmıştır. Ulusal güvenlik anlayışı sermayenin çıkarına ters olan her türlü kişiyi, hareketi ve düşünceyi bir güvenlik tehdidi olarak görmüş ve bu doğrultuda alınan tüm güvenlik önlemlerini rasyonalize etmiştir. Aynı şekilde uluslararası müdahaleler ile sağlanmaya çalışılan küresel ekonomik güvenlik de kapitalist birikimi mümkün kılmak ve geliştirmek amacı ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca tekrar belirtmek gerekir ki alınan tüm önlemler ve gerçekleştirilen tüm müdahaleler hukukun sınırları içerisinden yapılmıştır. Bu nedenle Neocleous'a (Neocleous, 2014a: 109) göre bu şiddet durumuna karşı yapılması gereken

şey hukukun egemenliğini tesis etmeye çalışmak değil, bunun yerine hukuktan beslenen ve norm haline gelmiş olan olağanüstü hal durumuna, hukukun egemenliği adı altında yönetilen burjuva hukuku dünyasına ve liberalizmin güvenlik anlayışına karşı çıkan bir karşı-siyaset geliştirmektir. Anti-siyasal bir mantığın içerisinde kalarak siyasal bir çözüm öneremeyeceğimiz açıktır. Bu nedenle ilk olarak güvenliğin insanın doğal bir ihtiyacı olduğu fikrini reddetmeliyiz. Güvensizlik durumunun insanların doğal koşullarının doğal bir ürünü olduğu kabul etmeli ve bu doğrultuda mutlak güvenlik idealinden vazgeçmeliyiz. Ayrıca siyasal veya toplumsal herhangi bir sorunu seküritize etmenin o sorunu çözmediğini, böyle yaparak aslında onu devlet iktidarının kucağına atmış olduğumuzu ve devletin böylece toplumsal alana müdahale ettiğini farketmeli ve bu nedenle de güvenlik ideolojisi *tamamen* reddetmeliyiz. (Neocleous, 2014a: 259)

Bu bağlamda söylenebilir ki güvenlik bir devlet stratejisi olarak ekonomik güvenlik, ulusal güvenlik ve sosyal güvenlik bağlamlarında gerek bir düşman imgesi etrafında gerekse hayali bir hasım etrafında devreye sokularak toplumsal alanı düzenlemek amacıyla oldukça işlevsel bir şekilde kullanılmaktadır. Güvenlik mantığı her türlü özgür düşünceyi, alternatif siyaset yapma potansiyelini, özgürce eylemde bulunmayı ve devlet ile sermayeye karşı atılan her türlü adımı sahte bir güvensizlik anlatısı ile bir güvenlik problemine dönüştürüp ortadan kaldırmaktadır. Bu anlamda güvenlik ideolojisinin siyasal alanı tamamen kapatmakta olduğu ve anti-siyasal bir seyir izlediği rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

Bedirhanoğlu, Pınar; Dölek, Çağlar; Hülagü, Funda: "Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında "Güvenliği" Yeniden Düşünmek," **Praksis**, S. 40, Ankara, Dipnot Yayınları, 2016, s. 9-40.

Heywood, Andrew: **Siyaset Teorisine Giriş**, Çev. Hızır Murat Köse, Yay. Haz. Bilge Özel, İstanbul, 8. bs. Küre Yayınları, 2017.

Federici, Silvia: **Caliban ve Cadı**, Çev. Öznur Karakaş, Yay. Haz. Sinem Özer, İstanbul, 1. bs. Otonom Yayıncılık, 2012.

Locke, John. **Hükümet Üstüne İkinci Tez**. çev. Aysel Doğan. İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2010.

Marx, Karl: **Kapital I**, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Yay. Haz. Oktar Türel, Erkin Özalp, İstanbul, 9. bs. Yordam Yayınları, 2016.

Montesquieu, Charles Louis de Secondat Baron de: **Kanunların Ruhu Üzerine,** çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, 2011.

Neocleous, Mark: **Devleti Tahayyül Etmek**, Çev. Akın Sarı, Yay. Haz. Ersin Vedat Elgür, Ankara, 2. bs. Notabane Yayınları, 2015b.

_____. **Evrensel Hasım: Güvenlik, Sermaye ve Tüm İnsanlığın Düşmanları**, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Yay. Haz. Ersin Vedat Elgür, İstanbul, 1. bs. Notabane Yayınları, 2016.

_____. **Güvenliğin Eleştirisi**, Çev. Tonguç Ok, Yay. Haz. Ersin Vedat Elgür, Ankara, 1. bs. Notabane Yayınları 2014a.

_____. **Savaş Erki Polis Erki**, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Yay. Haz. Ersin Vedat Elgür, Ankara, 1. bs. Notabane Yayınları, 2014b.

_____. **Sivil Toplumu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru**, Çev. Bahadır Ahıska, Yay. Haz. Yalçın Bürkev, Ankara, 2. bs. Notabane Yayınları, 2015a.

_____. **Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi**, Çev. Ahmet Bekmen, Yay. Haz. Özcan Özen, İstanbul, 1. bs. h2o Yayıncılık, 2013.

Sennett, Richard: **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, Çev. Tuncay Birkan, Yay. Haz. Kaya Şahin, İstanbul, 3. bs. Metis Yayınları, 2008.

Bölüm 17

1858 CEZA KANUNUNDAKİ ZİNA SUÇUNA İLİŞKİN HÜKÜMLER ÇERÇEVESİNDE OSMANLI DEVLETİNİN ŞERÎLİĞİ MESELESİ

Engin KIRLI[1]

1 Doç. Dr Engin KIRLI, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail, enginк2600@gmail.com. ORCİD: 0000-0001-8607-3355.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Şer'î bir devlet olup olmadığı, yani bu siyasi teşkilâtın hukuki muamelelerinin şeriatın belirlediği sınırlar içinde gerçekleşip gerçekleşmediği hususu sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında ve özellikle tarihçiler ve hukukçular arasında tartışılan bir konudur. Bu çalışmada 1858 yılında ilan olunan Ceza Kanunnamesi'nde zina suçuna ilişkin yer alan düzenlemeler bağlamında Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısının İslam Hukuku'na uygunluğu, yani Şer'îliği meselesi ele alınmaya çalışılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Şer'îliği meselesi üzerinde değerlendirmede bulunan bazı tarihçiler özellikle Kamu Hukuku alanında Osmanlıların laik bir yapı arz ettiğini belirtirler (Barkan, 1986:26-29). Hatta birçok tarihçi ve hukuk uzmanına göre Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam Ceza Hukuku da tam olarak uygulanmamıştır (Üçok, 1947: 125-145). Zira, modern zamanlardan önceki dönemlerde de Osmanlılar, bazen Fıkhın kesinlikle emrettiği cezaları değiştirmiş, kimi zamanda İslam Ceza Hukuku'nda olmayan cezaları uygulamıştır (Ercan, 1984:1142; İnalcık, 1958: 102, Barkan, 2000: 1384). Osmanlı padişahlarının örfî hükümdarlık salahiyetleri de bir yandan Orta-Asya Türk Devlet gelenekleriyle (Köprülü, 1941: 319-334), diğer yandan Orta-Doğu kadim imparatorluk ananeleri ile yakından alakalıdır (İnalcık, 1997: 494). Osmanlı Kamu Hukuku da komşu devletlerden iktibaslar yoluyla oluşmuş seçmeci bir sistemdir (Ünal, 2005: 98). Osmanlı kanunnamelerinde İslam Hukuku'na uygunluk endişesi yoktur. İslam Kamu Hukuku yetersiz kaldığı için örfi hukuk adı altında bir hukuk oluşturulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Padişahları fıkıhtan apayrı bağımsız bir devlet hukuku oluşturmuşlardır. Devlet teşkilatında ve devletin en önemli karar organı ve aynı zamanda üst mahkemesi pozisyonunda da olan Divan-ı Hümayun'da alınan kararların dini meşruiyetini tasdik eden bir Şeyhülislâm'da bulunmaktadır. Ancak henüz Batı'nın kültürel ve hukuki etkilerinin neredeyse hiç hissedilmediği klasik dönemde dahi Divan-ı Hümayun'un üyesi olmayan Şeyhülislam, devlet işlerine karıştırılmamış, aksine devlet dini kullanmıştır (Mumcu, 1986:55-57). Osmanlı tarihiyle ilgilenen hemen herkes bu tür yorumlarla karşılaşmıştır.

Başka bir grup tarihçi ve hukukçular ise Osmanlı Devleti'nin uyguladığı hukukun temelde İslam Hukuku olduğu kanaatindedirler (Bayındır, 2002: 81). Osmanlı Devleti'nin kurulması ile birlikte hukuk sisteminde orijinal bir uygulama başlatılmış değildir. Osmanlı'da devlet ve hukuk sisteminin kurucuları daha evvel kurulmuş olan Türk İslam devletlerinden birçok uygulamanın yanı sıra hukuk nizamını da devralmışlardır. Nitekim seleflerinde olduğu gibi Osmanlılarda da hukuk esas itibariyle İslam Hukuku'ndan oluşmaktadır (Akgündüz, 1999:1). Osmanlılar İslâm hukukunu uygularken, ayrıca Şer'î hukukun devlet başkanına tanıdığı sınırlı

alanlardaki yasama yetkisini kullanmaktan da geri kalmamışlardır. İslâm Hukuku'nun devleti idare edenlere verdiği yetkinin fermanlar ve kanunnamelerle kullanılmasıyla oluşan hukuka, örfi hukuk adı verilmektedir. Osmanlı Hukuku da özünde, şer'i hukuk ile bu hukukun bünyesinde ve şer'i hukukla çelişmeyen hükümlerden müteşekkil örfi hukuktan ibarettir. Dolayısıyla bu devletin hukuk nizamı da İslam Hukuku, yani fıkıhtır (Akman, 2004: 15-16).

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin uyguladığı hukukun şer'iliği konusu araştırmacılar arasında tartışılan bir husustur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Şer'iliği meselesi, 1858 Ceza Kanunnamesi'nde zina suçuna ilişkin yer alan hükümler kapsamında ele alınmaya çalışılacaktır. Osmanlı Devleti'nin Şer'iliği meselesi ele alınırken 1858 Ceza Kanunu ve bu kanunda yer alan zina suçunun cezası ve uygulaması temel inceleme konusu olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin şeriat hukukuna ne derece uygun hareket edip etmediğini ortaya koyabilmek için İslam hukukunda zina konusunun nasıl ele alındığına ve bu suça ilişkin ne gibi hükümler bulunduğuna da yakından bakılacaktır. Yine zina suçuna ilişkin düzenlemeler çerçevesinde 19. asırda Osmanlıların hukuki muamelelerinde meydana gelen değişimi daha iyi kavramak ve şer'i hukuka uygunluk açısından modern zamanlar ile daha önceki dönemler açısından bir farkın olup olmadığını tespit etmek maksadıyla klasik dönemdeki Osmanlı Kanunnamelerinde zina suçuna ilişkin ne gibi hükümlere yer verildiği de ele alınacaktır.

İslam Hukukuna Göre Zina

Zina, cinsel olgunluk çağına erişmiş bir erkekle cinsel olgunluğa erişmiş bir kadının, evlilik veya evlilik şüphesi ya da aralarında mülkiyet ilişkisi (efendi-cariye) bulunmadan, kendi rıza ve arzularıyla önden cinsel münasebette bulunmaları durumudur (Akgündüz, 1999: 3). Zina anlam itibariyle, " *karşı cinsle fücur ilişkisinde bulunmaktır*". Fücur ise masiyet işlemek yani asilik, itaatsizlik, isyan, günah anlamına gelir. Bu masiyet, kadın ile erkek arasında gerçekleşince, öncelikle yasak cinsel ilişkiyi / zinayı, sonra da diğer meşru olmayan cinsel yakınlıkları akla getirir. Zinanın terim anlamı ise "*meşru bir akit olmasızın kadın ve erkeğin cinsel teması*" şeklinde tanımlanmaktadır (Çelen, 2006: 47-49). Ancak tenasül uzuvlarının birbirine temas ettirilmesi zina değildir. Çünkü bu durumda idhâl yoktur. Bunu irtikap eden kadın ve erkekler hâkimin ictihadına göre te'dib edilirler (Bilmen, 1949: 199). İslam hukukunda bir eylemin zina olarak nitelenmesi için ittifak edilen hususlar şunlardır:

1) Erkek ile kadın arasında bir akdin bulunmaması
2) Var ise akdin meşru olması
3) Mülkine ait bir kadın olmaması

4) Cinsel ilişkinin önden (fercden) yapılması

5) Bu ilişkinin karşılıklı rıza ve şehvetle yapılması (Çelen, 2006: 50).

Yalnızca öpmek, sarılmak, baş başa kalmak, bir yatakta yatmak gibi fiilin cinsi münasebetle bir ilgisi olmadığı, yalnız zina fiiline hazırlık mahiyetinde sayılan yasak fiiller olduğu için ta'zirle cezalandırılır (Şekerci, 1996: 38). Hanefi hukukçulara göre hadd cezasını gerektirmeyecek bir takım cinsel suçlarda şunlardır: Kocanın eşiyle ters ilişkide bulunması, yabancıyla ters ilişkide (livata) bulunmak, lezbiyenlik, ölüyle cinsel ilişkiye girmek, hayvanla cinsel ilişkide bulunmak, çocuk ve deliyle cinsel ilişki. Bu eylemler elbette birer suçtur ve günahtır, ancak hadd cezasını gerektirmemektedir. Çocuk ve deliyle cinsel ilişkide bulunan kadın ise verilecek ceza hususunda görüş farklılıkları bulunmaktadır (Şekerci, 1996: 38-46). Ölü bir kişi ile önden veya arkadan cinsel ilişkide bulunan kişiye Maliki mezhebine mensup olanlar zina haddini uygular. Üstelik bu fiilin günah ve vebali daha büyüktür. Hanefi ve Şafii'lerde tercih edilen görüşe göre ve aynı şekilde Hanbeliler'de de ölüyle cinsel ilişkiye girmiş bir kimseye had uygulanmaz (Zuhayli, 1990: 366).

Bir kimsenin bir cezaya çarptırılması için belirli bir olgunluk çağına ulaşmış ve aklı başında olması yeterli değildir. Suç olan bir fiili bilerek, isteyerek ve dışarıdan herhangi bir baskı olmaksızın gerçekleştirmiş olması gerekir. Nitekim zina işleyenlerin cezalandırılabilmesi için de suçluların bu suçu bilerek ve isteyerek ve hiçbir baskı veya zorlama altında kalmadan bu fiili gerçekleştirmiş olmaları ve yaptıkları eylemin suç teşkil ettiğini bilmeleri ve bu hususta herhangi bir şüpheye düşmemiş olmaları gerekir. "*Şüpheli hallerde hadd cezalarını uygulamayınız*" hadisi gereği, şüphe olması durumunda hadd cezaları düşer. Birbirleriyle evlenmeleri İslam Hukukuna göre yasak olan kişiler bu kuralı bilmeyerek evlenmişlerse bu kişiler de zinadan dolayı cezalandırılmazlar. Zira bu insanlar sahih bir evlilik bağına tâbi olduklarını sanmışlardır. Bu duruma benzer tarzda, bir erkek kendisiyle cinsel ilişkiye girdiği kadının, karısı olduğunu iddia ederse, iddiasını ispat edemese bile cezalandırılmaz. Çünkü o hatunun kendi karısı olduğunu zannetmiştir. Ancak zinadan sonra evlenen kimseler had cezasından kurtulamazlar (Üçok, 1947: 131-133).

İslam alimlerinin icmasına göre zina suçu ya itiraf (ikrar) ya da şahitler vasıtasıyla sübut olur. Suçun tanıklık ile ispat edilebilmesi için şahitliğe ehliyetli olan Müslüman dört erkeğin aynı zamanda ve birlikte, zina suçunun işlendiğini gözleriyle gördükleri hususunda açıkça tanıklıkta bulunmaları gerekir. Bu dört tanıktan birisi, zinayla suçlanan kadının kocası da olabilir. Delil yani beyine; erkek, adil, hür ve Müslüman dört kişinin " Biz o adamı kadının fercine, sürmedanlığına milin girip çıkması gibi cima ederken gördük" şeklinde zinaya şahitlikte bulunmalarıdır (Zuhayli,

1994: 349). Hâkimin şahitlikte bulunanlara gördükleri fiilin mahiyetini, şeklini, nerede, ne zaman ve kiminle işlendiğini ayrı ayrı sorması gerekir. Zira şahitlerin gördükleri eylemin zinadan başka bir şey olma ihtimali bulunabilir. Üstelik İslam Hukuku'nda "Takaddüm-i zaman ile hak sakıt olmaz" prensibine karşılık " Takaddüm-i zaman ile Hadd sakıt olur" kaidesi bulunmaktadır. Zaman aşımının süresi suçlara göre değişmektedir ve bu konuda hukukçular arasında görüş farklılıkları vardır. Bu süre kimi bilginlere göre bir ay iken bazılarına göre ise altı aydır. Zina suçu işlendikten sonra zaman aşımına uğramış olabilir veya cinsel ilişkiye girilen kadın erkeğin karısı veya cariyesi olabilir ya da erkek aralarında bu tür bir ilişki bulunduğunu düşünmüş olabilir. Üstelik suçlulardan herhangi biri, bir şüphe tesiriyle bu suçu işlemiş olduğunu iddia ederse, diğer suçlu için böyle bir durum söz konusu olmasa bile o kişi de cezadan kurtulur. Dört tanıktan biri şahitlikte bulunmasa veya şahitlerin sayısı dörtten az olsa bu durumda sanıklar yalnız beraat etmekle kalmazlar, aynı zamanda tanıklar zina iftirasından dolayı da cezalandırılırlar. İslam Hukuku'nun uygulanmadığı bir ülkede işlenmiş olan zina suçu cezalandırılamaz.

Zina hadisesi ikrar yani itiraf ile de sabit olabilir. Hanefilere göre zinaya ilişkin itiraf, akıllı ve buluğ çağına ermiş olan bir şahsın zina ettiğini hâkimin huzurunda veya dört farklı mecliste değişik insanların olduğu toplulukta suçunu dört defa itiraf etmesinden ibarettir. Zinaya ilişkin olarak cinsi münasebette bulunduğunu taraflardan biri itiraf ve diğeri inkâr etse dahi ikrar edene had cezasının vurulması gerekir (Zuhayli, 1994: 353-355).

İtirafta bulunan kişi bu itirafından her zaman dönebilir. Hatta İslam bilginleri bu hususu suçluya hatırlatmasını hâkime tavsiye dahi etmektedirler. İtirafçı cezanın infazından hemen evvel veya infazı esnasında ikrarından dönse dahi serbest bırakılır. Nitekim cezanın infazından önce kaçan suçlu da bir daha kavuşturulmaz, zira itirafçının kaçması ikrarını geri aldığına karine kabul edilir.

İslam Hukuku'nda "*Ukubat*" yani "*ceza hukuku*" üç kısma ayrılır. Birinci "*had*" cezaları, ikincisi, "*şahsa karşı işlenen cinayetlerdir*" ki suçun cezası "*kısas"* ve tazminat olarak da *"diyettir*". Üçüncüsü ise nasslarla yeni kesin emir ve yasaklarla miktarı ve sınırı belirtilmemiş ve takdiri "ulü'l-emr" olarak da anılan devlet başkanlarına bırakılmış olan ve azarlamak kökünden türetilmiş olan "*Ta'zir*" cezalardır. Bizzat devlet başkanı veya onun tarafından vazifelendirilmiş olan hâkimler eliyle verilen ta'zir cezalarında yargıç isterse suçluya yalnız nasihat edebilir, azarlayabilir, hapsettirebilir, sürgün edebilir, yüzünü karalayarak veya şahsın şerefini başka bir biçimde alçaltıcı tarzda halkın önünde teşhir edebilir veya dayak attırabilir. Ancak hâkimin vereceği ceza benzer tarzdaki had suçunun cezasının sınırını aşmamalı veya dengi olmamalıdır. Nitekim İslam hukuk-

çularının geneli," *ta'zir cezası olarak ölüm cezası verilemeyeceğini*" de belirtmektedirler (Üçok vd. , 2002: 74-82).

Nassların, yani Kur'an ve hadislerde, miktar ve sınırı açıkça belirtilen ve gerek suçun tanımı ve gerek uygulanacak yaptırım ilahi kaynak tarafından tespit edildiği için Hakkullah ve Hududullah olarak da anılan ve sınırları Allah tarafından belirlenmiş olduğu için had suçları olarak anılan suçlardır ki:

Hırsızlık (sirkat), yol kesme (şakilik-eşkıyalık), şarap içmek, kazf (iffetsizlik suçlamasında bulunmak), irtidât (İslam dinini bırakarak başka bir dine girmek), görüş farkı bulunmakla birlikte isyan etmek ve zina yapmaktır. Mevzu olarak ele aldığımız zina suçuna gelince, bu konu İslam Hukuku'nda had suçları arasında yer almaktadır.

Kuran'da zina ile ilgili açık ve muhkem hadd cezası, celde (değnek) cezasıdır." Zina eden kadına ve zina eden erkeğe yüz celde (değnek) vurunuz. Şayet Allaha ve ahiret gününe iman ediyorsanız, onlara Allah'ın hükmünü uygulamak konusunda sizi bir acıma tutmasın. Onlara uygulanan bu ezaya şahit olmak üzere müminlerden bir gurup da hazır bulunsun" (Kur'an-ı Kerim, Nur, 24/2). Kur'an'da zikredilen celde yani vurma ifadesi, deri anlamında "cild" kelimesinden türetmedir. Bu nedenle İslam hukukçuları, cezanın alttaki ete geçmeyecek tarzda olması gerektiği sonucunu çıkarmışlardır. Celd kelimesine deriye değnek ile yani ince, küçük sopa ile vurmak anlamı verilmiştir. Tüm fakihler celde cezası ile ilgili şu hususlarda ittifak etmektedirler:

"*Değnek yara açacak şekilde olmamalıdır. Vuruş tek bir noktaya yapılmamalı ve bütün vücuda dağıtılmalıdır. Bedende yüze, mahrem yerlere ve baş bölgesine vurulmayacak, bunların dışında kalan bedenin tüm uzuvları bu vuruştan payını alacaktır. Celdeyi darp eden cellad elini başından daha yukarı kaldıramayacaktır. Darbe ne çok şiddetli, nede hissedilemeyecek kadar yumuşak olmayıp, orta kararda olmalıdır.*"

Celde cezasının, hâkim tarafından eksiltilmesi veya fazlalaştırılması, hangi sebep veya hangi durum söz konusu olursa olsun mümkün değildir. Veliyyü'l-emr'in veya iktidar sahiplerinin, ceza ile ilgili bir şey yapması, bir kısmını veya tamamını affetme yetkisi yoktur. (Çelen, 2006: 62-64).

Bekâr kimsenin zina ettiği zaman celde cezasıyla beraber sürgüne gönderilmesi hususunda alimler farklı görüşlere sahiptirler. Hanefi fıkıhçılara göre sürgün cezası, hadd cezası uygulanması anlamında bir yaptırım değildir. Nitekim sürgün kararı vermek devlet başkanına ait bir husustur (Zuhayli, 1994: 342).

İslam bilginlerinin büyük bir kısmına göre "*Muhsan*" olan erkeğin veya kadının işledikleri zina suçunun cezası taşlanarak öldürülmektir,

yani "recm"dir. Recm bütün Sami dillerinde mevcut bir kök kiptir. Tevrat ve İncil'de de aynı anlamda kullanılmaktadır. İstenilmeyen bir şeyi veya kötülüğü, taşlamak suretiyle yok etmek, kovmak ya da öldürmek anlamını taşır (Çelen, 2006: 95). Kişinin muhsan olması için beş vasfın bulunması gerekir. Sırasıyla bunlar; ergen olma, hür olma, akıl sahibi olma, sünnet yerinin kadının cinsel organının içine tamamen girmesi ve zinadan önce sahih bir nikâh yapmış ve bu nikâh esnasında bir cima gerçekleştirmiş olma şartlarıdır. Yani zina eden erkek ve kadının başından sahih bir nikâh neticesi meşru bir cinsel birleşme hali gerçekleşmiş olmalıdır. Kişinin evlenmeden önce yaptığı bir zina veya cariyesiyle gerçekleştirdiği cima ya da oruç, hayız, itikâf, ihram, şirk hallerindeyken yaptığı cinsi münasebetin yahut nikâh sözleşmesinden (akd) sonra olup da henüz eşi ile cima etmemiş olan kişilerin yapmış olduğu zina, kişiyi 'muhsan' kılmaz. Dolayısıyla böylesi durumlarda da recm cezası uygulanamaz (Zuhayli, 1994: 346). Görüldüğü gibi recm cezasını kabul eden İslam hukukçuları dahi bu cezanın infazı konusunda yine İslam tarihinin başından itibaren gözlemlediğimiz yaklaşımlara paralel tarzda oldukça çekinceli ve neredeyse limitleri zorlayıcı tarda meseleye ihtiyatla yaklaşmaktadır. Hukuk kurallarını çiğnemek adına değil ancak Allah'ın Rahmet ve Vehhâb sıfatlarının tecellisi açısından da recm cezasını mümkün mertebe uygulamaktan kaçınmaya çalışmaktadırlar.

Gerek ehli Sünnet gerekse Şia mezhepleri, Recm'in sünnete dayalı olduğu konusunda görüş birliğine sahiptirler. Hariciler'in Azarika kolu ile Mutezile'nin Nazzamiye kolu recm cezasını kabul etmezler. Delil olarak da şu izahatı getirirler:

Zina eden köle ve cariyelere, hürlere verilen cezanın yarısının verilmektedir. Dolayısıyla köle ve cariyelerin zina etmeleri durumunda 50 celde vurulacağını belirterek, " Onlar evlendikten sonra zina (fuhuş) yaparlarsa, o vakit muhsana kadınlar için gerekli olan cezanın yarısı kendilerine uygulanır" (Nisa, 4/ 25) hükmünü delil olarak getirmektedirler. Dolayısıyla " evli- hür" kadının zina cezasının da yüz celde olmasının icap ettiğini, buna sebep olarak da " recm" cezasının yarıya bölünmeyeceği hususunu delil olarak ileri sürmüşlerdir (Çelen, 2006: 97-98-119). Bu yorumları benimseyen Yaşar Nuri Öztürk de recm cezası için " İslamiyete sokulan İsraliyat'tandır" demektedir. Nitekim Yaşar Nuri Öztürk, "*İslam dininde recm cezasının olmadığı*" görüşümdedir. (Öztürk, 1997, 608-609). İslam Hukuku üzerine çalışmaları bulunan Hayrettin Karaman ise "*Siyasi gayelere matuf olarak recm cezasının uygulanabileceği*" görüşündedir. Bu yaklaşımıyla Karaman, recm cezasını değişebilir bir ta'zir cezası olarak kabul etmektedir (Karaman, 1997: 183). İslam Hukukçusu Abdulkadir Udeh ise, recmin sözlü ve fiili sünnetle sabit olması nedeniyle uygulanması gerektiğini belirtir (Udeh, 1990: .216).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hariciler'in Azarika kolu ile Mutezile'nin Nazzamiye kolu recm cezasını kabul etmemekte ve Y. N. Öztürk recm uygulaması için " *İslam'a sokulan İsraliyat*"tandır" demektedir. Ancak, recm cezasına dair Hicri 1. asırdaki tartışmalarla 20. yüzyılın son çeyreğindeki yorumları dışarıda tuttuğumuz takdirde, fakihler asırlar boyunca muhsan kişilerin işlediği zina suçunun "recm" cezasını gerektirdiği görüşünde tereddüt etmemişlerdir.

Cezayı gerektiren zina suçunun tespit usulü, şehâdet ve ikrardır. Zina suçunun tespiti ya dört (erkek) şahidin tanıklığı ile gerçekleşir (Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/15) ya da şahitlikle. Şahitlik için gereken şartlar ise, bulüğ çağına erişmiş olmak, akıllı, hafızası güçlü olmak, konuşma yeteneğine sahip olmak, görme engeli (ama) olmamak ayrıca şahitlerin sözlerine güvenilir adil şahitler olması ve şahitlerin İslâm Dinine mensup olmaları da gerekir. Ayrıca şahitlerin akrabalık ilişkisinin olmaması, aleyhinde şahitlikte bulundukları şahıs ile aralarında herhangi bir düşmanlık bulunmaması, işçilerin işveren lehine şahitlik edememesi veya bir kimsenin yardımı ile geçinen kişinin ihsanına mazhar olduğu şahsın lehine şahitlikte bulunmaması gibi koşulların yanı sıra, şahidin, şahitlik yaptığı kişiyi önceden töhmet altında tutmamış olması da gerekmektedir. ikrar ise zina eden kişinin bu fiili işlediğini mahkemede dört kez itiraf etmesidir (Çelen, 2006: 82-86).

Zinada itibar edilen delillerin başında ise evli olmayan bir kadının hamile kalması gelmektedir. Ergenlik çağına ulaşmamış bir çocuk ile evlenen kadının hamile kalması, kocası olmayan bir kadının hamile kalması, evlendikten sonra, altı aydan önce doğum yapan kadının durumu, bunların tümü zinaya delalet eden karineler olarak kabul edilir. Bu karinelerin delil oluşturabilmesi ancak mahkemede şüpheden uzak ve açık şekilde tespiti ile mümkündür. Bu yapılmazsa söz konusu karineden yola çıkarak zina cezası uygulanması mümkün değildir. Zira toplumsal hayatta cinsel ilişkide bulunmaksızın hamile kalınmasına ilişkin çeşitli durumlarla insanlar tarihsel süreç içinde karşılaşmışlardır. Meselâ babası ile aynı küvette yıkanan bir kızın hamile kalması, hamamda yıkanan bir erkeğin menisinin sızması sonucu bir kadının hamile kalması, erkek sperminin tıbbi bir cihazla kadın rahmine transferi veya kadın bizzat kendi eliyle erkek spermini kendi rahmine yerleştirilmesi gibi durumlar bu tür şüphelerin tetkikini ve açığa çıkarılmasını gerektirir (Çelen, 2006: 86-87). 14. yüzyıl Almanya'sında birçok kadın erkeklerin kendilerini tatmin ettikleri havuzlara girip hamile kaldıklarından şikâyet etmekteydi (Nikiforuk, 2007: 130). Bu tür durumlar çok marjinal misaller olarak değerlendirilmemelidir. Zira hamilelik karinesi dahi her zaman zina suçunun işlendiğini göstermeyebilir (Çelen, 2006: 87). Çocuk bir tecavüz eseri olabilir ve hamile kalmış kişi utancından dolayı bunu setretmiş (örtmek, gizlemek)

olabilir. Nitekim İslam Hukuku'nda şöyle bir teamül de bulunmaktadır: "*Mümkün mertebe, şüpheli durumlarda had cezalarını kaldırın (düşürün), zira hatayla affetmek, hatayla ceza vermekten iyidir*" (Bayındır, 2002: 81).

Nikâhsız kadın ve erkek halvet halinde olsa, bu birliktelik esnasında spermin varlığı tespit edilse bile bu durum da illa zina kapsamına giren cinsel ilişkinin varlığına delil teşkil etmez. Dolayısıyla bu tür tespitler şüpheden uzak olmadığı için zina suçu için tek başına delil olarak kullanılamaz.

İslam hukukunda zinaya dair son olarak temas etmek istediğimiz husus ise " kazf" (iffet üzerine iftira) suçudur. Kur'an-ı Kerim'de " *İffetli kadınlara iftira atıp da dört şahit getiremeyen kimselere seksen kırbaç vurun. Onların şahitliğini de bundan sonra asla kabul etmeyin*" (Nur Suresi: 24/49) hükmü yer almaktadır.

Kazf suçunu işleyenlere yönelik olarak Kur'an'da, bu iftirada bulunan kişiler hür ise seksen değneğe, köle ise kırk değnekle cezalandırılmaları hususunda hükme yer verilmektedir. Müslüman olmayanlara karşı işlenmiş olan kazf suçlarını ise hâkim münasip bir şekilde tayin ettiği Ta'zir ile cezalandırır. Fıkıhçıların büyük bir kısmına göre bir kişinin arkasından o kişiye zina isnat etmek kazf suçu olarak sayılmakla birlikte esas olarak kazf'ın suç sayılması için şahsın yüzüne karşı söylenmiş olması gerekir. Kazf'tan ötürü bir kişinin yargılanabilmesi için ise Kazf'a uğramış olan şahsn şikâyetçi olması gerekir.

İslam hukukunda zina konusuna ilişkin bu geniş izahattan sonra, Osmanlı kanunnamelerinde zina meselesine Tanzimat dönemine kadar nasıl yaklaşıldığı konusunu ele alabiliriz.

Osmanlı Kanunnameleri ve Kanunnamelerde Zina Suçuna İlişkin Hükümler

İslam Hukuku Ulu'l-emre yani hükümdara, yeni kanunlar vazetme yetkisini tanımıştır. Bu yetki de genellikle örfi hukuk kavramı içinde ele alınmıştır. Hukuki terim olarak örf, devlet başkanının hüküm ve icra otoritesidir. Tursun Beğ'e göre ise hükümdarın "*nizam-ı alem"* için akla dayanarak koymuş olduğu kanunlara verilen isimdir (İnalcık, 1958: 103; Barkan 1997: 480). Ancak örfi hukukun ve hükümlerinin şer'i hukukun bir parçası ve devamı olabilmesi için, şeriata uygun olması, onun hükümleri ile çelişmemesi gerekir (Akgündüz, 1990: 51). Burada cevabı aranması gereken kritik soru şudur: Acaba örfi düzenlemelerde Osmanlılar şer'i hukuka ters düşmüşler midir?

Padişah Fermanları, kadıların onayladığı ve "hüccet" olarak anılan hükümler ve Şeyhülislâm fetvaları, Osmanlı hukuk belgelerinin üç ana kategorisini teşkil etmekteydi. (İmber, 2004: 62). Yani İslam Hukuku (Şe-

riat), Örfi Hukuk ve fethedilen bölgelerde daha önce konulmuş olan kanun ve nizamlar, Osmanlı Devleti'nde uygulanan hukukunun üç ana temelini meydana getirmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde Kanunnameler nasıl oluşturuldu? Çeşitli tarihlerde verilmiş olan emir ve fermanların veya bu fermanlar ile ortaya çıkan esasların bir araya getirilmesi ve toplanması suretiyle bir Umumi Kanunname'nin veya belirli bir dönemde Osmanlı Devletinde uygulanan bellibaşlı kanunların bir koleksiyonunun (külliyatının) meydana gelmesiyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Akgündüz, 1990: 88).

Osmanlı ideal hukuk kavramı, özünde çok basitti. İmparatorluk İslami idi ve İslam Hukuku, Şer' veya yaygın olarak bilinen ismiyle Şeriat, hukuki mükemmelliğin tecessüm etmiş hali kabul ediliyordu. Ancak uygulamada Şeriat her zaman seküler hukuk sistemleriyle ve uygulamalarıyla birlikte var oluyordu. İmparatorluğun büyüklüğünün ve halklarıyla inançlarının çeşitliğinin doğal ve kaçınılmaz bir neticesi, hukuki çoğulculuktu. Başkentten uzak, özellikle imparatorluğun doğu bölgelerindeki kırsal veya ulaşımın güç olduğu, coğrafi açıdan etraflarından yalıtılmış olan mıntıkalarda köylüler ve aşiret mensupları, işlerini idare ederken ve anlaşmazlıklarını çözerken mahkemelere ya da hükümet görevlilerine başvurmaktan çok, köy veya aşiret geleneklerine göre meselelerini hallediyorlardı. Hıristiyanlar ve Yahudiler ise cemaat içi meselelerin çözümünde papazların ya da hahamların gözetimi ve kararları doğrultusunda yine belli bir özerkliğe sahiplerken, Müslümanlar Şer'î Mahkemelere müracaat ederek hukuki meselelerini çözmeye çalışıyorlardı. İmparatorluk, genişleme döneminde, feodal gelenekleri genellikle daha sonraki dönemlerde Osmanlı hukukuna iliştirilmiş olan, çok sayıdaki prensliği ve krallığı ve bunların hukuki uygulamalarını da kendi hukuki bünyesine dâhil etmişti. Elbette Osmanlılar bu süreçte oldukça seçici davranmış, başka toplumlardan ve hukuk sistemlerinden bir takım uygulamaları alırken, kendisi açısından sakıncalı bulduğu pek çok uygulamayı da dışarıda tutmuştu. Osmanlı hukuk uygulamasına bütünlük sağlayan husus ise sultanın otoritesiydi. İster Müslüman kadılar, ister Hıristiyan papazlar, hahamlar ya da seküler idareciler olsun, hukuk gücünü kullananlar, imparatorlukta tüm yetkinin kendisinden neşet ettiği sultanın kendilerini atamasından dolayı bunu yapabiliyorlardı. İmparatorluktaki her kasabanın, İslam hukukunu uyguladığı varsayılan ve üstelik her dinden kişinin başvurusuna da açık olan Müslüman bir kadı ve Şer'i bir mahkeme de bulunmaktaydı. Müslüman kadıların ve onların naiblerinin (yardımcılar-vekiller), hem yargısal (kazaî) hem de idari görevleri ve yetkilere bulunmaktaydı (İmber, 1997: 1-11).

Günümüze ulaşabilmiş en eski kanunname "Fatih Kanunnamesi"dir. "Klasik Dönem"den başlayarak neredeyse 19. asır ortalarına kadar devam

eden dönem boyunca Osmanlı Ceza Hukuku'nun temelini Fatih Kanunnamesi teşkil etmekteydi. Ancak pek çok Osmanlı kanunnamesi Osmanlı öncesi kanunları da içerdiğinden ve feodal örf, bir yerden diğer bölgeye değiştiğinden, imparatorluğun farklı bölgeleri ya da değişik topluluklarında uygulanan kanunlar arasında geniş farklar mevcuttu (İmber, 2006: 285-294).

Fatih Kanunnamesi, kuruluş döneminden itibaren Osmanlı Devletinde geçerli olup, o vakte kadar tedvin edilmemiş olan kanunların derlenmesiyle meydana gelmiş ve küçük bir takım teferruatların ilavesiyle birlikte yüzlerce yıl boyunca devletin teşkilat ve müesseselerinde model alınmıştı. Çekirdeği Fatih döneminde atılan Umumi Kanunnameler, Kanuni zamanında kemaline ulaşmış ve I. Süleyman'ın (Kanuni) Kanunnamesi çok sınırlı bazı tadillerle Tanzimat dönemine kadar yürürlükte kalmıştı (Özcan, 1982: 7 Akgündüz, 1990: 88).

Süleyman'ın Umumi Kanunnamesinde zina ile ilgili hükümleri aşağıda yer almaktadır. Fatih, Bayezid, Yavuz, Yavuz kanunnamesinden farklılık arz eden hükümler ise parantezle belirtilmektedir. Böylece Şer'i Hukuk'un Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devletinde nasıl uygulandığına dair daha sağlıklı yorumlar yapılabilir.

1) Eğer bir kimesne zina eder görülse, şer'an üzerine sabit olsa, lakin ala vech'iş_şer recm kılmalu olmasa,[1] eğer evlü olub bay olub bin akçe ve dahi ziyadeye malik olsa, dört yüz akçe cerime alına; mutavassıt'ul-hal olsa veya fakir olsa, elli akçe alına.[2]

2) Eğer zina eden ergen olsa bay olursa ki, yüz akçe; mutavassıt'ul-hal elli akçe alına.

3) Eğer zinayı kız etse, anun cürmi dahi ergen cürmi gibidir. Eğer zinayı avret etse, cürmini eri vere.

4)Ve eğer zina eden kul olsa veyahud cariye olsa, hür ve hüre cürminin nısfıdır(bazı nüshalarda fazladan şu ifadeler yer almakta: eğer bir kişi zina kasdına bir kişinin evine girse, evli olursa, evli cürmin vire ve ergen olursa, ergen cürmin vire.)

1 Bu kayıtta, şer'an zina suçu sabit olmasına rağmen, yine şeriatın aradığı şartlara göre recm cezasını verilebilecek şartların ispatlanamadığı durumlarda para cezasının uygulanacağı gibi bir anlam çıkmaktadır. Ancak " lakin ala vech'iş- şer recm kılmalu olmasa" kaydı. Fatih ve Bayezid Kanunnameleri'nde yer almamakta iken Yavuzun Kanunnamesinde "siyaset olunmadığı takdirde " kaydı yer almaktadır. Kanunname metinleri için bkz Fatih, Bayezid, Yavuz; Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri (CI. s 347) (CII s 40), (CIII s 88), İstanbul 1990 .

2 **Ceza olarak ödenecek miktarda Fatih Kanunnamesi " Bay olursa ki, bin akçeye dahi ziyade gücü yeterse, cürrm üçyüz akçe alına, Evsat'ül hal olursa kim, altıyüz akçeye malik ola, cürrm iki yüz alına. Andan aşağı gücü yeterse, cürrm yüz akçe alına, .Andan dahi aşağı hallü olursa, elli akçe; andan dahi aşağı ki, gayette fakir'ül-hal olursa, kırk akçe cürrm alına." Hükmü yer almaktadır. Bu miktar Bayezid Kanunnamesinde de aynı miktarda yer alır. Yavuz ile Kanunu'nin Kanunnamelerde ise cürm bedeli aynıdır.

5)Ve eğer oğlan çeken veya kız çeken kimesnelerin, hıyanet ile evine girenin ve avret-kız çekmeğe bile varanun siyaset içün zekerlerin keseler (Yine bazı nüshalarda fazladan şu hususlarda yer alır.)

a) Ve eğer bir kişi, avdet veya kız kapsa, avretin ve kızın rızası olmasa, erin zekerin (bir diğer nüshada içmiğin) keseler; avrete ve kıza nesne demeyeler ve cürm almayalar. Eğer avret veya kız razi olub evinden taşra uydurşub gitseler, anların ferclerin dağlayalar.

b)Ve bir kimesne kendi avretin bir kimesne ile zina ederken bir yerde bulsa, ikisin bile katl etse, heman evi içine cema'at getirüb işhad etse, ol maktüllerin varislerinin davaları istima olunmaya

6) Veya kız veya avret çeküb cebr ile nikah etdürenin cebr ile yine boşadub ve dahi nikah eden kimesnenin sakalın kesüb muhkem let edeler. (Yine farklı nüshalarda fazladan yer alan hükümler şunlardır.)

a) Eğer avretin biregu ile adı çekilse, anı eri boşasa, ol adı çekilen avreti ol ere nikah etmeyeler; eğer akdi nikah olmuş ise, fil- hal kadı tefrik ede cebren ve kahren. Ve nikah eden Danişmendi dahi ta'zir-i beliğ edüb muhkem hakkından geleler.

b) Eğer bir avretin bir er ile adı çekilse, ikisini bir halvet yerde görüb şahadet eyleseler, kadı ta'zir ede; zina kınlığın kema-kan alalar.

7) Ve eğer bir kimesne bir kişinin avretin veya kızın öpse veya yoluna varub söylese, kadı muhkem tazir edüb ağaç başına bir akçe cürm alına.

8) Eğer bir kişinin cariyesin öpse veya söylese veya yoluna varsa, kadı ta'zir edüb ağaç başına bir akçe alına.

9) Ve avret veya kız bir kimesneye sen bana zina ettin dese, er inkar eylese, söz söylemeyeler ve sözüne itimad ve itibar etmeyeler, şahidler olmıyacak ere yemin vereler; avrete veya kıza ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına.

Eğer bir avret kıza bir kimesne zina ettim dese, anlar inkar eyleseler, yemin verüb, zina ettüm diyene tazir edüb, iki ağaca bir akçe cürm alalar.

10) Ve dahi bir kimesne sen benim avretime veya cariyeme zina ettin deyu dava eylese, isbat edemese, tazir edeler, cürm alınmaya.

11)Ve dahi bir kimesnenin oğlu genezlik eylese, eğer oğlan baliğ ise, ta'zir edüb ağaç başına bir akçe cürm alına, eğer baliğ değil ise, babası zabt etmedüği için babasına ta'zir urub cerime alınmaya.

12) Ve eğer bir kimesne hayvana varsa, muhkem ta'zir edeler, ağaç başına bir akçe cürm alalar (Akgündüz, 1990, C. IV. 296-298).

Kanunnamedeki hükümler incelendiğinde, ceza tayininde suçluların

mali durumlarına göre sınıflandırılmış oldukları son derece barizdir. Ancak suçluların mali vaziyetlerine göre ayrımı İslam Ceza Hukukuna tamamen aykırıdır. Üstelik bu şekilde bir mali ceza, İslam Hukukunda zarar gören tarafa ödenen ve bir tür tazminat olan Diyet'ten başka mali ceza tanımayan ve Ta'zir cezaları arasında mali cezalara yer vermeyen İslam Ceza Hukukuna uymamaktadır. Söz konusu mali cezaların şer'i cezaların yerine mi konduğu yoksa bunların bir tür fer'i veya ilave yaptırımlar mı olduğu kanunname hükümlerinde net olarak anlaşılmamakta fakat bazı kanun maddelerinde bu cezaların şer'i cezaların yerine vazolunduğu açıkça görülmektedir (Üçok, 1947: 61-63).

Zinanın ancak dört erkek görgü tanığı ile ispat edilebilmesi, bu suçun cezalandırılmasını, İslam Hukukunun uygulandığı ülkelerde hemen hemen olanaksız kılmıştır (Üçok, 2002: 79; Cin-Akgündüz, 1995: 313). Nitekim Akgündüz'e göre kanunnamelerde zina suçlarına yönelik olarak mali cezalara yer verilmesinin nedeni, bir zina fiili şayet had cezasını tatbik edebilecek tarzda ispat edilemiyorsa, suçlu had cezasından kurtulsa dahi ta'zir ile cezalandırılması düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Üstelik Akgündüz Osmanlıların had cezaları ve bireye karşı işlenen büyük kabahatleri de içeren cinayetlerde İslam hukukuna aykırı hareket etmediklerini belki *"şer'i hükümlerden kıl ucu kadar ayrılmadıklarını*" da ileri sürer (Akgündüz, 1987: 154-155). Ancak, ispatı kolay olan kazf (zina iftirası) suçunun cezalandırılmasında da Osmanlılar Şer'i Hukukun hükümlerini uygulamadıkları ortadadır. Osmanlılar ispatı son derece kolay olan had suçlarında da İslam Ceza Hukuku'nu uygulamıyor olmaları da açıkça göstermektedir ki bu İmparatorluğun hukuki uygulamaları şer'i hukukun tatbikinden ibaret değildir.

Yukarıdaki misallerden de görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu, şeriatla seküler hukukun yan yana var olduğu tipik bir modern-öncesi İslâmi yönetim özelliği sergilemekteydi. Bu sekiler hukuk, "kanun"du. Bu yönüyle "kanun" imparatorluğun hukukuydu (İmber, 1997:30). Faizle borç veren para vakıfları, esnaf teşkilatlarında uygulanan bazı kısıtlamalar, saltanat veraseti usulünde kardeş katli, köle kökenli olsun ya da olmasın padişahın devlet adamlarına siyaseten katl uygulaması, işkencenin bir itiraf ve sorgulama ve hatta yer yer cezalandırma vasıtası olarak kanunnamelere girecek kadar kurumsallaşıp uygulanması ve benzeri gibi durumlar hesaba katıldığında, Osmanlı Devleti'nde Örfi Hukuk'un şeriatla ve şeriatın kendisine çizdiği sınırlı alanda uygulandığını ve İslam Hukuku ile çelişmediğini söylemek pek mümkün değildir.

Tanzimat Dönemi'nde Ceza Hukuku Alanında Yapılan Düzenlemeler

3 Kasım 1839 ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla Türk hukuk tarihinin en büyük aşamalarından biri gerçekleştirildi. Gülhane Hattı olarak da

anılan bu fermanla padişah, kendi iradesi ile yasama ve yargı yetkilerini sınırlandırıyordu. Hukuk kuralları bu yeni dönemde belli kurullarca hazırlanacak, sadece onama yetkisi padişah ait olacaktı. Padişah siyaseten katl olarak anılan örfi ceza verme yetkilerinden de vazgeçiyordu. Yargılama mahkemelerde kanun ve Şeriata uygun şekilde yapılacaktı. Böylece asırlardır uygulanan "Siyaseten Katl" uygulaması da kaldırılmış oldu. Fermanda " can, mal, ırz güvenliğinin sağlanması", "herkesten verginin kazancına göre alınması", "askerlik işlerinin düzenlenmesi", "suç ve cezaların kanuniliği" gibi bir takım temel hak ve özgürlüğe dair ilkeler sayılmakta ve padişahın bu ilkelere aykırı davranmayacağı taahhüdü yer almaktaydı. Bu fermanda yer alan temel haklara bağlı kalacağını ilan etmek suretiyle padişah, mutlak iktidarını sınırlamaktaydı (Auto-limitation). Tanzimat Fermanı'yla ilan olunan hak ve özgürlüklerin" padişah yemini" dışında gerçek bir teminatı bulunmamakla birlikte, "hukuk devleti" anlayışına doğru önemli bir aşamaya ulaşılmıştı (Bozkurt, 1994: 271-272; Bozkurt, 1996: 48-49).

3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı'ndan tam altı ay sonra 3 Mayıs 1840 tarihinde Ceza Kanunu çıkarıldı. Bir mukaddime, on üç fasıl ve bir hatimeden meydana gelen 1840 Ceza Kanunnamesi, esas itibari ile İslâm Hukuku'ndan çok fazla ayrışmasa da İslâm Hukuku'nda mevcut olmayan birçok yeniliği de kapsamaktaydı. Tanzimat'tan sonra çıkarılan ilk kanunun ceza kanunu olması bir tesadüf değildi. Zira Fatih, Kanuni ve diğer padişahlar tarafından çıkarılan kanunnamelerde de İslam ceza kanunundan farklı bir takım uygulamalara yer verilmişti (Üçok, 1947: 125).

1840 Ceza Kanunu, Osmanlı ülkesinde bütün herkesi ayrıcalıksız ve istisnasız olarak kapsamına alan ilk yasadır. Nitekim kanunda bu husus da vurgulanmakta ve bu hükümlerin uygulanmasında "*dağdaki bir çobanla bir vezirin* " eşit tutulacağı belirtilmekteydi. 14 Temmuz 1851'de yeni bir Ceza Kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanun eskisine nazaran büyük bir yenilik getirmemekte, ancak çok önemli bir prensibi yürürlüğe koymaktaydı. Bu da varislerin, katilin kısas edilmesini affetmesinin devletçe bağlayıcı olmaması ilkesidir. Yani varisler suçluyu bağışlasa dahi devlet katili cezalandırabilecekti. Böylece, İslam Ceza Hukuku'nun özel hukuka ilişkin bir ilkesinin kaldırılmasıyla, kamu davası anlayışı Türk Hukuku'na girmiş oldu (Üçok – vd. Ankara 2002: 282). 1840 ve 1851 Ceza Kanunlarında diyet dışında para cezası mevcut değildi (Avcı, 2002: 98). Nitekim Tanzimat Dönemi'nde zina ve benzeri cinsel suçlara ilişkin cezalar, para cezası olmaktan çıkarılmış, hapis, kürek veya kal'a-bend cezasına çevrilmiştir.

1840 Ceza Kanunnamesinde Had cezalarından bahsedilmemiş ancak kısas ve diyet konuları ele alınmış ve ta'zir cezalarının sınırı aşılmamıştır. 1840 Kanunnamesi önceki dönemlerdeki Kanunnamelerin daha gelişmiş

bir şeklidir. Kanunda "*bir vezir bir çobanın canına kıysa ol vezirin hakkında dahi kısas-ı şer'i icra oluna*" hükmü yer almaktadır. Bilindiği üzere Ta'zir cezaları değişken cezalardır. 1851 tarihli Ceza Kanunnamesi 1840 tarihli kanunnamenin daha geliştirilmiş bir şeklidir. Kanunun hemen başında "Şer'i Şerifin can-mal emniyeti ve ırz u namus muhafazası hakkındaki emirleri (yani had ve kısas cezaları) esas-ı adimü'l-indirastır ifadesi yer alır. Yani bu ifadeye göre had ve kısas cezaları, zamanın değişmesiyle değişmeyen ve sarsılmayan esaslar olarak tanımlanmaktadır. Kanun maddeleri arasında had ve kısas cezaları bulunmamaktadır. Akgündüz'e göre bunun gerekçesine yönelik olarak "had cezalarına kadılarca hükmedildiği için bu konudaki maddelere kanunda yer verilmemiş ve daha ziyade siyaset ve ta'zir cezalarına ilişkin hükümler düzenlenmiştir. Yani 1851 yılında neşrolunan kanun da ta'zir suçlarını ve cezalarını düzenleyen bir kanunnamedir (Akgündüz, 1987: 163). Özetle 1840 ve 1851 yıllarında düzenlenen ceza kanunlarında zina suçuna ilişkin hükümler içermiyordu. Dolayısıyla 1840 ve 1851 yılındaki kanunnamelerde zina suçunu düzenleyen kanunlar, eski kanunnamelerdeki hükümlere bağlı olarak sürdürüldü (Acar, 2002: 87).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Tanzimat devrinde 1840, 1851 ve 1858 yıllarında Ceza Kanunnameleri yayınlandı. Tanzimat Dönemi'nde kabul edilen ceza kanunnameleri arasında en uzun süre yürürlükte kalanı 1858'de yayınlanan kanunnameydi (Taner, 1999: 226-231).

Rüşveti, devletin güç kaybında en önemli nedenler arasında zikreden Tanzimat Fermanı'ndaki anlayışa uygun şekilde 3 Şubat 1855'de "*Rüşvetle Mücadele*" etmek için kanun gücünde bir düzenleme olan "*Men-i İrtikap Nizamnamesi*" çıkarıldı. Daha çok Fransız kanunlarından esinlenerek yapılan bu düzenleme sonrasında Türk Ceza Hukuku'nun Avrupa hukuk sistemine açılması kolaylaştı. 9 Ağustos 1858'de yürürlüğe giren Ceza Kanunnamesi, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu model alınarak hazırlandı ve bu kanunname pek çok değişikliklere maruz kalmakla birlikte 1926 yılına kadar Türk Ceza Kanunu'nun temeli olarak yürürlükte kaldı. Akgündüz, 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin mazbatasında, bu kanunname metnine nihai şekli verilmeden önce incelenmek üzere diğer nezaretlere gönderildiği gibi meşihat makamına da gönderildiğini ve birkaç mühim meselede Şeyhülislamlık makamının tavsiyeleri doğrultusunda kanunname metnine bir takım ilaveler yapıldığı bilgisinin yer aldığını aktarmaktadır. Ancak Akgündüz, söz konusu mazbata metninde bu ilavelerin neler olduğu yönünde herhangi bir bilgiye yer verilmediğini de belirtmektedir (Akgündüz, 1987: 163).

1858 Kanunnamelerinin esasları Fransa'dan alınmıştı. Bununla beraber 1858 Ceza Kanunnamesi'nde Fransız Ceza Kanunnamesinden farklı olarak pek çok madde ilave edildiği gibi birçok maddeye de hiç yer veril-

memişti (Veldet, 1999: 198). Bilahare pek çok tadilata uğramış bu kanuna meşrutiyette de büyük zeyiller ilave edilmişti. Nitekim 11 Mayıs 1914 tarihinde Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nde çok önemli değişiklikler yapılmış, Kanunun yaklaşık 70 maddesi değiştirilirken, bu düzenlemelerde büyük ölçüde 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunnamesinden yararlanılmıştı (Bozkurt, 1996: 202).

1858 Ceza Kanunu'nun pek çok maddesi Fransız ceza kanununun aynen çevrilmesinden meydana gelmekle birlikte aynı zamanda şer'i bazı konuların ilave edilmesi ve eklenmesinden meydana gelmiştir. Fransız Ceza Kanunu'nda yer alan devlet başkanına ve özgürlüğe saldırılar bölümlerine 1858 Ceza Kanunnamesi'nde yer almamış, buna karşılık kısas, diyet gibi şer'i hükümlere, rüşt yaşı, çok kadınla evlilik gibi kavramlara, ceza hukuku ile ilişkisi oranında yer verilmiştir. Cezalar da, Fransız Ceza Kanunu'nda yer alan cezalara kıyasla oldukça düşük şekilde hükme bağlanmıştır. Kanun, kişisel hak olarak kabul edilen kısas ve diyet davalarının görülmesini geçmişte olduğu gibi Şer'iye Mahkemeleri'ne bırakmış, bunların dışındaki davaların Nizamiye Mahkemelerince hükme bağlanmasını kararlaştırmıştır. 1858 Ceza Kanunu'na çeşitli tarihlerde zeyiller ilave olunurken 1911 yılında gerçekleştirilen çok önemli değişiklikler esnasında da 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'ndan istifade edilmiştir (Üçok - vd. , 2002: 283). 1858 Ceza Kanunnamesi'nde daha sonra da pek çok tadilata uğramış bu kanuna meşrutiyette de büyük zeyiller ilave edilmişti. 11 Mayıs 1914 tarihinde çok önemli değişiklikler yapılmış, Kanunun yaklaşık 70 maddesi değiştirilirken, yine 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunnamesinden büyük ölçüde yararlanılmıştı (Bozkurt, 1996: 202). 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren ve hâlâ yürürlükte olan Türk Ceza Kanunu'nun 1911 ve 1914 yılında gerçekleştirilen değişikliklerde yararlanılan İtalyan Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin çevirisinden meydana geldiği değerlendirildiğinde, yapılan bu düzenlemelerle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında günümüzdeki ceza kanununa ne kadar yaklaşıldığı daha iyi anlaşılır. Dolayısıyla modern anlamda ceza hukuku 1858 Ceza Kanunu ile Osmanlı Devleti'ne girmiştir (Üçok - vd. , 2002: 283).

1858 Ceza Kanununa göre, suç üç çeşittir. Birincisi cinayet, ikincisi cünha ve üçüncüsü kabahattir.(Madde2). Bu üç nev'i suçtan birincisi olan cinayet (çok ağır suç) müebbeden ya da muvakkaten küreğe konmak ve kal'abend olmak maddeleriyle ömür boyu memuriyetten mahrumiyet ve Medeni Hukuk'tan iskat maddesini barındırır (madde3) (Düstur, 1. Tertip, C I: 537).

1858 Ceza kanunnamesinde Zina'ya dair ceza hükümlerine ait maddelerin numaraları ve özetlenmiş hükümleri ise şunlardır:

1858 Ceza Kanunnamesinde Zina İle İlgili Hükümler

Madde197: 11 yaşından küçük bir çocuğa fiil şen'i icra eden 6 aya hapis cezasına çarptırılır.

Madde 198: Zorla ırza geçen muvakkaten küreğe konulur. 1277 Zeyli: herhangi bir sebeple tecavüzle sonuçlanmayan hadiselerde, tecavüze yeltenen kişi 3 aydan az olmamak üzere hapis cezasına çarptırılır.

Madde 199: Irza tecavüz mürebbiyeler, veliler yahut aylıklı hizmetkârlar tarafından bakmakla yükümlü oldukları kişilere karşı işlenir ise, 5 seneden az olmamak üzere kürek cezasına çarptırılır.

Madde 200: Tecavüze uğrayan henüz evlenmemmiş bir kız ise, bu fiili işleyen kürek cezasından başka tazminat vermekle de yükümlüdür.

ZEYLİ: Bir kızın evlenme vaadiyle bekâretini bozup da evlenmeyen kimselerden bekâret tazminatı alınır ve 1 haftadan 6 aya kadar hapsolunur. Fakat bu hükmün uygulanması ya erkeğin ikrarıyla veya itirafıyla ya da kız tarafının ispat etmesine bağlıdır.

201. Madde: Gençleri fuhşa teşvik ve tahrik edenler 1 aydan 1 yıla kadar haps olunur. Bu teşvik anne, baba veya vasisi tarafından yapılır ise 6 ay ile 1,5 yıl arasında hapisle cezalandırılır.

ZEYLİ: Bir kadın aleyhinde ırz davası mutlaka zevcine ve zevci olmadığı takdirde velisine ait olup, zina ettiği tahkik eden kadın 3 aydan 2 seneye kadar hapis cezasına çarptırılır. Eşi zevcini affedip tekrar nikâhına alır ise bu ceza düşer. Zinadan mahkum olan kadının bu işte ortağı olan erkeğe 3 aydan 2 seneye kadar hapis cezasına ve 5 Mecidiye altından 100 Mecidiye altına kadar nakit cezaya çarptırılır. Zevcesiyle birlikte sakin olduğu halde diğer bir hatunla zina eden erkek zevcesinin şikâyetçi olması durumunda 5 Mecidiye altından 100 Mecidiye altına kadar nakit cezaya mahkûm edilir.

202. Madde: Ahlaka aykırı bir şekilde alenen zinaya teşebbüs edenler 3 aydan bir yıla kadar hapis ve 1 Mecidiye Altından 10 Mecidiye Altına kadar nakit cezaya çarptırılır (Düstur, !. Tertip, C. I: 579-581).

1858 senesinde yürürlüğe giren Ceza Kanunnamesi'nin 30 Temmuz 1859 tarihinde bir düzenleme gerçekleştirildi. Kanunnamenin 202. maddesinde gerçekleştirilen yeni düzenlemeye göre, baskın yiyip yakalananlara 3 aydan bir seneye kadar hapis ve 10 Mecidiye altını nakit cezası ve bu fiilin tekrarı durumunda hapis müddetinin iki kat arttırılması yönünde bir düzenleme (zeyl) yapıldı (BOA, A. MKT. UM 357 / 65).

Tanzimat Döneminde zina ya da Osmanlı belgelerinde zaman zaman kullanıldığı şekliyle "fiil-i şen'i"(kötü fiil) ırza yönelik olarak vuku bulan tasallut hakkında kullanılan bir tabirdir. Mutlaka cinsi münasebet mana-

sında değildir. Zina töhmetiyle yani "ecnebi bir kadın ile bir mahalde basılan " ve "genç çocuklara sarkıntılık yapanları" işaret eden bir durumdu (BOA, C.ADL. 19 / 1161).

1858 Ceza Kanunnamesi'nde zina suçlarına ilişkin hükümlerde 1911 ve 1914 yıllarında iki kere daha değişikliğe gidilmiştir. 1911 yılında yapılan değişiklikler ile zina yapan kocanın cezası da sadece para cezası olmaktan çıkarılmış, erkeğin de kadın gibi hapse konularak cezalandırılması uygulaması yürürlüğe konulmuştur (Acar, 2002: 88). Görüldüğü gibi 1858 Ceza Kanunnamesinde zina ve cinsel suçlara yönelik olarak konulmuş hükümler, İslam Ceza Hukuku'ndan farklıydı.

Tanzimat Dönemi'nde Yargı Alanında Yapılan Düzenlemeler

Şer'iyye mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilan edildiği döneme kadar olan devrede asli mahkemelerdi. Hukuki, mali, cezai, askeri ve idari her çeşit davaya bakarlardı (Ekinci, 237). Mahkemenin davayı ele alabilmesi için, davacının dava açmış olması şarttı. Ancak davayı dilekçe ile açma mecburiyeti bulunmamakta, davacının sözlü müracaatı dahi hukuki sürecin başlaması için yeterli olmaktaydı (Bayındır, 2002: 69).

Mahkeme esnasında, hakikatin araştırılmasına dikkat edilmekle birlikte, yargılamanın biran evvel sonuçlandırılması sistemin bir özelliğiydi. Yargılama sade ve basit usullerle yapılırdı. Gecikmeye yol açabilecek hususlar tamamen ortadan kaldırılmış olduğundan sonuç kısa zamanda alınabilirdi. Hükmün nedenleri ve koşulları oluştuktan sonra yargıç kararı açıklamayı erteleyemezdi. Yargılamanın neticesine göre derhal kararı açıklamak hâkimin vazifesiydi. Hâkimin hükmü sebepsiz yere geciktirmesi görevden alınmasına yol açardı. Zira adaleti zamanında yerine getirmemek zulüm sayılırdı (Bayındır, 2002: 71).

Şer'iye sicillerinde suçlulara ne ceza verildiği hakkında hüküm kayıtlarda yer almazdı (Abacı, 2001: 188). Suçluya ne ceza verildiği ve bunun infaz edilip edilmediği sicillerden anlaşılmazdı. Yargılama sonunda kadının verdiği hüküm sadece sanığın üzerine atılı fiili işleyip işlemediğini gösterir nitelikteydi (Akman, 2004: 131). Kadı sadece mahkemeye bakar, davayı karara bağlardı. Kadı kanun ve şeriata göre hüküm verir ve infazı ise ehl-i örf denen ve idari mekanizma içindeki görevliler icra ederdi (Avcı, 2002: 99).

Abdülaziz Devrine kadar kadı ve naiplerin belli bir maaşı bulunmuyordu. Kadı ve naipler ile maiyetlerinde istihdam ettikleri kâtip, muhzır ve hademenin geçimi, mahkemelerde işleri görülen kişilerden alınan harçlarla sağlanıyordu (Avcı, 2002: 97).

II. Mahmut'un 1826 sonrasında başlattığı yenilik hareketleri ve bu dönemi takip eden devre, yargı organları açısından da yeniden düzenle-

melerin gerçekleştirildiği bir devirdir. Nitekim Şer'iye Mahkemelerinin ve kadıların yetkileri bu dönemde azalmaya başlamış ve Osmanlı mahkeme sistemi bu dönemde yeni düzenlemelere tabi kılınmıştır. 1837 yılında İstanbul Kadısı'nın makamı, Bâb-ı Meşihat'taki boş odalara taşınarak ilk kez resmi bir mahkeme binasında yargı faaliyetleri görülmeye başlanmıştır.

1838 yılında kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarına mani olmak ve yargı sistemindeki mevcut usulsüzlüklere son vermek maksadıyla, Tarik-i İlmiye dair Ceza Kanunname-i Hümayunu yürürlüğe kondu. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinden itibaren Kadılar Kazasker'e ve Kazaskerler de sadrazamlara bağlı bulunuyorlardı. Ancak Tanzimat'ın başlarında Kazaskerler Şeyhülislamlığa bağlandı ve Şeyhülislamlar da Meclis-i Vükelâya üye yapıldı. 1837'de kazaskerlikler birer mahkeme olarak Bâb-ı Meşihat'a nakledildi ve böylece tüm kadılar Şeyhülislam'a bağlanırken, kadıların idari ve beledî yetki ve vazifeleri de kaldırıldı.

Tanzimat Devrinde "*ülkede adaleti yeniden kurmak*" yüce idealini hayata geçirmek amacıyla Şer'i mahkeme hâkimlerinin tayin ve terfileriyle ilgili hususlarda bir dizi ıslahata girişildi (Ekinci, 254). Tanzimat hareketinin hemen ardından yeni mahkemelerin Fransız örneğine göre kurulmasıyla, Şer'iye mahkemelerinin yetki ve görev alanları giderek daraldı, nihayet II. Meşrutiyet'ten sonra asli, genel mahkemeler olmaktan çıkmışlardı (Ekinci, 2004: 237). Şer'i mahkemelerin yanı sıra Tanzimat Dönemi'nde yeni mahkemelerin kurulması Osmanlı Devleti'nde yarım asırdan fazla sürecek bir yargı dualitesinin doğmasına sebep oldu (Ekinci, 254).

Şer'iye Mahkemelerinin görev alanları Ticaret Mahkemeleri'nin kurulmasıyla bir miktar azalmıştı. 1840 yılında kurulan Taşra Meclisleri'nde ta'zir türünden suç ve cezalara bakılmasıyla görev alanları biraz daha daraldı. Ancak bu meclislerin 1864 yılına kadar hukuk davalarına bakma yetkisi olmadığından şer'i mahkemeler asli- genel yargı mercileri olarak ülkede varlıklarını sürdürdüler. 1864 tarihli Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile benimsenen usullerin 1867 Vilayet Nizamnamesi ile tüm Osmanlı ülkesine teşmil edilmesiyle oluşan esaslar arasında, bir takım hukuk davalarının taşra meclisleri yerine yeni kurulmuş olan Nizamiye Mahkemeleri'nde görülmesi kararlaştırıldı.

Gerçekleştirilen düzenlemelerle de hukuk davaları 3 kısma ayrıldı:

a) Mutlaka Şeriye Mahkemesinde görülmesi gereken davalar

b) Mutlaka Nizamiye Mahkemeleri'nde görülmesi gereken davalar

c) Nizamiye Mahkemeleri'nin görev alanına girmekle beraber tarafların rızasıyla Şeriye mahkemelerinde görülebilen davalar

Nizamiye Mahkemeleri önceleri ceza kanunları ile ilgili davalara bakmakta, Tanzimat prensiplerine aykırı davranan memur ve sivil halkı yargılayabilmekteydi. 1864 Vilayet Nizamnamesiyle de Nizamiye Mahkemeleri, menkul ve gayrı menkul mallara dair bir takım hukuk davalarına bakabilmekteydi. Mecellenin ilanından sonra Nizamiye Mahkemeleri'nin baktığı hukuk davalarının sayısı arttı. Şer'iye Mahkemeleri ise görev ve yetki alanlarının çok geniş olması ve geleneksel konumundan kaynaklanan alışkanlıkları sebebiyle, neredeyse her davaya bakmaya kendilerini mezun sayıyorlardı.

Bu adli belirsizlik uzun süre devam etti. 1887 ve 1909 tarihli düzenlemeler ile de Şer'i ve Nizami Mahkemelerin görev alanlarının tespiti meselesine tam bir çözüm getirilemedi. Aynı davalara Nizamiye Mahkemelerinde başka, Şer'i mahkemelerde başka hüküm verildiği durumlarla karşılaşıldı. Bu karışıklık Tanzimat devrinin başından Osmanlı Devleti'nin ortadan kalktığı tarihe kadar devam etti. 1909 yılındaki irade ile Nizamiye mahkemelerinde görülüp hükme bağlanan hukuk-ı şahsiye davalarının şer'iye mahkemelerinde görülmesi yasaklandı. 1914 tarihli Mehakim-i Şer'iyye ve Nizamiye'yi tefrik-i vezaifi hakkında Nizamname ile Şer'iye Mahkemeleri genel mahkeme olmaktan çıkarıldı (Ekinci, 269).

19. asır yargı düzenine ilişkin bilgileri paylaştıktan sonra artık 1858 Ceza Kanunnamesine göre zina ve cinsel suçlara yönelik hadiselerin nasıl ele alındığına ve ne tür cezalara çarptırıldığına ilişkin örnekleri değerlendirebiliriz.

Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre 1858 Ceza Kanunnamesinin Tatbiki

1858 Kanunnamesinin ilk maddesinde bu kanunnamenin ulu'l-emre aid olan tazir cezalarını düzenlendiği ve "*şer'an muayyen olan Hukuk-ı şahsiyeye halel gelmeyeceği*" belirtilmekteydi (Düstur. I. Tertip: 537). Ancak, Şer'an zina suçunun cezası belirli olmasına rağmen, zina davalarında İslam Hukuku'na göre değil 1858 kanunnamesinde yer alan hükümlere çözüldüğü görülmektedir.

1859 yılında, Sora kabilesine mensup bir kişi, Mehmet Paşa'nın harem inden bir cariye'den olan veled-i zina çocuğunu önce kabristana götürüp diri diri gömmeye çalışmış, ancak üzerine doğru bir atlının gelmesiyle telaşa kapılıp, çocuğu nehre atmıştı. Çamaşır yıkayan kadınlar çocuğu sudan çıkarmışlar fakat bebek hayata tutunmayı başaramayıp birkaç gün sonra hayatını kaybetmişti. Bu eylemi gerçekleştiren Sora kabilesine mensup şahıs zina suçu nedeniyle herhangi bir cezaya maruz kalmamış, sadece cinayet suçundan dolayı 5 yıl pranga cezasına çarptırılmıştı (BOA A.MKT. MVL. 110 / 20).

15 Nisan 1862 tarihli arşiv vesikasında, Boyaabad Kazası'ndan İbrahim'in askere gitmesinin üzerinden üç yıl geçtikten sonra eşi Ümmü Gülsüm'ün hamile kaldığı ihbar edilmekteydi. Yapılan sorguda, üç yıldır kocası olmadığı halde Ümmü Gülsüm'ün hamile kalmasının sebebinin kayınbiraderi Hasan'la yaşadığı ilişki dolayısıyla olduğu her iki tarafın yaptığı itiraf sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu yasak ilişkiyi itiraf etmelerine rağmen ne Hasan ne de Ümmü Gülsüm'ün şer'î cezaya çarptırılmaları yönünde bir girişimde bulunulmadı. Tam tersine ceza kanunnamesinde yer alan hüküm çerçevesinde bu ilişkiyi yasal bir zemine taşımalarının yoluna bakılmaktaydı. Nitekim Ceza Kanunname'nin 201. maddesine atıf yapılarak, "zevci mezbureyi almaya razı olduğu takdirde" cezanın iskat (iptal) edileceği belirtilerek, Hasan ile Ümmü Gülsüm'ün evlenmeleri durumunda herhangi bir yaptırımla karşılaşmayacakları bildirilmekteydi (BOA. A. MKT. UM. 554 7 99). Görüldüğü üzere ortada son derece net bir zina suçu ve karşılıklı itiraflar mevcutken bile Şer'i bir ceza verilmemekte ve mevcut durumu meşrulaştırmada hukuk bir araç olarak kullanılmaktaydı.

19. asrın ikinci yarısında kadın veya erkek olsun zina suçunu işleyenlere Şer'î cezanın uygulanmadığını gösteren başka birçok örnek mevcuttur. Örneğin Erbaa Kazası'ndan Canikli Hasan Efendi, odun götürmek üzere evden ayrıldığı bir sırada eşi Zübeyde'nin karısının rızasıyla kaldırılıp dağa çıkarıldığını ve yedi gün boyunca kaçıranların her biriyle cinsel ilişkiye (fiili-i şeni) girdiğini mahkeme esnasında itiraf etmişti. Hasan Efendi mahkeme sonucunda karısına dokuz ay hapis cezası verildiği halde, kararın bir türlü infaz edilmemesinden dolayı şikâyet ediyordu. Hasan Efendi, eşi Zübeyde'yi, Canik Kazası Müdürü Ragıp Efendi'nin evinde ve himayesinde olduğunu iddia etmekte ve adaletin biran evvel uygulanmasını ve karısının hapis cezasına çarptırılmasını talep etmekteydi (BOA YEE. 134 / 43 / 15 Mayıs 1899).

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi 19. yüzyılda da zina davaları genellikle şikâyet üzerine açılıyordu. Bu ise ya bir ihbar üzerine baskın suretiyle gerçekleştirilmekte veya tasallut hadisesinin ardından şikâyet üzerine açılan bir soruşturma şeklinde oluyordu. Nitekim arşiv vesikalarında hem şikâyet hem de baskın sonucu ortaya çıkan adli vakalara ilişkin durumlara rastlanmaktadır.

Şikâyet üzerine açılan soruşturmalarda, zina hadiseleri veya cinsel suçlara ilişkin davalar, olay vuku bulduktan sonra şahitlerin veya suçluların sorgulanması suretiyle mesele çözüme kavuşturulmaya çalışılıyordu. Nitekim şikâyet üzerine açılan pek çok cinsel suça ilişkin dava bulunuyordu. Örneğin Mustafa isimli bir kayınpeder, geliniyle zina yapmak kastıyla hanelerine girip kendileriyle dövüştüğünü iddia ettiği Çankırı Kazası Karacalar Köyü'nden Çerçicioğlu Hacı Mustafa oğlu Hasan'ın tutuklanmasını ve adaletin sağlanmasını talep ediyordu (BOA DH. MKT. 1902 / 2 9 Aralık 1891).

İhbar üzerine harekete geçen Kolluk Kuvvetleri "*zina baskınlarına*" beraberlerinde imam ve muhtar olduğu halde gidiyorlardı. Nitekim zina baskınlarının kanunda belirlenen şekilde gerçekleştirilmemesi durumu, kanuna aykırı sayılıyordu. Yenimahalle Merkezi 3. sınıf Polis Komiseri Diyarbakırlı İbrahim ve arkadaşı Çavuş Hakkı Efendi, yanlarında imam ve muhtar olmadığı halde, Aşçı Mustafa'nın hanesine zorla girerek fahişe aramışlardı. Evde fahişe bir kadın bulamamalarına rağmen kolluk kuvvetlerinin oğlunu tutuklayıp götürmelerinden şikâyet eden Aşçı Mustafa, evladının serbest bırakılmasını istiyordu. Şikâyete konu olan duruma ilişkin olarak yapılan değerlendirmede, kolluk kuvvetlerinin imam ve muhtar olmaksızın baskın yapmasının kanuna aykırı olduğu hususuna işaret ediliyordu (BOA, DH. MKT. 2147 / 106, 14 Aralık 1898).

Baskını yapan kolluk kuvvetlerinin, imam veya muhtarın, meşru bir gerekçe olmadan zanlılar üzerinde fiziksel bir kuvvet uygulamaya hakları yoktu. Ancak baskınlar esnasında kimi zaman bir takım arbedeler yaşanabiliyordu. Dolayısıyla bu tür durumlarda kolluk kuvvetleri kasıtsız da olsa kazayla zanlıların vücut bütünlüğüne kalıcı şekilde zarar vermeleri durumunda cezaya çarptırılıyorlardı. Örneğin Zağferanbolu Sancağı Karakoyunlu köyü caminin hatibi Ahmet, Hava isimli hatunun evine bir erkek alması üzerine söz konusu haneye baskına girmişti. Ancak yapılan baskın esnasında yaşanan arbede sırasında zanlı erkeğin bir gözü sakat kalmıştı. Zanlı erkeğin, "gözümü Hatip Ahmet" çıkardı demesi üzerine de Hatip Ahmet hapse konulmuştu (BOA, A.MKT. DV 193 / 13, 16 Haziran 1861).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, 1876 yılında ilan edilen Kanun-u Esasiye göre herhangi bir devlet görevlisinin mahkeme kararı veya hâkim emri olmaksızın meskenlere giremeyeceğinden ve bu şekilde şahısları tutuklayamayacağından dolayı, zina ihbarı nedeniyle evlere baskın yapmak suretiyle ele geçirilen şahısların hapse atılması uygulamalarına pek başvurulmamıştır. Nitekim Kastamonu'da fuhuş yapıldığı gerekçesiyle polis bazı evlere baskın düzenleyip ele geçirdiği kişileri 4 ila 7 gün müddetle hapse koyunca, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 26 Ekim 1910 tarihinde vilayetlere yazı gönderdi. Dâhiliye Nezareti gönderdiği yazıda, zina baskını tarzındaki uygulamaların Kanun-ı Esasiye aykırı olduğunu bildirerek valiliklerden bu tür uygulamalara müsaade etmemelerini istemekteydi. Mesken sahibi davet etmedikçe evlere baskın yapılamayacağına ilişkin talimatlar 30 Ekim 1910 tarihinde Sivas, Ankara ve Hüdavendigâr vilayetlerine gönderildi (Temel, 2002: 169).

Zina suçları II. Abdülhamit Dönemi'nde ağır suçlar kapsamında değerlendiriliyordu. Nitekim basit suç işlemiş kişilere yönelik olarak çıkarılan çeşitli genel aflarda, zina suçu nedeniyle hapiste bulunanlar af kapsamı dışında tutulmuşlardı. II. Abdülhamit Dönemi'nde padişahın doğum günü veya cülus yıldönümlerinde, cezalarının bir kısmını çekmiş olan suçlula-

rın kalan cezaları affediliyor ve serbest bırakılıyorlardı. Ancak bu tür genel aflar bazı suçları kapsamıyordu. Nitekim 1899, 1902, 1906 yıllarındaki genel aflarda, af kapsamı dışında tutulan suçlar arasında; politika ve suikast suçlarının yanı sıra zina suçuyla hapsolunmuş olanlar da bulunuyordu (BOA. Y. PRK. BŞK. 55 / 36 (24. 4. 1899); Y. MTV 231 / 62 (17. 6. 1902); DH. MKT. 1052 / 60 (25. 2. 1906).

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Zina suçlarının cezalandırılmasına ilişkin hususlarda Osmanlılar kendilerine has bir usul geliştirmişlerdir. Hukuki mevzuatlarla ilgili konularda her zaman İslam Dinine ve Hukuku'na göndermede bulunmuşlardır. Bu göndermeler sayesinde teorik olarak hukuku muamelelerin meşruiyetini daima İslam Hukuku'na dayandırmaya özen göstermişlerdir. Zina davaları özelinde bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, aslında genel olarak tayin ettikleri cezalarda İslam Ceza Hukuku'nun dışında para, şahsın onurunu rencide edecek şekilde halka teşhir veya sürgün gibi yaptırımlar uygulamalarına rağmen istisnaî bir iki örnekte rastlandığı şekilde İslam Ceza Hukuku'nda yer alan recm cezasını uygulaması gibi durumla da karşılaşılmıştır. Nitekim İlber Ortaylı da Osmanlı tarihinde İbrani hukuku kökenli recm cezasının yalnız bir kez uygulandığını belirtir. Silahtar Tarihi'nden nakille olayı aktaran Ortaylı, "recm cezası, Osmanlı tarihinde bir kere uygulanmıştır" demektedir. Kocası seferde olan ve İstanbul'un Aksaray semtinde ikamet etmekte olan bir kadın, ipekçilik mesleğine mensup bir zimmî gençle zina halinde yakalandığı iddia edilerek mahkeme çıkarılmış ve Şer'î Mahkemede alınan karar sonucunda kadının recm edilmesine ve zimmî gencinde idamına hükmedilmişti (Ortaylı, 2004: 68). Osmanlı Tarihi'nde başka recm cezası uygulaması olup olmadığı ancak bu konuda yapılacak geniş çaplı bir araştırmadan sonra varılabilecek bir hükümdür (Mutaf, 2008:589). Bu konuda kesin bir yargıda bulunmak için henüz erkendir.

İslam Hukuku'na göre zina filinin cezası recm veya değnektir. Osmanlı padişahları tarafından tedvin edilip günümüze kadar ulaşabilmiş en eski kanunname olan Fatih Kanunnamesi'nde ve onun ardından düzenlenen II. Bayezid, Yavuz ve I. Süleyman (Kanuni) kanunnamelerinin metinlerinde de zina suçunu işleyenlere yönelik olarak para cezalarına yer verilmektedir

Klasik dönemde çıkarılan kanunnamelerde zina suçunu işleyenlere yönelik olarak verilecek cezalarda suçluların iktisadi kudretlerine göre sınıflandıkları göze çarpmaktadır. Osmanlı Kanunnamelerinde suçlunun mali durumuna göre yapılan bu tasnifin amacı, İslam ceza hukukunda ta'zir'de yapılan ayrımın tam aksi yönündedir. Ancak Osmanlılar burada, mali durumu en yüksek olan suçluyu en ağır cezaya çarptırılmaktadır ki

bu da günümüzdeki mali ceza uygulamalarına ve telakkilerine oldukça yakındır. Ancak suçluların kanunnamelerde iktisadi vaziyetlerine göre ayrılmaları ve mali kudretlerine göre farklı cezalara çarptırılmaları, İslâm ceza hukukundaki hükümlere ve uygulamalara aykırıdır. Üstelik bu parasal cezalar, zarar görmüş olan tarafa ödenen ve bir tür tazminat anlamına gelen diyet cezası ve uygulamasından başka mali ceza kabul etmeyen ve ta'zir cezalarında mali yaptırımlara yer vermeyen İslâm Ceza hukukunun esaslarına da tamamıyla ters düşmektedir (Üçok, 1947: 60-61; Heyd, 1983: 203).

Kanunname hükümlerinde İslam Ceza Hukuku'nda, zina işleyenlere verilen recm ve sopa cezalarının kaldırılmış olup olmadığı tam anlaşılamamakta ise de suçun ispatı bakımından İslam Ceza Hukukuna bağlı kalındığı açıkça görülmektedir. Fakat uygulamalarda, zina davalarında İslam Ceza Hukuku hükümlerine uyulmadığı net olarak gözlenmektedir. Kadılar verdikleri hükümlerde, genellikle "zinanın sübut etmediği" yönünde kararlara varmışlardır. Mahalleli uygunsuz ilişki kuran insanların evine baskın yapıp bu kişileri teşhir ve alayla mahkemeye götürdüklerinde verilen karar da genellikle "zina isnadı" şeklinde hükme bağlanmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde zina ve benzeri cinsel suçlara ilişkin cezalar, para cezası olmaktan çıkarılmış, hapis, kürek veya kal'a-bend cezasına çevrilmiştir. 1840 ve 1851 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunnamelerinde zina konusuna yer verilmemiş ve bu konudaki düzenlemeler ancak 1858 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunu'nda yer almıştır. 1810 tarihinde yürürlüğe giren Fransız Ceza kanunu esas alınmak suretiyle hazırlanan 1858 Kanunnamesi'nde zina suçuna ilişkin hükümler sonraki dönemlerde de kısmi değişikliklere maruz kalmıştır.

Netice itibariyle Osmanlılar, zina suçunun cezalandırılmasında tam olarak İslam Ceza Hukuku'na uygun kararlar almamışlar ve kendilerine has bir usulü ve yaklaşımı uygulamışlardır. İslam Dinine ve onun hükümlerine her zaman gönderme yapmalarına rağmen Osmanlı yöneticileri, içinde bulundukları dönemlerin şartlarına ve hukuki anlayış ve uygulamalarına uygun şekilde zina suçu ve cezası konusunda hüküm vermiş ve yaptırıma başvurmuşlardır. Ancak bu şekilde hareket ederken İslam kültüründen ve hukuki muamelelerinden de bütünüyle uzaklaşmamışlardır. Biraz da bu yaklaşım tarzları sayesinde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı hukuk sisteminin şer'î olup olmadığı konusu, meseleyi ve dönemi tam olarak bilmeyen araştırmacıların kafasında soru işaretlerinin oluşmasına yol açmıştır. En azından 1858 Ceza Kanunnamesi sonrası dönem için şu husus net bir şekilde ifade edebiliriz ki, Osmanlılar zina ve cinsel suçlara ilişkin cezalarda Şer'i Hukuku uygulamamışlardı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.MKT. DV 193.

BOA, A.MKT. MVL. 110 / 20.

BOA, A. MKT. UM 357 / 65.

BOA. A. MKT. UM. 554 7 99.

BOA, C.ADL. 19 / 1161.

BOA, DH. MKT. 1052 / 60

BOA, DH. MKT. 2147 / 106.

BOA, DH. MKT. 1902 / 2.

BOA, YEE. 134 / 43.

BOA, Y. MTV 231 / 62.

BOA, Y. PRK. BŞK. 55 / 36.

Düstur, 1. Tertip, C I.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Abacı, N. , *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001.

Acar, İ. "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 83-90.

Akgündüz, A. , *Osmanlı Kanunnameleri*, C. I-VI, İstanbul 1990.

Akgündüz, A. " 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları Tatbik Şekli ve Men'i İrkikab Kanunnamesi, *Belleten* , C. LI, S. 199, Ankara 1987, 153-205.

Akgündüz, A. "Kanunamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'î Tahlilleri, İslami Araştırmalar, C. 12, S. 1, İstanbul 1999, s. 1-16.

Akman, M. , *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004.

Avcı, M. , "Osmanlı Hukuku^nda Para Cezaları", *Türkler,* C. 10, Ankara 2002, s. 91-106.

Barkan, Ö. L. , "Türk Hukuk Tarihine Giriş (VII)", BTTD, S. 21, İstanbul 1986, 26-29.

Barkan, Ö. L. , " Örf" İ. A.

Barkan, Ö. L. , "Türkiye'de Sultanların Teşrii Sıfat ve Salahiyetleri ve Kanunnameler", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, İstanbul 2000, s.1381-1401.

Bayındır, A. , "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması" , Türkler, C. 10, İstanbul 2002, 69-81.

Bilmen, Ö. N. *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu* C. I-VI İstanbul 1949-1952.

Bozkurt, G. "Tanzimat ve Hukuk" *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu*, Ankara 1994, s.271-277.

Bozkurt, G. , *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara 1996.

Cin, H. – A. Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.I-II, İstanbul 1995.

Çelen, M. , *İslam Hukukunda Zina ve Recm*, İstanbul 2006.

Ekinci, E. B. , *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2004.

Ercan, Y. , "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu, Belleten, C. XLVII, S. 188, Ankara 1984, 1119-1147.

Heyd, U. "Eski Osmanlı Hukuku'nda kanun ve Şeriat", Çev. Selahattin Eroğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. XXVI, Ankara 1983, s. 633-652.

İmber, C. , *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk* (Çev: Murteza Bedir), İstanbul 2004.

İmber, C. , *Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul 2006.

İnalcık, H. , " Osmanlı Hukukuna Giriş" A.Ü. *SBF Dergisi*, XIII/2, Ankara 1958, s. 102-126.

İnalcık, H. , "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *SBF Dergisi*, C. 14, S. 1, s.69-94.

İnalcık, H. , "Padişah" , İ.A.

Karaman, H. , *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul 1997.

Köprülü, M. F. , "Ortazaman Türk Hukuki Müesseleri, İlasm Amme Hukukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?", *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesi*, İstanbul 1983, s. 5-34.

Köprülü, M. F. , "Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi, Belleten, S. 19, Ankara 1941, s. 314-334.

Mumcu, A. , *Divan-ı Hümayun*, Ankara 1986.

Mutaf, Abdülmecit, éTeorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar, *Turkish Studies*, V.3/4, Summer 2008, s.575-597.

Nikiforuk, A., Mahşerin Dördüncü Atlısı, İstanbul 2007.

Ortaylı, İ. , *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2004.

Özcan, A. "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi" İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, S. 33, İstanbul 1982, s.7-28.

Öztürk, Y. N. , *Kurandaki İslam*, İstanbul 1997.

Şekerci, O. , *İslam Ceza Hukukunda Tazir Suçları ve Cezaları*, İstanbul 1996.

Taner, T. " Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku" *Tanzimat I*, İstanbul 1999, s.221-232.

Temel, M. , "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi'nde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele" Türkler, C. , s. 169-172.

Udeh, A. , *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, C I-IV, (Tercüme: Prof. Dr. Ali Şafak), Ankara 1990.

Üçok, C. – Mumcu, A.- Bozkurt, G. , *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 2002, s. 79.

Üçok, C. " Osmanlı Kanunnameleri'nde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler I" . A.Ü. S.B.F. Dergisi, C. IV. S. 1-4, Ankara 1947. s. 125-146.

Üçok, C. " Osmanlı Kanunnameleri'nde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler I" . A.Ü. S.B.F. Dergisi, C. IV. S. 1-4, Ankara 1947. s. 365-383.

Üçok, C. " Osmanlı Kanunnameleri'nde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler I" . A.Ü. S.B.F. Dergisi, C. IV. S. 1-4, Ankara 1947. s. 48-73.

Vehbe Zuhayli; İslam Fıkhı Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul 1990, s.366.

Veldet H. , " Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat" , *Tanzimat I*, İstanbul 1999, 139-209.

Bölüm 18

CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR YEREL BANKA: VAN MİLLÎ İKTİSAT BANKASI (1929-1931)

Abdulaziz KARDAŞ[1]

1 Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: a.kardas@yyu.edu.tr ORCID: 0000-0002-3343-2745

Giriş

Ekonomilerin para ve kredi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan bankaların geçmişi milattan önceki dönemlere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'a kadarki dönemde banka veya kelimenin tam manasıyla bankerlere rastlamak mümkün değildir. Ancak kısmen de olsa bankacılık işlemlerine benzer bir çalışma içerisinde bulunan ve *"sarraf"* adı verilen bazı kişiler mevcuttur (Sarısır, 2009:200). Osmanlı coğrafyasında değişik isim ve ayarda yerli ve yabancı pek çok paranın kullanılması, bunlar arasında fiyat farkı oluşturmuş, bu da para alıp satmayı ve aralarındaki farktan yararlanmayı meslek haline getiren aracı bir grubu, yani sarrafları ortaya çıkarmıştır. Sarraflar, değişik paraları alıp satmanın yanında para nakli ve muhafazası, gayrimenkul alım satımına aracılık etme, devlet adamlarının finans işlerini yürütme, onlara borç verme, çeşitli kişi ve kurumların (para vakıfları ve eytâm idareleri) paralarını işletme, savaş yıllarında kısa vadeli borçlarla hazineyi finanse etme gibi fonksiyonları yerine getirmişlerdi (Akyıldız, 2009: 163-165).

Levanten, Yahudi, Ermeni ve Rumlardan oluşan bu sarraflar, işyerlerinin genellikle Galata semti ve civarında bulunması nedeniyle *"Galata Sarrafları",* sonraları ise *"Galata Bankerleri"* olarak adlandırılmışlardır. Söz konusu bu zümre, Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşuna değin, özellikle Osmanlı Bankası'nın faaliyete geçişinden önceki mali döneme damgasını vurmuştu (Sarısır, 2009:200). Görüldüğü gibi Osmanlı'da bankacılık, parasal servetteki artış ve sanayideki gelişmelerin değil, devlet hazinesinin içinde bulunduğu malî sorunların yarattığı borçlanma politikalarına bir çözüm bulma şeklinde ortaya çıkmış (Altay, 2010:322) ve 1847 yılında Galata Bankerleri tarafından kurulan İstanbul Bankası'na (Banque de Constantinople) kadarki dönemde bu alandaki boşluk, çoğunlukla sarraflar tarafından doldurulmuştur (Özdemir-Çakırbaş, 2013:560).

II. Meşrutiyet dönemine kadar ekonomik açıdan farklı seviyelerde güçlenen tüccar ve toprak sahipleri, dönemin liberal havasından yararlanarak daha da güçlenmek amacıyla şirket kurdukları veya şirketler halinde birleştikleri görülmektedir. Bu genel eğilim içinde özellikle Müslüman-Türk tüccar ve toprak sahipleri ithalat ve ihracatı, toptan ticareti, ticarî komisyonculuğu ve bankacılığı ellerinde bulunduran yabancı veya azınlıklara karşı bunların yerine geçmek üzere şirketler halinde örgütlenmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde *"intibah-ı iktisadî (iktisadî uyanış)"* olarak adlandırılan bu örgütlenme Balkan Savaşı ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın çetin koşulları içinde daha yoğun ve yaygın bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde siyasal iktidara hâkim olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın da Müslüman-Türk tüccar ve toprak sahiplerinin bu çeşit örgütlenmelerini desteklediği görülmektedir (Ökçün, 1975: 459). Bu nedenle II. Meşrutiyet dönemi, devlet bankacılığının millî bir temele oturtulmaya

çalışıldığı ve millî bankacılığın doğup geliştiği yıllar olmuştur (Doğan, 2012:401).

1909-1930 yılları arasında Anadolu'da ekonomik bakımdan giderek güçlenen Müslüman-Türk tüccarı ile toprak sahipleri, kendi aralarında kredi sorununu çözümlemek üzere *"millî bankalar"* halinde örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde siyasal iktidara sahip olanlar millî bankaların kurulmasını teşvik etmişler ve hatta bizzat ulusal bankaların kurulmasına ön ayak olmuşlardır (Ökçün, 1975:411). Bu dönemde, "*Türkler de zengin olmalı, teşebbüslere girişmeli"* biçiminde ortaya çıkan milliyetçilik akımının ürünlerinden bir olan millî bankaların kuruluşu önemli olmuştur. 1911-1922 arasında Anadolu'da 7, İstanbul'da 2 banka kurulmuştur. Bunlardan İstanbul'da kurulan İtibari Millî Bankası (1917) en uzun ömürlü olup, 1927'de İş Bankası ile birleşmiştir. Taşra bankalarının kuruluşunda çevredeki çiftçiye kredi vermek, bölge mallarının pazarlanması için ticari kredi sağlamak, doğrudan doğruya ticaret yapmak, büyük bankalar aracılığıyla dış ticarete katılmak gibi fonksiyonların gerçekleştirilmesi önemli rol oynamıştır (Silier, 1975: 491-492).

1.Cumhuriyet Dön**eminde Millî Bankacılık**

Millî Mücadelenin kazanılmasından sonra, ekonomi, bayındırlık, idari ve sosyal alanlarda çalışmalara girişilmiştir (50 Yılda, 1973:3). Bu bağlamda Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında yeni devletin millî ekonomi politikalarının temellerini belirlemek ve savaşlar nedeniyle harabeye dönen ülkeyi yeniden imar etme yollarını tespit etmek üzere İzmir'de bir *"İktisat Kongresi"* toplanmasına karar verilmişti (Afetinan, 1982: 20).

Türkiye Cumhuriyeti, insanlarının çok büyük bir bölümünün geri tarımsal faaliyetler içinde ve pazar ekonomisi ilişkilerinin tümüyle az gelişmiş olduğu bir sosyo-ekonomik yapı devralmıştı. Millî Mücadele sonunda millî bir pazar oluşturma ve dış ekonomik ilişkileri politik bağımsızlığın sağladığı imkânlardan yararlanarak yeniden düzenleme şartları elde edilmişti. Ancak gelişmiş kapitalist ülkeler sermayedarlarıyla rekabet güçleri olmayan iş çevreleri İzmir İktisat Kongresi'nde iç pazarın gümrük duvarlarıyla korunması, ticaret ve sanayi kredisi verecek büyük bankaların kurulması gibi iki alanda devlet müdahalesinden yana olmuşlardı. Kongrede tüccar grubu, münasip bir isim altında bir ana ticaret bankasının kurulması ve hükümetin de bu bankaya bir sermaye koyarak katılmasını istemişti. Kongrede sanayi grubunun iktisat esasları arasında da şu isteklerin yer aldığı görülmektedir: *"Erbab-ı sanayie kredi yapmak için behemehâl bir sanayi bankasının tesisi. Ziraat ve köy bankaları hariç olmak üzere hükümetin, elyevm Türkiye'de mevcut imtiyazlı ve hususi bankalar nezdinde teşebb*üsat-ı *müessirede bulunmak suretiyle birkaç bankadan birer miktar*

sermaye tefrik ettirerek husule gelecek mühimce bir sermaye ile sanayi bankasının küşadının temini ile memlekette mütedavil sermayenin tevsi ve tezyidine çalışması"(Silier, 1975:491-492). Görüldüğü gibi İzmir İktisat Kongresi'ne katılan ve ticaret, sanayi, ziraat, madencilik gibi alanlarda faaliyet gösteren grupların talepleri, ekonomik gelişme için millî bankaların kurulması ve geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu nedenle cumhuriyetin ilk yıllarında başkent Ankara'da ve Anadolu'nun muhtelif vilâyet ve kazalarında ticaret, sanayi, ziraat, madencilik gibi alanlarda faaliyet göstermek amacıyla bankalar kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde merkezleri Ankara olmak üzere kurulan Türkiye İş Bankası A.Ş. (1924), Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası (1925) ve Emlâk ve Eytam Bankası T.A.Ş. (1926) gibi bankalar zamanla şube sayılarını artırarak, ülke çapında faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Cumhuriyetin ilk on yılında bankacılık alanındaki en karakteristik gelişme, çok sayıda millî (yerel) bankanın kurulmuş olmasıdır. Bankalar mahalli tacirlerin banka hizmetleri özellikle kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuşlardır. Bölgesel ihtiyaçların karşılanmasında olumlu rolleri olan bu bankaların büyük bir bölümü, dünya buhranının bankacılık üzerindeki olumsuz etkisi ve şube bankacılığının gelişip yaygınlaşması üzerine faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlardır. 1923-1932 döneminde 27 adet millî (yerel) banka faaliyete geçmiştir. Akhisar Tütüncüler Bankası (Akhisar 1924), T. Ticaret ve Sanayi Bankası (İstanbul 1925), Karaman Çiftçi Bankası (Karaman 1925), İstanbul Esnaf Bankası (İstanbul 1925), Afyon Terakki Servet Bankası (Afyon 1926), Aksaray Halk İktisat Bankası (Aksaray 1926), Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası (Niğde 1926), Eskişehir Bankası (Eskişehir 1926), Akseki Ticaret Bankası (Akseki 1927), Nevşehir Bankası (Nevşehir 1927), Ermenek Ahali Bankası (Ermenek 1927), Kocaeli Halk Bankası (İzmit 1927), Denizli İktisat Bankası (Denizli 1927), Trabzon Tasarruf ve İkraz Sandığı (Trabzon Bankası) (Trabzon 1928), Trabzon İktisat Ltd. Şirketi (Karadeniz Bankası) (Trabzon 1928), Bor Esnaf Bankası (Bor 1928), Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası (Ürgüp 1928), Şarkikaraağaç Bankası (Şarkikaraağaç 1928), Türkiye İmar Bankası (İstanbul 1928), İzmir Esnaf ve Ahali Bankası (Egebank) (İzmir 1928), Elazığ İktisat Bankası (Elazığ 1929), Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası (Lüleburgaz 1929), Mersin Ticaret Bankası (Mersin 1929), Üsküdar Bankası (İstanbul 1929), Kastamonu Bankası (Kastamonu 1930), Diyarbakır Bankası (Diyarbakır 1931), Kırşehir Ticaret Bankası (Kırşehir 1931) (Tahsin-Saka, 1930: 235-310; Akgüç, 1975:19-20). Cumhuriyet döneminde yeni finansman arayışlarına giren çiftçiler, mahalli tacirler ve eşraf bir araya gelerek ticari faaliyetlerinin gerektirdiği finansman gereksinimlerini karşılamak amacıyla Anadolu'nun çeşitli vilâyet ve kazalarında farklı ölçekte yerel bankalar kurmuşlardı. Bu dönemde kurulan yerel

bankaların birçoğu küçük sermayeli, kuruldukları bölgenin ihtiyaçlarına cevap veren ve genelde tek şubeli mahalli tüccar bankaları niteliğindeydi (Öztürk, 2019:322).

2.Van Millî İktisat Bankası

Coğrafi özellikleri ve askeri-stratejik konumu nedeniyle tarihte önemli rol oynayan Van'ın, XX. Yüzyılın başına kadar çarşı, dükkân ve imalathaneleriyle oldukça canlı bir ticari hayatı bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı döneminde vilâyette başlayan Ermeni isyanları ve Mayıs 1915'te gerçekleşen Rus işgaliyle şehir yakılıp yıkılmıştı. Burada yaşayan Müslüman halk memleketinden göç etmek zorunda kalmış (Tufan, 1949) ve bu durum, Van nüfusunu önemli ölçüde azaltmış, hatta bazı köylerde bir tek hane bile kalmamıştı (ATASE Arşivi, İSH, K. 185, G. No: 142, B. 142-1.). Van ve çevresindeki Rus-Ermeni işgali 3 yıl sürmüştü. Türk Ordusu 2 Nisan 1918'de Van'ı işgalden kurtarmıştı. Türk Ordusu Van'a girdiğinde şehri tam bir harabe durumunda bulmuştu (Toksoy, 1939:18).

Van, cumhuriyetin ilk yıllarına işgal öncesinde sahip olduğu birçok özelliğini kaybetmiş bir şekilde girmişti. Bunların başında tarım, hayvancılık, ticaret, el sanatları alanlarında çalışan nüfus gelmekteydi. 28 Ekim 1927'de yapılan nüfus sayımına göre Van merkez nüfusu 6.981, genel nüfusu ise 75.437 kişiydi (1927 Nüfus, 1927:15). 1935'te yapılan nüfus sayımına göre Van merkez 9.402, genel nüfusu da 142.672 kişi olmuştu (1935 Nüfus, XVI). Cumhuriyet döneminde yapılan ilk iki nüfus sayımında da Van merkez nüfusu 10 binin altında kalmıştı. Bu nedenle Van, söz konusu alanlarda üretim yapabilen insan gücünden mahrum kalmıştı.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM'de yaptığı konuşmada; *"Van'da ümran faaliyeti başlamıştır. Van bir şehir haline gelmek üzeredir. Van'ın en büyük mahrumiyeti nüfusudur. Nüfus olmayınca tabiidir ki ümran da geç olur",* (TBMM ZC, 1932:249) şeklinde şehrin kalkınması için nüfus yoğunluğuna duyulan ihtiyacı vurgulamıştı. Bu dönemde Van'da görev yapan memurlar şehrin kıt imkânları nedeniyle; yiyecek, giyecek, yakacak gibi ihtiyaçlarını satın almak, ihtiyaç fazlasını ortaklara satmak ve ortaklara borç vermek maksadıyla 3000 lira sermaye ile "*Van Memurin Ortaklığı"* kurmuştu (BCA, 030.18.01.02.5.45.20.).

Daha geniş alanlarda faaliyet göstermek amacıyla harekete geçen yerel tacirler ve esnaf, para ve kredi ihtiyaçlarının karşılanması için bir bankanın kurulmasını sağlamak üzere harekete geçmişti. Yapılan çalışmalardan sonra 8 Mayıs 1929 tarihinde 50 bin lira sermaye ile idare merkezi Van'da olmak üzere yerel bir banka niteliğinde olan Van Millî İktisat Bankası kurulmuştur. Van Millî İktisat Bankası'nın kurulduğu Van ve civarında; tarım, hayvancılık, küçük ölçekli imalathaneler ve ekseriyetle bunların ticareti ile uğraşan ticaret erbabının varlığı bilinmektedir. Bu fa-

aliyetlerin yürütülmesinde çiftçi ve yerel tacirler krediye gereksinim duymaktaydılar. Banka şehrin kalkınması ve söz konusu alanlarda faaliyet göstermek amacıyla kurulmuştu. Bankanın esas mukavelenamesinde (ana sözleşmesinde) *"İcra Vekilleri Heyetinin 14 Nisan 1929 tarihli içtimaında tasdiki kabul buyurularak Türkiye Cumhuriyeti riyasetinin tasdiki âlisine iktiran eden "Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi"nin işbu esas mukavelenamesi tasdik kılındı*"(VMİB, 1929: 8236-8238; Hâkimiyeti Milliye, 25 Ağustos 1929) denilmektedir. Açılmasına karar verilen bankanın ticari unvanı, *"Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi"* olarak belirlenmiştir. Van Millî İktisat Bankası'nın ana sözleşmesi incelendiğinde oldukça küçük bir sermaye ile kurulduğu görülmektedir. Bankanın, Van'ın para ve kredi ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlayan tek şubeli bir yerel tüccar bankası konumunda olduğu da dikkat çekmektedir.

Van Millî İktisat Bankası'nın kurulmasına izin veren 7888 no'lu kararname şu şekildeydi; *"Alelûmum Banka muamelâtı ve kâffei teşebbüsatı ziraiye, sınaiye, madeniye ve umuru nafıa ve her türlü eşya ve levazımı istihsal ve imal ve her türlü inşaat deruhte ve ifası maksadile merkezi (Van) olmak üzere yirmi beş sene müddet ve elli bin Türk lirası sermaye ile teşkiline teşebbüs olunan (Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi)'nin İktisat Vekâletinden gönderilen esas mukavelename lâyihası ve sermayenin yüzde onunun tedarik olunduğunu gösteren Banka mektubu İcra Vekilleri Heyetinin 17 Nisan 1929 tarihli içtimaında okunarak tasdiki kabul edilmiştir."* (BCA, 030.18.01.02.3.22.17; Resmî Gazete, 24 Haziran 1929:7603-7604). Kararnamede ifade edildiği gibi kurulmasına izin verilen Van Millî İktisat Bankası'nın Van ve çevresinde genel bankacılık işlemleri, ziraat, sanayi, madencilik, bayındırlık işleri, her türlü inşaat işlerini üzerine almak ve yapmak amacıyla kurulmuştu. Banka bu yönde yapacağı çalışmalarla Van'ın ekonomik açıdan kalkınmasını sağlamayı amaçlamıştı. Bakanlar Kurulunda bir anonim şirket şeklinde alınan kuruluş izni sonrasında diğer hukuki hazırlıkları ve yükümlülüklerini tamamlayan Van Millî İktisat Bankası, İktisat Vekâleti'nin de izniyle 8 Mayıs 1929'da resmen kurulmuştur.

3.Van Millî İktisat Bankası'nın Kurucuları ve Ana Sözleşmesi

8 Mayıs 1929'da İktisat Vekâleti'nce tasdik edilen Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, 9 fasıl ve 109 maddeden oluşmaktadır. Van Millî İktisat Bankası'nın esas mukavelenamesinin (ana sözleşmesi) 2. maddesinde bankanın kurucuları şu şekilde yer almıştı; "*Vanlı Tayyar zade Şükrü ve Tayyar zade Hüsnü ve Tayyar zade Bilâl ve Çilingir zade Mehmet ve Poya zade Abdurrahman ve Çakıcı zade Vasıf ve Bitlisli Osman ve Altaylı zade Hüsamettin ve Altaylı zade Kadir ve Eğinli zade Mustafa Naci ve Molla zade Nuh ve Siirtli Hacı Musa zade Hüseyin ve Siirtli Mustafa zade Mustafa ve Hakkârili zade Salih ve Amikli*

*zade Süleyman efendilerle Van İdare-i Hususiyesi ve Van Memurin Kooperatif Şirketi"*dir (VMİB, 1 Eylül 1929: 8153: Hâkimiyeti Milliye, 15 Ağustos 1929.). Söz konusu maddede 6 ay zarfında şirket sermayesinin yüzde biri oranında hisse ile katılan her hissedarın da kurucu üye kabul edileceği yer almaktadır. Çoğunluğu tüccar ve toprak sahiplerinden oluşan bankanın kurucular listesi incelendiğinde, Van ve çevresindeki vilâyetlerin tarihinde önemli rol oynayan insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Bankanın kurucuları ayrıca Van'ın iktisadi hayatının önemli müteşebbisleridir. Bunların dışında Van Özel İdaresi ve Van Memurin Kooperatif Şirketi'nin de kurucular arasında yer alması bankanın önemini artıran bir unsur olmuştur.

Van Millî İktisat Bankası'nın ana sözleşmesinin 4. Maddesinde bankanın kuruluş amacı dört başlık altında toplanmıştır. Söz konusu maddeler incelendiğinde bankanın kuruluş amacının oldukça geniş tutulduğu görülmektedir. Burada Van Millî İktisat Bankası'nın genel bankacılık işlemlerinin yanında tarım, ticaret, sanayi, madencilik, bayındırlık ve inşaat alanlarında her türlü işlemi yapmak, uygun şartlarla kredi sağlamak, şirketler kurmak veya şirketlere katılmak, her türlü eşyayı üretmek veya temin etmek amacıyla şirketler kurmak kuruluş amacının kapsamına alınmıştır (VMİB, 1 Eylül 1929: 8153: Hâkimiyeti Milliye, 15 Ağustos 1929.).

Van Millî İktisat Bankası'nın ana sözleşmesinin 5. Maddesinde bankanın merkezinin Van'da olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer bölgelerinde ve yabancı ülkelerde de şubeler açabileceği ve durumun İktisat Vekâleti'ne haber verilerek gazetelerde de ilan edileceği yer almaktadır. Ana sözleşmenin 6. Maddesinde bankanın faaliyet süresi, kânun hükümlerine ve sözleşmede yer alan haller veya banka genel kurulunun kararı ile süresinin uzatılması, fesih ya da değişiklik yapılmaması durumunda kuruluş tarihinden itibaren 25 yıl olduğu belirlenmiştir. Bankanın sermayesi 50 bin liradan ibaret olup, her biri 10'ar lira kıymetinde 5 bin hisseye bölünmüştür. Halkı ve tüccarı bankanın sermayesine katılmaya davet etmek için duyurular yapılacağı da ana sözleşmede yer verilmiştir. Banka sermayesinin artırılması veya azaltılması şartları ana sözleşmenin 27, 28 ve 29. Maddelerinde yer verilmiş ve bu konularda bankanın Umumi Heyeti yetkili kılınmıştı (VMİB, 1 Eylül 1929: 8157).

Banka ana sözleşmesinin 32. maddesinde şirketin faaliyetleri hissedarlar arasında Umumi Heyet tarafından seçilecek en az 3 en çok 7 üyeden oluşan bir İdare Meclisi tarafından yönetileceği, meclis üyelerinin yarısından fazlasının Türk olmasının şart olduğuna yer verilmiştir (VMİB, 1 Eylül 1929: 8158). Aynı şekilde sözleşmenin 49. maddesinde murakıpların yarısından bir fazlasının Türk olması şarttır, denilmekteydi (VMİB, 3 Eylül 1929: 8189). Bu durum banka çalışanları için de geçerliydi. Banka ana sözleşmesinin 108. maddesinde *"bankanın memur ve müstahdemleri-*

nin Türklerden ve tercihan ticaret mektepleri mezunlarından olması" şart koşulmuştu (VMİB, 9 Eylül 1929: 8238; Hakimiyeti Milliye, 25 Ağustos 1929). Van Millî İktisat Bankası'nın ana sözleşmesinde bu şekildeki maddelerde yer verilmesi, devletin Türk-Müslüman halkının ekonomik hayatta teşvik edilme çabalarının bir uzantısı olarak görülebilir. Bu aynı zamanda yerel düzeyde kurulan millî bankaların birçoğunun ana sözleşmesinde görülen bir durumdur. Bu bankaların esas itibarıyla bankacılık piyasasında ve mali sektörde görülen yabancı sermaye dayatmalarına karşı yerel düzeyde bir başkaldırı olarak ortaya çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'deki şirketlerin müdürlerinin Ankara'da 1922'de yaptıkları, *"şirketlerin yapılarının ve durumlarının nasıl işleyeceği"* konulu toplantıda alınan kararla, tüm şirketlerin *"Türk"* kelimesini isim olarak almalarını benimsenmelerinin ve 1924 yılında anonim şirket isimlerinde görülen *"Osmanlı", "devlet-i Osmaniye", "memâlik-i Osmaniye"* tabirlerinin yerine *"Türk", "Türkiye devleti", "Türkiye memâliki"* ibarelerinin kullanılmasına dair alınan Bakanlar Kurulu kararının etkili olduğunu göstermektedir (Erdaş, 2018:42).

Van Millî İktisat Bankası, ana sözleşmesinin 50. Maddesinde banka murakıplarının görev ve yetkilerine şu şekilde yer verilmişti; *"Murakıpların vazifesi şirketin muamelâtı umumiyesini murakabe ve hesabatını tetkik ve teftiş ve meclis-i idare azasiyle müttefikan bilançonun şekli tanzimini tayin ve hisse senedatının vaziyetini tesbit velhasıl şirketin menafiine muvafık gördüğü her nevi murakabe ve teftişatı icra ve üç aydan fazla fasıla vermemek şartiyle zaman zaman şirket kasasını ve kuyut ve defatirini kontrol ederek mevcudun kuyudata muvafakatini tesbit ve meclisi idare azasının kanun ve şirket mukavelenamesi ahkâmına riayet eylemelerine nezaret ve sene nihayetinde içtima edecek olan Heyet-i Umumiye'ye şirketin vaziyeti, hesabatı ve bilançosu ve meclisi idarenin faaliyeti hakkındaki kanaat ve mütaleatını havi bir rapor takdim etmektir"* (VMİB, 3 Eylül 1929: 8189). Banka ana sözleşmesinin 56. Maddesinde de banka hissedarlarının yılda en az bir defa Heyeti Umumiye halinde toplantı yapacaklarına ve toplantıda bankanın yıllık genel işlemleri ile hesaplarının tetkik edileceği hükümlerine yer verilmiştir. Sözleşmenin 91. Maddesinde bankanın görev süresinin dolması veya bu sürenin öncesinde fesih edilmesi durumunda bütün taahhütleri yeri getirdikten sonra ihtiyat akçesi olarak ayrılan paranın hissedarların hisseleri oranında taksim edileceği belirtilmiştir (VMİB, 7 Eylül 1929: 8222).

Van Millî İktisat Bankası'nın ana sözleşmesinin son maddesi olan 109. Maddesinde *"Kânuna ve işbu esas mukavelenameye mugayir ve feshi şirketi mucip ahvalin tahakkukunda İktisat Vekâleti tarafından fesih davası ikame olunur"* hükmüne yer verilmiş ve bunun altına da bankanın kurulmasını sağlayan kişilerin meslek, isim ve unvanları ile bankaya ortak

olan şirket ve kurumlara yer verilmiştir.[1]

Van Millî İktisat Bankası'nın her biri 10 lira kıymetinde 5 bin hisseden oluşan 50 bin lira sermaye ve 25 yıl süreliğine kurulması kararlaştırılmış ve Resmî Gazetenin 1,3 ve 9 Eylül 1929 tarihli nüshalarında ve ayrıca Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 15-25 Ağustos 1929 tarihlerinde ilan edilmiştir. Altı ay zarfında 5 yüz liralık hisseyi taahhüt eden kişilerin kurucu kabul edileceği ve bunların sayılarının 40'ı geçmeyeceğine yer verilmiştir (Resmi Gazete, 11 Teşrinisani 1929: 8485-84-86). Kurulduğu tarihte kuruculardan 250'şer lira toplanmış ve toplanan para kuruculardan birisine teslim edilmiştir (Ökçün, 1975:457). Bankanın taahhüt edilen sermayesinin ödenen kısmı 12.500 liradır.

Bankanın kurulduğu dönemde Van, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı sorunları aşamamıştı. Bu dönemde Van'ın yanı başında devam eden Ağrı isyanı ve daha sonra bunun uzantılarının Erciş Kazası'na bağlı Zeylan bölgesine sıçraması nedeniyle tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan yöre halkının önemli bir kısmı göç etmiş veya hükümet tarafından Anadolu'nun değişik bölgelerine göç ettirilmişti. Bu durum Van bölgesinde tarım, hayvancılık ve ticareti durma noktasına getirmişti. Hayvancılıkla geçimini sağlayan yöre halkının hayvanlarını İç Anadolu (Akşam, 18 Teşrinisani 1931; Cumhuriyet, 22 Kânunusani 1931.) veya İran'a götürmeleri Van'ın üretim ve ekonomisi için yıkım olmuştur. Bu nedenlerden dolayı kurulmasına izin verilen Van Millî İktisat Bankası'nın kurucuları da ekonomik sıkıntılara duçar olmuştu. Bu durumdan oldukça olumsuz bir şekilde etkilenen Van Millî İktisat Bankası, istenilen seviyede başarılı olamayarak 1931'de faaliyetine son vermiştir.

Van Millî İktisat Bankası'nın bu durumu Bakanlar Kurulunda görüşülmüş ve 10828 Numaralı kararname çıkarılmıştı. Çıkarılan kararname şu şekildeydi; *"*İktisat Vekâleti*'nden yazılan 15 Mart 1931 tarih ve 1306/41 numaralı tezkerede: 17 Nisan 1929 tarihinde teşkiline müsaade edilen Van Millî İktisat Bankası müessislerinin mütebaki sermayeyi temin edemedikleri ve daha fazla sermaye vazına malî kudret ve vaziyetleri müsait bulunmadığı anlaşıldığından verilmiş olan müsaadenin iptali teklif edilmiştir. Keyfiyet İcra Vekilleri Heyeti'nin 18 Mart 1931 tarihli* içtimaında görüşülerek mezkûr b*ankanın teşkili için 7888 numaralı kararname*

1 Burada ismi geçen kişi ve kurumlar şu şekildeydi: Tüccardan Altaylı zade Kadir, Tüccardan Bitlisli Osman Nuri, Tüccardan Boya zade Abdürrahman, Tüccardan Çakıcı zade Vasıf, Tüccardan Tayyar zade Bilâl, Tüccardan Tayyar zade Hüsnü, Tüccardan Tayyar zade Şükrü, Van Kooperatif Şirketi Heyeti İdare Reisi Mithat, İdare-i Hususiye Müdürü Halil, Tüccardan Altaylı zade Hüsamettin, Tüccardan Eğinli zade Mustafa Naci, Tüccardan Molla zade Nuh, Tüccardan Siirtli Hacı Musa zade Mustafa (Mukavelenamenin 1. Sayfasında bu şahıs Siirtli Hacı Musa zade Hüseyin olarak yer almıştır.), Tüccardan Siirtli Mustafa zade Mustafa, Tüccardan Hakkârili zade Salih, Tüccardan Amikli zade Süleyman, Tüccardan Çilingir zade Mehmet. Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, Resmî Gazete, 9 Eylül 1929, Sayı: 1289, s.8238; Hakimiyeti Milliye, 25 Ağustos 1929, Numara: 2917.

ile verilmiş olan müsaadenin iptali tasvip ve kabul olunmuştur."(BCA, 030.18.01.02.18.19.13; Resmî Gazete, 9 Mayıs 1931:.455). Görüldüğü gibi açılmasına izin verilen Van Millî İktisat Bankası, çalıştırmak için gerekli olan sermayeyi temin edemediği için faaliyetine son verilmişti.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son döneminde millî bankacılık hareketi doğup gelişmeye başlamıştır. Bu durum Anadolu'da da yerel millî bankaların kurulmasına ortam hazırlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin ve yerel sermayenin güçlenmesi için gereken para ve kredilerin sağlanması amacıyla millî bankacılık hareketleri desteklenmiştir. Bu dönemde Van'da önde gelen tüccar, esnaf, toprak sahipleri ve diğer müteşebbisler tarafından Van Millî İktisat Bankası kurulmuştur.

Banka, Van ve çevresinde genel bankacılık işlemleri, ziraat, sanayi, madencilik, bayındırlık işleri, her türlü inşaat işlerini üzerine almak ve yapmak amacıyla kurulmuştur. Van Millî İktisat Bankası'nın bu yönlerde yapacağı çalışmalarla Van'ın ekonomik açıdan kalkınmasını sağlamayı amaçlamıştır. Bankanın kuruluş ve işlevlerini kapsayan 9 fasıl ve 109 maddeden oluşan "Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi", oluşturulmuş ve 17 Nisan 1929'da Bakanlar Kurulu daha sonra 8 Mayıs 1929'da İktisat Vekâleti'nin onayından geçmiştir. Ancak Van'ın Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini (yeniden imar ve nüfus) atamaması ve çevresinde yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler bankanın taahhüt ettiği sermayeyi temin edememesine neden olmuş ve 18 Mart 1931'de Bakanlar Kurulu kararıyla bankanın faaliyetlerine son verilmiştir.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, İSH, K. 185, G. No: 142, B. 142-1.

BCA, 030.18.01.02.18.19.13.

BCA, 030.18.01.02.3.22.17.

BCA, 030.18.01.02.5.45.20.

2.Resmi Yayınlar

1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara.

50 Yılda Türk Sanayii, (1973) Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara.

Resmî Gazete, 11 Teşrinisani 1929, Sayı: 1342, s.8485-8486.

Resmî Gazete, 24 Haziran 1929, Sayı: 1224, s.7603-7604.

Resmî Gazete, 9 Mayıs 1931, Sayı: 1791, s.455.

TBMM ZC. IV/9, İ: 68 (22 Haziran 1932).

Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrin-i Evvel 1927, Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdiriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, Ankara.

Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, *Resmî Gazete*, 9 Eylül 1929, Sayı: 1289, s.8236-8238.

Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, *Resmî Gazete*, 1 Eylül 1929, Sayı: 1282, s.8153.

Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, *Resmî Gazete*, 3 Eylül 1929, Sayı: 1284, s.8189.

Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, *Resmî Gazete*, 7 Eylül 1929, Sayı: 1287, s.8222

3.Kitap, Makale ve Gazeteler

Afetinan, A. (1982), İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akgüç, Öztin (1975), *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara.

Akşam, 18 Teşrinisani 1931

Akyıldız, Ali, (2009), Sarraflık, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C:36, İstanbul, s.163-165.

Altay, N. Oğuzhan, (2010), Türkiye'de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri (1847-1979), *Ege Akademik Bakış,* 10/1, s.319-350.

Cumhuriyet, 22 Kânunusani 1931

Doğan, Hamdi, (2012), Cumhuriyet Döneminde Yerel Bankacılık: Akhisar Tütüncüler Bankası Örneği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S.18, s.397-416.

Erdaş, Sadık, (2018), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aksaray ve Çevresinde Yerel Bankacılık Faaliyetleri ve Aksaray Halk İktisat Bankası Örneği, *History Studies*, C:10, S:3, s.31-51.

Hâkimiyeti Milliye, 15 Ağustos 1929.

Hâkimiyeti Milliye, 25 Ağustos 1929.

Ökçün, A. Gündüz, (1975), 1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar,* Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.409-484.

Özdemir, Emin-Çakırbaş, Ali, (2013), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nevşehir'de Bankacılık Faaliyetleri Nevşehir Bankası T.A.Ş ve Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş, *Turkish Studies,* 8/5, s.559-575.

Öztürk, Gülin (2019), Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Mahalli Bir Banka: Akseki Ticaret Bankası, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* S:29, Bahar, s.317-338.

Sarısır, Serdar, (2009), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yerel Bankacılık Girişimleri: Niğde Örneği, *TÜBAR,* XXVI, Güz, s.199-213.

Silier, Oya (1975), 1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar,* Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.484-535.

Tahsin, Hamit-Saka, Remzi(1930), *Sermaye Hareketi,* Amedî Matbaası, İstanbul.

Toksoy, Ali Enver, (1939), Doğunun Tarihi Beldesi: Van, *Yarım Ay,* S: 98, 15 Mart, s.18-19.

Tufan, Halil, (1949), Van'ın Kurtuluşu, *Van Sesi,* 9 Nisan.

EKLER:

Ek 1. Van Millî Kalkınma Bankası'nın Kuruluş Kararnamesi (BCA, 030.18.01.02.3.22.17.).

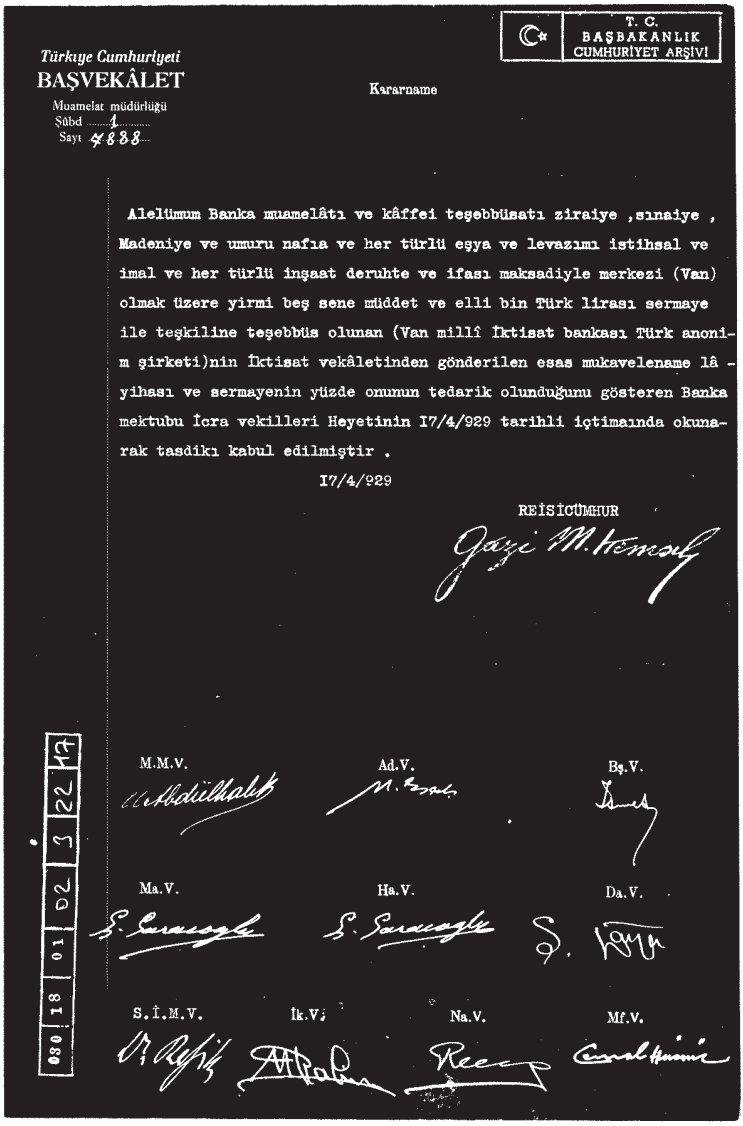

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelat müdürlüğü
Sûbd 1
Sayı 4888

Kararname

Alelûmum Banka muamelâtı ve kâffei teşebbüsatı ziraiye ,sınaiye , Madeniye ve umuru nafıa ve her türlü eşya ve levazımı istihsal ve imal ve her türlü inşaat deruhte ve ifası maksadiyle merkezi (Van) olmak üzere yirmi beş sene müddet ve elli bin Türk lirası sermaye ile teşkiline teşebbüs olunan (Van millî İktisat bankası Türk anonim şirketi)nin İktisat vekâletinden gönderilen esas mukavelename lâyihası ve sermayenin yüzde onunun tedarik olunduğunu gösteren Banka mektubu İcra vekilleri Heyetinin I7/4/929 tarihli içtimaında okunarak tasdikı kabul edilmiştir .

I7/4/929

REİSİCÜMHUR
Gazi M. Kemal

030 18 01 02 3 22 17

M.M.V. Ad.V. Bş.V.

Ma.V. Ha.V. Da.V.

S.İ.M.V. İk.V. Na.V. Mf.V.

Ek 2. *Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi'nin 1. Sayfası (Resmi Gazete, 1 Eylül 1929, Sayı: 1282, s. 8153.)*

1 EYLÛL 1929 (Resmî Gazete) Sayıfa : 8153

İLÂNLAR

Van Millî İktısat Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi

Birinci Fasıl

Teşekkül, müessisler, unvan, maksat, merkez, müddet

Madde 1 — Zirde vâzıülimza müessisler ile aşağıdaki maddelerde gösterildiği veçhile tertip ve ihracı kararlaştırılan hisseler eshabı arasında kavanini mer'iye ve işbu esas mukavelename ahkâmına tevfikan idare olunmak üzere bir Türk Anonim şirketi teşkil olunmuştur.

Madde 2 — Şirket müessisleri işbu esas mukavelenameye vâzıülimza olan Vanlı Tayyar zade Şükrü ve Tayyar zade Hüsnü ve Tayyar zade Bilâl ve Çilingir zade Mehmet ve Poya zade Abdurrahman ve Çakıcı zade Vasıf ve Bitlisli Osman ve Altaylı zade Husamettin ve Altaylı zade Kadir ve Eğinli zade Mustafa Naci ve Molla zade Nuh ve Siirtli Hacı Musa zade Hüseyin ve Siirtli Mustafa zade Mustafa ve Hakkârili zade Salih ve Amikli zade Süleyman efendilerle Van İdarei Hususiyesi ve Van Memurin Kooperatif şirketidir.

Altı ay zarfında şirket sermayesinin yüzde biri nisbetinde hisse ile münferiden iştirak edecek olan her hissedar dahi müessis addolunur.

Madde 3 — Şirketin unvanı (Van Millî İktısat Bankası Türk Anonim Şirketi) olacaktır.

Madde 4 — Şirket aşağıda yazılı muamelât ile iştigal etmek üzere teşekkül etmiştir :

1 — Alelûmum banka muamelâtı.

2 — Kâffei teşebbüsatı ziraiye, sınaiye, madeniye ve umuru nafıa.

3 — Her türlü eşya ve levazımı istihsal, imal veya tedariki ve alelûmum inşaat deruhde ve ifasına ve bu hususat için şirketler tesis.

4 — Muamelâtı tüccariyenin icrası gibi hususatı gerek kendi nam ve hesabına ve gerek yerli ve ecnebi müessesat ile müştereken veyahut bilvekâle müessesatı mezkûre nam ve hesabına deruhde etmekten ibarettir. İşbu hususat tahdidi olmayıp tadadidir.

Ek 3. *Van Millî İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi'nin kurucuları. (Resmi Gazete, 9 Eylül 1929, Sayı: 1289, s. 8238.)*

Tüccardan Altaylı zade Kadir	Tüccardan Bitlisli Osman Nuri	Tüccardan Boya zade Abdürrahman
Tüccardan Çakıcı zade Vasıf	Tüccardan Tayyar zade Bilâl	Tüccardan Tayyar zade Hüsnü
Tüccardan Tayyar zade Şükrü	Vankooperatif şirketi Heyeti İdare Reisi Mithat	İdarei Hususiye Müdürü Halil
Tüccardan Altaylı zade Hüsamettin	Tüccardan Eğinli zade Naci	Tüccardan Molla zade Nuh
Tüccardan Siirtli hacı musa zade Mustafa	Tüccardan Siirtli Mustafa zade Mustafa	Tüccardan Hakârili zade Salih
Tüccardan Amikli zade Süleyman	Tüccardan Çilingir zade Mehmet	

İcra Vekilleri Heyetinin 14/4/1929 tarihli içtimaında tasdiki kabul buyurularak Türkiye Cümhuriyeti riyasetinin tasdiki âlisine iktiran eden «Van Millî İktısat Bankası Türk Anonim Şirketi» nin işbu esas mukavelenamesi tasdik kılındı. 8/5/1929

İktısat Vekili N.
Müsteşar
ŞAKİR

Ek 4. *Van Millî Kalkınma Bankası'nın kapatıldığına dair kararname (BCA, 030.18.01.02.18.19.13.).*

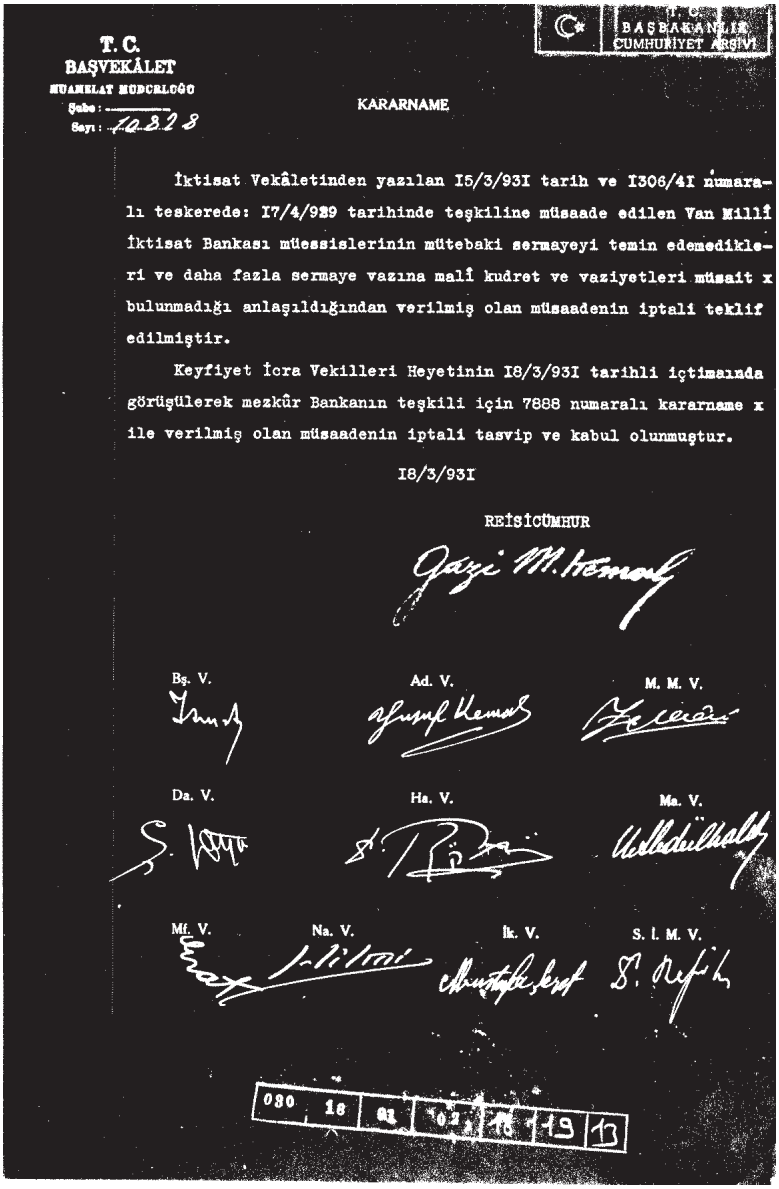

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı : 10828

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

İktisat Vekâletinden yazılan I5/3/93I tarih ve I306/4I numaralı teskerede: I7/4/929 tarihinde teşkiline müsaade edilen Van Millî İktisat Bankası müessislerinin mütebaki sermayeyi temin edemedikleri ve daha fazla sermaye vazına malî kudret ve vaziyetleri müsait x bulunmadığı anlaşıldığından verilmiş olan müsaadenin iptali teklif edilmiştir.

Keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin I8/3/93I tarihli içtimaında görüşülerek mezkûr Bankanın teşkili için 7888 numaralı kararname x ile verilmiş olan müsaadenin iptali tasvip ve kabul olunmuştur.

I8/3/93I

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. Ad. V. M. M. V.

Da. V. Ha. V. Ma. V.

Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.

030 18 01 02 18 19 13

Bölüm 19

SOĞUK SAVAŞ'TAN YENİ SOĞUK SAVAŞ'A: GÜÇ MÜCADELESİNDE İKİ YÖNTEM

Erkin BAŞARAN[1*]
Bülent GÜNER[2**]

1 Arş. Gör., Munzur Üniversitesi Coğrafya Bölümü Beşeri ve İktisadi Coğrafya ABD
2 Doç. Dr., Munzur Üniversitesi Coğrafya Bölümü Beşeri ve İktisadi Coğrafya ABD

Giriş

Jeopolitik, bazı araştırmacılar tarafından devletler arasındaki stratejik ilişkilerin coğrafi incelemesine yönelik bir rehber olarak yüceltilirken, diğerlerince otoriterliğin suç ortağı olarak kabul edilmiştir (Dodds vd. 2013). Jeopolitiğin temeli coğrafya biliminin unsurlarından oluşmaktadır. Bu unsurları; değişmeyen unsurlar, değişen unsurlar ve zaman olarak üç ana başlık altında incelemek mümkündür (Cömert, 2000). Değişen unsurlar ülkelerin demografik, ekonomik, sosyo-kültürel, politik ve askeri değerleri, değişmeyen unsurlar ülkelerin konum, sınır, coğrafi karakter ve arazi yapısı gibi çeşitli özellikleridir. Zaman faktörü ise jeopolitik değişkenlerin bulundukları coğrafyadaki güçler için çok önemli fırsatlar veya riskler oluşturan kırılma noktalarını önceden görmek, önlem almak ve fırsatları değerlendirmek için en uygun anı beklemek şeklinde karşılığını bulmaktadır (Yılmaz, 2000). Bir ülkenin özellikle uluslararası ilişkilerdeki fırsat ve güçlerini en üst düzeyde kullanması gereği düşüncesi, zaman içerisinde o ülkenin coğrafi unsurlarının da kullanılmasına ve dış politikada uygulanması olanaklarının araştırılmasına yönelmiştir (İşçan, 2004: 49). Bu unsurlar da coğrafya biliminin ana ögesi olan mekân içerisinde varlık göstermektedirler. "Mekânın ekonomi-politiği", güç ve jeopolitik kavramları birbirleriyle iç içe geçmiş kavramlardır. "Mekânın ekonomi-politiği" nitelemesi aslında jeopolitik kavramının temel zeminini yansıtır. Jeopolitik kavramı yerine "mekânın ekonomi-politiği" vurgusunun tercih edilmesi önemli bir eksiklik veya yanlışlık yaratmaz (Hacısalihoğlu, 2006: 3).

Ekonominin global çapta bir dünya ekonomisine dönüşümü, egemen güçlerin dünyanın her tarafında yürütmesi gereken politik, kültürel ve ekonomik güç ilişkilerini yeniden ele alarak sürece uygun şekilde tekrar değerlendirmeleri gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmeyle yeniden kurgulanan başat güç ve küresel otorite yaratma stratejilerinin hedeflediği jeopolitik alan, etkili bir aktör paydaş olarak ortaya çıkan küresel şirketlerin jeopolitik analizlerin temel analiz birimi olan devlet aktörü ile olan ilişkilerinin irdelenmesini gerekli hale getirmiştir (Çetin, 2016). Zira jeopolitik küresel ekonomiyi değiştirmekte, bu değişim ise bölgesel sanayileşmeyi etkilemektedir. İkincisi, bir süper gücün jeopolitik stratejisi onun uluslararası ekonomi politikasını belirlemekte ve bu politika diğer ülkelerin topraklarında mevcut sanayileşme faaliyetlerinde yansımalarını bulmaktadır. Ayrıca bir devletin yürüttüğü jeopolitik stratejiler de bölgesel politikaların uygulamaya konulmasında rol oynamaktadır (Sonn ve Hsu, 2020).

20. yy'ın siyasal paradigmaları ile Soğuk Savaş ve sonrasında dizayn edilen dünya düzeni artık günümüzde büyük ölçüde değişmektedir (Güner, 2018: 209). Mevcut Soğuk Savaş sonrası dönem egemen bir devletin değil, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü

ve Avrupa Birliği gibi ulusötesi kurum-kuruluşların ve Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Japonya gibi güçlü ve dünya pazarlarıyla bütünleşmiş ülkelerin hakim olduğu bir jeopolitik düzen olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla çağımızın hegemonik düşüncesi, evrensel ilerlemenin dünya çapında kapitalist pazarların genişlemesinde ve gelişmesinde yattığını savunan ulusötesi liberalizmdir (Agnew ve Corbridge 1995: 193). Son yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Rusya ve Türkiye gibi küresel ve bölgesel etki alanı yüksek ülkelerle Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), BRICS, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Türk Keneşi ve Arap Birliği gibi uluslararası politika düzleminde batılı ülkelerle birlikte söz sahibi hale gelmeye başlayan teşkilatlar da jeopolitik karar alma mekanizmalarına katılarak, bahse konu bu düzenin önemli aktörleri haline gelmişlerdir.

Bu kapsamda jeopolitiğin son 50 yıl arzında geçirdiği köklü değişim ve dönüşümler, onun devletlerarası siyasette ve çıkar çatışmalarında oldukça farklı biçimlerde uygulama alanı bulmasına sebep olmaktadır. 19. ve 20. yy'da, güç mücadelesine ve ideolojik tandansa sahip bir jeopolitik anlayış ağırlık gösterirken, günümüzde salt biçimde ekonomik çıkarların işe koşulduğu bir jeopolitik düşünce dünya siyaset arenasına egemen hale gelmiştir. Daha önceki dönemlerde de jeopolitiğin katalizörü aslında ekonomik çıkarlar olurken, şu anda dünya politik atmosferinin giderek çok kutuplu bir hal almaya başlaması, yeni bölgesel güçlerin ortaya çıkması, bloklardan ayrı olarak birçok devletin askeri gücünün artması ve süper güçlerin etki alanındaki devletlerin giderek bağımsız politikalar üretmeye başlamasıyla ekonomik çıkar alanı yaratma idealleri görünür ve yegane amaç haline gelmiştir.

Ekonomi odaklı güç mücadelesinin bileşenleri olarak, 21. Yüzyılda süper güçlerin sıcak çatışma alanlarında direkt karşı karşıya gelmemek ve çevreleme politikaları izlemek adına kullandıkları vekalet savaşları (proxy wars) ve ABD ile Çin arasında emsal teşkil edecek bir örneği yaşanan ve ülkeler arası rekabet arttıkça giderek büyümeye devam eden ticaret savaşları, jeopolitik literatüründe önemi üzerinde durulması elzem konu başlıkları haline gelmektedirler. Bu çalışmada, söz konusu seçilmiş başlıklar, yeni bir "Soğuk Savaş"ın 21. yy görünen emareleriyle birlikte ekonomik çıkar temelli politikalar, mekân ilişkileri ve onların güç unsurları bağlamında incelenmiştir. Konuyla ilgili ulusal literatürde bu başlıkları ana hatlarıyla teorik çerçevede ele alan bir yayının bulunmaması, araştırmanın temel çıkış gayesini teşkil etmektedir.

Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitiğe Bir Bakış

Klare'in (2003) değindiği üzere jeopolitik, ortaya çıktığı 19. yy'da devletlerin işgal siyasetlerine hizmet eden ve emperyalist yol haritalarının arka planında işleyen bir ideoloji şeklinde algılanmıştır. Bu tarihlerde ulus-

lararası ilişkilerle ilgili tüm literatürde aslında jeopolitik disiplininin temel dinamikleri konu edinilmiştir. Devamında 20. yy'a gelindiğinde ise I. ve II. Dünya Savaşları'nın yaşanması, Nazizm, Faşizm ve Komünizm gibi ideolojilerden doğan otoriter sistemlerin egemen olduğu siyasi rejimlerin kuruluşu ve Kore-Vietnam Savaşları gibi dünyayı değiştiren gelişmeler Soğuk Savaş sonlarına kadar jeopolitiğin akademik camiada son derece olumsuz bir konum edinmesine ve araştırmacıların ona mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur.

Özellikle 20. yy'ın ilk yarısında gerçekleşen çeşitli katastrofik siyasal olaylar, uluslararası sistemde yeni bir yapılanmaya ve güç dengesine yol açmıştır. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu dünyanın "Soğuk Savaş"ı ortaya çıkmıştır. İngiltere'den ABD'ye geçen küresel etki, SSCB'yi karşı kutup olarak ortaya çıkarmıştır. Varşova Paktı ile doğu ve NATO ile batı bloklarından teşkil olunan bu iki kutuplu sistemde ABD batının liderliğini üstlenirken, SSCB doğu kutbunun yönetimini üstlenmiştir. Bloklara üye ülkelerin birbirleriyle meydana getirdikleri politik, ekonomik, askeri, stratejik ve jeopolitik yol haritaları, iki kutuplu düzenin temel yapıtaşlarını vücuda getirmiştir (Şöhret, 2011).

Soğuk Savaş kavramı; II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği ve onların müttefikleri arasında gelişen açık ama sınırlı rekabeti[1] betimlemektedir. 1947-1991 arası zaman dilimini kapsayan Soğuk Savaş döneminde, ABD ve SSCB birbirlerini ideolojik ve ekonomik olarak "yormak" için ellerindeki çeşitli imkânları seferber etmişlerdir. Kore ve Vietnam Savaşları, Küba Füze Krizi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali gibi gelişmeler bu dönemin ideolojik-ekonomik güç mücadelesi üzerinden yürüyen seyrine verilebilecek ana örnekler olarak belirtilebilir. Bu dönemin odak noktasını, "yüksek/birincil politika" (high politics) olarak da isimlendirilen savaş, güvenlik ve çatışma konuları teşkil etmiştir. İşbirliği, bütünleşme, barış, yapısal şiddet, eşitsizlik ve azgelişmişlik gibi konu başlıkları çok farklı bakış açılarına sahip bilim insanları tarafından dile getirilmişse de, güvenlik konularına nazaran bu konu başlıkları hep arka planda kalmış ve hiçbir zaman anarşi, güç dengesi, savaş durumu, hayatta kalma, güvenlik ikilemi gibi temel kavramları oluşturamamışlardır (Kolasi, 2013).

Birbirlerine üstünlük sağlamak amacıyla ABD ve SSCB doğrudan konvansiyonel bir savaşa girmeden, uyduları olan diğer ülke ve gruplar vasıtasıyla lokal çatışma, bölgesel savaşlar, iç karışıklıklar, rejim ihracı ve ideolojik propaganda gibi yöntemlerle görüş ve çıkarlarını yayma yolunu takip etmişlerdir. Sürekli silahlanma temelinde gerginliklerle yürütülen zoraki politikalar, Soğuk Savaş ortamını diri tutmuştur. Ayrıca ABD ve

1 https://www.britannica.com/event/Cold-War

SSCB'nin ideolojik mücadelesi, Soğuk Savaş'ın 'soğukluğu' tartışmasının yanında en az sıcak savaşlar ölçüsünde önemli sonuçlar doğurmuştur (Kantarcı, 2012). "Duvarın yıkılışı" ve "Sovyetlerin dağılışı" ile sona erdiği kabul edilen Soğuk Savaş'ın sonrasında; demokrasi, pazar ekonomisi, dinsel, etnik, cinsiyetçi kimlikçilik, küresel siyasetin güçlü söylemleri haline gelmiştir. Özellikle etnik – dini çatışmalar, güç mücadelesinin aktörleri olarak öne çıkmıştır.

SSCB'nin dağılışıyla beraber sona eren Soğuk Savaş'ın ardından dünyada köklü değişimler yaşanmıştır. Böylelikle yeni jeopolitik teoriler ortaya çıkmıştır. Jeopolitik kavramı, son dönemlerde Fukuyama'nın "Tarihin Sonu", Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması", Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası", Alexander Dugin'in "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım" başlıklı araştırmalarında da sıklıkla başvurulan açıklayıcı bir enstrüman olmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda Büyük Ortadoğu Projesi de (BOP) jeopolitikçi yaklaşımın yeni bir meyvesidir (Yılmaz, 2000). Bu bağlamda çok kutuplu dünyada, kutuplar arasındaki gerginliği ve mücadeleyi ifade eden Soğuk Savaş, bugünün dünyasında yeni kurumları, aktörleri ve gerilimleri ile yeniden ortaya çıkmaktadır. 20. yy'ın uluslararası kurumları günümüzde NATO-AB örneğindeki gibi varlıkları ile tartışmalı hale gelirken, bugünün dünyasında, BRICS ülkeleri, OBOR (BRI) Girişimi gibi uluslararası ekonomik yapılanmalarla dünyada yeni ortaklıklar, ittifak ilişkileri ortaya çıkarmaktadır. Dünya, ABD ve Çin'in öne çıktığı ancak çok sayıda bölgesel aktörün de yer aldığı yeni bir Soğuk Savaş'a hazırlanmaktadır. Yeni Soğuk Savaş'ta, ekonomik ve silahlı güç mücadelesi dikkat çekici özellikler sergilemektedir.

İki Etkin Araç: Vekalet ve Ticaret Savaşları

Gün geçtikçe karmaşık bir hal alan küresel jeopolitik mücadelenin yeni enstrümanlarından biri de ticaret savaşlarıdır. Ticaret savaşları görünür haliyle, rakip ülkelerin birbirlerinin aleyhine gümrük duvarlarının yükseltmeleridir. Güçlü devletlerin ekonomik-politik hedeflerini gerçekleştirmek için diğer devletlere yönelik olarak kullandığı yöntemlerden biri hiç kuşkusuz ticaret savaşlarıdır. Hükümetler tek taraflı ticari eylemlerde bulunduklarında, kendilerini bu önlemlerden zarar görmüş halde bulan ticaret ortaklarının misillemesine davetiye çıkarırlar. Böylelikle hükümetler, ticaret savaşlarının zorlaması sonucunda karşılıklı müzakerelere girmeye istekli olabilirler (Grossman ve Helpman, 1993). 1970'li yıllardan itibaren özellikle ABD'nin uyuşmazlık yaşadığı ülkelere karşı bir baskı aracı olarak kullandığı "ekonomik yaptırım" kartıyla gerçek anlamda temellerinin atıldığından bahsedilebilecek ticaret savaşları, 21. Yüzyılda Çin-ABD ekseninde hız kazanmıştır. Neredeyse her ülkenin bilhassa ithalat açısından bir numaralı ekonomik partneri haline gelen Çin'in, artık kendi yüksek teknoloji ve sanayi ürünleriyle piyasayı domine etmesi ABD'yi son derece

rahatsız etmektedir. Çin'in yatırımlarını ve uluslararası ticaretten sağladığı yüksek geliri Afrika ve daha pek çok yerde ekonomik tandanslı jeopolitik amaçlar için kullanması, ABD'yi somut olarak harekete geçmeye itmektedir. 2020 yılı itibariyle iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 615.2 milyar dolar seviyesinde olup, söz konusu rakamın 164.9 milyar dolarını ABD'nin Çin'e yaptığı ihracat ve 450.4 milyar dolarını ise bu ülkeden yaptığı ithalat oluşturmaktadır[2]. ABD açısından Çin'e verilen yaklaşık 286 milyar dolarlık yüksek cari açığın Amerikan ekonomisinin temel göstergelerini son derece olumsuz etkilemesi ve yine bu ülkenin elde ettiği gelirleri Amerikan dış politikasının tam zıttı jeopolitik amaçlar için kullanıyor olması karar alıcıları harekete geçirmiştir.

Scholvin ve Wigell'in (2019) dikkat çektiği üzere Barack Obama yönetiminin Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı gibi oluşumlara öncülük edip Amerikan hegemonyasını artırmaya başlaması ve Çin'in etkisini kısıtlandırmasıyla temelleri atılan ticaret savaşları, 2018 yılında başkan Donald Trump'ın resmi olarak Çin'den ithal edilen birçok ürüne yüksek gümrük vergileri getirmesiyle hız kazanmıştır. Çin'in de Amerikan mallarına yönelik ambargolar başlatarak karşılık verdiği ticaret savaşlarının seyri Covid-19 pandemisi ve Joe Biden yönetiminin başa geçmesiyle durulur gibi olsa da bu ülkenin dünyanın çeşitli bölgelerinde kurduğu ittifaklar ve yaptığı yatırımlarla gün geçtikçe artan jeopolitik etkilerini dizginlemek maksadıyla, mevcut ABD yönetimi tarafından ticaret savaşı politikalarının sürdürüleceği öngörülmektedir.

Gümrük vergilerinin azalması, küresel ticaret hacminin artışına büyük katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda korumacı önlemlerin devamı, dış ticaret ve ekonomide daralmalara sebep olmaktadır (Şekil-1). Ticaret savaşlarının sürmesi halinde gümrük vergilerini arttıran ülke sayısının da yükseleceği öngörülmektedir. Böylece vergilerdeki artışlar, 1990 öncesi oranlara ulaştığında dünya genelinde dış ticarette büyük kayıplar ortaya çıkabilecektir. Küresel ekonominin ve ticaret savaşlarının geleceğine yönelik tüm tahminler anlamını yitirmekte olup, bu savaşların geleceğinin ülkelerin Covid-19 pandemisi sonrası uygulayacakları politikalara bağlı olduğu belirtilebilir. Eğer 2008 Krizi sonrasında olduğu gibi korumacı önlemler artmaya devam ederse ticaret savaşlarının etkilerinin de şiddetleneceğinden bahsedilebilir (Şanlı ve Ateş, 2020). Bahse konu etkilerin jeopolitik arenada ne gibi sonuçlara sahne olacağı ise Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi bölgelerdeki yatırım/ticaret faaliyetlerinin ve ittifakların seyrinden anlaşılacaktır.

2 https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china#:~:text=U.S.%20goods%20and%20services%20trade,was%20%24285.5%20billion%20in%202020.

Şekil 1- ABD-ÇİN Ticaret Savaşlarının Küresel GSYİH Oranlarına Etkisi[3]

Soğuk Savaş Dönemi'nin baş aktörleri ABD ve Rusya'nın "dehşet dengesi"yle, her an sıcak çatışmaya girmesinin beklendiği günlerden, Rusya'nın Ukrayna'nın askeri tehdidine karşı ABD'nin "ağır ticari yaptırımlar" tehdidini sürdürdüğü[4] bugünün dünyasında jeoplitik amaçların değilse bile, araçların önemli değişime uğradığı dikkati çekmektedir. Artık ülkelerin birbirini "hizaya getirmek" için nükleer tehdite başvurması çok fazla gerekmemektedir. Günümüzde pek çok ülkenin doyurması gereken kalabalık nüfusları, hassas ekonomik dengeleri, virüs salgınıyla altüst olan üretimleri ve dağılan tedarik zincirleri vardır. Bu şartlar altında; bugünün dünyasında hemen her ülkeyi kolaylıkla destabilize edecek terör unsurları ve ekonomik tehdit seçeneği bulunmaktadır.

Günümüz jeopolitiğinde devletler tarafından sıklıkla yararlanılan bir diğer enstrüman da vekalet savaşı (proxy war) konseptidir. Ülkeler arası güç ve etki mücadelesi sürecinin uzun soluklu ve yıpratıcı olması devletleri alternatif müdahale yöntemleri geliştirmeye yöneltmiştir. Bu anlamda "Devletlerarası Savaş Hukuku"nun varlığı, uluslararası yaptırımların etkisi, konvansiyonel birliklerin sıcak çatışma ve savaş maliyetlerinin devlet bütçelerine etkisi, ordu birliklerinin intikal sürelerinin uzun olması ve bunların idame, lojistik, insan kaynağı ve personel kaybı ile savaşların süre ve etkisi gibi etmenler vekalet savaşları konseptinin ortaya çıkmasını sağlayan başlıca gerekçelerdir (Ateş, 2017). Vekalet savaşı terimi ilk kez Dr. Pat Walsh'un İngiltere'nin yayılmacı siyasetini anlatan ve I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Türkiye üzerindeki emellerini, Yunan saldırısını ve yenilgisini ele aldığı kitapta kullanılmıştır[5]. Vekalet savaşları, pek çok karmaşık uluslararası ilişkiyi bünyesinde toplayan, legal ya da illegal örgütlerce

3 https://knoema.com/infographics/axpybrb/us-china-trade-war-global-impact
4 https://tr.euronews.com/2021/12/12/biden-dan-putin-e-ukrayna-y-isgal-halinde-korkunc-bedel-odersiniz-y-k-c-ekonomik-sonuclar
5 https://www.hussoloji.com/2016/03/vekalet-savaslar-proxy-wars.html?m=1

yürütülen silahlı mücadeleler olarak bilinmektedir. Diasporalar, şirketler, paralı askerler, gönüllüler, dini cemaatler, etnik gruplar, uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları gibi çok çeşitli aktörler vekalet savaşlarının tarafları arasında yer almaktadır (Çoban, 2018). Konsept, devletlerarası rekabetin ve büyük güçlerin uyguladığı stratejilerinin standart bir yansıması haline gelmiştir. Vietnam Savaşı'ndan Afganistan müdahalesine ve Ukrayna çatışmasından Suriye iç savaşına kadar, vekalet savaşları konvansiyonel çatışmaların yerini almış ve aynı zamanda uzun süreli ve bir zamanlar "donmuş" olan çatışmaların ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır (Konyukhovskiy ve Grigoriadis, 2018). Vekâlet savaşlarının uluslararası ve yerel sahada karşılaşılabilecek pek çok örneği bulunmaktadır. Tarihsel süreçte Ortadoğu, Asya, Afrika, Avrupa ve başka alanlarda patlak veren birçok savaş ve çatışmada vekâlet savaşı konseptinin uygulandığı açık bir biçimde görülmektedir. Konsept günümüzde değişen savaş koşullarıyla birlikte devletler için vazgeçilmez bir strateji halini almıştır (Çoban, 2018).

Vekalet savaşları tanımına, küçük devletlerin büyük güçlerden önemli ölçüde dış destek alarak yürüttüğü çatışmalar dahil edilmemektedir. Bununla birlikte geniş ama tanımlanmamış vekâlet savaşları kategorisinde, artan sayıda bilim insanı İspanya İç Savaşı, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, Afganistan Savaşı, Angola›daki İç Savaş ve 1970›lerin sonlarında Kamboçya›daki olaylar gibi tarihi olayları dahil etmektedir. Bu aynı zamanda Suriye İç Savaşı ve Donbass'taki Rusya-Ukrayna çatışması gibi modern çatışmalar için de geçerlidir. Devletler tarafından giderek daha çok istifade edilen özel askeri şirketlerin varlığı da, vekalet savaşlarının öneminin artması noktasında güçlü bir göstergedir. Siber savaşların ve hacker saldırılarının ortaya çıkışı da, vekalet savaşlarıyla doğrudan ilintili gibi görünmekte, ancak siber mekandaki ajanları tanımlamada karşılaşılan yetersizlik, henüz konu hakkında doğrudan çıkarımlara izin vermemektedir (Konyukhovskiy ve Grigoriadis, 2018). Vekalet savaşları olgusu, 21. Yüzyıla gelindiğinde jeopolitik bağlamda birbirleriyle direkt çarpışmaktan kaçınan devletlerin etkin olma mücadelesi verdiği tüm coğrafyalarda ve ayrıca siber dünyada karşımıza çıkmaktadır. Berman ve Lake (2019) eserlerinde, vekalet savaşlarına yönelik Danimarka, Kolombiya, El Salvador, Pakistan ve İsrail'den günümüzde Irak ve Yemen'e kadar geniş bir coğrafyayı içeren örnekler vermişlerdir. Libya'da 2021 yılı itibariyle ABD, AB, Rusya, Türkiye ve Mısır gibi küresel ve bölgesel aktörlerin karşı karşıya geldiği güncel bir vekalet savaşına sahne olmaktadır. Savaşın sonuçları, Doğu Akdeniz başta olmak üzere Afrika ve yakın çevredeki dengeler açısından önemli çıktılar doğuracaktır.

Sonuç

21. Yüzyıl jeopolitiği, geçmiş dönemlerde görülen devletlerarası ideolojik kamplaşmalardan ve konvansiyonel çatışmalara varan sert mücadelelerden farklı bir öze sahiptir. Ekonomik önceliklerle ilerleyen bu jeopolitik

eksende, ticaret savaşları, serbest ticaret anlaşmaları, gümrük duvarları, yaptırımlar ve yüksek bütçeli silahların satışı ana gündem maddelerini oluşturmaktadır. Günümüz jeopolitiği bu çerçevede şekillenmektedir. Bu çerçeve ise yeni bir Soğuk Savaş üretmektedir. Bugünün Soğuk Savaş'ında ideolojik gerekçelerden çok ekonomik söylemler öne çıkmaktadır.

Günümüzde ABD ve Çin arasında son derece yüksek bütçeli bir ticaret savaşı sürmektedir. Ancak ilginç bir biçimde iki ülke arasında hem ticari ilişkiler sürmekte hem de ticaret savaşı sürmektedir. Ticaret savaşları bu çağın özgülüğü içerisinde benimsenmiş bir mücadele yöntemi olarak ortaya çıkmaktadır. Çeşitli ülkelerin güç mücadelesinde zaman zaman başvurulmaktadır. Örneğin ABD-Rusya, ABD-AB, AB-Rusya arasında da son zamanlarda benzer mücadele yöntemleri ya da tehditleşmeleri görülmektedir. Bu yöntem, çeşitli örnek olaylarla anlaşılacağı üzere gibi son derece kullanışlı ve sonuç verici olabilmektedir.

Günümüz dünyasında, muhtemelen acı tarihi olaylar sonucunda konvansiyonel savaşın yıkıcılığı iyi anlaşılmış görünmektedir. Ancak uluslararası güç mücadelesinde silahlar tamamen susturulmuş değildir. Örneğin dünyanın doğal kaynakları bol bir bölgesindeki farklı devletlerin güç mücadeleleri, devletlerin resmi silahlı güçlerinden çok, bir takım farklı örgütlerin desteklenmesi ve çatışmaların körüklenmesi şeklinde sürmektedir. Bu mücadele o bölgede kalmayıp, zaman zaman taraf devletlerin anavatanına da terör olayı olarak sıçrayabilmektedir. İlgili devletlerce sonuç alıcı olarak görülen bu yöntem, günümüzde özellikle Ortadoğu'da etkin olarak kullanılmaktadır.

Bugünün dünyasının güç mücadelelerinde, mümkün olan en az maddi güç ve insan kaybıyla karşı tarafı anlaşma masasına davet ve "ikna"ya çalışmak hedeflenmektedir. Artık en güçlü ülkelerin bile, geçmiş dönemlerin konvansiyonel savaşlarına benzer biçimde yaşanacak insan kaybına ve maddi kayba tahammülü yoktur. Güncel örneklerle görüldüğü gibi 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde, dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan silahlı mücadelelerin insan kaynağı genellikle geri kalmış ülkelerin radikal gruplarından, finans gücü ise daha çok uyuşturucu, "kara para" gibi illegal alanlardan edinilmektedir. Dünyayı yeni Soğuk Savaş'la şekillendirmek isteyen bugünün egemen güçleri, vekalet ve ticaret savaşlarıyla da, yeni ve etkin ama hem kullanılan hem de kullanan açısından son derece riskli yöntemleri benimsenmiş görünmektedir.

Referanslar

Agnew, J. ve Corbridge, S. (1995). Mastering space-hegemony, territory and international political economy. Londra: Routledge.

Ateş, H. (2017). Vekalet Savaşı Stratejisi Ekseninde Gizli Kuvvet İstihbarat. Ankara. Detay Yayıncılık.

Berman, E., & Lake, D. A. (Ed.). (2019). Proxy wars: Suppressing violence through local agents. Cornell University Press.

Cömert, S. (2000). Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul.

Çetin, B. N. (2016). Küresel Şirketlerin Jeopolitik Etkisi. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 19(1), 34-73.

Çoban, C. (2018). Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Terör, Vekâlet Savaşları ve Türkiye. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Dodds, K., Kuus, M., & Sharp, J. (2013). The Ashgate research companion to critical geopolitics. Ashgate.

Güner, B. (2018). Obor Girişimi'nin Coğrafyası. Marmara Coğrafya Dergisi, (37), 112-123.

Grossman, G. M., & Helpman, E. (1993). The politics of free trade agreements.

Hacısalihoğlu, Y. (2006). Kuramsal ve kavramsal bir çözülme: Mekan-Güç-Çatışma ve Jeopolitik. Türk Coğrafya Dergisi, (47), 1-14.

İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2, s. 47-79.

Kantarcı, Ş. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?". Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8(16), 47-84.

Klare, M. (2003). The new geopolitics. Monthly Review, 55(3), 51-57.

Kolasi, K. (2013). Soğuk Savaş'ın barışçıl olarak sona ermesi ve uluslararası ilişkiler teorileri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 149-179.

Konyukhovskiy, Pavel V.; Grigoriadis, Theocharis (2018). Proxy wars, Diskussionsbeiträge, No. 2018/4, Freie Universität Berlin, Fachbereich Wirtschaftswissenschaft, Berlin.

Scholvin, S., & Wigell, M. (2018). Geo-economic power politics: An introduction. In Geo-Economics and Power Politics in the 21st Century (pp. 1-13). Routledge.

Sonn, J. W. & Hsu, L. F. (2020): Geopolitics and economic geography: a commentary on Andy Pike's geographical political economy, International Journal of Urban Sciences.

Şanlı, O., & Ateş, İ. (2017). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 75-101.

Şöhret, M. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği ve Türkiye için Önemi.

Yılmaz, S. (2000). Jeopolitik ve Jeostrateji. Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul.

Bölüm 20

NACE KOD TEMELLİ ARA KALİFİYE ELAMAN İHTİYACININ TESPİTİ VE MESLEKİ YETERLİLİK ALGISI ARAŞTIRMA: AKŞEHİR ÖRNEĞİ

F. Nur YORGANCILAR ATATOPRAK[1]

H. Serdar ÖGE[2]

Haldun SOYDAL[3]

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Akşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. Eposta: fnyorgancilar@gmail.com, ORCID : 0000-0002-0016-9899, Researcher ID: 54395

2 Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eposta: soge@selcuk.edu.tr

3 Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eposta: hsoydal@gmail.com

Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 18401049 nolu yürütücüsü bulunduğum bilimsel araştırma projesinden derlenmiştir.

GİRİŞ

Tüm Dünya'da olduğu gibi, Türkiye'nin de en büyük sorunlarından biri, kalifiye ara eleman temininde yaşanan güçlüklerdir. İşverenlerin ihtiyacı tecrübeli kalifiye ara elemandır; fakat teknik lise ve meslek yüksek okullarından mezun olan bireylerin çıraklık dönemleri ve eğitim sürelerinin uzun sürmesi dolayısıyla, bu talep yeterli düzeyde karşılanamamaktadır.

Bu çalışmada Konya iline bağlı Akşehir ilçesi özelinde, 2019 yılı verileri baz alınmak suretiyle, iktisadi alanda faaliyet gösteren işverenler açısından işgücüne ilişkin yeterlilik algısının betimlenmesi; istihdam ettiği işçiler ile ihtiyaç duyduğu yeni istihdam edeceği işgücünden beklentilerinin ortaya konulması; bu bağlamda da işverenin sahibi ya da yöneticisi olduğu işletme için belirlediği gelecek vizyonlarının hangi değişkenlere bağlı olarak farklılaştığı incelenmektedir. (MEVKA, 2012: i). Buna yönelik olarak; elde edilen bulgular neticesinde, mevcut işgücü talebinin yapısına yönelik bir dizi önerilerde bulunulan çalışmada, Konya/Akşehir ilçesi içinde faaliyet göstermekte olan NACE kod temelli işletmelerde, nitelikli elemen ihtiyacı, ihtiyacın tespiti, mesleki yeterlilik algısı üzerinde işletme sahiplerinde farkındalık oluşturmak ve böylelikle hem işletmenin hem de ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın genel amaçlarını "işverenlerde farkındalık oluşturmak, işletmelerin gelişimi sağlamak, personel alımında dikkat edilen unsurları belirlemek, işvereni personelden beklentiler konusunda bilinçlendirmek ve kalifiye ve ara eleman ihtiyacını tespit etmek" şeklinde sıralamak mümkündür.

Araştırmanın ana kütlesi Akşehir ilçesi sınırları içinde yer alan, NACE kod temelli işletmelerden oluşmaktadır. Örnekleme yöntemi olarak kotalı örnekleme uygulanmıştır. Kotalar; NACE kod temelli işletmelerin sahip veya yetkilileri olmasıdır. Araştırmanın ana kütlesinin ve örnekleminin bu özelliklere sahip işletmelerden seçilmesinin gerekçeleri şu şekilde özetlenebilir:

- Nitelikli eleman ihtiyacının belirlenmesi,
- Mevcut personelin yeterlilik belgeleri(diploma, sertifika)
- Selçuk Üniversitesi ile NACE kod temelli işletmelerin işbirliği ve işletmelerin gelişimine katkı sağlama,
- İnsan kaynakları birimi gerekliliği
- Hizmet içi eğitimin önemi

Örneklem Akşehir ticaret odasından resmi yazı ile alınan 1183 işletme listesinde yer alan işletmelerden askıda olan 163 tanesi dikkate alınma-

yıp, faal durumda olan 1020 işletme NACE kod temelli mesleki tasnifleri yapılarak oluşturulmuştur. Akşehir ticaret odası web sitesinde yayınlanan istatistiki raporlar ve Akşehir Sanayii Odası 2011-2016 Strateji planı raporu verileri de dikkate alınarak 475 örneklem grubu baz alınarak saha çalışması gerçekleştirilmiştir.

Yüz yüze görüşme tekniği şeklinde uygulanan anket çalışmasında, sahadan gelen verilerin TK (Telefon kontrolü) yapılmış ve anlamlı bulunan 449 anket formu geçerli sayılmıştır. Araştırma konusuyla ilgili veriler Kantitatif anket yönteminin yüz yüze görüşme tekniğiyle birincil kaynaklardan elde edilmiştir ve bu veriler araştırma raporunun sonunda verilen soru formu aracılığıyla konusunda uzman 17 Anketör 1 Süpervizör tarafından gerçekleştirilmiştir. 2 TK (Telefon kontrolü) personeli ile 3 gün boyunca Anket yapılan işyeri yetkilileri aranılarak kontrolleri yapılmış ve SPSS (22 Versiyon) programına yüklenmiştir. SPSS programına yüklenilen veriler analiz uzmanları tarafından gerekli veri seti kontrolleri yapıldıktan sonra verilerin analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında kalifiye eleman ihtiyacının tespiti, işverenlerin mesleki yeterlilik algısı, işverenlerin işten çıkarma nedenleri, işverenlerin personelden beklentileri, ve personel alım süreç bilgisi elde edilmiştir. Literatürde bu çalışmanın konusuna benzer nitelik taşıyan çalışmalar değerlendirildiğinde, yapılan araştırmaların yönünün genellikle yüksek öğretim kurumlarının ilgili bölümlerinden mezun olan potansiyel emek gücünün işveren beklentisini ne düzeyde karşıladığı; daha kalifiye bir arz yapısı için öğretim müfredatlarında olması gereken değişiklikler üzerine geliştiği göze çarpmaktadır.

İŞLETMELERE İLİŞKİN GENEL BİLGİLERE YÖNELİK BULGULAR

Bir işletmede görüşülen yetkilinin işyerinde & firmasında bulunanların statülerine göre; 309'u işletme sahibi, 87'si yetkili çalışan, 35'i yönetici, 18'i ise ortaktır. Araştırma 449 örneklem ile yapılmış olup, Araştırmaya katılanların %68,8'i işleme sahibi, 19,4' ü yetkili çalışan (muhasebeci şef vb.), %7,8'i yönetici, %4,0 'ı ise işletme ortağı olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırma yapılan işletmelerde yetkililerin öğrenim durumlarına göre dağılımları; 449 yetkiliden 173'ü lise mezunu, 122'si ilkokul mezunu, 67'si lisans mezunu, 11,4'ü ortaokul mezunu, 23'ü önlisans mezunu,11'i yüksek lisans ve üzeri mezunu iken, 2 yetkili ise okur-yazardır. Araştırmaya katılan yetkililerin %38,5'i lise, %27,2'si ilkokul, %14,9'u lisans, %11,4'ü ortaokul, %5,1'i önlisans, %2,4'ü yüksek lisans ve üzeri, %0,4'ü okur-yazar olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmaya dahil olan yetkililere NACE kod temelinde işletmenin faaliyet türü sorulduğunda; 449 yetkiliden 176'sı satıcı/pazarlama işletmesi, 146'sı hizmet işletmesi, 95'i üretici işletme, 14'ü

gıda, 13'ü metal, 5'i, tarım işletmesi yanıtı vermiştir.

Ayrıca, Araştırmaya dahil edilen işletmelerin kaç yıldır faaliyet göstermekte olduğu sorulduğunda, 449 yetkiliden 191 yetkili 21 yıl ve üzeri, 79 yetkili 1-5 yıl arası, 64 yetkili 6-10 yıl arası, 49 yetkili 11-15 yıl arası, 45 yetkili 16-20 yıl arası, 21 kişi ise 1 yıl ve altı faaliyet gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Toplam 449 katılımcı %42,5'i 21 yıl ve üzeri, % 17,6'sı 1-5 yıl arası, %14,3'ü 6-10 yıl arası, %11,9'u 11-15 yıl arası, %10,0'ı 16-20 yıl arası, %4,7'si 1 yıl ve altı faaliyet gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar içerisinden; işletmenizin sermaye yapısı nasıldır? sorusuna 449 yetkiliden 341'i Tek kişi işletmesi, 55'i Limited, 24'ü Adi şirket, 16'sı Anonim, 6'sı Aile şirketi, 4'ü Kolektif, 2'si Şahıs Komandit, 1'i Kooperatif olarak yanıtlamıştır. Araştırmaya katılanlan yetkililerin %75,9'u Tek kişi işletmesi, % 12,2'si Adi şirket, % 5,3'ü Anonim, % 1,3 Aile şirketi, % 0,9'u Kolektif, % 0,4'ü Şahıs Komandit, %0,2'si Kooperatif cevabı vermişlerdir.

İstihdam edilen kişi sayısına göre işletmenizin ölçeği nedir? Sorusunu 449 işletme yetkilisinden 397'si mikro(1-9), 43'ü küçük(10-49), 9'u ise orta(50-249) olarak yanıtlamıştır. Yüzdelik dağılım olarak ise %88,4 işletme yetkilisi mikro, %9,6 işletme yetkilisi küçük, %2,0 işletme yetkilisi ise orta olarak tanımlanmıştır.

Araştırmaya dahil olan işletmelerde; 405 işletmede 1-15 işgücü, 31 işletmede 16-35 işgücü, 8 işletmede 36-50 işgücü, 5 işletme de ise 51-150 işgücü istihdam edilmektedir. Öte yandan yüzdesel olarak %78,0 işletmede hiç kadın işgücü çalışmamaktadır. %20,3 işletme 1-9 arası kadın istihdam etmektedir. %0,7 işletmede 10-16 kadın, %0,4 işletmede 17-23 kadın çalışırken, %0,7 işletmede 24-50 kadın istihdam edilmektedir. Araştırmaya katılan işletmeler arasında 194 işletme emek yoğun teknolojiyle üretim yapmasına karşın, 155 işletme sermaye yoğun üretim yapmaktadır.

449 işletmenin 148'inde %51-70 kapasite kullanımı mevcuttur.126 işletmede %31-50 kapasite kullanımı, 94 işletmede %71-90 kapasite kullanım oranı söz konusuyken; 62 işletmede %10-30, 19 işletmede ise %91 ve üzeri kapasite kullanımı mevcuttur. Araştırmaya katılan işletmelerin %33,0' ında kapasite kullanımı %51-70, %28,1 işletmede kapasite kullanımı %31-50, %20,9 işletmede kapasite kullanımı %71,90 kapasite kullanımı %13,8, işletmede %10-30, %4,2 işletmede kapasite kullanımı ise %91 ve üzeri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İşletmelerin aylık toplam maliyet dağılımları (2019 yılı itibariyle) ise; 280 işletmede 1.000-10.000 TL, 72 işletmede 10.001-20.000 TL, 37 işletmede 20.001-50.000 TL, 23 işletmede 50.001-100.000 TL, 18 işletmede 101.000-150.000 TL, 19 işletmede ise 151.000 TL ve üstü şeklinde beyan edilmiştir. Araştırmaya katılan işletmelerin %62,4'ünün aylık toplam maliyeti 1.000-10.000 TL, işletmelerin %16,0'ının aylık toplam maliyeti

10.001-20.000 TL, işletmelerin %8,2'sinin aylık toplam maliyeti 20.001-50.000 TL, işletmelerin %5,1'inin aylık toplam maliyeti 50.001-100.000 TL, işletmelerin %4,0'ının aylık toplam maliyeti 100.001-150.000 TL, işletmelerin %4,0'ının aylık toplam maliyeti ise 150.001 TL ve üzeri olduğu tespit edilmiştir.

Analize tabi tutulan işletmelerin 416'sında ithalat ya da ihracat yapılmamaktadır. 11 işletmede 6-10 yıldır ithalat ya da ihracat yapılmaktadır. 9 işletmede 11-15 yıldır ithalat veya ihracat yapılmakta iken; 8 işletmede 1-5 yıldır ithalat veya ihracat yapılmaktadır. 2 işletmede 1 yıldan daha az süredir ithalat veya ihracat yapılmakta; 3 işletmede ise 16 yıl ve üzeri süredir ithalat veya ihracat yapılmaktadır. Bu işletmelerin %92,7'sinde ithalat veya ihracat yapılmamaktadır. Araştırmaya katılan işletmelerin %2,4'ünde 6-10 yıldır ithalat-ihracat, %2,0 ında 11-15 yıldır ithalat-ihracat, %1,8'inde 1-5 yıldır ithalat-ihracat %0,4'ünde 1 yıldan az , %0,7sinde ise 16 ve üzeri süredir ithalat ve ihracat yapılmaktadır.

Araştırmaya katılan 112 işletmenin pazar payı %5-10, 101 işletmenin pazar payı %11-20, 98 işletmenin pazar payı %21-30, 83 işletmenin pazar payı %5'in altı, 36 işletmenin pazar payı %31-49, 19 işletmenin pazar payı ise %50 ve üzeridir. Araştırmaya katılan %24,9 işletmenin pazar payı %5-10, işletmelerin %22,5'inin pazar payı %11-20, işletmelerin %21,8'inin pazar payı %21,30, işletmelerin %18,5'inin pazar payı %5'in altında, işletmelerin %8,0'inin pazar payı %31-49 iken işletmelerden %4,2'sinin pazar payı ise %50 ve üzeridir.

Akşehir'de araştırmaya katılan 449 işletmeden 260 işletme sabit ücret politikası izlemektedir. 133 işletme bireysel performansa göre ücretlendirme yaparken 41 işletme, işletme performansı bazında ücretlendirmeyi tercih etmiştir. 11 işletme kıdeme göre ücretlendirmiştir. 3 işletme yetkinlik bazlı ücretlendirme uygulamasında iken 1 işletme işe göre ücretlendirme yapmaktadır. Araştırmaya katılan işletmelerin %57,9'u sabit ücret uygulamaktadır. %29,6 işletme ücretlendirmeyi bireysel performansa göre yapmıştır. İşletmelerin %9,1'i işletme performans bazlı ücretlendirme yaparken işletmelerin %2,4'ü çalışanlarını kıdeme göre ücretlendirmiştir. İşletmelerin %0,7'si yetkinlik bazlı ücretlendirmeyi tercih ederken araştırmaya katılan işletmelerin %,2'si ise işe göre ücretlendir uygulamasındadır.

Araştırmaya katılan işletmelerden (2019 yılı itibariyle) 277 tanesinin vasıflı personel maliyeti 2001-3000 TL, 67 işletmenin vasıflı personel maliyeti 3001-4000 TL, 65 işletmenin vasıflı personel maliyeti 1.000-2000 TL, 17 işletmenin vasıflı personel maliyeti 4001 - 7000 TL iken 1 işletmenin vasıflı personel maliyeti 7001 - 10000 TL dir. İşletmelerin %45,8'inin vasıflı personel maliyeti 2001-3000 TL, %24,2 işletmenin vasıflı personel maliyeti 3001-4000 TL, %23,5 işletmenin vasıflı personel maliyeti 1.000-

2000 TL, %6,1 işletmenin vasıflı personel maliyeti 4001 - 7000 TL iken %0,4 işletmenin vasıflı işgücü maliyeti ise 7001 - 10000 TL'dir.

Araştırmaya katılan (2019 yılı itibariyle) 222 işletmenin çalıştırdığı vasıfsız emeğin işletmeye maliyeti 1000-2000 TL arası, 71 işletmede vasıfsız personel maliyeti ise 2001-3000 TL arası, 22 işletme de ise vasıfsız personel maliyeti 3001-4000 iken 2 işletmede vasıfsız personel maliyeti 3001-4000 arasıdır. Araştırmaya katılan işletmelerin %70,0'ının vasıfsız işgücü maliyeti 1000-2000 TL, %22,4 işletmenin vasıfsız eleman maliyeti 2001-3000 TL, %6,9 işletmenin vasıfsız personel maliyeti 3001-4000 TL, %0,6 işletmenin vasıfsız personel maliyeti ise 4001-7000 TL'dir.

Araştırmaya katılan 449 işletmeden, 202 işletmenin ihtiyaç duyduğu işgücü sayısı 1-5 arasıdır. 149 işletmede ihtiyaç duyulan emek sayısı 6-10 kişi, 69 işletmede ise personele ihtiyaç duyulmamaktadır. 1 işlemde ihtiyaç duyulan personel sayısı 11-25 kişi, 12 işletmede ihtiyaç duyulan personel sayısı 26-49 kişi, 4 işletmede ihtiyaç duyulan personel sayısı 50 ve üzeridir.

Araştırmaya katılan 449 işletmeden 223'ü referans/tanıdık vasıtasıyla alım yaptıklarını beyan etmişlerdir. 144 işletme firmaya yazılı/kapıdan başvurularla, 40 işletme internet ilanı ile, 31 işletme İŞKUR vasıtasıyla, 11 işletme ise gazete aracılığıyla personel alımı gerçekleştirmektedir. İşletmelerin %49,7'si referans/tanıdık vasıtasıyla alım yapmaktadır. %32,1'i firmaya yazılı/kapıdan başvurularla, %8,9'u internet ilanı ile %6,9'u İŞKUR vasıtasıyla, %2,4'ü ise gazete aracılığıyla personel alımı gerçekleştirmektedir.

Araştırmaya katılan işletmelerin işe alımda önemsediği temel kriterler ise 449 işletmeden 362'sinde tecrübe, 38'inde eğitim, 33'ünde daha az ücret, 14 işletmede yaş faktörü iken 2 işletme ise cinsiyete önem vermektedir. İşletmelerin %80,6'sı tecrübeyi önemsemektedir. %8,5 işletme eğitimi dikkate almaktadır. %7,3 işletme daha az ücretle çalışacak personeli tercih ederken %3,1 işletme yaş kriteri aramaktadır. %0,4 işletme ise cinsiyet faktörünü önemsemektedir.

Araştırmaya katılan 449 işletmeden 160'ının %11-20 çalışanının istihdam edildikleri işe ilişkin ustalık belgesi, diploması vs. vardır.124 işletmede çalışan %1-10 kişinin yeterlilik belgesi bulunmaktadır. 114 işletmedeki personelin %21-50 çalışanının yeterlilik belgesi mevcut iken 47 işletmenin %51-70 çalışanının ustalık belgesi diploma vs. belgeleri bulunmaktadır. Sadece 4 işletmede çalışanların %71-%100'ünün yeterlilik beelgeleri bulunmaktadır. Araştırrmaya katılan işletmelerden %35,6'sı; %11-20 düzeyinde istihdam edildikleri işe göre yeterlilik belgesine sahip işgücü istihdam etmektedir. %27,6 işletmenin %1-10 çalışanı işe ilişkin belge ya da diplomaya sahiptir. %25,4 işletmede çalışan personelden %21-

50'si yeterlilik belgsine sahiptir. İşletmelerin %10,5'inde çalışanların %51-70'inin yeterlilik belgesi bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan 449 işletmenin 270 tanesine yapılan iş başvuruları, emek talep miktarını karşılayacak sayı ve düzeydedir.179 işletmeye yapılan başvurular ise ihtiyacı karşılayacak sayı ve düzeyde değildir. Araştırma yapılan işletmelerin %60,1'ine yapılan iş başvuruları işgücü ihtiyacı karşılayacak sayı ve düzeyde iken ;%39,9'una yapılan başvurular ihtiyacı karşılayacak sayı ve düzeyde değildir.

EMEK (İŞGÜCÜ) TALEBİNİN NİTELİĞİ - İŞE ALIM SÜRECİNDE İŞVERENİN ARADIĞI NİTELİK VE NİCELİK ÖZELLİKLERİNE YÖNELİK BULGULAR

Araştırmada işletmelerin emek talebi niteliğini ölçme amaçlı işletme yetkililerine yöneltilen 5'li likert ölçekli 23 soruya ilişkin cevaplar Cronbach's Alpha güvenilirlik testine tabi tutulmuştur ve **.8 > α ≥ .7** Kabul edilebilir test sonucuna göre Frekans Yüzde değerlendirmesi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan işverenlere *şu anki emek talebinin niteliğini değerlendirmeyi içeren ifadeler* tablo halinde verilmiş ve önem derecesine göre 1'den 5'e kadar puanlamaları istenilmiştir. Elde edilen bulgular şu şekildedir;

Personelin Kadın olması; İşletme yetkilileri için istihdam edilecek işgücünün kadın olmasını 1. sırada önemli bulanların oranı % 1,8 iken 5. sırada önemli olduğunu ifade edenlerin oranı % 28,5 hiç önemi yok şeklinde beyanda bulunanların oranının % 12 olduğu,

Personelin Erkek olması; İşletme yetkilileri için personelin erkek olmasının önemini; 1. sırada önemli bulanların oranı % 24,5 iken , 2. sırada önemli olduğunu ifade edenlerin oranı % 43,0 , birinci ve ikinci sıra toplamı % 67,5 , 5, sırada önemli diyenler % 2,4 hiç önemi yok şeklinde beyan edenlerin ise % 0,9 olduğu, işletmeler için personelin erkek olmasının oranı ***kadın olması oranına göre % 55,7*** oranında daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Personelin iyi bir referansının olması; 1. Sırada önemli bulanlar % 22,3 , 2. sırada önemli bulanlar % 47,4'tür. 1. ve 2. sırada önemli bulanların toplamı ise toplamı % 69,7'dir. Görüldüğü üzere işletmeler açısından işe alınacak bir personelin iyi bir referansı olması önem arz etmektedir.

Personelin Tanıdığım bir kişi olması; emek talep ederken tanıdığı birisini tercih etmesi ifadesine önem derecesi bakımından işletmelerin % 22,9'u 1. sıra derken % 49,0'u 2. sırada önemli olduğunu belirtmiştir ***1.ve 2. Sıra toplamının % 71,9*** olduğu araştırma sonucuna yansımıştır.

Personelin Güvenilir birisi olması; işverenlerin istihdam edecekleri

işgücünün güvenilir olmasını çok önemsedikleri göze çarpmaktadır. Buna göre; 1. sırada önemli bulanların oranı % 57,2, 2. sırada önemli bulanların oranı % 39,6'dır. ***1 ve 2. sıra toplamı % 96,8 olduğu sonuçlara yansımıştır.***

Personelin Prezentabl olması; İşletmelerin % 4,7'si 1. sırada;, % 23,6'sı 2. sırada, % 47,7'si 3. sırada önemli olduğunu belirtmişlerdir. İşletme yetkililerine göre personelin prezentabl olması 3. sırada önem arz etmektedir.

Personelin Düzgün bir diksiyona sahip olması; İşletme yetkililerine göre personelin düzgün bir diksiyona sahip olmasını % 45,9'u için 3. sırada önem arz ederken % 29,2 için 2. sırada, % 7,3'ü 1. sırada önemli görmektedirler.

Personelin En az 1 yabancı dil bilmesi; İşletme yetkililerinin işe alınacak personel tercihinde en az 1 yabancı dil bilmesi % 51,9 ile 5. önem sırasında yer alırken 1. sırada önemli olduğunu vurgulayanların değeri % 1,1'tirYabancı dil bilmesinin işletmeler açısından önem değerinin çok düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Personelin iyi düzeyde bilgisayar kullanabilmesi; İşletme yetkililerine göre personelin iyi düzeyde bilgisayar kullanabilmesi % 38,1 işletme açısından 4. sırada önemli iken; 5. Sırada öenmli görenlerin payı % 37.0, 1. sırada önemli olduğunu düşünenlerin yüzdesi ise % 1,6'dır. İşletme yetkililerine göre personelin bilgisayar biliyor olmasını çok da önemli olmadığı gözlemlenmiştir.

Personelin Deneyimli olması; işletme yetkilileri personel taleplerinde deneyimli olması % 45'i için 1. sırada önemli iken, 2. sırada önemli bulanlar % 50,8 düzeyindedir. 1 ve 2. Sırada önemli bulanların toplamının % 95,8 olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre işletme yetkilileri deneyimli personeli daha çok tercih etmektedirler.

Personelin Deneyimsiz olması; işletme yetkilileri personel taleplerinde deneyimsiz olması, 4. Sırada önemli şeklinde beyan edelerin oranı % 42,8 iken, % 37,0'si ise 5. sırada önemli demişlerdir. 5. ve 4 sırada önemli diyenlerin toplamı %79,8 olarak araştıma sonucuna yansımıştır. Araştırma sonucuna göre işletme yetkilileri deneyimsiz işgücününe yönelik taleplerinin oldukça düşük olduğgörülmektedir. Şöyle ki; 1. sırada tercih ederim diyenlerin oranı % 1,1'dir.

Personelin Asgari ücrete razı olması; emek taleplerinde personelin asgari ücrete razı olmasını; işletmelerin % 44,1'i 2. sırada önemli bulurken; % 11,1'i ise 1. sırada önemli olduğunu vurgulamışlardır. 1. sırada ve 2. sırada asgari ücrete razı olmasını önemli görenlerin toplamı ise % 55,2'dir. Geriye kalan % 35,9'luk işletmeler için ise asgari ücrete razı olması ifadesi

3. sırada önemli görülmüştür.

Personelin Verilen ücret üzerinde pazarlık yapmaması (işverenin öngördüğü ücrete razı olması); işverenlerin, verilen ücrete razı olması pazarlık yapmamasını önem düzeyleri bakımından; %9,1'i 1. sırada, 48,8'i 2. sırada , 31,8'i ise 3. sırada önemli olduğu şeklinde değerlendirme yapmışlardır. 1. ve 2. sırada önemli olarak değerlendirme yapanların toplamı ise %57,9'dur. Bu değerler ***Personelin asgari ücrete razı olması*** değerleri ile örtüşen değerlerde çıkmıştır.

Personelin Bir önceki işinden kaynaklanan müşteri potansiyelinin olması; Emeğin niteliğinin değerlendirmesinde işe alınacak personelin bir önceki işinden kaynaklanan müşteri potansiyelinin olması, tercih sıralamasında % 21,4'ü oluşturan işletmeler açısından 1. sırada, 29,2'si bakımından 2. sırada , 41,4'ü tarafından ise 3. sırada önemli bulunmuştur.

Personelin Yenilikçi bir izleniminin olması; İşletme yetkililerinin personel talebi değerlendirmesinde personelin yenilikçi bir izleniminin olması tercih sebebi sıralamasında 3. Sıra % 45.2 olurken , 2. Sıra % 28,3, 1. Sıra ise 14,0 olarak araştırma sonuçlarına yansımıştır.

Personelin Uyumlu ve işbirlikçi olması; İşletmelerin nitelik bakımından emek talebi değerlendirmesinde % 55,9'u uyumlu ve işbirliğine yatkın olmayı 2. sırada önemli bulurken, % 24,5'i 1. sırada önemli bulmuşlardır. 1.ve 2. sıra önem düzeyleri toplamı % 80,4 olarak araştırma sonuçlarına yansımıştır.

Personelin Esnek çalışma saatlerine uygun olması; Personel tercihinde esneki çalışma saaatlerine uygun olan kişilerin tercih edilme sıralaması ise şu şekildedir: İşletmelerin % 56,1'i için önem düzeyi bakımından 2. sırada yer alırken, % 27,2'si için 1. sırada yer almıştır. 1. ve 2. sıralarda tercih toplamı ise % 83,3'tür.

Personelin Evli olması; İşverenler personel değerlendirmelerinde kişinin evli olmasına yönelik tercih sıralamalarını, %29.6'sı 3. sırada önemli, % 27.8'i 2. sırada, % 23,4'ü ise 5. sırada önemli olarak beyan etmişlerdir. Evli olmayı 1. sırada önemli bulanların oranı ise % 6,2 olarak gerçekleşirken; evli olması hiç önemli değil diyenler % 2,2 düzeyindedir.

Personelin Bekar olması; İşverenlerin %32,7'si istihdam edilecek kişinin bekar olmasının 3.sırada, %26,5'i 5. sırada, %24,7'si 4. sırada; %9,1'i ise 2. sırada önemli olduğunu vurgulamışlardır. Personelin bekar olması hiç önemli değil diyenlerin oranı %2.7 iken 1. derecede önemli bulanların oranı %4,2 dir . Personelin Evli olması değerleri ile kıyaslandığında; 1. sırada önemli diyenler arasında % 2.0 lik bir fark varken 3. sırada önemli diyenler arasında % 3,1; 2. sırada önemli bulanlar arasında ise %18,1'lik farklar olduğu gözlemlenmiştir. Buradan çıkarılabilecek sonuç, emek tale-

bi bakımından işverenin bekar işgücünü tercih sebebi olarak gördüğüdür.

Personelin Dul ya da boşanmış olması; İşletmeler personel talep tercihlerinde personelin Dul yada boşanmış olması değerleri personel tercihinde çok etkileyen bir faktör olmadığı araştırma sonuçlarına yansımıştır. Nitekim personelin dul yada boşanmış olması kriteri %32.3 işletme için 5. sırada, % 26.1'i için 4. sırada, % 29,3'ü açısından 3. sırada önemli bulunmuştur. 1. sırada önemli diyenlerin oranı ise % 3,1'dir.

Personelin Seyahate engelinin olmaması; Personelin seyahate engel olmaması değerleri % 49,2 işletme tarafından 3. sırada önemli bulunurken, %13,1'i için 2. sırada önemlidir. 2. ve 3. sırada öncelikli diyenlerin toplamı ise %62,3 dür. Seyahat konusu tercihimiz için 1. öncelik diyenlerin oranı ise sadece % 2.0 dır. Hiç önemli değil diyenlerin oranı ise muhtemelen işkoluna da bağlı olarak % 4.0 olarak saptanmıştır.

Personelin Başvuracağı pozisyona ilişkin diploma vb. belge sahibi olması; Emek arzını niteliği yönünden değerlendiren işverenlere göre; kişinin başvuru yapacağı pozisyona ilişkin diploma vb. belge sahipliği işletmelerin %30,3'ü için 3. sırada ve en yüksek değerdedir. 1. sırada önemli bulan işletmelerin %4.2 olarak gerçekleşmesi ve hiç önemli değil diyenlerin oranının ise %2.9 olarak araştırma sonuçlarına yansıması belge sahipliğinin personel tercih etmedeki etken faktörler arasında orta düzeyde önemli bir tercih sebebi olarak değerlendirmeye tabi tutulduğuna işaret etmektedir.

Personelin en az lisans mezunu olması gerekir; Personelin en az lisans mezunu olması gerekir ifadesi işletme yetkililerince % 39.2 ile 4. sırada önemli bulunan bir sonuç olarak araştırma sonuçlarına yansırken , % 28,7'si 5. sıra , % 13,4'ü ise hiç önemli değil demiştir. En az lisans mezunu olması 1. Derecede yani çok önemli diyen işletmelerin oranı ise oldukça düşük bir yüzde şeklinde; % 0.9 olarak tespit edilmiştir.

İŞVERENİN MEVCUT İSTİHDAM ETTİĞİ İŞGÜCÜNDEN BEKLENTİLERİNE YÖNELİK BULGULAR

Araştırmada, işverenlerin halihazırda istihdam ettikleri işgücünden nicelik ve nitelik bakımından beklentilerini ölçmeye yönelik olarak 5'li likert ölçekli 28 ifade verilmiş ve alınan cevaplar Cronbach's Alpha güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Test sonucuna göre; $\mathbf{.8 > \alpha \geq .8}$ İyi seviyede olduğu gözlemlenmiş ve Frekans, Yüzde ve Çapraz değerlendirmeler yapılmıştır.

Case Processing Summary		
	N	%

Cases	Valid	449	100,0
	Excluded[a]	0	,0
	Total	449	100,0
a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.(a. Prosedürdeki tüm değişkenlere dayalı olarak listeden silme)			

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
,851	28

Item-Total Statistics				
	Ölçek Ortalaması	Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Cronbach's Alpha
Uygun görülen ücret düzeyine razı olması	125,47	120,009	,129	,853
Uygun görülen pozisyona razı olması	125,38	118,820	,250	,850
Esnek çalışma saatlerine uyum sağlaması	125,26	118,675	,313	,848
Mesai saatlerine uyması	125,18	119,071	,307	,849
İşletmeyi ve işi benimsemesi	125,18	119,633	,238	,850
Prezentabl (güzel görünüm sergilemesi	126,51	112,759	,432	,844
İşverene karşı gelmemesi	125,66	112,511	,598	,840

Araştırmaya katılan işverenlere *halihazırda çalışan personellerinin niteliklerini değerlendirmeyi ve çalışanlarından beklentilerini içeren ifadeler* tablo halinde verilmiş ve önem derecesine göre 1'den 5'e kadar puanlamaları istenilmiştir. Elde edilen bulgular şu şekildedir;

Uygun görülen ücret düzeyine razı olması; Araştırmaya katılan işletme yetkilileri/sahiplerimin %45.5'i personelin uygun görülen ücret düzeyine razı olmasını 1. Sırada; %38,8'i 2. sırada önemli bulmuşlardır. Personelin uygun görülen ücrete razı olmasının 1. ve 2. sıra önem toplamlarına bakıldığında %84,2 olarak araştırma sonuçlarına yansımıştır.

Buradan çıkartılan sonuca göre ise işveren, çalışan personelinde olduğu gibi işe alınacak personelde de uygun görülen ücrete razı olmayı önemli bulmaktadır.

Uygun görülen pozisyona razı olması; Personelin uygun görülen pozisyona razı olması, %46,3 oranında işletme tarafından 1. sırada önemli olarak değerlendirilirken, %44,3'ü ise 2. sırada önemli demiştir. 1. ve 2. sırada önemli olarak değerlendirenlerin toplamı %90,6'dır. Buna göre ise işletme yetkilileri personelin kendisine uygun görülen pozisyona razı olmasını istediği sonucuna varılmıştır.

Esnek çalışma saatlerine uyum sağlaması; İşletme yetkililerinin %51,9'u personelin esnek çalışma saatlerine uyum sağlamasını 1. sırada beklerken, % 43,7'sinin 2. sırada beklediği görülmüştür. 1. ve 2. sıradaki beklenti toplamına bakıldığında ise %95,6 oranında işverenlerin esnek çalışma saatlerine uyum beklentisi içinde oldukları görülmüştür. Personelin esnek çalışma saatlerine uyum göstermesi en yüksek düzeyde beklenti olarak gerçekleşmiştir.

Mesai saatlerine uyması; İşletme yetkililerine göre personelin mesai saatlerine uyması gerekliliğine yönelik beklenti ifadesi %57.2 oranında 1. sırada, % 40,5'i açısından 2. sırada önemli gerçekleşmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse işverenler, personelin mesai saatlerine uyum göstermelerini yüksek derecede önemsemektedirler.

İşletmeyi ve işi benimsemesi; Çalışanların işletmeyi ve işi benimsemesi %59.5 oranında işletme açısından 1. sırada beklenen, % 37,4'ü için 2. Sırada beklenen bir durumdur. 1. ve 2. sıra önemli diyenlerin toplamına bakıldığında %96,4 oranla işletmeyi ve işi benimseyen personelin işveren açısından hem işe alım hem de işte devamlılık açısından tercih sebebi oldukları gözlemlenmiştir.

Prezentabl görünüm sergilemesi; Araştırmaya katılan işletme verilerine göre personelin prezentabl görünümlü olması işletmelerin %42,5'si için 3. sırada beklenen bir durum iken; %23,.8'i açısından 2. sıra, %12.0 oranında işletme bakımından ise 1. sırada beklenti oluşturduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, işletme yetkililerine göre personelin prezentabl görünümlü olmasına yönelik beklenti oranı, yaptığı iş ve mesleği ile doğru orantılı değerler arz etmektedir. Mesleğini ve işini iyi yapan personelin prezentabl görünümlü olmasının önem sıralaması 3. sırada yer almıştır.

İşverene karşı gelmemesi; Personelin işverene karşı gelmemesi işletme yetkililerince %39.6 oranında 2. derecede bir beklenti çıkarken %34.1 oranında işletme için 1. derecede yer almıştır. 1 ve 2. sıranın toplamlarına bakıldığında ankete katılan işverenlerin %73,7'i personelinin kendisine ve işletme yetkililerine karşı gelmemelerini yüksek derecede bekledikleri /

önemsedikleri gözlemlenmiştir.

Diğer çalışanlar ve yöneticiler ile uyumlu çalışması; İşletme yetkililerinin %41,4'e göre personelin diğer çalışanlarla uyumlu olması 3. sırada bir beklenti iken, %33,6 oranında işveren 2. sırada; %15.1 oranında işveren 1. sırada, %8,7 oranında işveren ise 4. sırada, %0,9 oranında ise işveren açısından ise 5. sırada bir beklenti olarak elde edilmiştir. Buna göre personelin diğer çalışanlar ve yöneticiler ile uyumlu çalışma beklentisinin değerlendirme sıralamasında 3. derece öneme sahip olduğu söylenebilir.

Yenilikçiliğe açık olması; İşletme yetkililerine göre personelin yeniliğe açık olması ankete katılan işetmelerin %41,4'ü için 3. sırada yer alırken, %33,6'sı için 2. sırada yer almıştır. Buradan çıkartılan sonuç ise işverenlerin personelin yeniliğe açık olma beklentileri 3. derece olarak saptanmıştır.

Müşteriyi etkileme kabiliyetine haiz olması; Personelin müşteriyi etkileme kabiliyetine haiz olması işletme yetkililerinin beklentilerine göre %41,2 oranında 2. sırada yer alırken, %25,6 oranında 1. sırada yer almıştır. 1. ve 2. sırada müşteriyi etkileme beklenti oranın %66,8 olduğu tespit edilmiştir. İşverenlere göre müşteriyi etkileme kabiliyeti olan personeli, işletmeleri için önem arz eden personel olarak gördükleri araştırma sonuçlarına yansımıştır.

Düzgün bir diksiyonu olması; personelin düzgün bir diksiyona sahip olması %43,4 oranında 3. sırada önemli bir beklenti çıkarken, %27,4 oranında 2. sıra, %10.0 oranında 1. sırada olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşletme yetkililerine göre personelin düzgün bir diksiyona sahip olmasına yönelik beklenti 3. derecede yer almıştır.

İşle ilgili diploma vb. belge sahibi olması; İstihdam ettiği personelin çalıştığı iş ile ilgili diploma vb. belge sahibi olması % 33,4 oranında işveren için 3. sırada yer alırken, %27,8 oranında işveren için 4. sırada, %18,7'i için ise 5. sırada yer aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. İşletme yetkililerince personelin işle ilgili diploma vb. belgesinin olması olmazsa olmaz derecede bir beklenti oluşturmamaktadır.

En az 1 yabancı dil bilgisine sahip olması; İşletme yetkililerince personelin en az bir yabancı dil bilmesinin beklentisi %50.8 oranında; yeni işe alacakları personele yönelik beklentilerine paralel biçimde 5. sırada önemli bulunurken; %19.4 oranında 4. sırada, hiç önemli değil diyenlerin oranı ise %17.4 oranında elde edilmiştir. Buna göre, Akşehir ilçesi örnekleminde yer alan işveren açısından yabancı dil bilgisi çok da önemli değildir.

Teknolojik yeniliklerin takipçisi olması; Araştırmaya katılan işletme yetkililerinin personelden teknolojik yeniliklerin takipçisi olma beklenti-

leri ifadesi %45.0 oranında 3. sırada yer alırken, %24.1 oranında 4. sırada, %11.4 oranında 5. sırada yer almıştır. Hiç önemli değil ifadesine katılan işletmelerin oranı ise %1,8'dir. Personelin teknolojik yeniliklerin takipçisi olma beklentilerinin işverenler açısından düşük seviyelerde olduğu görülmektedir.

Ahlaki kurallara uygun davranması; Çalışan personelin ahlaki kurallara uygun davranış sergilemelerine yönelik işverenlerin beklentisi %46,8 oranında 2. sırada çıkarken; %45.0 oranında 1. sırada yer almıştır. 1. ve 2. sıra önem derecesinin toplamına bakıldığında %91,8 oranında işletme yetkililerince, personelin ahlaki kurallara uygun davranması beklenmektedir.

Kurallara riayet etmesi; İşverenlerin %49.0'u çalışanların kurallara riayet etmesini 2. derecede; %40.3'ü 1. sırada beklemektedirler. Yani işveren ve yetkililer, çalışan personellerin kurallara riayet etmelerini yüksek oranda beklemektedirler.

Kendisine söyleneni istisnasız kabul etmesi; Personelin kendisine söyleneni istinasız kabul etme beklentisi işverenlerin %43,7 diliminde yer alanlar için 3. sırada beklenti oluştururken; %26,1'i için 2. sıra; %19.2 oranında işveren için ise 1. sırada bir beklentidir. Sonuç olarak ise işletme yetkililerine göre personelin kendisine söylenileni istisnasız kabul etmeleri orta derecede bir bekleyiştir.

Eleştiriye açık olması; Yetkililerce personelin eleştiriye açık olma beklentisi %46,1 dilimdeki işverenler için 3. Sırada, %27.4'ü için 2. sırada, %20'si için ise 1. sırada öneme sahiptir. Bu bulguya göre personelin eleştiriye açık olması yetkililerce çok da beklenti oluşturan bir durum değildir.

Gerektiğinde fikirlerini yönetim ile paylaşabilen olması; %38,1 oranında işveren çalışanların gerektiğinde fikirlerini yönetimle paylaşabilmesine yönelik beklentilerini 3. derece olarak belirtirken; %35,0 oranında işveren 2. sırada, %20,5 oranında 1. sırada olarak belirtmişlerdir. 1. ve 2. derecedeki beklenti toplamına bakıldığında işverenlerin %55'i çalışanların fikirlerini yönetimle paylaşmasını yüksek oranda önemsemektedir.

Özgüveni yüksek olması; İşletme yetkililerine göre personelin özgüvenin yüksek olması %41,2'lik dilimde yer alan işletmeler açısından 3. Sırada bir beklenti iken; %32,7'si için 2. sırada; %20,9'u için ise 1.sırada bir beklentidir. İşverenlerin personelin özgüveninin yüksek olmasına ilişkin beklentilerinin orta seviyede olduğu görülmektedir.

İletişim ve bilişim araçlarını iyi düzeyde kullanabilmesi; Personelin iletişim be bilişim araçlarını iyi düzeyde kullanabilmesi %40,5 oranında işveren açısından diğer bulgularla uyumlu olarak 3. sırada bir beklenti olarak sonuçlanırken; %22,9 oranında 2. sırada, %14,3 oranında 1. sırada bir

beklenti olarak yansımıştır. Buradan hareketle iletişim ve bilişim araçlarını iyi seviyede kullanabilme beklentisinin orta seviyede olduğu sonucuna varılmıştır ve diğer bulgularla uyumludur.

Empati yeteneği gelişmiş olması; İşverenler personelinin empati yeteneğinin gelişmiş olmasını %47,7 oranında 3. sırada; %26,7 oranında 2. sırada, %13,8 oranında ise 1. sırada beklediklerini ifade etmişlerdir. Personelin empati yeteneğinin gelişmiş olması beklentisinin orta seviyelerde olduğu görülmüştür.

Sır saklayabilen olması; personelden sır saklayabilen olma beklentisi %35 oranında 1. sırada, %25,6 oranında 2. sırada, 1. ve 2. sıra toplamlarına bakılınca %60,6 oranında, %35,9 oranında ise 3. sırada yer almıştır. İşletme yetkilileri için personelin sık saklayan birisi olma beklentisi yüksek seviyede çıkmıştır.

İşletme çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutan olması; Çalışanların işletme çıkarlarını üstün tutma beklentisi %35,4 oranında işletme için 2. sırada beklenti oluştururken; %27,4 oranında 1. derecede bir beklentidir. 1. ve 2. sıra değerlerinin toplamına bakıldığında %62,8 oranında işletme çıkarlarını üstün tutan personel, tercih edilen personel olarak değerlendirilmektedir.

Dini değerlerine bağlı olması; İşletme yetkililerine göre personelin dini değerlerine bağlı olması ankete katılanların %43'ü açısından 2. sırada önemli iken, %32,5 oranında işletme açısından 1. sırada yer almıştır. Bu sonuca göre, 1. ve 2. derecede yani önemli düzeyde beklenti değerlerinin toplamına bakıldığında (%75,5) personelin dini değerlerine bağlı olma beklentisi yüksek oranda çıkmıştır.

İşyerinde ideolojilerinden bağımsız davranabilmesi; İstihdam edilen personelden beklenti ifadelerinden; personelin işyerlerinde ideolojilerinden bağımsız davranabilmesi, işletmelerin %40,3'ü için 2. sırada, %23,2'si için 1. sırada yer alan beklentidir. 1. ve 2. derecede bekleyişlerin toplamlarına bakıldığında %63,5 oranında işveren, personelin ideolojilerinden bağımsız davranmasını beklemektedir.

İşbölümüne yatkın olması; İşletme yetkililerine göre personelin işbölümüne yatkın olması %52,6 oranında işletme açısından 2. derecede önemli bir beklenti olarak değerlendirilirken; %33,9'u için 1. sırada beklenti oluşturmaktadır. Kısacası personelin işbölümüne yatkın olma değeri %86,5 oranında işletme yetkililerince önemli bir beklenti oluşturduğu ortaya çıkmıştır.

Kendilerine işveren tarafından verilen; iş ile ilgili olmayan işverenin şahsi işlerini de yerine getirmesi; Personelin işletme yetkililerinin şahsi işlerini de görevi olmadığı halde yerine getirmesi beklentisi %37,4

oranında işveren açısından 4. sırada beklenirken, %17,6 oranında 5. Sırada beklenmektedir. 4. ve 5. sıra toplamlarına bakıldığında %55.0 oranında işverenlerin personelden şahsi işlerini yapmalarını isteme beklentilerinin düşük değerde olduğu görülmektedir.

Araştırmada ***İstihdam edilen işgücü hangi açılardan işverenin beklentilerini karşılayamıyor? Sorusunun cevabını bulmak amacıyla işverenlere / yetkililere yöneltilen*** 6'li likert ölçekli 28 sorudan elde edilen veriler, Cronbach's Alpha güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Test sonucuna göre; **$\alpha \geq .9$ Mükemmel olduğu gözlemlenmiştir ve Frekans, Yüzde ve Çapraz değerlendirme yapılmıştır.** Elde edilen bulgulara göre işverenlerin istihdam ettikleri işgücü tarafından karşılanamadığını düşündükleri beklentilerine ilişkin bulgular şu şekildedir:

Çalışanların yabancı dil seviyesi yetersizdir; işletmede istihdam edilen işgücü işverenin beklentilerini karşılayamama tablosuna göre; çalışanların yabancı dil düzeyi bakımından yetersizliği %62,4'le 5. sıradadır. %16,7 ile 4. sırada olan yabancı dil bilme durumu işletmeler tarafından çok önemsenmemektedir.

Çalışanların sahip oldukları sertifika, diploma vb. yetersizdir; İşverenlerin personelinde diploma, sertifika vb. yetersizliği tablodan görüldüğü üzere %35,9'la 4. sırada yer almaktadır. %28,3'le 5. sırada yer alırken %25,6 ile 3. sıradadır. İşverenlerin %0,7 oranında diploma veya sertifika sahipliği önemsenmemektedir.

Çalışanlar kendi çıkarlarını işletme çıkarlarının üzerinde tutmaktadırlar; Araştırmaya katılan işlemlerdeki işverenler personelinden beklentilerinin karşılanmaması durum tablosuna göre, personel kendi çıkarlarını personelin çıkarlarından üstün tutmaktadır ifadesine verilen yanıtlar %31 ile 2. sıradadır. İşverenlerin %4,2'si ise personelin işletmenin çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tutmadığı için memnuniyetsizdir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere işverenler yüksek oranda işletmenin çıkarlarının ilk sırada gözetilmesini beklemektedir.

Çalışanlar boş zamanı çalışmaya tercih etmektedirler; Araştırmaya katılan işletme sahiplerinin personelin boş zamanı çalışmaya tercih etmektedir cümlesine verdiği yanıt %39,4'le 2. sıradadır. %24,7 ile 4. sıradayken %18,5 ile 3. sıradadır. Tablodan anlaşılacağı üzere işverenlerin yarısı çalışanlarının boş saatleri çalışmaya tercih ettiğini düşünmektedir.

Çalışanlar verilen ücret düzeyinden daha fazlasını hak ettiklerine inanmaktadırlar; Araştırmaya katılan işverenler çalışanlarının verilen ücret düzeyinden daha fazlasını hak ettiklerini düşündüklerini ve %38,8 oranında 2. sırada, %25,4 oranında 3. sırada ve %2,9'la 1. sırada personelin bu hususta beklentilerini karşılamadıklarını düşünmektedir. Verilen

oranlardan anlaşılacağı üzere işverenlerin yarısı personelinin verilen ücretlerden memnun olmadığını düşünmektedir.

Çalnlar çok sık zam talep etmektedirler; araştırmaya katılan işletme sahiplerinin %34,7'si 2. sırada, %32,5'i 3. sırada olmak üzere personelinin çok sık zam beklentisi içinde olduğunu düşünmektedir. Tabloda bulunan sonuçlara göre işverenlerin %50'den fazlası mevcut personelinin sık sık zam talep ettiğini düşünmektedir.

Ailevi meselelerini iş performanslarına olumsuz yansıtmaktadırlar; İşverenlerin %31,4'ü 3. sırada, %29,4'ü 2. sırada personelinin profesyonel olmadığını; ailevi meseleleri işyerine yansıttıklarını belirtmişlerdir. Bekar çalışanları daha çok tercih ettiklerine yönelik elde edilen önceki bulgulara bu durum gerekçe olarak görülebilir.

Esnek çalışma saatlerine uyum sağlayamamaktadırlar; %44,3 oranında işveren açısından çalışanlarının esnek çalışma saatlerine uyum sağlamadıkları 2. sırada, %16,5 oranında 3. sırada yer almaktadır. Buna göre işverenlerin %50'den fazlası çalışanlarının esnek çalışmalara uyum sağlamadığını düşünmektedir.

Bilişim araçları konusunda yetersizdirler; Araştırmaya katılan işletme sahiplerinin %42,3'ü 3. sırada %9,1'i 2. sırada olmak üzere; çalışanlarının bilişim araçları konusunda yetersiz olduğunu düşünmektedir. Buna karşın elde edilen diğer bulgulara göre işverenlerin bilgisayar kullanabilme, bilişim araçları hususlarındaki beklentilerinin düşük olduğu bu noktada yeniden vurgulanmalıdır.

Kendilerine ayrıcalık tanınmasını istemektedirler; araştırmaya katılan işverenler personelinin beklentilerini karşılayamama tablosuna göre personelinin işvereninde ayrıcalık beklentisi olduğunu düşünmektedir. Tabloya göre oranlar ise %41,9'la 3. sırada, %18,7 ile 2. sırada, %1,3 ile 1.sırada yer almaktadır. İşletme sahipleri personelinin profesyonellikten uzak olup ayrıcalık beklentisi içinde olmasından rahatsızdır.

Mesleki açıdan istenilen düzeyde yetkin değildirler; %34,3'lük dilimde yer alan işverenlere göre 2. sırada, %5,1'i için 1. sırada ve %21,4'ü açısından ise 3. sırada personelinin istenen mesleki yeterlilikte olmadıklarını ifade etmektedirler.

Verimlilikleri ve enerjileri düşüktür; araştırmaya katılan işverenler, %43 oranında 2. sırada, %16,9 oranında 3. sırada, %2,9 oranında ise 1. sırada personelinin verimlilik ve enerjisinin düşük olduğunu düşünmektedir.

Diğer çalışanlar ile uyumsuzdurlar; işletme sahipleri çalışanlarının birbirileri ile uyumsuz olma noktasında %39,4 oranında 2. sırada, %14,3

ile 3. sırada, %5,1 oranında 1. sırada uyumsuz olduklarını düşünmektedirler. Araştırmaya katılan işletmelerin %60'a yakınında personeller arasında uyumsuzluk olduğu işverenler tarafından gözlemlenmiştir.

Kurallara karşı itaatsizdirler; Araştırmaya katılan işletme sahipleri, işletmelerinde çalışan personelin kurallara karşı itaatlerini değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeye göre; işletme sahiplerinin %36,1'sı bu ifadeyi 2, %16,5'sı 3, %5,3'ü ise 1 olarak puanlamışlardır. Buna göre işverenlerin %21,6'sı dışında kalan çoğunluğunun çalışanların kurallara itaatsiz olduklarını düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Kendilerini geliştirememektedirler; Araştırmaya katılan işletme sahipleri çalışanlarının kendilerini yetiştirme konusunda beklentilerinin karşılanamama durumunun oranlarını ise; %31,8 oranında 3. sırada, %27,2 oranında 2. sırada, %4 ise 1. sırada olarak değerlendirmişlerdir. İşletme sahiplerinin %17,4'i ise 5. sırada işaretlemesi yapmıştır ve bu duruma katılmamaktadır. Elde edilen bulgulara göre; işverenlerin önemli bir çoğunluğu personelinin kendini geliştirme çabası içinde olmadığını düşünmektedir.

Yeniliğe açık değillerdir; araştırmaya katılan işletme sahiplerinden alınan bilgilere göre %42,1 oranında orta düzeyde çalışanlarının yeniliğe açık olmadığını vurgulamalarına karşın, %17,1'inin 5. sırada değerlendirdiği yani bu duruma katılmadıkları görülmüştür. Genel olarak değerlendirildiğinde ise; işverenlerin gözünde çalışanların yeniliğe açık olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Özgüvenleri düşüktür; İşverenlerin %46,1'i 3. sırada, %12,7 oranında 2. sırada, %0,7 oranında ise 1. sırada olmak üzere çalışanlarının özgüven sorunu olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Yaklaşık %60 işveren mevcut personelinin özgüveninin yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Gereğinden fazla itaatkardırlar, haklı bile olsalar sorgulamamaktadırlar; Araştırmaya katılan işletme sahiplerinin %40,1'i 3.sırada personelinin gereğinden fazla itaatkâr olduğunu; haklı oldukları durumlarda bile haklarını savunmadıklarını düşünmektedirler. %9,8 oranında 2. sırada, işletme sahibi ile %1,1 oranında 1.sırada işverenin çalışanlarının gereğinden fazla itaatkâr olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Gerektiğinde hakkını savunmayan personelle özgüven eksikliği ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki araştırmalarda bu konu daha derinlemesine incelenebilir. Ortaya çıkan sonuçlarla birlikte üniversitelerle ortaklaşa yürütülecek çalışmalar eşliğinde çalışanlarda özgüven tamamlama ve haklı olduğu durumlarda hakkını arama davranışı sergileyebilecekleri düşünülmektedir.

İşletmeyi yeterince benimsememektedirler; %35,4 oranında 2. sırada, %22,5 oranında işveren 3. sırada, %3,6 işletme ise 1. sırada personellerinin işyerlerini benimsemediklerini düşündükleri belirtmişlerdir. İşletme sahiplerinden %17,1'i personelinin işletmeyi benimsediğini düşünmektedirler.

İdeolojilerini yerli yersiz gündeme getirmektedirler; Elde edilen bulgulara göre çalışanların işyerlerinde ideolojilerini yerli yersiz gündeme getirme oranları; işverenlerin %28,1'i açısından 3. sırada, %21,8'i için 2. sırada, %1,1'i ise 1. sıradadır. Buradan hareketle; işverenlerin yaklaşık %50'si işyerinde ideolojilerin konuşulmasından rahatsızdır sonucuna ulaşmak mümkündür. Öte yandan işverenlerin %19,4'ü ise bu durumu önemsememektedir ya da çalışanlar ideolojik konuşmalar geçekleştirmemektedir.

Bir başkasının başarısızlığını istemektedirler; Anket sonuçlarına göre, araştırmaya katılan işletme sahiplerinin %31,4'ü çalışanların birbirinin başarısını istemediğini düşünürken %30,7'si 4 olarak;. %20 oranı ise 5. olarak bu ifadeyi puanlamışlar ve bu duruma katılmadıklarını beyan etmişlerdir.

Sosyal açıdan yeterince gelişmemişlerdir; %41,9'luk dilimi oluşturan işverenler 3.sırada, %10,5'i 2. sırada, %23,8 oranı 4. sırada, %21,4 oranında ise 5. sırada personelinin sosyal açıdan gelişmediğini düşünmektedir.

İşe uygun giyim vb. unsurlara dikkat etmemektedirler; araştırmaya katılan işletme sahiplerinin %40,3 oranında 3. sırada, %12,2 oranında 2. sırada, %1,3 oranında ise 1.sıradadır. Araştırmaya katılan işletmelerde çalışan personelin kılık kıyafete dikkat etme oranları işverenler gözünden yarı yarıyadır.

İşbölümüne yatkın değillerdir; %27,2'si 3. sırada, %23,8'i 2. sırada, %2,2'si ise 1. sırada olmak üzere işverenler, personelin işbölümüne yatkın olmadıklarını düşünmektedirler. Elde edilen bulgulara göre; işverenlerin yarısı personelinin işbölümüne yatkın olmadığını düşünürken diğer yarısı ise bu duruma tamamen katılmamaktadır.

Araştırma kapsamında ***işverenler açısından çalışanların işten çıkarılmaları sürecinde rol oynayan etmenlerin neler olduğunu tespit etmeye yönelik olarak*** 6'li likert ölçekli 28 soru yöneltilmiştir ve alınan cevaplar Cronbach's Alpha güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Test sonucuna göre; **$.8 > \alpha \geq .7$ Kabul edilebilir olduğu gözlemlenmiş; Frekans, Yüzde ve Çapraz değerlendirmeler yapılmıştır.**

Case Processing Summary			
		N	%
Cases	Valid	449	100,0
	Excluded[a]	0	,0
	Total	449	100,0
a. Listwise deletion based on all variables in the procedure. .(a. Prosedürdeki tüm değişkenlere dayalı olarak listeden silme)			

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
,776	21

Item-Total Statistics				
	Ölçek Ortalaması	Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Cronbach's Alpha
Çalışanların disiplini bozacak biçimde davranışlar sergilemeleri	85,72	72,431	,355	,767
Haklı olsunlar ya da olmasınlar, kendilerinden her isteneni yerine getirmemeleri	86,25	70,640	,311	,768
Kurum içi ikili ilişkilere girmeleri	86,46	70,427	,344	,766
Zam talebi	86,58	73,338	,197	,775
Sık sık avans talep etmeleri	86,70	72,539	,232	,773
Boş zamanı çalışmaya tercih etmeleri	86,56	68,751	,371	,764
Kriz vb. durumlarda işçi azaltmaya gidilmesi	86,63	70,230	,371	,765

Item-Total Statistics				
	Ölçek Ortalaması	Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Cronbach's Alpha
Cinsiyet	87,56	71,279	,257	,772
Çalışanın özel hayatını kendi değerlerime uygun görmemem	87,12	65,480	,556	,750

Çalışanın dini ve mezhepsel değerlerinin farklı olması	87,06	68,069	,463	,758
Mesai saatlerine uyum sağlamama	85,98	75,629	,074	,779
İşletmenin müşteri kaybetmesine neden olması	85,79	73,166	,228	,773
Beklenen mesleki yeterliliğe sahip olmaması	85,99	71,962	,316	,768
Özel yaşamındaki olumsuzlukları işine yansıtması	86,67	70,448	,391	,764
Diğer çalışanlar ile uyumsuz olması	86,15	72,105	,365	,766
İşini çok iyi yaptığı halde, kendime daha yakın gelen bir başka işçi ile yada yönetimden birisi ile ikili ilişkilerinin kötü olması	87,53	69,995	,320	,768
Siyasi ideolojisinin benimkinden farklı olması	87,07	65,819	,555	,750
Şahsıma ait tamamen kişisel nedenler	87,70	64,693	,550	,750
Daha yüksek bir ücret düzeyi talep etmesi	86,71	69,415	,413	,762
Fazla mesai dışında çalıştığı zamanlar için ücret talep etmesi	87,25	71,584	,252	,772
İş kazası geçirerek iş göremez hale gelmesi	86,82	75,324	,014	,791

İşletme yetkililerine 6'lı likertli tablo halinde ***İşten çıkartma sürecinde rol oynayan etmenler nelerdir? Şeklinde 21 soru 1 den 5 kadar önem derecesine göre değerlendirip sıralamaları istenmiştir.*** işletme yetkilisinden alınan yanıtlara yönelik gerçekleştirilen analiz sonuçları şu şekildedir:

Çalışanların disiplini bozacak biçimde davranışlar sergilemeleri; Araştırmaya katılan işletme yetkililerinin personeli işten çıkarma sebepleri arasında çalışanların disiplini bozacak biçimde davranış sergilemeleri %52.3 oranında 2. sırada yer alırken, %39.9'u 1.nci sırada gerekçe olduğunu ifade etmişlerdir. 2. sıra ve 1. sırada işten çıkarmada önemli bir faktör olarak görenlerin toplamı %92.2 olarak elde edilmiştir. İşletme sahiplerine göre çalışanların iş disiplinini bozacak şekildeki davranış sergilemeleri işten çıkartmak için ana sebep olarak değerlendirilebilir.

Haklı olsunlar ya da olmasınlar, kendilerinden her isteneni yerine getirmemeleri; İşletme yetkililerine göre işten çıkarma sürecinde rol oynayan etmenler içinde çalışanların her isteneni yerine getirmemeleri %45 ile 2. sırada yer alırken, %22.9'u da 1. sırada önemli olduğunu ifade etmiştir. 1. sıra ve 2. sıranın toplamı %68,1 dir. %22.3 oranında ise bu faktörü

3. sırada gerekçe olarak görmektedir. Buna göre personelin kendilerinden istenileni yerine getirmemesi işten çıkarmak için önemli etmenler arasında yer almaktadır.

Kurum içi ikili ilişkilere girmeleri; bakımından değerlendirmeye bakıldığında işten çıkarma sürecinde birinci ve üçüncü sıradaki oranların birbirine yakın oldukları gözlemlenmektedir. %38.3'ü için 2. sırada alırken, %35.0'i için 3.sırada yer almaktadır. İşletme yetkililerine göre 2. sırada yer alır diyenler ile 3. sırada yer alır diyenlerin toplamına bakıldığında %73.3 düzeyinde işveren, personelin kurum içi ikili ilişkilere girilmesini bir işten çıkarma sebebi olarak görmektedir. %16.0'sının ise 1. sırada yer alır dedikleri gözlemlenmiştir.

Zam talebi; Araştırmaya katılan işletme yetkililerine göre işten çıkarmada rol oynayan etkenlerden zam talebine bakıldığında %40.3'ü bu gerekçenin 2. sırada yer aldığını ifade ederken, %37,2'si ise 3. sırada yer aldığını belirtmiştir. İşletme yetkililerine göre personelin zam talepleri'de işten çıkarma için önemli bir etken olarak görülmektedir.

Sık sık avans talep etmeleri; İşletme yetkililerine göre personelin sık sık avans talep etmesi işten çıkarılma etmenleri açısından %43.2'yi oluşturan işveren açısından 2. sırada rol oynamaktadır. %33.2'si için ise bu durum 3. sırada önem arz etmektedir. Bu durum hiç önemli değil şeklinde beyan edenlerin yüzdesi %0.2 iken bu durum 1. sırada etkendir diyenlerin oranı ise %5.1'dir.

Boş zamanı çalışmaya tercih etmeleri; Personelin boş zamanı çalışmaya tercih etmesini işten çıkartma sebebi olarak işverenlerin %34.5'i bu durumu 4. sırada; %20.7'si ise 5. sırada gerekçe görmektedir. 4. ve 5. sırada görüş birliğinde olan işveremlerin yüzdesel toplamı %55.2 olarak araştırma sonuçlarına yansımıştır. Boş zamanı çalışmaya tercih eden personelin işten çıkartmada 1. sebebi olarak gören işveren yüzdesinin %14.3 olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle boş zamanın çalışmaya tercih edilmesinin işten çıkarılma sebebi olarak yüksek bir oranda değerlendirilmediği görülmektedir.

Kriz vb. durumlarda işçi azaltmaya gidilmesi; Bu faktöre ilişkin göze çarpan ilk şey 2 ve 3. sıradaki oranların birbirine yakın olmalarıdır. İlk sırayı %37,4'lük oranla 2. sırada etken olarak gören işverenler oluştururken, ikinci sırayı %36,7 ile 3. Sırada bir işten çıkarma sebebidir diye ifade eden işverenler oluşturmaktadır.

Cinsiyet; İşten çıkartma sürecinde emek faktörüünün cinsiyetinin etkili bir unsur olup olmadığına işverenlerin %45'i 3. sırada bir gerekçe olduğunu ifade etmişlerdir. Hiç önemli değil diyenlerin yüzdesi %5.3 olmasına karşın 1. derecede önemli diyenlerin oranı ise %1.8'dir. Buna

göre işten çıkartmalarda cinsiyet ayrımının etkili bir faktör olmadığını söylemek mümkündür.

Çalışanın özel hayatını kendi değerlerime uygun görmemem; İşletme yetkililerine göre çalışanların özel hayatları işverenin kendi değerlerine uygun görülmemesi işten çıkartma sebeplerinin %45.0 olarak 3. sırada yer aldığı, bu durum hiç önemli değil diyenlerin ise %3.8; 1. derecede önemli diyenlerin ise %7.6'lık bir dilimi oluşturduğu görülmektedir. Sonuç olarak çalışanların özel hayatları işletme yetkilileri için önemli bir işten çıkartma sebebi olarak görülmediği ortaya çıkmaktadır.

Çalışanın dini ve mezhepsel değerlerinin farklı olması; İşletme yetkililerine göre personelin dini ve mezhepsel değerlerinin farklı olması işten çıkartma sebeplerinin %49.0'u için 3. sırada yer aldığı, hiç önemli değil diyenlerin ise % 1.3, 1. derece önemli diyenler ise %5.8 olarak araştırma sonuçlarına yansıdığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla çalışanların dini ve mezhepsel değerlerinin farklı olması işletme yetkilileri için önemli bir işten çıkartma sebebi olarak görülmediğini söylemek mümkündür.

Mesai saatlerine uyum sağlamama; Çalışanların mesai saatlerine uyum sağalamama durumları işten çıkartma gerekçesi olarak işeverenler açısından %61.9 oranında 2. sırada yer alırken, %22.3 oranında da 1. sırada yer alan bir faktör olarak belirtilmiştir. 1 ve 2. sıra toplamına bakıldığında %84.2 oranında işveren açısından işten çıkartma sebebi olarak görülmüştür.

İşletmenin müşteri kaybetmesine neden olması; Personelin işletmenin müşteri kaybetmesine neden olması durumu işletme yetkilileri için %42.1 oranında 1. sırada işten çıkarma gerekçesi olarak belirtilmiş; %42.1 oranında da 2. sırayı oluşturan bir faktör olarak görülmüştür. 1. ve 2. sırayı oluşturanların toplamına bakıldığında %84.2 işveren grubu, işletmenin müşteri kaybetmesine sebep olduğu durumlarda çalışanların işten çıkarılmasını uygun bulmaktadır.

Beklenen mesleki yeterliliğe sahip olmaması; Personelin arzulanan mesleki yeterliliğe sahip olmaması %53.7 oranında işveren için 2. sırada işten çıkartma sebebi olurken; %27.6 oranında işveren için 1. sıra etken faktördür. 1. ve 2. sıra değer toplamları baz alındığında işverenlerin %81.3'ünün bu durumu önemli bir işten çıkartma sebebi olarak gördükleri tespit edilmiştir.

Özel yaşamındaki olumsuzlukları işine yansıtması; İşletme yetkililerine göre personelin özel yaşamdaki olumsuzlukları işine yansıtması, işverenlerin %44,8'i açısından 3. sırada önemli bir gerekçe olarak yer alırken, %32,5'i için 2. sırada; %8,9'u için ise 1. sırada etken faktör olduğu ifade edilmiştir. Buradan çkartılan sonuç ise; personelin özel yaşamını

işine yansıtması işten çıkartma sebeplerinden 3. sırada / orta düzeyde bir etken sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer çalışanlar ile uyumsuz olması; Personelin diğer çalışanlarla uyumsuz olması işveren grubunun %59.9'u oranında 2. sırada, %15,4 oranında da 1. sırada işten çıkartma gerekçesi olarak ifade edilmiştir. 1. ve 2. sırada bu faktöre önem atfedenlerin toplam yüzdesi ise %75,3'tür. Personelin diğer çalışanlarla uyumsuz olması personelin işten çıkartılmasına oldukça önemli düzeyde sebep olmaktadır.

İşini çok iyi yaptığı halde, kendime daha yakın gelen bir başka işçi ile yada yönetimden birisi ile ikili ilişkilerinin kötü olması; İşverenler bu faktöre sırasıyla %43,9 oranında 3. sırada, hiç önemli değil diyenler %2,4, 1. sırada önemli diyenler ise %5.1 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla işini iyi yapan personelin, yetkililer yada diğer personellerle ikili ilişkilerinin kötü olmasının işten çıkartma sebebi olarak etkili bir durum olmadığı sonucuna varılmıştır.

Siyasi ideolojisinin benimkinden farklı olması; işten çıkartma sebeplerinden sayılabilecek bu faktöre işverenlerin %36.3'sı 3. sırada, %29.8'i 2. sırada, %4.2'sinin ise 1. sırada işten çıkartma gerekçesidir şeklinde cevap vermişlerdir. 1. ve 2. sıra değerlerine bakıldığında %34,0 olarak gerçekleşen toplam değer, personelin siyasi ideolojisinin işletme yetkilisininkinden farklı olmasının işten çıkartma sebepleri sıralamasında 3. sırada – orta düzeyde etken bir durum olduğunu göstermektedir.

Şahsıma ait tamamen kişisel nedenler; Çalışanların işten çıkartılma konusunda işverenlerin şahsına ait kişisel nedenlerden dolayı işten çıkartma sıralaması %43,7 oranında 4. sırada çıkarken; bu durum hiç önemli değil diyenlerin %8,5 olduğu, 1. sırada gelir diyenlerin ise %5,8 bulgusuna ulaşılmıştır. Buradan çıkartılan sonuca göre; işletme yetkililerinin tamamen kendisine ait kişisel sebeplerin bir işten çıkartma sebebi olarak değerlendirildiği gözlemlenmiştir.

Daha yüksek bir ücret düzeyi talep etmesi; İşletme yetkililerine göre personelin daha yüksek bir ücret talep etmesi işten çıkartma sebepleri arasında %38,1'lik işveren dilimi için 2. sırada yer alırken, %7,8'i 1. sırada yer alacağını ifade etmişlerdir. 1. ve 2. sırada yer alır diyenlerin toplamına bakıldığında %45,9 'u bu durumu bir işten çıkartma sebebi olarak değerlendirmiştir. 3. ve 4. sırada yer alır diyenlerin toplamına bakıldığında ise %50,1 olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle, personelin daha yüksek bir ücret talep etmesi işverenler açısından işten çıkartmada ortalama %50 etken sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

Fazla mesai dışında çalıştığı zamanlar için ücret talep etmesi; Çalışanların fazla mesai dışında çalıştığı zamanlar için ücret talep etmesi

işverenlerin %40,8'i açısından işten çıkartma sebebi olarak 3. sırada yer alırken; %28.1'i için 4. sırada etken faktördür. 3. ve 4. sıra toplamlarına bakıldığında ise işverenlerin %68,9'u bu durumu işten çıkarmaya gerekçe olarak görmektedir. Orta ve altı değerleri temsil eden 3. ve 4. sıra değerlemelerine göre personelin fazla mesai istemesinin işten çıkartma sebepleri arasında etken bir faktör olmadığı sonucuna varılmıştır.

İş kazası geçirerek iş göremez hale gelmesi; İşletme yetkililerine göre personelin iş kazası geçirerek iş göremez hale gelmesi işten çıkartma sebepleri arasında %38,1 oranında 3. sırada yer alırken, %24.5 oranında 2. sırada , %15,6 oranında 3. sırada, %14,3 oranında ise 1. sırada yer aldığı gtespit edilmiştir. 1. ve 2. sıra toplamlarına bakıldığında %38,8 oranında iş göremez hale gelen bir personelin değerlendirmesinde işten çıkartma kararında etkili olduğu araştırma sonuçları arasındadır.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Konya ili Akşehir ilçesinde faaliyet gösteren 449 işletmenin örneklem olarak seçildiği ve saha araştırması yapmak suretiyle işverenin mevcut istihdam ettiği işgücünden ve işe almayı düşündüğü emek arzından beklentilerinin neler olduğu; beklentilerinin ne düzeyde karşılandığı bu araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. NACE kod temelinde sınıflanan işletmelerin %39,2'si satıcı / pazarlama, %32,5'i hizmet işletmesi, %21,2'si üretici işletme, %3,1'i gıda, %2,9'u metal, %1,1'i ise tarım işletmesi olarak kategorisinde yer almaktadır. Çalışmanın esas amacı işveren ve işyerlerinde yetkili olan üst düzey yöneticilerin nitelik ve nicelik özellikleri bakımından emek faktöründe önemsediği kriterlerin tespit edilmesidir. Buna yönelik olarak işveren / yetkili 449 katılımcıya 140 adet soru sorulmuş ve SPSS yardımıyla bir dizi analiz yapılmıştır. Çalışmada ayrıca alt amaçlar ve kapsam olarak, işletmelerin kriz dönemlerinde aldıkları önlemler ve bu önlemlerin çalışanlara etkileri de araştırılmıştır. Kozmopolit yapısıyla bilinen Akşehir ilçesinde ankete katılan işletmelerin %75,9'u Tek kişi işletmesi, % 12,2'si Adi şirket, % 5,3'ü Anonim, % 1,3 Aile şirketi, % 0,9'u Kolektif, % 0,4'ü Şahıs Komandit, %0,2'si Kooperatif'tir. 449 işletmenin %65,5'i emek gücüne (emek-yoğun), %34,5'i ise sermayeye dayalı (sermaye-yoğun) faaliyet göstermektedir. Çalışan sayısı bakımından ise; işletmelerin %90,2'sinde 1-15 işgücü, işletmelerin %6,9'unda16-30 işgücü, işletmelerin %1,8'inde 31-50 işgücü, işletmelerin %1,1'inde ise 51-150 işgücü istihdam edilmektedir. Çalışma sonuçlarında en dikkat çeken bulgulardan biri ilçede ankete katılan işletmelerde kadın istihdamının oldukça düşük seviyelerde olmasıdır. Şöyle ki; 449 işletmenin 350'sinde hiç kadın çalışmamaktadır. 91 işletmede 1-9 arası kadın istihdam edilmekte; 3 işletmede 10-16 kadın, 2 işletmede 17-23 kadın, 3 işletmede ise 24-50 arası kadın çalışmaktadır. Yapılan analizlere göre işe alım yani emek talebi sürecinde işverenler açısından cinsiyet faktörü erkek adaylar lehine tercih

sebebi oluşturmaktadır. Elde edilen bulgulara göre işveren açısından işe alınacak kişinin erkek olmasının önem düzeyi; kadın çalışan tercihinden %55,7 oranında daha fazla etkilidir. Öte yandan bu durumun aksine olası bir kriz döneminde işten çıkartmalarda cinsiyet ayrımının etkili bir faktör olmadığı diğer elde edilen veriler arasındadır. Başka bir deyişle işverenler işe alım sürecinde cinsiyet ayrımı gözetmekte; işten çıkartmalarda ise ayrım gözetmemekte; başka faktörlere yoğunlaşmaktadırlar.

NACE kod temelinde ara ve kalifiye eleman ihtiyacının tespitine yönelik bulgulara göre; işletmelerin %45,0'ı 1-5 personele ihtiyaç duymaktadır. İşletmelerin %33,2'si 6-10 personele ihtiyaç duymaktadır. İşletmelerin %15,4'ü personele ihtiyaç duymamaktadır. İşletmelerin %2,9'u 11-25 kişiye ihtiyaç duyarken işletmelerin %2,7'si 26-49 personele ihtiyaç duymaktadır. İşletmelerin %0,4'ü ise 50 ve üzeri personele ihtiyaç duymaktadır. 449 işletmenin 270 tanesine yapılan iş başvuruları, emek talep miktarını karşılayacak sayı ve düzeydedir.179 işletmeye yapılan başvurular ise ihtiyacı karşılayacak sayı ve düzeyde değildir.

İşverenlerin söz konusu işgücü ihtiyaçlarını ne şekilde ilan ettikleri sorulduğunda ise; işletmelerin %91,5'inde insan kaynakları departmanı bulunmadığı; sadece %8,5'inde insan kaynakları departmanının bulunduğu tespit edilmiştir. 449 işletmeden 223'ü referans/tanıdık vasıtasıyla, 144'ü firmaya yazılı/kapıdan başvurularla, 40'ı internet ilanı ile, 31'i İŞKUR vasıtasıyla, 11 işletme ise gazete aracılığıyla personel alımı gerçekleştirmektedir. Bu durum işverenin İŞKUR üzerinden çok da işgücü talep etmediğini; bölgede İŞKUR'un yeterince faal olmadığını göstermektedir. İşe alım sürecinde en etkili faktör işgücünün niteliklerinden çok referans / tanıdık olmasıdır. Bu husus, diğer analiz sonuçlarına yansıyan bir diğer bulgu olarak; işletmeler açısından işe alınacak bir personelin iyi bir referansının olması ya da işverenin tanıdığı bir kişi olmasının %71,9 işveren için çok önemli bir kriter olmasıyla uyuşmaktadır. Ayrıca işverenin çalışanlarına yönelik en önemli beklentilerinden biri olarak tanımladıkları (%96,8 oranında) personelin güvenilir birisi olması ifadesine yönelik sonuçlar da bu durumun nedeni olarak gösterilebilir.

Araştırmaya katılan işverenler işe alımda önemsediği en genel kriterleri %80,6 oranında tecrübe, %8,5 oranında işletme eğitimi, %7,3 oranında daha az ücretle çalışacak personel, %3,1oranında işletme yaş kriteri ve %0,4 oranında ise cinsiyet faktörü olarak sıralamışlardır. Buna göre işletme yetkilileri % 95,8 oranında deneyimli personeli daha çok tercih etmektedirler. Personelin prezentabl olması, düzgün bir diksiyona sahip olması ise işkollarına göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak değerlendirildiğinde 3. derecede (orta düzeyde) önem arz eden faktörler olarak ifade edilmiştir.

Öte yandan yabancı dil bilgisinin işverenler açısından önem değerinin çok düşük olduğu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde işletme yetkililerine göre personelin bilgisayar biliyor olmasını çok da önemli olmadığı gözlemlenmiştir. Nitekim işe alım sürecinde işgücünün iletişim ve bilişim araçlarını iyi seviyede kullanabilme beklentisinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir ve diğer bulgularla uyumludur. Buna karşın mevcut istihdam ettikleri çalışanlarının bilişim araçları konusunda yetersiz olduğunu düşünmektedirler. Bu durum aslında işletmelerin teknolojiyi kullanma ve takip etme verileri ile örtüşmektedir. %47,9 oranında işletme teknolojiyi orta düzeyde, %30,5 işletme az düzeyde kullanmakta; %11,6 işletme ise teknolojiyi yakından takip etmektedir. %8,7 işletme teknolojiyi çok az takip ederken %1,3 işletme teknolojiyi çok yakından takip etmektedir.

İşe alım tercihinde adayın asgari ücrete razı olmasını işverenlerin yarısından fazlası önemli bir kriter olarak belirlemişlerdir ve ayrıca bu bulgular, işe alınacak kişinin verilen ücrete razı olması, pazarlık yapmaması kriterlerinin sayısal değerleri ile örtüşmektedir. Buna karşın analiz kısmında rakamsal olarak verilen değerler incelendiğinde; işverenlerin yarısı personelinin verilen ücretlerden memnun olmadığını ve mevcut personelinin sık sık zam talep ettiğini düşünmektedir. İşletme yetkililerine göre personelin zam talepleri ve daha yüksek bir ücret talep etmesi işverenler açısından işten çıkartmada ortalama %50 etken sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen diğer işverenlerin hem çalışan personelinde hem de işe alınacak personelde nitelik olarak; uygun görülen ücrete ve pozisyona razı olmayı %90 düzeylerinde önemli bulduklarına ilişkin veriler, bu sonuçlarla paralellik arz etmektedir.

Emeğin niteliğinin değerlendirmesinde işe alınacak personelin bir önceki işinden kaynaklanan müşteri potansiyelinin olması 41,4'ü tarafından ise 3. sırada önemli bulunmuştur. Ayrıca çalışanlarından müşteriyi etkileme kabiliyeti beklentisinin önemli olduğunu düşünen işveren yüzdesi %66,8'dir. İşverenlerin müşteriyi etkileme kabiliyeti olan personeli, işletmeleri için önem arz eden personel olarak gördükleri araştırma sonuçlarına yansımıştır. Buna karşın; %84,2 işveren grubu, işletmenin müşteri kaybetmesine sebep olduğu durumlarda çalışanların işten çıkarılmasını uygun bulmaktadır.

İşverenlerin hem işe alım sürecinde önemsediği hem de halihazırda istihdam ettiği personelden beklentileri arasında en önemli hususlardan biri de esnek çalışma saatlerine uygunluktur. Elde edilen diğer verilere göre emek talebi bakımından işveren bekar işgücünü daha çok tercih etmektedir ve bu durumun sebebi esnek çalışma saatleri olarak gösterilebilir. %95,6 oranında işverenlerin esnek çalışma saatlerine uyum beklentisi içinde oldukları tespit edilmesine karşın; işverenlerin %50'den fazlası çalışanlarının esnek çalışmalara uyum sağlamadığını düşünmektedir. İstih-

dam edilen personelden bir diğer önemli beklentileri ise mesai saatlerine uyum göstermeleridir. Nitekim mesai saatlerine uyum göstermemek, %84.2 oranında işveren açısından işten çıkartma sebebi olarak belirtilmiştir. İşverenlerin yarısı çalışanlarının boş saatleri çalışmaya tercih ettiğini düşünmektedir.

İşletmeyi ve işi benimseyen, işverene ve işletme yetkililerine karşı gelmeyen, kurallara riayet eden ve işletme çıkarlarını üstün tutan personel özellikleri, işveren açısından hem işe alım hem de işte devamlılık açısından tercih sebebi olarak çok önemli kriterler arasında değerlendirilmişlerdir. Buna karşın işverenlerin büyük bir yüzdesi çalışanların kurallara itaatsiz olduklarını düşündükleri ve iş disiplinini bozacak şekildeki davranışların işten çıkartmak için ana sebep olarak değerlendirdikleri elde edilen bulgular arasındadır.

Ayrıca %91,8 oranında işletme yetkililerince, personelin ahlaki kurallara uygun davranması beklenmektedir ve yanı sıra personelin dini değerlerine bağlı olma beklentisi yüksek oranda çıkmıştır. Fakat çalışanların dini ve mezhepsel değerlerinin farklı olması işletme yetkilileri için önemli bir işten çıkartma sebebi olarak görülmediğini söylemek mümkündür. Yaklaşık %50'si işyerinde ideolojik fikirlerin konuşulmasından rahatsız olduğunu belirten işverenlerin %63,5'i personelin ideolojilerinden bağımsız davranmasını beklemektedir.

Öte yandan işletme yetkililerine göre personelin kendisine söylenileni istisnasız kabul etmeleri orta derecede bir bekleyiştir. Buna paralel olarak işverenlerin %55'i çalışanların fikirlerini yönetimle paylaşmasını yüksek oranda önemsemektedir. Ancak yaklaşık %60 işveren mevcut personelinin özgüveninin yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Mesleki yeterlilik düzeyi bakımından mevcut istihdam edilenlerin değerlendirilmesine yönelik analiz sonuçları, genel olarak işverenlerin memnun olmadıklarını ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre; işverenlerin önemli bir yüzdesi çalışanların mesleki açıdan istenilen düzeyde yetkin olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Ancak aynı işverenlerin çalışanlardan beklenti anketi sonucuna göre personelin işle ilgili diploma vb. belge sahibi olmasını orta düzeyde önemli buldukları unutulmamalıdır. Nitekim emek arzını niteliği yönünden değerlendiren işverenlere göre; kişinin başvuru yapacağı pozisyona ilişkin diploma vb. belge sahipliği işletmelerin %30,3'ü için 3. sırada ve en yüksek değerdedir. Personelin arzulanan mesleki yeterliliğe sahip olmaması işverenlerin %81.3'ü için önemli bir işten çıkartma sebebi olarak belirtilmiştir.

İşverenlerin bir kısmı ayrıca, çalışanların çoğunluğunun profesyonel-

likten uzak olması ve ayrıcalık beklentisi içinde olmasından rahatsızdır. Ayrıcalık beklentisinden rahatsızlığın sebebinin işe alım sürecinde tanıdık / referans faktörünün en çok önemsenen kriter olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Elde edilen bulgulara göre; işverenlerin önemli bir çoğunluğu personelinin kendini geliştirme çabası içinde olmadığını, verimliliklerinin ve enerjilerinin düşük olduğunu vurgulamışlardır. Fakat bu noktada işverenler tarafından çalışanların kendilerini geliştirmelerine, moral / motivasyon dolayısıyla verimliliklerini arttırmaya yönelik gerekli imkan ve koşulların sağlanmadığı hususu dikkati çekmektedir. Araştırmaya katılan 449 işletmeden sadece 59'unda hizmet içi eğitim verilmekte; 390'ında verilmemektedir. Hizmet içi eğitim veren 59 işletmedeki eğitim sıklığı ise; 23 işletmede yılda bir, 18 işletmede 2 yılda bir, 8 işletmede 1-6 ayda bir, 10 işletmede ise çok daha seyrek olarak beyan edilmiştir.

Ayrıca genel olarak değerlendirildiğinde işverenlerin gözünde çalışanların yeniliğe açık olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın araştırmaya iştirak eden 449 işletmeden %94'ünde inovasyon ya da ARGE birimi mevcut değildir ve gelecek 3 yıl içerisinde bu işletmelerin %82,6'sı bu birimleri oluşturmayı planlamadıklarını belirtmişlerdir. Geriye kalan %17,4 işletme ise ARGE ya da inovasyon birimi oluşturmayı düşünmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında Akşehir ilçesinde faaliyet gösteren ve ankete katılan işletmelerin işgücünden beklentilerinin makul düzeylerde olduğu; orta düzeyde karşılanabildiği görülmektedir. Ancak işverenlerin çalışanlarına ve deneyimsiz potansiyel işgücüne yeni imkan ve olanaklar sunmak konusunda yetersiz kaldıkları görülmektedir. Ölçeği ne olursa olsun her işletmede çalışanların kendilerini geliştirmelerine, verimliliklerini arttırarak; üretimde teknolojiyi kullanabilecek düzeye gelmelerine imkan sağlayacak AR-GE birimleri oluşturulmalıdır. Ayrıca üniversite-sanayi-devlet işbirliğini temin edecek ve üretimde verimliliği arttırmanın hem yönetimsel hem de çalışan kişiler açısından farkındalık yaratılacak, bölgesel düzeyde kadın istihdamını destekleyecek projeler hazırlanmalı ve hayata geçirilmelidir.

KAYNAKLAR

Dinç, E. (2008). Meslek Seçiminde Etkili Faktörlerin İncelenmesi: Meslek Yüksek Okulu - Muhasebe Programı Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Yayınları (Kocaeli University Publications) , Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED)* , Sayı 16.

Diriöz, Sinem Çapar (2012). İstihdamın Araştırılmasında Aktif İstihdam Politikalarının Rolü. Uzmanlık Tezi, T.C. Kalkınma Bakanlığı

T.C. Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA). (2012). İşverenin Mevcut İşgünün Yeterliliği ve Emek Talebi İle Beklentilerinin Nedenselliği. *Doğrudan Faaliyet Desteği Projesi*, No: 50. Konya.

Navruz, Bayram Ali (2007). Türkiye'de Kamu İstihdamı ve İstidam Alanında Kamusal Rantlar. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir

Tüysüz, Nurettin (2011). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması. Uzmanlık Tezi, T.C. Kalkınma Bakanlığı.

Yurdakul, Mustafa ve İç, Yusuf Tansel (2003). Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümü ve Analize Yönelik TOPSIS Yöntemini Kullanan Bir Örnek Çalışma. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 18 (1), 1-18.

Yararlanılan Web Kaynakları

http://www.aksehirtso.org.tr